גליקל האמיל

זכרונות

גליקל האמיל

זכרונות

★

יוסף ליפשיץ-פאנד

פון דער ליטעראטור-געזעלשאפט ביים ייוואָ

Glikl Hamil — Zichroines

Glikl Hamil — Memorias

Copyright 1967, by
ATENEO LITERARIO EN EL IWO
Pasteur 633
Buenos Aires

Impreso en la Argentina
Printed in Argentina
Queda hecho el depósito que previene la ley 11.723

Este libro se terminó de imprimir el día 19 de mayo de 1967, en los Talleres Gráficos "Zlotopioro Hnos.", San Luis 3149, Bs. Aires.

גליקל האַמיל

זכרונות

מיט 5 אילוסטראַציעס

אין היינטיקן יידיש

פון

ד״ר יוסף בערנפעלד

פֿראַגמענטן פֿון פֿאַרשאַרבעטן

צו דער כאַראַקטעריסטיק

און זכרונות

אַרײַנפֿיר און רעדאַקציע

פֿון

שמואל ראַזשאַנסקי

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

26סטער באַנד פֿון ציקל

מוסטערווערק פון דער יידישער ליטעראַטור

אַרויסגעגעבן פון

י ו ס ף ל י פּ ש י ץ - פּ ע נ ד ר

פון דער

ליטעראַטור־געזעלשאַפֿט ביים ייוואָ אין אַרגענטינע

אונטער דער רעדאַקציע

פון

שמואל ראַזשאַנסקי

קאָרעקטור

יעקבֿ יהושע לערמאַן

טיראַזש: 1.200 עקז'

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

יאָר: ה'תשכ"ז — 1967

ליטעראַטור־געזעלשאַפֿט ביים ייוואָ אין אַרגענטינע

ת ו כ ן

שמואל ראָזשאָנסקי — „די צאינה־וראינהדיקע אשת־חייל
פֿון דער יידישער ליטעראָטור 7

גליקל האָמיל — זכרונות 17

בוך 1 18
בוך 2 42
בוך 3 97
בוך 4 156
בוך 5 217
בוך 6 294
בוך 7 330

צו דער כאָראַקטעריסטיק 353

נ. ב. מינקאָוו — גליקל האָמעלס אָרט אין דער יידי ליטעראָטור 354
מאָקס עריק — אַלט־יידישע מעמואָרן 357
יעפים ישורין — גליקל האָמיל־ביבליאָגראָפֿיע..... 360
ש. ר. — נאָכבאָמערקונגען 364

בילדער און רעפּראָדוקציעס:

שער־בלאָט פֿון פּראָפֿ' ד. קויפֿמאַנס אויסגאָבע אין 1896 18
פֿון ב. פּיקאָרס קאָלעקציע:
אין אַן אַלטער דייטשישער שול 47
אַ חתונה אין ששון ושמחה 82
און זיך געלעבט וי אַ פּירשט 185
אַ יידישע חופּה־צערעמאָניע 239

די צאינה־וראינהדיקע אשת־חייל פון דער יידישער ליטעראַטור

נאָך 248 יאָר

עס איז ממש צום שטוינען: „דער פּרעכטיקסטער דענקמאָל, דער בעסטער אויסדרוק פֿון דער ראָלע פֿון דער פֿרוי אין דער יידישער ליטעראַטור“ [1] — ווי מ׳שאַצט הײַנט גליקל האָמילס זכרונות — ווערט צום ערשטן מאָל געבראַכט אין בוכפֿאָרעם פֿאַרן יידישן לייענער־עולם ערשט 248 יאָר נאָך דעם ווי עס איז אָנגעשריבן געוואָרן... און 177 יאָר איז דאָס דאָזיקע יידישע פֿאַלקסבוך אָפּגעלעגן ביז עס האָבן זיך מיט אים געקאָנט באַקענען — געלערנטע... „ווען עס איז אינעם יאָר 1896 אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן פּראָפֿעסאָר דוד קויפֿ־מאַן — שרײַבט אין 1901 אונדזער זעלטענער שפּראַכפֿאָרשער פֿון יידיש־טײַטש, וועלכער איז עד־היום פֿון אונדז נישט אויסגענוצט גע־ווָארן — האָט דאָס געמוזט בפּירוש באַגריסט ווערן דורך די אַלע, בײַ וועלכע די יידיש־פֿאָרשונג ליגט טיף אין האַרצן“, ווײַל „שוין דאָס אַרויסגעבן אַ נאָך נישט געדרוקטן כּתב־יד אין יידיש־טײַטש איז געווען אַ זעלטענע דעראײגענישׂ“ [2]. דאָס פֿאַלקסבוך איז צו ערשט געקומען נישט צום פֿאַלק, נײַערט צו פֿאָרשערס. „עס איז אַ וויטיק צו זאָגן — האָט געשריבן נאָך אין 1928 אונדזער שפּראַך־

---

[1] נ. ב. מינקאָוו און יודאַ א. יאָפע — „אַלט־יידישע ליטעראַטור“, אַלגע־מיינע ענציקלאָפּעדיע, נ״י 1942, יודן, ב׳ ג קאַלום 61.

[2] Dr. A. Landau — "Die Sprache der Memoiren Glückels von Hammeln", **Mitteilungen der Geselschaft für Iüdische Folkskunde**, Heft VII, Hamburg 1901, S. 20.

היסטאָריקער — אז נאָך ביז היינט האָבן מיר ניט אין אַ מאָדערנער אויסגאָבע גליקלס „זכרונות". און ער האָט מוסיף געווען: „שוין באמת צייט פֿאַר די יידישע פֿאַרלעגערס דאָס צו פֿאַרריכטן!"[3]. מ'האָט זיך אָבער גיכער אַרומגעזען אויף דעם אין פֿרעמדע לשונות. „די זכרונות פֿון גליקל האָמיל זיינען איבערגעזעצט געוואָרן אויף דייטש פֿון אַן אוראיניקל, בערטאַ פֿאַפענהיים (ווין, 1910). אַ צוויי־טע געקירצטע דייטשישע איבערזעצונג האָט געגעבן אַלפֿרעד פֿיילל־כענפֿעלד (בערלין, 1913 און 1920)", אָבער „דאָס גאַנצע ווערק ווארט נאָך אויף אַן איבערזעצער אין אַ מאָדערנעם יידיש"[4]. עס איז אין דער צייט, אין לויף פֿון די 71 יאָר, אַרויס אַ היפּשע ליטע־ראַטור, פֿון און ווענגן קליגל אין ענגליש, איבערזעצונגען פֿון אַרי־גינאל[5], און אַנדערע האָבן זי מתקנא געווען, אַרײַנגענומען אין אַנ־טאָלאָגיעס קאָפּיטלען, און זיך געזומען אויף דאָס נײַ איבערזעצן. אָבער אין יידיש האָבן מיר קוים געהאַט די זכיה, אַז אַ פֿילאָלאָג זאָל אָפּדרוקן עטלעכע קאָפּיטלען פֿון די זכרונות אין אַן אַרטאָאָק־סישן בלאַט[6] אוּן אַן אַמאַטאָרין זאָל פֿון פֿולכענפֿעלדס פֿאַרקירצ־טער אויסגאָבע דרוקן אין אַ צייטונג אַ זשורנאַליסטיש באַאַרבעטע איבערזעצונג[7]. מיר זעען, אַזוי אַרום, ווי עס פּאַסט זיך צו יידיש דאָס פֿאַלקסווערטל, אַז די נאָדל באַנייט די גאַנצע וועלט, נאָר אַליין בלײַבט זי נאָקעט...

וועג פֿראָפּ׳ קויפּמאַן איז צוגעטראָטן צום דרוקן זײַן וויסנשאַפֿט־לעכע אויסגאָבע, האָט ער געשריבן: „די אויסגאָבע פֿון גליקל האָמילס

---

[3] מאַקס וויינרייך — בילדער פֿון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע, וילנע 1928, ז׳ 273.

[4] מאַקס עריק — די געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור, וואַרשע 1928, ז׳ 407.

[5] B. Z. Abrahams — The Life of Glückel of Hameln, London 1962.

[6] ד־ר שלמה בירנבוים, אין דער צייטונג דער יוד, וואַרשע 1922.

[7] אסתר שאַמאַן, אין קענעדער אַדלער, אין 1964.

זכרונות (אַנגעהויבן אין 1892 און פֿאַרענדיקט אין 1896), וואָס איך גיב דאָ איבער צום ערשטן מאָל, איז ראשית־כּל פֿון דעם אויסגע־צייכנטן מאַנוסקריפּט 91 פֿון מערצבאַכעריאַנאַ אין מינכען, פֿאַר וואָס כ׳דאַרף דאַנקען דעם ד״ר אויגען מערצבאַכער, וועלכער האָט מיר באַדאַרפֿט אונטערהעלפֿן צו מאַכן די היסטאָרישע שטודיעס, אידער איך האָב זיך אַנטשלאָסן, מיט זײַן דערלויבעניש, צו מאַכן זי צוגענגלעך פֿאַר דעם אַלגעמיינעם באַנוץ״ [8]. זי האָט אָבער אַלץ נאָך באַדאַרפֿט וואַרטן 71 יאָר, ביז זי וועט דערגיין „פֿאַר דעם אַל־געמיינעם באַנוץ״ אין ייִדיש... כאָטש עס איז נאָך אין 1912 פֿעסט־געשטעלט געוואָרן מיט זאַכקענטעניש, אַז „אַפֿילו איצט, ווען מיר פֿאַרמאָגן שוין אויף ייִדיש מעמוּאַרן אויך פֿון אַנדערע פֿערזאָנען, אַפֿילו איצט איז ניטאָ אין אונדזער ליטעראַטור נאָך אַ וועלק, וואָס זאָל האָבן אַזאַ גרויסן קולטור־היסטאָרישן וועלט ווי די זכרונות פֿון גליקל האַמיל״ [9].

צווישן תּחינות, קולטור־געשיכטע און פּראָזע־קונסט

אונדזערע ליטעראַטור־היסטאָריקערס באַהאַנדלען גליקל האַמילס זכרונות ווי אַ רעליקוויע. „דער געלערנטער מ. גרינוואַלד האָט פֿאַר־גליכן מרת גליקל מיט דער פֿראַנצייזישער מאַרקיזין מאַדאַם דע סעווינייע, די ווונדערלעכע פֿאַרשטייערין פֿון דער עפּיסטאָלאַרער, דער בריוושרייבערישער קונסט. אין אַ סך פּרטים איז דער פֿאַרגלייך זייער אַ געלונגענער. ביידע האָבן געלעבט און געשריבן כּמעט אין דער זעלביקער צייט״ [10]. אַפֿילו דער היסטאָריקער, וואָס איז מתנג־דיש קאָלט רעזערווירט צו מעמואַריסטן מיט בעלעטריסטישן ברען,

---

[8] David Kaufmann — Vorwort: **Memoiren Glückel von Hameln.** Budapest 1896, S. VII.

[9] ש. ניגער — „די ייִדישע ליטעראַטור און די לעזערין״, דער פֿונק, וילנע 1912, קאָלום 135.

[10] נ. ב. מינקאָוו — גליקל האַמיל, מעקסיקע 1952, ז׳ 150.

ציטירט אַן רעזערוואַציעס „די זכרונות פֿון אַ פֿרוי וואָס האָט דע־
מאָלט געלעבט", ווײַל זי האָט איבערגעלאָזט אַ לעבעדיק „בילד פֿון
דעם אינעווייניקסטן שטייגער־לעבן בײַ די דײַטשישע יידן סוף 17טן
און אָנהייב 18טן יאָרהונדערט", און „פֿון די זעלביקע זכרונות דער־
ווײַסן מיר זיך, ווי אַזוי מען האָט די קינדער דערצויגן, ווי אַזוי מען
האָט זיי חתונה געמאַכט און ווי אַזוי די קינדער האָבן דערנאָך גע־
פֿירט זייער געראַנגל פֿאַר חיונה, בײַ אַלע פּענטעס אויף יידן אין
באַגרענעצונגען אין זייערע געשעפֿטן"[11]. אָפֿילו דער ווײַסנשאָפֿט־
לער פֿאַרלירט זײַן געצוימטע רויקייט און נעמט גאָר ריידן וועגן
גליקל האָמיל ווי וועגן „אַ מענטשנהאָרץ". ער זאָגט גלײַך אינעם
אַרײַנפֿיר צו זײַן שטודיע: „עס איז נישט קיין קבֿר, וואָס וועלט
אין אָט דעם בוך אויפֿגעדעקט, נײַערט אַ מענטשנהאָרץ"; די זכרונות,
וואָס ווערן דאָ צום ערשטן מאָל געבראַכט אויף דער ליכטיקער שײַן,
'האָבן שוין לאַנג פֿאַרדינט, צוליב דער פֿערזענלעכקייט פֿון דער
הויפֿטפֿיגור, אַרויסגעגעבן צו ווערן"[12]. דער קריטיקער בטבֿע מיט אַ
חוש פֿון אַן אַנאַליטיקער האָט לכתחילה גאָר זיך פֿאַרלירן און אין
גאַנצן פֿאַרעכנט גליקל זכרונות, תחינות, האָט אָפֿילו אויסגע־
רעכנט 18 מחברים פֿון תחינות און צו זיי מצרף געווען גליקל
האָמיל... „גליקלס זכרונות — האָט ער אויסגעפֿירט — וואָלטן גע־
הערט צו די פּאָפּולערסטע און באַליבטסטע יידישע מוסר־ספֿרים,
ווען זיי וואָלטן אַרויסגעגעבן געוואָרן ניט אין סוף פֿון 19טן יאָרהונ־
דערט, אין דײַטשלאַנד, דורך אַ פּראָפֿעסאָר, צוליב וויסנשאַפֿטלעכע
צילן, נאָר דורך אַ געווײַנטלעכן יידישן דרוקער און מוכר־ספֿרימניק,
דאָן וועלן אַזוינע ספֿרים זײַנען געווען אַ באַדערפֿעניש און אַ דער־
קוויקונג און אַ צירונג פֿון יעדער יידישער שטוב, פֿון יעדער ווייל־
קעניעווידיקער יידישער פֿרוי — די זכרונות וואָלטן דאָן געלעגן ניט

---

[11] שמעון דובנאָוו — די וועלט־געשיכטע פון יודישן פֿאָלק, ב׳ 7, ב״א 1953, ז׳ 214.

[12] דוד קויפמאַן, ד״ז, אַרײַנפֿיר, ז׳ XIII.

אין ביבליאָטעקן, נאָר אין יעדן גוטן און פֿרומען יידישן הויז, און זיי וואָלטן געווען דער בעסטער בײַשפּיל פֿאַר דעם ווײַבערישן, ד״ה, וויך־געמיטלעכן, אינטים־לירישן כאַראַקטער פֿון דער גאַנצער רע־ליגיעזער ליטעראַטור אויף עבֿרי־טײַטש״[13]. הײַנט ווי זאָל שוין שרײַבן דער ליטעראַטור־היסטאָריקער, וואָס באַהאַלט נישט אין זיך דעם טרוימער? ער זאָגט: „עס איז אוממעגלעך צו שרײַבן די גע־שיכטע פֿון די קהילות אין האַמבורג, אַלטאָנאַ, האַנאָווער, הילדעס־היים און מע קאָר דער צווייטער העלפֿט פֿונעם 17טן יאָרהונדערט, ניט באַיצנדיק זיך דערבײַ מיט גליקלס מעמוארן. די דאָזיקע מע־מוארן זײַנען אָבער וויכטיק נישט בלויז ווי אַ היסטאָרישער דענק־מאָל, נאָר אויך ווי אַ באַדײַטנדיקע ליטעראַרישע דערשײַנונג און העכסט־אינטערעסאַנטער מענטשלעכער דאָקומענט... זי איז אויך גע־בענטשט געווען מיט אַ פֿאַעטישער טיף־פֿילנדיקער נשמה, מיט אַ פֿונק פֿון אַן אמתן קינסטלער״[14]. דער אײַניציקער, וואָס האָט גע־וואָגט צו זײַן אַ ביסל קריטיש, האָט עס אויך געמאַכט זייער צוריק־געהאַלטן און דיפּלאָמאַטיש. „אין שטרענגן זין פֿון וואָרט — זאָגט ער — זײַנען גליקלס מעמוארן אפֿשר נישט קיין ליטעראַרישער דענקמאָל, וויל זיי זײַנען יאָרהונדערטער געווען באַהאַלטן און נישט געהאַט קיין שום השפּעה אויף זייער דור. זיי זײַנען אָבער אפֿשר נאָך וויכטיקער ווי אַ גראַנדיעזער דענקמאָל פֿון יידישן ליטעראַרישן רע־זאַנאַנס״[15]...

עס מאַכט דעם אײַנדרוק, ווי די קריטיק און ליטעראַטור־גע־שיכטע וואָלט צוליב שולדגעפֿיל פֿאַר דער פֿאַרשוויגענער פֿאַרפֿא־סערין אויסגעמיטן אַנצווויזן אין גאַנצן אָביעקטיוו אויף די אייגנ־

---

[13] ש. ניגער — ד״ז, קאָלום 138.

[14] ישראל צינבערג — די געשיכטע פון דער ליטעראַטור בײַ יידן, ב׳ 6, נ״י 1943, ז׳ 276.

[15] מאַקס עריק — ד״ז, ז׳ 406.

שאַפֿטן, נאָר באַטראַכטנדיק דאָס ווערק ווי אַ דעליקווּיע — אַריַינ־געפֿאַלן אין אַפֿאַלאָגעטיק.

אין גליקל האָמילס זכרונות איז טאַקע דאָ ווערטפֿולער צו־שטייַער צו די אַלע צוויַגן פֿון אונדזער וואָרטשאַפֿן: תּחינה, געשיכ־טע, שטייגער, דערציונג, עטיק און בעלעטריסטיק. אָבער ווי וויכטיק עס זיַנען די אַלע צושטייַערן, איז דאָס אימפּאָזאַנטסטע פֿון די זכרונות — גליקלס פּערזענלעכקייט.

גליקל האָמיל שיט מיט פּסוקים, נאָר וויל נישט אָנגיין פֿאַר אַ רביצין. טוט אייגענע און פֿרעמדע אָן אַ שיעור חסדים, נאָר וויל נישט אָנגיין פֿאַר אַ יחסנטע. איר פֿרומקייט פֿאַראייגפֿאַכט זי. איר קומט קיין מאָל נישט אַרויס — זי איז גאָר שטענדיק די שולדיקע. רק שולדיק, שולדיק...

גליקל באַצויבערט מיט איר באַשרײַבערישקייט, נאָר וויל נישט אָנגיין פֿאַר אַ שרײַבערין. וואָלט זי זיך פֿאַרגעשטעלט, אַז מ׳וועט אויף איר קוקן ווי אויף אַ שרײַבערין, וואָלט זי מסתּמא נישט אָנגע־שריבן אירע מעמוארן. זי האָט זיך דאָך אָנגעצייכנט אָן אינטימען ציל: צו דערציילן צווישן די פֿיר וועגן, פֿאַר די קינדער און קינדס־קינדער, וואָס פֿאַר אַן איש תּמים איר מאַן איז געווען און וואָס זי אַליין איז. אַדרבה, זאָלן זיי זיך אָפּלערנען — זאָלן זיי זען, ווי מען דאַרף זיך אויפֿפֿירן אין לעבן, סײַ אין פֿריידן, סײַ אין ליידן. דער שרײַבערישער טאַלאַנט האָט אָבער גליקלען פֿאַרפֿירט. איר געמיט אין דערציילן, איר טעמפּעראַמענט און חוש פֿאַר די סודות פֿון שפּאַנונג, צו מאָל אין עפּיזאָדן אָן קאָנפֿליקטן, האָט זי פֿאַסציניִרט. איז ווי ווײַט זי איז געווען פֿון שרײַבערישע אַמביציעס, איז זי מיט־געריסן געוואָרן פֿון איר דערציילן גופֿא... חזרט זי איבער דאָ און דאָרט שורות און לאָזונגען. פֿאַרבלאָנדזשעט. פֿאַרלירט אָפֿילו דעם חוש פֿאַר פּראָפּאָרץ. דאָ איז צו לאַנג דער מוסר. דאָרט איז צעצויגן די אָגדה. אַז מ׳זעט: גליקלס אַמביציע איז בשום אופֿן נישט געווען צו ווערן אַ שרײַבערין. און ס׳איז ניט שײַך צו מעסטן אירע זכרונות מיט דער מאָס פֿון דער מאָדערנער יידישער דערציילקונסט. דאָ און

דאָרט קוקן־אַרויס צויטן... אָפּט מער אָנגעוווּנקען ווי דערזאָגט... טייל מאָל צו פֿיל מאָל איבערגעחזרט...

די דערציילערקע פֿאַרפֿלאָנטערט זיך אָפּט אין דאָקומענטן און די חשבונות פֿירן־אַריבער די זכרונות אין ירושה־באַלאַנסן. מ׳קען דאָ ניט זאָגן, אַז גליקל זאָל וועלן דווקא זיין אָביעקטיוו צו אַלעמען. נייַן, די מאַמע און אָפֿילו די מומע לויבט „די איריקע״. אָלע קינדער אירע זיינען ביז גאָר אָרנטלעך — אויב נישט־אָרנטלעך, זיינען עס פֿרעמדע... מאַמע, זעט מען, בלייבט מאַמע. און גליקל איז די אַמאָליקע יידישע פֿרוי, וואָס האָט געלעבט פֿאַר אירע קינדער וועגן. זיך מקריב געווען נאָך זייער חתונה ווי פֿאַר זייער חתונה. פֿאַרליבט. פֿאַרמשפט...

איז פֿאַר וועמען גליקל האָמילם זכרונות זיינען תחינות פֿון אַ פֿרוי, וואָס טראָגט סטאָיש אַריבער אַלע אומגליקן אין לעבן, און פֿאַר וועמען זי איז די וווּנדערלעך טרייַע פֿרוי און מאַמע. פֿאַר וועמען זיי זיינען אַ דאָקומענטאַציע פֿון יידישן לעבנשטייגער אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט און פֿאַר וועמען זיי זיינען בילדער פֿון חינוך און קולטור אין אַן עפּאָכע, וואָס האָט געהאַלטן בײַם איבערגעבראָכן ווערן. פֿאַר וועמען זיי זיינען אַ לעבעדיקער קוואַל פֿון יידישער שפּראָכפֿאָרשונג, מיט דעם אָקאַדעמישן פֿאַרנעם פֿון אַלפֿרעד לאַנדוי, און פֿאַר וועמען אַ פֿילם — איבער דעם אַלעמען הייבט זיך אָבער אַרויס די גרויסע געשטאַלט פֿון גליקל האָמיל. אָנגעטרונקען מיטן חומש דורך „צאינה וראינה״, דערשיינט זי מאָמענטנווײַז ווי אַ ביבלישע געשטאַלט.

אַ יידישע גראַנדאָמע און איר מאָראַל

אין גליקל האָמיל איז געווען אַ פֿרומע גראַנדאָמע, הן מיט שאָרם, הן מיט גלײַנדיקער מענטשלעכקייט.

עס איז ממש נישט צו פֿאָרשטיין, ווי האָט געקאָנט פֿון געטאָ אַרויסוואַקסן אַזאַ מעכטיקער כאַראַקטער בײַ אַ יידישן מענטשן, דער־

צו נאָך בײַ אַ יידישער פֿרוי, וואָס בדרך כלל איז זי געווען פּטור פֿון אַלע מצוות... בפֿרט נאָך, אַז זי איז געווען אַזוי אַרומגעגרענעצט מיט פֿרומקייט!

הגם גליקל האָמיל דערציילט נישט בלויז יידישע מעשיות און אַגדות, נאָר אויך געשעפטע פֿון גויישע קוואַלן, ליגט אויף איר נישט דער מינדסטער ליוסטער פֿון פֿרעמדע קולטורן. מיט צוויי יאָרהונדערטער פֿאַר טבֿיה דעם מילכיקן ווײַזט גליקל אַרויס די נייגונג צו פֿאַרדרייען זייער אַ סך פסוקים, דער עיקר אָנגעטראָגענע פֿון דאָוונען, זי צעדרייט זיי און פֿאַסט זיי צו איר געמיט און צו אירע צרות. זי טוט דאָס אָבער אין קיין איין מאָמענט נישט מיט גויישע מימראָס... דאָס איז גאָנץ פֿשוט: מיט פסוקים פֿון אַלטן יידישן קוואַל לעבט זי און די גויישע פסוקים קען זי נישט. זיכער, אַז זי האָט קיין וועלטלעכע בילדונג נישט פֿאַרמאָגט. פֿירן פֿירט זי זיך אָבער ווי אַ דאָמע פֿון סאַלאָן, וואָס הויכט־אָן מאַיעסטעטישקייט...

גליקל איז אַ קאַלאָסאַלע פֿאַרטיידיקונג לטובֿת דער נוסח־ליטעראַטור. וואָרן אויב עס האָט אונטער דער השפּעה פֿון דער פֿאַנאַטישער מוסר־ליטעראַטור געקאָנט אויסוואַקסן אַזאַ פערזענלעכקייט, וועלכע איז בכוח אָפֿילו אָן וועלטלעכער בילדונג זײַן אַזאַ אינטערעסאַנטע געשטאַלט און דינען ווי אַ מוסטער אויף צו הייבן דעם קולטור־ניוואָ אין דער גאַנצער סביבֿה, מיינט דאָך עס, אַז דער מוסר־אוצר האָט נישט פֿאַרשטאָפּט אַלעמענס קעפּ, נאָר פונקט להיפוך... אַרײַנגעלייענט אין פֿרישן „צאינה וראינה" און לבֿ טוב" און „בראָנטשפּיגל", וועלט זי נישט „פֿאַרסמט" פֿון דער געטאָ־ליטעראַטור, נײַערט זי צעשטראָלט זיך גאָר גראָנדאָמיש. און ווי נישט אויסגעבונדן זי איז אין וועלטלעכער בילדונג, איז זי פֿויגלפֿרײַ און שווימט אומעטום ווי אַ פֿיש אין וואַסער, אָפֿילו דאָרטן ווו ס׳איז נישט מער ווי אַ בלאָטע...

מיט איר גרויסאַרטיקער אינטויִציע פֿאַסט זי זיך אַרײַן אין יעדער נײַער סיטואַציע, ווי שוואַר און קאָמפּליצירט זי זאָל זײַן. די חכמת החיים עפֿנט פֿאַר איר אויף אַלע טירן און טויערן, זי פֿאַרט

אין פֿרעמדע לענדער גלײַך ווי זי וואָלט דאָרטן געווען אַן אייגענע. מיטגעמאַכט דעם גירוש פֿון איר געבורטשטאָט, האַמבורג, ווערט זי מער נישט נתפּעל פֿון קיין שום נײַער גזירה. די קלעפּ אין דער פֿאַמיליע, דראָענדיקע באַנקראָטן און ביטערע קריזיסן צעברעכן זי נישט, נאָר שטאָלן זי אַן מיט נאָך מער מוט. און ווו אַן אייגענער — שטעלט זי זיך אײַן מיט אַלע אירע כּוחות. אַווי ביז אין דער טיפֿער עלטער אַרײַן.

די המצאות, וואָס גליקל וועגדט־אַן אין שווערע מאָמענטן, כּדי נישט געבראָכן ווערן אין איר חשיבֿות, די קלוגע סוחרישע מאַנײ־פֿאַרגיעס, איידל אויסגענוצט, העלפֿן איר אַרויסצורײַסן זיך פֿון יעדן ווילדשטראָם, וואָס דראָעט איר אַראָפּצוזינקען... און אַז זי ראָטעוועט זיך אַרויס פֿון די נעגל פֿון דורכפֿאַל, צעזינגט זי זיך מיט לויב־געזאַנגען צום רבונו של עולם, פונקט ווי זי פֿאָלט פֿאַר אים כּורעים, ווען עס פֿאַלן אויף איר קאָפּ קלעפּ נאָך קלעפּ, איינער גרעסער פֿונעם אַנדערן. ווײַל אַלץ איז באַשערט. נישטאָ קיין זאַך, וואָס זאָל קומען אומפֿאַרדינטערהייט. שטראָף ווי ברכה. און נאָר ער האָט אַ רעכט צו משפּטן, נישט דער מענטש!

האַרצרײַסנדיק איז דאָס בילד, ווען די אַריסטאָקראָטישע גאָלד־סוחרטע איז אַוועי אַראָפּ פֿון איר גדולה, אַז זי האָט אויף דער עלטער באַדאַרפֿט אָפּפּינצטערן אין אַ חורבה, וואָס איז געווארן איר דירה. נאָר פונקט ווי זי האָט זיך איבערגעוועלטיקט, ווען ס׳איז פֿון איר אַוועקגעריסן געווארן איין יונג קינד און אַ צווייטס, אַזוי האָט זי זיך אַליין אײַנגענומען, ווען זי איז מוראדיק פֿאַראָרעמט געווארן.

גליקל האָמיל איז אַן אידעאַלער טיפּ פֿון אַ ייִדישער פֿרוי, אין אַן אַריסטאָקראָטישער רעם, אינעם גײַסט פֿון תּורת משה. אַ מוס־טערמענטש און אַ מוסטערייד. אַ מוסטערפֿרוי און אַ מוסטערווײַב. אַ מוסטער־מאַמע און אַ מוסטער־פֿרײַנדין. איר מאָראַל איז אַ לײַכט־טורעם — אונטער זײַן צעשפּריצטן ליכט זעט מען ווונדערלעך קלאָר מענטשן און געשעענישן פֿון איר צײַט.

גליקל באַשטראָלט איר משפּחה און איר סביבֿה, אין אַ צײַט

וועך די וועלט איז אָפהענגיק פֿון אַ סך צופֿאַלן, פֿון יחידישן חסד און פֿון עפּידעמישער רשעות. מיר זעען, ווי דאָס לעבן און די רו פֿון יידן איז אָפהענגיק פֿון קלאָמפּערשטע פּראָטעקציעס, וועלכע דינען אַזוי לאַנג, ווי לאַנג מ׳צאָלט פֿאַר זיי. אַזוי איז מלכות, אַזוי איז דער פּשוטער גוי. אַלץ האָט אַ פּריז. אַלץ ווערט געקויפֿט. און אין דעם האַנדל פֿעלן אויך נישט קיין נידערטרעכטיקע יידן... עס זיצען אָבער דאָ אַנטקעגן זיי ווונדערלעכע בײַשפּילן פֿון צניעות און יושר, אין דער וועלט פֿון האַנדל־וואַנדל...

גליקל ווארפֿט א רעפֿלעקטאָר אויף די גראַנדיאָזע יידישע פּראָב־לעמען פֿון אייראָפּע אין איר צײַט. מיר זעען נאָך נישט דעם יידן ווי אַ טיפּ פֿון א וועלטפֿאָלק, אָבער מיר זעען שוין דעם יידן ווי אַ טיפּ פֿון איראָפּעישן קאָנטינענט. ער זוכט ווי צו באַשיצן זיך אין דעם פֿעלקער־כאָאַס און פֿון דער אינדיווידועלער רציחה, וואָס לוי־ערט אויף אים, פֿון גזילה און גנבֿה, וואָס הויערט אויף אים כסדר. וויַיטע לענדער זײַנען פֿאַר גליקלען ווי נאָענטע גאָסן, אַזוי היימיש איז זי אין זיי. יידן פֿון דײַטשלאַנד שיקן זייערע קינדער לערנען אין פּוילן, אײַנזאָפּן אין זיך יידישקייט, פּונקט ווי גליקל פֿילט נישט קיין אָפהאָלט צו זוכן פֿאַר אירע קינדער שידוכים אין האָלאַנד, געשעפֿטן אין דענעמאַרק. הערט דעם עכא פֿון גזירת ת״ח. געציילטע שורות, גליקלס, וועגן דער שבתי צבי־באַוועגונג, וועגן דער פֿאַנטאַסטישער עקספּאַנסיע פֿון די פֿאַלשע משיחים, באַלײַכטן קלאָרער די צײַט ווי גאָנצע ביכער, וואָס באַהאַנדלען די טעמע. אויף גליקלען רוט מא־מענטנווײַז די שכינה פֿון א גליקזעליקער דערציילערין.

די צאינה־וראינהדיקע גליקל האַמיל, די אשת־חיילדיקע צירונג־סוחרטע, די קינדער־פֿאַרוואַרגערין, רײַך אין לירישע און דראַמא־טישע אַקצענטן, אויך באַשפּרענקלט מיט דינעם הומאָר און ראַמאַנ־טישער פֿרומקייט, איז דער הויכפּונקט פֿון דער יידישער ציוויליזא־ציע אין צענטראַל־איראָפּע.

שמואל ראָזשאָנסקי

גליקל האמיל זכרונות

וה

השער לה' צדיקים יבואו בו

הספר הלז איהו אות באות מנוקד הכתב של הצדיקי' אמי וקנתי גליקל ע"ה תהא נשמתה צרורה בצרור החיים טראנצלאדיהרט ואהרן, ע"י אדוני אבי האלוק התורני הרבני מופלא ומופלג מוהריר משה האמיל סג"ל נרו יאיר לנצח, אב"ד דק"ק פייארשדורף והמדינה ובאשר זכינו לסדר אותו כן נזכה לעשותה, ולמען ידעו דורותיכי עשיתי ואת לכבוד בית אבא

וזאת היא מאתי

הקטן חיים האמיל בן הרב הג"ל

מק"ק פייארשדורף

לפרט למעין תספר באזני בנך ל"פ"ק

זאת לזכרון אתי מאת דודי מוהר חיים האמיל בג"ל הג"ל מפיד הלך לעולמו ושבק לנו ולכל ישראל חי וקן ושבע ימים ביום ש"ק ד' ר"ח תקמ"ה לפ"ק ושני חיי היו ששה ושבעים, וזאת בתבתי לזכרון הקטן חיים האמיל בן ב"ה יוסף בג"ל וצ"ל מפייארשדורף פה קעניגסבערג.

דאס יידישע שער־בלאט פון דוד קויפמאנס אויסגאבע 1896.

בוך

1

אין יאָר תנ״א [1] הייב איך אָן דאָס צו שרײַבן, פֿון מײַנע גרויסע
דאגות און צרות, און פֿון מײַנע גרויסע האַרצווייטיקן,
ווי מע וועט דאָס ווײַטער זען. און זאָל דער אייבער־
שטער אונדז דערפֿרייען אין די טעג פֿון אונ־
דזערע ליידן און גיך אונדז שיקן משיחן,
אונדזער דערלייזער.
אָמן.

אָלץ, וואָס גאָט האָט באשאַפֿן, האָט ער באַשאַפֿן נאָר פֿון זײַן כּבֿוד וועגן, און די וועלט וועט מיט חסד אויפֿגעבויט ווערן. מיר וויסן, אַז דער אייבערשטער, געלויבט זײַן נאָמען, האָט אָלץ באשאַפֿן אין געטאָן מיט לויטער חסד, ווײַל דער אייבערשטער, געלויבט זײַן נאָמען, נייטיקט זיך נישט אין קיין איינציקן פֿון זײַנע באַשעפֿ־ נישן. אָבער אַז גאָט ברוך הוא האָט יאָ באשאַפֿן אַזוי פֿילערליי, איז דאָס אָלץ צו זײַן גרויסן כּבֿוד וועגן, און האָט אָלץ מיט חסד און

---

[1] אין יאָר 5451 (נאָכן יודישן קאַלענדאַר), ווָאס איז אויסגעפֿאַלן אין 1680 (נאָכן גרעגאָריאַנער קאַלענדאַר).

רחמים באשאפן, כדי דאס אלץ זאל צו נוץ קומען אונדז, זינדיקע מענטשן. ווארן אלץ, וואס איז באשאפן געווארן, קומט אונדז, מענטשן, צו נוץ, כאטש מיר, מענטשן, קענען דאס נישט באגרייפן און אין דעם זיך ארייניטראכטן. אזוי ווי דוד המלך ע"ה האט געפרעגט: „צו וואס איז געווארן באשאפן א נאר און א וועסט און א שפין"? וויל ער האט זיך געטראכט: וועמען אין דער וועלט קומען צו נוץ די דרייערליי? אבער סוף כל סוף איז ער געווויר געווארן, אז אויך אים אליין זיינען צו נוץ געקומען די דרייערליי באשעפענישן און מיט זיי דערהאלט אים גאט ביים לעבן. אזוי ווי דאס איז אין ספר מלכים באשריבן, ווער עס וויל דאס וויסן, קען עס לייענען אין עשרים וארבע[2]. עס איז אויך גוט באקאנט, וויפל טרויער, עלנט און זארג מיר, זינדיקע מענטשן, האבן דא אויף דער דאזיקער פארגענגלעכער וועלט. און צו דעם געפינען מיר נאך, אז עס זיינען פאראנען א סך פרומע מענטשן אויף דער וועלט, וואס זיי גייט עס זייער שלעכט און וועלכע לעבן אין עלנט אויף דער וועלט. דאקעגן געפינט מען אזוי פיל רשעים, וואס לעבן אין גרויס וווילטאג און עשירות, און עס גייט זיי און זייערע קינדער זייער ווויל, אבער דעם געראכטן, גאטפארכטיקן מענטשן גייט עס זייער שלעכט, סיי אים און סיי זיינע קינדער. דא וואלטן מיר געקענט ארויפקומען אויף די געדאנקען: ווי קען דאס זיין? גאט דער אלמעכטיקער איז דאך א גערעכטער ריכטער! איך האב מיר אבער געטראכט: גם זה הבל (אויך דאס איז נארישקייט), ווארן די מעשים פון הש"י, דאס וואס דער אייבערשטער טוט, קען מען נישט דערגיין אדער דערגרונטעוועזן. משה רבינו האט דאס גערן געוואלט ווישן און געזאגט: הודיענו נא את דרכיך (מאך אונדז באקאנט דיינע וועגן), אבער ער איז פארט דערצו נישט געקומען, און דעריבער זאלן מיר וועגן דעם נישט טראכטן. על כל פנים איז זיכער, אז די וועלט איז באשאפן

---

[2] די 24 ספרים פון תנך („תרי עשר" ווערט געראכנט פאר איין ספר), שפעטער געריפן אין יודיש סווארבע (עשרים וארבע).

געווארן צוליב קיין שום אַנדער זאַך נישט ווי נאָר פֿון עולם הבא ווענן. און דערפֿאַר האָט אונדז דער אייבערשטער מיט זײַן גרויסער גנאַד באַשאַפֿן אויף דער וועלט, וווּ קיין שום זאַך איז נישט פֿאַר־ געגנגלעך. אויב מיר פֿירן זיך ווויל און דינען ווויל אונדזער גרויסן האָר, ברענגט ער אונדז בלי שום ספֿק פֿון דער דאָזיקער שווער־ לעכער וועלט פֿול מיט מיענישן צו דער אייניקייט מיט לויטער רו און זאַנפֿטיקייט. אַלע אונדזערע צרות און פֿאַרגעניגנס פֿון דער וועלט האַלטן־אָן נאָר אַ קליינע צײַט. דעם מענטשנס לעבן געדויערט שבֿעים שנה (זיבעציק יאָר). ווי גיך זיי גייען־אַוועק! וויפֿל הונדער־ טער טויזנטער מענטשן דערגרייכן נישט אַפֿילו די דאָזיקע עלטער! אָבער עולם הבא איז אייביק און געדויערט אייביק. ומה רב טובך אשר צפֿנת ליראך (און ווי גרויס איז דײַן גוטס, וואָס דו האָסט פֿאַרבאַהאַלטן פֿאַר דײַנע פֿאַרכטיקע). אָ ווויל איז דעם וואָס גיט שכר דעם אייבערשטן פֿאַר יענע וועלט, וואָס איז אייביק און וואָס פֿאַרגייט נישט. ווײַל אַלע צרות, זאָרגן און פֿורענויות, וואָס דער מענטש האָט אויף דער וועלט, געדויערן בלויז אַ קורצע צײַט. ווען עס שטאַרבט דער מענטש נאָך אַלע זײַנע צרות און אַלע ליידן און ווייטיקן, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען, און עס איז אָפּגעלאָפֿן די שעה און ער מוז שטאַרבן, שטאַרבט ער פֿונקט אַזוי ווי יענע וואָס האָבן זייער גאַנץ לעבן אָפּגעלעבט אין גרויס לוסט און ווילטאָג. אַדרבה, יענער אַבֿיון, וואָס האָט זײַנע טעג, נעבעך, דורכגעמאַכט אין צרות און אין ליידן, שטאַרבט בוודאי רויקערהייט. וואָרן על אותו יום קויתי (אויף יענעם טאָג האָב איך געהאָפֿט). ער איז, נעבעך, געשטאַרבן יעדן טאָג, און אַזוי האָט ער געהאַט די גאַנצע צײַט בטחון אין אייבערשטן, אָז אויף יענער וועלט וועט עס אים בעסער גיין. אין זײַן אומגליק האָט ער די אמונה, אָז ער האָט לגבי גאָט אַ גרויסן חוב: וואָרן אַלע זײַנע תענוגים און זײַן גאַנצע טרייסט אויף דער וועלט זײַנען פֿאַר עולם הבא. מתי אבוא וארא פני אלהים (ווען ער וועט קומען פֿאַרן אייבערשטן). דעריבער האָלט איך, לפֿי מיץ וויבערישן שׂכל, אַז עס קומט אים אָן נישט אַזוי שווער און

ער טראָגט עס מיט געדולדיקייט, וואָס איז אַבער נישט אַזוי. דער ריבער רשע, וואָס האָט געגומען אַלע זײַנע פֿאַרגעניגנס פֿון זײַן האָב און גוטס, און זעט נישט פֿאַר זיך עפּעס אַנדערש ווי נאָר אַל דאָס גוטס: עס גייט אים און זײַנע קינדער זייער גוט, און קיין שום זאָך שטייט אים נישט אין וועג. אַבער ווען עס קומט אויך פֿאַר אים די צײַט, ער זאָל אַוועקגיין פֿון דער וועלט, און ער ווייסט דאָך, וואָס פֿאַר אַ פֿאַרגעניגן און פֿרייד און גוטס ער האָט געהאַט אויף דער וועלט, און בפֿרט ווען ער וועט זיך באַטראַכטן אין זײַן לעצטער שעה און זען, וואָס פֿאַר אַ גוטס דער אייבערשטער האָט אים שטענדיק געגעבן אויף דער וועלט, און אַז מיט דעם האָט ער דעם אייבערשטן נישט געדינט ווי עס געהערט צו זײַן און זיך נישט אַרנטלעך פֿאַרגומען מיט זײַן גבאות, און אַוודאי ווען ער דערמאָנט זיך, אז ער מוז אַוועקגיין פֿון זײַן גאַנץ עשירות און זיך צעשיידן מיט דער וועלט און גיין אין דער אַנדערער, דער אייביקער וועלט, און אַז ער מוז אַנידערלייגן זײַן גבאות און אָפּגעבן חשבון, ווי אַזוי ער האָט זיך געפֿירט דאָ אויף דער וועלט, אַזוי קומט אים אָן די דאָזיקע נסיעה אַ סך שווערער און זויערער ווי די אַרעמע לײַט, נעבעך.

מה לי להאריך, וואָס זאָל איך דאָ לאַנג פֿאַרצײַען, מײַנע ליבע קינדער? איך האָב דאָס אַנגעהויבן שרײַבן בס״ד נאָכן טויט פֿון אײַער פֿרומען פֿאָטער. דאָס איז פֿאַר מיר געווען לקצת לנחת רוח, אַ ביסל לשם פֿאַרגעניגן, ווען די מעלאַנכאָלישע געדאַנקען זײַנען געקומען און איך האָב געהאַט שווערע דאָגות, שהיינו כצאן בלא רועה, געבליבן ווי שאָף אָן אַ פּאָסטעך. אַזוי האָב איך פֿאַרברענגט נאָנצע נעכט אָן שלאָף און איך האָב מיך געזאָרגט, איך זאָל חלילה נישט אַרײַנפֿאַלן אין מעלאַנכאָלישע געדאַנקען. אָפֿט בין איך אויפֿ־געשטאַנען בײַ נאַכט און אַזוי שוין איבערגעקומען די שעהען, ווען איך האָב נישט געקענט שלאָפֿן.

מײַנע ליבע קינדער! איך בין אויך נישט אויסן פֿאַר אײַך

צו שרײַבן אַ מוסר־ספֿר. איך בין נישט קאַפּאַבל דערצו. אונדזערע חז״ל האָבן דערצו געמאַכט זייער אַ סך ספֿרים, און מיר האָבן אונדזער הייליקע תורה, וואָס פֿון איר קענען מיר זען אַלץ און פֿאַר־שטיין אַלץ, וואָס איז פֿאַר אונדז ניצלעך. און פֿון עולם הזה ביז עולם הבא, זעען מיר, קען מען פֿעסט זיך אָנהאַלטן בײַ אונדזער תורה. למשל, עס איז געפֿאָרן אַ שיף מיט מענטשן אויפֿן ים. איז איינער געגאַנגען צום ראַנד פֿון דער שיף און האָט זיך שטאַרק אַריבערגעבויגן צום ים צו און איז אַרײַנגעפֿאַלן אין ים.

און ער וואָלט דערטרונקען געווארן. דער שיפֿער האָט אָבער דאָס געזען און אים צוגעווארפֿן אַ סך שטריק און אים געווארנט, ער זאָל זיך פֿעסט אָנהאַלטן בײַ די שטריק, וועט ער נישט דער־טרונקען ווערן. אַווי זײַנען מיר, זינדיקע מענטשן, אויף דער דאָזיקער וועלט, פֿונקט ווי מיר וואָלטן געשוווומען אין ים: קיין אײַן רגע זײַנען מיר דאָך ניט זיכער, צי מיר וועלן נישט דערטרונקען ווערן. נאָר גאָט דער אַלמעכטיקער האָט אונדז באַשאַפֿן מיט חסד און רחמים. מיר זאָלן זײַן גאַנץ, אַן זינד. אָבער צוליב דעם חטא פֿון אָדם הראשון האָט דער יצר־הרע איבער אונדז געוועלטיקט. האָט דער אײבערשטער אַ סך חיילות מיט מלאָכים באַשאַפֿן אויף אויס־צופֿירן זײַן רצון, און זיי האָבן קיין יצר הרע נישט, במילא טוען זיי נאָר גוטס. דערפֿאַר האָט דער אײבערשטער באַשאַפֿן בהמות, חיות ועופֿות און כלערליי אַנדערע באַשעפֿענישן, וואָס האָבן בלויז יצר הרע און ווייסן נישט פֿון טאָן גוטס. נו, האָט דער אײבערשטער באַשאַפֿן מענטשן בצלמו (אין זײַן געשטאַלט), וועלכע האָבן שכל אַזוי ווי די מלאָכים, אָבער אונדז, מענטשן, געגעבן די ברירה, אַז מיר מעגן טאָן וואָס מיר ווילן, בייז, חס ושלום, אָדער גוטס. אָבער דער גרויסער, גנעדיקער, גיטיקער גאָט, מיט זײַן גרויסער באַרעמהאַר־ציקייט, האָט פֿאַר אונדז שטריק אויסגעשפֿרייט, אַז מיר זאָלן זיך פֿעסט אָנהאַלטן. דאָס איז אונדזער הייליקע תורה, וואָס וואָרנט אונדז אַלע, מיר זאָלן נישט דערטרונקען ווערן. און זי זאָגט אונדז, ווי ווויל מיר האָבן די מאַכט צו טאָן וואָס מיר ווילן, איז אָבער אין

אונדזער ליבער תורה אלץ אזוי אינגעשטעלט, אז מיר זאלן זיין פרום און טאן נאר גוטס אזוי ווי די מלאכים. און אין דער תורה איז אנגעשריבן דער שכר און דער עונש (דער לוין און די שטראף) פאר מצוות און פאר עבירות, ובחרת בחיים (און דו זאלסט אויסקלייבן דאס לעבן). חלילה וחס נישט דינען אונדזער באשעפער און לעבן ווי עס גלוסט זיך אונדזער בייזן הארץ, ווי דאס פיך וואס פארמאגט נישט קיין שכל, און האט נישט קיין שכר און עונש נישט אויף דער וועלט און נישט אויף יענער וועלט. וואלטן מיר אזוי געטאן, וואלטן מיר געוועזן א סך ערגער ווי די בהמות. וויל די בהמה, אז זי פאלט־אנידער און שטארבט, דארף קיינעם קיין חשבון נישט אפגעבן. אבער דער ארעמער מענטש, אז ער שטארבט, מוז באלד אפגעבן חשבון פאר זיין באשעפער. איז ווויל צו אונדז, מענטשן, אז מיר האבן היפש אויסגעפארטיקט אונדזער חשבון ווי לאנג מיר לעבן נאך. דהיינו: מיר ווייסן ווויל, אז מיר זיינען זינדיק און אז דער יצר הרע געוועלטיקט איבער אונדז, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (דען עס איז נישטא קיין צדיק אויף דער ערד, וועל־כער זאל טאן בלויז גוטס און זאל ניט זינדיקן); דעריבער זאל זיך דער מענטש אזוי נוהג זיין, אז ווי נאר ער איז באגאנגען א קליינע אדער גרויסע עבירה, זאל ער באלד חרטה האבן און תשובה טאן, אזוי ווי אונדזערע חכמי־מוסר האבן געשריבן, כדי די עבירה זאל ווערן אויסגעמעקט פונעם פנקס און אויף איר ארט זאלן אויפגע־שריבן ווערן מצוות. אבער וען דער זינדיקער מענטש לעבט ווי די בהמה און טוט נישט קיין גוטס, און ביזן טויט אזוי, און ער שטארבט אזוי אוועק מיט זיינע זינד — אוי, ווי אזוי וועט ער אויף יענער וועלט געפינען זיין בוך מיט לויטער חובות, וואס זיינען זי־נע זינד, און אויף דעם בלאט אקעגן איבער, ווו עס וואלט דאך באדארפט שטיין די באצאלונג פארן חוב, וואס נעמט זיך פון תשובה און מעשים טובים, איז גאר ליידיק! אזוי בלייבסטו, זינדיקער מענטש, אלץ חייב. און מיט וואס ווילסטו באצאלן דיין באשעפער, וואס האט אזוי געטרייַ דיך געטאן וואַרענען? און וואס זאל איך

שרײַבן וועגן די אַלע צרות און ענויים, וועלכע דער זינדיקער מענטש מוז אויסשטיין, און מיט וועלכע אַנגסטן און פּײַן, ביז ער וועט האָבן די חובֿות צו באַצאָלן? און דאָך איז דער אייבערשטער אַזוי דערבאַרעמדיק, און ער נעמט פֿון אים אַפּ זײַנע חובֿות אויף דער וועלט, ווען דער מענטש באַצאָלט זיי אים, דהײַנו, מיט תשובֿה, תּפֿילה, צדקה און מיט מעשׂים טובֿים. אַפֿילו איינציקווײַז קען ער באַצאָלן זײַנע חובֿות אויף דער וועלט. וויל גאָט פֿאַדערט נישט, מע זאָל מיט זײַן תשובֿה זיך מאַכן דעם טויט. ניין! אַלץ דאַרף זיך אַזוי פֿירן ווי אונדזערע חכמים האָבן געשריבן און ווי עס שטייט אין אונדזער תורה. און אויב דער מענטש טוט אַזוי, מאַכט ער קלאָר זײַן פּנקס שוין אויף דער וועלט. אַזוי אַרום האָט ער נישט קיין פֿאַרדרייטן חשבון אויף ינענער און קען מיט פֿריידן קומען צו זײַן באַשעפֿער. וויל דער גרויסער גאָט איז באַרעמהאַרציק. וואָס אַרט עס דען דעם אייבערשטן, צי דער מענטש איז גוט אָדער, חלילה וחס, שלעכט? ביז איצט האָט ער אונדז דאָס געטאָן, און נאָר מחמת זײַן גרויסער צדקות און זײַנע גרויסע מידות פֿון רחמים. כרחם אָב על בנים. מיר זײַנען זײַנע קינדער. דער אייבערשטער, ברוך השם, האָט אויף אונדז רחמנות. וואָלטן מיר נאָר אַליין אַזוי געבעטן כרחם אָב על בנים! ווי וואָלט געווען צו אונדז, ווען דער אייבערשטער זאָל זיך נישט מרחם זײַן אויף אונדז ווי עלטערן אויף קינדער! וויל אַ מענטש, וואָס האָט אַ שלעכט קינד, גיט אויף אים אַכטונג אין העלפֿט אים, צווויי מאָל, און דרײַ מאָל, אָבער צום סוף ווערט אַ מענטש פֿאַרמאַטערט און פֿאַרשטויסט זײַן בייז קינד פֿון זיך און לאָזט עס גיין, אַפֿילו ווען ער זאָל וויסן, אַז עס וועט אומקומען. אָבער מיר, אַרעמע קינדער, מיר זינדיקן קעגן אונדזער פֿאָטער אין הימל, אין אַלע צײַטן, יעדע שעה, אַלע רגעס. דער גרויסער גיטי־קער פֿאָטער אין הימל לאָזט אונדז ווײַסן, אין זײַן גרויסער באַרעמ־האַרציקייט, ווען מיר זײַנען שוין אין גאַנצן באַשמוצט מיט עבֿירות, און אויב מיר רופֿן אים מיטן גאַנצן האַרצן און טוען תשובֿה אויף אונדזערע עבֿירות, נעמט ער אונדז ווידער אויף אַ סך שנעלער ווי

אַ מענטש, אַ פֿאָטער, זײַן שלעכט קינד. דעריבער, מײַנע האַרצ־
ליבע קינדער, זײַט אײַך חס וחלילה נישט מייאש פֿון טאָן תשובֿה,
תּפֿילה וצדקה, וואָרן די באַרעמהאַרציקייט פֿון אונדזער גרויסן גאָט
איז גאָר גרויס. גאָט איז אַן אל רחום וחנון ארך אַפּים, אַ גאָט פֿון
רחמנות, געדולד, אײַנגעהאַלטן אין צאָרן, און ער איז פֿונקט אַזוי צו די
רשעים ווי צו די צדיקים, אויב זיי לאָזן זיך נאָר אָפּ פֿון זייערע
בייזע מעשים און טוען בײַ צײַטנס תשובֿה. אַוודאי זאָל זיך דער
זינדיקער מענטש גוט פֿירזען, ער זאָל נישט זינדיקן אַזוי פֿיל וויפֿל
ער קען. כי ידוע לכל בני אדם, וואָס פֿאַר אַן עבֿירה דאָס איז צו
זינדיקן קעגן דעם פֿאָטער, און וואָס פֿאַר אַ מצווה עס איז אָפּצו־
געבן כּבֿוד פֿאָטער און מוטער, מכל שכן זיך אויסצוהיטן מיר זאָלן
דערצערנען אונדזער הימלישן פֿאָטער, וואָס האָט אונדז און אונ־
דזערע עלטערן באַשאַפֿן. וויל דער גרויסער גיטיקער גאָט האָט
אונדז, זינדיקע מענטשן, באַשאַפֿן נאָקעט און בלויז. ער גיט אונדז
דאָס לעבן: עסן און טרינקען, קליידער און אַלע באַדערפֿנישן האָבן
מיר פֿון זײַן הייליקער מילדער האַנט. אויב עס גייט איינעם אויף
דער וועלט בעסער ווי דעם אַנדערן, קענען מיר וועגן דעם נישט
משפּטן. איינער האָט זײַן זכות שוין אויף דער וועלט און דער אַנ־
דערער האָט אים ערשט אויף יענער וועלט. און זײַט זיכער, אַז
בײַם גרויסן גיטיקן גאָט גייט גאָר נישט פֿאַרלוירן. אויב עס גייט
נישט גוט דעם געראָטענעם שוין אויף דער וועלט, אַזוי מעג ער זיכער
זײַן, אַז זײַן גערעכטיקייט וועט אים טראָגן געזונג ריוחים אויף
עולם הבא, און דאָרט וועט ער האָבן רײַכקייט און תּענוגים — אַלץ
דאָס וואָס ער האָט אויף דער וועלט, נעבעך, נישט געהאַט און האָט
געמוזט צוקוקן, ווי עס זײַנען פֿאַראַנען אויף דער וועלט אַ סך
רשעים וואָס האָבן גרויסע תּענוגים אויף דער וועלט, בעת דער
פֿרומער מענטש האָט אָפֿט מאָל אפֿילו נישט אַזוי פֿיל, ער זאָל זיך
קענען אָנעסן צו דער זעט מיטן ליבן ברויט, נעמט ער עס אַן אַזוי
פֿאַר ליב און לויבט פֿאַר אַלעמען זײַן באַשעפֿער און דאַנקט אים,
קומט סוף כל סוף, מיט זײַן געדולדיקייט און זײַן פֿרומקייט, פֿון

זײַנע צרות אַרויס און ער קומט פֿאַרן אייבערשטן ריכטער. און ער וועט עס אַרויסגעפֿינען, פֿאַר וואָס אויף דער וועלט גייט עס שלעכט דעם גערעכטן און דעם פֿרומען, און פֿאַר וואָס עס גייט גוט אַ סך אויפֿגעבלאָזענע רשעים פֿול מיט גאַוות. און ער וועט זען, ווי גע־רעכט עס איז געווען זײַן פֿרומקייט און זײַן אמונה, און ער וועט לויבן און דאַנקען דעם אייבערשטן. אויב דער אייבערשטער שיקט עפּעס איבער דעם מענטש, אַזוי טוט ער אַלץ ווי עס דאַרף צו זײַן. וויַיל מיר, זינדיקע מענטשן, זײַנען שלעכטע קינדער, וואָס דער גרויסער גנעדיקער גאָט וואָלט געהערט פֿון אונדזערע מיר זאָלן ווערן גוטע קינדער און קנעכט פֿאַר אונדזער גנעדיקן האַר אין פֿאַטער. דערפֿאַר שטראָפֿט ער אונדז, מיר זאָלן ווערן קלוג דורך דער שטראָף. און מיר זאָלן זיך אויסלערנען צו גיין אויף גאָטס וועגן. וויַיל דאָס גאַנצע גוטס, וואָס דער אייבערשטער גיט אונדז, האָבן מיר זיך גאָר נישט פֿאַרדינט בײַ אים. וואָרן מיר קענען אים נישט געניגנדיק אָפּדינען פֿאַר אַלץ וואָס ער טוט אונדז.

איך וואָלט געקענט אַ סך שרײַבן וועגן דעם, אָבער מיר מוזן וויסן, אַז אַלץ וואָס מיר האָבן — דאָס אַלץ איז פֿון זײַן גרויסן גנאַד און באַרעמהאַרציקייט, און אַלץ איז אַן אומזיסטע מתנה. אויב מיר וועלן אָפּט געשטראָפֿט, געשעט דאָס בכדי צו באַצאָלן פֿאַר אונדזערע מעשים. און ווויל איז דעם, וואָס גאָט שטראָפֿט אים אויף דער וועלט, און זאָל מען דאָס אַלץ אָננעמען מיט ליבשאָפֿט, אַזוי ווי איר וועט דאָס לייענען אין דער מעשׂה מיטן רופֿא. איך האָב געזומען די מעשׂה פֿונעם ספֿר פֿונעם גאון מוהר״ר אַבֿרהם, דעם זון פֿונעם מוהר״ר שבתאי לוי, וועלכער האָט געשריבן אַ מוסר־ספֿר: אויב דער אייבערשטער שיקט אײנעם צו, חס ושלום, צרות און יסורים, איז דאָס אַ גאַנץ גוט געטראַנק.

*

עס איז געווען אַמאָל אַ מלך, וואָס האָט געהאַלטן בײַ זיך אַ רופֿא. דער רופֿא איז געווען זייער אַ גרויסער חכם און איז געווען

זייער אָנגעזען בײַם מלך. איין מאָל האָט דער רופֿא געטאָן עפּעס קעגן דעם מלך און דערפֿאַר האָט דער מלך שטאַרק געצערנט אויף אים און באַפֿוילן, מע זאָל אים שטראָפֿן און פֿינעמקן מיט אײַזנס אַרום זײַן האַלדז און אַרום זײַנע פֿיס, מע זאָל אים אויסטאָן זײַנע גוטע קלײדער און אָנטאָן זאָל מען אים אין גראָבע שטעכעדיקע קלײדער, און מע זאָל דעם רופֿא נישט געבן עפּעס אָנדערש צום עסן ווי נאָר א שטיקל גערשטנברויט און צום טרינקען א קליין לאָגעלע וואַסער. דער מלך האָט זײַנע קנעכט, וועלכע זײַנען געווען אַוועקגעשטעלט אַרום דער תּפֿיסה, באַפֿוילן גוט אַכטונג צו געבן, וואָס דער רופֿא וועט רײדן, און זיי זאָלן אין עטלעכע טעג אַרום קומען צום מלך אין אים דערציילן, וואָס זיי האָבן געהערט פֿונעם רופֿא.

זײַנען די וועכטערס דערנאָך געקומען צום מלך אין געזאָגט:

— מיר האָבן גאָר נישט געקענט הערן פֿונעם רופֿא, ווײַל ער האָט גאָר נישט געדעדט. די גאָנצע צײַט האָבן מיר נאָר געפֿילט, אַז ער איז א גרויסער חכם.

נאָך דעם ווי דער רופֿא איז געזעסן א לאָנגע צײַט אין תּפֿיסה האָט דער מלך געשיקט צו דעם רופֿאס קרובֿים, זיי זאָלן קומען צו אים. זײַנען די קרובֿים געקומען פֿאַר דעם מלך מיט גרויס זאָרג און ציטערניש, ווײַל זיי האָבן זיך שטאַרק געזאָרגט פֿאַרן לעבן פֿון זייער קרובֿ, דעם רופֿא, און האָבן געמיינט, אַז דער מלך וועט זיי צו וויסן טאָן וועגן דעם טויט פֿונעם רופֿא. נאָר וען זיי זײַנען גע־קומען פֿאַרן מלך, האָט ער זיי באַפֿוילן צו גיין אין תּפֿיסה צו זייער קרובֿ, דעם רופֿא, און מיט אים רײַדן, אפֿשר וועלן זייערע רייד אים געפֿעלן און אַרײַנגיין אים אין די אויערן.

זײַנען די קרובֿים געגאַנגען צום רופֿא אין דער תּפֿיסה און האָבן אָנגעהויבן מיט אים רײַדן:

— אונדזער האַר און פֿרײַנד, עס טוט אונדז שטאַרק ווײ, וואָס מיר זעען, אַז דײַן ליב איז אויף גרויסע צרות אין דער תּפֿיסה. מע שטראָפֿט און פֿינעמקט דעם האַר מיט אײַזנס אַרום זײַן האַלדז און זײַנע פֿיס, און אַנשטאָט די פֿאַרשיידענע גוטע שפּײַזן, וואָס דער

האר פלעגט עסן, איז זיין עסן איצט בלויז א שטיקל געשטנבראויט, און אנשטאט דעם בעסטן ווין, וואס ער פלעגט טרינקען, באקומט ער איצט נישט מער ווי א לאגעלע וואסער. אונדזער האר און פריינד איז פריער געווען תמיד געקליידט אין סאמעט און אין זיד, און הינט זעען מיר, אז ער איז אנגעטאן נאר אין גראבע וואלענע שטעכעדיקע קליידער. נאר וואס אונדז פארוונדערט גאר שטארק, דאס איז, וואס ביי דעם אלעמען האט דעם הארס פנים זיך נישט גע־ביטן, דאס פלייש פון זיין ליב האט זיך נישט פארמינערט און זיינע כוחות זיינען פולקום. פונקט ווי אונדזער האר און פריינד האט אויסגעזען אין זיינע גוטע צייטן, אזוי געפינען מיר אים אצינדערט אויך. בעטן מיר אונדזער הארן, ער זאל אונדז זאגן, ווי אזוי ער קען ביי דעם אלעמען און ביי זיינע גרויסע יסורים דאס אלץ אריבער־טראגן, און דערביי האט עס אים גארנישט ניט געשאדט אדער עס מערקט זיך נישט ביי אים.

האט דער רופא געענטפערט זיינע קרובים און זיי אזוי געזאגט:

— מיינע ליבע פריינד! אז איך בין געקומען אין תפיסה, האב איך געמוען זיבנערליי פארשיידענע קריטעכצער, האב זיי אלע אויסגעמישט און גוט צעשטויסן און מיר געמאכט פון דעם א גע־טראנק. פון דעם דאזיקן געטראנק טרינק איך אלע טאג א ביסעלע און דאס העלפט מיר, אז מיין אויסזען זאל זיך נישט בייטן, אז מיין פלייש זאל זיך אויף מיר נישט מינערן, אז איך זאל זיין ביי מיינע כוחות, אז איך זאל אריבערטראגן די יסורים און זאל זיין גאנץ צו־פרידן.

דערויף זאגן דעם רופאס קרובים צום רופא:

— אונדזער האר און פריינד! מיר בעטן דיך זייער, זאג אונדז, וואס זיינען דאס פאר א קריטעכצער, וועלכע דער הארר האט ארײנ־געטאן אין זיין געטראנק. עס קען זיך אפשר טרעפן, אז איינער פון אונדז וועט אויך האבן צו ליידן אזעלכע גרויסע יסורים און צרות, וואס דער הארר האט צו ליידן. דעמאלט וואלטן מיר אויך זיך גע־

וואָלט מאַכן אַזאַ געטראַנק און פֿון אים טרינקען, האָפֿנדיק אַז מיר וועלן אויך ניט שטאַרבן פֿון אונדזערע גרויסע יסורים און צרות.

זאָגט דערויף דער רופֿא:

— מיינע ליבע פֿרײַנד, איך וועל עס אײַך זאָגן.

דאָס ערשטע קרײַטעכץ איז, וואָס איך האָב אמונה אין דעם אייבערשטן, אַז ער וועט מיך באַשירעמען פֿון אַלע מײַנע יסורים און צרות, און מעגן זיי ווערן אָפֿילו נאָך אַזוי שלעכט, און אויך פֿון דער האַנט פֿונעם מלך. וויל דאָס האַרץ פֿונעם מלך איז אין גאָטס האַנט. וואָס השם יתברך וויל האָבן, דאָס מוז טאָן דער מלך.

דאָס אַנדערע קרײַטעכץ איז די האָפֿענונג און די גוטע עצות, וואָס איך אַליין גיב מיר, אַז איך נעם־אָן אַלץ פֿאַר ליב, און אַלע מײַנע יסורים בין איך מקבל באַהבֿה, און דאָס איז פֿאַר מיר אַ גוטע עצה, כדי איך זאָל זיך נישט פֿאַרלירן אין מײַנע צרות.

דאָס דריטע קרײַטעכץ איז, וואָס איך וויים גאַנץ גוט, אַז איך האָב געזינדיקט און אַז איך בין געקומען אין תּפֿיסה און לײַד די גרויסע יסורים און צרות איבער מײַנע עבֿירות. וויל דאָס אַלץ האָט זיך געזומען פֿון מײַנע עבֿירות וועגן, אַזוי אַז אַליין בין איך דאָך שולדיק אין דעם. פֿאַר וואָס זשע זאָל איך זײַן אומגעדולדיק אַדער מיך קלאָגן איבער דעם? עס שטייט דאָך אין פּסוק: אײַערע זינד האָבן אײַך אָפּגעשיידט פֿון אײַער גאָט. און אונדזערע חכמים האָבן אויך וועגן דעם געזאָגט, עס קומען נישט קיין יסורים איבערן מענטש סײַדן ער מוז האָבן עבֿירות געטאָן.

דאָס פֿערטע קרײַטעכץ איז אָט וואָס: ווען איך וואָלט יאָ פֿאַר־לוירן מײַן געדולד און נישט געוואָלט אריבערטראָגן מײַנע יסורים און מײַנע צרות, און וואָלט געווען אומצופֿרידן מיט זיי, וואָס זשע וואָלט איך געזאָגט אַדער געקענט טאָן אַקעגן דעם? וואָלט איך עס דען געקענט מיט דעם אַנדערש מאַכן? עס קען דאָך ווערן אָפֿילו נאָר ערגער. ווען דער מלך וואָלט געבאָטן, מע זאָל מיך טייטן, אַזוי וואָלט איך געמוזט שטאַרבן אײַדער עס איז געקומען מײַן צײַט, און דעמאָלט וואָלט דאָך אַלץ געווען פֿאַרלוירן, אַזוי ווי שלמה המלך

האָט געזאָגט: „טובֿ כּלבֿ חי מאַרי מת", און דער טײַטש איז, „ס׳איז בעסער אַ לעבעדיקער הונט אײדער אַ טויטער לייב".

דאָס פֿינפֿטע קרײַטעכץ איז, וואָס איך וויים, אַז דער אייבער־שטער שטראָפֿט מיך פֿאַר מײַן טובֿה וועגן מיט שווערע, האַרטע יסורים, דערוואַרטנדיק אַז איך וועל מיך באַפֿרײַען פֿון מײַנע עבֿירות, אויף דער וועלט, און אַז איך וועל זוכה זײַן „לחיי עולם הבא", צו לעבן אויף יענער וועלט, אַווי ווי דער פּסוק זאָגט: „אַז ווייל איז צו דעם מענטשן, וואָס גאָט שטראָפֿט אים מיט יסורים". דעריבער בין איך מיך משמח מיט די יסורים, און מיט דער דאָזיקער שמחה ברענג איך דער וועלט אַ גרויסע טובֿה, אַווי ווי עס ווערט געזאָגט: „יעדער וואָס פֿרייט זיך מיט זײַנע יסורים ברענגט די גאולה אויף דער וועלט".

דאָס זעקסטע קרײַטעכץ איז, וואָס איך בין אַ שמח בחלקי, און איך דאַנק און לויב דערפֿאַר דעם אייבערשטן, וואָרן איך וואָלט דאָך געקענט האָבן נאָך מער יסורים מיט אײַזערנע בענדער און מע וואָלט מיך געקענט שלאָגן און שמײַסן מיט שטעקנס און מיט ריטער אָדער מיט נאָך אַנדערע יסורים, וואָס וואָלטן געקענט זײַן ביטערער ווי דער טויט. איך עס אָבֿינדערט געשטנברויט. וואָלט דער מלך געוואָלט, אַווי וואָלט מען מיר גאָרנישט ניט געגעבן צום עסן, נישט געשטנברויט און נישט וווייַנס. איצט לאָזט מיר דער מלך געבן וואָסער אין אַ לאָגעלע. וואָלט דער מלך געוואָלט, אַווי וואָלט מען מיר גאָרנישט ניט געגעבן צו טרינקען. איצט זײַנען מײַנע קליידער פֿון גראָבן שטעכעדיקן וואָל. וואָלט דער מלך געוואָלט, אַווי וואָלט איך געמוזט אַרומגיין זומער אוןווינטער אין גאַנצן נאַקעטערהייט. און עס וואָלט געקענט געמאַלט זײַן, מע זאָל מיר אָנטאָן אַזעלכע יסורים, אַז איך זאָל מיר ווינטשן, ווען עס איז טאָג, עס זאָל ווערן נאַכט, און ווען עס איז נאַכט, עס זאָל ווערן טאָג. דעריבער נעם איך אָן די יסורים פֿאַר ליב.

דאָס זיבעטע קרײַטעכץ איז „תשועת ה׳ כהרף עין", און דער טײַטש איז, „גאָטס הילף קען קומען אין איין אויגנבליק", וויל גאָט

איז דערבאַרעמדיק און לייטזעליק, און ער וויסט וואָס פֿאַר אַ שלעכטס ער שיקט צו דעם מענטשן, און ער האָט זיך באַדאַכט וועגן דעם שלעכטס וואָס ער שיקט צו דעם מענטשן. און דער אייבערשטער קען דעם מענטשן אַרויסציען פֿון זײַנע צרות און ער קען אים היילן פֿון זײַנע ווייטיקן און יסורים.

אָט אַזוי, ליבע פֿרײַנד, האָב איך געפֿונען די זיבן קרײַטעכצער און זיי געגנוצט. דאָס האָט מיך מײַן פּנים און מײַנע כּוחות אויפֿגע־היט. דעריבער זאָל יעדער מענטש, וואָס איז גאָטפֿאַרכטיק, אַננעמען וויליק און מיט פֿרייד די שטראָף פֿונעם אייבערשטן. ווײַל די יסורים זײַנען אַ דערלייזונג פֿאַר זײַן גוף און אַ זכות אויף עולם הבא, וואָס איז אייביק, און דאָס פֿאַרזיכערט אים בײַ זײַן באַשעפֿער, אַז ער וועט אים געבן אַל דאָס גוטס, ווײַל ער פֿאַרלאָזט זיך אויף זײַן באַשעפֿער. אַזוי ווי מען זעט דאָס פֿון דער מעשׂה.

*

ליבע קינדער! איך וויל מיך נישט ווײַטער אַרײַנלאָזן אין דעם, ווײַל איך וואָלט אַרײַנגעדרונגען צו טיף, און צען ביכער אַנ־צושרײַבן וועגן דעם וואָלט נישט גענוג געווען. לייענט אין טײַטשן „בראַנטשפיגל", אין „לבֿ טובֿ"[3], און דער וואָס קען לערנען אין ספֿרי מוסר, וועט דאָרט אַלץ געפֿינען. דאָס בעט איך אײַך, ליבע קינדער: זײַט געדולדיק! שיקט אײַך דער אייבערשטער אַ שטראָף, אַזוי נעמט אַלץ אָן מיט געדולד און הערט נישט אויף צו בעטן, אולי ירחם, ומי יודע, ווער וויסט, וואָס פֿאַר אונדז, זינדיקע מענטשן, איז גוט? צי עס איז גוט פֿאַר אונדז, וואָס מיר לעבן אויף דער וועלט אין גרויס עשירות און האָבן אַ סך ווײַלטאָג און פֿאַרברענ־גען אין גרויס פֿאַרגעניגן אונדזער צײַט אין דער פֿאַרגענגלעכער וועלט, צי עס איז גאָר פֿאַר אונדז בעסער, ווען דער הימלישער

---

[3] פֿאָפולערע מוסר־ספֿרים אין ווטן יאָרהונדערט, ספֿרים פון וידאַקטישן כאַראַקטער.

פֿאַטער האַלט אונדז שטענדיק אין זײַן באַהיטנדיקער גנאַד אויף דער דאָזיקער זינדיקער וועלט, כדי מיר זאָלן תמיד אויפֿהייבן צום הימל אונדזערע אויגן און אָנרופֿן צו יעדער צײַט מיטן גאַנצן האַרצן און מיט הייסע טערערן אונדזער גנעדיקן פֿאַטער. אַזוי בין איך אײַך מבֿטיח, אז דער געטרײַער גיטיקער גאָט וועט זיך אויף אונדז מרחם זײַן און אונדז אויסלייזן פֿון דעם לאַנגן באַטריבטן גלות. זײַן באַרעמהאַרציקייט איז גרויס, זײַן גנאַד איז אין לשער, און וואָס ער האָט אונדז צוגעזאָגט, וועט אַוודאי קומען, לאָמיר נאָר ווארטן מיט געדולד. מײַנע ליבע קינדער, זײַט פֿרום און גוט, דינט גאָט דעם האַר מיטן גאַנצן האַרצן, סיי וועג עס גייט אײַך גוט, סיי וועג עס גייט אײַך, חלילה, שלעכט. כּשם שמבֿרכין על הטובֿה כך מבֿרכין על הרעה (אַזוי ווי מ׳בענטשט דאָס גוטע, אַזוי דאַרף מען בענטשן דאָס שלעכטע). שיקט אײַך דער אייבערשטער עפּעס צו, זײַט אײַך נישט צו שטאַרק מצער. געדענקט: עס קומט אַלץ פֿונעם אייבערשטן. שיקט אײַך דער אייבערשטער אַ שטראָף, אַז עס שטאַרבן אײַך אַוועק, חס ושלום, קינדער, קרובֿים, פֿרײַנד, זײַט אײַך נישט מצער מער ווי ס׳איז רעכט, ווײַל נישט איר האָט זיי דאָך באַשאַפֿן. דער גרויסער גאָט, וואָס האָט זיי באַשאַפֿן, וועט עס געפֿעלט אים, נעמט זיי ווידער צו זיך צו. וואָס זאָל אַדער קען טאָן דער הילפֿלאָזער מענטש, וועלכער מוז דאָך אַליין אויך גיין דעם זעלביקן וועג? אָט אַזוי שיקט אײַך דער אייבערשטער אַ שטראָף, איר זאָלט פֿאַרלירן געלט. דער אייבערשטער גיט און נעמט. מיר זײַנען געבוירן נאַקעטע און נאַקעטע מוזן מיר ווידער אַוועקגיין. דאָס גאַנצע געלט העלפֿט אונדז נישט. דעריבער, מײַנע ליבע קינדער, מוז דער מענטש האָבן געדולד, ווײַל אַלץ, וואָס ער פֿאַרלירט אַדער וואָס גייטאַוועק, איז ניט זײַנס, עס איז אים בלויז געליִען. איז פֿון וואָס זאָל זיך דער מענטש מצער זײַן, ווען אַ טאָג איז פֿאַרבײַ און ער האָט קיין מצוות נישט געטאָן? מכּל שכּן דאַרף ער זיך מצער זײַן, ווען ער האָט חלילה געטאָן עבֿירות. ווײַל מיר, מענטשן, זײַנען געבוירן נישט צו עפּעס אַנדערש ווי נאָר צו דינען גאָט, אָפּצוהיטן זײַנע

מצוות און זיך אַנצוהאַלטן אין תורתנו הקדושה, כי היא חייך ואורך ימיך (וויל זי, אונדזער הייליקע תורה, איז אונדזער זיין און פֿאַר־לענגערט אונדזער לעבן). און עס איז אויך קיין עבֿירה נישט, וועלן דער מענטש מאַטערט זיך צו קענען מפֿרנס זיין בכבֿוד זיין ווײַב און זײַנע קינדער. עושה צדקה בכל עת וויל זאָגן, אַז ער קען מפֿרנס זיין די קינדערלעך זײַנע און זיין הויזגעזינד. דערפֿאַר באַשערט אים דער אייבערשטער, ער זאָל קענען צדקה טאָן פֿאַר אָרעמע לײַט. אשרי לו, זאָל ער געלויבט ווערן דערפֿאַר — אָאָ מין מי און מאַטער איז אויך אַ מצווה. וויל דער גרויסער הימלישער פֿאָטער, אונדזער אייניציקער גאָט, האָט געמאַכט די וועלט מיט חכמה. אַ פֿאָטער האָט ליב זיין קינד אין אַזוי האָבן זיך אויך ליב די נאָענטסטע און די קרובֿים איינער דעם אַנדערן. אַז נישט, וואָלט דאָך די וועלט נישט געקענט האָבן קיין קיום. צו וואָס זאָל אַ מענטש זיך לאָזן פֿאַר־זויערן זיין לעבן צוליב זײַנע קינדער? אַיעדער מענטש וואָלט זיך דאָך געמוזט לאָזן ווילגיין און ניט פֿאַר זײַנע קינדער און זײַנע נאָענטע פֿרײַנד זיך זאָרגן. אָבער דער גרויסער גיטיקער גאָט האָט דאָס אַלץ געטאָן נאָך זיין בארעמהאַרציקייט, אַז די עלטערן זאָלן ליב האָבן זייערע קינדער און זיי העלפֿן גיין אויפֿן רעכטן וועג. און אַז די קינדער זעען אַזוינס פֿון זייערע עלטערן, טוען זיי דאָס זעלביקע בײַ זייערע אייגענע קינדער. און אָט אויף דעם איז אַ משל.

*

עס איז אַמאָל געווען אַ פֿויגל, האָט ער געהאָט דרײַ יונגע פֿייגעלעך. אין אויפֿגעהאַלטן האָט ער זיך מיט זיי בײַם באָרטן פֿון ים. מיט אַ מאָל זעט דער אַלטער פֿויגל, ווי עס הייבט זיך אויף אַ גרויסער ווינט און דער ים ווערט אַלץ שטורמישער און קומט ביז צום באָרטן. זאָגט ער צו זײַנע קינדער:

— אויב מיר פֿליען נישט באַלד אַריבער אויף יענער זײַט ים, אַזוי זענען מיר פֿאַרלוירן!

אָבער די יונגע פֿייגעלעך האָבן נאָך נישט געקענט פֿליען. האָט

געגומען דער פֿויגל דאָס איינע פֿייגעלע צווישן זײַנע פֿיס און אַריבערגעפֿלויגן מיט אים איבערן ים. וווי זיי זײַנען אין מיטן וועג איבערן ים, זאָגט דער אַלטער פֿויגל צו זײַן זון:

— קינד מײַנס, וואָס פֿאַר אַ צרות בין איך אויסגעשטאַנען פֿאַר דיר און איך שטעל־אײַן מײַן לעבן פֿאַר דײַנעט וועגן! אַז איך וועל אַלט זײַן, וועסטו אויך מיר גוטס טאָן און מיך אין מײַן עלטער דערנערן?

— מײַן האַרצליבער פֿאָטער, ברענג מיך נאָר אַריבער איבערן וואַסער. איך וועל אין דײַן עלטער דיר אַלץ טאָן וואָס דו פֿאַר־לאַנגסט פֿון מיר! נאָך די דאָזיקע רייד וואַרפֿט דער אַלטער פֿויגל זײַן זון אין ים אַרײַן און דאָס יונגע פֿייגעלע ווערט דערטרונקען.

און ער זאָגט:

— אַזוי דאַרף מען טאָן מיט אַ ליגנער ווי דו ביסט עס!

דערנאָך פֿליט דער אַלטער פֿויגל ווידער אַריבער און נעמט דאָס אַנדערע פֿייגעלע. און ווי זיי קומען־אָן אין מיטן איבערן ים, זאָגט דער אַלטער פֿויגל ווידער צו דעם יונגן פֿייגעלע דאָס זעל־ביקע, וואָס ער האָט געזאָגט צום ערשטן. און דאָס פֿייגעלע זאָגט אים אויך, אַז עס וועט אים טאָן אַל דאָס גוטס אין דער וועלט. פֿונקט אַזוי ווי דאָס ערשטע פֿייגעלע האָט געדעדט. אָבער דער אַלטער פֿויגל נעמט דאָס אויך און וואַרפֿט עס אַרײַן אין ים אַרײַן און זאָגט:

— דו ביסט אויך אַ ליגנער!

און ער פֿליט ווידער צוריק צום באָרטן פֿונעם ים און נעמט דאָס דריטע פֿייגעלע. און ווי ער קומט אויך מיטן דריטן פֿייגעלע אין דער מיט פֿונעם ים, זאָגט ער צו אים אויך:

— זע, מײַן קינד, אין וואָס פֿאַר אַ צער און וויי איך האָב אײַנגעשטעלט מײַן גאַנץ לעבן פֿאַר דײַנעט וועגן. און אַז איך וועל אַלט ווערן און מיך נישט מער קענען רירן, וועסטו אויך גוטס טאָן צו מיר און מיר דערנערן אין מײַן עלטער, אַזוי ווי איך טו דאָס אין דײַן יוגנט?

ענטפֿערט דאָס יונגע פֿייגעלע זײַן פֿאָטער:

— מײַן ליבער פֿאָטער, עס איז אַלץ אמת וואָס דו זאָגסט, אָז דו האָסט גרויסע צרות און זאָרגן פֿאַר מיר. עס איז אויך מײַן חובֿ דיר דאָס אָפּצוגעבן, אויב עס וועט זײַן מיגלעך. אָבער אויף זיכער קען איך דיר דאָס נישט צוזאָגן. אָז איך וועל אויך אַ מאָל באַקומען יונגע פֿייגעלעך, וועל איך טאָן צו מײַנע יונגע קינדער אַזוי ווי דו טוסט צו מיר.

זאָגט דער פֿאָטער אַזוי:

— דו רעדסט גוט, און קלוג ביסטו אויך. דיר וועל איך לאָזן לעבן און אַריבערהעלפֿן איבערן וואַסער.

דערפֿון זעט מען גוט, אָז גאָט האָט דאָס אײַנגעגעבן די פֿייגל, וואָס זײַנען דאָך באַשאַפֿן געוואָרן אָן שכל, אָז זיי זאָלן דערציען זייערע קינדער. און מע זעט אויך דעם חילוק, ווי אַזוי עלטערן באַמיען זיך פֿאַר זייערע קינדער און ציען זיי אויף מיט גרויס אַפּ־געהיטקייט, אָבער ווען די קינדער וואָלטן געהאַט אַזוי פֿיל צרות און זאָרגן פֿון זייערע עלטערן, אַזוי וואָלטן זיי באַלד מיד געוואָרן דערפֿון.

און פּדי אַצינד ווידער צו קומען צו אונדזער ענין, אָז מיר, מענטשן, זאָלן ליב האָבן איינער דעם אַנדערן, ווי עס וועט געזאָגט, ואהבת לרעך כמוך, (און דו זאָלסט ליב האָבן דײַן מיטמענטש ווי זיך אַליין), און דאָס איז באמת אַ הויפּטפונקט. אָבער בדורות הללו, בײַ אונדזערע הײַנטיקע דורות, געפֿינט מען זייער ווייניק און גאָר זעלטן, אָז אַ מענטש זאָל האָבן ליב דעם אַנדערן מיטן גאַנצן האַרצן. אדרבה: וועמען איינער קען פֿאַרדאַרבן דעם אַנדערן דורך און דורך, טוט ער דאָס געוויס. אָז עלטערן האָבן ליב זייערע קינדער, דאָס איז קיין וווּנדער נישט. דאָס זעען מיר און געפֿינען אויך בײַ די חיות אָן שכל, וואָס דערנערן זייער יונגווארג אַזוי לאַנג, ביז זיי קענען זיך אַליין דערנערן, און דערנאָך וועלן זיי פֿון זייערע עלטערן פֿאַרלאָזט. מיר, מענטשן, זײַנען אין דעם פֿרט בעסער און מיט מער שכל: נישט בלויז וואָס מיר טוען אַלץ צו דערציען אונדזערע קינדער און זיי דערנערן, ביז זיי וועלן גרויס און קענען זיך באַגיין אָן אונדז, נאָר

מיר, מענטשן, זאָרגן און טראַכטן פֿאַרן ווויל־זיין פֿון אונדזערע קינ־דער אַזוי לאַנג ווי מיר לעבן. כאָטש מע געפֿינט מענטשן וואָס זאָגן:

— אַי, וואָס טויג מיר דאָס, איך זאָל אייביק זאָרגן און טראַכטן וועגן מײַנע קינדער? איז דען נישט געזונ, וואָס איך צי זיי אויף און זאָרג און טראַכט פֿאַר זיי, וואָס איך גיב זיי אויס און גיב זיי נאָך אַ שיינעם נדן, און מאַך זיי פֿאַר ערלעכע לײַט? זאָלן זיי ווײַטער אַליין פֿאַר זיך זאָרגן, זיי זאָלן קומען צו זייער ברויט!

אַוודאי איז דאָס דער רעכטער דרך, און עס וואָלט אויך געווען גאָנץ רעכט און גוט. וואָרן וועט דען דער מענטש אייביק זײַן אַ שקלאַף? יאָ, דאָס קען ווויל אַנגיין און איז אויך אַ רעכטער דרך, אויב עס גייט, לויט זײַן ווונטש, גוט פֿאַר זײַנע קינדער און זײַנע נאָענטסטע פֿרײַנד. גייט עס אָבער חלילה פֿאַרקערט, איז וועלכער מענטש מיט שכל און האַרץ קען זיך עס אָפּזאָגן צו טראָגן דעם עול פֿון זײַנע קינדער און זײַנע נאָענטסטע פֿרײַנד? רחל מבֿכה על בניה, אני הגבֿר ראה עניי — רחל באַווײַנט אירע קינדער, איך בין דער מענטש וואָס האָט דורכגעמאַכט עלנט. אַוודאי איז עס אַ גרעסערער צער צו זען עלנט בײַ די קינדער ווי בײַ זיך אַליין. און אַוודאי און אַוודאי, נאָך מײַן קליינעם שכל נאָך, וואָלט עס אַברהם אָבֿינו אויף דער עלטער נישט אַזוי שווער אָנגעקומען, ווען עס וואָלט געווען פֿאַרקערט און מע זאָל אים געווען געדאַרפֿט שעכטן אײַדער ער אַליין זאָל דאַרפֿן שעכטן זײַן אײגענעם בן־יחיד יצחק. כּי מי יוכל לראות באַבֿדן מולדתו, וואָרן וער קען צוזען דעם פֿאַרלוסט פֿון זײַן געבורטסלאַנד? פֿון דעסט וועגן האָט דער ליבער אַברהם אַלץ געטאָן פֿון ליבשאַפֿט וועגן צום רבונו של עולם און קיין שום זאָך איז אים גאָר נישט קשה געווען. וואָלטן מיר דאָ אויף דער וועלט חלילה, נישט געהאַט קיין אָנדערן בײַשפּיל, אַזוי וואָלט דאָס אַליין שוין געווען געזונ, ווי אַזוי מיר זאָלן דינען מיט ליבשאַפֿט דעם אייבערשטן און נישט קוקן אויף גאָר נישט וועלטלעכס אָדער פֿאַרגענגלעכס. וויײַל דער גרויסער גאָט האָט אַלץ געגעבן און, ווען עס געפֿעלט אים, מעג ער עס צוריק אָפּנעמען. מיר קענען נישט ריידן וועגן

זײַנע מעשים. גייט עס אַ סך רשעים גוט, אַווי גייט עס אַ סך צדיקים גוט. און פֿאַרקערט: גייט עס אַ סך צדיקים שלעכט, נו, גייט אויך אַזוי שלעכט אַ סך רשעים. עס איז נישטאָ קיין בעסערס, מײַנע ליבע קינדער. דינט גאָט מיט אײַער גאַנצן האַרצן און אַן שום פֿאַלשקייט און אַן צבֿיעות, אַז איר זאָלט אײַך וועלן אַרויסשטעלן פֿאַר ליבטן אַזוי און, חלילה, אַנדערש זײַן אין אײַערע ערצער. אײַער תּפֿילה זאָלט איר טאָן מיט כוונה, באימה ובֿיראה, מיט פֿאַרכט און מיט פֿרומקייט, און נישט שטיין בשעתן תּפֿילה טאָן און פֿירן אַנדערע שמועסן. האָלט דאָס פֿאַר די גרעסטע עבֿירה: בשעת מע טוט תּפֿילה צום גרויסן באַשעפֿער פֿירט מען אין מיטן פֿון דער בעסטער תּפֿילה מיט אַ בשר ודם גאָנץ אַנדערע שמועסן, און זאָל דער אייבערשטער ווארטן אויף אים אַזוי לאַנג, ביז ער וועט פֿאַרטיק זײַן מיט זײַן שמועס. וועגן דעם האָבן אונדזערע חז״ל אַ סך געשריבן, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, און איר זאָלט דאָס בײַ זיי לייענען. דערנאָך זאָלט איר לייענען אַ שיעור תורה, ווי ווײַט און ווי גוט מע קען. וויטער: גוט אַכטונג געבן אויף זײַן לעבן, כּדי מע זאָל ערלעך דער־נערן זײַן ווײַב און די קינדער, וואָס דאָס איז אויך אַ גרויסע מצווה. און בפֿרט: מע זאָל ערלעך פֿירן זײַנע געשעפֿטן, סײַ מיט יידן און סײַ מיט נישט־יידן, עס זאָל, חלילה, צו קיין חילול השם נישט קומען. האָט מען אין די הענט געלט אָדער סחורות פֿון אַנדערע לײַט, מוז מען זיי אָפּהיטן, גלײַך זיי וואָלטן אייגענע געווען, אַזוי אַז מע זאָל, חלילה, קיינעם נישט טאָן קיין עוולה אָדער אומרעכט. וויײַל דאָס איז די ערשטע שאלה וואָס מע פֿרעגט, צי האָט מען נושא ונותן באמונה געווען, צי האָט מען אַרנטלעך געהאַנדלט, אָדער מע האָט זיך, חס וחלילה, באַמיט און געזאַמלט געלט מיט רויב און גנבֿות, און דערפֿון געגעבן גרויסע נדנען די קינדער און פֿאַר זיי געלאָזט נאָכן טויט אַ גרויסע ירושה, ווי און ווינד! וויײַל די רשעים, וועלכע פֿאַרלירן עולם הבא פֿאַר זייער אײַנזאַמלען רײַכטום פֿאַר זייערע קינדערס וועגן, ווייסן נישט נאָר דעם, צי דאָס געגנבֿעטע און גע־רויבטע געלט האָט גאָר זיך אײַנגעהאַלטן בײַ זייערע קינדער. און

וואָלט עס אָפּילו יאָ זיך איינגעהאַלטן, אַזוי האַלט עס דאָך נאָר אַ צייט, און נישט אייביק. איז פֿאַר וואָס זאָל דער מענטש דאָס צייט־לעכע פֿאַרן אייביקן פֿאַרקויפֿן? וועט אַ גרויסער באַרג מיט זאַמד דאַרף ווערן אָפּגעגראָבן און מע נעמט יעדן טאָג נאָר אַ קליין ביסעלע דערפֿון, איז פֿאַראַן די האָפֿענונג, אַז מע וועט אים סוף כל סוף אין גאַנצן אָפּגראָבן. אָבער די אייביקייט צו פֿאַרלירן, חס ושלום, דאָס דאַרף מען גוט באַטראַכטן, און באַיאָמערן אויב מיר זאָלן דאָס נישט נעמען אין אַכט. וואָר וואָלט עס געוואָלט, אַז מיר זאָלן אַזוי לעבן, ווי מע געפֿינט עס אין דער באַשרייבונג פֿון אַלעקסאַנדער מוקדון, אַז עס האָבן אין אַ לאַנד געווויינט מענטשן, וועלכע מע האָט געהאַלטן פֿאַר גרויסע חכמים. זיי אַליין האָבן פֿון דער גאַנצער וועלט גאָר נישט געהאַלטן און נישט געגעסן עפּעס אַנדערש ווי נאָר דאָס, וואָס די נאַטור לאָזט וואַקסן, און דעסט גלייכן אויך נישט עפּעס אַנדערש געטרונקען ווי נאָר וואַסער. צווישן זיך האָבן זיי זיך נישט געקריגט און זיך נישט פֿייגט געהאַט איינער דעם אַנדערן, און קיין קליידער האָבן זיי נישט געהאַט אויף זיך.

אַלעקסאַנדער מוקדון, וואָס האָט, ווי מע ווייסט, איינגענומען די גאַנצע וועלט, האָט אַ סך געהערט וועגן יענע לייט, וועגן זייער לעבן און זייער חכמה. האָט ער צו זיי געשיקט זיינע משולחים, זיי זאָלן צו אים קומען און נעמען חן פֿון זייער האַר און מלך. אויב זיי וועלן אָבער דאָס נישט טאָן, וועט ער זיי אַלע פֿאַרטיליקן.

האָבן זיי אים געלאָזט ענטפֿערן:

— מיר קומען נישט אין ערגעץ און מיר גייען נישט אין ערגעץ. מיר גייען נישט אַרויס פֿון אונדזער לאַנד. מיר גאַרן נישט קיין זילבער און קיין גאָלד. מיר באַגענוגענען זיך מיט דעם, וואָס גאָט גיט אונדז און וואָס די נאַטור ברענגט־אַרויס. אויב אַנדערש מלך וויל קומען צו אונדז, וויל מיר קומען נישט, און וויל אונדז אַלע טייטן, אַזוי מעג ער דאָס טאָן. דערצו נייטיקט ער זיך נישט אין קיין סך וואָפֿן, וויל מיר וועלן זיך אים נישט אָקעגנשטעלן און מיר זאָרגן אויך נישט פֿאַר אונדזער לעבן, וואָרן ערשט ווען מיר זיינען

טויט, ערשט דעמאָלט לעבן מיר. אויב אָבער אײַער מלך וויל צו אונדז קומען אין פֿרידן און פֿון אונדז הערן אונדזערע מנהגים און אינדזער חכמה, וועט אונדז דאָס ליב זײַן.

זײַנען דעם קיניג אַלעקסאַנדערס שליחים ווידער געקומען צום מלך און האָבן אים אַלץ געזאָגט. האָט זיך תיכף דער קיניג אַלעקסאַנדער מיט זײַנע פֿירנעמסטע לײַט געמאַכט צום וועג גרייט און איז געגאַנגען צו זיי. און ער איז געבליבן בײַ זיי עטלעכע טעג, זיך צוגעהערט צו זיי אין זיך אויסגעלערנט פֿון זיי גרויסע חכמות. און ער איז מיט זיי גוט־פֿרײַנד געוואָרן, און האָט זיי געוואָלט שענקען גרויסע מתנות. אָבער זיי האָבן גאָר נישט געוואָלט אָננעמען און געזאָגט:

— מיר דאַרפֿן נישט קיין געלט, קיין זילבער, קיין גאָלד. די נאַטור גיט אונדז צו גענוג.

זאָגט דערויף דער קיניג אַלעקסאַנדער אַזוי:

— דאָך בעט פֿון מיר, וואָס איר ווילט האָבן, און איך וועל אײַך אַלץ געבן.

הייבן זיי אַלע צוזאַמען אָן צו רופֿן:

— אַדוני מלך, גיב אונדז דאָס אייביקע לעבן.

זאָגט דער מלך:

— ווי אַזוי קען איך אײַך דאָס געבן? הלוואי וואָלט איך געהאַט דאָס צו פֿאַרגעבן, וואָלט איך עס מיר אַליין געגעבן!

זאָגן די חכמים:

— איצט, אַדוני מלך, באַקלער זשע מיט דײַנע אייגענע געדאַנקען, ווײַל דו ווייסט דאָך, אַז וואָס דער קיניג טוט איז כּל עמל ויגיעה, לויטער מיענים און מאַטערניש. האָסט אַזוי פֿיל מענטשן און לענדער חרוב געמאַכט, און דאָס אַלץ בלײַבט דיר נאָר אויף אַ קליינער ווײַל, און גאָר נישט אויף אייביק. צו וואָס זשע האָט דאָס אַלץ דעם קיניג געטויגט? צו וואָס האָט דער קיניג דאָס אַלץ געמוזט טאָן?

האָט דער מלך נישט געווּסט וואָס זיי דערוויף צו ענטפֿערן, אַבער ער האָט זיי געזאָגט:

— איך האָב די וועלט אַזוי געפֿונען, מוז איך זי אויך אַזוי לאָזן. דאָס האַרץ פֿון די קיניגן קען נישט אַן באַוועגונגען פֿירן מלחמות!

די דאָזיקע מעשה שרייב איך נישט ווי אַן אמתע מעשה. עס קען זיין, אַז זי איז אַ געצנדינעריש משל. איך האָב זי דאָ אַרײַנ־געגנומען, כדי מיר צו פֿאַרקירצן די צײַט און זען, צי עס זײַנען פֿאַראַן מענטשן אויף דער וועלט, וואָס נעמען נישט אין אַכט קיין עשירות און פֿאַרלאָזן זיך שטענדיק אויף זייער באַשעפֿער. מיר האָבן אַנדערע ספֿרי מוסר, וואָס פֿון זיי קענען מיר זיך לערנען אַ סך גוטס. איך שרייב אײַך דאָס אויך נישט ווי אַ ספֿר־מוסר־מעשה, נאָר ווי איך האָב שוין דערמאָנט אויף צו פֿאַרטרײַבן אין די לאַנגע נעכט די מעלאַנכאָלישע מחשבות. בכה תבכה בלילה, זי ווײַנט און קלאָגט ביי נאַכט. האָב איך מיך דאָס געזומען פֿאַר אַ האַנט און, ווי ווײַט איך וויים דאָס און ווי ווײַט דאָס לאָזט זיך טאָן, ווײל איך אײַך געבן אַ באַשרײַבונג פֿון מײַן יוגנט, אויף וויפֿל איך געדענק נאָך, וואָס עס האָט זיך געטראָפֿן. נישט וואָס איך ווײל מיך, חלילה, מאַכן פֿאַר גרעסער און, חלילה, מיך אויסגעבן פֿאַר אַ פֿרומע פֿרוי אָדער מיך אַליין האַלטן פֿאַר אַזאַ אָ. ניין, גדלו עווני מנשא. אַז איך בין אַ זינדערין, וואָס איז אַלע טעג, אַלע שעה, אַלע רגעס ממש פֿול מיט עבֿירות, און איך בין צום באַדויערן אויסגעשלאָסן פֿון וויניק זינד. על זה אני בוכיה ועיני יורדה מים ומי יתן, אויף דעם וויין איך און מײַנע אויגן פֿאַרגיסן טרערן וואַסער, און וויר וועט מאַכן, דער אייבערשטער זאָל געבן, איך זאָל קענען רעכט תשובֿה טאָן פֿאַר מײַנע עבֿירות. אָבער די צרות און דאגות פֿאַר מײַנע קינדער, די יתומים, און דאָס וועלטלעכע וועזן לאָזן מיך נישט קומען צו דעם שטאַנד, ווי איך וואָלט דאָס גערן געוואָלט און געזאָלט. איך בעט צו גאָט, מײַן באַשעפֿער, ער זאָל וועלן מיר טאָן די גנאָד און מיר אַרויסהעלפֿן פֿון די צרות און דאגות, וואָס איך טראָג אויף מיר. דען אין די פֿאַרבאַרגענישן וויינט מײַן נשמה און פֿאַרגיסט זיך מיט

טערן, ווײל מיר האָבן קיינעם נישט ווי נאָר אונדזער פּאָטער אין הימל. מיר, מענטשן, ווייסן נישט צו זאָגן וועגן דעם אַנדערנס גרויסע זאָרגן, און אײדער מענטש מיינט, אז זײנען זײ גרעסטע.

א פּילאָסאָף איז געגאַנגען אויף דער גאַס. האָט אים באַגעגנט אײנער א גוטער פֿרײַנד זײַנער און האָט זיך פֿאַר אים שטאַרק געקלאָגט, וואָס פֿאַר א גרויסע דאגות און שוועריקייטן ער האָט אויסצושטיין. זאָגט דער פּילאָסאָף צו זײַן פֿרײַנד:

— קום מיט מיר און לאָמיר דאָ הינטן אַרויפֿגיין אויפֿן דאַך.

איז ער אַרויפֿגעגאַנגען מיט זײַן פֿרײַנד און דאָ, פֿון דאַנען, האָבן זיי געקענט זען אַלע הײזער אין דער גאַנצער שטאָט. זאָגט דער פּילאָסאָף צו זײַן פֿרײַנד:

— קום־אַהער, מײַן פֿרײַנד! איך וויל דיר ווײַזן אַלע הײזער פֿון דער שטאָט, ווי זיי זײַנען פֿול מיט שוועריקייטן און זאָרגן, אין דעם הויז שטעקט אוא אומגליק און זאָרג, און אין יענעם הויז ווידער איז יענע שוועריקייט און זאָרג. נעם זשע, מײַן פֿרײַנד, אַלע דײַנע שוועריקייטן און זאָרגן, און ווארף זיי אַוועק דאָ צווישן די הײזער, און נעם דיר איינס...

הכלל, דער פּילאָסאָף האָט געוויזן זײַן פֿרײַנד, אז אַלע הײזער פֿון דער שטאָט זײַנען פֿול מיט זאָרגן און שוועריקייטן.

און דער פֿרײַנד האָט אַלץ גוט באַקוקט און באַטראַכט און געזען, אז אין די אַלע הײזער שטעקט אַזוי פֿיל און כּמעט נאָך מער עגמת־נפֿשן און לייד, און אז ער וועט שוין ליבערשט זיך האַלטן מיט זײַנע אייגענע, און אַזוי זאָגט אויך דאָס אַלגעמיינע שפּריכוואָרט: די וועלט איז פֿול מיט פֿײַן און יעדערער געפֿינט דאָס זײַן.

נו, וואָס זאָל מען טאָן? אז מיר וועלן אַנרופֿן מיטן גאַנצן האַרצן דעם אייבערשטן, אַזוי וועט ער אונדז נישט פֿאַרלאָזן און קומען צו הילף פֿאַר אונדז און פֿאַר כּל־ישׂראל, און אונדז ברענגען בשורות טובֿות ונחמות, און ער זאָל אונדז שיקן אונדזער דערלייזער און פֿאַרלענגערן אונדזערע טעג. אָמן. וכן יהי רצון.

סליק פֿון מײַן ערשטן בוך

בוך

2

דאָס וואָס איך האָב שוין געשריבן און וואָס איך וועל נאָך שרײַבן, איז געשען מיט אַ שטאַרק באַטריבטן האַרץ נאָכן אָפּ־שטאַרבן פֿון מײַן ליבן מאַן, עליו השלום, וואָס איז געווען אונדזער געטרײַער פֿאַסטער. דער אייבערשטער האָט אים געזומען צו זיך אַוודאי פֿאַר אונדזערע עבֿירות וועגן, כּי מפּני הרעה נאסף הצדיק (וויל פֿאַר די שלעכטס איז אײַנגעזאַמלט געוואָרן דער צדיק [צו גאָט]). נו, וויל איך מיך נישט לאַנג דאָ אויפֿהאַלטן, וויל איך האָב בדעה, אם יגזור ה׳ בחיים, אויב דער אייבערשטער וועט מיר געבן יאָרן, אײַך דאָס איבערצולאָזן אין זיבן קליינע ביכלעך. און איך מיין, אַז עס שיקט זיך צום בעסטן, איך זאָל דאָס אָנהייבן מיט מײַן געבוירן וועלן.

איך בין געבוירן געוואָרן, מיין איך, אין יאָר ת״ז (דאָס איז אין יאָר איין טויזנט זעקס הונדערט זיבן און פֿערציק) אין דער ק״ק [1] האַמבורג. מײַן כשרע פֿרומע מוטער האָט מיך דעמאָלט גע־בראַכט אויף דער וועלט מיט דער הילף און מיט דער בארעמהאַרצי־קייט פֿון אונדזער גרויסן גאָט. אויב אונדזערע חכמים האָבן אַפֿילו געזאָגט טוב שלא נברא משנברא, וואָס דער טײַטש איז, אַז דעם

---

[1] קהילה קדושה. — עס איז פעסטגעשטעלט, אַז דאָס יאָר פון גליקלס געבורט אין 1645.

נישט־באַשאַפֿענעם איז בעסער ווי דעם וואָס איז באַשאַפֿן געוואָרן, ווײַל דער מענטש מוז אַזוי פֿיל אויסשטיין אויף דער דאָזיקער זינדיקער וועלט, דאַנק איך פֿון דעסט וועגן און לויב מײַן באַשעפֿער, וואָס ער האָט מיך באַשאַפֿן נאָך זײַן ווילן און זײַן ווילגעפֿעלן, און איך בעט דעם ליבן גיטיקן גאָט, ווײַל ער האָט דאָך מיך באַשאַפֿן נאָך זײַן ווילן, ער זאָל מיך נעמען אונטער זײַן הייליקן שוץ און מיר פֿאַר[2]... הונגערניק אַרײַנגעגאַנגען אין זײַן הויז און אַרויסגעגאַנגען אָן זאָטער. זײַנע קינדער, סײַ די זין און סײַ די טעכטער, האָט ער געלאָזט לערנען במילי דשמיא ובמילי דעלמא, אין געטלעכע זאַכן און אין וועלטלעכע. איך בין געבוירן געוואָרן אין האַמבורג און, ווי איך האָב דאָס געהערט פֿון מײַנע ליבע עלטערן און אויך פֿון אַנדערע, ווען איך בין נאָך נישט אַלט געווען קיין דרײַ יאָר, זײַנען אַלע יידן געוואָרן אַרויסגעטריבן פֿון האַמבורג[3] און אַלע האָבן געמוזט זיך אַריבערציען קיין אַלטאָנאַ, וואָס האָט געהערט צום מלך פֿון דענעמאַרק, און זיי האָבן באַקומען פֿון אים גוטע שוץ־פֿאַפּירן, דאָס דאָזיקע אַלטאָנאַ איז קוים אַ פֿערטל שעה רײַזע ווײַט פֿון האַמבורג. אין אַלטאָנאַ האָבן געווויינט עטלעכע יידן, אַן ערך פֿינף און צוואַנציק באַלעבאָטים. דאָרט האָבן מיר געהאָט אונדזער שול אין אַ בית־עולם. אַזוי האָבן מיר געווויינט אין אַלטאָנאַ אַ שטיק צײַט, ביז מ׳האָט ענדלעך זיך משתדל געווען אין האַמבורג און דערגרייכט, מ׳זאָל געבן די יידן אין אַלטאָנאַ פּאַספּאָרטן, זיי זאָלן קענען קומען קיין האַמבורג און דאָרט פֿירן געשעפֿטן. יעדער פּאַספּאָרט איז געווען אויסגעשטעלט אויף פֿיר וואָכן. באַקומען האָט מען אים פֿונעם פֿאַרזיצער פֿון האַמבורגער שטאָטראָט און געקאָסט האָט ער אַ דוקאָט. אַז דער פּאָס איז אויסגעגאַנגען האָט מען געמוזט נעמען אַן אַנדערן, אַבער פֿון פֿיר וואָכן זײַנען אָפֿט מאָל געוואָרן אכט וואָכן,

---

[2] דאָ פעלט אין אָריגינאַל אַ בלאַט.

[3] גירוש האַמבורג איז פֿאַרגעקומען דעם 16טן אויגוסט 1648. זע: Schudt — Jüdische Merkwürdigkeiten I, S. 373.

אויב מענטשן האָבן נאָר געקענט דעם בירגערמײַסטער אָדער די אָנגעשטעלטע, די באַאַמטע. פֿאַר די מענטשן איז דאָס, נעבעך, געווען זייער שווער, בפֿרט פֿאַר די אָרעמע נויט־באַדערפֿטיקע, ווײַל זיי האָבן זייער פֿרנסה געקענט זוכן נאָר אין האַמבורג. עטלעכע האָבן זיך אָפֿט אײַנגעשטעלט זיך אַרײַנצוגנבֿענען אָן אַ פּאַס אין דער שטאָט. זײַנען זיי דערטאָפּט געוואָרן פֿון די באַאַמטע, האָט מען זיי אײַנגעזעצט אין תּפֿיסה. דאָס האָט אָפּגעקאָסט אַ סך געלט און מע האָט געהאַט אַ סך צרות אויף אַרויסבאַקומען פֿון דאָרט. גאָנץ פֿרי, ווען זיי זײַנען געקומען פֿון דער שול, זײַנען זיי געגאַנגען אין שטאָט אַרײַן, און קעגן אָוונט, וועו מען האָט געוואָלט פֿאַרמאַכן דעם שטאָטטויער, זײַנען זיי צוריקגעקומען קיין אַלטאָנאַ. אַז זיי זײַנען אַרויסגעגאַנגען, זײַנען זיי, נעבעך, נישט געווען זיכער מיטן לעבן, איבער דער רשעות פֿון די שיפֿערס, די סאָלדאָטן, די ליידיקגייערס און לומפֿן־געזינדל, אַזוי אַז יעדעס וויב האָט, נעבעך, גאָט געדאַנקט, וועו זי האָט געהאַט איר מאַן ווידער בשלום בײַ זיך. אין יענער צײַט זײַנען נישט געווען קיין פֿערציק יידישע הויזווירטשאַפֿטן, שוין אַרײַנגערעכנט די וואָס זײַנען געקומען פֿון האַמבורג קיין אַלטאָנאַ. אין דער זעלביקער צײַט זײַנען אויך נישט געווען קיין גרויסע נגידים, נאָר יעדער האָט זיך ערלעך פֿאַרדינט זײַן פֿרנסה. די גרעסטע נגידים אין יענער צײַט זײַנען געווען חיים פֿירשט, מיט אַ פֿאַרמעגן פֿון צען טויזנט רײַכסטאָלער, און מײַן פֿאָטער זצ״ל, וואָס האָט פֿאַר־מאָגט אַכט טויזנט ר״ט, און אָנדערע נאָך מיט זעקס טויזנט און אויך מיט צוויי טויזנט ר״ט. אָבער זיי האָבן זיך זייער שיין געפֿירט און האָבן צווישן זיך געלעבט באהבֿה ובחיבה, מיט גרויס ליבשאַפֿט און פֿרײַנדשאַפֿט. אין אַלגעמיין האָבן זיי בעסער געלעבט ווי הײַנט די גרעסערע עשירים. וואָרן וועו עס האָט פֿאַרמאָגט נאָר פֿינף הונדערט ר״ט, האָט זיך געלאָזט ווויילגיין מיט זײַן ביסל פֿאַרמעגן און איז געווען אַ שׂמח בחלקו אַ סך מער ווי הײַנט אין אונדזער צײַט, וועו די רײַכע קענען זיך נישט אָנזעטיקן. און וועגן זיי וועט געזאָגט אין אָדם מת חצי תאותו בידו, נישטאָ אָזא מענטש וואָס זאָל

שטאַרבן און זאָל האָבן באַפֿרידיקט אַפֿילו נאָר די העלפֿט פֿון זײַנע תאוות. יעדנפֿאַלס געדענקט זיך מיר נאָך, אַז מײַן פֿאַטער איז געווען אַזאַ בעל־בטחון, וואָס צו אים איז קיין גלײַכן נישט געווען. וועג אַלט נישט געווען אַזוי באַהאַפֿטן מיט זײַן קרענק, די פֿאַדאַגרע, וואָלט ער נאָך לאַנג אָנגעגאַנגען. דאָך האָט ער זײַנע קינדער זייער גוט און ערלעך פֿאַרזאָרגט. דאָס איז געווען אין מײַן קינדהייט.

אַז איך בין אַלט געווען בײַ די צען יאָר, האָט דער שוועד געפֿירט מלחמה מיטן קיניג פֿון דענעמאַרק. איך קען וועגן דעם נישט שרײַבן קיין סך נײַס, ווײַל דאָס אַלץ האָט זיך געטראָפֿן, וועג איך בין נאָך געווען אַ קינד און האָב געמוזט זיצן אין חדר. אין יענער צײַט זײַנען מיר געווען אין אַלטאָנאַ אין הוילע דאָגות. עס איז געווען זייער אַ קאַלטער ווינטער, וואָס אַזאַ ווינטער איז שוין פֿופֿציק יאָר נישט געווען. מע האָט אים געפֿרופֿן „דער שוועדישער ווינטער". דער שוועד האָט אומעטום געקענט אויף אַלע וועגן אַריבערקומען, אַפֿילו וועג זיי זײַנען געווען הארט צוגעפֿרוירן.

פֿלוצלינג, אין אַ שבת, דערהערט מען אַ וווּיגעשרײַ:

— דער שוועד קומט!

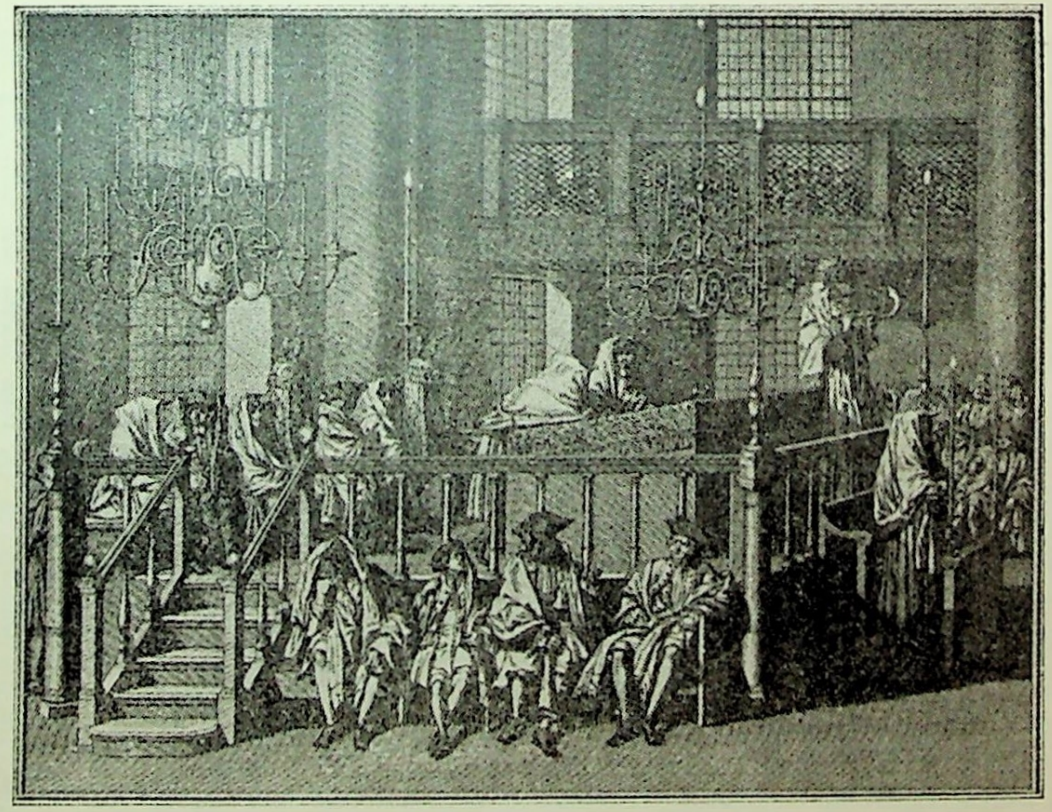
ס׳איז נאָך געווען אין דער פֿרי און מיר זײַנען אַלע נאָך געלעגן אין די בעטן. זײַנען מיר, נעבעך, אַלע אַרויסגעשפרונגען פֿון די בעטן און זײַנען נאַקעטע און בלויזע געלאָפֿן אין דער שטאָט, אוּן זיך געמוזט טיילווײַז בײַ די ספֿרדים, טיילווײַז בײַ די דײַטשישע בירגערס אַרויסהעלפֿן. אַזוי זײַנען מיר דאָרט געבליבן אַ שטיקל צײַט, ביז מײַן פֿאַטער איז זיך משתדל געווען און אויך געפֿועלט, אוּן ער איז געווען דער ערשטער יוד, וואָס האָט זיך ווידער געקענט באַעצן אוּן ווינען אין האַמבורג. דערנאָך האָט מען זיך נאָך ווײַטער משתדל געווען, אַזוי אַז נאָך אַנדערע יידן זײַנען געקומען אַהין צו ווינען. אוּן אַזוי זײַנען כּמעט אַלע באַלעבאַטים געקומען קיין האַמבורג ווינען, חוץ די וואָס האָבן פֿאָרן גירוש געווינט אין אַלטאָנאַ — זיי זײַנען ווײַטער געבליבן ווינען אין אַלטאָנאַ.

אין יענער צײַט האָט מען געצאָלט זייער ווייניק שטײַערן דער

רעגירונג. אידערער האט פאר זיך אליין זיך פארגליכט מיט די באמטע, וואט זינען געווען פאר דעם באשטימט. אבער מיר האבן נישט געהאט קיין בית־הכנסת אין דער שטאט האמבורג און אויך נישט די רעכט דארט צו ווינען. מיר האבן דארט אזוי געווינכט בלויז א דאנק דער גנאד פונעם הערשער, ירום הודו. פון דעסט ווענגן פלעגן זיך יידן צונויפקומען און האבן געמאכט מנינים אין חדרים, אזוי גוט ווי זיי האבן עס נעבעך געקענט, און אפילו ווען די הערשערס האבן עפעס ווענן דעם געווסט, האבן זיי גערן געקוקט דורך די פינגער. אבער אז גלחים זינען דערפון געווויר געוואָרן, האבן זיי דאס נישט געוואלט ליידן און האבן אונדז, נעבעך, פאר־יאגט און מיר האבן אזוי ווי שרעקעווידיקע שאף געמוזט גיין קיין אלטאנא אין שול ארײן. דאס האט געדויערט א ציט לאנג, און מיר זינען, נעבעך, ווידער געקראכן אין אונדזערע שולעכלעך. אזוי איז דאס אנגעגאנגען: ציטנווײז האבן מיר געהאט רו און ציטנווײז זינען מיר ווידער פאריאגט געוואָרן, און אזוי ביז אויפן היינטיקן טאג, און איך האב מורא, אז אזוי ווען עס געדויערן אזוי לאנג ווי מיר זינען אין האמבורג און אזוי לאנג ווי די בירגערס רעגירן דארטן, דער אייבערשטער ברחמיו ורוב חסדיו ירחם עלינו, זאל זיך דער־בארעמען איבער אונדז מיט זיין גנאד, וישלח משיח צדקנו, און אונדז שיקן משיחן, כדי מיר זאלן אים קענען דינען און כדי מיר זאלן ווידער טאן אונדזער תפילה, בבית מקדשנו בירושלים עיר הקודש, אין אונדזער בית־המקדש אין ירושלים, דער הייליקער שטאט, אמן!

*

אט אזוי האבן זיי געווינט אין האמבורג און מיין פאטער זצ״ל האט געמאכט זינע געשעפטן מיט אבנים טובות, מיט איידלשטיינער און אנדערע זאכן, אזוי ווי א יד וואס נאשט פון אלץ און אלעמען צו ביסלעך. די מלחמה צווישן דענעמארק און שוועדן איז געוואָרן אלץ העפטיקער און דער קיניג פון שוועדן האט געהאט גרויס מזל, וואס ער האט אלץ פארנומען פונעם מלך פון דענעמארק און איז געקומען

אין אַן אַלטער דײַטשישער שול (1633—1733) ראש השנה בײַם דאַוונען, ווי עס פאַרפיקסירט בערנאַרד פיקאַרט אין זײַן אַלבאָם Scénnes de La vie Juive Dessinnes d'aprés natures
געדרוקט אין 1884, אין פּאַריז

ביז פֿאַר זײַן הויפּטשטאָט, וווּ ער האָט געהאַט זײַן רעזידענץ, און ער האָט באַלעגערט. און עס האָט קיין סך נישט געפֿעלט, ער זאָל זי אײַנגענומען, וועלן דער מלך פֿון דענעמאַרק זאָל נישט האָבן אַוועלכע געטרײַע ראָטגעבערס און אונטערטאַנערס, וועלכע זײַנען אים בײַ־ געשטאַנען מיט גוט און בלוט, אַזוי אַז בס״ד ׳ איז אים אַלץ איבערגע־ בליבן. דאָס אַלץ איז אָבער געווען אַ דאַנק דעם אייבערשטן, וואָס איז אים בײַגעשטאַנען און וואָס האָט אים דערהאַלטן, ווײַל ער איז געווען אַ געראָטענער, פֿרומער מלך, און מיר, יידן, האָבן עס געהאַט גוט אונטער זײַן ממשלה. כאָטש מיר האָבן געווינט אין האַמבורג, דאָך האָט יעדער באַלעבאָס געמיוט צאָלן זעקס ר״ט שטײַערן און וויטער גאָר נישט. נאָך דעם זײַנען די האָלענדערס געקומען צו הילף דעם מלך און זײַנען געקומען דורכן שמאָלן ים־פֿאַס מיט זייערע שיפֿן און געמאַכט אַ לאָך אין דער מלחמה, אַזוי אַז עס איז געוואָרן שלום. אָבער דענעמאַרק און שוועדן זײַנען צווישן זיך קיין מאָל נישט גוט, כאָטש זיי זײַנען פֿרײַנד און זײַנען זיך מתחתן צווישן זיך, אַזוי גיבן זיי זיך יעדעס מאָל אַ שטאָך אינער דעם אַנדערן.

אין יענער צײַט איז מײַן שוועסטער הענדעלע אַ כלה געווען מיטן זון פֿונעם מוהר״ר גומפל פֿון קלעף. זי האָט באַקומען נדן אַכצן הונדערט ר״ט. דאָס איז אין יענער צײַט געווען זייער אַ סך און ביז דעמאָלט האָט נאָך קיינער נישט אין האַמבורג נישט געגעבן אַזוי פֿיל נדן. אָבער עס איז אויך געווען די שענסטע חתונה אין גאַנץ דײַטשלאַנד און די גאַנצע וועלט האָט זיך געחידושט איבער דעם גרויסן נדן און גוטן שידוך. אָבער מײַן פֿאָטער איז געזעסן פֿעסט אין זײַנע געשעפֿטן און איז געווען אַ גרויסער בעל־בטחון, וואָס האָט זיך פֿאַרלאָזט אויפֿן אייבערשטן, אַז ער וועט אים העלפֿן אויסצוגעבן בכבֿוד אויך די אַנדערע קינדער זײַנע. ער האָט מיטן פֿירן זײַן הויז און מיט זײַן גאַסטפֿרײַנדלעכקייט צו אַלעמען זיך

---

[4] (פֿאַרקירצונג, ראשי־תיבות) „בסייעתא דשמיא" — מיטן אייבערשטנס הילף אַדער „בסירכא דבוקה" — ניט פֿאַרשטענדלעך.

בעסער געפֿירט ווי די היינטיקע עשירים, וואס פֿאַרמאָגן זייער אייגנס דריסיק טויזנטער אין נאָך מער. מיין פֿאָטער האָט אַזוי זיך געפֿירט ביז צום טאָג פֿון זיין שטאַרבן.

*

איצט וועל איך שרייבן וועגן דער חתונה, וואס ער האָט געמאַכט פֿאַר מיין שוועסטער, און וועגן די אָנגעזעענע חשובע לייט וואס זיינען געקומען מיטן מחותן ר׳ גומפל. וואס פֿאַר אַ הייליקער מענטש ער איז געווען, קען איך נישט genug באַשרייבן. אָבער ער האָט נישט פֿאַרטראָגן די היינטיקע אין דעם ווי ער האָט ערלעך געליווערט. ווי גרויסאַרטיק עס איז צוגעגאַנגען אויף דער חתונה, קען איך נישט באַשרייבן, און דער עיקר ווי ער האָט משמח געווען די אָרעמע און נויטבאַדערפֿטיקע. זאָלן מיר אַלע געניסן פֿון זיין זכות!

מיין פֿאָטער איז נישט געווען אַזא גרויסער עושר, אָבער ווי איך האָב שוין דערמאָנט האָט ער געהאַט בטחון אין גאָט. ער איז קיינעם גאָר נישט שולדיק געווען, האָט זיך ערלעך דערנערט און ס׳איז אים זייער שווער אָנגעקומען צו דערנערן זיין וויב און קינדער. ער האָט שוין געהאַט דורכגעמאַכט א סך שווערע יסורים און איז שוין געווען א מאַן אין די יאָרן. דעריבער האָט ער זיך אַזוי שטאַרק געאיילט אויסצוגעבן זיינע קינדער. אַז ער האָט געזען מיין מוטער, איז ער געווען אַן אַלמן. העכער פֿופּצן יאָר האָט ער געהאַט דאָס ערשטע וויב און נישט געהאַט קיין קינדער מיט איר, וועלכע זי איז געשטאָרבן. נאָך איר טויט האָט מיין פֿאָטער געזען מיין מוטער. זי איז, נעבעך, געווען אַן עלנטע יתומה. מיין ליבע פֿרומע מוטער האָט מיר אָפֿט דערציילט, וואס פֿאַר א נויטן זי האָט נעבעך געהאַט, א יתומה, וועלכע זי האָט געלעבט אין איינעם מיט איר פֿרומער מוטער. דער צדקת מאַטע. איך האָב זי נאָך געקענט. נישט געווען קיין פֿרי־מערע און קליגערע פֿרוי פֿון איר. מיין זיידע האָט געהייסן ר׳ נתן מעלרייך און געווינט האָט ער אין דער שטאַט דעטמאָל. ער איז געווען א גרויסער עושר און א טיכטיקער חשובער מאַן. ענדלעך איז

ער פֿון דאָרטן אַרויסגעטריבן געוואָרן, אַווי אַז ער האָט געמוזט פֿון דאָרט אַוועק, און ער איז געקומען מיט ווייב און קינדער קיין אַלטאַנאַ. אין יענער צייט האָבן דאָרט קוים צען יידישע משפחות געווינט און זיי האָבן ערשט נאָר וואָס אָנגעהויבן זיך צו באַזעצן. אַלטאַנאַ איז אין יענער צייט געווען אַ גראַפֿשאַפֿט, האָט געהערט צום גראָף שוימבורג און נתן שפּאַניער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געפּועלט, אַז יידן זאָלן מעגן ווינען אין אַלטאַנאַ. אין יענער צייט האָט אַלטאַנאַ און די גאַנצע גראַפֿשאַפֿט פֿינעבערג נאָך נישט געהערט צום קיניגרייך דענעמאַרק. אָבער נאָך דעם, ווען דער זעלביקער גראָף איז געשטאָרבן און נישט איבערגעלאָזט קיין קינ־דער, איז זי צוגעפֿאַלן צום קיניגרייך דענעמאַרק. אַווי האָט מען זיך אַלץ אינציקווייז דאָרט באַזעצט. דער נתן שפּאַניער האָט זיין איידעם לייב אויך געלאָזט זיך באַזעצן אין אַלטאַנאַ. דער ר׳ לייב איז געווען פֿון הילדעסהיים. ער איז נישט געווען קיין עושר, אָבער אַן ערלעכער מענטש וואָס האָט זיינע קינדער גוט אויסגעגעבן, אַזוי ווי דאָס האָט זיך געפֿירט אין יענער צייט. זיין ווייב אסתר איז געווען זייער אַ טיכטיקע, פֿרומע און ערלעכע פֿרוי, און האָט זיך גוט פֿאַרשטאַנען אויף געשעפֿטן. זי האָט ממש אויסגעהאַלטן דאָס גאַנצע הויז און איז יעדעס מאָל געפֿאָרן מיט סחורות אויפֿן יאָריד צום קילער אומשלאָג. זי האָט נישט מיטגענומען קיין סך סחורות, ווייל די מענטשן אין יענער צייט האָבן זיך באַנוגנט מיט ווייניק. זי האָט זייער שיין געריידט און דער אייבערשטער האָט איר געגעבן חן אין די אויגן פֿון אַלע וואָס האָבן זי געזען. די אַדעליקע דאָמעס פֿון האַל־שטיין האָבן זי הויך געשאַצט און ליב געהאַט. זיי האָבן געגעבן זייערע קינדער פֿון דריי ביז פֿיר הונדערט ר״ט נדן, און דאָך האָבן זיי געהאַט איידעמס, וואָס זיינען געווען גרויסע נגידים: ר׳ אליה באַלין ע״ה איז געווען אַ גרויסער עושר, וואָס האָט פֿאַרמאָגט דרייַ־סיק טויזנט ר״ט, און ר׳ משה גאַלדציער, אַ גרויסער עושר, און נאָך אַנדערע. משה גאַלדציער איז געווען אַ גרויסער עושר און אַ טיכטיקער מאַן ביז זיין טויט. דער זון ליפּמאַן איז נישט געווען אַזוי

רייך, האָט אָבער זייער ערלעך זיך פֿאַרדינט זײַן ברויט, און אַזוי אויך די אַנדערע קינדער. איך שרײַב דאָס צוליב דעם, מע זאָל זען אַז עס איז נישט געווענדט פֿון די גרויסע נדנות. ווי מע קען זען, האָבן זיי אין יענע צײַטן געגעבן זייערע קינדער גאָר וויניק נדן, און זיי זײַנען פֿאַרט געוואָרן גרויסע עשירים.

נו, קומען מיר צו אונדזער ענין. אַז מיין זיידע, ר׳ נתן מעלרײַך, האָט פֿאַרלוירן דאָס ווינערעכט, ווי איך האָב דאָס שוין דערמאָנט, האָט ער זיך באַוצט אין הויז פֿון ר׳ לייב, וואָס איז געווען דער איידעם פֿון נתן שפּאַניער, און מיטגעבראַכט א גרויסע עשירות. אסתר, ר׳ לייבס ווײַב, האָט מיר דערציילט גאָנצע חידושים פֿון דעם עשירות: גאָנצע קאָסטנס פֿול מיט גילדערנע קייטן און אַנדערע מינים צירונג, און גאַנץ גרויסע בײַטלען מיט פּערל. אין יענער צײַט איז נישט געווען אַזא עושר אויף הונדערט מײַל אַרום. דאָס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט: עס איז געקומען, דער אייבערשער זאָל אָפּ־היטן, די פּעסט. מיין זיידע און עטלעכע קינדער זײַנען געשטאָרבן. מיין באָבע האָט געהאַט צוויי נאָך נישט אויסגעבענע טעכטער, איז זי נאָקעט און בארוועס מיט זיי אַוועק פֿונעם הויז. זי פֿלעגט מיר דערציילן, וואָס פֿאַר א צרות און נויטן זי האָט, נעבעך, געמוזט אויסשטיין: זיי האָבן נישט געהאַט קיין בעט און געמוזט שלאָפֿן אויף האָלץ און אויף שטיינער. כאָטש זי האָט געהאַט א טאָכטער אַן אויסגעבענע, האָט זי איר אָבער מיט גאָר נישט געקענט קומען צו הילף. זי האָט אויך געהאַט א זון א חתונה געהאַטן, געהייסן האָט ער ר׳ מרדכי. אים איז זייער גוט געגאַנגען און ער איז געווען א גרויסער עושר, אָבער ער איז אויך דעמאָלט מיט דער פֿרוי זײַנער און מיטן קינד געשטאָרבן פֿון דער פּעסט. אַזוי האָט מיין ליבע באָבע מיט אירע צוויי יתומים געהאַט גרויסע צרות אַריבערצוטראָגן און ממש געמוזט קריכן פֿון שטוב צו שטוב עד יעבֿור זעם — ביז דער צאָרן גייט־אַריבער. אַז די פּעסט האָט צו ביסלעך געהאַט אויפֿ־געהערט, האָט די באָבע זיך געוואָלטווידער אַרײַנציען אין איר הויז און לאָזן אירע זאָכן אויסלופֿטערן. אָבער זי האָט דאָ וויניק געפֿונען.

אירע בעסטע זאכן זיינען געווען אווק: שכנים, וואס האבן געווינט אין איר הויז, האבן אויפגעהויבן די ברעטער פונעם דיל און אלץ אויפגעבראכן. זיי האבן דאס מיינסטע פון אירע זאכן צוגענומען און זייער וויניק איבערגעלאזט פאר איר און אירע יתומים נעבעך. וואס האבן זיי, נעבעך, געוואלט טאן? מיין פרומע באבע האט נאך געהאט עטלעכע משכנות, זאכן וואס מע האט ביי איר געהאט פארזעצט, האט זי מיט דעם זיך און אירע יתומים דערנערט. די צוויי יתומים זיינען געווען: מיין מומע אולק און מיין מוטער, מרת ביילע זאל לעבן. צום סוף האט די גוטע פרוי, די באבע מיינע ע״ה, אזוי פיל צונויפגעקראצט און צונויפגעשפארט, אז זי האט געקענט אויסגעבן מיין מומע אולק און האט געטאן א שידוך מיט ר׳ דוד (העני) מאנאו ע״ה. ער איז געווען א גדול הדור, זייער א גרויסער, אנגעזעענער מאן אין זיין צייט. ער איז געווען א גדול הדור און איז, דאכט זיך מיר, געווען אב־בית־דין אין פריזלאנד. שפעטער איז ער געקומען קיין אלטאנא און דא איז ער אויפגענומען געווארן ווי דער אב־בית־דין. דער חתן האט געהייסן אליה כהן. דער פאטער האט אים געגעבן פינף הונדערט ר״ט נדן. אין א קורצער צייט ארום איז ער געקומען צו גרויס עשירות און האט באגליקט אומעטום. ער איז אבער געשטארבן אין די יונגע יארן, קיין פערציק יאר נישט אלט געווען. וואלט אים דער אייבערשטער געווען געלאזט לעבן, וואלט פון אים געווארן א גרויסער מענטש, ווייל גאט האט אים מצליח געווען. וואלט ער, זייט מיר מוחל, געגומען מיסט אין דער האנט, וואלט דערפון ממש גאלד געווארן. אבער די מערכה איז פאר אים געקומען צו גיך.

אין יענער צייט זיינען געווען קריגערייען, וועמען מ׳זאל מאכן פאר פרנסים. מיין פאטער איז געווען פרנס א סך, א סך יארן. דער אליה כהן, וואס איז געווען א יונגער מענטש און זיין עשירות איז געוואקסן פון טאג צו טאג, און געווען איז ער א חכם און דערצו נאך פון א גוטער משפחה, האט זיך געוואלט איינרייידן, און א סך מאל אויך געזאגט פאר אנדערע מענטשן:

— פֿאַר וואָס זאָל איך אויך נישט זיין קיין פֿרנס ווי מײַן שוואָגער לייב? בין איך דען אויך נישט אַזוי קלוג ווי מײַן שוואָגער לייב? בין איך דען אויך נישט אַזוי רײַך ווי ער? און קום איך דען נישט פֿון אַזאַ גוטער משפּחה ווי ער?

נאָר דער אייבערשטער, וואָס באַשטימט די ציַיט און דעם ציל, האָט אים דעמאָלט אַוועקגענומען פֿון דער וועלט. ווען ער האָט נאָך געלעבט, איז עס געקומען צו מחלוקתן אין דער קהילה. און ווי עס פֿירט זיך אויף דער וועלט, האָט איינער געהאַלטן מיט דעם צד און דער אַנדערער מיטן אַנדערן צד. איז עס דעריבער געגאַנגען זייער שלעכט מיט אונדזער קהילה. צו ערשט איז געשטאָרבן פֿייבלמאַן, וואָס איז געווען אַ פֿרנס. דערנאָך איז געשטאָרבן חיים פֿירשט, וואָס איז געווען דער גרעסטער עושר אין דער קהילה און איז אויך געווען אַ פֿרנס. דערנאָך האָט זיך אַבֿרהם, דער שמש, אַנידערגעלייגט און איז געשטאָרבן. בײַם אויסהויכן זיין נשמה האָט ער געזאָגט:

— מע האָט מיך געפֿונען פֿאַרן בית־דין של מעלה, איך זאָל זאָגן עדות!

חיים פֿירשט האָט געהאָט אַ זון, געהייסן האָט ער זלמן און געווען איז ער אַ גבאי. איז ער אויך דעמאָלט געשטאָרבן. ער איז געווען אַ חשובֿער מענטש און אַ גרויסער למדן. און אַווי נאָך אַנדערע, וואָס איך האָב פֿאַרגעסן. אַווי האָט דער אייבערשטער געמאַכט אַ סוף צו די מחלוקתן אין דער קהילה!

*

לאָמיר ווידער צוריק צוקומען צו מײַן באָבע מאָטע. אַז זי האָט אויסגעגעבן מײַן מומע אולק, איז איר אַליין גאָר נישט געבליבן. זי האָט נאָך געהאָט מײַן מוטער, וואָס איז געווען אַ בתולה פֿון עלף יאָר. איז זי מיט איר געגאַנגען ווינען בײַ איר טאָכטער גליק, וואָס האָט געהאָט פֿאַר אַ מאַן יעקבֿ רעי. דער יעקבֿ רעי איז נישט געווען קיין גרויסער עושר, נאָר ער איז געווען אַן ערלעכער מאַן, וואָס האָט געגעבן זײַנע קינדער צו פֿיר ביז פֿינף הונדערט ר״ט נדן. אָבער די

שידוכים, וואס ער האָט געטאָן מיט זיינע קינדער, זיינען געווען לויטער אויסגעצייכנטע און די יונגע לײַט — אַלע פֿון גוטער משפּחה. אַז מײַן באָבע איז געווען בײַ זיי אַ שטיק צײַט, האָט זי נאָך געהאָט אייניקלעך יתומים, וואָס פֿלעגן, אפֿשר צו פֿיל, אפֿשר צו אָפֿט, צו איר קומען, אָדער עס האָט דאָרטן געטראָפֿן עפּעס אַן אַנדערע, נישט קיין שיינע זאַך, ווי דאָס פֿלעגט געווײנטלעך טרעפֿן בײַ עלטערן און קינדער. איז זי מיט איר טאָכטער געגאַנגען צו מײַן מומע אולק און זי האָט אַליין געזאָרגט פֿאַר איר פרנסה. דהײַנו: מײַן מוטער האָט זייער גוט געקענט קניפּלען זילבער־ און גאָלד־שפּיצן; האָט דער אייבערשטער איר באַוויזן זײַן גנאַד, אַז סוחרים פֿון האַמבורג האָבן איר געגעבן זילבער־און־גאָלד צום קניפּלען און יעקבֿ רעי האָט דער ערשטער פֿאַר איר גאַראַנטירט. דערנאָך, אַז די סוחרים האָבן געזען, אַז זי פֿירט זיך אויף ערלעך און ליווערט זיי זייערס צו דער צײַט, האָבן זיי איר אַליין שוין געטרויט. מײַן מוטער האָט אויך געהאָט נעבן זיך אַ סך מיידלעך, וואָס האָבן פֿאַר איר געקניפּלט, און מײַן מוטער איז געווען זייער לערן־מײַסטערין. וואָס בײַ איר האָבן זיי זיך געלערנט, אַזוי אַז זיי האָבן צום סוף זיך און זייערע מוטערס געקענט מיט דעם אויסהאַלטן און אויך געקענט זיך קליידן שיין און ריין. אָבער זיי האָבן, נעבעך, נישט געהאָט קיין סך איבעריקס, אַזוי אַז מײַן מוטער האָט אָפֿט אַ גאַנצן טאָג געמוזט אויסקומען מיט אַ שטיקל ברויט. אָבער זי האָט אַלץ אַנגענומען פֿאַר ליב און געהאָט פֿאַרטרויען צום אייבערשטן, וואָס האָט זי ביז איצט נישט פֿאַרלאָזט. דער זעלביקער בטחון איז בײַ איר פֿאַרבליבן ביזן הײַנטיקן טאָג, און איך ווינטש מיר, איך זאָל אויך קענען אַננעמען אַזאַ כאַראַקטער. דער אייבערשטער גיט אָבער נישט אַיעדן מענטשן דאָס זעלביקע.

*

איך האָב שוין דערמאָנט, אַז מײַן פֿאָטער, אַיידער ער האָט מײַן מאַמע גענומען, האָט געהאָט אַ ווײַב, וואָס האָט געהייסן רייצע. ווי מ׳האָט דערציילט, איז זי געווען זייער אַ טיכטיקע פֿרוי און אַ

גבֿרתנית, אַ קרעפֿטיקע פֿרוי געווען, און געפֿירט אַ גרויס און אַ חשובֿ הויז. אַז זי איז געשטאָרבן, האָט זי נישט איבערגעלאָזט קיין קינדער פֿון מײַן פֿאָטער. די זעלביקע פֿרוי האָט פֿון פֿריִער געהאַט אַן אײנציקע טאָכטער און מײַן פֿאָטער זצ״ל האָט זי געהאַלטן. די שטיפֿטאָכטער, וואָס האָט צו זיך קיין גלײַכנס נישט געהאַט סײַ מיט איר שײנקייט, סײַ מיט איר טיכטיקייט, האָט געדעדט פֿראַנצייזיש ווי אַ וואַסער, און דאָס איז אַ מאָל מײַן פֿאָטער גוט צו נוץ געקומען. ווײַל מײַן פֿאָטער האָט געהאַט אַ משכון פֿאַר פֿינף הונדערט ר״ט פֿון אײַנעם אַן אָנגעזעענעם נישט־ייִדן, וואָס נאָך אַ געוויסער צײַט איז דער דאָזיקער מאַן געקומען מיט נאָך צוויי פֿרעמד זײַנע און געוואָלט אויס־לייזן דעם משכון. מײַן פֿאָטער האָט דערבײַ נישט פֿאַרגעפֿילט קיין שלעכטס און איז אַרויפֿגעגאַנגען אַראָפּצוברענגען דעם משכון.

זיצט זײַן שטיפֿטאָכטער בײַם קלאַוויר־צימבל און שפּילט אויף אים, כדי פֿאַר די פֿרעמדע מענטשן זאָל די צײַט נישט ווערן צו לאַנג. שטייען זיי נעבן איר און ריידן צווישן זיך, אַז „ווען דער יהודי וועט אַראָפּקומען מיט אונדזער משכון, וועלן מיר אים נעמען אַן געלט און אַוועקגיין״. דאָס האָבן זיי צווישן זיך געדעדט אויף פֿראַנצייזיש און עס איז זיי נישט געקומען אַפֿילו אויפֿן געדאַנק, אַז דאָס מיידל זאָל זיי פֿאַרשטיין.

אַז דער פֿאָטער איז אַראָפּגעקומען מיטן משכון, האָט זי אָנגע־הויבן הויך זינגען: „בחייך, לא המשכון, היום ומחר ויבֿרח, דאָס הייסט, „ווי דײַן לעבן איז דיר ליב, נישט דעם משכון! הײַנט אָט אַ דאָ — און מאָרגן — ויבֿרח!״... אין דער אײַלעניש האָט זי, נעבעך, נישט געקענט אַרויסברענגען עפּעס אַנדערש.

זאָגט מײַן פֿאָטער צום ראש:

— מײַן האָר, וווּ איז דאָס געלט?

זאָגט יענער:

— גיט מיר דעם משכון.

זאָגט מײַן פֿאָטער:

— איך גיב נישט קיין משכון, איר מוזט צו ערשט האבן דאס געלט! הייבט איינער אן ריידן צו די אנדערע:

— מיר זינגען פאראטן! די הור, דא, מוז קענען פראנצייזיש!

און זיי לויפן־ארויס פון הויז מיט א געשריי אויף אנצויאגן א פחד.

אויפן אנדערן טאג קומט צו גיין דער ראש אליין, גיט מיין פאטער דאס געלט מיט די צינדזן פארן משכון און זאגט:

— איר האט דערפון א סך צו גענישן און איר האט אייער געלט גוט פארטאן מיט דעם, וואס איר האט אייער טאכטער געלאזט לערנען פראנצייזיש!

און מיט דעם איז ער אוועקגעגאנגען.

מיין פאטער האט ביי זיך געהאט די שטיפטאכטער און געהאלטן האט ער זי נישט אנדערש ווי זי וואלט געווען זיין אייגן קינד, האט זי אויך אויסגעגעבן און מיט איר געטאן א גוטן שידוך. איר מאן איז געווען א זון פון ר' קלמן אוריך. ביים האבן דאס ערשטע קינד איז זי אבער געשטארבן. אין עטלעכע טעג ארום האט מען זי געפונען אויסגערויבט; מע האט פון איר אראפגענומען די תכריכים: זי איז געקומען צו חלום און האט דאס מגלה געווען. האט מען זי ארויסגענומען פונעם קבר און טאקע דאס אזוי אויסגעפונען. זינען די וויבער גאנגען און האבן גיך אויפגענייט אנדערע תכריכים. ווי זיי זיצן אזוי ביים נייען, קומט צו גיין דאס דינסטמיידל אין שטוב ארין און זאגט:

— למען השם, איילט זיך צו מיט אייער נייען! זעט איר דען נישט, אז דער מת זיצט צווישן אייך?

די וויבער האבן אבער גארנישט ניט געזען. אז זיי זינען פארטיק געווארן, האבן זיי דעם מת געגעבן זינע תכריכים. און אזוי איז זי מער נישט געקומען און איז געבליבן אין איר רו.

*

איך האב שוין דערמאנט, ווי מיין פאטער האט חתונה געהאט מיט מיין מוטער און מער אדער ווייניקער אויך ווי אזוי עס איז אים

געגאַנגען. אַז ער האָט התונה געהאַט מיט מײַן מוטער, האָט ער תיכף געזומען צו זיך מײַן באָבע מאַטע און זי אַוועקגעזעצט אויבן אַן בײַם טיש. און אַזוי לאַנג ווי ער האָט געלעבט האָט ער זי געהאַלטן בײַ זיך און איר אָפּגעגעבן דעם גאַנצן כּבֿוד, וואָס מע קען נאָר, גלײַך ווי זי וואָלט געווען זײַן אייגענע מוטער. אַלע העמדער, וואָס מײַן באָבע האָט, נעבעך, געגעבן מײַן מוטער, האָט איר מײַן מוטער צוריק אָפּ־ געגעבן, און דאָס אַלץ מיטן וויסן פֿון מײַן פֿאָטער. בקיצור, מע האָט זי אַזוי גוט געהאַלטן, גלײַך ווי זי וואָלט געווען בײַ זיך אין דער היים. זאָל דער אייבערשטער אונדז און אונדזערע קינדער לאָזן געניסן פֿון דעם זכות! זי איז געווען בײַ אים, מיטן גאַנצן כּבֿוד, העכער זיבעצן יאָר.

נאָך דעם איז עס געשען, אַז די ווילנער זײַנען אַנטלאָפֿן פֿון פוילן און אַ סך פֿון זיי זײַנען געקומען קיין האַמבורג און מיטגע־ בראַכט אַן אָנשטעקנדיקע קרענק. אין יענער צײַט איז נישט געווען קיין שפּיטאָל אַדער אַנדערע הײַזער, ווו מע זאָל קענען אַריינענעמען קראַנקע מענטשן. זײַנען בײַ אונדז אויפֿן בוידעם געלעגן בײַ די צען קראַנקע לײַט, וואָס מײַן פֿאָטער האָט זיי אַלע אויסגעהאַלטן. אייניקע, פֿון זיי זײַנע געזונט געווארן, אַנדערע זײַנען געשטאָרבן. איך און מײַן שוועסטער עלקעלע זאָל לעבן זײַנען דעמאָלט אויך געלעגן קראַנק. מײַן פֿרומע באָבע איז געגאַנגען צו די אַלע קראַנקע און צו־ געזען, אַז קיינער פֿון זיי זאָל נישט פֿילן קיין דוחק אין קיין שום זאַך. באָטש מײַנע עלטערן זײַנען דערפֿון נישט געווען צופֿרידן, האָט זי זיך אָבער דאָס נישט געלאָזט פֿאַרווערן און איז פֿון דרײַ ביז פֿיר מאָל אין טאָג אַרויפֿגעגאַנגען אויפֿן בוידעם צו די קראַנקע. צום סוף איז זי אַליין אויך געוואָרן קראַנק, איז אָפּגעלעגן צען טעג און איז דערנאָך געשטאָרבן מיט אַ גוטן שם און אין אַ שיינער עלטער. זי איז אַלט געוואָרן פֿיר און זיבעציק יאָר, אָבער זי איז נאָך געווען אַזוי פֿריש, גלײַך ווי זי וואָלט געווען אַ פֿרוי פֿון די פֿערציק. דאָס רײַדן אירס און די ווידויס, וואָס זי האָט געזאָגט, דאָס קען מען נישט דערציילן. די שבֿחים אויף מײַן פֿאָטער און אירע דאַנקזאָגונגען פֿאַר

אים לאזן זיך נישט באשרייבן. מיין פאטער און מוטער פלעגן איר אלע וואך געבן א מאל א האלבן ר״ט, א מאל צוויי מארק; זי זאל זיך מיט דעם געלט לאזן ווילגיין אדער זיך קויפן עפעס וואס זי וויל. יעדעס מאל, וואס מיין פאטער איז געפארן אויף א יאריד אדער איז אהיימגעקומען פון א יאריד, פלעג ער איר תמיד עפעס מיטברענגען. האט זי דאס אלץ צונויפגעשפארט און פארליען אויף קליינע משכנות. אז זי האט געהאלטן ביים שטארבן, האט זי געזאגט צו מיין פאטער:

— מיין זון, איך גיי אצינד דעם וועג פון אלע מענטשן. איך בין געווען אזוי לאנג אין אייער הויז און איר האט מיך געהאלטן, ווי איך וואלט געוואלט אייער אייגענע מוטער. און נישט דאס אליין, וואס איר האט מיר געגעבן דאס בעסטע צום עסן און טרינקען און מיך געקליידט מיט כבוד; איר האט מיר דערצו נאך געגעבן געלט אויכעט. וואס זשע האב איך געטאן מיט דעם געלט? איך האב דאס צונויפ־ געלייגט און געשפארט. איך האב גאר נישט דערפון מיר גענומען. צו ביסלעכווייז האב איך אלץ פארליען אויף קליינע משכנות, אזוי אז איך האב צוזאמען בייַ די צוויי הונדערט ר״ט. וועמען זשע איז בילכער, דאס זאל געהערן, ווי מיין ליבן איידעם? ווארן אלץ איז פון זיין געלט. אבער ווען מיין ליבער איידעם וואלט זיך געוואלט אפזאגן דערפון און עס געוואלט לאזן פאר מיינע צוויי ארעמע אייניקלעך, די יתומים נאך מיין זון מרדכי, לאז איך עס אים איבער צו טאן, ווי אזוי ער ווייל.

און דערביַי האבן געמוזט זיין ר׳ יהודה און ר׳ אנשיל און אלע אירע קינדער און די איידעמס.

האט איר דערויף געענטפערט מיין פאטער:

— מיין ליבע שוויגער און מוטער! איך בעט אייך, זייט רויק. גאט וועט געבן, אז איר וועט נאך לאנג בייַ אונדז בליבן און איר זאלט אליין קענען צעטיילן דאס געלט, וועמען איר אליין ווילט. איך זאג מיך דערפון אפ מיטן גאנצן הארצן. ווען דער אייבערשטער וועט אייך ווידער ארויסהעלפן, ווייל איך אייך נאך הונדערט ר״ט שענקען,

כדי איר זאָלט קענען באַקומען מער צינדזן דערפֿון און איר זאָלט קענען מאַכן מיט דעם וואָס אײַך געפֿעלט.

אַז מײַן באָבע האָט דאָס דערהערט פֿון מײַן פֿאָטער, איז זי געוואָרן פֿול מיט פֿרייד, נעבעך, און האָט אָנגעהויבן צו בענטשן די מוטער זאָל לעבן און די קינדער מיט אַלע ברכות פֿון דער וועלט און געזונטן דערציילן די שבחים פֿאַר אַלע מענטשן. אויפֿן אַנדערן טאָג איז זי רויק און זאַנפֿט אײַנגעשלאָפֿן און מיט גרויס כּבֿוד גע־ברַאכט געוואָרן צו קבֿורה, אַווי ווי זי האָט דאָס אויך פֿאַרדינט. זאָלן מיר און אונדזערע קינדער און אונדזערע קינדסקינדער געניסן פֿון איר זכות!

*

איך האָב שוין קורץ דערמאָנט, ווי מײַן פֿאָטער האָט חתונה גע־מאַכט מײַן שוועסטער הענדעלע. צו וואָס זשע לענגער שרײַבן וועגן דעם? איך האָב קורץ געשריבן, ווי מײַן מוטער, נעבעך, איז געווען אַזאַ עלנטע יתומה, ווי זי האָט געהאַט בטחון צום אייבערשטן און ווי ער האָט איר אַזוי ערלעך און רײַכלעך געהאָלפֿן. אַזוי ווי דאָס דערווײַזט די מעשׂה, וואָס קומט דאָ ווײַטער. אויב אַ טייל קינדער גייט עס נישט אַזוי גוט ווי די אַנדערע, גייט עס אָבער גאָט צו דאַנקען די מיינסטע מענטשן גוט און זיי האָבן זייער שטיקל ברויט. דעריבער, וועט עס פֿאַרלאָזט זיך מיטן גאַנצן האַרצן אויפֿן אייבערשטן, דעם וועט ער נישט פֿאַרלאָזן, בטחו בי״י והי׳ ה׳ מבטחו — פֿאַרלאָזט זיך אויף גאָט און גאָט וועט זײַן אײַער שוץ. געלויבט זאָל ער זײַן תּמיד און אייביק.

דאָס איז אַ שיינע מעשׂה און אַ טרייסט פֿאַר אַלע באַטריבטע הערצער, אַז מע זאָל קיין מאָל נישט אויפֿגעבן די האָפֿענונג אויף גאָטס הילף און קיין מאָל נישט צווייפֿלען אין גאָטס הילף, אַזוי ווי דאָס האָט זיך אויך געטראָפֿן מיט דעם חסיד. כאָטש עס זײַנען גע־קומען אויף אים אַרעמקייט, זאָרגן און פֿילערליי צרות, פֿון דעסט וועגן האָט ער אַלץ אָנגענומען מיט געדולדיקייט און נישט אָפּגע־

ווײַבט פֿון זײַן גאַט, וואָס איז אים אַזוי גנעדיקלעך בײַגעשטאַנען און געהאָלפֿן, ווי איר וועט דאָס דאָ לייענען.

*

עס איז אַמאָל געווען אַ חסיד, האָט ער געהאַט צוויי קליינע זין און אַ פֿרום ווײַב. ער האָט אויך געהאַט אַ ביסל געלט זיך צו נערן. ער איז נישט פֿעיק געווען צו מאַכן געשעפֿטן, נאָר בלויז צו לערנען. ער האָט אַבער זייער שטאַרק געוואָלט מער פֿאַרדינען, כדי צו קענען אויסהאַלטן זײַן ווײַב און זײַנע קינדער אַן דער גאַב און הילף פֿון לײַטן. אַבער דאָס גליק איז צו אים נישט געווען ווויילוויליק און ער האָט, נעבעך, געהאַט אַ סך חובֿות, וועלכע ער האָט נישט גע־קענט צאָלן די מענטשן, און קיינער האָט נישט געוואָלט פֿאַר אים ערוב זײַן. די לײַט, וועלכע ער האָט נישט באַצאָלט, האָבן אים אָנגע־קלאָגט פֿאַרן ריכטער. האָט דער ריכטער אַרויסגעטראָגן דעם אור־טייל: אַזוי ווי ער קען נישט באַצאָלן און אַזוי ווי אַזא וואָס זאָל פֿאַר אים גאַראַנטירן איז אויך נישטאָ, טאָ זאָל מען אים אײַנזעצן אין תּפֿיסה. און אַזוי איז אויך געשען. האָט זײַן פֿרום ווײַב שטאַרק געווײַנט און זי האָט נישט געוווסט ווי אַזוי זיך צו דערנערן מיט אירע צוויי קינדער, און נאָך דערצו וואָס איר מאַן, נעבעך, איז גע־זעסן אין תּפֿיסה און זי האָט פֿאַר אים אויך נאָך געמוזט זאָרגן. ווי זי איז אַזוי געזעסן און געיאָמערט און געווײַנט, איז צו איר געקומען אַן אַלטער מאַן און זי געפֿרעגט, פֿאַר וואָס זי ווײַנט. אַז זי האָט געזאָגן, אַז ער איז אַ שיינער, חשובֿער, אַלטער מאַן, האָט זי אים דערציילט אַלע אירע נויטן. האָט דער אַלטער מאַן געזאָגט:

— הער־אויף צו ווײַנען, ווײַל גאָט וועט דיר ווידער העלפֿן. און ווײַל דײַן מאַן לערנט תּורה, וועט גאָט אין דיר נישט פֿאַרגעסן. גאָט לאָזט אַ תּלמיד־חכם נישט פֿאַרפֿאַלן ווערן. העלפֿט ער אים נישט אין דער יוגנט, אַזוי העלפֿט ער אים אויף דער עלטער. און איך ווייס, אַז דו וועסט נאָך האָבן אַ סך נויטן, און אַז דו און דײַן מאַן און דײַנע קינדער וועלן נאָך האָבן אַ סך צו לײַדן. אַבער גאָט

וועט אײַך טאָן אַלץ צום גוטן, אויב איר וועט נאָר אַלץ אויסטראָגן מיט געדולד.

און ער האָט זי נאָך מער געטרייסט און איר געראָטן, זי זאָל ווערן אַ וועשין און פֿאַר די לײַט וואָשן זייערע העמדער פֿאַר לוין:

— אַזוי וועסטו קענען אויסהאַלטן דיך און דײַן מאַן און די קינדער, אויב דו שעמסט דיך נאָר נישט פֿירצולייגן, מע זאָל דיר געבן וועש צו וואָשן.

די פֿרוי לאָזט זיך טרייסטן פֿונעם אַלטן מאַן, דאָנקט אים פֿרײַנדלעך און זאָגט, אַז זי וועט אים פֿאַלגן. איז דער אַלטער מאַן אוועקגעגאַנגען און זי האָט אים קיין מאָל נישט מער געזען. זי איז אַרײַנגעגאַנגען צו זיך אין הויז, האָט געמאַכט פֿאַר איר מאַן עפּעס צום עסן אויף דער נאַכט און געטרייסט איר מאַן, ער זאָל נישט פֿאַרלירן די געדולד און וויטער נאָר לערנען, און זי וועט אַרבעטן טאָג און נאַכט, אים און די קינדערלעך צו דערנערן. דאָ האָט דער חסיד ערשט אָנגעהויבן ביטער צו ווײנען און זײַן פֿרום ווײַב צוזאַמען מיט אים, אַז דער אײבערשטער זאָל זיך נאָר וועלן דערבאַרעמען. אָבער די קלוגע פֿרומע פֿרוי איז צו ערשט געקומען צו די כּוחות און האָט געזאָגט:

— מײַן ליבער מאַן, פֿון אונדזער שרײַען און ווײנען וועלן מיר און אונדזערע קינדער נישט ווערן זאַט. איך וויל גיין און זען, וואָס גאָט וועט מיר באַשערן צו אַרבעטן, איך זאָל עפּעס פֿאַרדינען און קענען דערהאַלטן בײַם לעבן דיך און די קינדער.

זאָגט דער חסיד:

— גיי נאָר, מײַן ליב ווײַב, דאָס וועט זײַן אונדזער הילף.

און זי איז אַהיימגעגאַנגען שלאָפֿן מיט אירע קינדער.

דעם אַנדערן טאָג איז זי אויפֿגעשטאַנען זייער פֿרי, וועקט די קינדער זײַנען נאָך געשלאָפֿן, און איז געגאַנגען אין שטאָט פֿון הויז צו הויז און געבעטן, מע זאָל איר געבן צו וואָשן וועש. און די מענטשן, די שטאָטלײַט, האָבן רחמנות געהאַט אויף איר און איר געגעבן צו וואָשן. און אַזוי איז זי געוואָרן, נעבעך, אַ וועשין. די

שטאָט איז געווען בײַם בּאָרטן פֿונעם ים און זי איז אַרויסגעגאַנגען יעדן טאָג מיט אירע צוויי קינדער צום ים און דאָרט געוואַשן די וועש און אויסגעשפרייט די וועש אויפֿן גראָז צום טריקענען.

טרעפֿט זיך אַ מאָל, אַז ווי זי האָלט אַזוי בײַם וואַשן, פֿאָרט־פֿאַרבײַ אַ שיף און דער שיפֿמאַן פֿאָרט צו איר צו צו דער יבשה. אַז ער האָט דערזען די פֿרוי, אַז זי איז אַזוי שיין, האָט ער פֿאַר־וווּנדערט איבער איר שיינקייט.

זאָגט די פֿרוי:

— וואָס וווּנדערט איר זיך איבער מיר אַזוי שטאַרק?

ענטפֿערט איר דער שיפֿער:

— מײַן ליבע פֿרוי, איך האָב גרויס רחמנות אויף אײַך. זאָגט מיר, וואָס גיט מען אײַך פֿאַר וואַשן אַ העמד?

זאָגט די פֿרוי:

— מײַן האַר, מע גיט מיר צוויי גראָשן פֿאַר וואַשן אַ מענער־העמד, וויל איך מוז עס ריין אויסוואַשן.

זאָגט דער שיפֿמאַן:

— מײַן ליבע פֿרוי, איך וואָלט אײַך געזען געגעבן פֿיר גראָשן, אויב איר וועט מיר מײַן העמד שיין און ריין אויסוואַשן.

זאָגט זי דערויף:

— מײַן האַר, איך וויל עס זייער גערן וואַשן.

און זי האָט געזומען דאָס העמד, האָט עס אויסגעוואַשן זייער זויבער און עס אויסגעשפרייט אויפֿן גראָו צום טריקענען. דער שיפֿ־מאַן האָט געווארט אויף זײַן העמד און ער האָט זיך צו איר צוגע־קוקט בײַם וואַשן. דערנאָך טריקנט זי דאָס העמד און לייגט עס זייער שיין צונויף. דער שיפֿמאַן האָט נישט געקענט צופֿאַרן מיט זײַן שיף ביז צום באָרטן און האָט זיך אָפּגעשטעלט אַן אייל די וויט פֿונעם ברעג. ער האָט איר אַריבערגעוואַרפֿן די פֿיר גראָשן, אײַנגעוויקלט אין אַ פּאַפּיר, און זי האָט זיי געזומען. ער האָט צו איר געזאָגט:

— דערלאַנגט מיר דאָס העמד דאָ אַרויף אויף דער שיף.

האָט זי געזומען דאָס העמד און עס אים דערלאַנגט אויף דער

שיף אַרויף. האָט ער זי אָנגעכאַפט בײַ דער האַנט און מיט איין צי, זי אַרויפֿגעצויגן צו זיך אין שיף און איז גיך אַוועקגעפֿאָרן, זי האָט שטאַרק געשריגן אויף דער שיף, אינעווייניק, און געשריגן האָבן אויך די צוויי קינדער פֿון דרויסן. עס האָט אָבער אַלץ גאָר נישט גע־האָלפֿן, זי איז שוין געווען ווײַט אויפֿן ים און מע האָט מער נישט געקענט הערן איר שרײַען.

אז די צוויי קינדער האָבן מער גאָר נישט געהערט און געזען פֿון זייער מוטער, זײַנען זיי געלאָפֿן צו זייער פֿאָטער אין געפֿענגעניש, האָבן ביטער געווויינט און אים דערציילט אַלץ וואָס האָט זיך געטראָפֿן מיט זייער מוטער. אז דער פֿאָטער האָט געהערט, וואָס די קינדער האָבן דערציילט, האָט ער אויפֿגעהויבן זײַן קול און שטאַרק גע־ווויינט, געשריגן און געזאָגט:

— גאָט, מײַן גאָט, פֿאַר וואָס לאָזסטו מיך אין אָזא עלנט? איך האָב אַצינד קיינעם נישט מער אויף דער וועלט, וואָס זאָל מיר געבן צו עסן אין מײַן געפֿענגעניש!

ווייַנענדיק אַזוי און יאָמערנדיק איז ער אַנטשלאָפֿן געוואָרן. האָט זיך אים געחלומט, אז ער איז אין אַ גרויסער וויסטעניש, און די וויסטעניש איז געווען פֿול מיט ווילדע חיות און זיי זײַנען גע־שטאַנען איבער אים און געוואָלט אים צעריסן און אויפֿפֿרעסן זײַן פֿלייש. און ער האָט געציטערט פֿאַר שרעק און פֿאַר אנגסט. נאָר ווי ער קוקט זיך אום אויף אַלע זײַטן אין זײַן עלנט, זעט ער, ווי עס קומט־אָן אַ גרויסע סטאָדע מיט שאָף און רינדער. אז די ווילדע חיות האָבן דאָס דערזען, האָבן זיי אים גלײַכצײַטיק שטיין און זײַנען נאָכגעלאָפֿן נאָך די בהמות. און ער איז אַנטלאָפֿן און געקומען צו אַ שלאָס, וואָס איז געווען בײַ אַ וואַסער. און דאָ זײַנען געווען אומע־טום אַ סך שיפֿן. ער איז אַרײַנגעקומען אין שלאָס און מע האָט אים אַוועקגעזעצט אויף אַ קיניגלעכער שטול. האָט ער זיך שטאַרק גע־פֿרייט מיט זײַנע שיפֿלײַט. און דאָ וועקט ער זיך אויף פֿון זײַן שלאָף און קלערט נאָך איבער דעם חלום. און ער זאָגט צו זיך אַליין:

דער חלום, ווײַזט־אויס, איז אַ סימן, אז איצט וועט זײַן אַ סוף

צו מײַן עלנט און גאָט וועט מיר ווידער העלפֿן און וועט מיך ווי־
דער דערפֿרייען דורך שיפֿלײַט, וויל שיפֿלײַט האָבן מיר שלעכטס
געטאָן.

אין דער דאָזיקער צײַט איז געשטאָרבן אין שטאָט דער קיניג
און די מענטשן פֿונעם לאַנד האָבן געמאַכט זײַן זון פֿאַר אַ קיניג
אויפֿן אָרט פֿון זײַן פֿאָטער. דער יונגער מלך האָט באָפֿרײַט די
שטאָט פֿון צאָלן שטײַערן אויף דרײַ יאָר, כדי זיך צו מאַכן אַ גוטן
נאָמען בײַ זײַן פֿאָלק, און אויך פֿרײַ געלאָזט אַלע געפֿאַנגענע אין
דער שטאָט. איז אויך דער תּלמיד־חכם מיט זײַנע צוויי זין אַרויס־
געלאָזט געוואָרן פֿון תּפֿיסה. איז ער געגאַנגען אויפֿן מאַרק אַהין
און אַהער, אָבער ער האָט נישט געוווסט אַפֿילו ווי איין פֿעניג צו
פֿאַרדינען, צו קענען פֿאַר די קינדער קויפֿן ברויט. הייבט ער אויף
זײַנע אויגן און דערזעט אַ שיף, וואָס דאָרף פֿאָרן קיין מזרח־אינדיע.
זאָגט ער צו זײַנע קינדער:

— קומט מיט מיר! וויל אײַער מוטער איז אַוועקגעפֿירט גע־
וואָרן פֿון שיפֿלײַט, לאָמיר זשע אַרויפֿגיין אויף דער שיף, אפֿשר
וועלן מיר דערקענען אײַער מוטער און גאָט וועט אונדז העלפֿן, מיר
זאָלן זיך ווידער צונויפֿקומען.

און ער איז געגאַנגען צום שיפֿער און אים געבעטן, ער זאָל
אים מיט זײַנע צוויי קינדער מיטנעמען אויף דער שיף, וואָרן ער
איז אַזוי אָרעם, אַז ער האָט נישט אַ כיסן ברויט צו קויפֿן. און ער
דערציילט דעם שיפֿער אַלץ, וואָס האָט מיט אים געטראָפֿן. דער־
באַרעמט זיך דער שיפֿער איבער אים, און נעמט אים מיט זײַנע
צוויי קינדער אַרויף אויף דער שיף, און גיט זיי צו עסן און צו
טרינקען וויפֿל זיי ווילן.

אַז זיי זײַנען געקומען אין מיטן ים, האָט גאָט געלאָזט ווייען
אַ גרויסן שטורעמווינט. אָט־אָט און די שיף ווערט צעשמעטערט,
און עס ווערן דערטרונקען אַלע וואָס זײַנען געווען אויף דער שיף.
נאָר דער תּלמיד־חכם מיט זײַנע צוויי קינדער און דער שיפֿער, וואָס
האָט זיי געשפּײַזט אויף דער שיף, זײַנען נישט דערטרונקען געוואָרן.

יעדער איינער פֿון זיי האָט זיך אָנגעהאַלטן אויף אַ ברעט פֿון דער שיף און די צוויי קינדער האָבן זיך ביידע אויך אָנגעהאַלטן אויף אַ ברעט פֿון דער שיף, און דער ים האָט זיי אַרויסגעוואָרפֿן אין אַנדערע לענדער. דער תּלמיד־חכם איז אַרויסגעוואָרפֿן געוואָרן אין אַ גרויסער וויסטעניש, אויף אַן אָרט וווּ עס האָבן זיך אויפֿגעהאַלטן ווילדע מענטשן, און די טאָכטער פֿונעם קיניג פֿון די ווילדע האָט אים דערזען. זי האָט געפֿיטערט די שאָף און רינדער אין דער וויסטעניש. זי איז געווען גאָנץ נאַקעט און באַוואָקסן מיט האָר, און געהאַט אַ גאַרטל פֿון פֿיגנבלעטער, כּדי צו באַדעקן איר שאַנד. זי איז צו אים געגאַנגען און אים געוויזן איר ליבשאַפֿט, ער זאָל זי נעמען פֿאַר אַ ווײַב, און פֿאַר גרויס מורא האָט ער איר אויך געוויזן זײַן ליבשאַפֿט און איר געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז ער וויל זי נעמען. דאָס האָבן דערזען די אַנדערע ווילדע מענטשן און אָנגעהויבן צו פֿײַפֿן. דערויף זײַנען די ווילדע מענטשן, יונגע און אַלטע, געקומען צו שפּרינגען פֿון זייערע לעכער אַרויס, וווּ זיי האָבן זייערע וווינונגען געהאַט אין געבערג, און זיי זײַנען אַלע צו אים צוגעלאָפֿן, כּדי צו טרינקען זײַן בלוט און צו עסן זײַן פֿלייש, און צווישן זיי איז אויך געווען זייער קיניג. האָט זיך דער תּלמיד־חכם שטאַרק איבערגעשראָקן און דעם אָטעם אין זיך פֿאַרלוירן. און דאָס האָט געזען דעם קיניגס טאָכטער. גיט זי אים צו פֿאַרשטיין, ער זאָל זיך נישט שרעקן. און זי איז צוגעגאַנגען צום קיניג, איר פֿאָטער, און אים שטאַרק געבעטן, ער זאָל דעם מענטשן לאָזן לעבן, וויל זי וויל אים נעמען פֿאַר אַ מאַן. האָט דער קיניג איר נאָכגעגעבן און אים געלאָזט בײַם לעבן. דער תּלמיד־חכם האָט געמוזט ליגן בײַ איר בײַ נאַכט, און ער איז געווען איר מאַן און זי איז געווען זײַן ווײַב. כאָטש ער האָט אָפֿט מאָל געטראַכט פֿון זײַן שיין, פֿרום ווײַב, וואָס איז אַזוי עלנט פֿון אים צוגענומען געוואָרן, איז אָבער גאָר נישט געווען צום ענדערן. ער האָט אַלץ אָנגענומען מיט געדולד און געהאַט נאָך אַלץ די האָפֿענונג, אַז דער אייבערשטער וועט אים ווי־

דער פֿאַרהעלפֿן און ברענגען צו זײַן פֿרום ווײַב און זינגע ליבע קינדער.

אַז ער האָט מיט איר אַ צײַט לאַנג געלעבט, איז זי געוואָרן פֿון אים טראָגעדיק און האָט געוווּנען אַ יינגעלע אַ ווילדס, און ער האָט געהיט יעדן טאָג דאָס פֿי אין דער וויסטעניש. צווּיי יאָר איז ער שוין געווּען בײַ זיי און האָט געמוזט מיט זיי עסן דאָס פֿלייש פֿון די ווילדע מוילאייזלען און אַנדערע חיות, און האָט געווּוינט מיט זײַן ווילדן ווײַב אין די היילן, אין געבערג. און ער איז געוואָרן באַוואָקסן מיט האָר און האָט אויסגעזען ווי אַ ווילדער מענטש.

איין מאָל איז ער געשטאַנען אין מדבר אויף אַ בערגעלע, נישט ווײַט פֿונעם ים, און האָט איבערגעטראַכט וועגן אַלע זינגע צרות, וואָס עס האָבן אים געטראָפֿן אין זײַן לעבן און ווי אַזוי ער האָט פֿאַרלוירן זײַן קלוג און פֿרום ווײַב און די קינדער, און אַז דאָס שוועַרסטע פֿון אַלץ איז נאָך, ער זאָל אומזיסט פֿאַרברענגען די יאָרן, וואָס בלײַבן אים נאָך צו לעבן, צווישן ווילדע חיות, אָן פֿאַרשטאַנד, און אַז לסוף, וען זיי וועלן פֿילן, אַז זיי האָבן אים גענוג, וועלן זיי אויפֿעסן זײַן פֿלייש און אים צעברעכן זינגע ביינער, און ער וועט נישט באַגראָבן ווערן נעבן אַנדערע גוטע יידן, אַזוי ווי דאָס גע־ הערט זיך פֿאַר א גוטן יידן. „דעריבער — האָט ער בײַ זיך גע־ טראַכט — איז פֿאַר מיר נישטאָ קיין בעסערס ווי אַראָפּצולויפֿן פֿונעם בערגעלע, וואָס איך שטיי אויף אים, און לויפֿן ביזן ים און מיך דערטרינקען, אַזוי ווי מינע צווּיי ליבע קינדער זינען דער־ טרונקען געוואָרן". (ער האָט נישט געוווּסט, אַז דער ים האָט זיי אַרויסגעוואַרפֿן). און אַזוי וועט ער צו זיי קומען און זיך פֿרייען מיט זיי אויף יענער וועלט.

אַזוי האָט ער אָפּגעזאָגט ווידוי פֿאַר גאָט, מיט הייסע, ביטערע טרערן. און אַז ער האָט געענדיקט זײַן ווידוי, האָט ער אָנגעהויבן צו לויפֿן צום ים צו מיט דער כוונה זיך צו דערטרינקען. ער דער־ הערט אָבער אַ קול, וואָס רופֿט אים בײַם נאָמען און זאָגט צו אים: דו פֿאַרצווייפֿלטער מענטש! פֿאַר וואָס פֿאַרצווייפֿלען און דײַן

נשמה פֿאַרדאַרבן? גיי נאָר ווידער צוריק אַרויף אויף דעם בערגל, ווו דו ביסט געשטאַנען און גראָב עס אויף, וועסטו אינעווייניק געפֿינען אַ קאַסטן מיט געלט און אייִדלשטיינער, גאָר אַ גרויס עשירות, און שלעפּ־אַראָפּ דעם קאַסטן ביז צום ברעג פֿונעם ים, און בלײַב דאָרטן שטיין אַ ווײַלע. וועט קומען צו פֿאָרן אַ שיף מיט מענטשן, דיינס גלײַכן, וואָס פֿאָרן קיין אַנטיאָכיע. שרײַ צו זיי, זיי זאָלן דיך מיטנעמען און מציל זײַן דיך מיט דעם קאַסטן אויף זייער שיף. אַווי וועסטו צום סוף ווערן אַ קיניג. עס וועט דיר ווויל זײַן און דו וועסט זען דעם סוף פֿון דיינע לײַדן, און עס וועלן זיך אָנהייבן דיינע פֿרײַדן.

אַז דער תּלמיד־חכם האָט דאָס געהערט, איז ער צוריקגעגאַנגען אויפֿן בערגל און אָנגעהויבן צו גראָבן, ווי דאָס קול האָט אים באַפֿוילן. און אַזוי האָט ער געפֿונען דעם קאַסטן מיט גאָלד און אייִדלשטיינער. און ער האָט געשלעפּט דעם קאַסטן ביז צום ברעג פֿונעם ים. און ווי ער הייבט־אויף די אויגן, זעט ער ווי אַ שיף מיט מענטשן דערנענטערט זיך אויפֿן ים. שרײַט ער צו זיי אויף אַ הויכן קול, זיי זאָלן צו אים אַהערפֿאָרן און אים מיטנעמען, ווײַל ער איז אויך אַ מענטש מיט זיי גלײַך. און זיי האָבן דערהערט זײַן קול, אַז ער רעדט אַווי ווי מענטשן רעידן, זײַנען זיי צו אים צוגעפֿאָרן. ער האָט זיי דערציילט, וואָס ער אַלץ איבערגעלעבט, און זיי האָבן אים מיט זײַן קאַסטן גיך אַרויפֿגענומען אויף דער שיף. ווי ער איז שוין אויף דער שיף, האָט זײַן ווילד וויב פֿון זײַן שרײַען דערקענט זײַן קול. האָט זי געמוזמען דאָס ווילדע קינד אויף אירע הענט און איז זייער גיך אים נאָכגעלאָפֿן. און דאָ האָט זי אים דערזען אויף דער שיף און צו אים געלאָפֿן, ער זאָל זי אויך מיטנעמען. אָבער ער שפּעט פֿון איר און זאָגט:

— וואָס האָב איך צו טאָן מיט ווילדע חיות? איך האָב שוין אַ בעסער וויב ווי דו ביסט!

און ער האָט צו איר געזאָגט נאָך אַ סך אַנדערע רייד.

אַז זי הערט זיינע ווערטער, אַז ער ווויל נישט מער קומען צוריק צו איר, האָט זיך צעגרימט אין איר דער צאָרן, און זי האָט אָנגעי־

נומען דאָס ווילדע קינד אירס בײַ די פֿיס, עס צעריסן אין צוויי העלפֿטן און איין העלפֿט אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף דער שיף און די אַנ־דערע העלפֿט אַליין אויפֿגעפֿרעסן פֿאַר גרויס כעס, אין דערנאָך אַוועקגעלאָפֿן.

פֿאַרט דער תלמיד־חכם אַוועק מיט זײַנע לײַט. זיי זײַנען דער־נאָך צוגעקומען צום לאַנד און דאָס איז געווען אַן אינדזל אויפֿן ים, און זיי זײַנען אַראָפּגעגאַנגען פֿון דער שיף. האָט ער גענומען דעם קאַסטן און אים אויפֿגעמאַכט. ער איז געווען פֿול מיט גאָלד און איידלשטיינער, וואָס מען קאָן זיי נישט אָפּשאַצן. האָט ער געגעבן מיט פֿרייד דעם שיפֿמאַן זײַן לוין און זיך געלאָזט טראָגן דעם קאַסטן אין האַרבעריק. בײַ נאַכט, ווי ער ליגט אויף זײַן געלעגער, טראַכט ער בײַ זיך:

— וועָן איך וואָלט געקענט אָפּקויפֿן דאָס אינדזל ביים מלך, וואָלט איך מיר דאָ געלאָזט בויען אַ שלאָס און אַ שטאָט. אַווי וואָלט איך געהאַט מײַן פּרנסה און וואָלט מיך נישט געדאַרפֿט שרעקן, אַז מײַן פֿאַרמעגן וועט בײַ מיר ווערן צוגעגנבֿעט.

דעם אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, איז ער געגאַנגען צום מלך און האָט אָפּגעקויפֿט בײַ אים דאָס אינדזל אויפֿן ים, וואָס איז געווען עטלעכע מײַל די לענג. און ער בויט זיך אַ שלאָס און אַ שטאָט, און צום סוף ווערט אויפֿגעבויט אַ גאַנץ לאַנד אויפֿן אינדזל. די מענטשן פֿון דעם אינדזל נעמען אים אָן פֿאַר אַ פֿירשט און ער האָט גע־קראָגן דעם כּבֿוד פֿון אַ קיניג. און ער טראַכט פֿון זײַן וויב און די קינדער, און ווי יאָמערלעך ער האָט זיי פֿאַרלוירן. און עס איז אים געקומען אין זינען:

— ווײַל מײַן וויב איז אַוועקגענומען געוואָרן פֿון אַ שיפֿער, און ווײַל אַלע שיפֿלײַט מוזן דאָ פֿאַרבײַפֿאָרן פֿאַר מײַן שלאָס, וואָס איך האָב דאָ אויפֿגעבויט, וויל איך לאָזן אויסרופֿן אין מײַן לאַנד, אַז קיין שיף זאָל נישט פֿאַרבײַפֿאָרן אָן מעלדן זיך צו ערשט בײַ מיר, אַז נישט — איז פֿאַרלוירן די גאַנצע שיף מיט אַלץ וואָס דערויף.

און אַזוי האָט ער אויך געטאָן. און עס האָבן זיך געמאָלדן אַלע שיפֿליט בײַ אים און זיי האָבן מיט אים געגעסן. אַזוי איז אַוועק אַ שטיק צײַט און ער האָט זיך גאָר נישט געקענט דערוויסן וועגן זײַן וויב און קינדער. איין מאָל, עס איז געווען פּסח, זיצט דער תלמיד־חכם און עסט מיטאָג, און איז זייער פֿריילעך. קומט־אַרײַן זײַן קנעכט און זאָגט אים, אַז עס איז אַנגעקומען אַ רײַבער שיפֿסהאַר און ער בעט, מען זאָל אים נישט לאָזן לאַנג ווארטן. זאָגט דערויף דער תלמיד־חכם:

— הײַנט איז יום־טובֿ. טאָר איך אים נישט פֿרעגן, וואָס ער פֿירט, מוז ער וואַרטן ביז נאָך יום־טובֿ. זאָל ער נאָר אַרויפֿקומען און מיט מיר עסן.

און ער שיקט נאָך אים. און אַז יענער איז געקומען, האָט ער אים אויפֿגענומען און אים געהייסן זיצן. אָבער דער שיפֿער בעט, מע זאָל אים אָפּפֿאַרטיקן. דאָך האָט גאָר נישט געהאָלפֿן: ער האָט געמוזט דאַרטן פֿאַרבלײַבן און מיט אים עסן. פֿרעגט ער אים, פֿון וואַנען ער איז און צי ער האָט אַ וויב און קינדער. זאָגט אים דערויף דער שיפֿמאַן, פֿון וואַנען ער איז און אַז ער האָט צוויי וויבער: אײנע פֿון זיי איז אין דער היים און מיט איר האָט ער גע־האָט דרײַ קינדער.

— זי האָלט איך פֿאָר אַ גוטע באַלעבאָסטע, די אַנדערע אָבער איז אַ צאָרטע און טויג נישט צו דער אַרבעט אין הויז. זי איז אָבער זייער קלוג און צוליב דעם נעם איך זי תּמיד מיט, זי זאָל אַכטונג געבן אויף דער שיף, און זי נעמט־צונויף מײַן געלט בײַ די לײַט און פֿאַרשרײַבט און זי היט מיר אויך אַפּ אַלע מײַנע זאַכן. איך בין נאָך קיין מאָל מיט איר נישט געשלאָפֿן. איך האָב זיך נאָך קיין מאָל נישט באַהאָפֿטן מיט איר.

פֿרעגט דער תלמיד־חכם:

— זאָגט מיר, מײַן ליבער שיפֿער, פֿאָר וואָס האָט איר זיך נישט באַהאָפֿטן מיט איר?

ענטפֿערט אים דער שיפֿער:

— די פֿרוי האָט פֿריִער געהאַט אַ מאַן, וואָס איז געווען זייער קלוג, און זי האָט זיך פֿון אים אויסגעלערנט אַ רעטענישׁ. און ווער עס טרעפֿט דאָס רעטענישׁ, דער איז גליִיך צו מיִין מאַן אין קלוג־שאַפֿט. און דעם לאָז איך שלאָפֿן בייַ מיר; אויב אָבער נישט, לאָז איך מיך ליבערשט דערשלאָגן, איידער איך זאָל לאָזן עמעצן שלאָפֿן בייַ מיר, אָדער איך וועל אַליין מיר נעמען דאָס לעבן. וויִל עס גע־שיקט זיך נישט, אַז דער פֿויער, אַ גראָבער פֿליגל, זאָל רייַטן אויפֿן קיניגס פֿערד.

זאָגט דער תּלמיד־חכם:

— ליבער שיפֿער, איך בעט אייַך, דערציילט מיר, וואָס דאָס איז פֿאַר אַ רעטענישׁ.

ענטפֿערט דער שיפֿער:

— די פֿרוי זאָגט עס אַזוי: עס איז געפֿלויגן אַ פֿויגל פֿונעם הימל ביז אויף דער ערד אַן פֿליגלען און האָט זיך אַנידערגעזעצט זייער שיין און פֿיִין אויף אַ קליינעם בייַמעלע. ער קערט און וועגדט דאָס בייַמעלע אַהין און אַהער. זעט מען דעם פֿויגל נישט מער. ער קרעפֿטיקט דאָס בייַמעלע, ביז עס צעבליִען זיך אויף אים די שענסטע בלומען. דאָס בייַמעלע ציט צו זיך אַלע קרעפֿטן, וואָס עס קען נאָר באַקומען, און מיט אַ מאָל ווערט פֿאַרדאָרט דאָס בייַמעלע און ווערט אין גאַנצן פֿאַרגיפֿט. דער פֿויגל פֿליט פֿון אים אַוועק אין דער לופֿטן, הייבט־אָן צו זינגען און צו ברומען, און שריִט: אַיִ, דו באַטריבט בייַמעלע, ווער האָט דיר צוגענומען דיִינע כוחות? ווען דו האָסט זיי אַזוי גערן געוואָלט האָבן, האָסטו זיי נישט געקענט באַקומען. און איצט, אַז דו האָסט זיי באַקומען דורך מיר, ווערסטו אויסגעטריקנט. וואָס זשע העלפֿט דיר דאָס? אָט אַ דאָס, מיִין קיניג, איז איר רעטענישׁ, וואָס פֿאַר מיר איז נישט מיגלעך געווען צו גע־פֿינען דעם באַשייד.

אַז דער תּלמיד־חכם הערט דאָס רעטענישׁ, ווערט ער אויפֿגע־שוידערט, וויִל דאָס איז דאָך זיִין רעטענישׁ, און ער האָט דערקענט, אַז דאָס מוז זיִין דאָס וויִב זיִינס.

אז דער שיפֿמאַן זעט, ווי דער תלמיד־חכם האָט זיך אַזוי איבער־געשראָקן, זאָגט ער צו אים:

— ליבער האַר, פֿאַר וואָס האָט איר זיך אַזוי איבערגעשראָקן? ענטפֿערט אים יענער און זאָגט:

— איך בין שטאַרק פֿאַרחידושט איבער דעם הערלעכן, גאָר קלוגן רעטענישׂ, און איך וואָלט עס גערן געוואָלט הערן פֿון דער פֿרוי אַליין, אפֿשר האָט איר עפּעס פֿאַרגעסן אָדער צוגעגעבן? און אַז זי וועט עס מיר אויך אַזוי דערציילן, וועל איך עס איבערקלערן און עס אפֿשר באַענטפֿערן.

וישלח, שיקט דער תלמיד־חכם אַ שליח פֿון זײַנע קנעכט נאָך איר, און דער קנעכט לויפֿט זייער גיך און זאָגט צו איר:

— מאַכט אײַך גרייט, איר זאָלט גיין מיט מיר צום פֿירשט, איר זאָלט מיט אים עסן און טרינקען, איר און אײַער מאַן.

אז די גוטע פֿרוי האָט דאָס געהערט, האָט איר געקלאַפּט דאָס האַרץ, וויַיל זי האָט נישט געוווסט, פֿאַר וואָס זי וועלט אַהין געפֿירט, און האָט זיך געזאָרגט, זי זאָל נישט אַרײַן פֿון איין אומגליק אין אַן אַנדער אומגליק, אַ נאָך גרעסערס. נאָר וואָס האָט זי געקענט טאָן? זי האָט געמוזט גיין וווהין מע פֿירט זי. האָט זי זיך אַנגעטאָן אין קליידער און זיך געצירט מיט צירונג אַזוי ווי אַ פֿרוי וואָס דאַרף גיין פֿאַר אַ קיניג. און אַז זי איז געקומען אין שלאָס און מע האָט איר אַנגעזאָגט ביים קיניג, הייסט ער, מע זאָל זי אַרײַנפֿירן. האָט מען זי אַרײַנגעפֿירט און איר אַנגעבאָטן אַ שטול זיך צו זעצן נעבן איר מאַן, דעם שיפֿער. און דער תלמיד־חכם האָט זי אויפֿגענומען. נאָר ער צווייפֿלט נאָך, צי דאָס איז איר פּנים. ער דערקענט זי נישט רעכט. און זי דערקענט אים אויך נישט. עס זײַנען דאָך שוין פֿאַרגאַנגען אַ סך יאָרן, זינט זיי זײַנען געווען צעשיידט. זייער אויסזען האָט זיך אין גאַנצן געביטן און אַזוי אויך זייערע קליידער. האָט דער תלמיד־חכם געשוויגן און זיי זײַנען אַזוי געזעסן, האָבן געגעסן, געטרונקען און זײַנען געווען לוסטיק. נאָר דער תלמיד־חכם האָט נישט געקענט זײַן לוסטיק. ער איז גע־

זעסן ווי איינער וואס איז פארזונקען אין זינע מחשבות. זאגט דער שיפער צום תלמיד־חכם:

— מיין האר, פאר וואס זיצט איר נישט לוסטיק און איר זיצט אזוי פארטיפט אין שווערע געדאנקען? ארט עס אייך, וואס מיר עסן און טרינקען אזוי לאנג? וועלן מיר אויפהערן, אייך אפגעבן אונ־דזער דאנק און גיין אונדזער וועג.

ענטפערט דער תלמיד־חכם:

— ניין, איר זיצט מיינע ליבע געסט, אבער איך טראכט נאר וועגן דעם רעטענויש. איך וואלט עס גערן געוואלט הערן פון דער פרוי אליין.

האט דער שיפמאן געהייסן זיין פרוי, זי זאל אליין דערציילן דאס רעטענויש דעם פירשט. דערציילט זי אים דאס און ער פרעגט זי:

— פון וועמען האט איר דאס רעטענויש?

זאגט זי:

— האר, איך האב געהאט א פרומען מאן, א גרויסן יידישן ראבינער, פלעגט ער מיר תמיד דערציילן אועלכע אלטע געשיכטן, מעשיות און רעטענישן. און פון די רעטענישן ווייסט קיין מענטש נישט, וואס זייער באטייט איז.

ענטפערט איר דערויף דער תלמיד־חכם:

— אויב עמעץ וואלט אייך יא געגעבן דעם באשייד, וועט איר זאגן דעם אמת, אז ער האט געטראפן?

ענטפערט זי אים:

— מיין ליבער האר, עס איז קיינער נישטא אויף דער וועלט, וואס זאל קענען דעם באשייד, חוץ מיין פריערדיקער מאן.

ענטפערט דער תלמיד־חכם:

— נו, בין איך עס דער וואס קען באשיידן זיין באטייט: דער פויגל וואס פליט פונעם הימל ביז צו דער ערד — דאס איז דעם מענטשנס נשמה; זי זעצט זיך אויף א ביימעלע — דאס איז דער גוף פונעם מענטש, וואס איז געגליכן צו א בוים, וועלכער וואקסט

זייער שיין, גרין און מיט צווייגן — דאָס איז די יוגנט, וואָס איז געגליכן צו אַ שיינעם לוסטגאָרטן; און דאָס, וואָס דער פּויגל קערט אוין וועגדט דעם בוים — דאָס איז די נשמה וואָס געוועלטיקט אוין וואָס קערט אוין וועגדט אוין מאַכט שמיידיק אַלע גלידער. אָבער קיינער זעט נישט דעם פּויגל, ווייל די נשמה איז פֿאַרבאָרגן אין גוף; אוין דער בוים ציט צו זיך צו אַלע כּוחות אוין ווערט דערנאָך פֿאַרטריקנט — דאָס איז דער מענטש וואָס באַגעניגט זיך נישט מיט דעם זיניקן אוין וויל אַלץ וואָס ער זעט צו זיך צוציען אוין פֿאַרלירט דעריבער אָפֿט דאָס זיניקע, אויב דאָס אומגערעכטע פֿרעסט־אויף דאָס רעכטע. אוין מיט אַ מאָל, פלוצעם, שטאַרבט דער מענטש אין לאָזט אַלץ הינטער זיך. אָזוי פֿליט דער פּויגל אין דער לופֿט אוין דאָס איז די נשמה. זי קלאָגט איבערן גוף אוין זאָגט: אָזוי לאַנג ווי דו האָסט געלעבט, איז אַלץ נישט געווען גענוג אוין דו האָסט נישט גערוט אוין נישט געשלאָפֿן, ביז איך האָב דיך פֿאַר־זאָרגט מיט עשירות. אוין אַצינד ווערסטו מיר פֿאַרדאָרט אוין לאָזסט אַלץ הינטער דיר אוין שטאַרבסט. וואָס העלפֿט דאָס מיר אָדער דיר? וואָלטסטו געווען גוטס געטאָן מיט דיין עשירות, אָזוי וואָלטן מיר גוט אָנגעקומען. אוין אָט אַ דאָס איז דער באַשייד פֿון דעם רעטענויש, אוין דער באַשייד איז אמת.

— אויב דו וועסט זאָגן דעם אמת, צי עס איז ריכטיק געטראָפֿן, וועל איך דיך ווידער אָננעמען...

זי הייבט־אויף אירע אויגן, קוקט גוט אַן דעם תּלמיד־חכם, דער־קענט אַז ער איז געווען איר מאַן, שפּרינגט־אויף, נעמט אים אַרום בייַם האַלדז אוין ביידע צעווויינען זיך זייער שטאַרק.

זיי האָבן זיך שטאַרק געפֿרייט אוין געמאַכט אַ גרויסע מאָלצייט.

דער שיפֿמאַן, פֿול מיט שרעק, איז געפֿאַלן אויף זיינע קני אוין געבעטן פֿאַר זיין לעבן. האָט דער תּלמיד־חכם געזאָגט:

— וויל דו האָסט קיין מאָל זיך נישט באַהעפֿט מיט מיין וויב, שענק איך דיר דיין לעבן. אָבער וויל דו האָסט געטומען דאָס, וואָס איז נישט דיינס, אָזוי נעם איך צוריק אָפּ דאָס דייניקע.

און ער האָט בײַ אים צוגענומען זײַן גאַנץ עשירות און אים געלאָזט לויפֿן. און זיי ביידע זײַנען פֿאַרבליבן אין זייער פֿרומקייט און גרויסע פֿריידן און אין גרויס עשירות. און זיי האָבן זיך דער־ציילט איינס דעם אַנדערן, ווי אַזוי עס איז זיי געגאַנגען. אָבער זיי זײַנען זיך זייער מצער געווען איבער זייערע קינדער, ווײַל זיי האָבן געמיינט, אַז זיי זײַנען דערטרונקען געוואָרן.

טרעפֿט זיך, עס איז געווען אַ גרויסע היץ און מע האָט בײַ נאַכט נישט געקענט שלאָפֿן. און עס זײַנען געווען אַ סך שיפֿן, זײַנען אַלע מאַטראָסן אַרויסגעגאַנגען פֿון דער שיף אויבן, אויף דער לופֿט, צו רײַדן איינער מיטן אַנדערן, כדי די ציַיט צו פֿאַרטרײַבן בײַ נאַכט. און די צוויי זין זײַנען געווען צווישן זיי. זיי האָבן נישט געוווסט, אַז זייער פֿאָטער און מוטער זײַנען דאָ. האָבן די צוויי יינגלעך געזאָגט:

— מיר וועלן געבן איינער דעם אַנדערן עפּעס צו טרעפֿן, כדי די נאַכט צו פֿאַרברענגען.

אַלע זײַנען דערפֿון געווען צופֿרידן און זיי האָבן אָפּגעמאַכט צווישן זיך, אַז ווען איינער וועט טרעפֿן דעם באַשייד פֿון צווייטנס רעטעניש זאָל ער באַקומען צען גולדן, און ווען ער וועט נישט קענען באַשיידן דאָס רעטעניש זאָל דער אויפֿגעבער באַקומען צען גולדן. און זיי האָבן געזאָגט:

— זאָלן די צוויי יינגלעך די ערשטע געבן צו טרעפֿן אַ רעטע־נישׂ, ווײַל זיי זײַנען קליגער פֿון אונדז.

און די צוויי יינגלעך האָבן געזאָגט:

— מיר האָבן געזען זייער אַ שיינע יונגפֿרוי און זי האָט גאָר נישט געקענט זען מיט אירע אויגן. זי האָט אַ שיין, צאַרט לײַב, אָבער דאָס לײַב איז נישט פֿאַראַנען. די יונגפֿרוי שטייט־אויף יעדן אינדערפֿרי, ווײַזט זיך נישט דעם גאַנצן טאָג, נאָר בײַ דער נאַכט קומט די יונגפֿרוי ווידער צוריק, געצירט מיט גרויס צירונג, וואָס אַזאַ צירונג איז קיין מאָל נישט באַשאַפֿן געוואָרן און איז גאָר נישט פֿאַראַנען אויף דער וועלט. מיט פֿאַרמאַכטע אויגן זעט מען זי, מיט

אפֿענע אויגן ווערט זי פֿאַרשוווּנדן. אָט אָ דאָס איז דאָס רעטעניש. און איצט גיט אונדז דעם באַשייד.

אַלע האָבן זיך פֿאַרחידושט איבער דעם דאָזיקן רעטעניש און געזאָגט, עס איז אַזוי שווער, אַז מע וועט נישט קענען עס באַשיידן. איז געווען צווישן זיי אַן אַלטער סוחר און ער האָט עס געוואָלט באַשיידן מיט געוואָלט. אָבער די יינגלעך האָבן דאָס נישט געוואָלט אַנגענומען און געזאָגט, אַז דאָס איז נישט דער אמתער באַשייד. און מע האָט זיך איבער דעם געקריגט, ביז עס איז געווארן טאָג, און מע האָט נישט געווּסט, ווער מ׳זאָל געבן די צען גולדן. זאָגט דער שיפֿמאַן:

— הערט מיך אויס! איר זאָלט אַלע גיין צום פֿירשט אויף זיין שלאָס און זאָל ער זאָגן, ווער פֿון אייך איז געראַטן.

זיינען זיי מסכים געווען און געגאַנגען צום פֿירשט. האָט ער צו זיי געזאָגט:

— וואָס פֿאַר אַ גוטס ווילט איר אַזוי פֿרי?

האָבן זיי דערציילט אַלץ, וואָס ס׳איז פֿאַרגעקומען, סײַ ווען זייער קונציקן רעטעניש, סײַ דעם באַשייד פֿון אַלטן סוחר. אַז דער פֿירשט האָט געהערט דאָס רעטעניש, האָט ער זיך שטאַרק דערשראָקן. ער האָט אַ קוק געטאָן אויף די יינגלעך און זיי דערקענט, ווײַל זיי זיינען נאָך נישט געווען גרויס אויסגעוואַקסן. זאָגט ער צו זיי:

— פֿון וואַנען ווייסט איר, אַז דער באַשייד פֿון אַלטן סוחר איז נישט דער ריכטיקער?

ענטפֿערן זיי:

— ליבער האַר, אונדזער פֿאָטער איז געווען אַ ווויגעלערנטער מאַן און ער האָט זיך אויסגעטראַכט דאָס דאָזיקע רעטעניש און אויך געשטעלט דעם באַשייד דערויף. דעריבער קען עס קיינער נישט ריכטיק באַשיידן, נאָר מיר אַליין און אונדזער פֿאָטער.

זאָגט דער פֿירשט:

— און ווען איך וואָלט אײַך געגעבן דעם גוטן באַשייד, וואָלט איך דערפֿאָר געווען אײַער פֿאָטער?

ענטפֿערן זיי אים:

— וועז עמעצער גיט דעם רעכטן באַשייד, אַזוי מוז דאָס זיין אונדזער פּאַטער, ווייל ער האָט זיין גאַנץ לעבן קיינעם נישט געזאָגט דאָס רעכטעניש, נאָר אונדז אַליין, זיינע קינדער, און מיר האָבן עס אויך נישט אויסגעגעבן ביז אַצינד.

זאָגט דער פֿירשט:

— טאָ הערט מיין באַשייד, אפֿשר איז ער דער גוטער.

ויאמר, און ער האָט אַזוי געזאָגט:

— נאָך מיין שכל איז די שיינע יונגפֿרוי די יוגנט פֿון יונגע בחורים, זיי טראַכטן דעם גאַנצן טאָג נישט וועגן קיין שום אַנדער זאַך ווי נאָר וועגן שיינע יונגפֿרויען, און אַזוי זעען זיי ביי נאַכט אין חלום אַלץ ווי אַ שיינע יונגפֿרוי. אָבער זי אַליין זעט גאָר ניט מיט אירע אויגן, וועז זי באַווייזט זיך זיי אין חלום אין דער פּינצטער־רער נאַכט. אַזוי העלפֿן די אויגן גאָר נישט. אויב אַפֿילו די אויגן זיינען אָפֿן, זעט מען אויך גאָר נישט. דעריבער קען די שיינע יונג־פֿרוי גאָר נישט זען מיט אירע אויגן. אין דער פֿרי גייט זי אַוועק. וועז דער מענטש עפֿנט־אויף אין דער פֿרי די אויגן, אַזוי גייט־אַוועק דער חלום און ער בליבט דעם גאַנצן טאָג ביז אויף דער נאַכט. דעמאָלט באַווייזט זי זיך ווידער מיט איר שיינער צירונג, וואָס איז נישט באַשאַפֿן געוואָרן און נישט פֿאַראַן אויף דער וועלט. דאָס איז גוט צו פֿאַרשטיין, ווייל געזען האָט ער אַזוינס נאָר אין חלום — זיי זיינען נישט באַשאַפֿן און נישט פֿאַראַנען. איצט האָט איר דעם באַשייד. וועט איר מיר זאָגן, אַז איך האָב געטראַפֿן דעם אמת, אַזוי וועל איך אייך אַננעמען פֿאַר מיינע קינדער.

די יינגלעך האָבן זיך געווונדערט איבער דעם באַשייד און זיי האָבן אַנגעקוקט איינער דעם אַנדערן און זיי האָבן דערקענט, אַז דאָס איז זייער פּאַטער. און פֿאַר גרויס פֿרייד האָבן זיי אַנגעהויבן שטאַרק צו ווייגען און נישט געקענט ריידן פֿון גרויס מורא. דער פּאַטער און די מוטער זיינען אויפֿגעשפרונגען פֿון זייערע שטולן, וואָס זיי זיינען אויף זייערע געזעסן, און זיי האָבן געהאַלדזט און גע־

קושט די קינדער. און אַלע האָבן זיי געווײַנט אַזוי הויך, אַז מע האָט דאָס געהערט ווײַט, און מע האָט געהערט, אַז די יינגלעך זײַנען זייערע קינדער. און די יינגלעך זײַנען דערנאָך געקומען צו זיך און אָנגעהויבן צו רײדן. און זיי האָבן דערציילט אײנער דעם אַנדערן, וואָס עס האָט זיך מיט זיי די גאַנצע צײַט געטראָפֿן. און אַלע האָבן זיך שטאַרק געפֿרייט. דער קיניג האָט געמאַכט אַ גרויסע מאָלצײַט פֿאַר אַלע זײַנע לײַט און אַלע האָבן זיך מיט זיי געפֿרייט. ער איז איצט געווען אַ פֿירשט אין זײַנע קינדער זײַנען געווען פֿירשטן. און ער האָט געבאָטן זײַנע קינדער, זיי זאָלן זײַן פֿרום און דינען גאָט מיט התמדה, וועט ער זיי תּמיד העלפֿן. וויל ווען גאָט וויל עמעצן טאָן שלעכטס, דעמאָלט וועלן אַלע פֿרײַנד שוויגן שטיל, זיי וועלן אים נישט העלפֿן און נישט געבן קיין גוטע עצות; זיי וועלן אים אויסמײַדן און זאָגן, אַז ער איז שלעכט געראָטן. און אַזוי בלײַבט דער מענטש אַליין. צווישן טויזנט זאָגט קיין אײנער נישט: „דו ביסט מײַן פֿרײַנד". וויל אָבער גאָט וויל טאָן דעם מענטשן, אַזוי וועלן זײַנע פֿרײַנד שוויגן שטיל, און מעגן זיי אַפֿילו זײַן נאָך אַזוי פֿיל.

די שיפֿלײַט האָבן געזען די אַלע זאַכן, געהערט די דאָזיקע רייד און אַ סך פֿון זיי האָבן זיך מגייר געווען, און עס איז געוואָרן אַ שיינע קהילה.

דערפֿון קען מען זען, אַז דער מענטש מוז אַלץ אויסטראָגן מיט געדולד און אָנגענעמען פֿאַר גוט, און אויך טרייסטן די אָרעמע. און אויב ער קען זיי אַפֿילו גאָר נישט געבן, אַזוי וועט גאָט זיך אויך אין אים דערמאָנען צום גוטן און אים אָפּהיטן פֿון יעדן שלעכטס, און אונדז אויסלייזן פֿון אונדזער שווערן לאָנגן גלות, און אונדז ברענגען אין אונדזער הייליקן לאַנד, און אַלע טרויעריקע הערצער וועלן זײַן דערפֿרייט.

אָט אַ דאָס טו איך באַגערן בײַם שרײַבן און איך האָף, אַז דער אייבערשטער וועט זיך מרחם זײַן און אַ מאָל מקיים זײַן אונדזערע בקשות. וואָלטן מיר פֿרום געווען, וואָלט גאָט געטאָן וואָס מיר ווילן. אָבער וויל אונדזערע זינד זײַנען נאָך צו גרויס און מיר האָבן צו

ווייניק חרטה, מוזן מיר נאָך וואַרטן אויף דער ציַיט, וואָס איז באַשטימט פֿון גאָט.

די דאָזיקע מעשה האָב איך געפֿונען פֿאַרשריבן אין אַ ספֿר, וואָס עס האָט געמאַכט אַ חשובֿער מענטש, אַ פּראָפֿעסער, און זיַין נאָמען איז...

און דאָ קומען מיר צוריק צו אונדזער ענין. כדי אַלץ אויסצושרַיבן וועגן מיַין פֿאָטער זצ"ל, וואָלטן מיר אַפֿילו הונדערט בויגן נישט געקלעקט. ער האָט שטענדיק געטראַכט אויסצוגעבן זיַינע קינדער מיט ערלעכע לַיט און מער געטאָן ווי ער האָט געקענט, און געטאָן די חשובֿסטע שידוכים, ווי איך האָב שוין אין מיַין ערשטן בוך קורץ דערמאָנט. ער איז געווען אַ לאַנגע צַיט פּרנס אין דער קהילה און בַּי זיַין פּרנסות האָט זיך עס געפֿירט זייער גליקלעך, און די קהילה איז געווען באמת אין אַ גוטן מעמד, אַווי אַז מע איז ממש געזעסן איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו[5], יעדער אונטער זיַין ווַינשטאָק און יעדער אונטער זיַין פֿייגנבוים. קהל איז נישט געווען שולדיק קיין אַין פּרוטה נישט. כאָטש איך דערמאָן מיך נאָך פֿון מיַין יוגנט, אַז זיי האָבן געהאַט גרויסע ערגערנישן, ווי דאָס טרעפֿט זיך אַווי געווַינטלעך אין אַ קהילה, ווען בייזע מענטשן רוקן זיך אַרויס. און אַזוי איז עס אויך געווען בשעת מיַין פֿאָטער איז געווען פּרנס און ער מיט זיַינע פֿרַינד האָט דעמאָלט געהאַט אויסצושטיין פֿון גרויסע רשעים, וועלכע האָבן געוואָלט טאָן דער קהילה אַ סך בייז. צווַיי פֿון זיי האָבן זיך שוין געהאַט פֿאַרזאָרגט מיט בריוו פֿון דער רעגירונג, זיי זאָלן ווערן פּרנסים, דאָס הייסט, דעם מלכס פּרנסים. איצט, ווען זיי זיַינען שוין טויט און מוזן זייער משפט אַננעמען שטייענדיק פֿאַרן אייבערשטן, וויל איך זיי נישט אַנרופֿן בײַם נאָמען; עס איז גוט באַקאַנט אין אונדזער קהילה, ווער זיי זיַינען געווען. אָבער ה' הפֿיר עצת רשעים ואלהים נצב בערת אל[6], דער אייבערשטער האָט צו נישט געמאַכט די פּלענער פֿון די רשעים. די פּרנסים

---

[5] מלכים א, ה'. — [6] תהילים לג, י' („הפיר עצת גויים").

און מנהיגים האָבן אַלץ, אַ דאַנק גאָט, אײַנגעשטילט. זיי זײַנען געפֿאָרן צום מלך קיין קאָפּענהאָגען און אים אַלץ צו וויסן געטאָן. דער מלך איז געווען אַ פֿרומער מענטש און האָט ליב געהאַט רעכט און גע־רעכטיקייט, אַזוי אַז אַלץ האָט, דאַנקען גאָט, געהאַט אַ גוטן סוף און דער אייבערשטער האָט די רשעים דערנידעריקט. עס האָט אַפֿילו קיין סך געלט נישט געקאָסט, ווײַל זיי האָבן אָפּגעהיט קהל און די יחידים ווי דעם שוואַרצאָפּל פֿונעם אויג, אַזוי אַז זיי זײַנען נישט אַרײַן אין חובֿות. האָבן זיי זיך אַ מאָל געגייטיקט אין עטלעכע הונדערט ר״ט, האָט דער פֿרנס אויסגעלייגט דאָס געלט און אַלץ ווידער צוריקבאַקומען, כדי עס זאָל דער קהילה נישט זײַן צו שווער. מײַן גאָט, ווען איך באַטראַכט מיך רעכט, איז אין יענע צײַטן געווען אַזא גליקלעך לעבן, ווען מ׳פֿאַרגלײַכט עס מיטן הײַנטיקן מצב, כאָטש די מענטשן האָבן דעמאָלט נישט פֿאַרמאָגט וואָס די לײַט האָבן הײַנט — גאָט זאָל עס זיי פֿאַרגינען! זאָל דער אייבערשטער זיי דאָס מערן און נישט מינערן, בימיהם ובימינו תושיענו יהודה וישׂראל ויגאלנו, אין זייערע טעג און אין אונדזערע טעג זאָל גאַנץ ישׂראל אויסגעלייזט ווערן!

אין יענער צײַט בין איך געווען אַ מיידל נאָך נישט קיין צוועלף יאָר אַלט. האָט מיך מײַן פֿאָטער פֿאַרקנסט און לערך צוויי יאָר בין איך געווען אין קנס. מײַן חתונה איז געווען אין האָמיל. פֿאָטער און מוטער זײַנען מיט מיר געפֿאָרן מיט נאָך אַ צוויי מנינים מענטשן צו דער חתונה. אין יענער צײַט איז דאָרט נאָך נישט געווען קיין פֿאָסט־וואָגן. האָבן מיר געמוזט דינגען בײַ פּויערים פֿורן ביז קיין האַנאָוועֿר. און תּיכף, ווי נאָר מיר זײַנען אָנגעקומען אין האַנאָוועֿר, האָבן מיר געשריבן קיין האָמיל, זיי זאָלן אונדז שיקן פֿורן קיין האַנאָוועֿר. מײַן מוטער האָט געמיינט, אַז מ׳קען אין האָמיל באַקומען קאָטשן אַזוי ווי אין האָמבורג. וווּיניקסטנס האָט זיך מײַן מוטער געדאַכט, אַז מײַן שווער וועט אַקעגנשיקן אַ קאָטש, כדי די כּלה מיט אירע לײַט זאָל קענען אויף איר פֿאָרן. אָבער דעם דריטן טאָג זײַנען אָנגעקומען דרײַ־פֿיר פּויערים־פֿורן מיט אַזעלכע פֿערד, אַז מ׳וואָלט באַדאַרפֿט

זיי אַליין אַרויפֿלייגן אויפֿן וואָגן. אויב מײַן מוטער איז אַפֿילו אַ ביסל ברוגז געווען, האָט זי עס דאָך נישט געקענט אַנדערש מאַכן. אַזוי האָבן מיר זיך אין גאָטס נאָמען אַרויפֿגעזעצט אויף די פויערים־וועגעלעך און זײַנען אַנגעקומען אין האָמיל. אויף דער נאַכט האָבן מיר געהאַט אַ גאַנצע סעודה. אַזוי ווי מײַן שוועסטער, ר׳ יוסף האָמיל, איז געווען פֿון די טיכטיקע מענטשן און ווי־ניק האָבן זיך געקענט צו אים גלײַכן, האָט ער געזומען אַ גרויס גלאָז ווײַן און צוגעטרונקען לכבֿוד מײַן מוטער. מײַן מוטער איז נאָך אַלץ געווען אַ ביסל ברוגז־לעך, וואָס מ׳האָט איר קיין קאָטש נישט אַקעגנגעשיקט, און מײַן שוועסטער האָט געווּסט וועגן דעם רוגז. און אַזוי ווי ער איז געווען אַ ליבלעכער מענטש און אַ טיכטיקער, און האָט שטאַרק ליב געהאַט צו מאַכן אַ ווּיץ, האָט ער געזאָגט צו מײַן מוטער:

— הערט מיך אויס, ליבע מחותנטע, איך בעט אײַך, זײַט נישט ברוגז. האָמיל איז נישט האָמבורג. מיר האָבן דאָ נישט קיין קאָטשן און מיר זײַנען פֿשוטע לײַט פֿון אַ קליינעם אָרט. איך וויל אײַך דערציילן, וואָס עס האָט זיך מיט מיר געטראָפֿן, ווען איך בין געווען אַ חתן און בין געפֿאָרן צו מײַן התונה. מײַן פֿאָטער האָט געהייסן שמואל שטוטגאָרט און איז געווען פֿרנס איבער גאַנץ העסען. איך בין געווען אַ חתן מיט מײַן פֿרײַדעלע, נתן שפּאַניערס טאָכטער. איך האָב באַקומען נדן צווישן ט״ו־ט״ז און מײַן פֿאָטער האָט מיר נאָך פֿופֿצן הונדערט ר״ט צוגעזאָגט. דאָס איז פֿאַר יענע צײַטן געווען אַ גרויסער נדן. אַז עס איז געקומען די צײַט פֿון דער חתונה, האָט מײַן פֿאָטער געדונגען אַ שליח מיטן נאָמען פֿיש. דעם זעלביקן פֿיש האָט מײַן פֿאָטער אַרויפֿגעלייגט מײַן נדן אויף די פּלייצעס, ער זאָל אים טראָגן קיין שטאָטהאַגען, וווּ עס האָט געווווינט מײַן שוועסטער נתן שפּאַניער. און איך און מײַן שליח פֿיש האָבן זיך גרייט געמאַכט צום וועג און זײַנען געגאַנגען צו פֿוס קיין שטאָטהאַגען. דעמאָלט איז ר׳ לייב (וואָס איך האָב אים דערמאָנט אין מײַן ערשטן בוך) געווען אין שטאָטהאַגען, וווּהל ער איז אויך געווען דער איידעם פֿון מײַן שוועסטער. אַז איך בין אַנגעקומען שוין נישט ווײַט פֿון שטאָטהאַגען,

האָט זיך דאָרט אָנגעהויבן אַ געשריי, אַז דער חתן איז שוין נישט ווייט. איז ר׳ לייב אַרויסגעריטן מיט זײַן חבֿרותא צו באַגעגענען דעם חתן. דער ר׳ לייב איז געווען פֿון הילדעסהיים, פֿון אַ משפּחה וואָס האָט זיך שטענדיק פֿרעכטיק געהאַלטן. און דאָ, ווי ער קומט צום חתן, טרעפֿט ער אים מיט זײַן שליח פֿיש, און ביידע גייען זיי צו פֿוס. רײַט ר׳ לייב ווידער צוריק אַרײַן אין שטאָט און זאָגט־אַן דער כלה די גוטע בשורה, אַז פֿריידעלעס חתן קומט צו רײַטן אויף אַ פֿיש... און ווײַל איך קען שוין הײַנט גוט רײַטן אויף גוטע פֿערד, בעט איך אײַך, נישט צו זײַן פֿון דעם געזעלשאַפֿט...

אַזוי האָט זיך אויסגעלאָזט דער גאַנצער רוגז מיט לויטער גענעכטער און פֿרײַנדשאַפֿט און די חתונה איז פֿאַרענדיקט געוואָרן אין תּוך ששון ושׂמחה, אין לויטער פֿרייד און לוסטיקייט.

נאָך דער חתונה זײַנען פֿאָטער און מוטער ווידער אַהיימגעפֿאָרן. איך בין נאָך נישט אַלט געווען קיין פֿערצן יאָר און געמוזט זײַן אין אַ פֿרעמדן לאַנד בײַ פֿרעמדע מענטשן. אָבער דאָס אַלץ איז מיר נישט אָנגעקומען שווער, ווײַל איך האָב געהאָט גרויס נחת פֿון מײַן שוועסטער, דעם חסיד, און פֿון מײַן שוויגער. זיי זײַנען געווען אַזעלכע חשובֿע פֿרומע לײַט און האָבן מיר זייער גוט געהאַלטן, ווי איך בין דאָס ווערט געווען. וואָס קען איך אָדער וואָס זאָל איך אַ סך שרײַבן וועגן חסידות און צדקות פֿון מײַן שוועסטער־און־שוויגער, און וואָס פֿאַר אַ טיכטיקער מענטש ער איז געווען, ווי אַ מלאך פֿון גאָט? יעדער מענטש ווייס, וואָס האָמיל איז אָנטקעגן האָמבורג. און איך בין דעמאָלט נאָך געווען אַ יונג קינד, וואָס איז אויפֿגעוואַקסן אין לויטער ווויילטאָג. און אָצינד, אין מײַן יוגנט, אַוועק פֿון מײַנע עלטערן, מײַנע פֿרײַנד און אַלע באַקאַנטע, פֿון אַזאַ שטאָט ווי האָמבורג, אין אַ קליין שטעטל, וווּ עס האָבן געווויינט נאָר צוויי יידישע משפּחות! און דערבײַ איז האָמיל, פֿאַר זיך אַליין, אַ געמיין אָרט, אָן פֿאַרגעניגן. אָבער דער נחת־רוח, וואָס איך האָב געהאָט פֿון מײַן שוועסטער, ווען ער איז אויפֿגעשטאָנען גאָנץ פֿרי, אַ זייגער דרײַ, געזעסן אָנגעטאָן אין שולראָק און צוגעברומט — דאָס איז געווען גאָנץ נאָענט בײַ

...און די חתונה איז פאַרענדיקט געוואָרן אין תוך ששון ושמחה (פון ב. פּיקאַרס קאַלעקציע)

מײַן שלאָפקאַמער — האָט מיך געמאַכט אין גאַנצן פֿאַרגעסן אין האַמבורג! וואָס פֿאַר אַן איש קדוש ער איז עס געווען! פֿון זײַן זכות זאָלן מיר אַלע גענישן און ער זאָל זיך באַמיען פֿאַרן אייבערשטן, ער זאָל אונדז ווײַטער קיין צרות איבער אונדז ניט שיקן און מיר זאָלן נישט וויסן פֿון קיין חרפות, בזיונות און עבֿירות! דאָס איז אויך געווען צו זען בײַ זײַנע פֿרומע חשובֿע קינדער, וואָס ער האָט געהאַט. זײַן עלטסטער זון איז געווען אַ חשובֿער יונגערמאַן: ער האָט געהייסן משה און איז געווען מײַן חתן. איז ער מיטן הויכגעלערנטן מוהר״ר משה, וואָס איז געווען אַן אָדם חשוב, און מיט אַ משרת, וואָס האָט געהייסן דער געשאָסענער יעקבֿ, געפֿאָרן צו זײַן חתונה און מיט־געהאַט מיט זיך זײַן נדן. אָבער ווי נאָר זיי זײַנען צוגעקומען נאָענט צו ברעמערפֿערדע, זײַנען גזלנים אויף זיי אָנגעפֿאַלן, האָבן זיי באַ־רויבט און אַלע דרײַ געפֿערלעך פֿאַרוווּנדיקט. האָט מען זיי געבראַכט אויפֿן אָרט און תיכף געלאָזט רופֿן דאָקטוירים און פֿעלדשערס. די דאָקטוירים האָבן געהאַלטן, אַז דער חתן און דער מוהר״ר משה וועלן לעבן בלײַבן, נאָר דער משרת, דער געשאָסענער יעקבֿ, וועט זיכער שטאַרבן. אָבער אין צוויי טעג אַרום זײַנען יענע צוויי געשטאַרבן און דער געשאָסענער יעקבֿ איז געבליבן לעבן — דערפֿאַר האָט ער באַקומען דעם צונאָמען דער געשאָסענער יעקבֿ. וואָס פֿאַר אַ צער און עלנט ס׳איז געווען בײַ די באַטריבטע עלטערן, קען מען זיך לײַכט פֿאָרשטעלן. כאָטש מען האָט זיך אַ סך באָמיט אויף אַ סך ערטער און געמיינט, אַז מ׳וועט באַשטראָפֿן די מערדערס, דאָך איז דאָס אַלץ געווען אומזיסט און קיינער איז נישט געווארן באַשטראָפֿט. הש״י ינקום את דמם — זאָל דער אייבערשטער זיך נוקם זײַן פֿאַר זייער בלוט!

דעם צווייטן זון האָב איך געקענט. ער איז פֿול געווען מיט תורה ווי אַ מילגרוים. מײַן שווער זצ״ל האָט אים נאָך בחורותֿ גע־שיקט קיין פּוילן. דאָרטן האָט ער געלערנט און באַקומען אַ מעכטיקן שם, אַז ער איז דאָרטן אַ חתן געווארן און געטאָן אַ חשובֿן שידוך מיט דער טאָכטער פֿון ר׳ חיים בועז אין פּויזן. נאָך דער חתונה

האט ער געלערנט מיט גרויס התמדה און איז געוואָרן אַלץ מער טיכטיק, אַזוי אַז ער איז געוואָרן אַ גרויסער חשובֿ אין דער קהילה פּויזן. אָבער נאָך עטלעכע יאָר, אַז עס איז געווען באָגדאַן כמעל־ניצקים מלחמה און אין גאַנץ פּוילן זײַנען געווען גרויסע גזירות אויף אַלע קהילות, איז ער געקומען מיטן וויב און מיט דער אייני־ציקער טאָכטער, נאַקעט און באָרוועס, אַן גאָרנישט, צו מײַן שווער. די טאָכטער זייערע איז געבוירן געוואָרן ממש ווי דורך אַ נס. ער האָט געהאַט אַפּגעלעבט מיט זײַן וויב זיבעצן יאָר נאָך דער חתונה און קיין קינדער מיט איר נישט געהאַט. איז זײַן שוויגער געוואָרן קראַנק און געהאַלטן בײַם שטאַרבן. האָט זי געלאָזט קומען צו זיך איר טאָכטער, דאָס וויב פֿון מײַן שוואָגער מוהר״ר אַבֿרהם, און צו איר אַזוי געזאָגט:

— מײַן ליבע טאָכטער, איך בין אַצינד אין גאָטס הענט און איך וועל שטאַרבן. וועט איך האָב זכות בײַם אייבערשטן, וועל איך מיר אויסבעטן, דו זאָלסט האָבן קינדער.

און אַזוי איז זי געשטאָרבן. געווען אַ חשובֿע פֿרומע פֿרוי.

נאָך איר טויט איז מײַן שוועגערין סולקע, דאָס וויב פֿונעם מוהר״ר אַבֿרהם געוואָרן טראָגעדיק און איז געלעגן געוואָרן צו דער רעכטער צײַט מיט אַ טאָכטער, וואָס מע האָט איר געגעבן נאָך איר מוטער דעם נאָמען שרה. אין זיבן יאָר אַרום האָט זי באַקומען אַ זון, שמואל. וועגן אים וואָלט אַ סך געווען צו שרײַבן. מײַן שווער האָט אים באַזעצט אין האָנאָווער און עס איז אים דאָרט זייער גוט געגאַנגען. אָבער פֿון האָנאָווער האָט מען אים אַרויסגענאָרט קיין האָמיל, דאָרט צו ווויינען, און פֿון דעם איז געקומען זײַן ירידה און די ירידה פֿון זײַנע קינדער. מע האָט אים אַ סך צוגעזאָגט און גע־מאַכט מיט אים אַ שותפֿות־געשעפֿט, אָבער מע האָט נישט געהאַלטן וואָרט. זאָל דער אייבערשטער זיי דאָס מוחל זײַן! מײַן שוואָגער, מוהר״ר אַבֿרהם, איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ חכם מחופֿם. ער האָט נישט געדעדט קיין סך, אָבער ווען ער האָט געדעדט, איז דאָס ביסעלע גאָרנישט, וואָס איז אַרויס פֿון זײַן מויל, געווען לויטער

חכמה. יעדער האָט געקענט פֿריִ זיך צוהערן צו אים, ווען ער האָט געריידט. מע וואָלט געקענט נאָך מער דערמאָנען וועגן אים. דערנאָך האָט ער געהאָט אַ טאָכטער, וואָס האָט געהייסן יענטע. וועלן זי איז נאָך געווען גאָנץ יונג, האָט מיין שוועסטער זי פֿאַרקנסט מיטן זון פֿון ר' זוסמאַן גאָנז, וואָס האָט געווויינט אין מינדען אַן דער וועזער. דעמאָלט האָט דער ר' זוסמאַן געהאָט אַ שם, אַז ער פֿאַרמאָגט הונ־דערט טויזנט ר"ט. מיין שוועסטער און דער זוסמאַן גאָנז זיינען אַ מאָל געזעסן און געטרונקען און אין שיכרות האָבן זיי געטאָן אַ שידוך צווישן זיך. דעם אַנדערן טאָג, אַז דער ר' זוסמאַן האָט זיך געהאָט אויסגעניכטערט, האָט ער חרטה געהאָט אויף דעם שידוך. אָבער מיין שוועסטער איז געווען זייער אַ טיכטיקער אָנגעזעענער מענטש, און — „אָפּגעטאָן איז אָפּגעטאָן". און עס איז שוין געבליבן ביים שידוך. דער חתן און די כּלה זיינען נאָך געווען גאָנץ יונג. האָט דער ר' זוסמאַן גאָנז געשיקט זיין זון קיין פּוילן לערנען. אַ קורצע צייט נאָך דעם איז זוסמאַן גאָנז געשטאָרבן און נישט געהאָט קיין פֿרײַנד, וואָס זאָלן זיך אומקוקן אויפֿן פֿאַרמעגן, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, און אַזוי איז זיין גאָנץ עשירות געווארן צו גאָרנישט. דעם ר' זוסמאָנס אַלמנה האָט דערנאָך געזומען אַן אַנדערן מאָן, וואָס האָט געהייסן ר' פֿײַוויש. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער איז דער חתן צוריקגעקומען פֿון פּוילן, אָבער אַנשטאָט די סך טויזנטער, וואָס מיין שוועסטער און שוויגער האָבן געמיינט אַז דער חתן פֿאַרמאָגט, האָט ער געהאָט קוים־קוים עטלעכע הונדערטערס. האָט מיין שוועסטער געוואָלט אָפּלאָזן דעם שידוך. אָבער די שוויגער מיינע האָט גאָר נישט געוואָלט צו־לאָזן צו דעם, כדי נישט צו פֿאַרשאַפֿן בזיונות דעם יונגן מאָן, דעם יתום. און ס'איז געפֿראַווען געווארן די חתונה. דאָס יונגע פֿאַרפֿאַלק האָט עטלעכע יאָר געווויינט אין מינדען. דאָ האָט ר' פֿײַוויש אויסגע־געבן זיין זון, וואָס ער האָט געהאָט מיט זיין ווײַב. און ווי זיי זיצן אַזוי בײַ דער שמחה, וואָס איז געמאכט געווארן פֿרײַטיק־צו־נאָכטס פֿאַר דער חתונה, און אויפֿן טיש שטייען גרויסע פֿרעכטיקע כּלים, וואָס ווײַזן גרויס עשירות, זעט ר' זלמן גאָנז, מיין שוועסטערס אייִדעם, דאָס

גרויסע עשירות און דערקענט אפֿשר אויך אַ סך כלים, וואָס זײַנען אמאָל געווען זײַן פֿאָטערס, דעם ר׳ זוסמאַן גאַנזס — און ער האָט דאָך זייער וויניק באקומען פֿון זײַן פֿאָטערס עשירות... גייט ער אַרײַן אין קאַנטאָר און נעמט זיך דאָרטן אַ קעסטעלע מיט דאָקומענטן, וויל ער האָט געמיינט, אַז ער האָט אַ רעכט אויף דעם... נאָר צו וואָס זאָל איך מיך דאָ לאַנג אויפֿהאַלטן? צוואַנציק בויגן פאַפּיר וואָלטן נישט געקלעקט, וועט איך וואָלט אַלץ געווואָלט אויפֿשרײַבן, וואָס דאָרט אינעווייניק איז אַלץ פֿאַרגעקומען. אַז ר׳ פֿײַוויש האָט דעם אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, נישט געפֿונען דאָס קעסטעלע מיט די דאָקומענטן, האָט ער תיכף געוואָרפֿן אַ חשד אויף זײַן שטיפֿזון. האָט זיך אַנגעהויבן אַ מעשה מיט פֿירן פראָצעסן און אויך מײַן שוועסטער איז אין אַרײַנגעצויגן געוואָרן. דאָס האָט אַפֿגעקאָסט יעדן איינעם העכער צווי טויזנט ר״ט, וויל יאָרן לאַנג האָבן זיי געפֿירט די פֿראָצעסן פֿאַר די טריבונאַלן און איינער דעם אַנדערן איז ממש אויפֿן לעבן געגאַנגען; אַ מאָל האָט דער ר׳ פֿײַוויש געלאָזט אײַנזעצן אין תּפֿיסה מײַן שוועסטער, און אַן אַנדערש מאָל האָט מײַן שוועסטער דעם ר׳ פֿײַווישן געלאָזט אײַנזעצן. דאָס האָט אַזוי לאַנג געדויערט, ביז ס׳איז זיי ביידן אויסגעגאַנגען דאָס געלט. אָבער מײַן שוועסטער האָט געקענט לענגער אויסהאַלטן. צום סוף האָבן זיך מענטשן אַרײַנגעלייגט אין דעם גאַנצן ענין און האָבן געלאָזט אַראָפּברענגען פֿון פֿראַנקפֿורט רבנים און דיינים, אַז זיי זאָלן די זאַך דערפֿירן צו אַ סוף. זיי זײַנען געקומען און פֿאַרבראַכט אַ שטיק צײַט, האָבן גאָר נישט געפֿועלט און בלויז אַוועקגעפֿירט זייער אַ סך געלט. איינער פֿון די דיינים איז געווען פֿון די געלנהויזערס; ער האָט מיט דעם געלט, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט, זיך געלאָזט אויפֿבויען אַ שיין חדר און אויף דער וואַנט דאָרטן געלאָזט מאָלן אַ גאַנדז און בײַ דער גאַנדז זײַנען געשטאַנען דרײַ אַדער פֿיר רבנים אַנגעטאָן אין האַרצ־ראַקן — דאָס זײַנען אַזעלכע לײַוונטענע קורצע רעקלעך וואָס גלחים טראָגן — און יעדער פֿון זיי האָט אַרויסגעריסן אַ פֿעדער פֿון דער גאַנדז.„

דערנאָך האָט מײַן שוועסטער זײַן אייניקל ר׳ זלמן גאָנז און זײַן טאָכטער יענטע געלאָזט קומען פֿון מינדזען און האָט זיי באַזעצט אין האָנאָווער און פֿאַר זיי און נאָך פֿאַר אַ קינד געפֿועלט דאָס רעכט דאָרטן צו ווויינען. אין האָנאָווער איז דעמאָלט געווען אַ גרויסער ישובֿ. דער זלמן גאָנז האָט זיך דעריבער שטאַרק געפֿרייט און איז דאָ געקומען צו גרויס עשירות. אָבער די פֿרייד האָט נישט לאַנג געדויערט. ער איז געשטאָרבן אין זײַנע בעסטע יונגע יאָרן. זײַן אַלמנה איז דאָרט געזעסן עטלעכע יאָר און נישט געוואָלט נעמען אַ צוויייטן מאַן, ווײַל זי איז געווען אַ יונגע טיכטיקע פֿרוי. אָבער מײַן שוואָגער, דער רײַכער ר׳ ליבמאַן, האָט געהאָט דאָס מזל, וואָס ר׳ זלמן גאָנז איז פֿאַר אים אַוועק פֿון דער וועלט, און ער האָט געקענט נעמען מײַן שוועגערין יענטע. ער איז דעמאָלט נאָך נישט געווען דער מאַן, וואָס ער איז אַצינד. אָבער דער אייבערשטער, וואָס דערהייבט און דערנידעריקט, געוועלטיקט איבער אַלץ. מײַן שוועסטער, וואָס האָט זיך געלאָזט קאָסטן אַזוי פֿיל הונדערטערס צו באַקומען דאָס ווויינרעכט און געהאָט אַזעלכע גרויסע מיענישן ביז ער האָט דאָס דערגרייכט, איז נאָך געמיינט אַז דאָס וועט זײַן פֿאַר זײַנע קינדער און קינדסקינדער שוין אויף תּמיד — פֿאַר וועמען האָט דער גוטער מאַן זיך אַזוי אָפּגעמיט? פֿאַר פֿרעמדע, אַזוי ווי עס ווערט געזאָגט: ועזבו לאחרים חילם. — און זיי האָבן איבערגעלאָזן פֿאַר אַנדערע זייער פֿאַרמעג. וואָס זשע זאָל איך וויטער וועגן דעם שרײַבן? עס איז אַזוי ווי עס געפֿעלט דעם אייבערשטן. ודי בזו, און גענוג מיט דעם.

מײַן שוועסטער דריט קינד איז געווען דער מוהר״ר שמואל. ער האָט אויך געלערנט אין פֿוילן אוּן געזומען פֿאַר אַ ווײַב אַ גרויסע מיוחסת, אַ גרויסן רבֿס אַ טאָכטער. דער פֿאָטער אירער איז געווען דער מוהר״ר שלום און ער איז געווען אַב־בית־דין אין לעמבערג. געווויינט האָט ער אין פֿוילן, נאָר איבער דער מלחמה איז ער אַוועק פֿון דאָרטן און אויך גאָר נישט מיטגעבראַכט מיט זיך. אַזוי האָט מײַן שוועסטער אַ צײַט לאַנג געמוזט אויסהאַלטן אים מיט זײַן ווײַב און

קינדער. דערנאָך איז ער אויפֿגענומען געוואָרן ווי אַן אַב־בית־דין אין הילדעסהיים. וואָס זאָל איך אַ סך שרײַבן וועגן דעם? וואָס פֿאַר אַ חסיד ער איז עס געווען און אַן איש קדוש! איך קען דאָס נישט באַ־שרײַבן. ער האָט ממש געווּסט הרגע מן מיתתו, די רגע ווען ער דאַרף שטאַרבן. גאַנץ הילדעסהיים וויין וועגן דעם צו דערציילן.

זײַן פֿערט קינד איז געווען דער מוהר״ר איציק, וואָס אים האָב איך נישט געקענט. געווינט האָט ער אין פֿראַנקפֿורט. וואָס פֿאַר אַ נשמה טהורה דאָס איז געווען און וואָס פֿאַר אַ למדן, וועגן דעם זאָלן דערציילן די וואָס האָבן אים געקענט! לא קם כמותו — עס איז נישט געווען נאָך אַזאַ ווי ער. ער האָט אויך נישט לאַנג געלעבט, נישט מער ווי פֿופֿציק יאָר, און איז געשטאָרבן אין עושר און אין כבוד, און איבערגעלאָזט אַ גוטן שם. ער האָט געלערנט ממש ביי טאָג און ביי נאַכט און איז מקיים געווען והגית בו יומם ולילה.

דאָס פֿינפֿטע קינד זײַנס איז געווען זײַן טאָכטער אסתר. וואָס פֿאַר אַן אישה חשובֿה וצנועה זי איז געווען, דאָס איז ניט צו באַ־שרײַבן. וואָס האָט זי זיך נישט אָנגעליטן! זי האָט אָבער אַלץ אַריבערגעטראָגן מיט געדולד, עד שיצאה נשמתה הטהורה, ביז זי האָט אויסגעהויכט איר ריינע נשמה. עס וואָלט זיכער געווען אַ סך צו שרײַבן וועגן דער דאָזיקער ציכטיקער פֿרוי און וועגן אירע מעשים און איר געדולדיקייט, אָבער יפֿה שתיקתי מדיבורי, שענער צו שווײַגן אידער רײַדן, איז געזונ, וויל עס איז באַקאַנט אויף דער גאַנצער וועלט, וואָס פֿאַר אַ חשובֿע פֿרוי זי איז געווען.

דאָס זעקסטע קינד זײַנס איז געווען ר׳ לייב באָן, אַ חשובֿער מענטש. הגם ער איז נישט געווען קיין גרויסער למדן, איז ער אָבער פֿון דעסט וועגן געווען אַ יודע ספֿר, אַ טיכטיקער מענטש, און אַ לאַנגע צייט איז ער געווען פֿרנס אין דער קעלנישער מדינה און געווינט אין באָן. ער איז געשטאָרבן זייער יונג אין עושר וכבוד.

דאָס זיבעטע קינד זײַנס איז געווען זײַן טאָכטער חנה, וועלכע מ׳קען פֿאַרגליכן מיט חנהן. געווען איז זי זייער אַ טיכטיקע פֿרומע

פֿרוי. זי איז אויך געשטאַרבן גאַנץ יונג און קיין עשירות נישט איבערגעלאָזט.

דאָס אַכטע קינד איז געווען אײַער ליבער געטרײַער פֿאָטער. איך וויל מיך דאָ לאַנג נישט אויפֿהאַלטן; איר וועט דאָס געפֿינען אויפֿן ריכטיקן אָרט.

מײַנע ליבע קינדער, איך שרײַב דאָס פֿאַר אײַך, אַז אויב הײַנט אָדער מאָרגן וועלן צו אײַך קומען אײַערע ליבע קינדער אַיניקלעך, וואָס ווייסן נישט וועגן זייער משפּחה, אַזוי פֿאַרצייכן איך דאָס קורץ, כדי איר זאָלט וויסן, פֿון וואָס פֿאַר אַ מענטשן איר זײַט אַרויסגעקומען.

*

נאָך דער חתונה בין איך מיט מײַן מאַן געבליבן אַ יאָר לאַנג אין האָמיל. מיר האָבן דאָרט געהאַט זייער ווייניק צו טאָן מיט געשעפֿטן, ווײַל האָמיל איז נישט געווען אַן אָרט ווו מ׳קען האַנדלען. האָבן מיר פֿאַרלײַגן געלט די פּויערלײַט קעגן משכּנות. דאָס איז אָבער נישט געפֿעלן מײַן מאַן, זײַנע געדאַנקען, פֿון דער ערשטער שעה אָן, זינט מיר האָבן חתונה געהאַט, זײַנען געווען נישט אַנדערש ווי צו פֿאָרן קיין האָמבורג און דאָרטן ווײַטער. פּשנאָמר, ווי ס׳ווערט געזאָגט, בדרך שאָדם רוצה לילך מוליכין אותו, אויף דעם וועג, אויף וועלכן דער מענטש וויל גיין, פֿירט מען אים. דער גרויסער גיטיקער גאָט האָט אונדז אויך רעכט און גוט געפֿירט. וואָלטן מיר נאָר אָנגעהאַלטן עטרת ראשנו, די קרוין אויף אונדזער קאָפּ! נאָר ה׳ נתן וה׳ לקח, גאָט האָט געגעבן און גאָט האָט געמומען. וואָס עס לאָזט זיך נישט מער מאַכן אַנדערש, דאָס מוז מען געדולדיקן.

ווי נאָר דאָס ערשטע יאָר נאָך אונדזער חתונה האָט זיך גע־ענדיקט, האָט מײַן מאַן לענגער נישט געוואָלט פֿאַרבלײַבן אין האָמיל, הגם שוואַר־און־שוויגער האָבן גערן געוואָלט מיר זאָלן בלײַבן און זיי האָבן אונדז אָנגעבאָטן זייער הויז און הויף, אַזוי ווי עס שטייט און גייט. אָבער מײַן מאַן האָט נישט געוואָלט, און מיר זײַנען ברצון

הטוב אַוועק פֿון שוועריאון־שוויגער קיין האַמבורג. מיר ביידע זײַנען נאָך געווען יונגע נישט־געניטע קינדער, וואָס האָבן ווייניק אָדער גאָר נישט זיך פֿאַרשטאַנען אין געשעפֿט, וואָס וואָלט אונדז גוט צו נוץ געקומען אין האַמבורג. אָבער דער גרויסער באַרעמהאַרציקער גאָט, וואָס האָט אַוועקגעפֿירט מײַן מאַן מבית אָביו ומולדתו, פֿון זײַן הײַם און פֿון פֿאַטערס הויז, איז אונדז תמיד בייגעשטאַנען און געהאָלפֿן. ברוך ה' על כל הטובות שעשית עמנו, געלויבט זאָל זײַן דער אייבערשטער פֿאַר אַלע טובֿות, וואָס ער האָט אונדז געטאָן!

*

ווי מיר זײַנען געקומען אין האַמבורג, האָט אונדז מײַן פֿאָטער פֿאַרשריבן קעסט אויף צווויי יאָר און מיר האָבן בײַ אים געווויינט. מײַן מאַן, וואָס איז געקומען ווי אַ פֿרעמדער אין אַ שטאָט און פֿאַר־שטייט גאָר נישט, האָט זיך אַרומגעזען, וואָס דאָ קומט־פֿאָר. אין יענער צײַט איז דאָס געשעפֿט מיט צירונג נישט געגאַנגען אַזוי גוט ווי אַצינד און בירגערס און חתנים פֿלעגן ווייניק אָדער בכלל נישט טראָגן קיין צירונג. דעמאָלט איז געווען די מאָדע צו טראָגן בלויז ריין גילדערנע קייטן. און אַז מ'האָט געוואָלט עפּעס שענקען, איז דאָס אויך געווען נאָר פֿון גאָלד, אָן גאָרנישט. כאָטש דאָס האָט נישט געבראַכט אַזוי פֿיל ריווח ווי בײַ צירונג, איז אָבער מײַן מאַנס ערשט געשעפֿט געווען דער האַנדל מיט גאָלד. ער איז אַרומגעלאָפֿן פֿון הויז צו הויז. דערנאָך האָט ער דאָס פֿאַרקויפֿט די גאָלד־אַרבע־טערס אָדער סוחרים, וואָס זײַנען געווען חתנים, און דערבײַ איז אַרויסגעקומען אַ גאַנץ שיינער ריווח. און כאָטש עס איז אים געווען ווינד און וויי אַרומצולויפֿן ממש דעם גאַנצן טאָג צוליב די געשעפֿטן, האָט ער פֿון דעסט וועגן קיין אייניקן טאָג נישט פֿאַרפֿעלט צו לערנען זײַן שיעור און ער האָט געפֿאַסט צו אַלע קריאַת התורה דעם גאַנצן ליבן טאָג. אַזוי לאַנג ביז ער האָט אַנגעהויבן מאַכן גרויסע רײַזעס און בײַ דעם זיך אַזוי שטאַרק פֿאַרמאַטערט, אַז ער איז צום באַדויערן שוין אין די יונגע יאָרן געוואָרן שטאַרק קרענק־

לעך אוֹן זיך אַ סך געדאַקטערט. דערבײַ האָט ער זיך אין ערגעץ נישט געשווינט אוֹן געטאָן גרויסע אַרבעטן אומדערמידלעך, אַזוי אַז ער האָט בכבֿודיק דערנערט זײַן ווײַב אוֹן קינדער. ער איז געווען אַזאַ ליבער געטרײַער מאַן אוֹן פֿאָטער צום ווײַב אוֹן צו די קינדער, אַז מע געפֿינט ווייניק זײַנס גלײַכן. דאָס ווײַב אוֹן די קינדער האָט ער אַזוי אויסערגעווײַנטלעך ליב געהאַט, אַז עס וואָלט געווען אַ סך צו שרײַבן וועגן דעם. די איידלקייט פֿון זײַן כאַראַקטער איז אין לשער. זײַן גאַנץ לעבן האָט ער נישט געטראַכט פֿון וועלן אַ מנהיג. אַדרבה, ער האָט דאָס אין גאַנצן אויסגעמיטן, אוֹן אויסגעלאַכט אַלע די לײַט, וועלכע ער האָט געזען זיך אָפּגעבן מיט אַזעלכע זאַכן. קורץ, ער איז געווען אַן אמתער מוסטער פֿון אַ פֿרומען ייִד, אַזוי ווי זײַן פֿאָטער אוֹן ברידער זײַנען דאָס געווען. איך קען ווייניק מענטשן, אַפֿילו צווישן די גרויסע רבנים, וועלכע זאָלן האָבן מחפֿלל געווען מיט אַזאַ כּוונה, ווי איך האָב דאָס געזען בײַ אים. וועו ער איז געזעסן אין זײַן חדר אוֹן תּפֿילה געטאָן אוֹן עמעצער וואָלט דעמאָלט געקומען צו אים אוֹן אים אַוועקגערופֿן אויף אַן אָרט, וווּ מע וואָלט געקענט עפּעס קויפֿן אַ גרויסע מציאה, וואָלט נישט איך אוֹן קיינער נישט פֿון מײַן הויזגעזינד געהאַט דאָס האַרץ צו אים אַרײַנצוגיין אוֹן וועגן דעם מיט אים רעדן. אַ מאָל איז טאַקע געוואָרן עפּעס פֿאַרזוימט, וואָס האָט געבראַכט אַ היזק פֿאַר אַ סך הונדערטער. ער האָט אָבער אַוויינס נישט געזומען אין אַכט אוֹן געדינט זײַן גאָט אַזוי געטרײַ אוֹן אים געוויסן מיט אַזאַ התמדה, אוֹן דער רבש"ע האָט אים טאַקע אַלץ באַצאָלט כּפֿל כּפֿלים, אַזוי ווי עס שטייט געשריבן: האָט בטחון אין רבש"ע אוֹן ער וועט אייך פֿאַרזיכערן.

וואָס פֿאַר אַ באַשיידענער אוֹן געדולדיקער מענטש דער מאַן מײַנער איז געווען, דאָס געפֿינט מען נישט זײַנס גלײַכן. וואָס אים איז אָפּט אָפּגעטאָן געוואָרן דורך פֿרײַנד אוֹן פֿרעמדע, דאָס אַלץ האָט ער געזומען מיט געדולד, אַזוי אַז איך האָב אָפּט נאָכגעגעבן מײַן מענטשלעכער שוואַכקייט אוֹן דעריבער פֿאַרלוירן מײַן געדולד, דעמאָלט פֿלעגט ער מיך אויסלאַכן אוֹן זאָגן:

— דו ביסט נאָריש! איך פֿאַרטרוי אויף גאָט און לייג ווייניק אַכט אויף דעם, וואָס מענטשן רעדן...

זיין זכות זאָל אונדז בעשטיין אויף דער וועלט און אויף ענער וועלט.

•

ווי נאָר מיר זײַנען אָנגעקומען אין האַמבורג, בין איך באַלד געוואָרן מעובֿרת און צו גלײַך אויך מײַן מוטער. דער אייבערשטער האָט מיר צו דער רעכטער צײַט גנעדיק געהאָלפֿן מיט אַ יונגער טאָכטער. איך בין נאָך געווען אַ יונג קינד. און הגם אַזעלכע זאַכן, וואָס איך בין נישט געווען געווויינט צו זיי, זײַנען מיר אָנגעקומען שווער, בין איך אָבער אין אַ גאָר גרויסער מאָס געוואָרן דערפֿרייט, וואָס דער אייבערשטער האָט מיר געגעבן אַ שיין, געזונט קינד. מײַן געטרײַע, פֿרומע, ליבע מוטער האָט זיך אויך געהאָט אויסגערעכנט אויף דער צײַט. זי האָט זיך אָבער שטאַרק געפֿרייט, וואָס איך בין צו ערשט געלעגן אין קימפּעט, כדי זי זאָל אויף מיר, נאָך אַזאַ יונג קינד, קענען אַ ביסל אַכטונג געבן. מיט אַכט טעג שפּעטער איז אויך מײַן מוטער געלעגן געוואָרן מיט אַ טעכטערל. אַווי איז נישט געווען קיין קנאה אָדער אַ פֿירוואָרף צווישן אונדז און מיר זײַנען געלעגן אייניע נעבן דער אַנדערער אין דער זעלביקער שטוב. מיר האָבן נישט געהאָט קיין רו איבער דעם עולם, וואָס איז געקומען צו לויפֿן און געוואָלט זען דעם חידוש, ווי מוטער און טאָכטער ליגן אין איין שטוב אין קימפּעט.

איך מוז דאָ שרײַבן, כדי צו פֿאַרקירצן די צײַט, אַ שיינעם שפּאָס, וואָס האָט זיך געטראָפֿן מיט אונדז בייַדע, און אויך כדי דורך דעם דאָס בוך אַ ביסעלע צו פֿאַרלענגערן. עס איז געווען אַ קליינע שטוב, ווו מיר בייַדע זײַנען געלעגן צוזאַמען אין קימפּעט. עס איז געווען אין אַווינטערטאָג. מײַן פֿאָטער האָט געהאָט אַ גרויס געזינד, אַזוי אַז עס איז אונדז געוואָרן שטאַרק ענג אין דער שטוב, כאָטש עלטערן און קינדער קומען גוט אויס אייניס מיטן אַנדערן.

איך בין אויפֿגעשטאַנען פֿון קימפֿעט מיט אַכט טעג פֿריִער ווי מײַן מוטער, און כדי צו מאַכן די שטוב אַ ביסל געראַמער, בין איך אַרויפֿגעגאַנגען מיך לייגן אויבן אין מײַן שטיבל. נאָר אַזוי ווי איך בין געווען נאָך זייער יונג, האָט מײַן מוטער נישט געוואָלט לײַדן, איך זאָל אויף איבער נאַכט נעמען דאָס קינד צו מיר אין קאַמער. דערפֿאַר האָב איך געלאָזט דאָס קינד ליגן אין דער שטוב, ווו זי איז געלעגן. און זי האָט אויך געלאָזט ליגן דאָס דינסטמיידל בײַ זיך. די מוטער האָט צו מיר געזאָגט, איך זאָל מיך נישט זאָרגן פֿאַר מײַן קינד. אַז עס וועט ווײַנען בײַ נאַכט, וועט עס מיר דאָס מיידל אַרויפֿ־ברענגען, איך זאָל אים געבן די ברוסט. דערנאָך וועט זי עס ווידער פֿון מיר אַוועקנעמען און עס אַרײַנלייגן צוריק אין וויגל. איך בין דערפֿון געווען זייער צופֿרידן. אַזוי בין איך געלעגן עטלעכע נעכט און דאָס מיידל פֿלעגט מיר יעדע נאַכט, אַרום האַלבער נאַכט, אַרויפֿ־ברענגען דאָס קינד צום זייגן. איין מאָל בײַ נאַכט ווען איך מיך אויף — געווען איז דאָס אַרום דרײַ אַ זייגער — און איך זאָג צו מײַן מאַן:

— וואָס זאָל עס באַטײַטן, וואָס דאָס מיידל האָט מיר נאָך דאָס קינד נישט געבראַכט?

האָט מײַן מאַן געזאָגט:

— דאָס קינד קער זיכער נאָך שלאָפֿן.

איך האָב מיך אַבער מיט דעם נישט צופֿרידנגעשטעלט, בין אַראָפּגעלאָפֿן אין דער שטוב און געוואָלט זען מײַן קינד. איך בייג מיך איבער דער וויג — איך געפֿין אַבער נישט מײַן קינד אין וויג! האָב איך מיך שטאַרק איבערגעשראָקן, אַבער נישט געוואָלט מאַכן קיין געשריי, כּדי מײַן מוטער זאָל זיך נישט איבערוועקן און זיך דערשרעקן. האָב איך אַנגעהויבן דאָס מיידל צו טרייסלען און גע־וואָלט זי אויפֿוועקן שטילערהייט, אַבער דאָס מיידל איז טיף גע־שלאָפֿן. האָב איך אַנגעהויבן הויך צו שרײַען, ביז איך האָב זי באַוויזן אויפֿצוועקן. פֿרעג איך זי:

— ווו האָסטו מײַן קינד?

ווייסט דאָס מיידל נישט וואָס זי רעדט פֿונעם שלאָף. כאַפּט זיך אויף אויך מײַן מוטער און פֿרעגט בײַם מיידל:

— דער אייבערשטער זאָל אָפּהיטן, ווו האָסטו גליקעלעס קינד? דאָס מיידל איז אָבער נאָך אַלץ געווען אַזוי פֿאַרשלאָפֿן, אַז זי האָט נישט געקענט קיין ענטפֿער. זאָג איך צו מײַן מוטער:

— מאַמע, אפֿשר האָסטו מײַן קינד בײַ דיר אין בעט?

זאָגט זי:

— ניין! איך האָב מײַן קינד בײַ מיר. — און זי האָלט עס אַזוי פֿעסט בײַ זיך, גלײַך ווי מע וואָלט בײַ איר געוואָלט צונעמען איר קינד.

פֿאָלט מיר אײַן מיך אײַנצובייגן איבער איר ווײַג און צוקוקן זיך צו איר קינד. איז איר קינד געלעגן אין דער ווײַג און זיך רויק געשלאָפֿן. זאָג איך:

— מאַמע, גיב מיר אַהער מײַן קינד! דײַן קינד ליגט אין דער ווײַג!

האָט זי מיר אָבער נישט געוואָלט גלייבן און איך האָב געמוזט ברענגען אַ ליכט און איר געבן איר קינד, זי זאָל עס גוט באַקוקן. אַזוי האָב איך געגעבן מײַן מוטער איר קינד און מיר געזומען מײַן קינד.

דאָס גאַנצע הויז איז דעריבער געוואָרן וואַך און זיך איבער־געשראָקן. אָבער דערנאָך איז פֿון דער שרעק געוואָרן אַ געלעכטער און מע האָט געזאָגט:

—באַלד, באַלד, און מיר וואָלטן געדאַרפֿט האָבן אַ שלמה המלך.

אַזוי זײַנען מיר געבליבן צוויי יאָר בײַ מײַנע עלטערן. און כאָטש מיר האָבן געהאַט צוויי יאָר קעסט, איז עס אונדז אָבער מיט דער צײַט געוואָרן צו ענג אין הויז פֿון מײַן פֿאָטער. האָט מײַן מאַן נישט געוואָלט דאָרטן לענגער בלײַבן און נישט געוואָלט האָבן פֿון מײַנע עלטערן אַפֿילו איין פֿרוטה נישט פֿונעם קעסטגעלט פֿאַר צוויי יאָר. האָבן מיר זיך געדונגען אַ שיין הויז פֿאַר צען ר״ט דירה־געלט אַ יאָר און זיך אַריבערגעצויגן מיטן מיידל און מיט קנעכט אין

אונדזער הויז, וואָס דער אייבערשטער האָט אונדז אַזוי גנעדיק דער־האַלטן ביז אויפֿן היינטיקן טאָג. און וואָלט גאָט נישט געשיקט איבער אונדז דאָס אומגליק און אַזוי פֿרי אַוועקגענומען פֿון מיר עטרת ראשי, די קרוין פֿון מײַן קאָפּ, אַזוי האָלט איך, וואָלט גאָר נישט געווען קיין מער גליקלעך און ליב פֿאַרפֿאָלק אויף דער וועלט ווי מיר. מע מוז נאָר אַלץ טראָגן מיט געדולד און בעטן, דער אייבער־שטער זאָל זיך ווײַטער מרחם זײַן און מיט גנאָד און באַרעמ־האַרציקייט אונדז שטראָפֿן, ווײַל זײַן געטלעכע גנאָד איז זייער גרויס.

אַזוי האָבן מיר געלעבט ווי יונגע מענטשן און אַ ביסל קאַרג־לעך און אָפּגעהיט זיך געהאַלפֿן, אַלץ צו דער רעכטער צײַט, און מיר האָבן געפֿירט אַ שיין, ערלעך הויז.

אינדזער ערשטער משרת, וואָס מיר האָבן בײַ זיך געהאַט, איז געווען אַברהם קאַנטאָר פֿון הילדעסהיים. אין דער ערשטער צײַט האָבן מיר אים געהאַלטן, כּדי ער זאָל אַכטונג געבן אויף די קינדער. אין עטלעכע יאָר אַרום איז ער פֿון אונדז אַוועק און האָט צו ביסלעך געהאַנדלט פֿאַר זיך. שפּעטער האָט ער חתונה געהאַט מיט אַן אַלמנה פֿון הי, אָבער זי איז נישט לאַנג דערנאָך געשטאָרבן, און ער האָט צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט מיט אַ מיידל פֿון אַמסטערדאַם און געווינט אין האַמבורג. מיר האָבן אים געגעבן געלט און געשיקט קיין קאָפּענהאָגען. קורץ: ער איז הינט אַ מאַן, ווי מע זאָגט, פֿון צען טויזנט ר״ט און מער.

אַז מײַן טאָכטער ציפּורה איז אַלט געוואָרן צווישן יאָר, בין איך געלעגן געוואָרן מיט מײַן זון נתן. וואָס פֿאַר אַ שמחה דאָס איז געווען פֿאַר מײַן מאַן, דאָס איז נישט צו באַשרײַבן. דער אייבער־שטער, געלויבט זאָל ער זײַן, זאָל געבן, מיר זאָלן דערלעבן אַ סך שמחות בײַ אַלע אונדזערע קינדער! און וואָס פֿאַר אַ שיינעם ברית מײַן מאַן האָט געמאַכט, איז אויך נישט צו באַשרײַבן.

און ווײַל איך האָב איצט, לײדער, נישט מער קיין אַנדערע ישועה ונחמה, קיין אַנדערע הילף און קיין טרייסט ווי די, וואָס איך

האָף צו דערלעבן בײַ מײַנע קינדער, בעט איך בײַם אייבערשטן צו געבן זײַן גנאָד און באַרעמהאַרציקייט.

מיט דעם וויל איך איצט פֿאַרענדיקן מײַן צווייטן ספֿר און איך בעט די אַלע, וואָס לייענען דאָס, אויסצולייגן צום גוטן מײַן שטות. ווי שוין געזאָגט, איז דאָס געשען פֿאַר צרות און זאָרג. זאָל געבענטשט זײַן דער אייבערשטער, וואָס גיט מיר די הילף, איך זאָל אַלע מײַנע זאָרגן קענען אַריבערטראָגן. ברוך הנותן לעיף כוח, געבענטשט זאָל זײַן דער וואָס גיט דעם מידן כוח.

און אַזוי וועל איך מיט דער הילף פֿונעם אייבערשטן אַנהייבן מײַן דריטן בוך.

סליק ספֿר שני

בוך

3

ווער קען אַדער מעג אַלץ שרײַבן אַדער זאָגן, וואָס מיט אונדז, זינדיקע מענטשן, האָט זיך געטראָפֿן אין אונדזער לעבן און וואָס פֿאַר אַ וווּנדערלעכע זאַכן עס געשעען. אַז איך בין אַלט געווען בײַ די פֿינף און צוואַנציק יאָר, איז מײַן מאַן געווען זייער פֿלײַסיק אין זײַן געשעפֿט און איך, כאָטש איך בין נאָך געווען יונג, האָב דאָס מײַניקע פֿאַר דעם געטאָן. איך שרײַב דאָס נישט אויף צו באָרימען זיך, אַז מײַן מאַן האָט פֿון קיינעם נישט אָנגענומען קיין עצה, נאָר דאָס געטאָן וואָס מיר האָבן זיך אין איינעם איבערגערעדט!

אין יענער צײַט איז אָנגעקומען אין האָאוועור אַ יונגער מאַן מיטן נאָמען מרדכי. ער איז פֿריִער געווען בײַ מײַן שוואָגער ליפמאַן. דער דאָזיקער איז אָנקומענדיק אין האָמבורג געווען בײַ אונדז צו גאַסט. לקצר — דער יונגער מאַן איז אונדז ווויל געפֿעלן און מיר האָבן אים אַרײַנגענומען צו זיך און אים געשיקט אַרומצורײַזן פֿאַר אונדז אַהין, ווו מיר האָבן געמיינט, אַז מ׳קען מאַכן געשעפֿט. דער דאָזיקער יונגער מאַן איז געווען פֿון פּוילן און האָט געריידט זייער גוט פּויליש. האָבן מיר אים געשיקט קיין דאַנציג, ווײַל מיר האָבן געהערט, אַז דאָרט קען מען קויפֿן אַ סך אונצן־פּערל. דעמאָלט איז דער עיקר פֿון צירונג־האַנדל באָשטאַנען פֿון אונצן־פּערל. האָבן מיר אים מיטגעגעבן קיין דאַנציג אַ קרעדיטבריוו פֿון עטלעכע הונדערט ר״ט און אים אַ ביסל צוגעגרייט, ווי אַזוי ער זאָל אײַנקויפֿן פּערל.

וואלטן מיר דעמאלט געטראכט ליבערשט וועגן פארקויפן פערל אין דאנציג איידער זיי צו קויפן, וואלטן מיר געווען געקענט א סך מער אויפטאן. אבער מע האט אזוי שטארק געטראכט בלויז וועגן געשעפטן מיט אונצן־פערל, אז מע האט גאר נישט געטראכט פון אנדערע געשעפטן. אזוי איז דער מרדכי הי"ד[1] געפארן קיין דאנציג, האט אנגעהויבן אינקויפן פערל און האט זיי צו אונדז געשיקט. דער מרדכי הי"ד איז דעמאלט נאך געווען יונג, ער האט נישט געוואלט בלייבן אין דאנציג. געוואלט חתונה האבן. איז ער געקומען אהער און זיך תיכף געלאזט פארקנסן מיט דער טאכטער פונעם לאנגן נתן. די חתונה איז אפגעלייגט געווארן אויף א האלב יאר שפעטער. מיין מאן האט געוואלט, ער זאל דערווייל, ביז צו דער חתונה, צוריקפארן קיין דאנציג. עס איז אבער געווען אן אנשיקעניש פונעם הימל: ער האט נישט געוואלט צוריקפארן קיין דאנציג, און געזאגט:

— עס איז אפילו נישט קיין האלב יאר ביז צו דער חתונה. איידער איך פאר אהין און קום ווידער צוריק, גייט די צייט אוועק. ווייל איך ליבערשט פארן קיין דיטשלאנד און קויפן ווין.

זאגט מיין מאן צו אים:

— ווי קומסטו גאר צו קויפן ווין? איך ווייל ניט זיין באטיליקט אינעם געשעפט מיט ווין.

זאגט דערויף מרדכי:

— אויב איר ווילט זיך נישט אין דעם באטיליקן, וועל איך אליין קויפן פאר מיין געלט.

כאטש מיין מאן האט נישט געהרן פארטראגן אזעלכע רייד, האט ער אין אים ארײַנגערעדט מיט גוטן און מיט בייזן. דאס אלץ האט אבער נישט געהאלפן. ער האט זיך אזוי פעסט פארלייגט אויף דער דאזיקער אומגליקלעכער רײַזע, אז קיין מענטש האט נישט געקענט אים דערפון אפהאלטן. מיין מאן האט צו אים געשיקט אויך זיין שפעטערדיקן שווער, ער זאל מיט אים ריידן און אפהאלטן פון דער

---

[1] ה' ינקום דמו — גאט זאל נקמה נעמען פאר זיין בלוט.

שלימזלדיקער רייזע, אבער אויך דאס האט נישט געהאלפן. אזוי פֿעסט האט ער זיך געשטעלט, אז קיין מענטש האט אים דערפֿון נישט געקענט אפֿריידן. און ס׳ווייזט־אויס, אז דער גוטער מענטש האט געמוזט מאכן פֿלאץ פֿאר אנדערע, ווארן וואלט אים גאט געלאזט בײַם לעבן, אזוי וואלטן אפֿשר ר׳ יהודה און ישׂשכר קאץ נישט געקומען צו זייער עשירות, ווי מ׳וועט ווײַטער הערן. ווי געזאגט, האט מרדכי זיך נישט געוואלט לאזן איבערריידן און וויל מײַן מאן האט נישט געוואלט מאכן מיט אים בשותפֿות דאס געשעפֿט מיט ווײַן, איז ער אויף זײַן אייגענעם חשבון געפֿארן און מיטגענומען בײַ די זעקס הונדערט ר״ט. ווי נאר ער איז אנגעקומען אין האנאוער, האט ער דאס געלט געגעבן מײַן שוואגער ליפמאן, פּדי ער זאל דאס געלט אריבערשיקן אויף דעם ארט, וווהין ער האט געוואלט פֿארן אײַנקויפֿן ווײַן. אז ער איז אוועק פֿון האנאוער, האט ער געמוזט פֿארן דורך הילדעסהיים. דער מרדכי איז געווען אזא קארגער, אז ער האט נישט געקענט בײַ זיך פֿועלן צו נעמען די פּאסט פֿון האנאוער קיין הילדעסהיים אדער פֿיל מער: דער אייבערשטער האט אזוי נישט געוואלט, און דער מרדכי איז געגאנגען צו פֿוס. האנאוער איז נאר דרײַ מײַל וועג פֿון הילדעסהיים. איז ער, ווי געזאגט, אינער אליין געגאנגען צו פֿוס קיין הילדעסהיים. איז אזוי ווי ער קומט פֿאר הילדעסהיים, נישט קיין תחום שבת פֿון דער שטאט, באגעגנט אים א פֿויער א וואכמאן און זאגט צו אים:

— יוד, גיב מיר טרינקגעלט אדער איך דערשיס דיך!

לאכט זיך דער מרדכי אויס, וויל צווישן האנאוער און הילדעסהיים איז דער וועג אזוי זיכער ווי צווישן האמבורג און אלטאנא.

זאגט דער שיסער ווידער צו אים:

— דו, יהודישע נבֿלה, וואס טראכטסטו זיך אזוי לאנג? זאג יא אדער ניין!

ענדלעך נעמט דער שיסער זײַן געווער און שיסט אים גלײַך אין קאפּ אריין, אז ער פֿאלט תיכף אנידער טויט. אויף דעם וועג איז געווינטלעך קיין פֿערטל שעה ניט שטיל, נאר צו זײַן שלימזל האט

זיך דאָך געמוזט אַזוי טרעפֿן, אַז קיין וועגגייערס זײַנען דעמאָלט נישט געווען. אַזוי אַרום האָט דער ערלעכער, טיכטיקער, יושרדיקער יונגער מאַן געהאַט אַזאַ סוף צו זײַנע יונגע יאָרן, און אַנשטאָט צו זײַן חתונה און ערנטאָג האָט ער גאָר געמוזט קריכן אין דער פֿינצטערער ערד — און אַזוי שענדלעך! מײַן גאָט, ווען איך דערמאָן זיך וועגן דעם, שטעלן זיך מיר אויף די האָרן! ער איז געווען אַ גאָט־פֿאַרכטיק קינד. און וואָלט נאָר אים גאָט געווען באַשערט צו לעבן, וואָלט ער געווען געקומען צו עפּעס רעכטס, און אויך פֿאַר אונדז וואָלט דאָס גוט געווען. גאָט וויס, ווי טיף אין האַרצן דאָס האָט ווייַ געטאָן מיר און מײַן מאַן זצ״ל, און וואָס פֿאַר אַ צער מיר האָבן געהאַט, ווי איך וועל דאָס ווײַטער דערציילן.

אַזוי ווי ער איז דאָרט נישט לאַנג געלעגן אין זײַן יונגן בלוט, וויַל מענטשן, וועלכע זײַנען געגאַנגען פֿון הילדעסהיים, האָבן אים געפֿונען אַזוי פֿאַרוואָרלאָזט אויף גאָטס באַראָט, האָבן זיי אים תיכף דערקענט, וואָרן ער איז געווען גוט באַקאַנט אין דער גאַנצער מדינה. האָבן זיי זיך משתדל געווען און תיכף אים געבראַכט צו קבֿורה. וואָס פֿאַר אַ צער און אַ קלאָגן דאָס איז געווען אין דער גאַנצער מדינה, דאָס קען מען נישט געניג באשרײַבן. אָבער וואָס קען דאָס אַלץ העלפֿן? זײַנע יונגע יאָרן זײַנען אַוועק! מע האָט אונדז פֿון האַנאָוועך אַוֹן פֿון הילדעסהיים תיכף געשריבן, וויַל מ׳האָט געוווסט, אַז ער איז מיט אונדז געשטאַנען אין געשעפֿטס־פֿאַרבינדונגען, און מע האָט געמיינט, אַז ער האָט אויך פֿון אונדז אַ סך מיט זיך געהאַט. אָבער ער האָט בײַ זיך געהאַט בסך־הכל עטלעכע ר״ט אויף צדה־לדרך.

אַז מיר האָבן באַקומען די בריוו, בין איך געווען מעוברת מיט מײַן טאָכטער מאַטע. מ׳קען זיך גוט אויסמאָלן, וואָס פֿאַר אַ שרעק ס׳איז באַפֿאַלן מײַן מאַן און מיך, און וואָס פֿאַר אַ צער מיר האָבן געהאַט. ווי שוין דערמאָנט, איז ער געווען אַ פֿרומער, ערלעכער מענטש, און מיר וואָלטן געקענט מיט אים מאַכן גרויסע געשעפֿטן. אָבער אין קיין שום זאַך, וואָס איז שוין געשען, לאָזט זיך גאָר נישט

מאכן אַנדערש, בפֿרט נאָך אין טויטפֿאַלן, און מע מוז אַלץ איבערלאָזן פֿאַרן אייבערשטן.

און כאָטש מע האָט אין האַנאָוער און אין הילדעסהיים געמאַכט אַ סך נאָכפֿאָרשונגען און געהאָפֿט נקמה צו נעמען אינעם מערדער, איז גאָר נישט דערגרייכט געוואָרן. דער מערדער, ימח שמו, איז אַנטלאָפֿן און זינט דעמאָלט האָט מען אים מער נישט געזען. ה׳ ינקום דמו עם שאר קדושים וחסידים — זאָל זיך דער אייבערשטער נוקם זיין פֿאַר זיין בלוט און דעם בלוט פֿון די אַנדערע קדושים און פֿרומע ליים!

איצט האָבן מיר נישט געהאָט קיינעם נישט, וואָס מיר וואָלטן באַדאַרפֿט האָבן פֿאַר אַזעלכע געשעפֿטן. עס האָט אָבער געדויערט בלויז אַ קורצע צייט און עס איז אַראָפגעקומען דער רעכטער ר׳ יודא בערלינער צוזאַמען מיט ר׳ יעקבֿ איבערין־קירכהאַן (אַבערנקירכען?). אָט דער ר׳ יעקבֿ איז געווען אַ שדכן און ער האָט געוואָלט דעם ר׳ יודא אַ שידוך מיט דער טאָכטער פֿון פּנחס האַמבורג. דער דאָזיקער שידוך איז אָבער נישט געווען באַשערט פֿונעם אייבערשטן; ס׳איז פֿון דעם שידוך גאָר נישט געוואָרן. וועג עס איז אין דעם געווען שולדיק, וויים איך נישט. דער ר׳ יודא האָט געווינט אַ שטיק צייט בײַ אונדז ווי אַ גאָסט, וויל ער איז געווען אַ געשוועס־טערקינד פֿון מײַן שוואָגער ר׳ ליפֿמאַן, און אויך מײַן מאַנס אַ מחותן. דער ר׳ יודא איז אָפּגעווען בײַ אונדז עטלעכע וואָכן, איז ער אונדז זייער ווויל געפֿאַלן. ער איז געווען אַ ידען, האָט אויך גוט זיך פֿאַרשטאַנען ווי צו רעדן וועגן געשעפֿטן, געווען זייער קלוג. זאָגט צו מיר מײַן מאַן:

— גליקעלע, וואָס טראַכטסטו וועגן דעם, מיר זאָלן נעמען צו אונדז דעם יונגן מאַן און אים שיקן קיין דאַנציג? איך האָלט אים פֿאַר אַ קלוגן יונגן מאַן.

ענטפֿער איך מײַן מאַן:

— איך האָב שוין אויך אַ פֿאַר מאָל וועגן דעם געטראַכט. מיר מוזן דאָך סײַ ווי סײַ אויפֿנעמען אַן אַנדערן.

האָבן מיר מיט אים געדאַרפט און ער האָט תיכף צוגעשטימט. און עס זײַנען אַפֿילו קיין אַכט טעג נישט אַריבער, ווי ער איז שוין געפֿאָרן קיין דאַנציג. דאָס, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך, איז געווען פֿל אשר לו, זײַן גאַנץ פֿאַרמעגן: דאָס איז באַשטאַנען פֿון שטייגער פֿאַר אַ צוואַנציק אָדער דרײַסיק ר״ט. דאָס האָט ער איבערגעלאָזט מײַן מאַן, ער זאָל עס אים פֿאַרקויפֿן אָדער עס פֿאַר אים אויפֿהיטן. און איצט זעט, מײַנע ליבע קינדער: ווען דער געטרײַער גאָט וויל עמעצן העלפֿן, ווי ער קען מאַכן פֿון ווייניק אַ סך. אָט דער ר׳ יודאַ איז פֿון אַ קליינעם קאָפּיטאַל, וואָס איז געווען ממש אַ גאָרנישט, געקומען צו גרויס עשירות און געוואָרן אַזאַ גרויסער מאַן! אַזוי איז ר׳ יודאַ געווען אַ צײַט לאַנג אין דאַנציג און געמאַכט גוטע געשעפֿטן, דהיינו: ער האָט אַלץ געקויפֿט אונצן־פֿערל. אָבער ער איז ניט שטאַרק נאָכגעלאָפֿן נאָך די געשעפֿטן. דערצו איז זײַן קרעדיט אין האַמבורג נאָך נישט געווען אַזוי גרויס ווי ער איז הײַנט און מיר זײַנען נאָך געווען יונגע לײַט וואָס האָבן נישט געהאַט אַזאַ גרויס עשירות. פֿון דעסט וועגן האָבן מיר אים פֿאַרזען מיט קרעדיטבריוו, פֿון צײַט צו צײַט אים אויך געשיקט וועקסלען, אַזוי אַז עס האָט אים נישט אויסגעפֿעלט קיין געלט. אַז ער איז דאָרט געווען אַן ערך צווי יאָר, איז ער ווידער צוריקגעקומען. מײַן מאַן האָט זיך מיט אים אָפּגערעכנט און אים אויסגעצאָלט זײַן חלק אַ ריווח פֿון אַכט אָדער נײַן הונדערט ר״ט. מיט דעם געלט איז ער געפֿאָרן קיין האַנאָווער און זיך דאָרט אויפֿגעהאַלטן אין יענער געגנט, געוואָלט חתונה האָבן. אין דער צווישנצײַט בין איך געלעגן געוואָרן מיט מײַן טאַכטער מאַטע. זי איז געווען זייער אַ שיין קינד, ווי איך וועל שפּעטער דערציילן.

אין דער זעלביקער צײַט האָט מען אָנגעהויבן רײַדן וועגן שבתי צבי. אָבער — אוי, ווי צו אונדז! — וויל מיר האָבן געזינדיקט און האָבן עס נישט דערלעבט. ווי מיר האָבן געהערט, ווי מיר האָבן זיך דאָס שטאַרק אײַנגערעדט, ווען איך דערמאָן מיך די תשובֿה, וואָס יונג־און־אַלט האָבן געטאָן — דאָס איז נישט צו באַשרײַבן! ווי עס

איז באַקאַנט און באַוווסט אין דער גאַנצער וועלט, אוי, רבונו של עולם, אין דער צייט בשעת מיר האָבן געהאַפֿט, אַז דו, בארעמ־ האַרציקער גאָט, וועסט דיך מרחם זיין אויף דיין פֿאָלק ישראל, נעבעך, און אונדז דערלייזן, אַזוי האָבן מיר ווויל געהאָפֿט, ווי אַ פֿרוי וואָס זיצט אויף דער בראָכשטול און לידט גרויסע יסורים מיינט, אַז נאָך אַלע אירע שמאַרצן און וווייטיקן וועט זי ווערן דער־ פֿרייט מיט איר קינד. נאָך אַלע אירע שמאַרצן און וווייטיקן קומט אַבער נישט אַנדערש ווי דאָס, אַז זי האָט געהערט בלויז אַ ווינט. אַזוי, מיין גרויסער גאָט און קיניג, איז אויך מיט אונדז געשען. מיר האָבן געהערט, און אלע דיינע ליבע קנעכט און קינדער האָבן זיך זייער געמיט מיט תפֿילה, תשובה און צדקה דורך דער גאַנצער וועלט. און דיין ליב פֿאָלק ישראל איז געזעסן אויף דער בראָכשטול און גע־ האָפֿט אויף דער שווערער תשובה, תפֿילה און צדקה. אָבער נאָך דעם ווי זיי זיינען געזעסן צוויי, דרײַ יאָר אויף דער בראָכשטול, איז גאָר נישט אַרויסגעקומען ווי נאָר ווינט. לאַ די וואָס מיר זיינען נישט זוכה געווען צו זען דאָס קינד, וואָס פֿאָר דעם האָבן מיר זיך אַזוי שטאַרק געמיט, זיינען מיר אַזוי וויט אַוועק, אַז מיר האָבן זיך געהאַלטן גאַנץ זיכער, אָבער מיר זיינען בעו״ה[2] געבליבן שטעקן. מיין גאָט און האַר, דיין פֿאָלק ישראל פֿאַרלירט נישט פֿון דעסט וועגן דעם מוט און האָפֿט יעדן טאָג אויף דיין בארעמהאַרציקייט, אַז דו וועסט עס דערלייזן. אויב עס פֿאַרזוימט זיך אַפֿילו די דערלייזונג, האָף איך דאָך יעדן טאָג, אַז זי וועט קומען. ווען עס וועט זיין דיין הייליקער ווילן, וועסטו שוין געדענקען אין דיין פֿאָלק ישראל. וואָס פֿאַר אַ שמחה דאָס איז געווען, וען מ׳האָט באַקומען בריוו — דאָס איז נישט צו באַשרײַבן. דאָס רובֿ בריוו האָבן באַקומען די ספֿרדים. זיי פֿלעגן שטענדיק מיט זיי קומען אין זייער בית־הכנסת און האָבן זיי דאָרט פֿירגעלייענט. זיינען אויך דיטשישע יידן, יונג און אלט, געגאַנגען אין זייער בית־הכנסת. און די פֿאַרטוגעזישע יונגע לייט פֿלעגן זיך

---

[2] בעוונותינו הרבים, פֿאָר אונדזערע צאַלרײַכע זינד.

תמיד אַנטאָן אין זייערע בעסטע מלבושים און זיך אַרומבינדן מיט אַ גרינעם ברייטן זיידענעם באַנד — דאָס איז געווען שבתי צבֿיס ליוויריי. אַזוי זינען זיי אַלע געגאַנגען מיט פויקן און מיט טענץ אין זייער בית־הכנסת און האָבן פֿול מיט שמחה, ווי ס׳איז די שמחת בית השואבֿה, פֿירגעלייענט די בריוו. אַ היפּש ביסל פֿון זיי האָבן, נעבעך, פֿאַרקויפֿט אַלץ וואָס זיי האָבן פֿאַרמאַגט, זייער האָב־און־גוטס, ווייל זיי האָבן אַלץ געהאַפֿט, אַז היינט־מאָרגן וועלן זיי ווערן אויסגעלייזט. מיין שווער ע״ה האָט געווויינט אין האַמיל. האָט ער זיך אַרויסגעצויגן פֿון דאָרט און געלאָזט דאָרטן זיין הויף און הויז מיט אַלע גוטע שטובזאַכן און זיך איבערגעצויגן אין דער ק״ק הילל־דעסהיים. פֿון דאָרט האָט ער אונדז געשיקט אַהער קיין האַמבורג צווויי גרויסע פֿעסער מיט פּל המינים לייוונטצייג. און אין זיי איז אויך געווען כּלערליי עסנווּאַרג ווי: אַרבעס, באָב, געדאַרט פֿלייש, אייַנגע־מאַכט פֿון פֿלוימען און דאָס גלייכן, אַלץ וואָס קען לאַנג שטיין. וואָרן דער גוטער מאַן ע״ש האָט געדענקט, אַז מע וועט פּשוט פֿאָרן פֿון האַמבורג קיין ארץ־ישראל. די דאָזיקע פֿעסער זיינען געשטאַנען הע־כער א יאָר צייט אין מיין הויז. צום סוף האָבן זיי מורא באַקומען, דאָס פֿלייש און די אַנדערע זאַכן זאָלן נישט קאַליע ווערן. האָבן זיי אונדז געשריבן, מיר זאָלן אויפּמאַכן די פֿעסער און אַרויסנעמען דאָס עסנווּאַרג, כּדי דאָס לייוונטצייג זאָל נישט קאַליע ווערן. אַזוי איז דאָס אַלץ בײַ אונדז געשטאַנען כּמעט דריי יאָר, און ער האָט אַלץ געמיינט, אַז ער וועט דאָס דאַרפֿן האָבן פֿאַר זיין נסיעה. אָבער דעם אייבערשטן איז עס נאָך נישט געפֿעלן אונדז צו דערלייזן. מיר ווייסן גאָנץ גוט, אַז דער אייבערשטער האָט עס אונדז צוגעזאָגט. וואָלטן מיר געווען גאָנץ פֿרום ביז אין די טיפֿענישן פֿון אונדזער האָרץ, וואָלטן מיר נישט געווען בייזהאַרציק, אַזוי ווייס איך אויף זיכער, אַז דער אייַ־בערשטער וואָלט זיך מרחם געווען איבער אונדז. ווען מיר וואָלטן נאָר געהאַלטן פֿונעם געבאָט, דו זאָלסט ליב האָבן דיין מיטמענטש ווי דיך אַליין. אָבער גאָט זאָל זיך נאָר דערבאַרעמען, ווי מיר האַלטן דאָס! די קנאה, די שנאת־חינם צווישן אונדז — דאָס קען קיין גוטס

נישט טאָן. פֿון דעסט וועגן, דו ליבער האַר און גאָט, וואָס דו האָסט אונדז צוגעזאָגט, דאָס וועסטו האַלטן קיניגלעך און גנעדיק. אויב דאָס פֿאַרציט זיך אַזוי לאַנג צוליב אונדזערע זינד, אַזוי וועלן מיר דאָס געווויס נאָך האָבן, וועָן עס וועט קומען די באַשטימטע צייַט, און דערויף ווילן מיר האָפֿן און מיר בעטן צו דיר, גרויסער גאָט, אַז דו זאָלסט אונדז אַ מאָל משמח זיין מיט דער גאולה שלימה. דערוויל וויל איך פֿאַרענדיקן דעם ענין און וויידער אַנהייבן.

וועָן איך בין געלעגן אין קימפּעט מיט מײַן טאָכטער מאָטע, האָט מען אָנגעהויבן אין גאַנץ האַמבורג מורמלען, אַז די פּעסט — נישט פֿאַר אײַך געדאַכט! — איז אין דער שטאָט, און צום סוף האָט זי זיך אַזוי אויסגעשפּרייט, אַז דרײַ אָדער פֿיר יידישע הײַזער זײַנען אָנגעשטעקט געוואָרן און ממש אַלע, וואָס האָבן דאָרטן געווויינט, זײַנען אויסגעשטאָרבן, אַזוי אַז די הײַזער זײַנען געווען פּמעט ליידיק. איז דאָס געווען אַ גרויסע עת־צרה און עלנט. אַזוי עלנט זײַנען געווען די מתים. די מערסטע באַלעבאָטים זײַנען אַוועק פֿון האַמבורג קיין אַל־טאָנאַ. די לייט האָבן געהאָט משפּנות פֿאַר עטלעכע טויזנט רײַכסטאָלער. פֿון זיי אַזעלכע פֿון צען ביז דרײַסיק און אַפֿילו הונדערט רײַכס־טאָלער; וואָרן אַז מע האָט געמאַכט געשעפֿט מיט משפּנות, האָט מען געמוזט לײַען אויף משפּנות פֿינף שילינג פֿונקט ווי צוואַנציק רײַכס־טאָלער. די פּעסט איז געווען אין דער גאַנצער שטאָט. האָבן די מענטשן אונדז נישט צו רו געלאָזט. און כאָטש מיר האָבן געווויסט, אַז זיי זײַנען געווען אָנגעשטעקט, האָבן מיר זיי פֿאַרט געמוזט אָפּ־געבן זייערע משפּנות צום אויסלייזן. אָפֿילו וועָן מיר וואָלטן געגאַנגען קיין אַלטאָנאַ, וואָלטן זיי אונדז נאָכגעגאַנגען. דערפֿאַר האָבן מיר בײַ זיך באַשלאָסן זיך אַרויסצוציען מיט אונדזערע קינדערלעך קיין האַמיל, וווּ עס האָט דעמאָלט געווויינט מײַן שוועסטער זל"ל. מיר האָבן דעם ערשטן טאָג נאָך יום־כיפּור פֿאַרלאָזט האַמבורג און זײַנען אָנ־געקומען איין טאָג פֿאַר סוכות קיין האַנאָווער. דאָרטן זײַנען מיר גע־ווען צו גאָסט בײַ מײַן שוואָגער אַברהם, וואָס האָט אייניצייטיק אויך געווויינט אין האַנאָווער. זיי האָבן אונדז נישט געלאָזט פֿאָרן וויטער,

וויל ס׳איז געווען אַזוי נאָענט צו די ימים־טובֿים. און אַזוי זײַנען מיר געבליבן אין האַנאָוער. איך האָב געהאַט מיט מיר מײַן טאָכטער ציפּורה, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען פֿיר יאָר, מײַן צוויי יעריקן זון נתן און מײַן קינד מאָטע, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען בײַ די אַכט וואָכן. מײַן שוואָגער, ר׳ לייב האַנאָוער, האָט אונדז פֿאַרבעטן צו זיך אויף די ערשטע טעג סוכות. אין זײַן הויז איז אויך געווען דאָס בית־המדרש. אַז מײַן מאַן ז״ל איז געווען דעם צווייטן טאָג יום־טובֿ אין שול, האָב איך מיך געפֿונען אונטן אין שטוב און געוואָלט אָנטאָן מײַן טאָכטער ציפּורה. איך מוז דאָ שרײַבן וועגן אַ פּריקרער געשעע־ניש וואָס האָט זיך געטראָפֿן, וועט מײַן מאַן האָט נאָך געלעבט, און וועגן אַנדערע שווערע דאָגות, וואָס מע קען זיי געווויינטלעך נישט דער־ציילן. נאָר פֿאַר וועמען זאָל איך מיך קלאָגן און וועמען זאָל איך עס זאָגן, אַז מיר האָבן קיינעם נישט? אמת, אויך וועט מײַן מאַן האָט נאָך געלעבט, האָב איך פֿון צייט צו צייט געהאַט דאָגות און גרויסן צער, וואָס מע קען יאָ אִדער נישט דערציילן. אָבער אַלע מײַנע צרות האָט מײַן ליבער פֿרײַנד מיר געקענט אויסריידן און אַ דאַנק זײַן דערמוטיקונג איז מיר אַלץ אַנגעקומען גרינג. נאָר ווער זאָל איצט זײַן מײַן טרייסטער און מיר אויסריידן מײַנע שווערע מחשבֿות און מײַן באַטריבט האַרץ, אַזוי ווי מײַן ליבער האַרביקער פֿרײַנד האָט עס געזאָגט, אַפֿילו וועט ער האָט זיך שוין געראַנגלט מיטן טויט? קיין האַלבע שעה פֿאַר זײַן אויסהויכן די נשמה איז מײַן פֿרומע מוטער געפֿאַלן איבער זײַן בעט און, אַ באַגאַסענע מיט טרערן, צו אים אַזוי געזאָגט:

— מײַן ליבער אייִדעם, האָט איר נישט עפּעס מיר צו זאָגן אִדער באַפֿעלן?

האָט ער געענטפֿערט:

— מײַן ליבע מוטער, איך וויס נישט עפּעס אַנדערש צו זאָגן אִדער צו באַפֿעלן ווי נאָר דאָס: טרייסט מײַן באַטריבטע גליקעלע!

נאָך דעם האָט ער נישט געוואָלט גאָר נישט מער רעדן. נו, איז ווער זאָל אָצינד מײַן טרייסטער זײַן און וועמען זאָל איך איצט אויס־

קלאָגן מײַן ביטערע נויט, און ווהין זאָל איך מיך איצט קערן און וועמדן, דער אייבערשטער זאָל אַפהיטן? ווער איך איצט ממש פֿאַר־טרונקען אין מײַנע צרות און שוערע מחשבֿות. מיר האָבן דאָך אי־בערגעלעבט עטלעכע שוערע פֿאַלן, אַזוי ווי דעם וואָס איך וועל דאָ דערציילן, און עס איז געווען אַ גרויסע צרה, וואָס דער גרויסער גי־טיקער גאָט האָט מיט חסד און רחמים פֿון אונדז אַפֿגעוועדט.

*

און איצט וועל איך ווידער אַנהייבן דאָרט וווּ איך בין געבליבן שטיין.

ווען איך האָב אַנגעטאָן מײַן טאָכטער ציפורה, האָט זיך דאָס קינד שטאַרק געקרימט, ווי נאָר איך האָב עס אַנגערירט. זאָג איך צו איר:

— ציפורה לעבן, וואָס פֿעלט דיר?

ענטפֿערט מיר דאָס קינד:

— מאַמע לעבן, אונטער מײַן אַרעם טוט מיר שטאַרק וויי!

אַז איך גיב אַ קוק, וואָס עס פֿעלט דעם קינד, זע איך אַז עס האָט אַ געשווויר אונטערן אַרעם. (אַזאַ קליין געשווירל האָט אויך מײַן מאַן ז״ל געהאַט, האָט אים דעמאָלט אַ רופֿא אין האַנאָווער אַרויפֿגע־לייגט אַ קליין פֿלאַסטערל). זאָג איך צום דינסטמיידל, וואָס איך האָב בײַ מיר געהאַט:

— גיי צו מײַן מאַן, ער איז אויבן אין שול, און פֿרעג אים, בײַ וועלכן רופֿא ער איז געווען און וו ער וווינט. גיי־אַהין מיטן קינד און לאָז אים אַרויפֿלייגן אַ פֿלאַסטער.

איך האָב דערבײַ אין קיין שום בייז נישט געטראַכט.

גייט דאָס דינסטמיידל אין שול און פֿרעגט מײַן מאַן, וווּ עס וווינט דער רופֿא, און ער זאָגט איר. אַזוי ווי מען מוז דורכגיין דורך דער ווײַבערשער שול, ווען מ׳וויל גיין אין דער מענערשער שול, איז ווי דאָס מיידל גייט־אַרוים, זיצן דאָרט מײַנע שוועגערינס יענטע, סולקע און אסתר, פֿרעגן זיי בײַם מיידל:

— וואָס האָסטו געטאָן אין דער מענערשער שול?

ענטפֿערט דאָס מיידל גאַנץ פֿשוט, נישט טראַכטנדיק דערבײַ אין קיין שום בייז נישט:

— דאָס קינד האָט אַ געשווויר אונטערן אָרעם, האָב איך גע־פֿרעגט בײַ מײַן באַלעבאָס, בײַ וועלכן רופֿא ער האָט זיך געלאָזט היילן זײַן געשווויר. וויל איך מיטן קינד אויך צו אים גיין.

די ווײַבער האָבן זיך תיכף שטאַרק איבערגעשראָקן (סײַ ווי סײַ זײַנען זיי געווען שטאַרק שרעקעוודיקע אין אַזעלכע זאַכן און דערצו זײַנען מיר נאָך געקומען פֿון האַמבורג צוליב אַזאַ מין חשד). האָבן זיי צונויפֿגערוקט זייערע קעפּ און דערפֿון געזעדט. אין דער ווײַבער־שער שול איז געווען אַן אָרעמע יידענע, אַן אַלטע, פֿון פּוילן. זי האָט אויך געהערט פֿון די קלאַנגען און האָט געזען, ווי שטאַרק איבערגע־שראָקן מײַנע שוועגערינס זײַנען געווען. זאָגט זי צו די ווײַבער:

— דערשרעקט אײַך נישט, ס׳וועט גאָר נישט זײַן. איך האָב שוין זיכער צוואַנציק מאָל געהאַט צו טאָן מיט אַזעלכע עסקים. אויב איר ווילט, וועל איך אַרויפֿגיין, וועל באַקוקן דאָס מיידעלע און אײַך זאָגן, צי עס איז, חלילה, אַ ספּנה, און אײַך זאָגן וואָס איר דאַרפֿט טאָן.

די ווײַבער זײַנען מספּים געווען.

— גייט־אַרויף, למען השם, און קוקט אײַך נאָר גוט צו, עס זאָל פֿאָר אונדז, חס ושלום, קיין ספּנה נישט זײַן.

איך האָב גאָר נישט געווווסט פֿון די ריידעכצער. די אַלטע פּוי־לישע יידענע קומט־אַרויף און פֿרעגט:

— ווו איז דאָס קליינע מיידעלע?

זאָג איך:

— צו וואָס?

— ע, — זאָגט זי — איך בין אַ רופֿאטע און וויל דעם מיידל געבן אַ רפֿואה, עס זאָל באַלד בעסער ווערן.

טראַכט איך פֿון קיין שום בייז נישט און ברענג איר דאָס קינד צו פֿירן.

זי באַקוקט דאָס קינד און לויפֿט גלײַך אַוועק פֿון אים, לויפֿט־אַרויף צו די ווײַבער, מאַכט אַ געשריי און זאָגט צו זיי:

— אַנטלויפֿט אַלע פֿון דאַנען, וועט סע קען נאָר לויפֿן! איר האָט דאָ, ליידער, אין הויז די אמתדיקע פּעסט. דאָס מיידעלע איז, נעבעך, אַנגעשטעקט מיט דער רעכטער פּעסט!

איצט קען מען זיך אויסמאַלן, וואָס פֿאַר אַ בהלה און פֿאַר אַ וועיגעשריי ס׳איז געווארן צווישן די ווײַבער, און נאָך בפֿרט בײַ אַזעל־כע גרויסע פחדנטעס. מענער און ווײַבער, אַלע האָבן געהאַלטן אין מיטן די בעסטע תּפֿילות אין אַזאַ הייליקן יום־טובֿ, זײַנען אַרויסגע־לאָפֿן פֿון דער שול. זיי האָבן תּיכף געגומען דאָס דינסטמיידל מיטן קינד און זיי אַרויסגעשטופּט פֿאַר דער טיר און קיינער האָט זיי נישט געוואָלט אויפֿנעמען בײַ זיך אין הויז און זיי געלאָזט גיין. מ׳קען זיך פֿאָרשטעלן, ווי אַזוי ס׳איז אונדז געווען אויפֿן האַרצן. איך האָב גע־ווײַנט, געשריען און זיי געבעטן, למען השם:

— רבותי, זעט נאָר, וואָס איר טוט! מײַן קינד איז נישט קראַנק! איר זעט דאָך, אַז מײַן קינד איז געלויבט צו גאָט פֿריש און געזונט. דאָס קינד האָט, נעבעך, געהאַט אַ נאַסקייט אויפֿן קאָפּ. פֿאַר מײַן אַוועקפֿאָרן פֿון האַמבורג האָב איך עס אײַנגעשמירט. האָט זיך די פֿליסיקייט פֿונעם קאָפּ געצויגן ביז צום געשווויר. אויב עמעצער איז אַנגעשטעקט, גאָט זאָל אַפֿהיטן (מיט דער פּעסט), אַזוי האָט ער צע־נערליי סימנים אויף זיך. אַבער זעט נאָר, מײַן קינד לויפֿט דאָך אַרום אויף דער גאַס און עסט פֿון דער האַנט אַ זעמעלע!

דאָס אַלץ האָט אַבער גאָר נישט געהאָלפֿן. זיי האָבן געזאָגט:

— אויב דאָס וועט זיך אַרויסווײַזן פֿאַר דער וועלט און אויב אונדזער דופֿוס ירי״ה [3] וועט זיך דאָס דערווײַסן, אַז אַזוינס געשעט אין זײַן רעזידענץ־שטאָט, וואָס פֿאַר אַן אומגליק וואָלט דאָס געווען!

די אַלטע יידענע האָט זיך אַבער אַנידערגעשטעלט פֿאַר מיר און געזאָגט, אַז זי וואָלט איר קאָפּ אַוועקגעגעבן, אויב דאָס קינד איז

---

[3] ירום הודו, געהויבן זאָל זײַן דער שם וויגער.

נישט אַנגעשטעקט. וואָס זשע האָבן מיר געזאָלט טאָן? איך האָב געבעטן:

— למען הרחמים, לאָזט מיך בליבן ביים קינד. וווּ מיין קינד בליבט, דאָרט וועל איך אויך בליבן. לאָזט מיך נאָר אַרויס צו אים!

נאָר דאָס האָבן זיי אויך נישט געוואָלט דערלאָזן. בקיצור, באַלד האָבן זיך אַנידערגעזעצט מיינע שוואָגערס אַברהם, ליפמאַן און לייב מיט זייערע ווייבער, כדי זיך צו בארָאטן, וואָס מע דארף דאָ טאָן: וווהין מע זאָל אהינטאָן דאָס דינסטמיידל מיטן קינד און ווי אַזוי מע זאָל דאָס אַלץ האַלטן בסוד פֿאַרן דופּוס; וואָרן עס וואָלט געווען פֿאַר אונדז אַ גרויסע סכנה, ווען דער דופּוס זאָל דאָס, חלילה, געווויר ווערן. איז געבליבן דערבייַ, מע זאָל אָנטאָן דאָס קינד און דאָס דינסטמיידל אין אַלטע צעריסענע קליידער און זיי זאָלן גיין אין אַ דאָרף, וואָס איז קיין תּחום־שבת נישט פֿון האַנאָוור. געהייסן האָט דאָס דאָרף פֿיינהאָלץ. דאָ זאָלן זיי אַרייַנגיין צו אַ פּויער אין הויז און דאָרט זאָגן, אַז די יידן אין האַנאָוור האָבן זיי נישט געוואָלט אויפֿנעמען בייַ זיך די ימים־טובֿים, ווייל זיי האָבן שוין געניג אָרעמע לייט און זיי האָבן זיי אַפֿילו נישט געוואָלט אַרייַנלאָזן אין דער שטאָט. דעריבער וואָלטן זיי גערן געבליבן אין דאָרף איבער די ימים־טובֿים און זיי וועלן זיי באַצאָלן פֿאַר זייער טרחה.

— מיר ווייסן אויך זיכער, אַז פֿון האַנאָוור וועלן זיי אונדז שיקן עסן און טרינקען, ווייל זיי וועלן אונדז דאָך נישט לאָזן די ימים־טובֿים אָן עסן און מיר זאָלן ליידן הונגער.

אין האַנאָוור איז געווען צו גאַסט אַן אַלטער ייד, אַ פּוילישער. האָט מען אים געדונגען און אויך די אַלטע פּוילישע יידענע — טאַקע די זעלביקע, וואָס איך האָב פֿריער פֿון איר גערעדט, אַז זיי ביידע זאָלן בליבן עטלעכע טעג בייַ זיי, ביז מע וועט זען, וואָס דאָ קומט־אַרויס. די צווי האָבן זיך אָבער נישט געוואָלט רירן פֿונעם אָרט, סיידן מע זאָל זיי געבן דרייסיק רייכסטאָלער פֿאַר זיך לאָזן גיין אין אַזאַ סכנה. האָבן זיך מיינע שוואָגערס אַברהם, ליפמאַן און לייב נאָך אַ מאָל געזעצט זיך באַראָטן און דערצו געזומען אויך דעם מלמד פֿון

האַנאַוועך, וואָס איז געווען אַ גרויסער למדן, און זיי האָבן נאָכגע־
פֿאָרשט אין די הייליקע ספֿרים, צי מע איז מחלל יום־טובֿ, אויב מע
גיט יום־טובֿ געלט. און צום סוף זײַנען זיי געקומען צום הסכם, מע
זאָל זיי געבן דאָס געלט, וויַיל עס גייט דאָך דאָ ממש אין לעבן. ס׳איז
דאָך ספּנות נפֿשות! אַזוי אַרום האָבן מיר געמוזט פֿון אונדז אַוועק־
שיקן אונדזער ליב קינד אין הייליקן יום־טובֿ און זיך געמוזט לאָזן
אײַנרײַדן, אַז דאָס קינד איז ח״ו קראַנק. איך וויל דעריבער, אַז יע־
דער פֿרומער פֿאָטער און יעדע מוטער זאָל זיך אָפּגעבן אַ דין וחשבון,
ווי שווער עס איז אונדז געווען אויפֿן הארצן. מײַן מאַן ז״ל האָט זיך
אַוועקגעשטעלט אין אַ ווינקל און געווויינט און גאָט געבעטן, און איך
האָב מיך אַוועקגעשטעלט אין אַן אַנדער ווינקל. זיכער איז עס גע־
ווען אין זכות פֿון מײַן פֿרומען מאַן, וואָס גאָט האָט אים דערהערט.
איך גלייב נישט, אַז אַבֿרהם אָבֿינו האָט געהאַט מער וויַיטיק בײַ דער
עקידה ווי מיר האָבן דעמאָלט געהאַט; וואָרן אַבֿרהם אָבֿינו האָט דאָס
געטאָן אויף גאָטס געבאָט און אויס ליבשאַפֿט צו גאָט און דערפֿאַר
האָט ער זײַן צרה אויך אַריבערגעטראָגן מיט שמחה. אָבער אונדז איז
אַראָפּגעשיקט געוואָרן אַזאַ אומגליק צווישן פֿרעמדע און דאָס האָט
זיך אונדז געלייגט שטאַרק אויפֿן הארצן. נאָר וואָס האָט מען געזאָלט
טאָן? מען מוז אַלץ אויפֿנעמען מיט געדולד. „כשם שמברכין על
הטובֿה כך מברכין על הרעה״ — פֿונקט ווי מען מאַכט אַ ברכה אויפֿן
גוטן, אַזוי דאַרף מען אויך מאַכן אַ ברכה אויפֿן שלעכטן. האָב איך
דעם דינסטמיידל אָנגעטאָן אירע קליידער אויף דער לינקער זײַט און
דעם קינדס געצײַג אײַנגעבונדן אין אַ בינטעלע, דעם מיידל אויפֿ־
געהאָנגען אַ בינטל אַזוי ווי אַ בעטלערקע און אָנגעטאָן דאָס קינד,
נעבעך, אין אַלטע צעריסענע זאָכן. און אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען צום
דאַרף צו מײַן גוטע דינסט מיט מײַן ליבן קינד מיטן אַלטן יידן און
יידענע. מ׳קען זיך אויסמאָלן, וויפֿל ברכות מיר האָבן נאָכגעזאָגט אונ־
דזער קינד און מיט וויפֿל הונדערטער טרערן מיר האָבן עס פֿון אונדז
אַוועקגעשיקט. אָבער דאָס קינד איז געווען לוסטיק און פֿריילעך, טאַ־
קע אַזוי ווי אַ קינד וואָס ווייסט, נעבעך, פֿון גאָר נישט. נאָר מיר,

וויפֿל מיר זײַנען געבליבן אין האַנאָוער, אַלע אונדזערײקע, האָבן געוויינט און גאָט געבעטן און פֿאַרבראַכט דעם הייליקן יום־טובֿ אין לויטער צער.

זיי זײַנען אַוועק אין דאָרף און זײַנען אויך געווארן גוט אויפֿגענומען אין אַ הויז בײַ אַ פויער, וווּ גליקל האָבן זיי דאָך געהאַט בײַ זיך, און אַזוי לאַנג מע פֿאַרמאָגט גליקל, קומט עס צו נוץ. דער פויער האָט זיי געפֿרעגט:

— עס איז דאָך אײַער יום־טובֿ! פֿאַר וואָס זשע זײַט איר נישט געבליבן בײַ יידן אין האַנאָוער?

האָבן זיי געענטפֿערט, אַז אין האַנאָוער זײַנען שוין דאָ אַ סך אַרעמע לײַט; דערפֿאַר האָט מען זיי פֿאַרוועלט אַהין אַרײַנצולאָזן; אָבער זיי מיינען, אַז די יידן פֿון האַנאָוער וועלן זיי אַרויסשיקן עסנ־וואַרג פֿאַר די ימים־טובֿים.

מיר פֿון אונדזער זײַט זײַנען וויידער געגאַנגען אין שול, כאָטש מ׳האָט שוין געהאַט אָפּגעדאַוונט.

אין יענער צײַט איז געווען אין האַנאָוער יודאַ בערלינער. ער איז נאָך געווען אַ חתן־בחור. ער האָט אָבער שוין געהאַט געשעפֿטן מיט אונדז. געווען איז אויך נאָך אַ יונגער מאַן פֿון פוילן, וואָס גע־הייסן האָט ער ר׳ מיכל און האָט געלערנט מיט די קינדער. שפּעטער האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ מיידל פֿון הילדעסהיים. ער וווינט איצט אין הילדעסהיים אין כּבֿוד און אין עשירות און איז דאָרטן פֿרנס. דער דאָזיקער ר׳ מיכל איז דעמאָלט נאָך געווען אַ מין האַל־בער משרת, אַזוי ווי דאָס איז דער סדר אין דײַטשלאַנד מיט יונגע לײַט וואָס קנעלן מיט די קינדער. וועמען מען איז אַרויסגעאַנגען פֿון דער שול, האָט אונדז ר׳ לייב געלאָזט רופֿן צו דער סעודה, וואָרן — ווי איך האָב שוין דערמאָנט — ער האָט אונדז געהאַט פֿאַרבעטן צו זיך נאָך ערבֿ יום־טובֿ. אָבער מע קען גוט פֿאַרשטיין, ווי אַזוי ס׳איז אונדז געווען אויפֿן הארצן. מיין מאַן האָט געזאָגט:

— איידער מיר עסן, מוז איך קודם עפּעס ברענגען אויף יום־טובֿ צו עסן מײַן קינד און די אַנדערע.

און מיר האָבן געזאָגט:

— יאָ, טאַקע, דו ביסט געוועכט. מיר ווילן קיינס נישט עסן ביז זיי, דאָרטן אין דרויסן, וועלן נישט עפּעס האָבן.

וויבל דאָס דאָרף איז געווען גאָר נאָענט פֿון האַנאָווער, אַזוי אַ שטייגער ווי אַלטאָנאַ נעבן האַמבורג, האָט מען צונויפֿגעטראָגן עסנ־ווארג און יעדער איינער האָט עפּעס צוגעלייגט. נאָר ווער זאָל עס אַהין טראָגן? יעדער איינער האָט זיך פֿאַר דעם געשראָקן. האָט ר׳ יודאַ געזאָגט:

— איך וועל עס זיי ברענגען.

און ר׳ מיכל האָט געזאָגט:

— איך וועל אויך מיטגיין.

און מיין מאַן איז אויך מיטגעגאַנגען, וויבל ער האָט דאָס קינד גאָר שטאַרק ליב געהאַט. די באַלעבאַטים פֿון האַנאָווער האָבן אָבער נישט געוואָלט געטרויען מיין מאַן. זיי האָבן זיך געטראַכט, אַז ווען מיין מאַן וועט אַרויסגיין, וועט ער זיכער אויך וועלן אַרויסגיין צום קינד. דערפֿאַר האָט אויך מיין שוואָגער ליפּמאַן געמוזט מיטגיין. און אַזוי זיינען זיי אין איינעם געגאַנגען און אַרויסגעבראַכט דאָס עסן. אין דער צווישנצייט האָט דאָס דינסטמיידל מיטן קינד און די באַ־גלייטערס זיך, נעבעך, אַרומגעדרייט אויפֿן פֿעלד און געווען שטאַרק הונגעריק. אַז דאָס קינד, נעבעך, האָט דערזען מיין מאַן, איז עס גע־ווארן מלא שׂמחה און געוואָלט צולויפֿן — עס איז דאָך אַ קינד! — צום פֿאָטער. האָט מיין שוואָגער ליפּמאַן הויך געשריען, מע זאָל צו־ריקהאַלטן דאָס קינד און נאָר דער אַלטער ייד זאָל קומען נעמען דאָס עסן. זיי האָבן ממש צוריקגעהאַלטן מיין מאַן ווי מיט שטריק, ער זאָל נישט צוקומען צום ליבן קינד. ער און דאָס קינד האָבן געווויינט אויף אַ קול. מיין מאַן האָט געזען, אַז דאָס קינד איז געלויבט צו גאָט פֿריש און געזונט, און פֿאָרט האָט ער נישט געטאָרט צו אים צוקומען. האָבן זיי דערנאָך אַנידערגעשטעלט דאָס עסנווארג און טרינקווארג אויפֿן גראָז און דאָס מיידל מיט אירע באַגלייטערס האָבן עס פֿון דאָרט צו־געמומען. מיין מאַן און זיין חבֿרותא ווידער זיינען אַוועקגעגאַנגען.

דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז שמיני עצרת. דער אַלטער ייִד און די ייִדענע האָבן בײַ זיך געהאַט פֿלאַסטער און זאַלב, צו היילן אַ גע־שוויר, און זיי האָבן דעם קינדס געשווויר אויך גאָנץ היפש אויסגע־היילט. דאָס קינד איז געווען פֿריש און געזונט און איז אַרומגעשפּרונ־גען אויפֿן פֿעלד ווי אַ יונג הירשעלע. האָבן מיר געזאָגט צו די לײַט פֿון האָנאָווער:

— וואָס זשע וועט אַרויסקומען פֿון אײַער נאָרישקייט? איר זעט דאָך, אַז מײַן קינד איז פֿריש און געזונט און ס׳איז קיין שום סכנה מער נישטאָ. לאָזט זשע דאָס קינד, נעבעך, ווידער צוריקקומען.

האָבן זיי זיך ווידער באַראָטן און ס׳איז געבליבן דערבײַ, אַז מע זאָל דאָס קינד מיט זײַן חבֿרותא לאָזן קומען קיין האָנאָווער נישט פֿריִער ווי שמחת־תורה. וואָס האָבן מיר געזאָלט טאָן? מיר האָבן נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה. שמחת־תורה איז ר׳ מיכל אַרויס־געגאַנגען און ווידער געבראַכט קיין האָנאָווער דאָס קינד מיט די אַנ־דערע לײַט. ווער ס׳האָט דעמאָלט נישט געזען די גרויסע פֿרייד, וואָס מיר האָבן געהאַט, איך און מײַן מאַן און אַלע וואָס זײַנען געווען דער־בײַ! מיר האָבן געמוזט ווײַנען פֿאַר גרויס שׂמחה און אײַדער וואָלט געווען גערן אויפֿגעגעסן דאָס קינד. וויַיל ס׳איז געווען אַ גאָר שיין לײַטיש קינד, וואָס זײַנס גלײַכן האָט מען נישט געקענט געפֿינען. און אַ לאַנגע צײַט נאָך האָט מען דאָס קינד געזופֿן נישט אַנדערש ווי די יונגפֿרוי פֿון פֿיַיַנהאָלץ.

אַזוי, מײַנע ליבע קינדער, איז דאָס דאָזיקע אַנשיקענעניש גליקלעך אָפּגעלאָפֿן און צום סוף איז געבליבן שׂשון ושׂמחה. דערפֿאַר קענען מיר דעם אייבערשטן נישט גענוג לויבן און דאַנקען, וואָס ער האָט מיר, דער אומוועךדיקער פֿרוי ארויסגעווײַזן אַזוי פֿיל גוטס און באַ־רעמהאַרציקייט, אַז ווען איך וואָלט אָפֿילו געשריבן צען פֿולע ביכער, וואָלט איך נישט געקענט אַלץ אָנשרײַבן. אין אַלעמען, וואָס עס שיקט מיר צו דער גרויסער און גנעדיקער גאָט, פֿיל איך און זע איך זײַן גרויסע גנאָד און באַרעמהאַרציקייט. איך וויל פֿאַרשווײַגן, וואָס פֿאַר אַ גרויסע צרות איך האָב געהאַט אָפֿט מאָל אויסצושטיין מיט מײַנע

קינדער, אזוי אַז איך האָב מיר אפּט געווונטשן, איך זאָל קענען אַוועק־
געבן די העלפט פון דעם, וואָס איך פֿאַרמאָג, און מײַן קינד מיט דעם
קענען פֿאַרהעלפֿן צו זײַן געזונט. אָבער דער אייניציקער גערעכטער
גאָט מיט זײַן באַרעמהאַרציקייט האָט ממש אין איין אויגנבליק אַזוי
גנעדיקלעך געהאָלפֿן, אַז איך האָב נישט געוווסט, וווּ עס איז אַהינ־
געקומען דאָס, מיט וואָס מיר האָבן זיך אַרומגעשלעפּט אַזאַ לאַנגע
צײַט און געלעבט געפֿלאָגט אין אַנגסטן. האָט דער גערעכטער גאָט
מיט אַ מאָל פֿון אונדז אַוועקגענומען און אונדז צוריקגעגעבן אַ גע־
זונט פֿריש קינד. זאָל דערפֿאַר זײַן באַדאַנקט דער אייבערשטער
שטענדיק און אייביק, און דער גרויסער גאָט זאָל עס וועלן בײַ דעם
אַנהאַלטן. זעט זשע, וואָס עס טוט דער געטרײַער גאָט. וועט מיר מיי־
נען, אַז מיר זײַנען שוין גאַנץ אַן הילף און אַן טרייסט, אַזוי שיקט ער
באַלד זײַן הילף, וועט מיר טראַכטן אַפֿילו נישט וועגן דעם. אויב
אַזוינס איז שוין נישט נאָך אונדזערע פֿאַרדינסטן, איז עס צוליב דער
באַרעמהאַרציקייט פֿונעם הימלישן פֿאָטער. וויל איך, די זינדיקערין,
געפֿין אַז איך בין אומווערדיק פֿאַרן חסד פֿון אונדזער געטרײַען גאָט,
וואָס גיט מיר דאָס לעבן און האָט ביז הײַנט מיך געשפּײַזט בכבֿוד,
נישט געהערט שוין פֿון די טויזנטער אַנדערע חסדים, וואָס דער
גרויסער גאָט מיר געגעבן מיט אַזאַ מילדער האַנט. וועט איך
וואָלט געפֿאַלן אַלע טאָג אויף די קני און אָנגערופֿן דעם באַרעמהאַר־
ציקן גאָט, וואָלט דאָס אַלץ נאָך אַ גאָרנישט געווען אין פֿאַרגלײַך
מיט דעם וואָס ער טוט אַלץ צוליב אונדז, זינדיקע מענטשן. און אויב
עס פֿירט זיך נישט תּמיד נאָך אונדזער ווילן נאָך, און אויב מיר האָבן
פֿאַרדראָס מיט מענטשן, סײַ מיט קינדער, סײַ מיט פֿרעמדע, רייד
איך מיר אײַן, אַז דאָס זײַנען חובֿות וואָס מיט זיי באַצאָלן מיר פֿאַר
אונדזערע מעשׂים, וויל מיר זינדיקן יעדן טאָג, יעדע שעה, יעדע
רגע, און מיר דינען נישט דעם אייבערשטן אַזוי ווי ס׳געהער צו זײַן
און ווי מיר וואָלטן באַדאַרפֿט אים דינען. פֿון דעסט וועגן טוט אונדז
דער אייבערשטער אַל דאָס גוטס. דערפֿאַר וועלן מיר אים תּמיד און
אייביק דאַנקען און בעטן דעם גרויסן באַשעפֿער בלויז ליבע געדולד,

כדי מיר, אַרעמע, זינדיקע מענטשן, זאָלן קענען אָננעמען באַהבֿה אַלע אונדזערע אַנשיקענישן און פֿאַר אַלעמען לויבן און דאַנקען אונדזער גרויסן גאָט. וויל אַלץ קומט פֿון אונדזער האַר. גאָט גיט און גאָט נעמט — געלויבט און געפּריזט זאָל אייביק זיין דער האַר.

*

דאָ איז דאָס אָרט צו דערציילן אַ שיינע מעשה, וואָס האָט זיך געטראָפֿן מיט אַ קייסערינע, און ווי אַזוי זי האָט אָנגענומען מיט גרויסע איר עלנט.

קייסער קאַרל דער גרויסער איז געווען אַ מעכטיקער קייסער, ווי מע געפֿינט דאָס געשריבן אין אַלע דייטשישע ביכער. ער האָט נישט געהאַט קיין פֿרוי. האָט ער מיט זיינע ראַטגעבערס עס געפֿונען פֿאַר גוט, ער זאָל זיך פֿאַרבינדן מיט דער קייסערינע אירענע פֿון די אָריענטאַלישע, וואָס האָט נישט געהאַט קיין מאַן און אַליין אָנגעפֿירט ווי אַ קייסערינע די גאַנצע מזרה־לענדישע אימפּעריע. דער קייסער האָט געשיקט אַ גאַר אָנזעעוודיקע דעלעגאַציע צו דער קייסערינע זי צו בעטן, זי זאָל ווערן זיין ווײַב. ער האָט דערבײַ אויסגערעכנט, אַז דאָס אָריענטאַלישע און דאָס דייטשישע קייסערטום וועלן צוזאַמען קענען לעבן אין לִיבשאַפֿט, פֿרידנדשאַפֿט און אייניקייט. דעם קייסער קאַרלס אַמבאַסאַדאָרן זיינען געשיקט געוואָרן צו דער קייסערינע קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל מיטן באַגער, זי זאָל ווערן זיין פֿרוי, און עס זאָל זיין אַ באַשטענדיקער שלום צווישן ביידע לענדער. די קייסערינע איז גאָר נישט געווען דערווידער. זי האָט זיי געזאָגט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום וועט זי זיי געבן אַ גוטן ענטפֿער. דעם קייסערס שליחים האָבן זיך געפֿרייט מיטן ענטפֿער און זיך געריכט, אַז זיי וועלן קענען אין גיכן ברענגען דעם קייסער אַ גרויסן אוצר, און געטראַכט צו פֿראַווען גרויסע שׂמחות אין דער שטאָט קאָנסטאַנטינאָפּאָל און אַז זיי וועלן אויך אויפֿגענומען ווערן פֿון דער גאַנצער שטאָט. אזוי האָבן זיי געווארט אויפֿן ענדגילטיקן ענטפֿער פֿון דער קייסערינע. נאָר — מײַן גאָט! — וואָס פֿאַר אַ גרויסער איבערראַשונג עס איז אין די פֿאַר טעג

פֿאַרגעקומען אין דער פֿרומער קייסערינע! להיפוך צו דעם וואָס די שליחים האָבן דערוואַרט, צו קריגן דעם באַלדיקן אָפּמאַך וועגן דער חתונה, האָבן זיי גאָר מיט זייערע אייגענע אויגן געמוזט זען דאָס טרויעריקע געשעעניש: ווי אין זייער אָנווועזנהייט נאָך איז די קייסע־ רינע אירענע אַראָפּגעזעצט געוואָרן פֿון איר קייסערלעכער שטול און ס׳איז אין גאָנצן געוואָרן איבערגעביטן די פֿירערשאַפֿט. אָן אַדעליקער פֿון די פֿאַטריציערס אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל מיטן נאָמען ניקיפֿאָראָס האָט זיך אַליין געמאַכט פֿאַר קייסער. ער האָט געהאַט אַ סך אָנהענ־ גערס, האָט ער געבראַכט אויף זיין זײַט אַלע קייסערלעכע דינערס און אין גרויס אײַלעניש זיך געלאָזט קרוינען פֿאַר קייסער. פֿאַרן לאָזן זיך קרוינען האָט ער פֿערזענלעך נאָך געפֿרווט אײַנרײדן דער קייסערינע אירענע מיט שיינע רייד, וואָס זײַנען געקומען פֿון אַ פֿאַלשן האַרצן, און אָנגעהויבן זיך צו אָנטשולדיקן גאָר בריטלעך, און געזאָגט אַז דאָס אַלץ וואָס האָט זיך דאָ געטראָפֿן, איז געשען קעגן זײַןווילן, און אַז קיין שום זאַך וואָלט אים נישט אָזוי ליב געווען ווי צו בלײַבן ווײַטער אין זײַן נידעריקן שטאַנד און איר די גאָנצע צײַט, ווי דאָס פֿאָסט פֿאַר אַ געטרײַען דינער, ווײַטער צו דינען. אָבער ווײַל די העכסטע אַדלײַט האָבן געוואָלט פֿון איר אַראָפּנעמען די שווערע זאָרג פֿון רעגירן ווי אַ קייסערינע איבערן לאָנד און איבערן גאַנצן פֿאָלק, און האָבן געוואָלט זי ברענגען אין אַ רויקן מצב, דעריבער האָבן אַלע צוזאַמען באַשלאָסן אַרויפֿצולייגן אויף אים דעם שווערן עול פֿון הערשן, און כאָטש ער האָלט זיך נישט פֿאַר ווערדיק זיך מיט דעם צו באַלאָדן, איז ער סוף־כּל־סוף אײַנגעגאַנגען אויף זייער באַ־ שלוס און געמוזט אָננעמען, כדי צו פֿאַרהיטן פֿון גרויסע אומגליקן און פֿאַרשיידענע מערכות דעם טראָן, האָפֿנדיק אַז דאָס וועט נישט אַרויסרופֿן בײַ איר קיין פֿאַרדראָס, און אַז זי וועט נישט פֿאַרהוילן און באַהאַלטן פֿאַר אים גאָר נישט פֿון די סודות פֿונעם לאַנד און פֿון די קייסערלעכע אוצרות. נאָר ער איז קודם כל גרייט נישט צו דער־ לאָזן, מע זאָל איר טאָן אָפּילו די מינדסטע לייד און פּײַן. פֿאַרקערט,

זיך אויפצופֿירן די גאנצע צייט פֿון זיין רעגירונג לגבי איר אזוי, אז זי זאל זיין באליבט און וויל געפֿעלן.

אויף דעם האט אים די קייסערינע אירענע געענטפֿערט:

— ליבער ניקיפֿאר! נאך דעם ווי דער אייבערשטער, וואס גע־וועלטיקט איבער אלע מענטשלעכע קיניגרייכן און טיילט זיי איין וועמען ער וויל, און לויט זיין ווילבאגער זעצט ער ארויף אויפֿן טראן און זעצט־אראפּ פֿונעם טראן, האט מיך, זיין אומווערדיקע דינערין אן קיין שום פֿארדינסטן, ארויפֿגעזעצט אויף דעם דאזיקן העכסטן ערנאמט און ביז איצט מיך גנעדיקלעך געלאזט בליבן אויף אים, אבער איצט, צוליב מיינע כלערליי זינד און מעשים־רעים, האט ער פלוצעם צוגענומען בײ מיר דאס לאנד מיט דער גאנצער מאכט, מוז איך תמיד לויבן זיין נאמען, און ווי א רעכטפֿארטיקע פֿרוי מוז איך זאגן ווי דער ליידנדיקער איוב האט געזאגט: „דער אייבערשטער האט עס געגעבן, דער אייבערשטער האט עס גענומען, געלויבט זאל זיין דער אייבערשטער!“ צי דו ביסט אבער געקומען צו דעם הויכן ראנג אויף א ראיעלן אופֿן, פֿאר דעם ביסטו אליין פֿאראנטוואָרטלעך און וועגן דעם וועסטו מוזן שפּעטער אפֿגעבן פֿאר גאט דין וחשבון. וואס מיט מיר איז געשען צוליב דעם, שוין עטלעכע מאל, דאס ווייס איך צום בעסטן. עס וואלטן מיר אויך נישט אויסגעפֿעלט קיין מיט־לען, אין א געגעבענער צייט מיך אנטקעגנצושטעלן דיינע אדלליט און מיך נוהג זיין מיט דיר ווי מיט א סך אנדערע וואס האבן פֿאר דער איצטיקער געשעעניש זיך דערוועגט אזוינס צו טאן. פֿון דעסט וועגן בין איך אבער אליין, א דאנק מיין מילדקייט, די סיבה פֿון דעם דאזיקן איבערבליט און צוליב דעם האב איך אליין מיטגעהאלפֿן, עס זאל קומען צו דעם, וואס איך זע פֿאר מיינע אויגן און וואס לאזט זיך מער נישט איבערבליטן. דעריבער בעט איך דיך מיטן גאנצן הארצן, דו זאלסט מיך פֿארשוינען און מיר געבן די רעכט, איך זאל ווינען, וויפֿל איך האב נאך צו לעבן, בשלום און במנוחה אין דעם פֿאלאץ, וואס איך האב געלאזט בויען.

ניקיפֿאר האט זיך דערקלערט גרייט צו טאן דאס, וואס זי בעט

און באַגערט, אויב זי וועט שוועדן אַ הייליקע שבּועה, אַז זי וועט אים אַנטפלעקן אַלע קייסערלעכע אוצרות און זיי איבערגעבן אין זײַנע הענט און גאָר נישט פֿון זיי פֿאַר אים פֿאַרהוילן. אָבער נאָך דעם ווי זי האָט די שבּועה געגעבן און אים איבערגעגעבן אַלע קייסערלעכע אוצרות האָט ער זי פֿאַרשיקט, אין דער אַנוועזנהייט פֿון די שליחים פֿון קאַרל דעם גרויסן, און געלאָזט אין עלנט אויפֿן אינדזל לעסבאָס, ווו זי איז אין עטלעכע יאָר אַרום געשטאַרבן פֿאַר גרויס צער.

דערפֿון קען מען זיך אָפּלערנען, אַז אויב אַזוינס האָט זיך געטראָפֿן מיט אַ קייסערינע און זי האָט אַלץ אָנגענומען מיט געדולד, זאָל יעדער מענטש זײַן געדולדיק, ווען ער האָט צרות, און זאָל אַלץ וואָס דער אייבערשטער שיקט אים צו אָננעמען געדולדיקערהייט, ווי איך האָב דאָס שוין פֿריער געשריבן.

*

און איצט וויל איך ווידער אָנהייבן מיט מײַן „יונגפֿרוי פֿון פֿיינהאָלץ". מיר האָבן געהאַט אַ גוטע שׂמחת־תורה און מיר האָבן זיך געפֿרייט, וואָס דער אייבערשטער האָט אונדז אַרויסגעהאָלפֿן פֿון אונדזער צרה. זאָל ער ווײַטער אַרויסהעלפֿן פֿון אונדזערע צרות, אָמן!

מיר זײַנען נאָך געבליבן ביז ראש־חודש חשון אין האָנאָווער און דערנאָך זײַנען מיר געפֿאָרן מיט אונדזערע קינדערלעך און מיטן דינסטמיידל קיין האַמיל און זיך פֿירגענומען צו בלײַבן אין האַמיל נאָך אַזוי לאַנג, ביז עס וועט ווידער בעסער ווערן אין האַמבורג. מיר האָבן אָבער קיין רויקע שעה נישט געהאַט, ווײַל מיר האָבן געשטעקט אין גרויסע געשעפֿטן און האָבן געהאַט אין פֿוילן אַ מענטשן, וואָס האָט געהייסן משה דער גרינער. פֿון אים האָבן מיר באַקומען בריוו, אַז ער האָט צונויפֿגענומען העכער זעקס הונדערט לויט אונצן־פֿערל און ער איז געקומען מיט זיי קיין האַמבורג. פֿון דאָרט האָט ער געשריבן צו מײַן מאַן, אַז ער האָט מיטגעבראַכט אַזאַ צאָל פֿערל און אַז מײַן מאַן זאָל נישט טאָן עפּעס

אַנדערש ווי נאָר תיכף קומען קיין האַמבורג. אָבער מיין מאַן איז נישט באַלד אַוועקגעפֿאָרן; ער איז געבליבן נאָך אַן ערך צוויי וואָכן אין האַמיל, וויַיל ס׳איז נאָך געווען גאָר שלעכט אין האַמבורג אוּן מיין שוועסטער־אוּן־שוויגער האָבן נישט געוואָלט דערלאָזן, אַז מיין מאַן זאָל זיך אויסשטעלן אויף אַ געפֿאָר, פֿאַרנדיק קיין האַמבורג. זיי האָבן אַפֿילו נישט געוואָלט צולאָזן, מיר זאָלן אָפּנעמען אַ בריוו. אוּן אויב מיר האָבן יאָ באַקומען אַ בריוו, האָט מען אים געמוזט צוויי־דריַי מאָל אויסרייכערן. אוּן קוים האָבן מיר אים איבערגעלייענט, האָבן מיר אים געמוזט אַריַינווארפֿן אין טיַיך, וואָס האָט געהייסן ליַינע.

זיצן מיר אַזוי אַ מאָל אוּן שמועסן, קומט־אַריַין אין שטוב דער גרינער משה. ס׳איז געווען אַ קאַלטערווינטערטאָג אוּן ער האָט זיך געהאַט אַריבערגעצויגן אַ קאָפּוצע איבערן קאָפּ, מיר האָבן אים תיכף דערקענט אוּן צו אים געווינקען, ער זאָל אַרויסגיין — ס׳איז קיינער נישט געווען אין שטוב, וואָס האָט אים געזען, חוץ אונדז. וואָלטן מיין שוועסטער־אוּן־שוויגער געווּסט, אַז ס׳איז געקומען צו אונדז איינער אַ מענטש פֿון האַמבורג, וואָלטן זיי אונדז אין איינעם מיט אים אַרויסגעיאָגט. אוּן אין דער אמתן איז געווען אַ גרויסע ספּנה אין די אויגן פֿון דער רעגירונג אוּן ס׳האָט ממש געהייסן זיך אַיַינ־שטעלן דאָס לעבן, ווען מען וואָלט געהאַט ביַי זיך איינעם פֿון האַמ־בורג. אויף אַלע פֿלעצער אוּן ביַי אַלע טויערן זיַינען אַלע דורכ־פֿאַרנדיקע ליַיט געווארן גאָר שטאַרק אויסגעפֿאָרשט. האָבן מיר גע־פֿרעגט דעם גרינעם משה:

— ווי אַזוי ביסטו עפּעס אַריַינגעקומען אין שטאָט?

האָט ער געענטפֿערט:

— איך האָב געזאָגט, אַז איך בין אַ שרייַבער בייַם אַמטמאַן פֿון האָכהיים, אַ דאָרף נישט ווייַט פֿון האַמיל.

נו, וואָס האָבן מיר געזאָלט טאָן? ער איז דאָך שוין סיַי ווי סיַי דאָ געווען אוּן האָט געהאַט מיט זיך אַלע פּערל. מיר האָבן זיי אין ערגעץ נישט געקענט באַהאַלטן, אַז שוועסטער־אוּן־שוויגער זאָלן נישט

וויסן. האבן מיר זיי געמוזט דערציילן דעם אמת. און הגם דאס איז זיי גאר נישט געפעלן, האט מען אנדערש נישט געקענט מאכן. דער גרינער משה האט געהאלטן אין איין בעטן, אז מיין מאן זאל מיט אים פארן פארקויפן די פערל, ער זאל קענען אוועקפארן און אייני־האנדלען נייע סחורה. נו, וואס זשע האט מיין מאן געוואלט טאן? עס האט דאך געשטעקט אין דעם אז סך געלט און לאנג לאזן ליגן אזא סחורה — ברענגט גאר נישט ארין. מע פארדינט נישט קיין טך ביי אזא סחורה. בליבט זי לאנג ליגן, פרעסן־אויף די צינזן די ריווחים. נו, האט ער באשלאסן צו פארן מיטן גרינעם משה קיין האמבורג, צו זען ער זאל פארקויפן די פערל און אין איין וועגס אויך זען ווי אזוי עס זעט־אויס אין האמבורג. כדי איך מיט די קינדערלעך זאלן ווידער קענען צוריקקומען אין מיין נעסטעלע, וויל דאס דא זיין האט מיך שטארק מיד געמאכט. הגם עס האט אונדז דא גאר נישט געפעלט, בין איך דאך געווען צוגעוווינט צו האמבורג און מיר האבן דארט געהאט אונדזער געשעפט. אזוי איז מיין מאן געקומען אין האמבורג און געגאנגען מיט די פערל, וואס האבן באטראפן גוטע זעקס טויזנט רייכסטאלער, צו סוחרים וואס פארן קיין מאסקווע, און האט זיי געוויזן די פערל. ער איז אוודאי געווען ביי זעקס סוחרים; קיינער פון זיי האט אבער נישט געהאט גענוג גע־באטן, אזוי אז דער ריווח וואלט צו קליין געווען. געטראפן האט זיך דאס אין חודש שבט. מיין מאן האט נישט געווסט וואס צו טאן. ער האט געהאט צו באצאלן וועקסלען, וואס ער האט אונטערגעשריבן, כדי צו קענען קויפן די פערל. אין חודש אב פארן־אוועק פון האמבורג אלע מאסקווער שיפן, אזוי אז אין חודש תמוז איז די בעסטע צייט צו פארקויפן. נאר אז מ׳האט אים געבאטן שלעכטע פרייזן, האט מיין מאן זיך אנטשלאסן און פארזעצט דאס גאנצע פעקל פערל און ער האט דערויף באקומען זעקס טויזנט רייכסטאלער ביז ראש־חודש תמוז. ער האט אויסגערעכנט, אז ער וועט דער־נאך באקומען בעסערע פרייזן. ער האט אבער געהאט א גרויסן טעות, עס זיינען געקומען בריוו פון רוסלאנד, אז דארט איז אויס־

געבראַכן אַ גרויסע מלחמה. די סוחרים האָבן דעריבער פֿאַרלוירן דעם חשק צו קויפֿן די פּערל, בײַ דעם נישט צו פֿאַרלירן. וואָס זשע האָט מײַן מאַן געזאָלט טאָן? ער האָט געמוזט פֿאַרקויפֿן. ער האָט באַקומען פֿיר הונדערט רײַכסטאָלער וויניקער ווי מ׳האָט פֿריִער געהאַט געבאָטן. חוץ דעם האָט ער נאָך געמוזט באַצאָלן צינדזן פֿאַר אַ האַלב יאָר. דערפֿאַר איז שטענדיק דער ערשטער סוחר דער בעסטער — דאָס מוז מען נעמען אין אַכט — און אַ סוחר מוז קענען זאָגן אַזוי גיך „יאָ״ ווי „ניין״.

איצט איז מײַן מאַן געווען אין האַמבורג און האָט זיך אויס־געפֿרעגט, ווי עס האַלט דאָרטן. האָט אים יעדער איינער געזאָגט, אַז עס איז דאָרט שטיל. און אין דער אמתן איז עס טאַקע אַזוי געווען. האָט מיר דערויף מײַן מאַן געשיקט אַ רײַזע־באַגלייטער, וואָס האָט געהייסן יעקבֿ און איז געווען גאָר אַ געטרײַער מענטש, נאָר איין חסרון האָט ער געהאַט: ער האָט ליב געהאַט צו טרינקען און ממש נישט געקענט זיך אָפּהאַלטן דערפֿון. איז מײַן גוטער יעקבֿ געקומען קיין האַנאָווער און האָט מיר פֿון דאָרטן געשריבן, איך זאָל מיט מײַנע קינדער אויך אַהינפֿאָרן, ווײַל פֿון דאָרטן פֿאָרט מען מיטן פֿאַסטוואָגן קיין האַמבורג. האָב איך תּיכף געשריבן קיין הילדעסהיים צום יונגן אַבֿרהם קאַנטאָר, וואָס האָט אַמאָל בײַ אונדז געדינט, ער זאָל תּיכף קומען צו מיר קיין האַמיל און מיט מיר פֿאָרן קיין האַמבורג. זײַנען מיר געפֿאָרן קיין האַנאָווער און האָבן דאָרט געטראָפֿן דעם „געשאָסענעם יעקבֿ״. דער איז תּיכף אַוועק צום פֿאַסטמײַסטער, וואָס איז געווען זײַן געשווירענער זויפֿבּרודער, האָט פֿרײַטיק געדונגען פֿאָר אונדז די פֿאָסט און מיר זײַנען געבליבן איבער שבת אין האַנאָווער. ס׳איז געווען אַ גאָר שלעכטער וועטער און דערצו האָב איך געהאַט מיט מיר דרײַ קליינע קינדער. דעם גאַנצן טאָג שבת האָט מײַן שוואָגער ליפּמאַן און מײַן שוועגערין יענטע גערעדט מיט יעקבֿן און אים געבעטן, ער זאָל אַכטונג געבן אויף אונדז און זיך, חלילה, נישט אַנשיכורן, ווי דאָס איז געווען זײַן שטייגער. האָט ער זיי צוגעזאָגט מיט דער „האַנט און מיטן

מויל", אז ער וועט זיך נישט אָנשיכורן, נאָר בלויז טרינקען "נאָך זײַן באַדערפּענישׂ". נאָר ווי אַזוי ער האָט געהאַלטן וואָרט, דאָס וועט איר באַלד הערן. זונטיק אין דער פֿרי זײַנען מיר אַוועקגע־פֿאָרן פֿון האַנאָווער. איך מיט מײַנע קינדער, גאָט זאָל זיי באַשיצן, מיטן דינסטמיידל, דעם משרת, מיטן שליח יעקבֿ. דער פּאָסט־פֿאָר־וואַלטער פֿאָרט אַלע מאָל מיט און דאָס איז געווען, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, יעקבֿס "טרינקברודער". יעקבֿ האָט אונדז אַרויסגעהאָלפֿן אויף די וואָגנס אין האָט אַלץ צו רעכט געמאַכט. ער און דער פּאָסט־פֿאָרוואַלטער זײַנען געגאַנגען נעבן די וואָגנס. איך האָב געמיינט, אַז זיי וועלן אַזוי גיין ביז מע קומט־אַרויס פֿונעם טויער און דערנאָך וועלן זיי זיך אַרויפֿזעצן אויף די וואָגנס. אַז מיר זײַנען אַרויס פֿונעם טויער, האָב איך געזאָגט צו יעקבֿן, ער מיטן פּאָסט־פֿאָרוואַלטער זאָלן זיך אויך אַרויפֿזעצן, כדי מיר זאָלן נישט פֿאַרלירן קיין צײַט און נישט פֿאַרזוימען מיטן אָנקומען בײַ צײַטנס אין האַרבערויק. אָבער יעקבֿ האָט געזאָגט:

— פֿאָרט אין גאָטס נאָמען! איך און דער פֿאַרוואַלטער וועלן גיין אַרום דאָרף: ער וויל בלויז רײַדן מיט עמעצן אין דאָרף. מיר וועלן גיין אַזוי גיך ווי איר פֿאָרט און תיכף וועלן מיר ווידער זײַן בײַ אײַך.

איך האָב נישט געווסט דעם סוד, אַז דאָס דאָרף איז גאַנץ נאָענט בײַ האַנאָווער, הייסן הייסט עס לאַנגענהאָגען, לאַנג איז עס אַ גאַנצע מײַל, און אין גאַנצן לאַנד איז נישט פֿאַראַן קיין בעסער ביר ווי אין דעם דאָזיקן דאָרף. אַזוי אַרום האָבן מיר גוטער שליח יעקבֿ און דער פּאָסטמײַסטער זיך גאַנץ שיין אַנידערגעזעצט אין לאַנגענהאָגען און געטרונקען דעם גאַנצן טאָג און אַ היפּש ביסל פֿון דער נאַכט, ווי איך וועל דאָס שפּעטער דערציילן. איך האָב דערפֿון גאָר נישט געווסט. מיר זײַנען געפֿאָרן פֿאָר זיך אַליין און יעדע רגע האָב איך מיך אומגעקוקט נאָך מײַן יעקבֿן. נאָר ווער ס׳איז נישט געקומען, דאָס איז געווען יעקבֿ. אַזוי זײַנען מיר וויַיטער גע־פֿאָרן ביז קיין אינפֿאָס, וואָס איז צוויי מײַל די וויַיט פֿון האַנאָווער

און וווּ מע מוז באַצאָלן שטײַער. דער פאַטשטיליאָן, וואָס האָט געפֿירט די פֿאָסט, האָט געזאָגט, אַז דאָ מוז מען געבן אָפּצאָל. האָב איך באַצאָלט און געזאָגט דעם פאַטשטיליאָן, ער זאָל נאָך ווײַטער פֿאָרן כּדי מיר זאָלן אָנקומען בײַ ציײַטנס אין האַרבעריק, ווײַל אַ וועטער איז געווען, אַז קיין הונט וואָלט מען נישט אַרויסגעלאָזט אויף דער גאַס. ס׳איז געווען אַרום פֿורים־צײַט. ס׳איז געפֿאַלן אַ דיניטשקער רעגן פֿאַרמישט מיט שניי, און ווי נאָר ער איז אַראָפּגעפֿאַלן אויף אונדז, איז ער שוין געפֿרוירן געוואָרן. אויף די קינדער, נעבעך, און אויף מיר אַליין אויך איז געווען אַ גרויסער צער. האָב איך נאָך אַ מאָל געבעטן דעם פאַטשטיליאָן, ער זאָל דאָך ווײַטער פֿאָרן: ער זעט דאָך, האָב איך אים געזאָגט, וואָס פֿאַר אַ וועטער דאָס איז, און אַז מיר מוזן שטיין אונטערן פֿרײַען הימל. האָט ער דערויף געענטפֿערט:

— איך טאָר נישט אַוועקפֿאָרן פֿון דאָנען, ביז עס וועט נישט קומען דער פאָסטמײַסטער. ער האָט מיר באַפֿוילן, איך זאָל דאָ וואַרטן אַזוי לאַנג, ביז ער וועט מיט יעקבֿן קומען צו אונדז.

וואָס זשע האָב איך געזאָלט טאָן? זײַנען מיר אַזוי געזעסן נאָך צוויי שעה, ביז ס׳איז געקומען דער צאָל־באַאַמטער. ער האָט רחמנות געהאַט אויף אונדז, אונדז געהייסן אַראָפגיין פֿונעם וואָגן, אונדז אַרײַנגענומען צו זיך אין זײַן וואַרעמער שטוב, וווּ די קינדער, נעבעך, האָבן זיך געקענט דערוואַרעמען. דאָ ווידער זײַנען מיר אויך געבליבן אַ גאַנצע שעה ציײַט. דערנאָך האָב איך געזאָגט צום צאָל־באַאַמטן:

— איך בעט דיך, מײַן האַר, טו דאָך עפּעס, דער פאַטשטיליאָן זאָל פֿאָרן ווײַטער, איך זאָל קענען מיט מײַנע קליינע קינדער קומען אין האַרבעריק נאָך פֿאָר נאַכט. דער האַר זעט דאָך אַליין, וואָס דאָס איז פֿאָר אַ וועטער, אַז מע קען אַפֿילו בײַ טאָג נישט פֿאָרן. ווי אַזוי זשע זאָל מען אַהינקומען אין דער פֿינצטערער נאַכט? וואָלט, חלילה, דער אייבערשטער זאָל אָפּהיטן, אַ וואָגן זיך איבערגעקערט בײַ נאַכט, אַזוי וואָלט מען געבראָכן האַלדז־און־נאָקן.

דערויף האָט דער באַאַמטער געזאָגט צום פּאָטשטיליאָן, ער זאָל שוין גיך אַוועקפֿאָרן. אָבער דער פּאָטשטיליאָן האָט געענטפֿערט:

— מײַן האַר, אויב איך פֿאָר־אַוועק, אַזוי וועט דער פּאָסט־מײַסטער פּעטערזון מיר דעם האַלדז צעברעכן און איך וועל נישט באַקומען קיין פּעניג לוין פֿאַר מײַן פֿאָרן.

אָבער דער צאָל־באַאַמטער איז געווען גאָר אַ טיכטיקער גוטער מאַן. האָט ער דעם פּאָטשטיליאָן געצוווּנגען מיט אונדז אַוועקצופֿאָרן און האָט נאָך געזאָגט:

— אַז די צוויי וועלן קומען, קען יעדער פֿון זיי נעמען אַ פֿערד און נאָכרײַטן. איר בלײַבט דאָך איבער נאַכט אין האַרבערײַק.

דעם פּאָטשטיליאָן איז נישט געבליבן קיין ברירה און ער האָט געמוזט מיט אונדז אַוועקפֿאָרן. אַזוי זײַנען מיר כאָטש בײַ אַ שלעכטן וועטער פֿאָרט אַוועקגעפֿאָרן און מיר זײַנען טאָקע אַנגע־קומען בײַ צײַטנס אין האַרבערײַק, ווו מיר האָבן געטראָפֿן אַ גוטע ווארעמע שטוב און אַ גוטן ווילן, מיר זאָלן דאָרטן איבערוואַרטן. די שטוב איז געווען פֿול אַנגעשטופּט מיט פֿורלײַט און אַנדערע רײַזנדערס. אָבער די מענטשן האָבן אַרויסגעוויזן אַ גוטן ווילן לגבי אונדז אַלע און האָבן רחמנות געהאַט אויף די קינדער, נעבעך, וואָס האָבן קיין טרוקענעם פֿאָדעם נישט געהאַט אויף זיך. איך האָב אויפֿ־געהאָנגען זייערע קליידלעך, זיי זאָלן זיך אויסטריקענען, און די קינדער זײַנען ווידער געקומען צו זיך. מיר האָבן מיט זיך געהאַט גוט עסן און בײַם הויזווירט אין שענק איז אויך געווען זייער גוט ביר. אַווי האָבן מיר נאָך אונדזער אויסמאַטערנדיקער רײַזע זיך ווידער דערקוויקט מיט גוטן עסן און טרינקען, זײַנען געזעסן ביז גאָר שפּעט אין דער נאַכט און האָבן אַלץ געמיינט, אונדזערע ביידע זויפֿברידער וועלן באַלד קומען. אָבער קיינער איז נישט געקומען. האָב איך זיך געלאָזט מאַכן אַ שטרויען געלעגער און מיך געלייגט מיט מײַנע קינדערלעך. איך האָב אָבער נישט געקענט שלאָפֿן. האָב איך גאָט געדאַנקט, וואָס איך האָב געבראַכט צו רו מײַנע קינדער. און אַזוי בין איך געלעגן אין געדאַנקען ביז אַרום האַלבער נאַכט.

אַ מאָל הערט מען אין שטוב אַ געשריי. וואָס איז געשען? דער פּאָסטמײַסטער איז געקומען צו לויפֿן אין שטוב שטאַרק אָנגעשיכורט, מיט אַ בלויזער שוועדד אין דער האַנט, און איז אָנגעפֿאַלן אויפֿן פּאָטשטיליאָן, און ער וויל אים דערהרגענען, וויל ער איז אַוועקגעפֿאָרן אָן אים. דער פּאָטשטיליאָן פֿאַרענטפֿערט זיך ווי ווײַט ער קען. דער הויזווירט קומט אויך אַרײַן און זיי ברענגען דערצו, אַז דער פּאָסטמײַסטער זאָל סוף־כּל־סוף זיך באַרויקן. איך בין, נעבעך, געזעסן אין ווינקעלע שטיל ווי אַ מײַזעלע, ווײַל יענער איז געווען אַ שיכור און אַ משוגענער. איך בין געזעסן אין אָנגסטן, וואָס איך האָב נישט געזען יעקבֿן. אַ רגעלע שפּעטער האָט זיך דער פּאָסטמײַסטער אַנידערגעזעצט עסן און איך האָב געזען, ווי דער כּעס האָט אים אַ ביסל אָפּגעלאָזן. בין איך צו אים צוגעגאַנגען און געזאָגט:

— הער פּעטערזען, ווו האָט איר געלאָזן מײַן יעקבֿן?

— ווו זאָל איך אים האָבן געלאָזן? ער האָט נישט געקענט ווײַטער גיין, איז ער געבליבן ליגן בײַ אַ צוים, גאַנץ נאָענט בײַ אַ וואָסער. איצט קער ער שוין זײַן דערטרונקען...

דאָס האָט מיך שטאַרק איבערגעשראָקן און איך האָב נישט געווסט, וואָס איך זאָל טאָן: ס׳איז דאָך געווען אַ ייִד און אַ מענטש! נאָר איך בין געווען אַליין. האָב איך געבעטן דעם הויזווירט, ער זאָל מיר שיקן צווויי פּויערים, זיי זאָלן זען אים געפֿינען און אַהער־ברענגען. זײַנען די צווויי פּויערים אַוועקגעריטן און אַ האַלבע שעה ווײַט פֿונעם דאָרף האָבן זיי געפֿונען מײַן גוטן יעקבֿ כּמעט אַ דער־הרגעטן: ער איז געווען אויסגעמאַטערט פֿונעם וועג און פֿון שיכּרות. ער איז פֿרײַער געווען אָנגעטאָן אין אַ גוטן מאַנטל און האָט בײַ זיך געהאַט אַ ביסל געלט, אָבער אַלץ איז געווען אַוועק. האָבן די פּויערים אים אַרויפֿגעזעצט אויף אַ פֿערד און געבראַכט אין האַרבע־ריק. און כאָטש איך בין געווען אויף אים שטאַרק ברוגז, האָב איך פֿון דעסט וועגן גאָט געדאַנקט, וואָס איך האָב אים ווידער דערזען. אָבער געקאָסט האָט עס מיך זעקס רײַכסטאָלער. איך האָב אים דער־

לאַנגט עפּעס צום עסן און דעם טײַערן משרת מײַנעם, וואָס האָט גע־
דאַרפֿט אַכטונג געבן אויף מיר און אויף די קינדער, האָב איך נאָך
געמוזט באַדינען. אַז עס איז געווארן טאָג, האָבן די פֿורלײַט גע־
בראַכט די וואָגנס, מיר זאָלן ווײַטער פֿאָרן. האָב איך מיך מיט מײַנע
קינדער, מיטן דינסטמיידל און דעם משרת געזעצט אין וואָגן אַרײַן
און געזאָגט צו מײַן יעקבֿן, ער זאָל זיך איצט אויך אַרויפֿזעצן און
נישט טאָן אַזוי ווידער אַ מאָל ווי פֿריִער. זאָגט ער:

— ניין, איך וויל נאָר אַרײַנגיין אין שטוב אַרײַן און זען, צי
ס׳איז גאָר נישט געבליבן ליגן.

מיין איך, אַז ס׳איז טאַקע אַזוי. אָבער מײַן גוטער יעקבֿ האָט
זיך גאָנץ שיין ווידער אַנידערגעזעצט אין שענק און אָנגעהויבן זויפֿן
פֿון דאָס נײַ. איך האָב אַרײַנגעשיקט די פֿורלײַט, די שיפֿורים זאָלן
שוין אַרויסקומען, וויל מיר זײַנען שוין אַזוי לאַנג געזעסן אויף די
וועגן בײַ אַ שלעכט וועטער. אויך די פֿורלײַט האָבן אָנגעהויבן צו
שעלטן: וואָס איז דאָס אַזוינס? זייערע פֿערד וועלן אומקומען, וויל
זיי מוזן שטיין אַזוי לאַנג בײַ אַזאַ וועטער! אָבער דאָס אַלץ האָט גאָר
נישט געהאָלפֿן, ווײַל דער פּאָסטמײַסטער איז געווען דער האַר און
די פֿורלײַט האָבן געמוזט אויסוואַרטן. זײַנען מיר ווידער געזעסן
צוויי שעה און נישט פֿריִער אַוועקגעפֿאָרן ביז די צוויי זײַנען געווען
גאָנץ שיכור און האָבן זיך סוף־כל־סוף אַרויפֿגעזעצט אויפֿן וואָגן.
וואָס זאָל איך וויַטער שרײַבן? אַזעלכע קריגעכצער האָבן מיר געהאַט
ממש אין אַלע האַרבעריקן. אָבער השם יתברך האָט אונדז געהאָלפֿן
בשלום ביז האַרבורג, וואָס איז נאָר אַ מײַל די וויַט פֿון האַמבורג,
און וווּ מײַן פֿאָטער און מײַן מאַן ז״ל זײַנען אונדז אַנטקעגנגעקומען.
מען קען זיך לײַכט אויסמאָלן די פֿרייד, וואָס מיר אַלע האָבן געהאַט.
מיר אַלע זײַנען צוזאַמען געפֿאָרן איבערן וואַסער קיין האַמבורג
און איך האָב געדאַנקט דעם אייבערשטן, וואָס איך האָב געטראָפֿן
געזונט אַלע אונדזערע פֿרײַנד. אויך זײַנען גאָר וויניק ייִדישע
הײַזער געווארן אָנגעשטעקט, בשעת איך בין געווען מחוץ דער
שטאָט. אָבער דער רעש איז נאָך נישט געווען רעכט אײַנגעשטילט.

דאָ און דאָרט האָט מען נאָך ביסלעכווײַז געליטן. בײַ יידן איז אָבער גאָט צו דאָנקען אַלץ געווען גוט און ס׳איז אַווי אויך געבליבן. זאָל דער אייבערשטער אונדז ווײַטער באַהיטן און באַשיצן און אונדז אויסלייזן פֿון אַלע צרות!

אַזוי זײַנען מיר ווידער געווען אין אונדזער ליבער שטאָט האָמבורג, וואָס אַ האַלב יאָר זײַנען מיר געווען פֿון איר דער־ווײַטערט און מיר האָבן געקענט מאַכן דעם חשבון, אַז דער היזק בײַ די פּערל און די צינדזן האָבן באַטראָפֿן העכער צוועלף הונ־דערט רײַכסטאָלער. אָבער מיר האָבן געלויבט און געדאַנקט דעם אייבערשטן, וואָס מיר מיט אַלע אונדזעריקע זײַנען אַרויסגעראַטע־ווען געווארן פֿון דעם אומגליק. וואָס פֿאַר אַ זאַך איז שוין געלטן? „תּן לי הנפֿש והרכוש קח לך" — גיב מיר דאָס לעבן און נעם דיר דאָס האָב־און־גוטס! דאָס האָט אונדז גאָט אַלע מאָל ווידער באַשערט.

דערנאָך זײַנען די מענטשן, וואָס צוליב דער פּעסט זײַנען זיי אַוועק פֿון האָמבורג קיין אַלטאָנאַ, אײַנער נאָכן אַנדערן ווידער אַהיים־געקומען און יעדער אײַנער האָט ווידער אָנגעהויבן זיך פֿאַרנעמען מיט זײַנע געשעפֿטן, ווײַל אין דער צײַט פֿון דער פּעסט זײַנען געווען וויניק געשעפֿטן, וואָרן מע האָט אין ערגעץ נישט געקענט פֿאָרן.

א שטיקל צײַט נאָך דעם איז מײַן מאַן געפֿאָרן אויפֿן יאָריד קיין לײַפּציג און דאָ איז ער זייער קראַנק געוואָרן. דעמאָלט איז עס געווען זייער געפֿערלעך אין לײַפּציג, וואָרן אויב עס וואָלט דאָרט, חלילה, געשטאָרבן אַ ייד, וואָלט עס אים אָפּגעקאָסט זײַן גאַנץ פֿאַרמעגן. אָבער אין יענער צײַט איז אויך ר׳יודא ליבמאַן געווען אין לײַפּציג; ער האָט מײַן מאַן אַ סך גוטס געטאָן און אים שטאַרק אָפּגעהיט. און אַז מײַן מאַן איז אַ ביסל בעסער געווארן, האָט ער צו אים גערעדט ווי אַ גוטער פֿרײַנד און אים געזאָגט, וואָס ער טראַכט אייגנטלעך און פֿאַר וואָס ער נעמט זיך אונטער צו מאַכן אזעלכע שווערע רײַזעס. ער איז דאָך נישט קיין שטאַרקער מאַן. און אין אַלגעמיין זאָל ער מיט אים מאַכן געשעפֿטן בשותּפֿות. ער אַליין איז דאָך אַ יונגער מענטש. ער וואָלט געקענט אויספֿאָרן די גאַנצע וועלט און פֿאַרדינען גענוג

געלט, זיי זאָלן ביידע דערפֿון קענען לעבן ברחבֿות. מיין מאַן האָט אים דערויף געענטפֿערט:

— איך קען דיר דאָ אין לײַפּציג נישט געבן קיין תּשובֿה. איך בין נאָך נישט אין גאַנצן געזונט. איך וויל נישט בלײַבן לענגער אין לײַפּציג, ווײַל איך האָב מורא, עס קען חלילה נאָך ערגער ווערן. דערפֿאַר וויל איך מיך דינגען אַן אייגענע פֿור און אַהיימפֿאָרן. און ווײַל ס׳איז איצט שוין די וואָך פֿון צאָלן און ס׳איז סײַ ווי ווייניק דאָ וואָס צו טאָן אויפֿן יאָריד, קענסטו מיטקומען אומזיסט אויף מיין וואָגן. אַז מיר וועלן זײַן מיט גאָטס הילף אין דער היים, וועלן מיר ביידע זיך קענען איבערשמועסן. מיין גליקעלע וועט דעמאָלט אויך זײַן דערבײַ אין קענען זאָגן, ווי זי האָלט דערפֿון.

מיין גוטער מאַן פֿלעגט גאָר נישט טאָן אָן מײַן וויסן. ר׳ יודאָ האָט שוין חתונה געהאַט. מיין מאַן האָט געפּועלט, אַז זײַן ברודער, דער תּלמיד־חכם שמואל, זאָל אים געבן זײַן טאָכטער פֿאַר אַ ווײַב מיט אַ נדן פֿון פֿינף הונדערט רײַכסטאָלער. אַזוי אַרום זײַנען זיי ביידע אהערגעקומען פֿון לײַפּציג. מיין מאַן איז נאָך נישט געווען אין גאַנצן בײַ זײַנע כּוחות; ער האָט אַבער נישט געמוזט ליגן אין בעט. אַ דאַנק דער גוטער זאָרג און דער עיקר אַ דאַנק דעם אייבערשטנס הילף איז ער באַלד אין גאַנצן געזונט געוואָרן. דאָס האָט געדויערט אכט טעג אָדער מער. די גאַנצע צײַט האָט ר׳ יודאָ אין מיר אַרײַנ־גערעדט, איך זאָל פֿועל־יוצא זײַן, אַז מיין מאַן זאָל מיט אים האַנדלען בשותּפֿות, און אים לאָזן מאַכן אַזעלכע רײַזעס. וואָלט מיט אים זיך, חס וחלילה, עפּעס געטראָפֿן אין לײַפּציג, וואָלט ער אָנגעווויזירן זײַן לעבן און דאָס פֿאַרמעגן. דעם אמת געזאָגט, איז מיר דאָס רײַזן ניט שטאַרק געפֿעלן געווען. אָפּט מאָל האָב איך געלעבט אין גרויסע אַנגסטן, מיין מאַן זאָל, חלילה, נישט קראַנק ווערן אין לײַפּציג, פֿרײַער נאָך איז מיין מאַן אַהיימגעקומען אין מיטן יאָריד און איך האָב דערפֿון גאָר נישט געווווסט; איך קוק־אַרויס פֿון מיין טיר, זע איך ווי מיין מאַן קומט צו פֿאָרן. מע קען זיך אויסמאָלן די שרעק, וואָס איך האָב געהאַט אויסצושטיין. וואָר קען דאָס אַלץ באַשרײַבן?

אַן אַנדער מאָל איז מײַן מאַן געווען אויפֿן „קאַלטן לײַפּציגער יאַריד", דאָס הייסט, אויפֿן יאַריד פֿון נײַ־יאָר. ער איז געווען, און מיט אים נאָך אַנדערע יידן, אויפֿן וועג צוריק. זיי האָבן שוין גע־דאַרפֿט אהער אַנקומען. זיי זײַנען אָבער נישט געקומען אין דעם טאָג, וואָס איך האָב מיר געהאַט אויסגערעכנט. קומט צו מיר די פֿרוי, וואָס צעטראָגט די בריוו, און ברענגט מיר בריוו פֿון פֿראַנק־פֿורט. און זי דערציילט מיר, אַז אין קייסערלעכן פאָסטהויז האָבן זיי באַקומען — דער אייבערשטער זאָל עס נאָר בעסער מאַכן! — גאָר שלעכטע נײַעס. צווויי וועגענער מיט יידן און נישט־יידן האָבן געוואָלט אַריבערפֿאָרן איבערן טײַך עלבע צום צאָלהויז, זײַנען זיי אַלע דערטרונקען געוואָרן. דאָס איז אַזוי געגאַנגען אַזוי שטאַרק, אַז דער פֿאָראָם, די שיף וואָס האָט זיי אַריבערגעפֿירט, האָט זיך אײַנגעבראָכן. מײַן גאָט, איך בין שיער נישט אוועקגעשטאָרבן. כ׳האָב אָנגעהויבן רופֿן, שרײַען און יאָמערן, ווי מע קען זיך דאָס אויסמאָלן. אין דעם קומט־אַרײַן אין שטוב דער גרינער משה, וואָס איך האָב אים שוין פֿריער דערמאָנט, און אַז ער זעט מיך אין אַזאַ מעמד, פֿרעגט ער, וואָס דאָ האָט זיך אַזוינס געטראָפֿן? איך דער־צייל עס אים און זאָג אים:

— איך בעט דיך, למען השם, נעם גיך אַ פֿערד און רײַט־אַרויס צום צאָלשפּיקער און זע, וואָס איז דאָרטן געשען.

דער גרינער משה און די אַנדערע האָבן מיר געוואָלט אויס־רײַדן, נאָר איך האָב מיך נישט געקענט באַרוִיקן. איז דער גרינער משה אַוועקגעריטן. איך בין נאָכגעלאָפֿן צו אַ מאַן, וואָס האָט גע־האָט צו פֿאַרדינגען פֿערד, און דער האָט אַוועקגעשיקט זײַן קנעכט מיט אַ פֿערד אויף אַן אַנדער וועג. נאָר ווי איך גיי אַזוי באַטרײב־טערהייט צוריק אַהיים און קום־אַרײַן, זיצט מײַן מאַן אין שטוב, וואַרעמט זיך און טריקנט זײַנע נאַסע קלײדער — ס׳איז אין דרויסן געווען גאָר אַ שלעכט וועטער.

אַלץ, וואָס די בריוו־טרעגערין האָט געזאָגט, איז געווען לויטער שקר!

בײַם פֿאָרן האָבן מיר אַלע מאָל געהאַט אויסצושטיין גרויסע צרות און בהלות. איך וואָלט אַוודאי געוואָלט, מיר זאָלן עס אַזוי אײַנאַרדענען, אַז מײַן מאַן זאָל קענען בלײַבן אין דער היים. צוליב דעם בין איך נישט געווען קעגן אַ שותפֿות־געשעפֿט מיט ר' יודאַ. ער האָט נאָך אַ מאָל מיט אונדז גערעדט און געמאַכט די בעסטע אָנבאָטן. האָב איך צו אים אַזוי געזאָגט:

— אַלץ, וואָס דו רעדסט, איז טאַקע ווויל און שיין, אָבער דו זעסט די גרויסע הויזפֿירונג און דעם גרויסן עול, וואָס מיר האָבן. מיר נייטיקן זיך יעדעס יאָר אין טויזנט רײַכסטאָלער, כדי צו פֿירן דאָס הויז. חוץ דעם, וואָס מיר דאַרפֿן האָבן פֿאַר אונדזערע געשעפֿטן, צו צאָלן צינדזן און אויף אַנדערע הוצאות, זע איך נישט פֿון וואַנען מיר זאָלן דאָס אַלץ נעמען.

דערויף האָט ר' יודאַ געענטפֿערט:

— דו זאָרגסט זיך דערפֿאַר? ווויל איך דיר דאָ געבן בכתב: אויב מ'וועט נישט פֿאַרדינען יעדעס יאָר מינדסטנס טויזנט רײַכס־טאָלער, זאָלט איר האָבן די רעכט דאָס שותפֿות זאָל אַנולירט ווערן.

אַזעלכע און נאָך אַנדערע ענלעכע הבטחות האָט ער אונדז געגעבן, וואָס וועגן דעם וואָלט געווען צו פֿיל צו שרײַבן. איך האָב דערנאָך גערעדט מיט מײַן מאַן און אים דערציילט, וואָס איך האָב איבערגערעדט מיט ר' יודאַן, און ווי אַזוי ער האָט זיך באַרימט מיט זײַנע גרויסע שטיק. דערויף זאָגט צו מיר מײַן מאַן:

— מײַן טײַער קינד, דאָס זאָגן זײַנס איז אַלץ גאַנץ גוט, אָבער איך האָב גרויסע הוצאות און איך זע נישט, פֿון וואַנען דאָס אַלץ זאָל זיך נעמען בײַ אַ שותפֿות מיט ר' יודאַן.

דערויף האָב איך געזאָגט צו מײַן מאַן:

— מע קען דאָך אויספֿרווון איין יאָר. איך וועל אַנשרײַבן אַ קליינעם כּתב און וועל אים אײַך ווײַזן, צי דאָס געפֿעלט אײַך.

אַזוי בין איך געזעסן איינע אַליין בײַ נאַכט און צונויפֿגעשטעלט דעם אַקט. ר' יודאַ איז אַלץ צוגעשטאַנען צו אונדז און געזאָגט, מיר

זאָלן זיך נישט זאָרגן און איבערגעבן אים אַלע אונדזערע געשעפֿטן, ווײַל ער קען דעם און יענעם וועג אין שטעג, און ער קען גענוג געשעפֿטן, אַז מע זאָל גוט אויסקומען.

האָב איך דערויף געענטפֿערט:

— ווי אַזוי קענען מיר דאָס טאָן און אויף אײַך לאָזן אַלע אונדזערע געשעפֿטן?

האָט ר׳ יודא געענטפֿערט:

— איך ווייס גאָנץ גוט, אַז איר פֿאַרמאָגט אידלשטיינער, וואָס באַטרעפֿן אַ סך טויזנטערס. זיי וועט איר נישט אַוועקווארפֿן. וועלן מיר דאָס אַזוי מאַכן: איר זאָלט די דאָזיקע אידלשטיינער פֿאַרקויפֿן אַדער אויסבייטן אַזוי גוט ווי איר קענט און ווילט, דאָס איז אין פֿונקט. צווייטנס, זאָל דאָס שותפֿות־געשעפֿט זײַן אויף צען יאָר און יעדעס יאָר זאָל מען זיך אָפּרעכענען. אויב בײַ דעם געשעפֿט וועט מען נישט פֿאַרדינען יעדעס יאָר וויניקסטנס צוויי טויזנט רײַכס־טאָלער, האָט מײַן מאַן די ברירה און ער קען זיך אָפּזאָגן פֿונעם שותפֿות־געשעפֿט. אָן דעם דאָזיקן פֿונקט האָבן מיר נישט געוואָלט מאַכן קיין שותפֿות. אויב דאָס שותפֿות הערט־אויף, זאָל אַלץ ווערן פֿאַרקויפֿט, כּדי יעדער איינער זאָל באַקומען זײַן גאַלט. דריטנס, מײַן מאַן זאָל פֿאָרן מיט ר׳ יודאַן איין מאָל אַדער צוויי מאָל קיין אַמסטערדאַם און אים אַלץ אויסלערנען, ווי אַזוי מע דאַרף אײַנ־קויפֿן, און ר׳ יודא זאָל האָבן אַלע סחורות אונטער זײַן האַנט און זיי פֿאַרקויפֿן. פֿערטנס, כּדי צו קענען פֿירן די געשעפֿטן, זאָל מײַן מאַן אײַנלייגן פֿינף ביז זעקס טויזנט רײַכסטאָלער. ר׳ יודא זאָל צולייגן צוויי טויזנט רײַכסטאָלער און אַלע מינים צירונג און אַנדע־רע סחורות, וואָס מײַן מאַן פֿאַרמאָגט, זאָל ער אויפֿן בעסטן אופֿן פֿאַרקויפֿן אַדער אויסבייטן. נאָך דעם איז געמאַכט געוואָרן אַ פֿעסטער קאָנטראַקט און אויף אַלע אופֿנים געזיכערט געוואָרן. דער־נאָך איז ר׳ יודא ווידער געפֿאָרן קיין הילדעסהיים און געזאָגט, אַז ער וויל צונויפֿברענגען דאָס גאַלט אַזוי ווי עס איז געוואָרן אָפּגע־מאַכט, און אין צוויי אַדער דרײַ וואָכן אַרום וועט ער צוזאַמען מיט

מײַן מאַן פֿאַרן קיין אַמסטערדאַם. מײַן מאַן האָט זיך פֿאַרטיק גע־מאַכט צו זײַן רײַזע און איבערגעוויזן געלט קיין אַמסטערדאַם. ס׳האָט נישט מער געפֿעלט, ווי ר׳ יודאַ זאָל אויך קומען מיט זײַן געלט. ער איז טאַקע געקומען צו דער צײַט, אָבער מיטגעבראַכט האָט ער נאָר וועקסלען פֿאַר פֿינף הונדערט רײַכסטאָלער. האָבן מיר אים געזאָגט:

— ר׳ יודאַ, וואָס איז דאָס? עס האָבן דאָך געדאַרפֿט זײַן צוויי טויזנט רײַכסטאָלער!

— איך האָב איבערגעלאָזט מײַן ווײַב, זי זאָל עס פֿאַר־קויפֿן און דאָס רעשט געלט אַריבערשיקן פֿון הילדעסהיים.

זײַנען מיר מספּים געווען. און אַווי זײַנען זיי ביידע אין גאָטס נאָמען אַנגעקומען גליקלעך אין אַמסטערדאַם. מײַן מאַן האָט אַ־געהויבן קויפֿן קלייניקייטן, ווי דאָס איז דעמאָלט געווען דער סדר. ביי יעדער פֿאַסט האָט מײַן מאַן געפֿרעגט:

— האָסטו שוין באַקומען די וועקסלען?

און יענער האָט אַלץ געזאָגט ביי יעדער פֿאַסט:

— אָט באַקום איך זיי... אָט וועל איך זיי באַקומען...

אָבער ס׳איז גאָר נישט דערפֿון געווארן. ער האָט גאָר נישט באַקומען. וואָס זשע האָט מײַן מאַן געזאָלט טאָן? ר׳ יודאַ האָט אים געגעבן גוטע ווערטער און אַ סך געשמועסט. האָט מײַן מאַן פֿאַר זײַן גלעלט צוזאַמען מיט ר׳ יודאַס פֿינף הונדערט טאָלער געקויפֿט סחו־רות אין אַמסטערדאַם. אַווי ווי מע קען אין אַמסטערדאַם גיך אַנלייגן גלעלט. דערנאָך איז מײַן מאַן ווידער צוריקגעפֿאָרן אַהיים און ר׳ יודאַ — צו זיך אַהיים. ער האָט מיטגענומען צו זיך קיין הילדעסהיים אַלץ, וואָס מײַן מאַן האָט געהאָט אײַנגעקויפֿט. און איז אַלץ געפֿאָרן אַהין און צוריק, כדי צו פֿאַרקויפֿן, און האָט מיט דעם געהאַנדלט ווי זײַן הארץ האָט באַגערט. אַז מײַן מאַן איז אַהיימגע־קומען, האָט ער גערעדט מיט מיר און אַ ביסעלע צוגעברומט, אַז צו דעם שותפֿות־געשעפֿט מיט ר׳ יודאַן האָב איך אים צוגערעדט:

— ר׳ יודאַ האָט זיך דאָך שוין באַלד ביים אָנהייב נישט גע־

האלטן ביים אפמאך! איז וואס זשע וועט דא ארויסקומען און וואס וועט זיין דער סוף? ביי אזעלכע אומשטענדן קען מען דאך, דער אייבערשטער זאל אפהיטן, פשוט קראפירן!

האב איך אים דאס אויסגערעדט, ווי וויט גוט איך האב געקענט, און האב אים געזאגט, ווי עס איז אין דער אמתן.

— ר' יודא איז א יונגער מאן, און ויפל האט ער שוין באקומען נדן? פינף הונדערט רייכסטאלער! און אבט ביז ניין הונדערט רייכסטאלער האט ער געהאט, ווען ער איז אוועקגעגאנגען פון אונדז. אין דעם זיינען שוין צוויי יאר אריבער. ס'איז געווען אוממעגלעך, ער זאל צונויפבאקומען צוויי טויזנט רייכסטאלער. זאל זיך אייך דאכטן, אז מען שיקט אים אוועק אזוי ווי פריער און מע געטרויט אים א סך טויזנטערס. אזוי ווי מיר האבן דאס שוין פריער געטאן. איז ווען דער אייבערשטער וויל געבן מזל, קען ער עס געבן פונקט אזוי מיט ווייניק ווי מיט א סך.

וואס האט מיין מאן געזאלט טאן? צי סע האט אים יא געשמעקט צי נישט, מיר זיינען שוין געווען דערינען און מיר האבן געמוזט זיך אויסבאדן אין באד... און אזוי איז פארגאנגען א שטיק צייט. ר' יודא האט פארדינט צו ביסלעך, ווי ער האט אונדז געשריבן. אבער „אין הקומץ משביע את הארי" — א הינפעלע קען ניט זאט מאכן דעם לייב. בקיצור, צו וואס זאל איך אייך א סך שרייבן? דאס יאר האט זיך באלד געענדיקט און מיר ביידע זיינען נישט געווען צופרידן: וויבל מיר האבן געזען, אז מע האט נישט געהאט פארדינט אפילו אויף אויסצוהאלטן איין הויז, מפל שכן צוויי הייזער. ענדלעך, נאך א יאר שותפות־געשעפט, איז מיין מאן געפארן קיין הילדעסהיים און זיך צערעכנט מיט ר' יודאן, און אויסגעפונען, אז אזוי קענען זיי ביידע נישט באשטיין. האט ער גערעדט צו ר' יודאן ווי א ברודער צו א ברודער:

— דו זעסט, אז מיר ביידע קענען נישט באשטיין ביי אזא מין שותפות־געשעפט. נאכן אפמאך האט מען געזאלט פארדינען יעדעס

יאָר צום ווייניקסטן צוויי טויזנט רייכסטאָלער, אָבער דו זעסט גוט, אַז אָפֿילו קיין איין טויזנטער איז נישט געווען פֿאַרדינט.

האָט ר׳ יודא אויך אײַנגעזען, אַז אַזוי קענען זיי ביידע נישט באַשטיין און אַזוי האָבן זיך ביידע אָפּגעזאָגט פֿונעם שותפֿות־געשעפֿט, ביידע פֿריוואַטיליק און אין גוטער פֿרײַנדשאַפֿט. מײַן מאַן האָט געשריבן דעם צעשיידונגס־אָקט, פֿאַר זיך איינעם און איינעם פֿאַר ר׳ יודאַן, און ביידע האָבן אים געחתמעט כּפּי דעם מנהג. עס זײַנען אָבער נאָך געווען פֿאַר עטלעכע טויזנטערס רינגלעך און אַנדערע מינים צירונג. מײַן מאַן האָט זיי אַלע געלאָזט ר׳ יודאַן, ער זאָל זיי אַלע פֿאַרקויפֿן און געבן מײַן מאַן דאָס געלט דערפֿאַר. עס איז אויך געווען פֿאַרפֿיקסירט אַ באַשטימטער טערמין אויף צו באַצאָלן. אָבער אַז ס׳איז געקומען דער טערמין, איז גאָר נישט געווען באַצאָלט. מיר האָבן געשריבן ר׳ יודאַן אויף אַ לײַטישן און פֿאַרמעלן אופֿן: אַז ער ווייסט דאָך, צו וואָס ער איז זיך מתחייב געווען; זאָל ער דאָס געלט אַריבערשיקן קיין האַמבורג. ר׳ יודא האָט געענטפֿערט ווי עס געהערט צו זײַן: כאָטש ער האָט נאָך נישט אַלץ פֿאַרקויפֿט, ווייל ער פֿאָרט זען וואָס גיכער אַריבערצושיקן וועקסלען. סוף־כל־סוף, אַז דאָס האָט געדויערט העכער אַ יאָר און מיר האָבן גאָר נישט געקענט אַרויסבאַקומען פֿון ר׳ יודאַן, איז מײַן מאַן ווידער געפֿאָרן קיין הילדעסהיים, רעכענענדיק דורך דעם צו באַקומען זײַן געלט פֿון יודאַן. אָבער אַנשטאָט דעם געלט באַקומט ער גאָר עפּעס אַנדערש צו הערן. וויַיל נאָך דעם ווי ר׳ יודא האָט מײַן מאַן עטלעכע טעג פֿאַרשלעפּט, האָט זיך גאָר אַרויסגעוויזן, אַז ר׳ יודא זאָגט צו מײַן מאַן:

— איך וועל דיר אָפֿילו קיין גראָשן נישט געבן! און עס וואָלט מיך שטאַרק געפֿרייט, איך זאָל קענען האַלטן דײַנס צוויי מאָל אַזוי פֿיל... וואָרן אונדזער שותפֿות האָט געדאַרפֿט געדויערן נאָך אונדזער אָפּמאַך צען יאָר און געדויערט האָט ער נאָר איין יאָר. פֿאַדער איך פֿון דיר נאָך אַ ס׳סך, אַ סך טויזנטערס, און אַלץ וואָס דו

פֿארמאגסט איז מײַנס... דו קענסט מיר גאָר נישט באַצאָלן מיט דעם, וואָס דו פֿארמאָגסט!

מײַן מאַן איז געווארן שטאַרק איבערגעשראָקן און געזאָגט:

— ר' יודא, וואָס רעדסטו דא? איז דאָס דער דאָנק פֿאַר אַלע טובֿות, וואָס איך האָב דיר געטאָן? דו ביסט אַרויסגעקומען צו מיר נאַקעט אין באַרוועס און אין א קורצער צײַט אַרום האָסטו אַוועק־געטראָגן פֿון מיר נײַן הונדערט רײַכסטאָלער מזומן געלט. איך האָב דיר געטרויט אַ סך טויזנטערס. איך האָב דיר געוויזן אַלע ערטער, וואָס איך האָב געקענט און וואָס איך האָב געווסט, אַז דאָרט לאָזן זיך מאַכן געשעפֿטן, און בפֿרט אַז איך האָב דיך געהאַלטן פֿאַר א לײַטישע בריאה און פֿאַר אַן ערלעכן מענטשן, און האָב באַווירקט מײַן ברודער, רבי שמואל, ער זאָל דיר געבן זײַן טאָכטער פֿאַר א וויב. חוץ אַלעמען האָסטו דאָך אַליין געבראָכן דעם אָפּמאַך: אַנשטאָט אײַנצולייגן צווישן טויזנט טאָלער האָסטו אײַנגעלייגט נאָר פֿינף הונדערט טאָלער. חוץ דעם איז נאָך געשטאַנען אין אונדזער אָפּמאַך, אַז אויב מען וועט נישט פֿאַרדינען בײַ אונדזער שותפֿות־געשעפֿט יעדעס יאָר צווישן טויזנט טאָלער, איז אויס מיטן שותפֿות. דו ווייסט אליין גאַנץ גוט, אַז פֿאַרדינט האָבן מיר קוים טויזנט טאָלער און אין אָפּמאַך שטייט דאָך בפֿירוש, אַז אויב מע פֿאַרדינט נישט די צווישן טויזנטערס, האָב איך די ברירה אויפֿצוגעבן דאָס גאַנצע. סוף־כּל־סוף האָט עס אונדז ביידן נישט גענוצט. דעריבער האָבן מיר ביידע נאָכן אָפּמאַך זיך פֿרײַוויליק אָפּגעזאָגט פֿון אונדזער פֿאַר־פֿליכטונג. וואָס זשע ווילסטו האָבן ווײַטער? איך בעט דיך, ברענג נישט דערצו, אַז לײַטן זאָלן באַריידן. מיר זײַנען דאָך פֿאַרט קרובֿים און מיר וואָלטן געקענט מיט גאָטס הילף נאָך ווײַטער האַנדלען בשותפֿות.

דאָס אַלץ האָט אָבער גאָר נישט געהאָלפֿן, דער גוטער ר' יודא איז געבליבן בײַ דאָס זײַניקע. וואָס האָט מײַן מאַן געזאָלט טאָן? נאָך לאַנגע רייד און אַרומקריגענישן האָבן זיך מענטשן אַרײַנגע־מישט און איינער האָט געגעבן דעם אַנדערן תקיעת־כּף, אַז יעדער

וועט זיך נעמען אַ בורר און קומען נאָך פֿיר חדשים קיין הילדעס־היים צום משפט. מיין מאַן האָט געמוזט זאָגן יאָ צו דעם אַלעמען, וואָרן לא יוכל לדין עם שהתקיף ממנו[4], קענסט זיך נישט אַמפּערן מיט דעם וואָס איז שטאַרקער פֿון דיר. און יעדער ווייסט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין גרעסערער תקיף ווי דער וואָס איז האוחז ביד. איז מיין מאַן נאָך דעם אַהיימגעקומען און האָט מיר דאָס אַלץ דערציילט. האָבן מיר זיך שטאַרק מצער געווען, וויל מיר האָבן געווּסט, אַז מיר האָבן ליבֿטיש און ערלעך זיך באַצויגן צו דעם מאַן און אים אַ סך גוטס געטאָן — זאָל אונדז דער אייבערשטער דערפֿאָר אַזוי באַצאָלן? מיין מאַן איז אויף מיר ברוגז געווען, ווייל איך בין דאָך געווען די סיבה פֿון דעם שותפֿות. אָבער איין גאָט ווייס, אַז איך האָב נאָר געוואָלט טאָן דאָס בעסטע און נאָר געטראַכט, אַז מיין מאַן זאָל נישט מוזן מאַכן אַזעלכע שווערע רייזעס. מיר איז נישט איינגעפֿאַלן אַז עס וועט אַזוינס ארויסקומען, דערצו נאָך פֿון ר׳ יודאַן, וועמען איך האָב געהאַלטן פֿאַר אַן ערלעכן מענטש. צי ר׳ יודאַ האָט געהאַט אַ חשד אויף מיין מאַן, אַז ער האָט אפֿשר אַן זיין וויסן געמאַכט געשעפֿטן אין דער צייט פֿון שותפֿות, דאָס קען איך נישט וויסן. אפֿשר איז דאָס, וואָס איך וועל דאָ דערציילן, געווען עפּעס ווי בוימל אויפֿן פֿייער. אָבער וואָס געשען איז געשען און מ׳קען עס נישט איבערבייטן. ר׳ יודאַ האָט בײַ אונדז ביידע פֿאַרדינט אַ היפּש ביסל געלט און אונדז איז דערבײַ נישט גוט געווען אויפֿן האַרצן. איך האָב געפֿרעגט מיין מאַן, פֿאַר וואָס זאָל דער משפט זיין אין הילדעסהיים, ער האָט געוואָלט פֿאָדערן, דער משפט זאָל זיין אין אַן אומפּאַרטיישער שטאָט, האָט מיין מאַן, נאָך אַלץ ברוגז, מיר געענטפֿערט:

— ווען דו וואָלטסט דאַרט געווען, וואָלטסטו עס געקענט מאַכן בעסער. יענער האָט מיין פֿאַרמעגן אין דער האַנט, מוז איך טאָן אַזוי ווי ער וויל און נישט אַזוי ווי איך וויל.

---

[4] קהלת ו, י.

נו, צו אונדזער מחלוקת האָט באַלד געזומען אַ סוף. מיר האָבן געמוזט אויסוואַרטן מיט געדולד און אַלץ איבערלאָזן דעם אייבערשטן. ער, וואָס האָט אונדז אַרויסגעהאָלפֿן ביז איצט פֿון אַזוי פֿיל בייזע עסקים און צרות, וועט אונדז אויך דערפֿון אַרויסהעלפֿן. מיר זײַנען נאָך געווען יונג און האָבן ערשט אַנגעהויבן צו קומען צו עפּעס רעכטס, און די געשעפֿטן זײַנען געגאַנגען גוט, האָט זיך געמוזט טרעפֿן מיט אונדז אַזוינס, וואָס איז אונדז נישט גוט אָנגע־קומען.

איך האָב שוין פֿריער געשריבן, אַז מײַן מאַן האָט געהאַט פֿון ר' יודאַן אַ כּתבֿ, אַז צו דעם שותפֿות האָט געזומען אַ סוף. אַז מײַן מאַן איז דערנאָך צוריקגעקומען פֿון הילדעסהיים, איז דאָ געווען אַ פֿראַנצויז וואָס האָט געהאַט פֿאַרשיידענע סחורות. מיט אים האָט מײַן מאַן געביטן און דערבײַ געמאַכט גוטע געשעפֿטן. אָבער, ווי עס פֿירט זיך בײַ יידן, איז וועג אײַנער פֿאַרדינט אַ הונדערטער, מאַכן דערפֿון די מענטשן טויזנטערס. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אָרומ־רודערן, אַז מײַן מאַן האָט פֿאַרדינט אַ סך טויזנטערס. דאָס איז געווען תיכף נאָכן שותפֿות און זיכער איז דאָס דערגאַנגען אויך צו יודאָס אויערן. האָט ער זיך אײַנגערעדט, אָדער אפֿשר נאָר געלאָזט פֿילן, אַז ער רעדט זיך אײַן, מײַן מאַן זאָל האָבן פֿאַרדינט פֿון די געשעפֿטן אין אַ צײַט, וועג ער איז נאָך געווען בשותפֿות מיט יודאָן. צי דאָס האָט אים אַזוי אויפֿגעטראָגן, צי ער האָט גאָר חרטה בא־קומען, וואָס ער האָט אָפּגעשניטן מיט מײַן מאַן, צי עס האָט זיך אים נישט געוואָלט אַרויסלאָזן אַזוי פֿיל געלט פֿון דער האַנט — דאָס קען נאָר אײַן גאָט וויסן. מיר האָבן בײַ אים גאָר נישט געפֿילט קיין אומפּאַסיקס אָדער אומשולדיקס. נאָר ער האָט אונדז שטאַרק פֿאַרפֿאַלגט און נישט געוואָלט אַרויסלאָזן פֿון די הענט דאָס, וואָס ער האָט געהאַט. אָדם יראה לעינים וה' יראה ללבבֿ — דער מענטש זעט נאָכן אָנבליק, אָבער גאָט זעט נאָכן האַרצן. אפֿשר האָט ער זיך אײַנגערעדט, אַז ער איז געראַטן, און זיך דערבײַ געהאַלטן. וואָרן אין אָדם רואה את חובו לעצמו, קיין שום מענטש געפֿינט

נישט אין זיך זײַן אייגענע שולדיקייט. אונדז איז דאָס נאָך אַ סך שוועֶרער און זויערער אָנגעקומען, ווײַל מיר האָבן גוט געווּסט, אַז מיר האָבן זיך באַצויגן צו דעם מענטשן מיט גרויס פֿאַרטרויען און האָבן אים אַזוי פֿיל גוטס געטאָן. און דערפֿאַר האָט ער אונדז אַזוי באַצאָלט. כּל מה דעבֵיד רחמנא לטבּ עבֵיד[5] — אַלץ וואָס גאָט טוט איז גוט.

די צײַט פֿונעם יאָריד אין פֿראַנקפֿורט בײַם מײַן האָט זיך דער־נענטערט און מײַן מאַן האָט געמוזט פֿאָרן אויפֿן יאָריד, ווי ער פֿלעגט דאָס טאָן שטענדיק. אַהין איז ער אַוועק צו זײַן ברודער, ר׳ איציק פֿון האַמיל, און האָט אים אַלץ אויסדערציילט, וואָס עס האָט זיך אים געטראָפֿן מיט ר׳ יודאָן, און אים געבעטן, ער זאָל אים אַנווײַזן אַ גוטן תּלמיד־חכם, ווײַל ער מוז זײַן צום טערמין אין היל־דעסהיים און יעדער מוז מיטברענגען זײַן בורר, אויב ער וויל נישט אַנווערן דאָס וואָס עס קומט אים. האָט ר׳ איציק תּיכף געזאָגט צו מײַן מאַן:

— דו האָסט שוין פֿאַרשפּילט, אויב דוווילסט דיך מיט אים משפּטן אין זײַן קהילה.

האָט מײַן מאַן אים געענטפֿערט:

— וואָס האָב איך געזאָלט טאָן? איך האָב נישט געקענט בעסער טאָן.

אַז ער האָט אים אויסגערעכנט אַלע זײַנע רעכט און אַלע טענות, וואָס ער האָט צו ר׳ יודאָן, האָט מײַן שוואָגער דערויף געזאָגט:

— ביסט טאָקע גערעכט און דו וואָלטסט אפֿשר אויך באַקומען רעכט, ווען איר וואָלט געהאַט אומפּאַרטייִשע דיינים און ווען איר וואָלט אײַך געמשפּט אויף אַן אומפּאַרטייִשן אָרט.

האָט מײַן מאַן דערויף געזאָגט:

— דאָס קען מען נישט מער בײַטן, זאָל עס זײַן ווי דער

---

[5] ברכות, ס (אָן דעם וואָרט „מה״).

אייבערשטער וועט וועלן, אבער איך מוז דערפון פטור ווערן. ווייז מיר נאר אן אויף א גוטן מאן.

נאך א ביסל איבערטראכטן האט מיין שוואגער געזאגט:

— דא איז פאראן א טיכטיקער גוטער מאן, ער הייסט ר' אשר, איז דיין אין דער קהילה, און ער איז גוט געבוג.

איז מיין מאן צו אים געגאנגען און האט אים געוויזן דעם קאנטראקט און די אנולירונג. ר' אשר האט דערויף געזאגט צו מיין מאן:

— זארג דיך נישט, דיין ענין איז א גערעכטער און איך וועל מיט דיר פארן.

און אזוי האבן זיי עס טאקע געטאן נאכן יאריד.

נאך בשעתן יאריד האט מיין מאן געפרעגט בײ זיין ברודער, צי ער קען איינעם א טיכטיקן יונגן מאן, וואס ער וואלט אים געקענט ארײַננעמען אין זיין געשעפט. האט ער אים אנגעוויזן אויף איינעם מיטן נאמען ישׂשכר כהן, וועלכער איז בעוונותינו הרבים געווארן דער אמתער הורדוס פאר מיין גאנצן הויז, וואס וועגן דעם וועל איך שרײַבן שפעטער, אויפן געהעריקן ארט.

דערווײַל האט דער יאריד זיך געענדיקט און מיין מאן איז מיט זיין בורר געפארן צום משפט קיין הילדעסהיים. וואס זאל איך דא לאנג וועגן דעם רעדן? הונדערט בויגנס וואלט איך געדארפט אנ־שרײַבן, אויף איבערצוגעבן אלץ, וואס האט זיך דארט אפגעשפילט אין דעם דאזיקן ענין. אונדזער בורר האט נישט באווען רעכטס עפעס אויפצוטאן, ווײַל ער איז געווען איינער אליין, און האט גע־האט צווויי אקעגן זיך. ר' אשר האט זיך נישט געוואלט לאזן באַ־צווינגען און זיין איינשטימיק מיט אן אומגערעכטן פסק. ער האט געוווסט, אויב ער וועט נישט געבן זיין הסכמה, וועט מען אים אײַנזעצן — צום וויניקסטן האט מען אים מיט דעם אנגעשראקן. דעריבער איז מיין גוטער ר' אשר בסוד אוועקגעפארן פון הילדעס־היים. ער האט אבער פריער אנגעשריבן גרויסע שאלות ותשובות, אויף צו פארטיידיקן מיין מאן, און זיי דארט איבערגעלאזט. נאר דאס

אַלץ האָט גאָר נישט געקענט העלפֿן. דער אַב־בית־דין פֿון הילדעס־היים און איין פֿרנס — איך וויל קיינעם נישט אָנרופֿן בײַם נאָמען, זיי זײַנען שוין אַלע אויפֿן עולם האמת — זײַנען בײַגעשטאַנען ר׳ יודאַן און האָבן געוואָלט מיט געוואָלט, אַז מײַן מאַן זאָל אײַנגיין אויף אַ פּשרה, וואָס איז אויסגעקומען צו שוועך פֿאַר מײַן מאַן, און ער האָט נישט געוואָלט דערויף אײַנגיין. עס וואָלט געווען גע־קומען צו אַ גאָר לאַנגן פּראָצעס פֿאַרן מלוכה־געריכט, אָבער מײַן שוועך, וואָס האָט דעמאָלט געווינט אין הילדעסהיים, (אויך וועגן דעם וועל איך שפּעטער רײַדן, ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו, ער זאָל דאָרטן ווינען), האָט מײַן מאַן געבעטן ממש מיט טרערן אין די אויגן און אים געזאָגט:

— דו זעסט דאָך, מײַן ליבער זון, וואָס דאָ איז דער מער. בעט איך דיר, לאָז דיך אָפּ פֿון פֿאַרשלעפּן ווײַטער דעם פּראָצעס. זיי געדולדיק און פֿאַרגלײַך זיך ווי ווײַט דו קענסט און דער אייבער־שטער וועט ווידער בעסערס באָשערן! (און וואָס איז אויך געשען, ווי איך וועל שפּעטער דערציילן).

וואָס האָט מײַן מאַן געוואָלט טאָן? ר׳ יודא האָט דאָך אַלץ גע־טאָן אין דער האַנט און ס׳איז געווען שוועך צו געפֿינען אַן אויס־וועג. אַזוי האָט מײַן מאַן קענען זײַן ווילן געמוזט אײַנגיין אויף אַ פּשרה. מע קען זיך דאָס גוט אויסמאָלן, וואָס פֿאַר אַ פּשרה ס׳איז דאָ אַרויסגעקומען. ווייסן וויים איך אָבער, אַז מיר האָבן נישט פֿאַר־מאָגט קיין צוויי מאָל אַזוי פֿיל וויפֿל דאָס אַלץ האָט אונדז אָפּגע־קאָסט. איך גיב נישט אַזוי ר׳ יודאַן די שולד, ווי די וואָס האָבן אים דערצו געהאָלפֿן, ווײַל — כּי אין אָדם רואה את חובו לעצמו, קיין שום מענטש זעט ניט זײַנע אייגענע פֿעלערן.

בקיצור, ס׳איז אַלץ פֿאַרבײַ און מיר האָבן זיי אַלע מוחל גע־ווען, אי ר׳ יודאַן, אי די וואָס האָבן אים דערבײַ געהאָלפֿן, און האָבן נישט קיין תּרעומות אָדער ווידערווילן צו אים. וויל ער האָט געוויס געמיינט, אַז ער איז געראָטן און אַז עס קומט אים דאָס אַלץ פֿון אונדז. אויב נישט, וואָלט ער עס אפֿשר דאָס נישט געטאָן. אמת,

מיין מאן האט עס שטארק ווי געטאן, אבער ווער האט אים געקענט העלפן? הצועק על מה שעבר הרי זה תפילת שוא[6] — ווער עס שרייט אויף דעם וואס איז שוין אריבער, איז גלייך ווי אן אומזיסטע תפילה. נאר דער אייבערשטער, וואס האט געזען אונדזער אומשולדיקייט, האט אונדז באשערט, נאך איידער עס זיינען פארגאנגען פיר וואכן, אזא גוט געשעפט, אז מיר האבן געקענט אריינברענגען כמעט דעם גאנצן היזק, און מיין מאן האט נאך דערנאך געלעבט מיט ר' יודאן אין אחדות און צוטרוי.

איך וועל נאך אויך דערציילן, וואס פאר א כבוד עס האבן מיר אפגעגעבן ר' יודא און זיין וויב, וועו איך בין געווען אין בערלין. ער האט אויך שטענדיק געהאט געשעפטן מיט מיינע קינדער, אזוי אז מיר האבן נישט געהאט זיך וואס איבער אים באזונדער צו באקלאגן. וואלט מען נאר וויטער געפירט דאס געשעפט און דערביי גוט פארדינט, מיין איך, אז מיר וואלטן גאנץ גוט אויסגעקומען איינער מיטן אנדערן. אבער עס וויזט־אויס, אז ס'איז געווען אין יששכרס זכות, וואס מיר האבן געמוזט איבערריסן מיט ר' יודאן. איצט האט אנגעהויבן צו בליען יששכרס מזל, ווי איך וועל דאס שוין איצט דערציילן.

כאטש דער דאזיקער עסק איז נישט וויכטיק, פונקט ווי מיין גאנץ בוך, האב איך דאס געטאן דערפאר, כדי צו פארטריבן מיט דעם מיינע אומנוציקע מעלאנכאלישע מחשבות, וועו זיי האבן מיך דערשלאגן. אויך קען מען זען דערפון, ווי אלע מענטשלעכע זאכן ווערן אנדערש מיט דער צייט — והמקום ב"ה עשה סולמות, זה משפיל וזה מרים — און דער אייבערשטער מאכט לייטערס, דעם לאזט ער אראפנידערן, דעם אנדערן הייבט ער אויף. ר' יודא איז צו אונדז געקומען און האט ממש גאר נישט פארמאגט. אבער דער אייבערשטער האט אים אזוי געהאלפן, אז איך מיין, היינט צו טאג וועט מען אים נישט קענען אפקויפן מיט הונדערט טויזנט רייכס־

---

[6] ברכות, ט.

טאָלער. ער פֿירט נאָך הינט אויך אַזעלכע געשעפֿטן און ווערט הויך געשאַצט פֿונעם קורפֿירשט, ירום הודו, אַז איך האַלט, אויב עס וועט זיך אים וויטער אַזוי אינגעבן, און אויב דער אייבער־שטער וועט ניט זײַן קעגן אים, וועט ער שטאַרבן צו זײַן צײַט ווי דער רײַכסטער מאַן אין גאַנץ דײַטשלאַנד. מ׳קען אויך זען, ווי מיר האָבן געהאָלפֿן אַ סך מענטשן, גאָט צו דאַנקען, אויפֿן רעכטן וועג, און אַלע וואָס זײַנען געשטאַנען מיט אונדז אין געשעפֿטן, זײַנען גע־ווָארן גרויסע עשירים. אָבער דאָס רובֿ האָבן אונדז גאָר ניט אָפּ־געדאַנקט, אַזוי ווי עס פֿירט זיך אין דער וועלט. פֿאַרקערט גאָר, אַ סך מענטשן, וועלכע מיר האָבן גוטס געטאָן, האָבן אונדז אָדער אונדזערע קינדער אָפּגעצאָלט מיט בייז. גאָט דער אַלמעכטיקער איז געראַטן. מיר, זינדיקע מענטשן, קענען ניט זאָגן און אַפֿילו נישט וויסן, וואָס פֿאַר אונדז איז גוט אָדער שלעכט. אַ מענטש מיינט אָפֿט, ווען עס איז אים געשען עפּעס פֿײַנלעכס, אַז דאָס איז פֿאַר אים עפּעס גאָר בייז. עס קען אָבער זײַן, אַז דאָס, וואָס מיר האָלטן פֿאַר גאָר בייז, איז פֿאַר אונדז גראָד צום גוטן. ווען דער ערלעכער און גוטער מרדכי — ה׳ ינקום דמו! — וואָלט געווען געבליבן בײַם לעבן, וואָלט אפֿשר דער אָדער יענער נישט געליטן קיין שאָדן און וואָלט אַוודאי אויך געווָארן אַ גרויסער מענטש.

דערנאָך האָבן מיר געהאַט דעם גרינעם משה. אמת טאָקע, מיט אים האָבן מיר נישט געמאַכט אַזוי פֿיל געשעפֿטן, אָבער פֿאַרט, ווי שוין געזאָגט, מיט אים האָבן מיר געהאַנדלט גאַנץ שיינע קאָלעק־ציעס מיט אונצן־פֿערל. ער האָט געמאַכט גאַנץ וויטע רײַזעס אין געהאַט דאָ־הי, דאָס וויב און די קינדער. האָבן מיר זיי געמוזט אויסהאַלטן און נישט געוווסט, צי די פֿאַרדינסטן וועלן אַזוי פֿיל אַרײַנברענגען. דאָ לאָזט זיך זאָגן ווי עס שטייט: שלח לחמך על פני המים כי ברובֿ הימים תמצאנו — לאָז־אַוועק דײַן ברויט אויפֿן וואַסער, וואָרן אין פֿיל טעג אַרום וועסטו עס געפֿינען. בקיצור: מיר האָבן דערביי טאָקע נישט קיין סך פֿאַרדינט, אָבער פֿון דעסט וועגן זײַנען מיר גוט אויסגעקומען איינס מיטן אַנדערן און מיר וואָלטן

אויך נאך לענגער געבליבן צוזאמען, ווען ער וואלט זיך נישט ארויסגעצויגן פון האמבורג און זיך באזעצט אין שאטלאנד, גאנץ נאענט פון דאנציג. ער איז אהין ניט שלעכט פארפארן און ס׳איז אים געגאנגען זייער גוט. אברהם קאנטאר פון קאפענהאגען, וואס האט, ווי איך האב שוין דערמאנט, בני אונדז געדינט, ווען ער איז געווען נאך יונג, האט זיך געפירט ערלעך און ווויל. דערנאך האבן מיר אים געשיקט עטלעכע מאל קיין קאפענהאגען. דארט איז ער רייך געוואָרן און איז שפעטער געפארן אהין מיטן ווייב און קינדער, דארטן צו ווויינען. דערנאך האבן מיר נישט מער געהאט מיט אים קיין באציונגען. ווי מע דערציילט, איז ער היינט א מאן וואס פאר־מאגט פופצן טויזנט רייכסטאלער, זיצט אין זיין געשעפט און גיט זיינע קינדער טויזנטערס נדן. מע וואלט געקענט נאך א סך ווען דעם שרייבן, וואס מיר האבן אים געטאן, נאר ווער ווייל דאס צו־געבן? מיר, מענטשן, זיינען אומדאנקבארע באשעפענישן.

מיין קרוב מרדכי פהן, נאך א יונגער מאן, און לייב בישערע האבן געמאכט א שותפות־געשעפט מיט מיין מאן. ער האט זיי גע־שיקט קיין ענגלאנד און זיי מיטגעגעבן קרעדיטבריוו און מזומן געלט. אבער פון דער רייזע איז גאר נישט געוואָרן. איבער דער מלחמה האבן זיי נישט געקענט אנקומען אין ענגלאנד. און אזוי איז גאר נישט געוואָרן פון דער רייזע. זיי האבן אבער פארליען א היפש ביסל געלט אויף גוטע צינדזן אין אמסטערדאם. פון דעמאלט אן איז מיין קרוב מרדכי כהן געפארן קיין האלאנד און בראבאנט, און גאר גוט פארדינט. אט א די ערשטע רייזע איז ג׳ע־וואָרן דער אנהייב פון זיינע געשעפטן און זיין עשירות. ר׳ יודא איז, ווי איך האב שוין געזאגט, א דאנק אונדז געוואָרן דער גרויסער מאן. מיין שוואגער ר׳ אליהו סגל איז געווען א נישט־געניטער יונגער מאן און גאר נישט פארשטאנען אין געשעפט. האט אים מיין מאן תיכף געגעבן א גרויסן קרעדיט. לסוף האט ער אים גע־שיקט מיט א קרעדיט פון צוואנציק טויזנט רייכסטאלער קיין אמסטערדאם. א סך מיטגלידער פון דער היגער קהילה, ממש גרונט־

זײַלן פֿון דער היגער קהילה, האָבן גאָט געדאַנקט, וועָן מיר האָבן זיי געגעבן קרעדיט. איך וואָלט געקענט אַנרופֿן נאָך אַנדערע. נאָר וואָס קען מיר דאָס אַלץ העלפֿן? ווו איז דער דאַנק דערפֿאַר, וואָס דו, דער ערלעכער טיכטיקער מאַן ר' חיים האָמיל, האָסט גוטס געטאָן דער גאַנצער וועלט? און גערן וואָלטסטו נאָך וויַיטער געהאָלפֿן, און יעדן גוטס געטאָן, אַ מאָל מיט נוצן און אַ מאָל מיט שאָדן! אָפֿט האָט ער געווּסט, אַז עס וועט אים קיין פֿאַרדינסטן נישט אַרײַנברענגען און דאָך האָט ער געטאָן, טאַקע נאָר ווי גמילת חסד של אמת. איצט זײַנען דײַנע ליבע פֿרומע קינדער, אַפֿילו אויב זיי שטויסן זיך ערגעץ אָן, פֿאָרט אַזוי ערלעך, אַז זיי ווילן ליבערשט שטאַרבן איידער עמעצן טאָן אָן עוולה. אָבער די אַלע, וואָס מיר האָבן זיי גרויס גוטס געטאָן, טראַכטן נישט מער וועגן דעם. און זיי וואָלטן דאָך צוּיטגעווּיזן געקענט זײַן מײַנע קינדער, אַזעלכע יונגע מענטשן, וואָס האָבן זייער פֿרומען פֿאָטער אַזוי פֿרי פֿאַרלוירן, און זײַנען איצט אַזוי ווי שעפֿעלעך אָן אַ פֿאָסטעך, וואָלטן געקענט אַ ביס צוהעלפֿן! אָבער דער אייבערשטער זאָל זיך דערבאַרעמען, ס'איז גאָר דער היפּוך דערפֿון. הלוואי וואָלטן מיר פֿון זיי נישט געהאָט קיין שום גוטס און נישט קיין בייז. פֿאַרקערט, זיי האָבן מײַנע קינדער געבראָכט שאָדנס פֿאַר טויזנטערס און עס דערפֿירט אַזוי ווײַט, אַז דאָס געלט פֿון מײַן זון מרדכי האָט געמוזט אַרײַנפֿאַלן אין געמיינעם המון. דער ראש־עדה און דאָס גאַנצע געריכט האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז אָן ערלעך געשעפֿט און אַז מען דאַרף נישט צוריק אָפּגעבן די סוחרים עפּעס פֿון זייער סחורה, ווײַל ער האָט ערלעך און יושרדיק געקויפֿט. מע האָט אים נישט געוואָלט לאָזן צו רו. ערב יום־כּיפּור האָט ער געמוזט זײַן האָב־און־גוטס ממש אַוועקווואַרפֿן און זיך אויסגלײַכן מיט די סוחרים, וואָס צוליב דעם איז געקומען אין דער ערשטער ריי זײַן חורבן. ווי אַזוי ס'איז דעמאָלט געווען אויפֿן האַרצן מיר און אים, זאָל דער גרויסער גאָט עס פֿאַר זיך נעמען און זאָל עס זײַן אָן אָפּקומעניש פֿאַר אונדזערע זינד! נו, דאָס איז געשען לשם שמים, וואָס מע האָט מײַן זון אַזוי

געפֿינעניקט. זאָל דער אייבערשטער זיי באַצאָלן פֿאַר זייערע מעשים! דעם מאַן, וועגן וועמען איך רייד דאָ, קען איך נישט באַשולדיקן, ווײַל איך קען ניט זײַנע געדאַנקען — אָדם יראה לעינים — דער מענטש משפט נאָך דעם וואָס ער זעט. נאָר דאָס וויס איך יאָ: אַז מײַנע קינדער זײַנען געווען יונגע מענטשן און האָבן זיך געגייטיקט אין א ביסל קרעדיט, ווי דאָס פֿירט זיך אַוודי בײַ געשעפֿטן. זיי האָבן געוואָלט פֿאַרקויפֿן עטלעכע וועקסלען. די סוחרים האָבן בײַ זיי געגומען די וועקסלען און זיי געהייסן צוריקקומען נאָך דער בערזע־צײַט. ווי מיר דאַכט זיך, האָט דער אָ זעלביקער סוחר זיך נאָכגעפֿרעגט בײַ א יידן, וואָס פֿון אים האָט ער א סך געהאַלטן. אָבער אַז מײַנע קינדער זײַנען ווידער געקומען נאָך דער בערזע־צײַט צום סוחר, צו קריגן מזומן געלט קעגן גוטע וועקסלען, גע־חתמעטע דורך גוטע זשיראַנטן, האָט זיי דער סוחר די וועקסלען צוריקגעגעבן. דערפֿאַר האָבן זיי שפּעטער אָפּט מאָל זיך נישט גע־קענט קיין עצה געבן. גרויסער, אייניציקער גאָט, איך בעט דיך פֿון די טיפֿענישן פֿון מײַן האַרצן, דו זאָלסט מיר מוחל זײַן. ווײַל עס קען זײַן, אַז איך האָב דעם מאַן, וואָס פֿון אים האָב איך דאָ גע־טראַכט, געטאָן אַן עוולה, און עס קען גאָר זײַן, אַז אַלץ וואָס ער האָט געטאָן איז טאַקע יאָ געווען לשם שמים. דערפֿאַר מוז מען אַלץ איבערלאָזן דעם גרויסן גאָט און געדענקען, אַז די הבֿלדיקע וועלט וועט באַלד אַריבער. דו, גרויסער גאָט, דו ווייסט דאָך גוט, ווי איך פֿאַרברענג מײַן צײַט אין גרויסע זאָרגן און אין גרויסער דערשלאָגנקייט. איך בין געווען א פֿרוי, וואָס איז געווען א לאַנגע צײַט אַוודי הויך געשאָצט פֿון איר מאַן און געווען פֿאַר אים דער שוואַרצאָפּל פֿונעם אויג. אָבער מיט זײַן אָפּשטאַרבן איז אויך אַוועק עשירות, מײַן כּבֿוד און אַלץ איז אַוועק, וואָס איך מוז איצט באַ־ווײַנען און באַקלאָגן אַלע מײַנע טעג און אַלע מײַנע יאָרן. הגם איך וויס גאָנץ גוט, אַז ס׳איז א שוואַכקייט פֿון מײַן זײַט און איך באַגיי א גרויסן פֿעלער, אויב איך פֿאַרברענג מײַן צײַט אין אַזא יאָמער און עלנט, א סך בעסער וואָלט געווען, איך זאָל יעדן טאָג

פֿאַלן אויף די קני און דעם גרויסן גנעדיקן גאָט לויבן און דאַנקען פֿאַר די גרויסע גנאָד, וואָס ער באַווייזט מיר, דער אומווערדיקער. איך זיץ נאָך ביז הײַנט בײַ מײַן טיש. איך עס וואָס מיר גלוסט זיך. איך לייג מיך אויף דער נאַכט אין מײַן בעט און האָב נאָך אַ שילינג אויף שפּײַז. ווי לאַנג דאָס וועט ליב זײַן דעם גרויסן גאָט. איך האָב מײַנע ליבע קינדער, אויב עס גייט צײַטנווײַז דעם אָדער דעם אַנדערן נישט אַזוי גוט, לעבן מיר דאָך און דערקענען אונדזער באַשעפֿער. וויפֿל מענטשן זײַנען דאָ אויף דער וועלט וואָס זײַנען בעסער, פֿרימער, געלערנטער (און וואַרהאַפֿטיקער פֿון מיר און זיי האָבן אַ סך וויניקער, האָבן אפֿילו נישט צו עסן קיין אין מאָלצײַט. מענטשן, וואָס איך אַליין קען זיי פֿאַר אויסטערליש פֿרומע לײַט? ווי זשע זאָל איך קענען געגונ לויבן און דאַנקען מײַן באַשעפֿער פֿאַר די אַלע חסדים, וואָס ער באַווייזט אונדז און מיר צאָלן נישט אָפּ דערפֿאַר? וואָלטן מיר, אַרעמע, זינדיקע מענטשן, נאָר געוואָלט דערקענען די גרויסע באַרעמהאַרציקייט פֿונעם גרויסן באַשעפֿער, וועלכער האָט פֿון אַ שטיק ליים אונדז געמאַכט פֿאַר מענטשן און אונדז געגעבן צו דערקענען זײַן גרויסן אָפּשײַן און הייליקן נאָמען, כּדי מיר זאָלן אים דינען מיטן גאַנצן האַרצן. וואָרן זעט נאָר, מײַנע ליבע קינדער, וואָס טוט אַ זינדיקער מענטש, ער זאָל אָנקומען און דערגרייכן די גנאָד פֿון אַ מלך, וואָס איז דאָך נישט מער ווי בשר ודם, וועלכער איז הײַנט דאָ און מאָרגן איז ער אין קבֿר? און וואָס זײַנען דאָס שוין פֿאַר אַ טובֿות, וועלכע ער באַקומט פֿון אַ מלך אַ בשר ודם? דער מלך קען אים מאָכן פֿאַר חשובֿ, ער קען מאַכן, ער זאָל באַקומען אַ סך געלט, אָבער דאָס אַלץ איז נאָר אויף אַ שטיקל צײַט און נישט אויף אייביק. און אויב ער האָט אפֿילו אַלץ אין זײַן האַנט ביז צום טאָג פֿון זײַן טויט, איז עס דאָך נאָך אַלץ גאָר נישט, ווײַל דער ביטערער טויט מאַכט אַלץ פֿאַרגעסן, און זײַן גאַנץ עשירות און זײַן כּבֿוד העלפֿט אים נישט, ווײַל נישטאָ קיין מאַכט אין טאָג פֿון טויט. און דער מענטש ווייסט דאָס אַלץ, און פֿון דעסט וועגן טראַכט ער דעם מלך בשר ודם ווייל צו דינען,

כדי ער זאל באקומען אלץ פאר דער צייט פון זיין לעבן. על אחת כמה וכמה מוזן מיר טאג און נאכט טראכטן, ווי אזוי צו דינען ווי עס דארף צו זיין, דעם אייבערשטן, וועלכער איז אייביק! וויל אלע טובות, וואס מיר האבן פון א מלך בשר ודם, קומען פון אים. און ער איז דער וואס גיט אלץ די מענטשלעכע קיניגן און לייגט זיי ארויף אין הארצן צו טאן גוטס די, וועלכע דאס איז אנגעצייכנט נאך זיין הייליקן ווילן. וויל לב מלכים ביד ה', דאס הארץ פון די קיניגן איז אין גאטס האנט. און די מתנות פון א מלך בשר ודם זיינען אלץ גאר נישט אין פארגלייך מיט דעם וואס דער אייבערשטער גיט די גאטספארכטיקע. דאס איז די אייביקייט, וואס האט נישט קיין מאס, נישט קיין ציל און נישט קיין פארגאנג. אזוי ארום, מיינע הארצליבע קינדער, זייט געטרייסט און ווארט־אויס אין אינערע ליידן, און דינט גאט דעם אלמעכטיקן מיטן גאנצן הארצן, צי עס גייט אייך ח"ו שלעכט צי עס גייט אייך גוט. ווארן כאטש מיר מיינען, אז דאס, וואס דער גרויסער גאט האט ארויפגעלייגט אויף אונדז, איז צו שווער, אז מיר זאלן עס קענען אריבערטראגן, מוזן מיר אויך וויסן, אז דער גרויסער האר לייגט אויף זיינע קנעכט נישט מער ארויף ווי דאס, וואס מיר קענען אריבערטראגן. און ווייל איז דעם מענטשן, וועלכער טראגט־אריבער מיט געדולד אלץ וואס ער שיקט צו אים אדער זיינע קינדער. דעריבער בעט איך מיין באשעפער, ער זאל מיר נאר געבן אויסדויער, וויל אלץ, וואס אויף דער וועלט איז אונדז דערווידער, געשעט דאך נאך אונדזערע מעשים נאך. און דעריבער זאלן מיר עס געדולדיקערהייט אריבערטראגן, כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה, אזוי ווי מ'לויבט גאט פארן גוטס, אזוי דארף מען אים לויבן פארן בייז. א געטרייער דינער ביי א מלך בשר ודם שטעלט־אין זיין ליב־און־לעבן פאר זיין האר וועגן. אמת, זיין האר קען אים באלוינען מיט עשירות און מיט גרויסע גיטער אויף א צייט וואס פארגייט. ווי שוין געזאגט, אז מ'וויים נישט, ווי לאנג עס געדויערט? די באלוינונג מצד אונ־

דזער גאָט געדויערט אָבער תמיד און אייביק, און אָזוי ווי ער איז אייביק, איז אייביק אויך זײַן גרויסע באַרעמהאַרציקייט.

איצט ווילן מיר אַלץ איבערגעבן גאָט און ווידער אָנהייבן דאָ, ווו איך בין געבליבן שטיין.

מײַן טאָכטער מאָטע איז איצט געווען אין דריטן יאָר און מע האָט נישט געזען קיין שענער און קליגער קינד. נישט בלויז מיר האָבן עס זייער ליב געהאַט, נאָר אַלע מענטשן, וואָס האָבן עס געזען און געהערט, האָבן געהאַט אַ גרויסע סימפּאַטיע פֿאַר דעם ליבן קינד. אָבער דער ליבער גאָט האָט עס נאָך ליבער געהאַט. אַז דאָס קינד איז געווען אין דריטן יאָר, זײַנען בײַ אים פּלוצעם הענט און פֿיס געשוואָלן געוואָרן. און כאָטש מיר האָבן אַ סך דאָקטוירים געהאַט און גענוצט אַ סך הײלמיטלען, איז דעם אייבערשטן אָזוי געפֿעלן, אַז נאָך דעם ווי עס איז בײַ די פֿיר וואָכן אָפּגעלעגן מיט גרויסע און שוועריע ליידן, האָט ער גענומען זײַן חלק צו זיך און אונדזער חלק האָט ער געלאָזן ליגן פֿאַר אונדז, צו אונדזער גרויסן צער, וואָס לאָזט זיך נישט באַשרײַבן. איך האָב מורא, אַז איך האָב מיך געהאַט פֿאַרזינדיקט פֿאַרן אייבערשטן. איך האָב נישט געטראַכט אין דער מעשׂה פֿון ר׳ יוחנן, וואָס איך וועל זי שפּעטער דערציילן, און אַז עס זײַנען פֿאַראַן נאָך גרעסערע שטראָפֿן, ווי איך, דער אייבערשטער זאָל זיך דערבאַרעמען, בין געווויר געוואָרן שפּעטער. איך און מײַן מאַן זײַנען זיך אָזוי שטאַרק מצער געווען, אַז מיר בײַדע האָבן דערנאָך אַ לאַנגע צײַט געהאַט איבערצושטיין גרויסע קרענקונגען. איך בין דעמאָלט געווען טראָגעדיק און בין דערנאָך געלעגן געוואָרן מיט מײַן טאָכטער חנה. איבער דעם טויט פֿון מײַן טײַערן קינד, וואָס איך האָב נישט געקענט זיך באַרויקן, בין איך אַרײַנגעפֿאַלן די גאַנצע צײַט פֿון דער קימפּעט אין אַ געפֿערלעכער קרענק. דאָקטוירים האָבן געהאָלטן, אַז איך וועל מער נישט קומען צו זיך און מיר געוואָלט אײַנגעבן פֿאַרצווייפֿלטע הייל־מיטלען. זיי האָבן דאָס געגעבן צו פֿאַרשטיין מײַנע מענטשן, מיינע־דיק אַז איך וויס דאָס נישט. איך האָב אָבער צו מײַן מאָן און מײַן

מוטער געזאגט, אז איך וויל נישט אײַננעמען די דאָזיקע רפֿואה. זיי האָבן דאָס איבערגעגעבן די דאָקטוירים. און כאָטש זיי האָבן געטאָן דאָס בעסטע, וואָס זיי האָבן געקענט, אויף איבערצוריידן מיך, איך זאָל דאָס יאָ אײַננעמען, האָבן זייערע רייד גאָר נישט געהאָלפֿן.

— זאָלן זיי ריידן — האָב איך געזאָגט — וואָס זיי ווילן, איך נעם מער גאָר נישט אײַן. אויב דער געטרײַער גאָט ווייל מיר העלפֿן, קען ער דאָס טאָן אָן אַ רפֿואה פֿאַרשריבן פֿון אַ דאָקטער. נאָר אויב עס איז אַנדערש באַשלאָסן געוואָרן פֿון זײַן ליבן נאָמען, וואָס קענען שוין העלפֿן די רפֿואות פֿון דאָקטוירים?

בקיצור, איך האָב געבעטן מײַן מאָן, ער זאָל אָפּזאָגן אַלע דאָקטוירים און זיי באַצאָלן. און אַזוי איז דאָס אויך געשען: השם יתברך האָט מיר געגעבן כּוח, אַז פֿינף וואָכן נאָכן געלעגן ווערן האָב איך שוין געקענט גיין אין שול, אמת, נאָך זייער שלאַף, אָבער איך האָב דערפֿאַר געלויבט מײַן גאָט און אים געדאַנקט. און מיט יעדן טאָג איז מיר געוואָרן צו ביסלעך בעסער, אַזוי אַז איך האָב ענדלעך אָפּגעזאָגט מײַנע וואַרטערינס און דער אָם, און מיט דער הילף פֿונעם אייבערשטן אַליין מיך פֿאַרנומען מיטן פֿירן מײַן הויז. סוף־כּל־סוף האָב איך געמוזט פֿאַרגעסן דאָס ליבע קינד, ווי דעם באַשלוס וואָס קומט פֿון גאָט. נשפּחתי כמת מלב [7], כ׳בין פֿאַרגעסן געוואָרן ווי אַ טויטער פֿון האַרצן. דאָס איז צו זען פֿון דער וויַיטערדיקער מעשׂה, וואָס האָט זיך געטראָפֿן מיט גרויסע פֿרומע לײַט. דעריבער איז עס כּדאַי, מ׳זאָל זיך געדולדיקן מיט אַלעמען און זיך מעסיקן אין לייד, וועָן עס טרעפֿט אַ מענטשן, חס וחלילה, אַ צרה, סײַ בײַ קינדער, סײַ בײַ זײַן גוף אָדער בײַ זײַן פֿאַרמעג. אויב דער דאָזיקער מענטש האָלט זיך אַפֿילו פֿאַר זייער פֿרום און וואָלט זיך געקענט טראָכטן — אײַ, ליבער גאָט, פֿאַר וואָס שיקסטו מיר אָט אַזאַ צער, איך ווייס דאָך נישט, מיט וואָס איך האָב מיך אַזוי פֿאַרזינדיקט? — זאָל דער מענטש דאָס נישט טאָן, און אַלע צרות זאָל ער אַננעמען מיט

---

[7] תהילים לא, י״ג.

צופֿרידנקייט, און אַנגעמען פֿאַר גערעכט דעם משפּט און זאָגן ברוך דיין אמת — געבענטשט זאָל זיין דער גערעכטער ריכטער, ווייל אַלץ, וואָס דער גרויסער גאָט טוט, טוט ער מיט גערעכטיקייט. מי יאמר מה תעשה, ווער קען אים זאָגן: וואָס טוסטו? מען מוז אויך וויסן, אַז אַלץ, וואָס דער אייבערשטער טוט דעם מענטשן, טוט ער אַלץ צום גוטן. און ווער ווייסט, צי עס זיינען נישט בעסער פֿאַרן מענטשן די ווייטיקן און יסורים, דאָס אַנווערן פֿון קינדער, פֿרײַנד און געלט און נאָך אַנדערע, ווי ווען עס גייט אים גאַנץ גוט. דער אייבערשטער איז אַ בארעמהארציקער. אַז נישט, ווער וואָלט געקענט באַשטיין פֿאַרן דין אויף יענער וועלט?

צו וואָס לענגער דערבײַ בלײַבן?

*

ווי איך האָב שוין אַ פּאָר מאָל דערמאָנט, אַז אונדזערע תּלמידי־חכמים, געבענטשט זאָל זיין זייער אַנדענק, האָבן באַשריבן, ווי יוחנן איז געווען אַ גרויסער תּנא און ווי בײַ זיין לעבן זיינען אים געשטאַרבן נײַן זין, און אויף דער עלטער איז אים געבליבן אַ גאָר קליינער זון פֿון דרײַ יאָר. האָט זיך אַ מאָל געטראָפֿן, אַז זינגע לײַט האָבן געוואָשן זייער געצײַג און געשטעלט אַ קעסל מיט וואַסער אויפֿן פֿײַער, אויף צו וואָשן, און דער קעסל האָט אָנגעהויבן קאָכן און איז איבערגעלאָפֿן. בײַם קעסל איז געווען אַ באַנק, אויף אַרויפֿ־צולייגן אויף איר די וועש. און זיי האָבן געהאַט אַרויפֿגעזעצט דאָס קינד אויף דער באַנק און נישט אַכטונג געגעבן אויף אים. איז דאָס קינד אויפֿגעשטאַנען און געוואָלט אַרײַנקוקן אין קעסל, ווי דאָס פֿירט זיך אַזוי בײַ קינדער. אָבער די באַנק איז נישט געשטאַנען גלײַך, אַזוי אַז זי האָט זיך איבערגעקערט צוזאַמען מיטן קינד און דאָס קינד איז אַרײַנגעפֿאַלן אין קעסל מיט קאָכעדיקן וואַסער. דאָס קינד האָט געשריען ביטער און יאָמערלעך. האָבן זיך אַלע מענטשן איבערגעשראָקן און זינגען באַלד צוגעלאָפֿן צום קעסל. דער פֿאָטער האָט עס געוואָלט גיך אַרויסציען, איז אים געבליבן אין זיין האָנט אַ

פֿינגער פֿונעם קינדס הענטעלע, ווײַל עס איז שוין געווען אין גאַנצן צעקאַכט. האָט ער געשלאָגן דעם קאָפּ אין דער וואַנט, איז געלאָפֿן אין בית־מדרש און געשריען צו זײַנע תלמידים:

—טרויערט אויף מײַן מזל, וואָס ברענגט מיר אַזוי פֿיל לייד! דאָס איז דאָס ביינדל פֿון מײַן צענטן קינד און דאָס האָב איך געבראַכט גאָט פֿאַר אַ קרבן.

פֿון דעמאָלט אָן האָט ער געטראָגן אויפֿגעהאָנגען אויף זײַן האַלדז דעם ביינדל ווי אַ געדענקעניש און, ווען ס׳איז געקומען צו אים אַ פֿרעמדער למדן, האָט ער אים געוויזן דאָס ביינדל פֿאַר נחת־רוח, גלײַך ווי ער וואָלט אים געוויזן זײַן קינד.

און איצט, מײַנע ליבע קינדער, אויב דאָס האָט זיך געטראָפֿן מיטן פֿרומען חשובן ר׳ יוחנן, וואָס זשע זאָל זיך ערשט טרעפֿן מיט אַן אַנדערן מענטשן? ר׳ יוחנן איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם. ער האָט געלערנט מקרא, משנה און גמרא, האָט אויך פֿאַרשטאַנען מעשה מרכבה[8] און מעשה בראשית, ער האָט אויך געקענט באַשווערן די מלאָכים און שדים, האָט פֿאַרשטאַנען אַרויסצולייענען פֿון די שטערן אויפֿן הימל און געוווסט אויך דעם באַטײַט פֿון די בלעטער אויף די ביימער, וואָס שאָקלען זיך איןווינט. און נישט געקוקט אויף דעם, האָט אים געטראָפֿן אַזאַ גרויס אומגליק און ער האָט עס אָנגענומען פֿאַר גוט און איז געבליבן אַ חסיד ביז זײַן טויט. און איצט, מײַנע האַרציקע קינדער, וויים איך גאַנץ גוט, אַז אָפּט האָבן מענטשן געליטן ביים פֿאַרלירן געלט און ביים פֿאַרלירן קינדער. אָבער וואָס העלפֿט אונדזער גאַנצער צער און יאָמער, ווען דאָס קען סײַ ווי נישט העלפֿן. ס׳איז אַלץ אומזיסט. מיר קרענקען מיט אונדזער גוף און טוען אומרעכט אויף אונדזער נשמה. מיט דעם, וואָס מיר זײַנען זיך אַזוי מצער, שוואָכן מיר אָפּ אונדזער גוף און מיט אַ טרויעריקן גוף קענען מיר נישט רעכט דינען דעם

---

[8] וועגן דער נעפֿלעכקייט, וואָס ווערט וועגן איר, אין דער פּאַרעם פון אַ רײַטוואָגן, נביאות געוואָנט אין ספר יחזקאל.

אייבערשטן. ווײל די שכינה רוט נישט אויף אַן אומעטיקן גוף. אַז פֿאַר צײַטן האָבן די נביאים געוואָלט, די שכינה זאָל אויף זיי רוען, האָבן זיי געמוסן כּלערליי כּלי־זמרים און זיי געלאָוט שפּילן פֿאַר זיך. כּדי דער גוף זאָל לוסטיק זײַן. אַזוי ווי עס שטייט וועגן דעם אַ סך געשריבן אין אונדזערע ספֿרים.

איך, אײַער מוטער, האָב פֿאַרלוירן בײַם לעבן פֿון מײַן מאַן אַ קינד פֿון קנאַפּע דרײַ יאָר, וואָס האָט נישט געהאַט זײַנס גלײַכן, ווי איך האָב שוין געשריבן. איך האָב נישט געהאַט אַזוי פֿיל שכל, איך זאָל טראַכטן אין דעם פֿרומען דוד המלך, וועמ זײַן ערשטער זון מיט זײַן ווײַב בת־שבֿע איז קראַנק געוואָרן און ער האָט גרויס צער געהאַט פֿאַרן קראַנקן קינד, האָט געפֿאַסט און געטאָן צדקה און תּפֿילה, אָבער דער אייבערשטער האָט דאָס קינד צו זיך גענומען. און אַז דאָס קינד איז שוין געווען טויט, האָבן דעם מלכס קנעכט דאָס פֿאַר אים פֿאַרשוויגן און געהאַלטן בסוד. ווײל זיי האָבן געוואָגט:

— דער מלך איז געווען שטאַרק באַצערט, וועמ דאָס קינד איז געלעגן קראַנק און ס׳איז נאָך געווען אַ האָפֿענונג, עס זאָל לעבן בלײַבן. וואָס זשע וועט דער מלך ערשט אַצינד טאָן, וועמ ער וועט געווויר ווערן, אַז דאָס קינד איז טויט און אַז ס׳איז מער נישט פֿאַראַן קיין שום האָפֿענונג, עס זאָל לעבן?

האָט קיינער נישט געוואָלט אים זאָגן. אָבער דער פֿרומער מלך דוד האָט דערקענט אין זייער שטילשווײַגן, אַז דאָס קינד איז טויט. האָט ער געפֿרעגט בײַ זײַנע קנעכט, צי דאָס קינד איז געשטאָרבן. קיינער האָט אים אָבער נישט געענטפֿערט. האָט ער פֿאַרשטאַנען, אַז זײַן ליב קינד איז טויט. איז ער אויפֿגעשטאַנען פֿון זײַן אַש, ווו ער איז געזעסן, האָט זיך געהייסן דערלאַנגען וואַסער און באַ־פֿוילן זײַנע קנעכט, זיי זאָלן אים ברענגען עסן און טרינקען, און ער האָט אויך געגעסן און געטרונקען. דעריבער האָבן זיך זײַנע קנעכט גאָר שטאַרק פֿאַרוווּנדערט. ענדלעך האָט איינער זיך אָנגע־נומען מיט האָרץ און געזאָגט:

— אדוני מלך, אזוי לאנג ווי דין קינד האט נאך געלעבט, ביסטו געווען פול מיט צער, האסט גאר נישט געגעסן און גאר נישט געטרונקען, און ביסט געזעסן אין דעם אש טאג און נאכט. אבער ווי באלד דו האסט געהערט, אז דין זון איז געשטארבן, האסטו אנגענומען פאר געראטן דעם דין, אזוי ווי דאס דארף אויך זיין, און האסט געזאגט: ברוך דיין אמת, ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם — דער אייבערשטער האט געגעבן און דער אייבערשטער האט גענומען, געבענטשט זאל זיין דעם אייבערשטנס נאמען, און דו ביסט תיכף דערנאך אויפגעשטאנען און זיך געלאזט ברענגען צום עסן און טרינקען, ווי דאס קינד וואלט נאך געלעבט.

האט דערויף דער מלך צו זיי געזאגט:

— איך וויל אייך זאגן, מיינע געטרייע דינערס, אז ווען דאס קינד איז נאך געלעגן קראנק און געהאט נאך אין זיך די נשמה, האב איך אלץ געטאן, געווויינט און געשריען, תשובה, תפילה און צדקה געטאן און געטראכט, אפשר וועט זיך דער אייבערשטער דער־ בארעמען און צושיקן זיין רפואה. אבער איצט, אז אלץ האט גאר נישט געהאלפן און דער אייבערשטער האט ווידער צו זיך גענומען דאס, וואס ער האט מיר איבערגעגעבן צו היטן, וואס זשע העלפט דאס גאנצע שרייען און ווויינען? מיין קינד קומט נישט מער צוריק צו אונדז. מיר מוזן גיין צו אים...

אצינד זעט, ווי דער פרומער דוד איז זיך נוהג געווען. דערפון זאלן מיר זיך אפלערנען און אלץ איבערלאזן דעם ליבן גאט, ווייל זיכער האבן מיר שטארק געזינדיקט.

און אצינד: אזוי לאנג מיין מאן האט נאך געלעבט און איך האב געהאט כלערליי זאכן אויסצושטיין, האב איך, די זינדיקערין, אן שכל און אן בילדונג, פארצווייפלט ביז גאר, געמיינט אז אויב מיר האבן אנגעווויירן געלט אדער געהאט אן אנדערן היזק, זיינען מיר שוין אין גאנצן אנידערגעווארפן — האט אונדז אבער דער גרויסער גאט שטענדיק גנעדיק און מיט בארעמהארציקייט ווידער

געהאלפֿן, מיט ר׳ משה העלמשטאַט, וואָס מיט דעם וועל איך אַנ־
הייבן מײַן פֿערט בוך און אַזוי פֿאַרענדיקן מײַן דריט בוך. דער
גרויסער לעבעדיקער גאָט וועט זיך אַ מאָל דערבאַרעמען איבער
אונדז און וועט אונדז אויסלייזן פֿונעם גלות, כדי מיר זאָלן קענען
רעכט דינען דעם אייבערשטן ווי עס געהערט צו זײַן, און אַלע
פֿעלקער זאָלן דערקענען און וויסן, אַז מיר זײַנען דײַן געליבט
פֿאָלק, און אַז דו, גרויסער גאָט, ביסט דאָך אונדזער פֿאָטער. דער־
באַרעם זשע זיך אויך ווי אַ פֿאָטער דערבאַרעמט זיך איבער זײַן
קינד. דו ביסט אויך אונדזער האַר און מיר זײַנען דײַנע קנעכט און
דינסטן. דעריבער ווילן מיר נישט אויפֿהערן צו בעטן אונדזער גנע־
דיקן גאָט, ביז ער וועט זיך מרחם זײַן איבער זײַנע קנעכט, און
איר, דעם גרויסן גאָטס אַ דינסט, בעט אַזוי ווי אַ דינסט בעט בײַ
איר באַלעבאָסטע, ווײַל אונדזערע אויגן און אונדזער האַרץ הענגען
תמיד אויף דיר.

סליק פֿון מײַן דריטן בוך

און איך ווייל אָנהייבן בס״ד אונדזער פֿערט בוך

בוך 4

מײַן טאָכטער חנה איז אויפֿגעוואַקסן און געווען גאָר אַ קלוג קינד — וועגן דעם וועל איך אפֿשר שפּעטער דערציילן.

אין יענער צײַט איז אַרײַנגעפֿאַלן אין די הענט פֿונעם קיניג פֿון דענעמאַרק אַ שיף פֿון מזרח־אינדיע, וואָס אויף אים זײַנען געווען אַ סך נישט־געשליפֿענע דימענטן. די שיף איז געשטאַנען אין גליקשטאַט. יעדער פֿון די מאַטראָסן האָט געהאַט דימענטן. זײַנען יידן געפֿאָרן קיין גליקשטאַט און האָבן דאָרטן געקויפֿט. דערביי האָבן זיי גוט פֿאַרדינט. צוויי יידן האָבן זיך דערוווּסט, אַז אַ בירגער פֿון נאַרוועגיע האָט געהאַט אַ גרויסע פּאַרטיע פֿון אַזעלכע דימענטן — האָבן זיי ביידע געהאַט אַ בייזן פּלאַן אָנצופֿאַלן בשותּפֿות אויף דעם הויז, וווּ עס זײַנען געווען די דימענטן. ווי מיר דאָכט זיך, איז דאָס געווען אַ בעקער, און אים האָבן זיי זייער ווייניק געקאָסט. זײַנען די צוויי טריפֿענע חבֿרה־לײַט געקומען קיין נאַרוועגיע און תיכף געמאַכט אויספֿאָרשונגען וועגן דעם בירגער, וואָס האָט געהאַט די דימענטן, זיך אַרײַנגעכאַפּט אין זײַן הויז און ענדלעך זיך באַקענט מיט אים. זיי זײַנען געווויר געוואָרן, וווּ דער בירגער באַהאַלט זײַן אוצר. זיי זײַנען געקומען איבערן אוצר און האָבן אַלץ צוגענומען. דער בירגער האָט זיי געהאַט בײַ זיך אויפֿגענומען. אויפֿן אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, זײַנען זיי אַוועק פֿונעם הויז, זיך געדונגען אַ קליין שיפֿל און געמיינט, אַז זיי האָבן זייער זאָך זייער

גוט אויסגעפֿירט. אָבער גאָט דער אַלמעכטיקער האָט אַזוינס נישט געוואָלט דערלאָזן. איז דער בירגער אויפֿגעשטאַנען אין דער פֿרי און געפֿרעגט אויף זײַנע צוויי גענסט. דער הויזקנעכט האָט אים געזאָגט, זיי זײַנען גאַנץ פֿרי אַוועק פֿונעם הויז; איז דעם בירגער געוואָרן אומרויק, וואָרן ווער עס האָט אַזא אוצר, איז שטענדיק באַזאָרגט. ער איז צוגעגאַנגען צום קאַסטן, וווּ ער האָט באַהאַלטן זײַן אוצר. ער האָט אָבער גאָר נישט געפֿונען. האָט ער זיך תיכף געכאָפּט, אַז דאָס האָבן אים די צוויי געסט אָפּגעטאָן. איז ער גיך געלאָפֿן צום ים און געפֿרעגט בײַ שיפֿערס, צי זיי האָבן נישט געזען אַוועקפֿאָרן צוויי יידן. האָבן זיי אים געזאָגט:

— יאָ, דער און דער שיפֿער האָט זיי צוריק מיט אַ שעה אַוועקגעפֿירט. האָט ער תיכף געדונגען אַ שיף, עס באַזעצט מיט פֿיר רודערערס און זיי זײַנען נאָכגעפֿאָרן. און עס האָט נישט געדויערט לאַנג, ווי זיי האָבן דערזען די שיף מיט די גנבֿים. אַז די גנבֿים האָבן געזען, ווי מע פֿאָרט זיי נאָך, האָבן זיי דעם גאַנצן אוצר אריינגעוואָרפֿן אין ים אַריין. אָבער דער בירגער, אַז ער איז צו זיי צוגעקומען, האָבן זיי געמוזט מיט אים צוריקפֿאָרן. די גנבֿים האָבן שטאַרק געשריען אויפֿן בירגער:

— באַטראַכט נאָר וואָס דו טוסט! מיר זײַנען ערלעכע לײַט. עס וועט גאָר נישט אַרויסקומען. האָבן מיר דען עפּעס פֿון דײַן באַזיץ? און דו טוסט אונדז אַן אַזא שאַנד! מיר וועלן שוין וויסן, ווי אַזוי דיר אָפּצוצאָלן דערפֿאָר!

זיי, וויַיל זיי האָבן עס געהאַט אַריינגעוואָרפֿן אין וואַסער אַריין האָבן געמיינט, אַז זיי וועלן קענען לייקענען. עס שטייט אָבער געשריבן אין אונדזערע עשרת הדיברות: לא תגנובֿ דעריבער האָט זיי דער אייבערשטער אויך נישט געהאָלפֿן און מע האָט זיי ווידער געבראַכט צום אָרט, פֿון וואַנען זיי זײַנען געקומען. זיי האָבן נאָך אַלץ געלייקנט, נאָך דעם ווי מע האָט זיי אויסגעטאָן נאַקעט און באַזוכט. אָבער דער אייבערשטער האָט זיי נישט געהאָלפֿן. מע האָט זיי שטאַרק געפּוניקט, ביז זיי האָבן זיך סוף־כּל־סוף מודה געווען,

אז זיי האבן עס געטאן. וען זיי האבן געזען, אז מ׳איז זיי נאכגע־
פארן, האבן זיי עס ארײַנגעוואַרפן אין ים אַרײַן, מיינענדיק אז ווען
מע וועט זיי באזוכן און גאר נישט בײַ זיי געפינען, וועלן זיי קענען
מיט זייער לייקענען אפקומען. אבער ווי שוין געזאגט, גאט האט
דאס נישט געוואלט האבן. זײַנען די ביידע געוואַרן פאַרמשפט צו
דער תליה. איינער פון זיי האט זיך תיכף געלאזט אפשמדן. אבער
דער אַנדערער, וואס איז זײַן גאנץ לעבן געווען אַ פרומער מענטש
און אויך געהאט פרומע עלטערן, ער איז געווען פון וואַנדסבעק,
האט נישט געוואלט בײַטן זײַן אמונה און ליבערשט אַוועקגעגעבן
דערפאר זײַן לעבן. איך האב אים און זײַנע עלטערן גוט געקענט.
ער האט זיך שטענדיק געפירט ווי א פרומער, ערלעכער מענטש.
קען זײַן, ער איז פאַרפירט געוואַרן פונעם אַנדערן, וואס איז זײַן
גאנץ לעבן נישט געווען עפעס רעכטס. דעריבער האט אַזוי געמוזט
זײַן אויך זײַן סוף. זיכער איז זײַן נשמה געקומען אין גן־עדן און
אין זײַן לעצטער שעה האט ער זיך דערוואַרבן עולם־הבא. צוליב
דעם כּבוד פון זײַן משפחה וויל איך דאַ נישט אַנרופן זײַן נאמען.
אבער אין גאנץ האמבורג ווייסט מען פון דעם גאנצן געשעעניש.
און דער אייבערשטער האט זיכער אַנגענומען זײַן קידוש השם און
ער האט אַוועקגעגעבן פאַר גאט זײַן לעבן, הגם ער וואלט געווען
געקענט זיך ראַטעווען פונקט אזוי ווי זײַן חבר. אבער ער באַצאַלט
פאַרן געבאט מיט זײַן לעבן און מיט זײַן טויט האט ער זיך אויס־
געקויפט פון אלע זײַנע זינד. דערפאַר זאל דאס דינען יעדן פאַר
א מוסטער. זאל קיינער זיך נישט לאַזן פאַרפירן פונעם יצר־הרע
צוליב גלט, וואס ברענגט לייד. ס׳איז נישט געזונ, וואס מע גע־
דענקט, אז מ׳דארף דינען גאט מיטן גאנצן נפש, און אז עס קומט
דערצו, מוז מען אײַנשטעלן דאס לעבן פאַרן אייבערשטן. דאס איז
אַוודאי גאנץ גוט. ס׳פאַסט אויך, אז יעדער ייד זאל דאס האבן אין
זינען און טאַן אזוי ווי ר׳ עקיבא ע״ה האט געזאגט: מתי יבוא לידו

ואקיימנו ועכשיו שבא לידו לא אקיימנו[1] וועז ס׳קומט די געלעגנ־
הייט, זאל איך זי אויסניצן; און אַצינד, אז ס׳איז שוין יאָ געקומען
צו דער האַנט, זאל איך עס נישט טאָן? עס שטייט דאָך אַבער
דערבי אויך „ובכל מאודך" — מיט דיין גאַנצער קראַפט. דאָס
מיינט: אַז מ׳זאָל אויך מיטן געלט דינען דעם אייבערשטן. דאָס
מיינט נישט בלויז, מ׳זאָל געבן צדקה מיט זיין געלט, וואָס מיט דעם
דינט מען טאַקע דעם אייבערשטן און אים איז דאָס ווויל־געפֿעלן.
נאָך מיין נאַרישן שכל מיינט דאָס אַוודאי אויך, מ׳זאָל זיך מוסר
נפֿש זיין פֿאַרן אייבערשטנס וועגן (פונקט אַזוי ווי מען גיט־אַוועק
זיין געלט פֿאַרן אייבערשטנס וועגן). וויל יש אַדם שחבֵּיב ממונו
יותר מגופו, פֿאַראַן אַ טיפ מענטש וואָס האָט זיין געלט מער ליב
ווי זיין גוף. אָט אַ דאָס הייסט: רעכט געדינט מיט ליב און לעבן,
בכל נפשך ובכל מאודך, וועז מ׳לייגט נישט קיין אַכט אויפֿן געלט,
וואָס ברענגט לייד, און מ׳גיט עס איבער דעם אייבערשטן, כדי ער
זאָל עס גוט פֿאַרניצן, ווי איך האָב שוין געשריבן. דער יצר־הרע
וויל אים פֿאַרפֿירן, דעם מענטש, וועז ער זעט געלט, וואָס איז ניט
זיינס. דערפֿון קען קומען אַ סך שלעכטס און אַפֿילו סכנות־נפֿשות.
דער מענטש שטעלט אין אַ ספּנה זיין ליב־און־לעבן צוליבן געלט.
דאָס זעען מיר ליידער יעדן טאָג. אַזוי איז אויך ריכטיק, וואָס אונ־
דזערע חכמים האָבן געזאָגט, אז מענטשן האָבן מער ליב דאָס געלט,
וואָס ברענגט צרות, ווי זייער גוף און אַפֿילו ווי זייער נשמה, וויל
זיי זיינען אויך צוגעבונדן צום פֿאַרשאַלטענעם געלט. ווי נאָר דער
אייבערשטער גיט דעם מענטשן געלט, ער זאָל זיך מיט דעם פֿאַר־
נעמען, און דער מענטש וווייסט נישט, ווי אַזוי זיך אומצוגיין מיט
דעם, זיין פֿאַרהאַרטעוועט האַרץ און זיין פֿינינקדיקער יצר־הרע
דערלאָזן אים ליידער נישט, ער זאָל בכי זיין לעבן מאָכן מיט דעם
גרויסע פֿאַרדינסטן, וואָס זיינען אַן אַ מאָס און אַן אַ גרענעץ, גע־
פֿעלט אים בעסער צו לאָזן עס נאָך זיין טויט פֿאַר זיינע קינדער,

---

[1] ברכות, סא.

דאָס גרויסע עשירות, איידער צו נעמען פֿאַר זיך אַליין אַ גרעסערן חלק, עס שטייט דאָך: אָדם קרוֹב לעצמו — יעדער מענטש איז נענטער צו זיך... נאָך אַ גרעסערע נאַרישקייט זעט מען אויף דער וועלט: עס זײַנען דאָ מענטשן, וואָס האָבן גאָר נישט קיין קינדער און זײַנען אַזוי שטאַרק צוגעקלעפּט צו זייער געלט, פֿאַרמאַכן זייערע הענט פֿאַר אַרעמע לײַט און דערבײַ ווייסן זיי דאָך זייער גוט, אַז זיי זײַנען זייער רײַך, אַז זיי קענען מיט דעם אויסקומען זייער גאַנץ לעבן, און פֿון דעסט ווענגן האָבן זיי נישט ליב עפּעס אַראָפּ־צונעמען פֿון זייער געלט און האָבן קיין מאָל נישט גענוג. ועליהם נאמר: אין אָדם מת וחצי תאוותו בידו, אויף זיי איז געוואָגט גע־וואָרן — עס שטאַרבט נישט קיין מענטש, ווען ער האָט נאָך נישט דערגרייכט אַ העלפֿט פֿון זײַן פֿאַרלאַנג. אויף די זעלביקע לײַט האָט שלמה המלך אויך געזאָגט, ווי עס שטייט אין קהלת: יש אחד ואין שני גם בן ואח אין־לו ואין קץ לכל עמלו — פֿאַראַן איינער אָן אַ צווייטן (צו זיך), צו מאָל אַ זון אָדער אַ ברודער האָט ער נישט, נאָר פֿון דעסט ווענגן איז ניטאָ קיין ענד צו זײַן מיענגיש. דאָס איז געזאָגט אויף מענטשן, וואָס האָבן קינדער אָדער וואָס האָבן נישט קיין קינדער, אָבער זיי האָבן גרויס עשירות. וואָס זאָלן מיר אָבער זאָגן פֿון די דלפֿנים, נעבעך, אָדער פֿון די וואָס האָבן אַמאָל געהאַט עשירות און עס זײַנען פֿון די פּוסטע נגידים אויסגעוואָקסן אַזעלכע וואָס מיינען, אַז זיי מעגן פֿון געלט ווענען טאָן צײַטנווײַז חס ושלום וואָס מ׳טאָר נישט — טאָ זאָל ספּעציעל געדענקען דער דלפֿון, דער אבֿיון, דער יורד, אַז זיי וועלן קריגן דעם ריכטיקן שכר אויף יענער וועלט פֿאַר די מעשים זייערע אויף דער וועלט.

דער אָרעמאַן וואָלט זיך געקענט טראַכטן:

— איך וויל צוגענבענען בײַם עושר זײַן געלט. ער האָט אַזוי פֿיל און איך האָב דאָך גאָר נישט, און איך בין אַ מענטש אַזוי גוט ווי דער עושר. איך מוז אויכעט לעבן. דער אייבערשטער האָט אונדז צוזאַמען באַשאַפֿן.

און דער אבֿיון וואָלט זיך אויך געקענט טראַכטן:

— איך האָב געהאַט אַ סך געלט און האָב עס אָנגעווירן, ווייל איך זען ווידער צו באַקומען געלט, זאָל זיין מיט גוטן אָדער מיט שלעכטן.

גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען איבער אַזעלכע לײַט און זיי אַריבערפירן פֿונעם שלעכטן וועג אויפֿן גוטן וועג, כדי זיי זאָלן ליבערשט אָננעמען דאָס איביקע אידער דאָס צוטלעכע, און זיי זאָלן אַלץ אָננעמען מיט ליבשאַפֿט, ווי איך האָב שוין געשריבן. און מע זאָל געדענקען, אַז המקום ב"ה זה משפיל וזה מרים, אַז דער אייבערשטער דערנידעריקט איינעם און דערהייבט דעם אַנדערן. דעריבער זאָל אַיעדער זיך גוט ארומקוקן, און דער עיקר די וואָס פֿאַרמאָגן געלט, אַז זיי זאָלן נישט אייביק, ביז טאָג און ביז נאַכט, זיין צוגעבונדן צו זייער געלט און דורך דעם פֿאַרגעסן דאָס לערנען און די הייליקע תורה, אַזוי ווי עס שטייט — רבות מחשבות בלב איש ועצת יהוה היא תקום, פֿיל מחשבות זיינען אין מענטשנס האַרצן, אָבער גאָטס באַראָט וועט באַשטיין. דאָס וואָרט "היא" באַטײַט די "ה": הלל; די "י" באַטײַט יוסף; און די "א" — אליעזר. פֿון די דריי אותיות "היא" האָב איך געהערט זאָגן דעם פשט: לעתיד לבוא. ווען דער דערלייזער פֿונעם יידישן פֿאָלק וועט קומען, וועט דער אייבערשטער ברענגען צום משפט אַלע אָרעמע לײַט און וועט זיי פֿרעגן, פֿאַר וואָס זיי האָבן נישט געלערנט קיין תורה אויף דער וועלט. ענטפֿערט דער אָרעמאַן:

— רבונו של עולם, דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז איך בין געווען אַן אָרעמאַן און האָב מיך געמוזט מיען צו קענען דערהאַלטן בײַם לעבן מײַן ווײַב מיט די קינדער.

זאָגט דערויף דער רבונו של עולם:

— ביסטו דען געווען אַ גרעסערער אָרעמאַן ווי הלל? עס שטייט דאָך געשריבן, אַז די אַלע, וואָס האָבן געוואָלט גיין לערנען אין בית־מדרש, האָבן געמוזט געבן דעם שמש יעדן טאָג אַ גראָשן, איין מאָל אין אַ פֿרײַטיק האָט דער גוטער הלל גערן געוואָלט גיין אין שול, ער האָט אָבער נישט געהאַט קיין גראָשן צו געבן דעם

שמש. איז ער זיך אַרויפגעקראכן אין דרויסן אויפֿן פֿענצטער, כדי דאָ צו וואַרטן, וויל ער האָט געוואָלט הערן לערנען הלכה. דערווייל האָט אָנגעהויבן פֿאַלן אַ גרויסער שניי וואָס האָט, נעבעך, הללן אין גאַנצן צוגעדעקט. ס׳איז געווען קעגן שבת צו. האָבן די לייט אין בית־מדרש נישט געווּסט, פֿאַר וואָס אַלץ איז אַזוי פֿינצטער געוואָרן. איז מען אַרויס אויף דער גאַס זען. און מע האָט דערזען, אַז דער גוטער הלל, נעבעך, איז אין גאַנצן פֿאַרשאָטן מיט שניי. ער איז שוין געווען פֿאַרפֿרוירן. האָט מען געזאָגט, דער שמש זאָל גיך אָנצינדן אַ פֿייער און הללן דאָרטן אַנידערלייגן, ער זאָל קענען קומען צו זיך. האָט דער שמש געזאָגט:

— ס׳איז דאָך שבת!

האָבן אָבער די חז״ל געזאָגט:

— הלל איז עס ווערט, מ׳זאָל צוליב אים מחלל שבת זיין!

און הלל איז ווידער געקומען צו די כּוחות. דערפֿאַר דערקלערט פֿאַר שולדיק דער בית־דין של מעלה די אָרעמע לייט, ויאָס לערנען נישט קיין תורה אָדער וואָס טוען נישט קיין מעשים טובים. אָט איז הלל געווען אזא אָרעמאַן, אַז ער האָט אפֿילו נישט געהאַט דעם גראָשן צו געבן דעם שמש, און פֿון דעסט וועגן האָט ער נישט פֿאַר־פֿעלט צו לערנען תורה. בפֿרט נאָך אַז הלל איז געווען אזא תלמיד־חכם, אַז ווען ער וואָלט געוואָלט אויף דער וועלט פֿון זיין תורה געניסן, אָננעמענדיק מתנות פֿון מענטשן, וואָלט מען אָנגעשאָטן זיין הויז מיט גאָלד און זילבער, וויל ער איז געווען איינער פֿון אונ־דזערע גרעסטע תנאים, אַזוי ווי עס איז באַווּסט. אָבער ער האָט גאָר נישט אָנדערש באַגערט ווי נאָר לערנען תורה. ער האָט אָנגע־נומען פֿאַר ליב זיין אָרעמקייט און זיך אין גאַנצן פֿאַרלאָזט אויפֿן אייבערשטן. דעריבער איז הלל מחייב די אָרעמע.

דערנאָך ברענגט מען (פֿאַרן בית־דין של מעלה) די רשעים, וואָס האָבן זיך „היפשלעך" אויפֿגעפֿירט אויף דער וועלט. האָבן געהאַט צו טאָן מיט זונות און זיך היפש פֿאַר זיי געפּוצט, און האָבן

אויף זיך געזומען אלע עבֿירות. ברענגט מען זיי אויך פֿאַרן בית־דין של מעלה און מ׳פֿרעגט זיי:

— פֿאַר וואָס האָט איר אזוי פֿיל שלעכטס געטאָן און זיך פֿאַר־נומען מיט זונות?

ענטפֿערט אייגער:

— רבונו של עולם! איך בין געווען אַ שיינער מאַן, דערפֿאַר האָט מיך אויך דער יצר־הרע פֿאַרפֿירט און וויבער האָבן נאָך מיר געגלוסט, אזוי אַז איך האָב זיי געמוזט נאָכגעבן זייער גלוסטונג.

ענטפֿערט מען אים:

— ביסטו דען שענער פֿון יוסף הצדיק? האָסטו דען געהאַט מער רייץ ווי יוסף הצדיק? ער האָט געווויינט אין הויז פֿון זײַן האַרס וויב אין זי האָט אים געשיקט אַוונט־צו און אין די פֿרי־מאָרגנס וויסע העמדער און אַ גילדערנע קאַם, ער זאָל זיך אויס־קאַמען זײַנע האָר, און אַ סך אַנדערע זאַכן נאָך פֿון גרויסן אַנרייץ, כדי אים צוהיצן מיט ווערטער. אָבער דער גוטער יוסף הצדיק האָט נישט געוואָלט און האָט כּובֿש געווען זײַן יצר־הרע, וויל ער האָט זיך נישט געוואָלט מטמא זײַן, אזוי ווי עס שטייט: ולא שמע אליה, לשכב אצלה, להיות עמה, און ער האָט זיך נישט צוגעהערט צו איר, צו ליגן מיט איר, צו זײַן מיט איר. דאָס איז צו פֿאַרשטיין: ער האָט נישט געוואָלט בײַ איר ליגן אויף דער וועלט, כדי ער זאָל ניט זײַן מיט איר אויף יענער וועלט. און דעריבער איז ער, נעבעך, אזוי יאָמערלעך געקומען אין תּפֿיסה. ער וואָלט דערבײַ אויך געקענט פֿאַרלירן זײַן לעבן. דאָך האָט ער נישט געלאָזט געוועלטיקן איבער זיך זײַן יצר־הרע. אזוי לייגט יוסף הצדיק אַרויף דעם חוב אויף די רשעים.

וואָס זאָל איך נאָך לאַנג דערפֿון שרײַבן? אונדזערע חז״ל האָבן פֿון לאַנג שוין דאָס אַלץ באַשריבן אין די ספֿרי־מוסר.

דערנאָך וועלן געבראַכט די גראָבע, פֿעטע עשירים, וואָס האָבן זייער גאַנץ לעבן פֿאַרבראַכט תּמיד בײַם גוט עסן און גוט טרינקען, און גאָט און זײַנע געבאָטן האָבן זיי נישט אָפּגעהיט. פֿרעגט מען

זיי אויך (דאַרטן, פֿאַרן בית־דין של מעלה), פֿאַר וואָס האָבן זיי קיין תורה נישט געלערנט און קיין מצוות נישט געטאָן. ענטפֿערן זיי, אַז צוליב זייערע גרויסע געשעפֿטן און זייער עשירות האָבן זיי פֿאַר דעם קיין צייט נישט געהאַט. פֿרעגט מען זיי ווײַטער:

— האָט איר דען געהאַט גרעסערע עשירות ווי אליעזר בן חרסום? ער האָט אַזוי פֿיל שטעט געהאַט אויף דער יבשה און אַזוי פֿיל שטעט אויפֿן ים און אַזוי פֿיל שיפֿן זײַנען זײַנען געפֿאָרן אויפֿן ים, דאָך האָט ער זיך נישט געלאָזט אָפּהאַלטן פֿון לערנען תורה. און דעריבער איז דער גוטער אליעזר מחייב די עשירים. דערפֿון זעט מען גוט, אַז אונדזערע תירוצים וועלן אונדז ווינציק וואָס העלפֿן אויף יענער וועלט, און אַז דאָס בעסטע איז: תמים תהיה עם יהוה אלהיך, גאַנץ זאָלסטו זײַן מיט יהוה דײַן גאָט.

*

און איצט וועל איך ווידער אָנהייבן מיט אונדזערע זאַכן.

איך בין געלעגן געוואָרן מיט מײַן זון מרדכי. זאָל דער אייבערשטער געבן, זײַן עלטער זאָל זײַן אַזוי גליקלעך און אַזוי וויל ווי זײַן יוגנט! נאָר וואָס העלפֿט דאָס? דער אייבערשטער האָט שוין אַלץ באַשלאָסן ווי עס זאָל זײַן. איך האָב שוין געשריבן אין מײַן דריטן בוך וועגן דער דערלייזונג, וואָס מיר האָבן אויף איר גע־הַאָפֿט. איך האָב שוין דערמאָנט, אַז מײַן שוועסטער האָט אונדז גע־שיקט צוויי פֿעסער און מיר האָבן שוין געמיינט מיט זיי צו פֿאָרן קיין ארץ־ישראל, וועלן גאַנץ ישראל וועט דאָרט זײַן פֿאַרזאַמלט. אָבער אַז ער האָט געזען, אַז ס׳איז דערפֿון גאָר נישט געווואָרן, האָט ער אויפֿגעגעבן זײַן דירה אין האַמיל און איז געפֿאָרן מיט מײַן שוויגער קיין הילדעסהיים, וווּ ס׳איז געווען אַ שיינע פֿרומע קהילה, בסך־הכל פֿינף מײַל ווײַט פֿון האַמיל. אַז זיי האָבן שוין דאָרט גע־ווינט אַ שטיקל צײַט, האָט מײַן מאַן, וואָס האָט שטאַרק ליב געהאַט זײַנע עלטערן און זיי אָפּגעגעבן גרויס כּבוד, מיך געבעטן:

— מײַן גליקעלע, לאָמיר פֿאָרן קיין הילדעסהיים און דאָרט

באַזוכן פֿאָטער־און־מוטער. דו האָסט זיי נישט געזען שוין העכער צוועלף יאָר.

איך בין מסכים געווען. מיר האָבן מיטגענומען אונדזער דינסט, דעם משרת און די דריי קינדער, און זיינען געפֿאָרן קיין הילדעס־היים. איך האָב דעמאָלט נאָך געגעבן זייגז מיין זון מרדכי, וואָס איז נאָך נישט קיין יאָר אַלט געווען. דער משרת, וואָס איז געווען

אַ סצענע אין אידא קאַמינסקיס אויפֿפֿירונג פון דער סצעניזאַציע גליקל האַמיל, געשפֿילט אין וואַרשע אין 1938.

מיט אונדז, האָט געהייסן שמואל. ער איז געווען גאָר אַ שיינער בחור און מע האָט אים געפֿונען "דער פֿיינער שמואל". מיר האָבן געהאַט נאָך אַן אַנדער יונגן מאַן בייַ אונדז, האָבן די קינדער אים גערופֿן "דער גראָבער שמואל". אַזוי זיינען מיר געקומען קיין הילדעסהיים. שוועסטער־און־שוויגער האָבן זיך שטאַרק געפֿרייט מיט אונדז, ווייל מיין מאַן איז געווען דאָס יינגסטע קינד זייערס און אונדז איז דעמאָלט געלויבט צו גאָט געגאַנגען זייער גוט. מיר האָבן מיטגענו־

מען פֿאר זיי אַ מתּנה, וואָס מיר האָבן געהאַלטן, אַז אין הילדעס־
היים איז עס זייער שיין מיט דעם מכבד צו זיין. מיר זײַנען דאָרט
געבליבן ביז צו דער דריטער וואָך און האָבן זיך געפֿרייט איינע
מיט די אַנדערע. דערנאָך זײַנען מיר געזונט און שטאַרק ווידער
אַהיימגעפֿאָרן. מײַן שוועסטער האָט אונדז געשענקט אַ קענדעלע, וואָס
האָט געהאַט די וועלט פֿון אַן ערך צוואַנציק טאָלער, און דאָס איז
אונדז געווען אַזוי ליב, גלײַך ער וואָלט אונדז געגעבן הונדערט
טאָלער. מײַן שוועסטער איז דעמאָלט געווען אַ רײַכער מאַן — זײַן פֿאָר־
מעג האָט דאַמאָלט באַטראַפֿן העכער צוואַנציק טויזנט טאָלער, און
זײַנע קינדער האָט ער שוין געהאַט אַלע אויסגעגעבן. די רײַזע האָט
אונדז געקאָסט איבער הונדערט פֿופֿציק טאָלער און מיר האָבן זיך
שטאַרק געפֿרייט מיטן קענדעלע פֿאָר צוואַנציק טאָלער, וואָס דער
שוועסטער האָט אונדז געגעבן, נישט אַזוי ווי די היינטיקע קינדער, וואָס
וואָלטן גערן בײַ זייערע עלטערן אַוועקגענומען אַלץ, מיט הויט און
האָר, וואָס פֿרעגן נישט, צי זיי קענען עס טאָן אָדער נישט. זײַנען
מיר ווידער געקומען צוריק אַהיים און האָבן געטראַפֿן אַלע אונדזערע
קינדערלעך געזונט. מײַן שוועסטער־און־שוויגער האָבן געווויינט אין
הילדעסהיים נאָך אַ פֿיר־פֿינף יאָר. דאָס ווויינען דאָרט האָט זיי גע־
קאָסט בײַ די צען טויזנט טאָלער. כאָטש זיי האָבן נישט געפֿירט קיין
גרויס הויז, האָבן זיי פֿון דעסט וועגן געהאַט גרויסע הוצאות. האָבן
די גוטע לײַט זיך אַרומגעזען, אַז ס׳איז פֿאָר זיי נישט קיין תּכלית
צו ווויינען אין הילדעסהיים און זיי האָבן זיך אַריבערגעצויגן קיין
האַנאָווער, געווויינט אין הויז פֿון מײַן שוואָגער, דעם רײַכן ר׳
ליפֿמאַן. דאָרטן זײַנען זיי אויך געבליבן און בייַדע, זאָט אין יאָרן
און מיט אַ גוטן שם, געשטאָרבן. נאָר וועגן דעם וועל איך נאָך
דערציילן.

מיר זײַנען דעמאָלט געשטאַנען אין גוטע געשעפֿטן. מײַן עלטסט
קינד איז געווען די טאָכטער ציפּורה, וואָס איז שוין באַלד אַלט
געווען צוועלף יאָר. האָט אונדז ר׳ לייב, דער זון פֿון ר׳ אַנשיל
אין אַמסטערדאַם, געערעט אַ שידוך מיט מײַן צוקונפֿטיקן איידעם

קאָסמאַן, דעם זון פֿון ר׳ אליה קלעווע (קליף). אַזוי ווי מיין מאַן פֿלעגט פֿאַרן צוויי מאָל אין יאָר קיין אַמסטערדאַם, האָט ער זיך דאָס מאָל צוגעאײַלט און איז געפֿאָרן מיט זעקס וואָכן פֿריער ווי געווײַנטלעך. ער האָט געשריבן צום שדכן, ער זאָל זען וואָס עס לאָזט זיך דאָ טאָן. דעמאָלט איז געווען אַ מלחמה און דעריבער האָט ר׳ אליה געמוזט אויפֿגעבן זײַן דירה אין קליף און איז געפֿאָרן מיט זײַנע לײַט קיין אַמסטערדאַם, דאָרטן צו ווינען. נאָר ווי מיין מאַן איז אָנגעקומען אין אַמסטערדאַם, האָט זיך באַלד פֿאַרשפּרייט דער קלאַנג, אַז ער דאַרף זיך משדך זײַן מיט ר׳ אליה. דאָס איז געווען אין טאָג ווען מ׳האָט פֿאַרטיילט די פּאָסט און די מענטשן האָבן געלייענט די בריוו אויף דער בערזע. אַ סך מענטשן האָבן זיך דאָס נישט געוואָלט גלייבן און מע האָט זיך אַפֿילו אויף דער בערזע אויך פֿאַרוועט, צי עס וועט עפּעס אַרויסקומען. די מענטשן האָבן נישט געוואָלט גלייבן, אַז עס וועט קומען צו אַ שידוך, ווײַל ר׳ אליה איז געווען אַ גרויסער עושר און געהאָט אַ שם, אַז ער פֿאַרמאָגט הונדערט טויזנט רײַכסטאָלער אָדער נאָך מער, און דאָס איז טאַקע געווען אמת. מיין מאַן איז דעמאָלט נאָך געווען אַ יונגער מענטש. מיר זײַנען נאָר וואָס געווען אויפֿגעקומען און געהאָט אַ קליין הויז פֿול מיט קינדערלעך, גאָט זאָל זיי באַשיצן. אָבער וואָס דער אייבערשטער באַשליסט, דאָס מוז זײַן און געשען, אַפֿילו ווען די מענטשן זעען דאָס נישט גערן. אויפֿן הימל ווערט אויסגערופֿן פֿערציק טעג אידער אַ קינד ווערט געבוירן: „דער און דער וועט נעמען פֿאַר אַ ווײַב די טאָכטער פֿון דעם און דעם". אַזוי האָט זיך מיין מאַן משדך געווען מיטן גרויסן גבֿיר ר׳ אליה קליף. מיין מאַן האָט באַשטימט פֿאַרן נדן פֿון מײַן טאָכטער צוויי טויזנט הונדערט טאָלער האָלענדיש געלט. די חתונה איז באַשטימט אויף אָנדערט־האַלבן יאָר שפּעטער, און זי זאָל זײַן אין קליף. מיין מאַן האָט נאָך געמוזט געבן צו שטײַער הונדערט טאָלער פֿאַר די חתונה־הוצאות.

אַז ס׳איז געקומען די צײַט פֿון דער חתונה, זײַנען מיר געפֿאָרן קיין קליף, מיין מאַן, איך, מיט אַ זויגקינד, וואָס איך האָב

געהאט, מיין טאכטער ציפורה, די כלה, ר' מאיר פון דער קלויז, וואס איז היינט רב אין פרידבורג, מיין משרת, דער „פיינער שמואל" און אויך א דינסטמיידל, אזוי זיינען מיר מיט א גרויסער סוויטע געפארן צו דער חתונה, למזל־טוב. פון אלטאנא זיינען מיר אויך דער שיף געפארן באגלייט פון מרדכי כהן, מאיר איליוס און אהרן טאדעלכע. איך קען גאר נישט באשרייבן, וואס פאר א לוסטיקע רייזע מיר האבן געהאט. נחתדיק און לוסטיק זיינען מיר אנגעקומען בשלום אין אמסטערדאם. עס איז אבער נאך געווען גוטע דרייַ וואכן ביז צו דער חתונה. מיר האבן געווויינט בייַ לייב האמבורגער, וואס איך האב אים שוין דערמאנט, און האבן אויסגעגעבן יעדע וואך העכער צוועלף דוקאטן. דאס האט אונדז אבער גאר נישט געארט, ווייל מיין מאן האט אין די דרייַ וואכן, וואס מיר האבן פארבראכט אין אמסטערדאם פאר דער חתונה, געהאט פארדינט דעם האלבן נדן. צווויי וואכן פאר דער חתונה זיינען מיר, אלע צוואמען, צווויי מנינים מענטשן, בתופים ובמחולות [1], מיט פויקן און טענץ, געפארן קיין קליף און זיינען דארטן געווארן אויפגענומען מיט גרויס כבוד. מיר זיינען געקומען אין א הויז, וואס איז געווען ממש א קיניגלעכער פאלאץ, גוט אויסגעמעבלירט אין אלע אופנים, מיט אלייען טאקע ווי א פירשטלעך הויז. דעם גאנצן טאג האט מען נישט געהאט קיין רו פון די הויכגעשטעלטע הארן און פרויען, וואס זיינען אלץ געקומען און געווואלט זען די כלה. און מיין טאכטער איז באמת געווען גאר שיין, האט נישט געהאט אירס גלייכן. איצט האט מען ברייט צוגעריכט די חתונה. צו יענער צייט איז דער פרינץ געווען אין קליף. עס האט נאך געלעבט דער עלטסטער פרינץ, וואס איז געווען קורפירשט, און איז נאך געווען א יונגער האר פון אן ערך דרייַצן יאר. אבער נישט לאנג נאך דעם איז געשטארבן דער עלטסטער קורפירשט און אויף זיין ארט איז דער יונגער געווארן קורפירשט. געווען זיינען דארט אויך דער פרינץ מאריץ און נאך

---

[1] תהלים, טו, כ.

אַנדערע פֿירשטן און הויכגעשטעלטע האָרן. זיי אַלע האָבן געלאָזט זאָגן, אַז זיי ווילן זײַן בײַ דער קאָפּולאַציע, בײַ דער חתונה, הייסט עס. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער מחותן, ר׳ אליה קליף, האָט זיך שוין בײַ צייטנס צוגעגרייט אויפֿצונעמען אַזעלכע הויכע געסט. אינעם טאָג פֿון דער חתונה, תיכף נאָך דער חופּה, איז געווען צוגעגרייט אַ גאָר חשובֿע מאָלצייט מיט כּלערליי אינגעמאַכטסן און כּלערליי ווײַנען און פֿרוכטן. איצט קען מען זיך אויסמאָלן, וואָס פֿאַר אַ גע־ טומל און גערודער ס׳איז דאָרטן געווען, אַז דער מחותן ר׳ אליה און אַלע זײַנע לײַט האָבן נאָר געטראַכט גוט צו טראַקטירן אַזעלכע חשובֿע געסט און זיי אַלץ מאַכן באַקוועם. זיי האָבן אַפֿילו נישט גע־ האָט קיין צײַט איבערצוגעבן איינער דעם אַנדערן דעם נדן און אים איבערצוציילן, ווי דאָס פֿירט זיך געווײַנטלעך. דעריבער האָבן מיר אונדזער נדן און דער מחותן ר׳ אליה זײַן נדן אַרײַנגעלייגט אין אַ בײַטל און אים פֿאַרזיגלט, מע זאָל נאָך דער חתונה איבערציילן.

אַז חתן־כּלה זײַנען שוין געשטאַנען אונטער דער חופּה, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז מע האָט פֿאַרגעסן אין גרויסן געטומל צו שרײַבן די כתובֿה. וואָס האָט מען דאָ געזאָלט טאָן? אַלע חשובֿע געסט מיטן יונגן פּרינץ זײַנען שוין דאָ געשטאַנען און האָבן גע־ וואָלט זיך צוקוקן. האָט געזאָגט דער רבֿ מאיר, דער חתן זאָל שטעלן אַן ערבֿ און זיך פֿאַרפֿליכטן צו לאָזן תיכף נאָך דער חתונה שרײַבן אַ כּתובֿה. דער רבֿ האָט דערנאָך געלייענט די כּתובֿה פֿון אַ ספֿר. אַזוי איז פֿאַרגעקומען די חופּה. נאָך דער חופּה האָט מען געפֿירט אַלע חשובֿע געסט אין מחותנס ר׳ אליהס גרויסן, פֿרעכטיקן זאָל, וואָס איז געווען אויסגעטאָפּעצירט מיט לעדער, באַצירט מיט גאָלד, און אין זאָל איז געשטאַנען אַ גרויסער טיש מיט די פֿײַנסטע דעלי־ קאַטעסן. אַזוי האָט מען טראַקטירט די חשובֿע געסט כּפי זייער ראַנג און ווערדע און יחוס.

מײַן זון מרדכי איז דעמאָלט געווען אַ קינד פֿון אַ פֿינף יאָר. קיין שענער קינד איז נישט געווען אויף דער גאַנצער וועלט. מיר האָבן אים זייער שיין און זויבער אָנגעטאָן. אַלע חשובֿע געסט האָבן

אים שיער נישט אויפֿגעפֿרעסן און באַזונדער דער פּרינץ, וועלכער האָט אים כסדר געהאַלטן בײַ דער האַנט. אַז די חשובֿע געסט האָבן געגעסן פֿון די קאַנפֿיטורן און געטרונקען פֿון די ווײַנען, האָט מען אָפּגערוימט דעם טיש און אים געלאָזט אַרויסטראָגן. דערנאָך זײַנען אַרײַנגעקומען פֿאַרשטעלערס, וואָס האָבן זיך פרעזענטירט און גע־מאַכט כלערליי קונצן, וואָס האָבן יעדן אַנטציקט. צו לעצט האָבן די פֿאַרשטעלערס געשפּילט אַ „טויטנטאַנץ", וואָס איז געווען אויסטערליש שיין. אויף דער חתונה זײַנען אויך געווען אַ סך השובֿע פֿאַרטוגעזישע יידן, צווישן זיי איינער וואָס האָט געהייסן מאָקאַטי און געווען אַ יוועליר. ער האָט געהאַט בײַ זיך גאָר אַ שיין גילדן זייגערל, באַזעצט מיט דימענטן, וואָס איז ווערט געווען בײַ די פֿינף הונדערט טאָלער. מײַן מחותן ר׳ אליה האָט עס געפֿאַדערט בײַ מאָקאַטין, ווײַל ער האָט עס געוואָלט שענקען דעם פרינץ. איז דער־בײַ געשטאַנען אַ גוטער פֿרײַנד, וואָס האָט נישט געוואָלט דערלאָזן צו דעם, און געזאָגט:

— צו וואָס טויג דיר דאָס? דו ווילסט מאַכן אַזאַ גרויסע מתּנה דעם יונגן פּרינץ? וואָלט עס כאָטש געווען דער עלטסטער קור־פֿירשט, אַזוי וואָלט עס זיך נאָך געפּאַסט...

אָבער ווי שוין דערמאָנט, איז באַלד דערנאָך דער עלטסטער קורפֿירשט געשטאָרבן און דער יונגער פּרינץ איז געקומען אויף זײַן אָרט און איז געוואָרן קורפֿירשט. מײַן מחותן ר׳ אליה איז יעדעס מאָל, ווען ער איז געקומען צו זײַן פֿרײַנד, וואָס האָט דעמאָלט נישט געלאָזט געבן דעם יונגן פּרינץ די מתּנה, געווען שטאַרק ברוגז און האָט אים דאָס פֿירגעווארפֿן. אין דער אמתן טאָקע, ווען מײַן מחותן וואָלט דעמאָלט געגעבן דעם יונגן פרינץ די מתּנה, וואָלט ער אים דאָס קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן, ווײַל אַזעלכע גרויסע האָרן פֿאַרגעסן טאָקע קיין מאָל נישט אַזעלכע זאַכן. נו, וואָס זשע טויג עס איצט צו רײַדן וועגן פֿאַרלעגענע זאַכן? דער יונגער פּרינץ מיטן פֿירשט מאָריץ און אַלע אַנדערע חשובֿע געסט זײַנען אַוועקגעאַנגען גוט אויפֿגערוימט און קיין שום יִד האָט אין הונדערט יאָר נישט געהאַט

אַ נגידישע ירידישע חתונה: „אויף דער חתונה זינגען אויך געמען אַ סך חשובע פּאַרטוגעזישע יידן"

אזא כּבֿוד. אַזוי האָט זיך געענדיקט די חתונה פֿול מיט פֿרייד, ששון ושמחה.

נאָך דער חתונה בין איך געפֿאָרן קיין עמעריך אויפֿן קבֿר פֿון מײַן שוועסטער העגדל. וואָס פֿאַר אַ צער און האַרצווייטיק איך האָב געהאַט, דאָס ווייסט איין גאָט. ס׳איז נאָך אַלץ אַ שאָד, וואָס אזא יונגער און אויסערגעווײַנטלעך שיינער מענטש האָט געמוזט קײַען די שוואַרצע ערד. זי איז נאָך נישט אַלט געווען קיין פֿינף און צוואַנציק יאָר! נאָר וואָס העלפֿט עס? וואָס דער אייבערשטער שיקט־צו, מוזן מיר אָננעמען פֿאַר ליב. זי האָט איבערגעלאָזט אַ זון און אַ טאַכטער. דער זון איז געווען גאָר אַ ווילער און האָט זייער גוט געקענט לערנען. אָבער ליידער איז ער יונג און נאָך אַ בחור געשטאַרבן. פֿרײַנד און פֿרעמדע האָבן זײַן טויט שטאַרק באַווײַנט.

א טאָג נאָך דער חתונה האָבן מיר זיך געלאָזט מיט אַ גרויסער צופֿרידנקייט אויפֿן וועג אַהיים, קודם קיין אַמסטערדאַם, וויל מיר האָבן געוואָלט פֿאַרן צוריקוועגס דעם זעלביקן וועג ווי אַהערצו, אַזוי ווי עס הייסט, וילך למסעיו, און ער איז געגאַנגען אויף זײַנע ציונגען. אַזוי זײַנען מיר ווידער געקומען קיין אַמסטערדאַם און זײַנען דאָרט געבליבן בײַ די פֿערצן טעג, וויל מײַן מאַן האָט דאָרט נאָך געמאַכט אַ ביסל געשעפֿט. דערנאָך זײַנען מיר געפֿאָרן פֿון אַמסטערדאַם קיין דעלפֿזיל. דאָ האָט מען געמוזט נעמען די שיף איבערן ים, וואָס הייסט דאָלאָרט. דער שטאַרקסטער מענטש, וואָס איז נישט צוגעווויגט צום ים, מוז דערבײַ ווערן טויט קראַנק; דאָ דרייט זיך גאָר שטאַרק דאָס וואַסער און די שיף ווערט אַהין־און־אַהערגעשלײַדערט. אַזוי זײַנען מיר אַרויף אויף דער שיף, האָבן געלאָזט אונדזערע באַגלייטערס אין דער קאַיוטע און איך מיט מײַן מאַן האָבן געדונגען פֿאַר אונדז בײַם שיפֿער אַ קליין קעמערל, מיר זאָלן דאָרט קענען זײַן אַליין. אין דער וואַנט פֿון דעם קעמערל איז געווען געמאַכט אַ לוקע; מע האָט זי געקענט אויפֿמאַכן און צומאַכן. דורך דער לוקע האָט מען געקענט אַרײַנקוקן אין דער קאַיוטע און אַרויסנעמען און אַרײַננעמען פֿון דאָרט זאָכן, וואָס מע האָט זיך

אין זיי געניטיקט. איז ווי מיר זײַנען אַרײַנגעקומען אין אונדזער קליין קעמערל, ווו עס זײַנען געווען צוויי בענק, וואָס מען האָט גע־קענט זיך אויף זיי לייגן, האָט מײַן מאַן צו מיר געזאָגט:

— גליקעלע, לייג דו זיך דאָ שוין אַנידער אויף אַ באַנק. איך וועל דיך גוט צודעקן. און גיב אַכטונג, דו זאָלסט זיך נישט רירן, און ליגן גאַנץ שטיל. וועט דיר דער ים גאָר נישט שאַדטן.

איך בין נאָך קיין מאָל נישט געפֿאָרן אויפֿן ים. אָבער מײַן מאַן איז שוין אַ סך מאָל געפֿאָרן איבערן דאָלאָרט און איז אין דעם גע־וען געניט. איך האָב טאַקע געפֿאַלגט מײַן מאַן און מיך שטיל אַנידערגעלייגט. אָבער אין דער קאַיוטע איז געווען דאָס דינסטמיידל מיט מײַן זויגקינד און מיר האָבן געהאַט גאָר אַ שלעכט וועטער מיט אַ קעגנווינט. די שיף איז אזוי געגאַנגען, אַז אַלע וואָס זענען געווען אויף דער שיף זײַנען געווען טויט קראַנק און האָבן געמוזט, זײַט מוחל, מייקענען, ברעכן. נישטאָ, אין דער אמתן, אַזאַ קרענק אויף דער וועלט, און איך האָלט נישט, אַז ראַנגלען זיך מיטן טויט קען זײַן ערגער ווי ים־קרענק. איך האָב דאָס טאַקע נישט געפֿילט אַזוי לאַנג ווי איך בין געלעגן שטיל. אָבער מײַן דינסטמיידל איז אויך געוואָרן קראַנק און האָט זיך נישט געקענט רירן און דערבײַ מײַן קינד נעבעך געהאַט. דאָס קינד איז אפֿשר אויך נישט געווען מיט אַלעמען און האָט אַנגעהויבן צו שרײַען און צו ווײַנען. דאָס מיידל האָט זיך נישט געקענט רירן און געלאָזט דאָס קינד, נעבעך, ווײַנען און שרײַען. נאָר איך, אַ מאַמע, וואָס האָט רחמנות אויף איר קינד, האָב נישט געקענט צוהערן לענגער. איך האָב געמוזט אויפֿ־שטיין פֿון מײַן געלעגער, האָב אַרויפֿגענומען צו מיר דאָס קינד דורך דער לוקע און עס צוגעלייגט צו דער ברוסט. נאָר, מײַן גאָט, ווי וויי איז מיר געוואָרן! די שרעק פֿון טויט איז מיט אַ מאָל מיך באַפֿאַלן און איך האָב געמיינט, אַז דאָס איז שוין מײַן סוף. איך האָב אַנגעהויבן ווידוי זאָגן אַזוי גוט ווי איך האָב געקענט און אַזוי פֿיל וויפֿל איך האָב געוווסט אויף אויסנווייניק. מײַן מאַן איז זיך געלעגן שטיל אויף זײַן געלעגער און גאַנץ גוט געוווסט, אַז דאָס איז נישט

קיין טויטקרענק, און אז ווי נאר מע שטעלט די פּיס אויף דער יבשה, איז אויס מיט דער קרענק. און ווי איך האב אזוי געזאגט ווידוי אין מיט מיין גאנצער איבערגעבנקייט געטראכט פון גאט, איז מיין מאן געלעגן און האט געלאכט. איך האב דאס געהערט און מיר געקלערט:

— אט בין איך דא אין אנגסטן פון טויט און דא ליגט גאר מיין מאן און לאכט!

אבער כאטש איך בין געווען שטארק אויפגעטראגן, איז דאס נישט געווען די צייט מיך צו קריגן מיט מיין מאן. איך האב אויך נישט געהאט דעם כוח אפילו א ווארט ארויסצוברענגען. האב איך, נעבער, אין מיין קרענק געמוזט בלייבן ליגן. דאס האט נאך געדויערט לערך א האלבע שעה, ביז מיר זיינען אנגעקומען צום בארטן און אראפגעגאנגען פון דער שיף. און, געלויבט צו גאט, מיט א מאל איז אונדזער קרענק אווועק.

עס איז שוין געווען שפעט בין נאכט, ווען מיר זיינען אנגעקומען אין דעלפזיל. מיר האבן נישט געקענט קומען צו קיין איינפאר־הויז און אויך נישט צו קיין יידישער שטוב. ס׳איז געווען גאר א שלעכט וועטער און מיר האבן שוין געמיינט, אז מיר וועלן, חלילה, מוזן איבערנעכטיקן אויף דער גאס. דערצו נאך האבן מיר געמוזט פאסטן דעם אנדערן טאג — ס׳איז געווען זכור ברית[2]. א גאנצן טאג זיינען מיר געווען אויף דער שיף און קיינער האט קיין ביסן אין מויל נישט געגומען, און זיינען געווען קראנק און אויסגעמאטערט פון דער ים־קרענק. עס וואלט גאר קיין עסק נישט געווען, מיר זאלן גאר נישט עסן און טרינקען, און בלייבן ליגן אויף דער גאס. ענדלעך איז מיין מאן בין נאכט געגאנגען צו א הויז פון א ייִדן, וואס זיין ברודער האט געהאט חיים פירטס טאכטער פאר א ווייב, און אים געבעטן, ער זאל אונדז איבער נאכט אויפנעמען אין

---

[2] סליחות־טאג פאר ראש־השנה.

זײַן הויז, אַז ווייניקסטנס זאָלן מיר און אונדזערע קינדער האָבן איבער נאָכט אַ דאַך איבערן קאָפּ. דער באַלעבאָס האָט תיכף געזאָגט:

— קומט־אַרײַן אין גאָטס נאָמען! מײַן הויז שטייט פֿאַר אײַך אָפֿן. איך האָב אויך אַ גוט בעט פֿאַר אײַך. נאָר קיין עסן האָב איך נישט.

ס׳איז געווען צו שפּעט און זײַן ווײַב איז נישט געווען אין דער היים, זי איז געווען אין עמדען. נאָר מײַן מאַן איז געווען צופֿרידן, וואָס ער האָט באַקומען כאָטש אַ געלעגער פֿאַר דער נאָכט. ער איז באַלד מיט שׂמחה צו אונדז געקומען און געבראַכט אין הויז אַרײַן. קיין עסן און טרינקען איז טאַקע נישט געווען. אַלע זײַנען שוין געלעגן אין בעט. מיר האָבן נאָך געהאָט אַ ביסל ברויט מיט זיך און האָבן געגעבן די קינדער צו עסן. איך האָב גאָט געדאַנקט, וואָס איך בין שוין געלעגן אין בעט. דאָס בעט איז געווען זייער גוט און דאָס איז פֿאַר אונדז געווען בעסער ווי עסן און טרינקען. דעם אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, זײַנען מיר געפֿאָרן קיין עמדען און זײַנען דאָרט געווען צו גאָסט בײַ ר׳ אַבֿרהם פֿון שטאַטהאַגען. ער איז געווען מײַן מאָנס אַ נאָענטער קרובֿ. — אַבֿרהמס פֿאָטער, משה קראָמער פֿון שטאַטהאַגען, איז געווען מײַן מאָנס אַ פֿעטער. מיר זײַנען אויף ראש־השנה געבליבן אין עמדען, האָבן דאָרט פֿאַר־ברענגט אַ גוטן יום־טובֿ און אין גאַנצן פֿאַרגעסן אין אונגסער דאָ־לאַרט. אַבֿרהם איז געווען אַן אײדעלער מענטש. נישט בלויז וואָס ער האָט אונדז גוט אויפֿגענומען און אונדז אָפּגעגעבן כּבֿוד. ער האָט נאָך געהאָט בײַ זיך ביים טיש זעקס גרופּעס אָרעמע־לײַט, וועלכע האָבן געמוזט עסן און טרינקען אַלץ אַזוי ווי מיר. איך קען זאָגן, אַז איך האָב אַוויינט נאָך נישט געזען בײַ קיין שום עושר. מוצאי ראש־השנה זײַנען מיר ווידער אַוועקגעפֿאָרן פֿון עמדען, רעכענענ־דיק אַז מיר וועלן נאָך צו יום־כּיפּור אַהיימקומען, און זײַנען געפֿאָרן גאַנץ פֿרי קיין וויטמונד. אין וויטמונד האָבן מיר געדונגען אַ שיף קיין האַמבורג. אַ טאָג וויַט פֿון וויטמונד ליגט אַן אָרט וואָס הייסט וואַנגעראָג. מוזן דאָרט די שיפֿן זיך אָפּשטעלן, כּדי צו צאָלן אָפּצאָל

און זיך אײַנשאַפֿן וואָס ס׳פֿעלט זיי. אָבער ווי נאָר מיר זײַנען אָנ־
געקומען קיין וואַנגעראָג, זאָגט צו אונדז דער ריכטער:

— ווּהין פֿאָרט איר?

— מיר ווילן קיין האַמבורג — זאָגט מײַן מאַן.

— היט אײַך גוט! — באַמערקט דער ריכטער — איר דאַרפֿט
נישט אַוועק פֿון דאַנען, ווײַל דער ים איז פֿול מיט רויבשיפֿן. זיי
נעמען אַלץ צו, וואָס זיי קענען נאָר באַקומען.

און דאָ איז באלד ערבֿ יום־כיפּור. מיר האָבן דעם שיפֿער שוין
געהאַט געגעבן צען טאָלער פֿאַרן דינגען די שיף. מיר האָבן אָבער
געלאָזט אַלץ פֿאַרפֿאַלן גיין און צוריקגעפֿאָרן קיין וויטמונד. און
יום־כיפּור זײַנען מיר געווען צו גאַסט בײַ מײַן מאַנס געשוועסטער־
קינד ברײַנעלע. מיר האָבן מיט זיי זיך באַראָטן, ווי אַזוי מיר זאָלן
אַוועקפֿאָרן. מיטן וואַסער האָבן מיר נישט געקענט פֿאָרן איבער די
רויבשיפֿן און אויפֿן לאַנד איז אומעטום, ווּהין מע איז געקומען,
געווען א סך מיליטער. האָבן מיר זיך באַראָטן מיט די לײַט פֿון
וויטמונד. די אַלמנה ברײַנעלע איז געווען פֿון האַמבורג, א טאַכטער
פֿון לייב אַלטאָנאַ, און געווען איז זי גאָר א קלוגע און פֿרומע פֿרוי.
דערצו נאָך איז זי געווען מײַן מאַנס א נאָענטע קרובֿה און תמיד
געווען גוטע פֿרײַנד, זיי האָבן זיך גוט געקענט איינס דאָס אַנדערע.
האָט זי געטאָן אַלץ וואָס מעגלעך, צו העלפֿן אונדז אַוועקצופֿאָרן.
צום סוף איז באַשלאָסן געוואָרן, מיר זאָלן נאָך יום־כיפּור אַהיים־
פֿאָרן נישט מיט דער שיף, און אַז מײַן מאַן זאָל פֿאָרן קיין אוריך
און זיך אײַנשאַפֿן א פּאַספּאָרט פֿונעם ענגעראַל בודיץ, וועלכער
האָט געדינט בײַ פֿאַרשיידענע קיניגן און דוכוסן און איז געווען
זייער באַליבט בײַ אַלעמען, אַזוי אַז מיר וועלן קענען זיכער דורכ־
קומען מיט זײַן פּאַספּאָרט. חוץ אַלעמען וועט מאיר אוריך פּועלן
ביים ענגעראַל בודיץ אונדז מיטצוגעבן א טיכטיקן אַפּיציר ווי א
באַשיצער. ערבֿ יום־כיפּור איז מײַן מאַן געפֿאָרן קיין אוריך און
צוריקגעקומען איז ער ווען מיר האָבן זיך געזונט פֿאַרפֿאַסטן. ער
האָט אַלץ געהאַט אויסגעפֿירט אַזוי ווי ער האָט געוואָלט און מיט־

געבראכט א קאפראל, א טיכטיקן ערלעכן מענטש וואס איז מיט אונדז געפארן ביז קיין האמבורג. גלייך נאך יום־כיפור האבן מיר געמוזט דינגען א וואגן ביז קיין אלדענבורג. דא האבן מיר שוער נישט געמוזט באצאלן פערד־און־וואגן, ווייל קיינער האט זיך נישט געוואלט איינשטעלן און יעדער פורמאן האט מורא געהאט פאר זיי־נע פערד. מע קען זיך אויסמאלן, וואס פאר א דאגות מיין מאן האט געהאט און ווי אומעטיק ער איז געווען. איך האב געמוזט אויסטאן מיין גוט רייזעקלייד און מיך אנטאן אין שמאטעס, ר' מאיר, וואס איז געווען מיט אונדז, ווי שוין דערמאנט, האט געזאגט צו מיין מאן:

— מיין ליבער ר' חיים, פאר וואס זייט איר אזוי אומעטיק און פאר וואספארשטעלט זיך אייער ווייב אזוי עקלדיק?

האט מיין מאן דערויף געזאגט:

— גאט ווייסט, אז נישט אין מיר גייט עס און אויך נישט אין מיין געלט, וואס איך פיר מיט זיך, נאר אין די ווייבער, מיין פרוי און דאס דינסטמיידל.

— דערפאר דארפסטו דיך ניט זארגן! — האט געזאגט ר' מאיר.

— אן קאטאווע, ר' חיים, איר זייט זיך טועה אין אייער פרוי. איר וואלט נישט געווען געדארפט, זי זאל זיך אזוי אפשטויסנדיק אויסשטאפירן. מע וואלט איר גאר נישט געטאן.

מיין מאן איז געווען שטארק ברוגז אויף ר' מאירן, וואס ער מאכט אזעלכע שפאסן, בשעת אים האט עס אזוי ווי געטאן. נאך האלבער נאכט זיינען מיר אוועקגעפארן פון ווייטמונד. ברייטעלע און אלע לייט פון ווייטמונד זיינען מיטגעגאנגען מיט אונדז א גוט שטיק וועג און אונדז מיטגעגעבן זייערע בעסטע ברכות. אזוי זיינען מיר אנגעקומען בשלום אין אלדענבורג. וואס זאל איך שרייבן, וואס מיר האבן געהאט אויסצושטיין אין ברעמערוועלד און אין אנדע־רע ערטער? אבער אונדזער געטרייער קאפראל און אונדזער גוטער פאס — און אין דער ערשטער ריי דער אייבערשטער — האבן אונדז געהאלפן ביז אהער צו. אז מיר זיינען אנגעקומען אין אלדענ־

בורג, האָט דאָס גאַנצע אָרט געגריבלט און געשוויבלט מיט מילי־
טער. איז אונדז ווידער נישט גוט געוואָרן, ווײַל דער וואָגן, וואָס
מיר האָבן געהאַט געגומען אין ווימונד, האָט נישט געוואָלט
ווײַטער פֿאָרן, אָפֿילו ווען מיר זאָלן אים געבן אַלע פֿאַרמעגנס פֿון
דער גאַנצער וועלט. איז מײַן מאַן געלאָפֿן און געזוכט צו באַקומען אַ
וואָגן. צווישן מײַל די ווײַט פֿון דאָנען האָט ער אין אַ דאָרף ענדלעך
באַקומען פֿאַר היפש געלט אַ וואָגן. מיר זײַנען אַוועק פֿון אָלדענ־
בורג און געקומען בשלום אָוונט־צו אין דאָרף. מיר זײַנען דאָרט
געבליבן איבער נאַכט און געוואָלט פֿון דאָנען נעמען אַן אַנדערן
וואָגן. זיצן מיר אָזוי אין אָוונט בײַם פֿײַער און אונדזער ווירט מיט
נאָך אַנדערע פּויערים זיצן בײַם פֿײַער און רויכערן טאַבאַק, און
עס קומט צו רייד וועגן אַנדערע ערטער. אייגער פֿון די פּויערים
הייבט־אָן צו רײַדן וועגן דוכוס פֿון האַנאָווער און דערציילט:

— מײַן האָר האָט אויך געשיקט צוועלף טויזנט מאַן קיין
האָלאַנד.

איז מײַן מאַן געווען זייער צופֿרידן, ווען ער האָט געהערט, אַז
ער געפֿינט זיך שוין אין דער האַנאָווערישער מדינה, ווײַל די דוכוסן
פֿון לינעבורג האָלטן זייער ריין זייער מדינה: אַ סאָלדאָט טאָר דאָ
אַפֿילו קיין הון נישט אַנרירן, שוין אָפּגערעדט פֿון עפּעס אַנדערש.
האָט מײַן מאַן געפֿרעגט, ווי ווײַט האַנאָווער איז פֿון דאָרף. ענט־
פֿערט אים דער פּויער: אַכט מײַל.

האָט מײַן מאַן מיטן פּויער אויסגערעכנט, אַז עס בלײַבט אים
נאָך גענוג צײַט צו קומען קיין האַנאָווער, נאָך פֿאַר סוכות, אויב
מ׳זאָל אַוועקפֿאָרן פֿון דאָנען דעם אַנדערן טאָג. און מײַן מאַן האָט
תיכף געדונגען אַ וואָגן, און מיר זײַנען נאָך דעם זעלביקן אָוונט
אַוועקגעפֿאָרן. מײַן מאַן זיך שטאַרק געפֿרייט, ווײַל עס האָט
זיך גראָד אָזוי געטראָפֿן, ער זאָל קענען מיט זײַן ווײַב און קינדער
מקיים זײַן כיבוד אָב און פֿאַרברענגען די ימים־טובֿים בײַ זײַנע
עלטערן. און נאָך אַלע צרות, אומרו און נויט, וואָס מיר האָבן גע־
האָט אויסצושטיין, זײַנען מיר זייער צופֿרידן אָנגעקומען אין האַנא־

ווער. פֿאַר דער שטאָט איז אונדז אַנטקעגנגעקומען מײַן שוועסטער אַזוי ווי אליהו הנבֿיא, מיט אַ שטעקן אין דער האַנט און מיט אַ שנייַ־ווײַסער באָרד ביז צום גאַרטל און מיט גאַנץ רויטע באַקן. בקיצור: ווען מ׳וואָלט געדאַרפֿט אָפּמאָלן אַ שיינעם אַלטן מאַן, וואָלט מען אים נישט געקענט שענער אָפּמאָלן. וואָס פֿאַר אַ נחת־רוח מיר אַלע האָבן געהאַט פֿון אָט דעם אַנבליק און ווי צופֿרידן מיר האָבן פֿאַר־בראַכט די ערשטע טעג סוכות — דאָס לאָזט זיך נישט באַשרײַבן. חול המועד זײַנען מיר ווײַטער געפֿאָרן קיין האַמבורג. שוועסטער־און־שוויגער וואָלטן געריַן געוואָלט, מיר זאָלן בלײַבן בײַ זיי גאַנץ יום־טובֿ, אָבער אונדזערע אומשטאַנדן האָבן נישט געלאָזט און מיר האָבן זיי דאָס געגעבן צו פֿאַרשטיין. דערנאָך זײַנען מיר צופֿרידענע פֿון זיי אַוועקגעפֿאָרן. איך האָב זיי ביידע אויף דער וועלט מער נישט ווידער אָנגעקוקט. זאָל דער אייבערשטער מיך לאָזן זוכה זײַן, וועל ער נעמט מיך אַוועק פֿון דער זינדיקער וועלט, צו זײַן בײַ זיי אין גן־עדן.

כאָטש מיר האָבן שוין גערן געוואָלט אַוועקשיקן אונדזער קאָפּ־ראָל און אים גוט באַלוינען, האָט ער אונדז אָבער געבעטן, מיר זאָלן אים מיטנעמען קיין האַמבורג, ווײַל ער האָט געהערט אַזוי פֿיל ריידן פֿון האַמבורג און איז זײַן גאַנץ לעבן קיין מאָל דאָרט נישט געווען. נו, אַז ער האָט זיך אַזוי גוט געהאַלטן אויפֿן וועג, האָט מיַן מאַן אים נישט געקענט אָפּזאָגן און אים מיטגענומען קיין האַמבורג. ערב יום־טובֿ, צו די צווייטע טעג סוכות, זײַנען מיר בשלום אָנגעקומען אין האַמבורג און האָבן, געלויבט צו גאָט, געטראָפֿן אונדזער גאַנצע משפּחה ביַים גוטן צושטאַנד און מיר האָבן דערפֿאָר צו דאַנקען דעם אייבערשטן. די רײַזע פֿון דער היים און צוריק האָט אונדז אָפּגעקאָסט העכער פֿיר הונדערט רײַכסטאָלער. אָבער מיר האָבן זיך דאָס נישט געגומען שטאַרק צום האַרצן, ווײַל אונדזערע געשעפֿטן זײַנען, דאַנ־קען גאָט, געגאַנגען זייער גוט. געלויבט זאָל זײַן דער אייבערשטער, וואָס האָט נישט אַוועקגענומען פֿון אונדז זײַן געטרײַשאָפֿט און זײַן ליבשאָפֿט און וואָס האָט אונדז געהאָלפֿן ביז איצט. אַזוי זײַנען מיר

נאך די איבערגעשטאנענע מיענישן ווידער געווען בײ זיך אין דער היים.

*

געווען איז דאָ איינער, וואָס האָט געהייסן ר׳ משה און האָט אַ צייט לאַנג געווויינט אין העלמשטעט, וואָס איז, דאַכט מיר, פינף מײל ווײט פון הילדעסהיים. דאָ געפֿינט זיך אַ הויכשול. דאָס איז אַ בייז אָרט. משה העלמשטאָט איז פון דאָנען אַרויסגעטריבן געוואָרן, האָט געמוזט אַוועק פון שטאָט, איז געגאַנגען קיין פֿאַמערן און באַקומען די רעכט צו ווויינען אין שטעטין. ער האָט אויך געפועלט מיט מעכטיקע שוצבריוו צו באַקומען די רעכט אויף מינץ, אַז נאָר ער אַליין און קיין שום אַנדערער זאָל נישט האָבן די רעכט צו ליוווערן מינץ פֿאַר שטעטין. אין דעם אַפּאַך איז אויך געשטאַנען, פֿאַר וויפֿל זיי זאָלן אָננעמען דעם מאַרק. פון דער רעגירונג איז אויך אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ קאַמיסאַר איבער דעם. אָבער דער משה העלמשטאָט האָט גאָר נישט פֿאַרמאָגט קיין אייגנס, אויף אַויסצופֿירן אַזאַ גרויס ווערק. דעריבער האָט ער געשריבן צו מײן מאַן, מיטגעשיקט אויך זײן שוצבריוו און אים געפֿרעגט, צי וואָלט ער אים געקענט פֿאַרזאָרגן מיט זילבער. אויב יאָ, וועט מײן מאַן זײן באַטייליקט אין דעם מינץ־געשעפֿט און בײ אַלע מינים צירונג, וואָס ער וועט קויפֿן און פֿאַרקויפֿן. די שטאָט איז געווען אַ מעכטיקע, אפֿשר הונדערט יאָר אָדער נאָך מער האָט דאָרטן קיין שום ייִד נישט געווויינט. אָבער זייער אַ סך ייִדן זײנען אָפֿט אַהינגעפֿאָרן און האָבן דאָרט גאָר וואָלוול געקענט קויפֿן פערל און אַנדערע איידלשטיינער. אויך האָט מען דאָרט פֿאַרקויפֿט אַ סך איידלשטיינער. מײן מאַן האָט אויסגערעכנט, אַז בײ די דריטלס, וואָס ווערן געמינצט אין שטעטין, קען מען גאָנץ שיין פֿאַרדינען. ווען ר׳וואָלט געהאָט הונדערט טויזנט אָזעלכע דריטל־טאָלערס, וואָלט מען זיי געקענט אַזוי גוט אויסבײטן ווי נײַע לינע־בורגער אָדער בראַנדענבורגער דריטלס. דערויף האָט אים מײן מאַן געשריבן: ווען ער וויל זיך האַלטן ערלעך און יושרדיק, איז מײן מאַן

גרייט מיט אים מאכן א שותפות־געשעפט. נאר אידער יענער האט זיך באזעצט אין שטעטין, האט ער עטלעכע יאר געווויינט אין בער־לין און איז דארטן געבליבן שולדיק א סך געלט. מיר האבן דאס, צום באדויערן, נישט געווסט. מיר האבן געווסט, אז ער איז נישט קיין עושר. אבער מיר האבן געזען, אז ער ווויינט אין אזא מעכטיקער שטאט און האט אזעלכע טייערע שוצבריוו, און ווייטער: אז דאס גאנצע לאנד איז פאר אים אפן, אזוי אז ער און אפילו צען זיינס גלייכן וואלטן דארט געקענט קומען צו א גרויסן תכלית. צו אונדזער שאדן זיינען מיר דאס ערשט שפעטער געווארן און דאס וועל איך שפע־טער דערציילן.

*

מיין זון נתן, וואס איז דעמאלט געווען א יונגער מאן, ביי די פופצן יאר אלט, האבן מיר געשיקט קיין שטעטין, כדי זיך דארטן א ביסל אומצוקוקן. מיר האבן אנגעהויבן שיקן משה העלמשטאטן גרויסע פארטיעס זילבער און ער האט זיי טאקע תיכף איבערגעגעבן אויף מינץ און אונדז געשיקט שטעטינישע דריטלס, וואס מיר האבן זיי אין איין בערזנצייט גלייך געקענט פארקויפן. דערביי איז אויך געווען א גאנץ שיינער ריווח, צו מאל צווי פראצענט און מער. אן אנדער מאל ווייניקער, נאכן קורס פון דער בערזע אויפן דריטל. מיר האבן אויך באקומען פארשיידענע פארטיעס פערל און אויך ביי זיי גאנץ שיין פארדינט. אזוי אז מיר האבן געקענט זיין צופריידן. לערך א יאר פריער בין איך געלעגן געווארן מיט מיין טאכטער אסתר. דעמאלט האט מען אונדז גערעדט א סך שידוכים פאר מיין זון נתן, צווישן זיי די יתומה נאכן גרויסן גביר און ראש־הקהל ר' אליה באלין. ווייטער איז אונדז גערעדט געווארן א שידוך מיטן גרויסן גביר ר' שמואל אפענהיים און ס'איז געווען כמעט אפגערעדט. קע־טיק אבער, אז ס'איז נישט באשערט געווען פונעם אייבערשטן, עס זאל עפעס דערפון ווערן. ביידע צדדים האבן געדארפט שיקן ביידנס נדנען צו מיין שוואגער איציק אין פראנקפורט. מיר האבן שטענדיק

געהאט ליגן בײַ מײַן שוואָגער אַבנים טובֿות פֿאַר עטלעכע טויזנטער און אויך ר׳ שמואל, וועלכער האָט געדאַרפֿט אַהין שיקן זײַן נדן, האָט דאָס געטאָן. אַבער ס׳איז געווען ווינטערצײַט און געווען אַ שטאַרק הויכוואַסער, אַזוי אַז דאָס געלט איז געווען אונטער וועגנס פֿערצן טעג לענגער ווי ס׳איז געווען באַשטימט. אין דער צווישנצײַט האָבן אונדזערע שדכנים שטאַרק געשטופּט און נישט געוואָלט אָפּ־לאָזן דעם שידוך מיט דער יתומה. האָט מײַן מאַן זיך געטראַכט:

— איך באַקום נישט קיין בריוו פֿון מײַן ברודער איציק פֿון פֿראַנקפֿורט, אַז ער האָט שוין באַקומען דאָס געלט נאָכן אָפּמאַך, האָט מסתמא דער עושר ר׳ שמואל אָפּענהיים זיך אַנדערש פֿאַרקלערט, און אויב מיר לאָזן־אָפּ דעם שידוך מיט דער יתומה, וועלן מיר זיצן צווישן צוויי שטולן אין טינוף... דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן צו טאָן למזל־טובֿ דעם שידוך מיט דער יתומה. דער יתומהס מוטער האָט אויף זיך גענומען דעם חובֿ איר צו געבן אַ נדן פֿון פֿיר טויזנט רײַכסטאָלער חוץ דעם גאַנצן אויסשטײַער. און מיר האָבן געגעבן אונדזער זון נתן צוויי טויזנט פֿיר הונדערט רײַכסטאָלער. אַזוי איז מיט מזל געמאַכט געוואָרן דער קנס. א וואַך שפּעטער האָבן מיר באַקומען אַ בריוו פֿון מײַן שוואָגער איציק, אַז דאָס געלט איז אַנ־געקומען, און מײַן מאַן זאָל תיכף ומיד שיקן די פֿולמאַכט. ס׳איז אַבער געווען צו שפּעט. מײַן מאַן האָט געשריבן צו זײַן ברודער אין זיך פֿאַרענטפֿערט: אַזוי ווי עס איז שוין געווען פֿערצן טעג נאָכן טער־מין, האָט ער געמיינט, אַז ר׳ שמואל איז זיך מיישב געווען, און אַזוי ווי דער אַנדערער שידוך איז פֿאַר אים געווען אינגענעם, האָט ער נישט געוואָלט אָפּלאָזן דעם אַנדערן שידוך. ער ווינטשט ר׳ שמואלן, ער זאָל געפֿינען פֿאַר זײַן טאָכטער א שידוך, וואָס זאָל אים פֿאַר־שאַפֿן פֿרייד. אַבער, מײַן גאָט, וואָס פֿאַר אַן ענטפֿער עס איז געקו־מען פֿון מײַן שוואָגער אויף אָט דעם בריוו! וואָס פֿאַר א צאָרן דער מענטש האָט עס אַרויסגעוויזן, דאָס קען איך גאָר נישט באַשרײַבן. אַבער וואָס געשען, דאָס לאָזט זיך נישט מאַכן אַנדערש. און מיר זײַ־נען געווען זייער צופֿרידן מיט אונדזער שידוך. ער איז געווען גאָר

אַ חשובֿער שידוך. דער מחותן אליה באַלין איז געווען אַן ערלעכער מענטש און האָט געהאַט בײַ יידן און נישט־יידן זייער אַ גוטן שם. לאַנגע יאָרן איז ער געווען, ביז צו זײַן טויט, פרנס אין אונדזער קהילה. און פֿיר טויזנט רײַכסטאָלער איז געווען אַ שיינער נדן. וועז דער אייבערשטער וואָלט געווען דערלאָזט, אַז דאָס יונגע פּאָפּאָלק זאָל אַזוי הויך אַרויפֿקומען ווי דער גביר ר׳ שמואל, וואָלט גוט געוועז. אָבער דער גרויסער בארעמהאַרציקער גאָט טיילט־צו זײַנע גנאָד און זײַן מילדקייט אַזוי ווי ס׳געפֿעלט אים אין זײַן גרויסקייט. מיר, מענטשן, וואָס פֿאַרשטייען גאָר נישט, קענען גאָר נישט ריידן וועגן דעם און מוזן פֿאַר אַלץ דאַנקען דעם גוטן באַשעפֿער. אַז מײַן זון נתן איז געוואָרן אַ חתן, האָבן מיר אים געלאָזט אַהיימקומען, כדי ער זאָל זײַן כלה מאָכן אַ מתנה. און דאָס איז אויך טאַקע אַזוי געשען בײַ אַן אָנדער אויסערגעווײַנטלעך חשובֿער סעודה. און אָט אַ דער אָנהייב איז געווען פֿאַר בייַדע צדדים אַ גרויסע שמחה. אין צוויי וואָכן אַרום איז מײַן זון, דער חתן, צוריקגעפֿאָרן קיין שטעטין. מיר האָבן הינטער געהאָנדלט מיט משה העלמשטאָט, אָבער ער איז געווען פֿאַלש און מענטשן מיט אַ פֿאַלש האַרץ קענען נישט רויק בלײַבן, וועז זיי דערזעען געלט, צי דאָס געלט איז זייערס אָדער נישט. וועז זיי האָבן נאָר די אייבערהאַנט, האַלטן זיי עס שוין פֿאַר זייער אייגנס, אַזוי ווי מיר האָבן, זאָל דער אייבערשטער זיך דערבאַרעמען, דאָס זיך דערוווסט.

אָנגעהויבן האָט זיך דאָס שלימזל מיט דעם, וואָס ער האָט פֿיר־געוואָרפֿן דעם קאָמיסאַר אָדער דעם קאָסירער, אַז ער האָט געמאַכט אַ טעות בײַם חשבון מיט טויזנט רײַכסטאָלער, און וויל דער קאָסי־רער האָט דאָס נישט געוואָלט אָנערקענען און געזאָגט, אַז ער האָט רעכט, האָט ער אָנגעהויבן אַ פּראָצעס בײַם טריבונאַל אין שטעטין. דער פּראָצעס האָט אָפּגעקאָסט אַ סך געלט. דערנאָך איז ער געווען אַן אויפֿגעבלאָזענער, גראָבער, אויסגעשטאָפּטער רשע, פֿול מיט פּו־סטן שטאָלץ. שטענדיק האָט ער געהאַט אונטער די הענט צען ביז צוועלף טויזנט רײַכסטאָלער און זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון, אַז

דאָס געלט איז ניט זײַנס, און אַז ער וועט עס דאַרפֿן צוריק אָפּגעבן דעם וואָס האָט עס אים געגעבן אויף קרעדיט, אַזוי ווי אַן ערלעכער מענטש דאַרף דאָס האָבן אין זינען. נאָר וועט ער האָט געזען פֿאַר זיך אַזוי פֿיל געלט, האָט ער זיך געטראַכט: כדאי צו מאַכן אַ לוסטיק לעבן, וויל געלט איז דאָ! און אַזוי האָט ער זיך איינגעשאָפֿן אַ טיי־ערע קאַרעטע מיט צוויי פֿון די בעסטע פֿערד, וואָס מע האָט געקענט באַקומען אין שטעטין, און צוויי־דריי דינערס און דינסטמיידלעך, און זיך געלעבט ווי אַ פֿירשט. דערביי זײַנען די פֿאַרדינסטן נישט געווען קיין זייער גרויסע. ווי איך האָב שוין פֿריער דערמאָנט, האָט ער פֿאַרן קומען אין שטעטין געוווינט אין בערלין און ממש געמוזט אַנטלויפֿן פֿון דאָרטן איבער חובֿות און פֿאַרשיידענע קאָנפֿליקטן. אָבער דער אויפֿגעבלאָזענער שוטה, אַז ער האָט אַריינגעקראָגן אין די הענט דאָס געלט פֿונעם גוטן ר' חיים האָמיל, האָט ער זיך נישט געקענט לענגער איינהאַלטן און אפֿשר געטראַכט בײַ זיך: איך מוז ווײַזן מײַנע שונאים אין בערלין, וואָס פֿאַר אַ מאַן איך בין געווארן! און ער האָט געמומען זײַן קאַרעטע מיט די פֿיר פֿערד און מיטגענו־מען צוויי ביז דריי טויזנט רײַכסטאָלער אין דריטלס. אונדז האָט ער געשריבן, אַז ער וויל פֿלומרשט אויסבײַטן די דריטלס אויף דוקאַטן און אונדז אַריבערשיקן די דוקאַטן מיט דער פֿאָסט (וואָס מע מאַכט הײַנט זייער אָפֿט), וויל עס איז פֿאַראַן אַ דיפֿערענץ פֿון איין פּראָ־צענט, אַזוי אַז ס'איז בעסער וועט ער שיקט אונדז דאָס געלט אין דו־קאַטן. דערצו זײַנען די פֿאָסט־הוצאות נאָך וויט נישט אַזוי גרויס ווי וועט ער וואָלט עס געשיקט אין דריטלס. דאָס אַלץ וואָלט טאַקע גע־וען ווויל און פֿײַן און גוט. אָבער אַז מײַן גוטער משה העלמשטאָט איז געקומען קיין בערלין, האָט ער אָנגעהויבן פֿאַטשן מיט זײַן געלט, — וויל כאַראַקטער און געלט לאָזן זיך נישט פֿאַרהוילן. דאָס זײַנען געווויר געוואָרן זײַנע קרעדיטאָרן, יידן און נישט־יידן, און געלאָזט אײַנזעצן מײַן גוטן משה. בקיצור, צו וואָס זאָל איך מיך דאָ לאַנג אויפֿהאַלטן? ער האָט נישט געקענט אַוועק פֿון בערלין אײדער ער האָט נישט באַצאָלט אָכצן הונדערט רײַכסטאָלער. אַזוי איז אַוועק דעם

'אתי דבר ה' בשלח לו את...

גוטן חיים האַמילס געלט. ער איז צוריקגעפֿאָרן קיין שטעטין, אָבער חיים האַמילן האָט ער נישט געשיקט, נישט קיין דוקאַטן, נישט קיין דריטלס. דעמאָלט האָט ער געהאַט פֿון אונדז העכער צוועלף טויזנט רייכסטאָלער. צום סוף האָבן מיר ווידער באַקומען דריטלס פֿאַר צוויי טויזנט רייכסטאָלער און ר׳ משה האָט אַלץ געשריבן, אַז מע זאָל אים שיקן זילבער, אַז נישט האָט די מינץ נישט קיין אַרבעט. כאָטש מיין זון נתן האָט געזען, אַז דאָס גאַנצע געשעפֿט טויג נישט, האָט ער אונדז אָבער גאָר נישט געטאָרט שרייבן וועגן דעם, ווייל אַלע זיינע בריוו זיינען געווען אויפֿגעכאַפּט. ענדלעך האָט ער אָבער געלאָזט איבערגעבן דורך סוחרים, מיין מאַן זאָל אומבאַדינגט קומען קיין שטעטין. דעמאָלט איז ישׂשכר גראָד פֿון קורלאַנד אַהערגעקומען. כאָטש איך וואָלט געווען געדאַרפֿט שוין פֿריער שרייבן וועגן דער מעשה מיט ישׂשכרן, ווייל ער איז דעמאָלט געווען בײַ אונדז שוין העכער צען יאָר, וועל איך דאָס אָפּלייגן אויף שפּעטער און דאָס באַשרייבן באַזונדער. (עס מאַכט נישט אויס, אויב איך דערמאָן אים פֿריער אָדער שפּעטער). האָט מיין מאַן צו ישׂשכרן אַזוי געזאָגט:

— דו מוזסט מיט מיר פֿאָרן קיין שטעטין. איך מוז זען, וואָס דאָרטן טוט זיך.

זיינען זיי ביידע געקומען אין שטעטין און זיך געוואָלט אָפּרעכענען מיט משה העלמשטאַט. אָבער דער האָט אַלץ אָפּגעלייגט פֿון איין טאָג אויפֿן אַנדערן און צום סוף האָט ער געגעבן מיין מאַן עטלעכע וועקסלען אויף האַמבורג און אויך עטוואָס פערל און גאָלד. אָבער מיין מאַן האָט נישט געוואָלט, עס זאָל זיך לענגער פֿאַרשלעפּן, און משה העלמשטאַט האָט געמוזט מיט אים מאַכן דעם חשבון. אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז עס פֿעלן פֿינף טויזנט פֿינף הונדערט רייכסטאָלער, וואָס ער האָט זיי נישט געקענט אויפֿווײַזן אין זיין חשבון. מע קען זיך אויסמאָלן, וואָס פֿאַר אַ ווייטיק מיין מאַן האָט דערבײַ געפֿילט. יענער האָט געזאָגט צו מיין מאַן:

— הער דיך צו, ברודער! איך זע גאָנץ גוט, אַז דער חשבון געפֿעלט דיר נישט און איך קען דיר דאָס נישט נעמען פֿאַר אומגוט,

איך בין באַגאַנגען אַ פּעלער. וועז איך האָב צעטרענצלט דיין געלט, זאָרג דיך נישט, איך וועל דיר געבן וועקסלען, געחתמעטע פּון מיר. עס וועט נישט נעמען קיין אָנדערטהאַלבן יאָר, אוז דו וועסט קריגן אין גאַנצן באַצאָלט. אוז איצט קום מיט מיר אַרויף אין מיין שול.

מיין מאַן איז מיט אים אַרויפּגעגאַנגען אין דער שול, וואָס ער האָט געהאַט בײַ זיך אין הויז. דאָ האָט ער אַרויסגענומען די הייליקע ספֿר־תּורה פֿונעם אָרון־קודש, נעמט זי אין זיין אָרעם אוז שווערט בײַ אַלע הייליקע אותיות אוז בײַ די עשׂרת־הדיברות, וואָס איך וויל דאָ נישט שרײַבן בחינם, אַז ער וועט צו דער צײַט, צום טערמין פֿון די וועקסלען, מיין מאַן אַלץ ערלעך באַצאָלן, וויל געלט אויף צו באַצאָלן האָט ער יאָ, נאָר עס איז בלויז איצט פֿאַרשטעקט. אַז ער וועט האָבן באַצאָלט מיין מאַן, וועט ער אָבער וויטער שוין אַוודי מאַכן, אַז מיין מאַן זאָל זיין פֿון אים צופֿרידן. אוז נאָך אַזעלכע וועלטער האָט ער געריידט, וואָס ס׳איז נישט וועלט מיט זיי אויסצופֿולן דאָס פּאַפּיר. כאָטש דאָס איז גאָר נישט געפֿעלן מיין מאַן, אוז כאָטש ישׂשכר איז געווען שטאַרק ברוגז אוז האָט געוואָלט צו מאָל מיט געוואָלט, אַז מיין מאַן זאָל פֿאַרפֿירן קעגן אים אַ פּראָצעס, דאָך האָט מיין מאַן נישט געוואָלט גיין מיט אים פֿאַרן טריבונאַל אין שטעטין, וויל שוועדן איז אַ בייז לאַנד. באַטריבטערהייט איז מיין מאַן פֿון דאָרט אַוועק מיט וועקסלען קיין האַמבורג אוז האָט מיר געבראַכט די שלעכטע נייס. כאָטש ער האָט נישט גערן געוואָלט מיר דאָס דערציילן, דאָך האָט עס נישט געקענט בלײַבן פֿאַר מיר אַ סוד. דעמאָלט בין איך גראָד געוואָרן מעוברת מיט מיין זון לייב, אוז האָב מיך נישט איבעריק גוט געפֿילט. קען מען זיך אויסמאָלן, ווי ס׳איז אונדז געווען אויפֿן האַרצן. פּונקט האָבן מיר מיט קנאַפּע צוויי וואָכן צוריק אָנגעווויירן בײַ אַ באַקראַט אין פּראָג פֿופֿצן הונדערט טאָלער אוז אַ סוחר אין האַמבורג האָט אונדז אָנגעוצט טויזנט טאָלער. מיין זון נתן איז שוין געווען אַ חתן אוז האָט געזאָלט חתונה האָבן אין אָנדערטהאַלבן יאָר אַרום. דאָס האָט אונדז אָפּגעקאָסט העכער דרײַ טויזנט רײַכסטאָלער. בקיצור, מיר האָבן אויסגערעכנט, אַז דאָס יאָר האָבן מיר אויסגעגעבן

העכער עלף טויזנט רייכסטאלער. דערבײ זײנען מיר געווען, אזוי צו זאגן, נאך יונגע לײַט, האבן געהאט אויסגעגעבן ערשט איין אייניציק קינד און אונדזער הויז איז געווען פול מיט קינדער — דער אייבער־שטער זאל זיי אפהיטן! — אזוי אז ס׳איז פאר אונדז געווען זייער שווער צו דערהאלטן אונדזער ערלעכן נאמען. איך בין דעריבער גע־ווען גאנץ קראנק פון צער, אבער פאר דער וועלט האב איך געזאגט, אז דאס נעמט זיך פון מײַן טראגן. אבער א פײַער האט געברענט אין מײַן אינגעווייד.

מײַן מאן האט מיך געטרייסט און איך האב אים געטרייסט, אזוי גוט ווי מיר האבן געקענט. ס׳איז געווען פאַרן יאריד אין פראנקפורט ביים מײַן און מען האט געמוזט דארטן זײַן, אזוי ווי ער פלעגט תמיד פאַרן צום יאריד. דאנערשטיק איז ער געווען אנגעקומען פון שטע־טין און דעם אנדערן טאג, פרײַטיק, האט ער שוין געמוזט פאַרן קיין פראנקפורט. ער איז אוועקגעפאַרן פון מיר מיט אן אנגעווייטיקט הארץ, פאַרן אוועקפאַרן האב איך געבעטן יששכרן, ער זאל למען השם מיט אים מיטפאַרן, ווײַל ער איז געווען אזוי פאַראומערט און איך האב נישט געוואלט אים לאָזן פאַרן אליין. אבער אזוי ווי ישׂשכר האט אונדז אומעטום באווײַזן זײַן רשעות, האט ער אויך דאס מאל געטאָן און נישט געוואלט פאַרן מיט מײַן מאן, סײַדן ער זאל אים צוזאגן, צו געבן צוויי פראצענט פון אלץ וואס ער וועט אײַנקויפן אדער פאַר־קויפן. וואס האט מײַן מאן געזאלט טאָן? איך האב נישט געקענט לאָזן מײַן מאן פאַרן אליין. אזוי ארום האט מען יששכרן געמוזט נאכגעבן אלץ, וואס ער האט געוואלט. מײַן מאן האט מיט מיר געערעדט און מיך געבעטן, איך זאל למען השם נישט מער טראכטן וועגן דעם, ווײַל עס לאָזט זיך נישט מער איבערענדערשן. און איך האב אים געמוזט געבן מײַן האנט דערויף, אז איך וועל דאס פאַרגעסן, און מײַן מאן האט מיר צוגעזאגט, אז ער וועט אויך מער נישט טראכטן וועגן דעם. דערבײ האבן מיר גאר ווייניק געהאלטן פון די וועקסלען. פונעם גאנצן געלט האבן מיר טאקע באקומען באצאלט נישט מער ווי פאַר איין וועקסל. בײַ די אנדערע וועקסלען האט ער געלייקנט, אז ער

האָט זיי אונטערגעשריבן, און דאָס גאַנצע האָט אונדז נאָך אפּגע־
קאָסט עטלעכע הונדערטערס. אַזוי איז מיין מאַן אַנגעקומען פֿריַיטיק
אין האַמבורג, איז געבליבן שבת דעם גאַנצן טאָג ביז שבת־צו־נאַכטס,
וועז עס פֿאָרט־אַוועק די פּאָסט פֿון האַמבורג, און מיר געשריבן פֿון
דאָרטן אַ לאַנגן בריוו פֿול מיט טרייסט, איך זאָל זיין צופֿרידן, וואָרן
דער אייבערשטער וועט אונדז אויף אַן אַנדער אופֿן אַלץ ווידער צו־
ריקגעבן. און אַזוי איז טאַקע געשען: אַנגעקומען אין פֿראַנקפֿורט,
האָט ער געהאַט אַזאַ גוטן יאָריד, ווי ער האָט נאָך זיין גאַנץ לעבן
נישט געהאַט — אויף דעם יאָריד האָט ער פֿאַרדינט אַ סך טויזנ־
טערס, געדאַנקט זאָל זיין דערפֿאַר דער אייבערשטער, וואָס האָט נישט
אַוועקגענומען פֿון אונדז זיין גנאַד און באַרעמהאַרציקייט און וואָס
האָט אונדז תמיד געשיקט אַ רפֿואה צו דער מכּה. גראָד דעמאָלם האָב
איך מיר געטראַכט, אַז קיינער אויף דער וועלט האָט נישט מער דא־
גות און אינעווייניקסטע זאָרגן ווי איך, און נישט געטראַכט, אַז די
גאַנצע וועלט איז פֿול מיט פֿיין און יעדער האָט זיך דאָס זיניקע.

אַזוי איז אַ מאָל געגאַנגען אַ פֿילאָסאָף אויף דער גאַס און עס
באַגעגנט אים דאָרט איינער פֿון זיינע גוטע פֿרײַנד. באַגריסט ער אים
און פֿרעגט, ווי ס׳גייט אים. דער פֿרײַנד דאַנקט אים און זאָגט:

— מיין ליבער פֿרײַנד, עס גייט מיר זייער שלעכט און איך
האָב מער לייד און פֿיין ווי ווער עס איז אויף דער גאַנצער וועלט.

זאָגט אים דער פֿילאָסאָף:

נו, מיין גוטער פֿרײַנד, אויב דו ווילסט, קום מיט מיר אַרויף
אויפֿן דאָך, וועל איך דיר ווײַזן אַלע חיזעד אין דער גאַנצער שטאָט
און דיר זאָגן, וואָס פֿאַר אַ צרות און אומגליקן עס שטעקן אין יעדן
הויז, און אויב ס׳איז דיר רעכט, נעם דיינע צרות און וואַרף זיי אַרײַן
צווישן די אַלע צרות דאָרטן און נעם דיר אַרויס איינע, וועלכע דו
ווילסט, אפֿשר קענסטו עפּעס געפֿינען, וואָס וועט דיר פֿאַרשאַפֿן
פֿאַרגניגן.

און אַזוי זיינען זיי צוואַמען אַרויפֿגעגאַנגען אויפֿן דאָך. דער פֿי־

לאָסאָף ווײַזט זײַן פֿרײַנד דאָס אומגליק אין דעם הויז און יענץ אומ־גליק אין יענעם הויז.

— טו זשע, ווי איך האָב דיר געזאָגט.

האָט ער געזאָגט צו זײַן פֿרײַנד דעם פֿילאָסאָף:

— איך זע דאָך גאַנץ גוט, אַז אין יעדן הויז שטעקן ערגערנישן און צרות אַזוי פֿיל, אפֿשר מער נאָך ווי מײַנע אייגענע. איך ווייל לי־בערשט בלײַבן בײַ די מײַניקע.

אַזוי זײַנען אונדזערע מענטשלעכע געדאַנקען: יעדער אייגער מיינט, אַז ער האָט צום מיינסטן צו לײַדן. דעריבער איז נישט פֿאַראַן קיין בעסערס ווי געדולדיקייט. וואָרן אויב דער אייבערשטער וויל, קען ער גאָר באַלד אַלץ פֿון אונדז אַוועקנעמען.

*

נאָך דעם איז מײַן פֿאָטער שטאַרק קראַנק געוואָרן אויף פּאַדאַ־גרע. די דאָזיקע קרענק האָט אים געפֿירט צו זײַן טויט. ער איז גע־וואָרן שטאַרק געשוואָלן און איז מער ווי אַ פֿערטל יאָר געלעגן אין בעט. מיר זײַנען יעדע נאַכט בײַ אים געווען. אָפֿט מאָל ביז מיטן נאַכט, און האָבן אַלע מאָל געמיינט, אַז ער וועט אויסהויכן די נשמה, און מיר זאָלן דערפֿאָר שוין בלײַבן ביז צום סוף. ווען עס האָט ווירק־לעך שוין געהאַלטן אַזוי ווײַט, אַז דער אייבערשטער האָט אים געוואָלט אַוועקרופֿן פֿון דער וועלט אויף ייַנער וועלט, און מיר זײַנען געזעסן, איך און מײַן מאַן, מיט מײַן מוטער ביז שפּעט אין דער נאַכט נעבן אים, און איך בין דעמאָלט געווען הויך מעוברת, האָט מײַן מוטער געזאָגט, איך און מײַן מאַן זאָלן אַהיימגיין. און ווי מיר זײַנען אַזוי לערך אַ שעה געלעגן, קומט עמעץ פֿונעם הויז, ווו מײַן פֿאָטער האָט געווויינט און קלאָפּט אין טיר: מײַן מאַן זאָל תיכף קומען צו מײַן פֿאָטער. מיר זײַנען געווען געווויינט, אַז אַזעלכעס האָט זיך אָפֿט געטראָפֿן. האָט מײַן מאַן נישט געוואָלט דערלאָזן, איך זאָל מיט אים מיטגיין, און מיך איבערגערעדט, איך זאָל בלײַבן ליגן: אויב ער וועט זען, אַז ס׳איז חלילה נייטיק, וועט ער נאָך מיר שיקן. איך האָב

מיך געלאָזט איבערריידן, בין געבליבן ליגן און בין תיכף אײַנגע־
שלאָפֿן. אָזוי ווי מײַן מאַן איז אַרײַנגעקומען צו מײַן פֿאָטער אין
שטוב, האָט ער אין דער רגע אויסגעהויבט די נשמה. ס׳איז געווען
אַרום מיטן נאַכט. מײַן מאַן האָט נישט געוואָלט לאָזן מיך אויפֿוועקן
און געזאָגט:

— ס׳וועט גענוג זײַן, מ׳זאָל מיך אויפֿוועקן ערשט אַ צוויי־דרײַ
שעה שפּעטער.

נאָר ווי איך ליג אָזוי אין בעסטן שלאָף, האָט מען דרײַ מאָל אָנ־
געקלאָפּט אין מײַן טיר אָזוי שטאַרק, גלײַך ווי דאָס גאַנצע הויז זאָל
אײַנפֿאַלן. איך שפּרינג תיכף אַראָפּ פֿונעם בעט און פֿרעג, ווער עס
קלאָפּט, אָבער אין קול ואין עונה, קיינער ענטפֿערט נישט. האָב איך
אויף מיר אַרויפֿגעוואָרפֿן דאָס קלייד און בין געלאָפֿן צו מײַן פֿאָטער
אין הויז אַון דאָרט געטראָפֿן ווי כ׳האָב נאָר וואָס דערציילט. מ׳קען
זיך אויסמאָלן, ווי אָזוי מיר איז געווען אויפֿן האַרצן און וואָס פֿאַר אַ
צער מיר אַלע האָבן געהאַט. אָבער וואָס האָט דאָס אַלץ געהאָלפֿן.
איך האָב געמוזט פֿאַרלירן מײַן ליבן פֿאָטער. ער איז געשטאָרבן בשם
טוב ובשיבה טובה דעם פֿיר און צוואַנציקסטן טבת און האָט דער־
גרייכט אַ שיינע עלטער. אַ לאַנגע צײַט האָב איך מיך נישט געקענט
טרייסטן, ביז דער אייבערשטער האָט מיר באַשערט נאָך די שלושים
אַ יונגן זון, וואָס דורך אים איז מײַן פֿאָטערס נאָמען ווידער געבוירן
געוואָרן. זײַן געבוירן ווערן האָט אָבער געבראַכט אַ סך ערגערנישן.
אַז ער איז געקומען אויף דער באַטריבטער וועלט, איז ער ביז פֿיר
און צוואַנציק שעה אַלץ געלעגן און געקרעכצט, אַזוי אַז די הייבאַם
און אַלע ווײַבער האָבן נישט אַנדערש געמיינט, אַז מ׳וועט דאָס קינד
נישט קענען ברענגען צו זיך. אָבער דעם אייבערשטן איז עס געפֿעלן,
איז דעם קינד מיט יעדן טאָג געוואָרן בעסער און עס איז גוט אויס־
געוואַקסן, אַזוי אַז איך האָב מיך געקענט טרייסטן מיטן קינד אויפֿן
אָרט פֿון מײַן ליבן פֿאָטער, און איך האָב מיך שטאַרק געפֿרייט מיטן
זון, מײַן ליבע מוטער איז געבליבן זיצן מיט דרײַ יתומים. מײַן פֿאָ־
טער האָט איבערגעלאָזט פֿאַר מײַן מוטער אַ ירושה פֿון זעכצן הונ־

דערט טאלער און פאר יעדן יתום בײ די זעכצן הונדערט טאלער. די יתומים וואלטן נאך מער געהאט, אבער זיי האבן אנגעווירן מער ווי טויזנט טאלער; וועגן דעם וועל איך אפשר נאך שרײבן. מײן מאן און מײן שוואגער יוסף האבן זיך אפגעזאגט פון ירשענען, כאטש ביידע האבן זיי געהאט א געשריבענעם דאקומענט, וואס האט זיי באראכטיקט צו נעמען א העלפט פון דער ירושה פון א זון. אבער זיי האבן זיך דערפון אפגעזאגט און אלץ געלאזט פאר מײן מוטער און פאר אירע יתומים.

א יאר נאכן טויט פון מײן פאטער האבן מײן מאן און מײן שוואגער יוסף פארקנסט מײן ברודער וואלף מיט דער טאכטער פון יעקב ליכטענשטאט, וואס האט געשמט פאר א חשובן, טיכטיקן מענטשן. ביז צו זײן טויט איז ער געווען א פרנס פון דער מדינה און געווען זייער רײַך. אבער צום סוף האט ער געהאט מחלוקתן מיט זײן שטיפזון אברהם ליכטענשטאט, אזוי אז די לעצטע יארן פאר זײן טויט האט ער געהאט אנגעווירן א סך פון זײן פארמעגן. מײן שוואגער יוסף איז געפאלן מיט מײן ברודער וואלף צום קנס־מאל. וען ס׳איז געווען די אנדערע ליפציגער מעסע, איז מײן מאן מיט אים געפאלן צו דער חתונה, אין איינעם מיט ישׂשכרן, וואס איז דעמאלט בײ אונדז געווען א משרת. מײן מאן און יוסף זײנען געפאלן אויף אייגענע הוצאות און האבן פון מײן מוטער קיין פרוטה זיך נישט געלאזט באצאלן. אז מײן שוואגער איז צוריקגעקומען, האט ער דערציילט אויסטערלישע זאכן פונעם קנס־מאל, ווי חשובֿ און הערלעך ס׳איז דארט אלצדינג געווען — צו יענער צײט איז יעקבֿ ליכטענשטאט נאך געשטאנען אויף דער הייך. מײן מאן איז געפאלן מיטן חתן צו דער חתונה, וואס איז געפראווען געוואלן מיטן גאנצן גלאנץ. מײן מאן איז דערנאך ווידער אהיימגעפאלן; מײן ברודער און זײן ווײב זײנען אבער א צײט לאנג נאך דארט געבליבן.

אז מײן פאטער איז געשטארבן, האט ער געהאט זײן גאנץ פארמעגן אין צירונג. האבן זיך מײן מאן און מײן שוואגער מטריח געווען און געמאכט א ליציטאציע און אלץ פארקויפט, זי זאל קענען אויס־

געבן אירע טעכטער, די יתומות, אויב עס וועלן זיך טרעפֿן גוטע שידוכים. און טאַקע נישט לאַנג דערנאָך האָבן זיי פֿאַרקנסט אין לייפּציג מיט שוועסטער מאַטע מיטן זון פֿונעם זייער רייכן און געלערנטן דיין מאָדיל. די חתונה איז געווען אין האַמבורג. ס׳איז באַווּסט, וואָס פֿאַר אַ חשובֿער מענטש ר׳ מאָדיל איז געווען. זיין ווייב, די פֿרומע פּעסעלע, האָט אירס גלייכן נישט געהאַט אויף דער גאַנצער וועלט. זינט אונדזערע אמהות, שרה, רבֿקה, רחל און לאה, איז זיכער נישט געווען קיין פֿרוי, וואָס האָט זיך געקענט פֿאַרגלייכן מיט איר אין פֿרומקייט. דערצו איז זי נאָך געווען אַן אשת־חייל, האָט געפֿירט דאָס גע־שעפֿט און ברחבֿותדיק געגעבן צו לעבן איר מאַן און איר זון, אַווי גוט אין ווין ווי אויך שפּעטער, וועלן זיי האָבן געווינט אין בערלין. וויל דער קציץ מאָדיל האָט שטענדיק געמוזט ליגן אין בעט און האָט גע־קענט מאַכן גאָר ווייניק געשעפֿטן. אָבער אַ חכם, אַן אויסערגעווייניט־לעכער איז ער געווען. די גאַנצע וועלט האָט דאָס געווּסט און גערעדט וועגן דעם. און באַליבט איז ער געווען אויך ביים קורפֿירשט פֿון בראַנ־דענבורג, וואָס האָט אַ מאָל געזאָגט:

— וואָלטן זיינע פֿיס געווען אַזוי ווי זיין קאָפּ, וואָלט נישט גע־וועלן זיינס גלייכן.

ער און זי זיינען געשטאַרבן אין בערלין אין עושר און אין כּבֿוד. גאָר אויסטערלישע זאַכן האָט מען געקענט לייענען אין דער צוואה, וואָס זי האָט געלאָזן. איך וויל וועגן דעם ניט שרייבן. וויר עס וויל זי לייענען, קען זי נאָך געפֿינען ביי אירע קינדער, וויל זיי האָבן זי אַוודאי נישט אַוועקגעוואָרפֿן.

איצט איז, נעבעך, נאָך איבערגעבליבן מיין יינגסטע שוועסטער רבֿקה. זי האָט שפּעטער געטאָן אַ גוטן שידוך און באַקומען פֿאַר אַ מאַן מיין שוואָגער לייבס זון אין באָן. דאָס איז געווען גאָר אַ ווויליגער מאַן. אַ סך יאָרן איז ער געווען פֿרנס פֿון דער מדינה און אויך געהאַט אַ גאַנץ שיין פֿאַרמעגן. ער איז געקומען אַהער מיט זיין זון שמואל און דאָ האָט ער אים חתונה געמאַכט אַלץ אין כּבֿוד און מיט גרויס שמחה. אויף דער חתונה האָט מען נישט אָנגעזען אויף מיין ליבער

פֿרומער מוטער, אַז זי איז, נעבעך, אַן אַלמנה. אַזוי איז אַלץ צוגעגאַנגען בכּבֿודיק און אַזוי הערלעך, ווי ווען עס וואָלט נאָך געלעבט מײַן פֿאָטער. און קיינער פֿון די סאַמע וויכטיקסטע לײַט פֿון דער קהילה האָט נישט געפֿעלט אויף דער חתונה. לכּבֿוד איר זײַנען זיי אַלע געקומען.

נאָך דער חתונה איז מײַן שוואָגער לייב צוריק אַהיימגעפֿאָרן און אַ האַלב יאָר שפּעטער הלך בדרך כּל אָדם, איז ער געגאַנגען דעם וועג וואָס אַלע מענטשן מוזן גיין. ער איז געשטאָרבן אַ רײַכער מאַן און מיט אַ גוטן שם. דערנאָך איז מײַן שוואָגער שמואל באָן מיט מײַן שוועסטער געפֿאָרן קיין כאַן אַ דאַנק דער ירושה פֿון מײַן פֿאָטער און זיי זײַנען דאָרטן געבליבן ווויינען. ס׳איז אים געגאַנגען גוט און ער האָט אַ סך גוטס געטאָן. ער איז דאָרטן געוואָרן פֿרנס אויפֿן אָרט פֿון מײַן פֿאָטער. אַ פֿאָר יאָר שפּעטער איז אָבער געווען די מלחמה פֿון קיניג פֿון פֿראַנקרײַך מיטן קייסער פֿון האָלאַנד. זײַנען די פֿראַנצויזן געקומען ביז פֿאָר באָן און האָבן אײַנגענומען די שטאָט. דערבײַ איז זײַן הויז, די ירושה נאָך מײַן פֿאָטער, צוזאַמען מיט אַנדערע הײַזער, געוואָרן פֿאַרברענט און אויסגערויבט. אַזוי האָט ער אָנגעווויירן, נעבעך, זײַן גאַנץ האָב־און־גוטס און האָט נישט געקענט דאָרט לענגער פֿאַרבלײַבן. איז ער געקומען קיין האַמבורג. מ׳וואָלט געקענט אַ סך שרײַבן, ווי אַזוי ער האָט זיך ווידער אַרויפֿגעאַרבעט און ווידער געוואָרן, צום באַדויערן, אַ יורד. נאָר וואָס ניצט דאָס שרײַבן? ער איז געווען אַן אמתער פֿרומער יִד און אַ גאָטספֿאָרכטיקער. דער אייבערשטער זאָל אים און כּל ישׂראל אַרויסהעלפֿן פֿון זייערע צרות. און אויך זײַנע קינדער וואָס זײַנען געבוירן און אויפֿגעוואַקסן אין עשירות און אין כּבֿוד. דאָס גליק איז, אמת, נישט תמיד געווען מיט זיי. זאָל דער אייבערשטער מיט זײַן גרויסער גנאַד זיך ווידער דערבאַרעמען איבער זיי! זאָל קיינער ניט זאָגן, אַז ער איז גליקלעך, כּל־זמן ער איז נישט געשטאָרבן. אָט וועגן דעם גיב איך דאָ איבער אַ מעשה.

*

געווען אמאל אַ מעכטיקער מלך. האָט ער שטענדיק געהאָט בײַ זיך אין הויף אַ פֿילאָסאָף. וואָס האָט געהייסן סאָלאָן. דער מלך האָט גאָר אַ סך געהאַלטן פֿון דעם פֿילאָסאָף, וועלכער איז באמת געווען אַ גרויסער חכם.

איין מאָל האָט דער קיניג קרעזוס געלאָזט מאַכן אַ גרויסע פֿײַע־רונג. האָט זיך געלאָזט אָנטאָן אין זײַנע קיניגלעכע קליידער, געלאָזט קומען זײַן גאַנצן הויף אין גרויסער פּראַכט, אָנגעטאָן אין די בעסטע קליידער, ער האָט אַרויסגענומען זײַנע בעסטע איידלשטיינער, גע־לאָזט עפֿענען זײַנע שאַצקאַמערן און אויך געלאָזט קומען דעם פֿילאָ־סאָף סאָלאָן. נאָר ווי סאָלאָן איז אַרײַנגעקומען צום קיניג קרעזוס, האָט ער זיך פֿאָר אים געבוקט און אַנידערגעקניט ווי געהערט צו זײַן, זאָגט דער מלך צום פֿילאָסאָף:

— מײַן ליבער סאָלאָן! דו האָסט גוט געזען אַלע אונדזערע רײַכ־טימער, דעם כּבֿוד און די הערלעכקייט. האָסטו שוין, ווי לאַנג דו לעבסט, געזען אַ גליקלעכערן מענטשן פֿון מיר?

זאָגט דערויף דער פֿילאָסאָף צום מלך:

— מײַן גנעדיקער קיניג, איך האָב דאָ אַלץ גוט געזען און באַ־טראַכט, אָבער איך קען דיך נישט שאַצן פֿאַר אַזוי גליקלעך ווי אַ בירגער וואָס איז געווען אין אַטען. דער דאָזיקער בירגער האָט גע־האָט צען קינדער, וועלכע ער האָט בײַ זײַן לעבן גוט דערצויגן. ער איז געווען זייער אַ רײַכער מאַן. זײַנע קינדער מיט כּבֿוד פֿאָר גרויסע לײַט געמאַכט, זיי זײַנען געווען געטרײַ צום פֿאָטערלאַנד און זײַנען אים טרײַ געווען. איז נישט בלויז, וואָס ער אַליין, דער בירגער אין אַטען, איז געווען גאָר הויך געשאַצט — נאָר די זעלביקע הערלעכ־קייט און עשירות און כּבֿוד האָט ער אויך געזען בײַ זײַנע קינדער ביז צו זײַן טיפֿער עלטער. און אַזוי איז ער אויך גליקלעך געשטאָרבן. אָט אַ דעם שאַץ איך פֿאָר גליקלעכער ווי אײַער קיניגלעכע מא־יעסטעט. ס׳איז טאָקע וואָר, אַז איר פֿאַרמאָגט גרויס רײַכטום און הערלעכקייט און כּבֿוד, אָבער אײַער מאיעסטעט איז נאָך אַ יונגער מלך און מ׳ווייס ניט, וואָס אײַער סוף וועט זײַן. עס קען גאָר זײַן, אַז

אַן אַנדער מלך אָדער אַן אַנדער פּירשט וועט מיט אײַך פּירן מלחמה, ער וועט אײַך באַצווינגען און אײַך פֿאַרטרײַבן פֿון אײַער רײַכטום, אַוועקיאָגן פֿון אײַער לאַנד און פֿון אײַערע לײַט און אפֿשר גאָר אײַך אומברענגען. וואָס זשע ווייסט איר פֿון גליק, אַז אײַער סוף, גאָט זאָל אײַך באַוואָרענען, קען זײַן עלנט און אומגליקלעך?

זאָגט דער קיניג קרעזוס:

— סאָלאָן, וואָס פֿאָלט אײַך אײַן, צו פֿאַרגלײַכן אַ פּשוטן בשר ודם מיט דעם גליק פֿון אונדזער מאַיעסטעט?

— קיניגלעכע מאַיעסטעט! — זאָגט סאָלאָן — איך טו דאָס, ווײַל יענער איז געשטאַרבן גליקלעך און זאָל זיך קיינער נישט באַרימען, אַז ער איז גליקלעך, אײדער ער האָט נישט געזען זײַן סוף. עס קען זײַן, און איך ווינטש אײַך, דער קיניג זאָל בלײַבן גליקזעליק ביז צו זײַן טויט. עס קען אָבער אויך זײַן, אַז עס וועט אַווי געשען, ווי איך האָב געזאָגט דעם קיניג.

דערצאָרנט זיך שטאַרק דער קיניג, גיט מיט זײַן גילדערנעם שטעקן אַ שטויס־אַוועק סאָלאָנען און באַפֿעלט אים, ער זאָל קיין מאָל מער נישט קומען אין זײַן הויף.

איז דער גוטער סאָלאָן אַוועקגעגאַנגען.

אין עטלעכע יאָר אַרום האָט דער קיניג קרעזוס נאָך וויטער געלעבט אין זײַן הערלעכקייט און גליקזעליקייט, און האָט נישט מער געטראַכט פֿון זײַן גוטן, קלוגן פֿילאָסאָף. אין אַ צײַט אַרום איז אָבער דער קיניג קרעזוס אָנגעפֿאָלן געוואָרן בײַ די גרענעצן פֿון זײַן לאַנד, און עס האָט נישט לאַנג געדויערט און ס׳איז פֿון דעם אַרויסגעקומען אַ בלוטיקע מלחמה, וואָס האָט געדויערט עטלעכע יאָר. און צום סוף האָט קרעזוס געמוזט זיך אונטערגעבן, האָט פֿאַרלוירן ׳די שלאַכט און זײַן קעגנער, אַן אָנדער קיניג, האָט אים געמוען געפֿאַנגען, האָט אײַנגענומען און באַוצט זײַן גאַנץ לאַנד און מיטן געפֿאַנגענעם קיניג קרעזוס אַוועק צוריק אין זײַן אייגענעם לאַנד. און זײַנע עצה־געבערס האָבן אים באַדאַרפֿט זאָגן, אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן מ׳זאָל אים טייטן. ענדלעך האָבן אַלע אײַנשטימיק אים פֿאַרמשפט צום פֿאַר־

ברענען. אין אַלץ איז געוואָרן צוגעגרייט. און אַ סך מענטשן זײַנען געקומען פֿון נאָענט און ווײַט, כּדי צו זען, ווי אַזוי מ׳פֿאַרברענט דעם מעכטיקן קיניג קרעזוס. מ׳האָט אויפֿגעשטעלט פֿון האָלץ אַ גרויסן שײַטער־הויפֿן און נעבן אים האָט מען אַנידערגעשטעלט פּלעַרליי באַלזאַם־איילן און אַנדערע שמעקעדיקע זאַכן, וואָס האָבן געדאַרפֿט פֿאַרברענט ווערן צוזאַמען מיטן קיניג קרעזוס, כּדי ער זאָל אויף אַזא אופֿן ווערן קיניגלעך פֿאַרברענט.

דער אַנדערער קיניג, וואָס האָט באַזיגט קרעזוסן, איז געלעגן בײַם פֿענצטער און האָט זיך צוגעקוקט, ווי מע פֿירט קרעזוסן צום פֿאַרברענען.

נאָר אַזוי ווי מ׳פֿירט אים איצט, קרעזוסן, דערמאָנט ער זיך אין זײַן געטרײַען קלוגן פֿילאָסאָף, אַז דער האָט אים געזאָגט, „עס זאָל קיינער זיך נישט האַלטן פֿאַר גליקלעך אײדער ער איז געשטאָרבן". הייבט ער אָן ביטערלעך רופֿן און שרײַען:

— ווי וואָר האָסטו געזאָגט, אַז קיינער זאָל זיך נישט האַלטן גליקלעך פֿאַר זײַן טויט!

אַז דער קיניג, וואָס האָט פֿאַר אים געהייסן צוריכטן „דאָס וואָרעמע באָד אָן וואַסער", איז געלעגן בײַם פֿענצטער און געהערט, ווי קרעזוס רעדט און שרײַט אַזוי ביטערלעך, האָט ער געהייסן זײַנע דינערס, וועלכע זײַנען געשטאַנען בײַ אים, זיי זאָלן גיך לויפֿן און הייסן ברענגען קרעזוסן נאָך אַ מאָל פֿאַרן קיניג. דאָס איז תיכף געוואָרן אויסגעפֿירט. קרעזוס איז געקומען פֿאַר זײַן באַצווינגער און געפֿאַלן פֿאַר אים אויף די קני. הייסט אים דער קיניג אויפֿשטיין: ער האָט מיט אים עפּעס צו רײַדן. און ער פֿרעגט אים:

— מײַן קרעזוס! מע האָט דיך געפֿירט צום טויט. וואָס זשע האָסטו געריכט און אַזוי יאָמערלעך געשריגן?

דערציילט ער אים אַלץ, וואָס זײַן פֿילאָסאָף סאָלאָן האָט אים געהאָט געזאָגט, און אַז ער האָט יענעמס אַלע רייד נישט געגלויבן אין אַכט און פֿון זיך אַוועקגעשטויסן, איז ער געבליבן בײַ זײַן גאַווה און בײַ זײַנע בייזע מעשׂים.

— ביז וועז איך האָב געזען פֿאַר מיר דעם טויט האָב איך מיך דערמאָנט אין מײַן געטרײַען קלוגן פֿילאָסאָף, אַז קיינער טאָר זיך נישט האַלטן גליקלעך פֿאַר זײַן טויט, אוז אין מײַן גרויסער מורא פֿאַרן טויט האָב איך צו אים געפֿוהלן די פֿאָר וועדטער.

האָט דער קיניג דאָס אַלץ גנעדיקלעך און פֿול מיט רחמנות אויסגעהערט אוז בײַ זיך געטראַכט:

— קרעזוס איז אויך געווען אַמאָל אַ גרויסער קיניג אוז גאָט האָט אים געגעבן אין מײַן האַנט. וועד ווייסט, איך בין דאָך אויך נאָך נישט געשטאָרבן... צי וועט מיט מיר אַ מאָל אויך אַזוי נישט געשען?

אוז ער האָט באַגנעדיקט דעם קיניג קרעזוס, אוז אים צוריק־געגעבן זײַן לעבן, זײַן לאַנד אוז זײַנע לײַט.

דעריבער, אויב עס גייט אונדז, מענטשן, שוין טאַקע גאַנץ גוט, זאָלן מיר זיך נישט איבערנעמען אוז תמיד געדענקען, אַז מיר ווייסן נישט, וואָס אונדזער סוף איז אַדער וואָס ער וועט זײַן. אַזוי ווי מיר האָבן עס געלייענט אין דער מעשׂה.

•

מײַן מוטער האָט איצט געהאָט שוין אויסגעגעבן אַלע אירע קינדער אין עושר, אין כּבֿוד אוז צו איר גאַנצער צופֿרידנקייט. בײַם טויט פֿון מײַן פֿאָטער איז זי אַלט געווען בײַ די פֿיר אוז פֿערציק יאָר. כאָטש מע האָט איר געראַטן אַ סך גוטע שידוכים אוז זי וואָלט געוואָלט גענקענט ווידער חתונה האָבן אוז ווידער קומען צו גרויס עשירות, האָט אַבער די ליבע פֿרומע פֿרוי קיין מאָל נישט געוואָלט אײַנגיין דערויף אוז ליבערשט געוואָלט בלײַבן זיצן אַן אַלמנה. אוז מיט דעם ביסל, נעבעך, וואָס איז איר נאָך פֿאַרבליבן, זיך אַליין געהאָלפֿן אוז זיך זויבער אוז שיין מיט דעם דערנערט. זי האָט געווויינט אין איר אייגענעם קלייניעם הײַזל, געהאָט בײַ זיך איר דינסט, אוז זיך רויק אוז ווויל געלעבט. מ׳דאַרף גאָט בעטן, אַז אויב ער שטראָפֿט שוין יאָ אַ פֿרוי מיט דעם, וואָס זי ווערט־אַן דעם ערשטן מאָל, זאָל ער איר אַרײַנגעבן די זעלביקע דעה. ווי צופֿרידן די ליבע פֿרוי לעבט אוז

וויפל גוטס זי טוט מיט דעם ביסעלע, וואס זי פֿארמאגט, און מיט וויפל געדולד זי נעמט־אן וואס דער אייבערשטער שיקט איר צו — וועגן דעם וואלט מען געקענט אַ סך שרײַבן, מיט וואס פֿאר אַ כּבֿוד זי איז געבליבן זיצן אַן אַלמנה. זאל דער אייבערשטער געבן, עס זאל איר ווײַטער אַזוי גליקן ביז משיח וועט קומען! דאס נחת, וואס מיר, אירע קינדער און אירע אייניקלעך, האבן פֿון אַט דער ליבער פֿרוי, לאזט זיך נישט באשרײַבן. זאל נאר דער אייבערשטער וועלן זי לאזן לעבן און געזונט זײַן ביז הונדערט יאר!

•

מיר האבן פֿארקנסט מײַן טאכטער חנה מיטן זון פֿון מײַן שווא־גער אַבֿרהם. צי מיר האבן יאָ געהרן געטאָן דעם שידוך צי אומגעהרן, איז דאס אַזוי געווען באשערט פֿונעם אייבערשטן. מײַן שוויגער האָט אַזוי געוואלט.

ס׳איז דעמאלט געווען פֿאַרן יאריד אין פֿראנקפֿורט. מײַן מאן איז געפֿאָרן צום יאריד צוזאמען מיט ר׳ יוחנן, ר׳ מענדל און לייב גאסלאר. אז דער יאריד האָט זיך פֿאַרענדיקט, האבן זיי תּיכף געמוזט פֿאָרן פֿון פֿראנקפֿורט קיין לײַפּציג. אַז זיי זײַנען אַנגעקומען אין פֿול־דא, איז ר׳ יוחנן קראנק געוואָרן און נאָך פֿיר־פֿינף טעג דאָרטן גע־שטאָרבן. מײַן מאן, ר׳ מענדעלע און לייב גאָסלאָר האבן געוואלט בײַ אים בלײַבן, אָבער דער פֿרומער חשובֿער ר׳ יוחנן האָט דאס נישט געוואלט צולאָזן. זײַנען זיי געפֿאָרן קיין לײַפּציג. לייב גאָסלאָרס זון, וואס איז אויך געווען אין פֿראנקפֿורט, איז געבליבן בײַ זײַן פֿא־טער; נאָר איידער די אַנדערע זײַנען אַנגעקומען אין לײַפּציג האבן זיי שוין באַקומען די שלעכטע בשׂורה, אז ר׳ יוחנן איז געשטאָרבן. קען מען זיך אויסמאלן, וואס פֿאר אַ פּחד ס׳איז געפֿאלן אויף אלע מענטשן. גלײַך נאָך דעם איז אין לײַפּציג אויך קראַנק געוואָרן מע־דעלע, דער זון פֿונעם מוהר״ר מיכל שפּײַער פֿון פֿראַנקפֿורט; ער איז דאָרט אָפּגעלעגן אַ זיבן־אכט טעג און איז ליידער געשטאָרבן. וואס פֿאַר אַ בהלה און מהומה עס איז איבער דעם געוואָרן אין לײַפּציג,

קען מען זיך גוט פֿארשטעלן. מיר אלע האבן באקומען די טרויעריקע נײַס אין האמבורג. נישט געגנוג, וואס זיי האבן געמוזט זען, ווי דער יונגער מאן, וועלכער איז נאך קיין פֿיר און צוואנציק יאר נישט אלט געווען, האט געמוזט אוזוי עלנט אוועקגיין פֿון דער וועלט, האט זײַן שווער משה, וואס איז אויך געווען אין ליפּציג, אפֿילו נישט געווסט, ווי ער זאל אים ברענגען צו קבֿר ישׂראל, אויף א יידישן בית־עולם, וויל אין ליפּציג איז דעמאלט געווען גאר שלעכט און געפֿערלעך. בקיצור, מיט א סך מי און גרויס שתדלנות און פֿאר א סך געלט האבן זיי לסוף געפֿועלט, מע זאל דעם מת אריבערפֿירן קיין דעסאו, וואס איז געווען די נאענטסטע קהילה, אן ערך זעקס מיל די ווײַט פֿון ליפּציג. ארום־און־ארום האט דאס געקאסט טויזנט רײַכסטאלער. און זיי האבן נאר גאט געדאנקט דערפֿאר, וואס זיי האבן אים געקענט ארויספֿירן פֿון ליפּציג. אין דער צווישנצײַט זײַנען אין ליפּציג מײַן מאן און לייב גאסלאר קראנק געווארן, ממש צום שטאַרבן, און ביידע האבן זיך אין מיטן דער מעסע געלאזט פֿירן קראנקערהייט קיין האל־ בערשטאט. מײַן מאן האט מיט זיך געהאט משה שנויטהאן און ישׂשכרן. אז זיי זײַנען אנגעקומען אין האלבערשטאט, איז מײַן מאן געווען אזוי קראנק, אז מע האט שוין געצווייפֿלט, צי ער וועט נאך קומען צו זיך. האט ישׂשכר צו מיר געשריבן און מיך געטרייסט, איך זאל מיך נישט איבערשרעקן, וויל ס׳איז נישט אזוי געפֿערלעך, און ער האט אזוי לאנג געארבעט אויף מײַן ביז ער האט דעם בריוו געהתמעט. נאר מע האט געדארפֿט זען די דאזיקע חתימה! קיין שום מענטש וואלט דארטן נישט דערקענט קיין איינציקן אות! מע קען זיך אויסמאלן, ווי אזוי ס׳איז מיר און מײַנע קינדער געווען אויפֿן הארצן. דעם בריוו האב איך באקומען דעם ערשטן טאג שבֿועות. ערב שבֿועות זײַנען שוין אלע באלעבאטים צוריקגעקומען פֿון ליפּציג, נאר מײַן מאן — נישט. מע קען זיך גוט אויסמאלן אונדזער בהלה. אפֿילו קיין בריוו האבן מיר פֿון אים נישט געהאט באקומען. אלע באלעבאטים זײַנען תּיכף, ווי נאר זיי זײַנען אנגעקומען און נאך אין־ דער זיי זײַנען געגאנגען צו זיך אהיים, געקומען צו מיר און האבן

מיך געטרייסט, איך זאָל מיך באַרויקן, עס וועט אַלץ ווערן גוט. זיי האָבן אין מיר אַרײַנגעריסן מיט די בעסטע ווערטער. אָבער וואָס האָט דאָס געקענט העלפֿן? מע קען זיך פֿאַרשטעלן, וואָס פֿאַר אַ יום־טובֿ מיר האָבן געהאַט. ס׳איז געווען יום־טובֿ און איך האָב גאָר נישט געקענט טאָן. אָבער איסרו־חג האָב איך געשיקט מײַן זון מרדכי און חיים פֿאַלאַקס זון יעקבֿ צוזאַמען מיט חווהן קיין האַלבערשטאַט, צו זען צי איז נאָך מײַן מאַן בײַם לעבן. איך האָב זיי, גאָט איז מײַן עדות, געלאָזט פֿאַסטן און דאָוונען און איך האָב אויך געטאָן תשובֿה, תפֿילה און צדקה, ווי גוט איך האָב געקענט. גאָט האָט זיך אויך דערבאַרעמט און געהאָלפֿן מײַן מאַן, ער זאָל אַ ביסעלע צו זיך קומען. ער האָט געלאָזט דינגען אַ וואָגן. ער איז געווען בײַ ר׳ איציק קירכ־האַן אין האַלבערשטאַט. האָט ער אים מיטגעגעבן אַ בעט, צו קענען ליגן אויפֿן וואָגן, און חוץ דעם נאָך אַ וואָגן פֿאַר זײַנע וואַרעס. בײַ אים אין וואָגן איז געזעסן נאָר איין אייניציקער, וואָס האָט געדאַרפֿט אויף אים אַכטונג געבן. אַזוי איז מײַן מאַן קראַנק און האָלב לעבעדיק אָנגעקומען אַהיים. אָבער מיר האָבן גאָט שטאַרק געלויבט און אים געדאַנקט שנתן לנו ולא לעפֿרה, וואָס ער האָט אים אונדז צוריקגעגעבן און נישט דער ערד... דער אייבערשטער האָט אים געשאָנקען לעבן נאָך אויף זעקס יאָר און אים געלאָזט אויסגעבן נאָך צוויי קינדער, ווי איך וועל ווײַטער דערציילן.

איך האָב אָבער פֿאַרגעסן — געדאַרפֿט שוין פֿריער שרײַבן — וועגן טויט פֿון מײַן שוועסטער, וואָס האָט אים געטראָפֿן נאָך אַ סך פֿריער, אײדער מײַן מאַן איז געקומען שוועסטער קראַנק פֿון ליפּציג. נאָך מיט אַ דרײַ יאָר פֿריער איז מײַן שוועסטער געווארן קראַנק און ער איז אויך געשטאָרבן אויף אָט דער קרענק. דעמאָלט האָט מען געשריבן צו מײַן מאַן: „הנה אָביך חולה" — זע, דײַן פֿאָטער איז קראַנק. האָט ער תיכף געלאָזט שטיין אַלע געשעפֿטן און איז געפֿאָרן קיין האַנאָווער, מבֿקר חולה זײַן דעם פֿאָטער זײַנעם. ער איז דאָרט געבליבן גוטע דרײַ וואָכן. מײַן שוועסטער, וואָס איז אַלט געווען אַכציק יאָר, זײַנען די כּוחות סײַ ווי שוין געווען אויסגעגאַנגען און ער האָט גע־

מיינט, אַז ער וועט באַלד שטאַרבן, ווי נאָר ער וועט האָבן געזען מײַן מאַן. מײַן מאַן איז געווען זײַן יינגסט קינד און ער האָט אים שטאַרק ליב געהאַט. כי בן־זקונים הוא לו, וויַיל ער איז בײַ אים געווען אַ זון אויף די עלטערע יאָרן. נאָר אַז מײַן שווער האָט געזען, ווי זײַן זון חיים איז בײַ אים שוין דרײַ וואָכן לאַנג און דעם אייבערשטן איז נאָך נישט געפֿעלן אים צוצונעמען צו זיך, האָט מײַן שווער געזאָגט:

— זון מײַנער, איך האָב דיך געלאָזט קומען אַהער צו מיר, וויַיל איך האָב געוואָלט, אַז דו זאָלסט זײַן דערבײַ, וען איך לאָז־אויס מײַן נשמה. דו אָבער האָסט גרויסע געשעפֿטן און האַלטסט דיך דאָ שוין אויף דרײַ וואָכן לאַנג. דו האָסט געטאָן דאָס דײַניקע. איך גיב מיך איבער דעם אייבערשטן. איך באַפֿעל מיך צו גאָט און דו פֿאָר ווידער אַהיים אין גאָטס נאָמען.

און כאָטש מײַן מאַן איז צו ערשט נישט אײַנגעגאַנגען דערויף און געוואָלט בלײַבן בײַ אים, האָט זײַן פֿאָטער עס אים באַפֿוילן און ער האָט געמוזט אַהיימפֿאָרן. אויך די אַנדערע קינדער, וואָס זײַנען געווען בײַ אים, זײַנען צוריק אַהיימגעפֿאָרן. אָבער נאָך אײדער מײַן מאַן איז צוריק אַהיימגעקומען האָט זיך געטראָפֿן אָט וואָס: אַקעגן מײַן בעט, וווּ מיר זײַנען געלעגן, איז געווען נאָך אַ קליין בעט, וואָס אין אים זײַנען געלעגן מײַנע קינדער. דעמאָלט איז געלעגן אין בעט מײַן טאָכטער חנה, אַ מיידל פֿון באַלד עלף יאָר. איך בין אויפֿגע־שטאַנען אין דער פֿרי און אַוועקגעגאַנגען דאָוונען אין שול. קומט דאָס קינד, מײַן טאָכטער חנה, צו לויפֿן שטאַרק איבערגעשראָקן פֿון איר שטוב און פֿאָר גרויס איבערגעשראָקנקייט האָט זי זיך, נעבעך, קוים געקענט רירן. די דינסטן פֿרעגן זי:

— חנה, וואָס פֿעלט דיר? פֿאָר וואָס האָסטו דיך אַזוי איבערגע־שראָקן?

זאָגט דאָס קינד:

— אַך, גאָט, איך האָב מיך אויפֿגעכאַפּט און געוואָלט זען, צי די מאַמע ליגט נאָך אין בעט, האָב איך געזען אַן אַלטן מאַן מיט אַ לאַנגער באָרד ליגן אין בעט. האָב איך מיך שטאַרק איבערגעשראָקן,

בין אַרויסגעשפרונגען פֿונעם בעט און אַראָפּגעלאָפֿן די טרעפּ. אַז איך האָב מיך אומגעקוקט, האָט דער אַלטער מאַן אויפֿגעהויבן זײַן קאַפּ פֿונעם בעט און זיך אַליין אומגעקוקט נאָך מיר.

אַז איך בין אַהיימגעקומען פֿון דער שול, האָבן די דינסטן נאָך אַליין זיך געשושקעט און שטיל געשמועסט צווישן זיך. איך האָב זיי געפֿרעגט און געוואָלט וויסן וואָס איז דער מער. אָבער קיינער פֿון זיי האָט נישט געוואָלט עפּעס זאָגן. מיט צוויי טעג שפּעטער איז מײַן מאַן אַהיימגעקומען. אַז ער איז געווען קוים אַ וואָך אין דער היים, האָט ער באַקומען אַ בריוו, אַז זײַן פֿאָטער, ר׳ יוסף הצדיק, איז געשטאָרבן. זאָל איך שרײַבן וועגן צער און וויטיק, וואָס מײַן מאַן האָט געהאַט? איך קען דאָס נישט באַשרײַבן.

תיכף נאָך דער שבעה האָט ער געדונגען צען יידן און געזומען א באַזונדערע שטוב אין אונדזער הויז, וווּ מע האָט נישט געטאָן עפּעס אַנדערש ווי צונויפֿגענומען א מנין, און טאָג־און־נאַכט האָט מען דאָרטן געלערנט. מײַן מאַן איז דאָס גאַנצע יאָר נישט אַוועקגעפֿאָרן פֿון דער היים און שטאַרק אָפּגעהיט, ער זאָל קיין קדיש נישט פֿאַרפֿעלן. צוועלף וואָכן נאָכן טויט פֿון מײַן שוועסטער איז מײַן שוואָגער יצחק געווען אין וועזעל, וווּ ער האָט חתונה געמאַכט זײַן זון שמואל. פֿון דאָרטן איז ער געפֿאָרן צו קבֿר אָבֿות קיין האַנאָווער און אַלע ברידער זײַנען אויך געקומען קיין האַנאָווער און פֿון דאָרט געשריבן צו מײַן מאַן, ער זאָל אויך קומען אַהין. איז ער אויפֿגעשטאַנען דעם אַנדערן טאָג גאַנץ אין דער פֿרי און איז געפֿאָרן קיין האַנאָווער. ער האָט שטענדיק געהאַט מיט זיך א מנין יידן און ביז האַנאָווער האָט ער קיין מאָל קיין קדיש נישט פֿאַרפֿעלט, כאָטש דאָס האָט אים געקאָסט א סך געלט. נאָר וואָס אַנגעקומען אין האַנאָווער, האָט ער אין־בערגעלייענט די צוואה. און עס איז געווען א חידוש צו זען, מיט וואָס פֿאַר א גאָטספֿאַרכטיקייט און חכמה זי איז געווען אָנגעשריבן. זיי האָבן אויך דערציילט, אַז מײַן שוועסטער איז געשטאָרבן ווי א גרויסער חכם און ממש ווי דורך א קוש. אַזוי זײַנען אויך אַלע זײַנע פֿרומע קינדער געשטאָרבן. די ירושה, וואָס מײַן שוועסטער האָט איבער־

געלאזט, האבן זיי אין גאנצן כפי דער צוואה צווישן זיך אויסגעטיילט און קיינער האט נישט געדעדט קיין אומפאסיק וואָרט קעגן דעם אנדערן. מיין מאן איז געבליבן נאך אכט טעג אין האנאווער און גייט טרייסט זיין ליבע מוטער אזוי גוט ווי ער האט געקענט. הגם ער האט שטארק ליב געהאט זיין מוטער און גערן געוואלט זי מיטנעמען קיין האמבורג, האט די פרומע פרוי בשום אופן נישט געוואלט זיך לאזן צעשיידן פון איר פרומען מאן, בחייו ובמותו, נישט ביים לעבן און נישט ביים טויט. אין צוויי יאָר ארום איז זי אויך געשטארבן און גייט קומען צו קבורה נעבן איר מאן. זי איז אלט געוואָרן צוויי און אכציק יאָר. בקיצור: דאס איז געווען א ליב, געבענטשט פארפאלק, וואס זייערס גלייכן געפינט מען נישט. דער אייבערשטער זאל אונדז נאָר לאזן גענישן פון זייער זכות, אויב מיר וועלן אויך קומען צו אזא גוטער עלטער! אבער דעם אייבערשטן איז עס אנדערש געפעלן.

מיין מאן איז נאך דעם געפארן קיין אמסטערדאם, ווו מע האט אים געדעדט א שידוך פאר אונדזער טאכטער מיט משה קרומבאך. מיין מאן האט זיך צו גיך אנטשלאסן אויף דעם שידוך, ווי מע וועט דאס וויטער לייענען.

ערשט נאך דעם ווי עס איז געמאכט געוואָרן דער קנס, האט עס מיר מיין מאן געשריבן. דער קנס איז געוואָרן געמאכט אין קלעווע ביים מחותן ר' אליה קלעווע, וויל ער האט געהאט די פולמאכט מצד דעם מחותן, דעם קצין ר' אברהם קרומבאך. אבער נאך איידער איך האב באקומען דעם בריוו פון מיין מאן מיט דער נייס, אז מיין טאכטער אסתר איז א כלה געוואָרן, האב איך שוין פון פארשיידענע זייטן באקומען בריוו, וווּ מע האט אונדז געוואָרנט, נישט אינצוגיין אויף דעם שידוך, וויל דער יונגער מאן האט גאר א סך חסרונות. ס'איז אבער נישט אריבער אפילו א טאג, און שוין האב איך באקומען פון מיין מאן דעם בריוו, אז דער שידוך איז אפגעשלאסן, און אז מיין מאן גרייט זיך צוריקצופארן. מ'קען זיך אויסמאלן, ווי ס'איז מיר געווען אויפן הארצן און וואס פאר א שמחה איך האב געהאט פון דעם שידוך,

מישטיינס געזאגט! איך האָב אַבער גאָר נישט געקענט טאָן ביז מײַן מאַנס צוריקקומען.

אין אַ וואַך אַרום איז ער אַהיימגעקומען און אַוודאי געמיינט, אַז איך וועל אים מקבל זײַן מיט גרויס שׂמחה און אַז מיר ביידע וועלן זיך צוזאַמען פֿרייען מיטן שידוך. ס׳איז אַבער געווען פּונקט פֿאַרקערט. איך בין אים אַנטקעגנגעגאַנגען מיט אַ שטאַרק באַשווערט האַרץ, קוים וואָס איך האָב געקענט אויפֿמאַכן דאָס מויל. מײַן מאַן האָט זיכער געקענט דערקענען אין מיר, אַז מיר פֿעלט עפּעס. נאָר נישט ער און נישט איך האָבן זיך נישט געוואָלט פֿאַרשטערן אונדזער גליקלעך בײַנאַנד זײַן. און אַזוי זײַנען פֿאַרגאַנגען עטלעכע טעג און קיינער האָט גאָר נישט געריידט מיטן אַנדערן וועגן דעם שידוך. אין דער צווישנצײַט באַקומט אַבער מײַן מאַן אַ בריוו פֿון זײַנעם גאָר אַ נאָענטן פֿרײַנד, ווו ער שרײַבט: אַז ער האָט געהערט, מיר וועלן טאָן דעם שידוך, זאָלן מיר אים בשום אופֿן נישט טאָן אַדער מיר זאָלן וויניקסטנס קודם אַנקומען דעם בחור. האָט מײַן מאַן זיך שטאַרק אי־בערגעשראָקן און געזאָגט:

— גליקלעך, דו קענסט אויך שוין וויסן דערפֿון. איך האָב דאָס דערקענט אין דײַן פֿאַראומערטן פּנים.

האָב איך דערויף געוויזן מײַן מאַן אַלע בריוו, וואָס איך האָב געהאַט באַקומען פֿאַר זײַן אַנקומען אַהיים. האָט מײַן מאַן זיך שטאַרק דערשראָקן און זיך זייער מצער געווען, וויל מע האָט געשריבן וועגן דעם מענטשן, אַז עס איז נישטאָ קיין איין חסרון אויף דער וועלט, וואָס זאָל בײַ אים נישט זײַן... האָבן מיר נישט געווּסט ווי זיך אַן עצה צו געבן. דער שידוך איז דאָך שוין געווען געשלאָסן. האָב איך געשריבן צו מײַן מחותנתטע יאָכעט, און איך דערמאָן מיך נאָך, אַז דאָס איז געווען ממש בזה הלשון, פּונקט מיט די זעלביקע ווערטער. איך האָב איר און אַלעמען אַפּגעגעבן אַ פֿרײַנדלעכן מזל־טובֿ און דערנאָך האָב איך געשריבן:

— מע האָט אונדז געשריבן פֿון פֿאַרשיידענע זײַטן, אַז דער חתן האָט אַ סך חסרונות. מיר ווילן דאָס אַננעמען פֿאַר אַ ליגן. און אויב

ס׳איז טאקע אזוי, בעטן מיר זייער, זיי זאלן אזוי גוט זיין און שיקן דעם חתן צום קנס־מאל צו דער כלה, אזוי ווי דאס פירט זיך. און וועלן מיר דערנאך זען, אז די מענטשן זיינען רכילות־טרייבערס און זיי זאגן ליגן — און מיר האפן טאקע, אז ס׳איז לויטער שקר, וועלן מיר אויפנעמען דעם חתן מיט גרויס פרייד און פארגעניגן און עס וועלן נישט פעלן קיין חשובע מתנות און אלע כיבודים. זאל אבער זיך ארויסשטעלן, אז אלץ איז חס וחלילה יאָ אמת, אזוי בעטן מיר אים נישט צו שיקן. וויל מיר ווילן נישט אונדזער קינד אויף אזא געמיינעם אופן אפנארן. אויב אבער זיי טראכטן דעם זון יאָ צו שיקן, וויל מיר זיינען דאך סיי ווי נאענטע פרייַנד און מחותנים, האפנדיק, אז מיר וועלן דאס אלץ נישט נעמען אין אכט, טאָ זאל געשען, וואס איז שוין געשען, און זאלן זיי בשום אופן נישט לאזן קומען דערצו. וואָרן אויב ס׳איז, חס וחלילה, טאקע יאָ אמת, וועלן ביידע צדדים עס מוזן אריבערטראגן דעם ווייטיק און זיי מעגן אלע חסרונות, וואס נאר אויף דער וועלט, אנהענגען אויף דער טאכטער... און נאך אנדערע ענלעכע ווערטער.

מע קען זיך גוט אויסמאלן, ווי עס האט דער מחותנטע יאכעט געגראבלט אין דער נאז, וועז זי האט באקומען דעם בריוו. זי האט געענטפערט מיט א בריוו פול מיט זילזולים און רוגז, אז זי האט טאקע יאָ געהאט בדעה דעם זון תיכף צו שיקן צו זיין כלה. אבער איצט, וועז זיי זעען, וואס מיר שרייבן, זאלן מיר, אויב מיר ווילן זען דעם זון, אליין קומען אדער עמעצן שיקן קיין מעז.

איז א צייט פארגאנגען בלויז מיט א פארדריסלעכן בריוואויס־טויש און מיר האבן צו קיין שום באשלוס נישט געקענט קומען. דערצו איז דעמאלט נאך געווען א גרויסע מלחמה צווישן דעם מלך פון פראנקרייך און דער דייטשישער מדינה, אזוי אז ס׳איז רעכט נישט מעגלעך געווען צו קומען איינער צום אנדערן. אין דער צווישן־צייט האבן מיר חתונה געמאכט אונדזער טאכטער חנה מיט גרויס צופרידנקייט. איך האב נאך פארגעסן צו שרייבן, אז שוין א סך פריער איז געווען בשׂשון ושמחה די חתונה פון מיין נתן מיט מרים,

די יתומה נאָכן פֿאַרשטאָרבענעם ר׳ אליה באָלין. מײַן איידעם קאָש־מאַן איז אויך געקומען מיט מײַן טאָכטער ציפורה און מיר האָבן זיי באַצאָלט אַלע הוצאות און זיי אויך מיטגענעבן מתנות. אויך יעקבֿ האָנאָוער איז געקומען צו דער חתונה מיט זײַן ווײַב זיסע און חוץ דעם נאָך אַ סך אַנדערע פֿרעמדע לײַט, אַזוי אַז ס׳איז געווען גאָר אַ חשובֿע חתונה. אין דעם איינעם יאָר זײַנען זיך בײַ מיר צעגאַנגען העכער עלף טויזנט רײַכסטאָלער. ובֿרוך ה׳ אשר לקח ונתן, געבענטשט זאָל זײַן דער אייביקער וואָס נעמט און גיט. דער געטרײַער גאָט האָט אַלע מאָל אונדזערע פֿאַרלוסטן מיט אַזאַ ברייטער האַנט ווידער אָפּגע־געבן. וואָלט מיר דער אייבערשטער געלאָזט די קרוין פֿון מײַן קאָפּ, וואָלט נישט געווען קיין מער גליקלעך פֿאַרפֿאַלק אויף דער וועלט. אָבער צוליב אונדזערע גרויסע זינד, און כּדי אונדז צו לאָזן לײַדן אַלע צרות, וואָס דער גרויסער גנעדיקער גאָט האָט פֿאַר אונדזערט וועגן באַשלאָסן, האָט ער געזונדען צו זיך אין דער אייביקער וועלט מײַן מאָן און אונדז דאָ געלאָזט אין דער פֿאַרגענגלעכער וועלט פֿול מיט מי. נאָר מ׳דאַרף בעטן צום באַשעפֿער, אַז אונדזער סוף זאָל זײַן נאָך זײַן ווילן נאָך און ווי עס געפֿעלט אים, און ווען ס׳איז אים ווויל געפֿעליק, זאָל ער אונדז ברענגען צו זיך אין גן־עדן, אָמן!

•

נאָך דעם ווי מײַן מאָן — ווי איך האָב שוין געזאָגט — איז צו־ריקגעקומען פֿון האָנאָוער און ווי די ירושה נאָך זײַן פֿאַטער איז גע־ווארן אויסגעטיילט, זײַנען געווען פֿאַרגאַנגען אַרום די צוועלף וואָכן נאָכן טויט פֿון זײַן פֿאַטער. איך בין געווען טראָגעדיק מיט מײַן זון יוסף. די גאַנצע צײַט פֿון מײַן טראָגן האָט מײַן מאָן אַלץ געהאָפֿט, אַז איך וועל געלעגן ווערן מיט אַ זון, כּדי ער זאָל אים קענען געבן זײַן פֿאַטערס נאָמען. און אַזוי איז עס אויך געשען, געלויבט צו גאָט. דערצו וויל איך אײַך, מײַנע ליבע קינדער, שרײַבן עפּעס ווי אַ משל, וואָס איז אָבער אמת. ווען יונגע ווײַבער פֿאַרגייען אין טראָגן און זיי זענען פֿירות אַדער עפּעס אַנדערש וואָס צום עסן און עס גלוסט זיך זיי דאָס

צו עסן, זאלן זיי זיך נישט צוריקהאלטן און זאלן דערפון עסן, און נישט וועלן פאלגן זייער נאכרישן קאפ — עס וועט זיי גאר נישט שאדטן. אבער עס קען זיין פאר זיי, גאט זאל אפהיטן, סכנת־נפשות און חוץ דעם קען אויך, חס וחלילה, דאס קינד אין דער מוטערס לייב ווערן פארקריפלט, אזוי ווי איך האב עס בייַ מיר אליין דערלעבט. איך האב שטענדיק געשפעט און געלאכט פון די ווייבער, ווען איך האב געהערט, אז א וויב, וואס איז געווען גלוסטיק נאך עפעס, זאל דאס האבן גע־שאדט. איך האב מיר דאס גאר נישט געוואלט גלייבן. אדרבה, א סך מאל, ווען איך בין געווען טראגעדיק און בין געגאנגען איבערן מארק, האב איך געזען א סך שיינע פירות און זיי גוט באטראכט, אבער ווען זיי זיינען פאר מיר געווען צו טייער, האב איך זיי געלאזט שטיין, און עס האט מיר טאקע גאר נישט געשאדט. אבער די צייטן זיינען א מאל אזוי און אן אנדער מאל אנדערש. דאס האב איך מיך דערוווסט, ווען איך בין געווען אין נייַנטן חודש מיט מיין זון יוסף. מיין מוטער האט דעמאלט געהאט עפעס צו טאן ביים אדוואקאט, וואס האט געווויינט אויפן פערדמארק. האט מיין מוטער מיר געפרעגט, צי וואלט איך נישט געקענט גיין מיט איר. און כאטש ס׳איז געווען וויַיט צו גיין און ס׳איז געווען פאר מנחה דאוונען (געווען איז דאס אנהייב כסלו), האב איך פארט נישט געקענט אפזאגן מיין מוטער — איך האב מיך נאך גע־פילט גאנץ פריש. אזוי בין איך געגאנגען מיט מיין מוטער אין שטאט ארייַן. אקעגן דעם הויז פונעם אדוואקאט האט געווויינט א פרוי, וואס האט געהאט צו פארקויפן מיספעלן. איך האב תמיד זייער גערן גע־געסן מיספעלן. זאג איך צו מיין מוטער:

— מאמע, פארגעס נישט, אויפן צוריקוועג וויל איך קויפן מיס־פעלן.

מיר זיינען געגאנגען צום אדוואקאט און אויסגעריכט וואס מיר האבן געהאט צו טאן. אז מיר זיינען דארט פארטיק געווארן, איז שוין געווען זייער שפעט, כמעט נאכט. זיינען מיר זיך געגאנגען אונדזער וועג און ביידע האבן מיר אין גאנצן פארגעסן אין די מיספעלן. אז איך בין אהיימגעקומען, האב איך מיך דערמאנט אין די מיספעלן און גע־

טראַכט בײַ מיר, אַז עס טוט מיר באַנג, וואָס איך האָב פֿאַרגעסן זיי צו קויפֿן. איך האָב דאָס אָבער נישט איבעריק געגומען אין אַכט, נישט מער ווי אײנער וואָס האָט שטאַרק חשק עפּעס צו עסן און ער האָט עס גראָד נישט. אויף דער נאַכט האָב איך מיך געלייגט שלאָפֿן געזונט און פֿריש. אָבער נאָר אין מיטן נאַכט האָב איך באַקומען די געבורט־ווייען. מע האָט געמוזט רופֿן די הייבאַם. און איך בין געלעגן געוואָרן מיט אַ זון. מע האָט תיכף מײַן מאַן אָנגעזאָגט די פֿרייליכע בשורה און ער האָט זיך שטאַרק געפֿרייט, וואָס ער וועט קענען געבן אַ נאָמען נאָר זײַן פֿאָטער. איך האָב אָבער געזען, אַז די ווײַבער, וואָס זײַנען געווען בײַ מיר, ווען איך בין געזעסן אויף דער בראַכשטול, האָבן צונויפֿגעשטעקט די קעפּ און זיך עפּעס שטאַרק געסודעט. איך האָב נישט גע־וואָלט אָפּלאָזן און געוואָלט וויסן, וואָס איז דער מער. ענדלעך האָט מען מיר געזאָגט, אַז דאָס קינד איז אויפֿן גאַנצן לײַב און אויפֿן קאָפּ בא־שאָטן מיט ברוינע פֿלעקן. האָבן זיי מיר געמוזט ברענגען אַ ליכט צו מײַן בעט, איך זאָל עס אָנקוקן מיט מײַנע אויגן. דאָס קינד איז נישט בלויז געווען אין גאַנצן באשאָטן מיט אזעלכע פֿלעקן; ס׳איז אויך די גאַנצע צײַט געלעגן ווי אַ הײַפֿעלע שמאַטעס, מיט הענט און פֿיס קיין דיר נישט געטאָן, ווי עס וואָלט אים געדאַרפֿט, חלילה, תיכף אויסגיין די נשמה. עס האָט נישט געוואָלט זייגן און אַפֿילו דאָס מויל נישט אויפֿמאַכן. אויך מײַן מאַן האָט דאָס געזען און מיר זײַנען זיך זייער מצער געווען. דאָס איז געווען דער פֿערטער טאָג. דעם פֿינפֿטן טאָג האָט געזאָלט זײַן דער ברית. מיר האָבן אָבער געזען, אַז דאָס וועט אַ פּנים ניט זײַן מעגלעך, ווײַל דאָס קינד איז געוואָרן פֿון טאָג צו טאָג אלץ מער שלאַף. ס׳איז געקומען שבת און שבת־צו־נאַכטס האָבן מיר געמאַכט אַ זכר־ברית, נאָר קיין שום בעסערונג בײַם קינד האָט מען נישט געזען. שבת־צו־נאַכטס, נאָך דעם ווי מײַן מאַן האָט געמאַכט הבֿדלה, איז מײַן מוטער געווען נעבן מיר. זאָג איך צו מײַן מוטער:

— איך בעט דיך, הייס קומען צו מיר מײַן שבת־גויע. איך וויל זי ערגעץ אַוועקשיקן.

פֿרעגט מיר מײַן מוטער:

— וווהין ווילסטו זי שיקן?

זאָג איך צו מײַן מוטער:

— איך האָב די גאַנצע צײַט געקלערט, פֿון וואָס עס נעמען זיך בײַם קינד די פֿלעקן און פֿאַר וואָס עס איז אַזוי שלאַף. האָב איך מיר געטראַכט, צי איז ניט שולדיק אין דעם, וואָס מיר האָבן זיך געהאַט פֿאַרגלוסט מיספּעלן און איך האָב זיי נישט געקענט באַקומען. און איך בין טאַקע גראָד יענע נאַכט געלעגן געוואָרן. ווייל איך די פֿרוי אַהינ־שיקן, זי זאָל מיר ברענגען פֿאַר אַ פּאָר שילינג מיספּעלן. איך ווייל מיט אַ ביסעלע דעם קינד דאָס מויל אײַנשמירן, אפֿשר וועט גאָט זיך מרחם זײַן און ברענגען זײַן הילף, עס זאָל אים ווערן בעסער.

מײַן מוטער איז געוואָרן שטאַרק אָנגעברוגזט אויף מיר און גע־זאָגט:

— אייביק האָסטו נאָר אַזעלכע נאַרישקייטן אין דײַן קאָפּ. אין דרויסן איז אַ וועטער, גלײַך הימל און ערד וואָלטן געווען איינס, און די פֿרוי וועט בײַ אַוא וועטער זיכער נישט וועלן גיין. דאָס זײַנען דאָך לויטער נאַרישקייטן!

זאָג איך דערויף:

— ליבע מוטער! איך בעט דיך, טו מיר צו ליב און שיק די פֿרוי. איך וועל איר געבן, וואָס נאָר זי וועט פֿאַרלאַנגען, אויב איך באַקום נאָר די מיספּעלן. אַז נישט, וועט מײַן האַרץ נישט האָבן קיין רו.

האָבן מיר געלאָזט רופֿן די פֿרוי און זי געשיקט, זי זאָל ברענגען עטלעכע מיספּעלן. די פֿרוי איז אַוועקגעלאָפֿן. דער וועג איז געווען לאַנג און אַ וועטער איז געווען אין דער נאַכט, אַז מע וואָלט קיין הונט נישט אַרויסגעלאָזט אויף דער גאַס. מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז עס געדויערט זייער לאַנג, בין די פֿרוי איז צוריקגעקומען, ווי דאָס איז געווויינטלעך אַזוי. וען מ׳וויל עפּעס גערן האָבן, געדויערט אַ רגע — אַ שעה. סוף־כּל־סוף איז די פֿרוי צוריקגעקומען און געבראַכט די מיס־פּעלן. מע ווייסט גאַנץ גוט, אַז מיספּעלן זײַנען נישט קיין עסן פֿאַר אַוא קינד: זיי האָבן אַ זויערלעכן טעם. האָב איך באַפֿוילן מײַן ווארטאַרין, זי זאָל צעוויקלען דאָס קינד, זיך אַנידערזעצן מיט אים פֿאַרן אויוון

און מיט אַ ביסעלע זאַפּט פֿון די ווייכע מיספּעלן אים באַשמירן דאָס מויל. כאָטש יעדער האָט געלאַכט איבער מײַן נאַרישקייט, בין איך אַבער געבליבן אײַנגעשפּאַרט, און זיי האָבן געמוזט טאָן ווי איך האָב געוואָלט. און ווי נאָר די וואַרטאָרין האָט מיט אַ ביסעלע פֿון די ווייכע מיספּעלן דעם קינד באַשמירט דאָס מײַלכל, מאַכט דאָס קינד אויף זײַן מײַלכל אַזוי באַגעריק, גלײַך עס וואָלט געוואָלט אַראָפּשלינגען אַלץ מיט אַ מאָל, און עס זייגט־אויס מיט אזא חשק דאָס ווייכע פֿון אַ גאַנ־צער מיספּעל, בעת פֿריִער האָט עס נישט געוואָלט עפּענען דאָס מײַ־לעכל צו נעמען אַ טראָפֿן מילך אַדער עפּעס אַ צוקער־פּלעצעלע, ווי מע מאַכט זיי פֿאַר קינדער. נאָך דעם דערלאַנגט מיר די וואַרטאָרין דאָס קינד אויף מײַן בעט, כדי צו זען, צי עס וועט וועלן זייגן. און ווי איך לייג נאָר צו דאָס קינד צו דער ברוסט, הייבט עס אָן שטאַרק צו זייגן, אַזוי ווי אַ קינד וואָס איז שוין אַלט אַ פֿערטל יאָר. און פֿון דעמאָלט אָן ביז צום ברית זײַנען בײַ אים אַוועק אַלע פֿלעקן פֿונעם לײַב און פֿונעם פּנים, חוץ אײַן פֿלעק, וואָס איז אים געבליבן שטיין אויף אַ זײַט און וואָס איז אַזוי גרויס ווי אַ ברייטע לינדז. און צום ברית איז דאָס קינד געווען פֿריש און געזונט, און געווען איז עס שיין אויסגעפֿורעמט. מע האָט געקענט, דאָנקען גאָט, עס יידישן צו דער צײַט און דער ברית איז געווען אַ חשובֿער ברית, ווי מע האָט אַזאַ ברית שוין לאַנג נישט גע־האָט געזען אין האָמבורג. און כאָטש דער פֿאַרטוגעזער איזאַק פֿאָס האָט אונדז דעמאָלט אָנגעזעצט טויזנט מאַרק, האָט מײַן מאַן זיך דאָס נישט גענומען צום הארצן, צוליב דער שמחה, וואָס אים איז געבוירן געוואָרן אַ זון.

פֿון דעם, ליבע קינדער, קענט איר זען, אַז ס׳איז נישט אַלץ בלויז נאַרישקייט, וועט עס פֿאַרגלוסט זיך ווײַבער עפּעס און מע טאָר עס נישט תּמיד אַוועקמאַכן מיט דער האַנט.

•

נאָך דעם בין איך ווידער געוואָרן טראָגעדיק און ס׳איז מיר זייער שלעכט געגאַנגען, ווײַל ווען כ׳בין געווען אין זיבעטן חודש, האָב איך

באַקומען, נישט פֿאַר אײַך געדאַכט, אַ פֿיבער וואָס איז געווען גאַנץ אויסערגעווײַנטלעך. וועָן איך האָב עס באַקומען אין דער פֿרי, איז מיר גאַנצע פֿיר שעה געווען קאַלט; דערנאָך האָב איך באַקומען פֿיר שעה היץ; דערנאָך האָב איך, זײַט מוחל, פֿיר שעה לאַנג געשוויצט, און דאָס שוויצן איז פֿאַר מיר געווען ערגער ווי די היץ און קעלט. מע קען זיך אויסמאָלן, ווי דאָס האָט מיך אָפּגעמאַטערט. קיין ביסן האָב איך נישט געקענט עסן, כאָטש מע האָט מיר צוגעטראָגן די פֿײַנסטע מאַכלים. איין מאָל בעט מיך מײַן מאַן, איך זאָל מיט אים אַ ביסל אַרויסגיין אויפֿן וואָל, וואָס איז געווען נישט ווײַט פֿון אונדזער הויז — ס׳איז געווען זומער און אין דרויסן איז געווען זייער אַ שיין וועטער — איך וועל מיך דאָרט קענען אַ ביסל פֿאַרווײַלן און אפֿשר וועט מיר דערנאָך דאָס עסן בעסער באַקומען.

זאָג איך צו אים:

— איר וויסט דאָך גאַנץ גוט, אַז איך האָב נישט קיין כוח צו גיין.

זאָגט מיר דערויף מײַן ליבער מאַן:

— איך און די וואַרטאַרין וועלן דיך פֿירן.

האָב איך מיך געלאָזט איבערריידן און געלאָזט פֿירן אויפֿן וואָל און דאָרט האָב איך מיך אַנידערגעזעצט אויפֿן גרינעם גראָז. אין צווישנצײַט האָט מײַן מאַן געפֿונען צו זיך אַהיים טודרוסן, וואָס איז געווען קוכער בײַ טיקסייראַן, און האָט זיך פֿון אים געלאָזט צוריכטן אַן עסן, וואָס האָט זיך געפֿאַסט פֿאַר אַ קיניגלעכן טיש. ער האָט אים געהאָט אָנגעזאָגט, אַז ווען דאָס עסן וועט זײַן פֿאַרטיק, זאָל ער אונדז אַהיימרופֿן. אַזוי איז טאַקע געשען. מײַן מאַן האָט זיך געטראַכט, אַז ווען איך וועל אַהיימקומען און וועל געפֿינען, אַן מײַן וויסן, דעם טיש געדעקט מיט אַזעלכע חשובֿע מאַכלים, וועל איך באַקומען אַפּעטיט צום עסן. אָבער, ליבער גאָט און האַר מיינער, ווי נאָר איך בין אַהיימגעקומען און אַרײַנגעגאַנגען אין שטוב, ווו דאָס עסן איז געשטאַנען, איז מיך באַפֿאַלן אַן עקל, ווי נאָר איך האָב עס דערשמעקט, און איך האָב געבעטן, מע זאָל רחמנות האָבן אויף מיר און מ׳זאָל אָדער מיך אָדער דאָס עסן אַרויסטראָגן פֿון דער שטוב.

אזוי האָב איך מיך פֿולע צוויי חדשים געפֿינעמקט און נישט געהאַט קיין כּוחות אין מיר, און מיר אַפֿט געטראַכט:

— ליבער גאָט, וועז עס וועט קומען מײַן צײַט אוז איך וועל דאַרפֿן געלעגן וועלן, האָב איך דאָך נישט אין מיר קיין כּוח מיר צו העלפֿן.

נאָר אַז ס׳איז געקומען מײַן צײַט, איך זאָל ברענגען אויף דער וועלט מײַן קינד, האָט מיר דער געטרײַער גאָט אַזוי גנעדיקלעך געהאָלפֿן, אַז איך האָב געהאַט דאָס קינד כּמעט אָן ווייטיקן, גלײַך ווי עס וואָלט פּשוט אַרויסגעפֿאַלן פֿון מיר.

זאָל עס האָבן געווען איבער מײַן גרויסן פֿיבער, וואָס איך האָב שטענדיק געהאַט, און דערפֿאַר איז דאָס ליבע קינד פֿון מיר אַוועק אזוי גיך, ווי נאָר ס׳איז געקומען אויף דער וועלט? דאָס קינד איז, אמת טאָקע, געווען שיין געפֿורעמט, נאָר באַלד האָט עס, נעבעך, באַקומען דעם זעלביקן פֿיבער, וואָס איך האָב געהאַט. און כאָטש מיר האָבן געפֿונען דאָקטוירים און גערן אַנגעוואַנדן אַלע מענטשלעכע מיטלען, האָט דאָס אַלץ גאָר נישט געהאָלפֿן. צוויי וואָכן האָט דאָס קינד זיך געמאַטערט אויף דער וועלט און דערנאָך האָט עס דער אייבערשטער צו זיך גענומען, זײַן חלק געבראַכט ווידער צו זײַן אָרט און געלאָזט ליגן פֿאָר אונדז דעם טרויעריקן ערדישן חלק. מיך האָט ער געלאָזט אַ פֿאַרצערטע קימפּעטאַרין אָן אַ קינד. צוויי, דרײַ מאָל איז מיך נאָך באַפֿאַלן דער פֿיבער, אָבער שוין פֿריִער, אײדער איך בין אַרויס פֿון דער קימפּעט, בין איך שוין געווען פֿריש און מונטער.

דערנאָך בין איך געלעגן אין קימפּעט מיט מײַן טאָכטער הענ־דעלע און אין צוויי יאָר אַרום מיט מײַן זון זאָנוול, דערנאָך מיט מײַן זון משה, מיט מײַן טאָכטער פֿרײַדעלע און מיט מײַן טאָכטער מרים. די צוויי, די יינגסטע, האָבן שוין נישט גוט געקענט זייער פֿאָטער. וואָס זאָל איך אַ סך שרײַבן וועגן דעם, וואָס האָט זיך געטראָפֿן אין דער צווישנצײַט? אַלע צוויי יאָר האָב איך געהאַט אַ קינד און מיך שטאַרק געקוועלט, מיך שטאַרק אָנגעשטרענגט, ווי דאָס איז שוין

אזוי אויף דער וועלט, וועט מ׳האט א קליין הויז פול מיט קינדער — דער אייבערשטער זאל זיי באשיצן! — און איך האב מיר אלץ געטראכט, אז קיין מענטש האט נישט קיין גרעסערן עול און מאטערט זיך נישט מער מיט קינדער ווי איך. נאר איך, נארישע פרוי, האב נישט געווסט, ווי גוט ס׳איז מיר געווען, וועט מיינע קינדערלעך זיינען געזעסן ביי מיר ארום דעם טיש פשתילי זיתים סביב לשלחנך, ווי די איילבערטפלאנצן רונד ארום דיין טיש. נו, מה לעשות? וואס איז דא צו מאכן? את חטאי אני מזכיר, מיינע זינד דערמאן איך איצט.

און איצט, מיינע ליבהארציקע קינדער, זעט איר די ביאגראפיע פון אייער פאטער זצ״ל חיים האמיל. מה טוב ומה נעים, ווי גוט און זים וואלט עס געווען, וועט דער אייבערשטער וואלט אונדז געלאזט בלייבן אין איינעם און געלאזט פירן אונדזערע קינדערלעך צו דער חופה. נאר צו וואס זאגן און צו וואס ריידן? מיינע זינד זיינען דאס גורם געווען. און איך, דאס זינדיקע וויב, בין עס נישט זוכה געווען. גאט דער אייבערשטער האט עס אזוי באפוילן, ווי איך וועל דא וויטער דערציילן.

מיין זון מרדכי איז אויפגעוואקסן. ער איז געוארן זייער א שיינער בחור און געווען זייער א געראטן, פיין קינד. גאט זאל עס אים נאר באצאלן, ווי ער האט אפגעגעבן כיבוד אב ואם. ער איז געווען אין אלע זאכן ווויל געראטן. ער איז געווען אין לייפציג מיט מיין מאן, וואס איז קראנק געוואָרן אויף קאליקן. אלע מענטשן, וואס זיינען דעמאלט געווען אין לייפציג, האבן זיך נישט געקענט אנדערציילן, וואס אלץ ער האט צעטאן פאר זיין פאטער וועגן. ער פלעגט ליגן ביי אים די גאנצע נאכט, ממש נישט געשלאפן, נישט געגעסן און נישט געטרונקען. אמת טאקע, ס׳איז געווען זיין חוב דאס צו טאן פאר זיין פאטער, אבער מיין זון איז דעמאלט נאך געווען גאר יונג. דער אייבערשטער האט געהאלפן און זיי זיינען ביידע צוזאמען מיט שלום און געזונט ווידער אהיימגעקומען. מיין מאן איז נישט געווען קיין שטארקער און צוליב דעם האט ער זיך זייער געאיילט

זײַנע קינדער וואָס גיכער אויסצוגעבן און זיך געשראָקן פֿאַרן טאָג, וואָס מיר האָבן צום באַדויערן געמוזט דערלעבן. אַזוי איז מײַן זון געוואָרן אַ חתן מיט דער טאָכטער פֿונעם פֿרנס און מנהיג, דעם רײַכן ר׳ משה בן ר׳ נתן. מײַן מאַן האָט אים געגעבן נדן צוויי טויזנט דענישע קרוינען און דער מחותן ר׳ משה האָט געגעבן זײַן טאָכטער דרײַ טויזנט רײַכסטאָלער אין דענישע קרוינען. די חתונה האָבן מיר געמאַכט צוזאַמען אויף אונדזער ביידנס הוצאות. זי האָט אונדז בײדע אָפּגעקאָסט העכער דרײַ הונדערט רײַכסטאָלער. מיר האָבן זיי געגעבן צווישן יאָר קעסט און מײַן זון מיט זײַן וויב האָבן געווינט בײַ אונדז. אָבער ס׳איז נישט פֿאַרגאַנגען קיין האַלב יאָר, און ס׳איז געקומען מײַן מאַנס ציַיט. אונדזער מאָס איז געווען פֿול מיט עבֿירות און דער אייבערשטער האָט צוגענומען בײַ אונדז מײַן פֿרומען מאַן, די קרוין פֿון מײַן קאָפּ, אין יאָר תמ״ט. דאָס איז אין יאָר פֿינף טויזנט פֿיר הונדערט נײַן און פֿערציק. דאָ איז געקומען איבער אונדז גאָטס צאָרן און ער האָט אַוועקגענומען פֿון מיר דאָס טײַערסטע. מײַן מאַן איז געשטאָרבן און האָט מיך געלאָזט זיצן מיט אָכט יתומים, נישט אויסגעגעבענע קינדער, און אויך די פֿיר שוין אויסגעגעבענע וואָלטן זיך נאָך געוויטיקט אין זייער געטרײַען פֿאָטער. וואָס זאָל איך דאָ נאָך לאַנג דערציילן? דער אייבערשטער האָט געפֿונען בײַ אונדז זינד, מיר זאָלן פֿאַרלירן אַזאַ ליבן מאַן און מײַנע קינדער אַזאַ חשובֿן, כשרן און פֿרומען פֿאָטער, און אונדז גע־לאָזט כצאן בלא רועה, ווי שאַף אָן אַ פֿאָסטער. איך האָב מיר אַלץ געקלערט, אַז איך וועל האָבן דאָס מזל, דער אייבערשטער זאָל פֿון אונדז בײדע מיך צו ערשט אַוועקנעמען צו זיך, וויל די גאַנצע ציַיט, וואָס מײַן מאַן האָט געלעבט, בין איך עס תמיד געווען קרענקלעך. און ווען עס האָט מיר עפּעס געפֿעלט, האָט מײַן פֿרומער מאַן זיך שטענדיק געוווּנטשן, ער זאָל שטאַרבן דער ערשטער. ער פֿלעגט שטענדיק זאָגן: „וואָס וועל איך טאָן מיט די ליבע קינדער?״ ער האָט דאָך זיי שטאַרק ליב געהאַט! אָבער עס וויזט־אויס, אַז צוליב זײַן פֿרומקייט האָט אים דער אייבערשטער פֿריִער אַוועקגענומען פֿון

דער וועלט, און ער איז געשטאַרבן אין עושר און אין כּבֿוד, און נישט געזען פֿאַר זיך קיין שום בייז. ער האָט געהאַט גרויס עשירות און אויסגעגעבן זייַנע קינדער אין לויטער עושר און כּבֿוד. ער אַליין איז געווען אַ טיכטיקער מאַן, האָט געהאַט אַ גוטן שם, איז אַוועק פֿון דער וועלט אין עושר און כּבֿוד, און געלאָזט זייַנע קינדער אַזוי, זיי זאָלן קענען גוט אויסקומען. מע קען אויך וועגן אים זאָגן, אַז ער איז געשטאַרבן גליקלעך, ווי סאָלאָן האָט דאָס דערציילט אין זיין מעשׂה. מיך האָט ער איבערגעלאָזט, בעוונותינו הרבים, אין עלנט און צרות, חדשים לבֿקרים, נייַע יעדן פֿרימאָרגן, וואָס וועגן דעם וועל איך דערציילן אין מיין פֿינפֿטן בוך, וואָס איז אַ בוך פֿון קלאָג און ביטערן ווייגעשריי. אויב מיין מאַן האָט מיך טאַקע יאָ איבערגעלאָזט ענוג געלט און גוטס, אַזוי איז דאָס גאָר נישט אין פֿאַרגלייַך מיט דעם גרויסן אָנווער, וואָס איך האָב געליטן.

איצט וועלן מיר פֿאַרענדיקן דאָס פֿערטע בוך. זאָל אונדז דער אייבערשטער ברענגען פֿרייד, אַזוי ווי ער האָט אונדז געבראַכט לייד, און דו, איינציקער גאָט, זאָלסט זיך דערבאַרעמען איבער מיינע יתומים, אָמן ואָמן.

סליק ספֿר רביעי

סוף פונעם פערטן בוך

בוך 5

איצט וויל איך אָנהייבן, צו מײַן גרויס באַטריבענישׂ, דאָס פֿינפֿטע בוך, מײַנע האַרצליבע קינדער, און איך וויל אײַך דער־ציילן פֿון אָנהייב ביזן סוף, ווי אַזוי אײַער פֿאָטער איז קראַנק גע־ווארן און געשטאָרבן. עס איז געווען י״ט טבֿת אין יאָר תמ״ט. אײַער ליבער פֿאָטער איז אָוונט־צו געגאַנגען אין שטאָט. אַ סוחר, וואָס האָט געוואָלט מיט אים האַנדלען, האָט אים געראָפֿן. אַזוי ווי ער איז צוגע־קומען נאָענט צום הויז פֿון סוחר, איז ער געפֿאַלן איבער אַ שפּיציקן שטיין און האָט זיך אַזוי שטאַרק צעשעדיקט, אַז מיר אַלע האָבן נאָך וועגן דעם צו קלאָגן. ער איז עלנט אַהיימגעקומען. איך בין דעמאָלט גראָד געווען בײַ מײַן מוטער און מע האָט מיך אַהיימגעראָפֿן. ווען איך בין אין שטוב אַרײַנגעקומען, איז מײַן מאַן געשטאַנען בײַם אויוון און געקרעכצט. איך האָב מיך שטאַרק איבערגעשראָקן און געפֿרעגט, וואָס עס פֿעלט אים. זאָגט ער:

— איך בין געפֿאַלן און האָב מורא, אַז כ׳וועל פֿון דעם האָבן אַ סך צו לײַדן.

ער האָט זיך נישט געקענט רירן. האָב איך בײַ אים קודם אַלץ אַרויסגענומען פֿון די טאַשן, וויל ווען ער איז געגאַנגען אין שטאָט, האָט ער געהאָט מיט זיך געמומען אַלע טאַשן פֿול מיט צירונג. וואָס פֿאַר אַ וווּנד ער האָט האָבן מיר נישט געווּסט. געבריכט איז ער שוין געווען פֿון לאַנג. געפֿאַלן איז ער געפֿאַלן אויף זײַן אַלטער מכּה און

די געדערעם האָבן זיך בײַ אים פֿאַרוויקלט. מיר האָבן שטענדיק געהאַט שטיין אין דער גרויסער שטוב אַ בעט — ער האָט עס אָבער נישט געוואָלט באַניצן און מיר האָבן אים געמוזט אַרויפֿטראָגן אין דער קאַמער. ס׳איז דעמאָלט געווען אַ קעלט, גלײַך הימל און ערד וואָלטן זיך געוואָלט צונויפֿפֿרירן. מיר זײַנען בײַ אים געווען די גאַנצע נאַכט און געטאָן וואָס מיר האָבן געקענט טאָן. אָבער מיר האָבן עס נישט געקענט לענגער אויסהאַלטן און עס איז אויך פֿאַר אים געווען זייער שעדלעך צו ליגן אין דער קעלט. סוף־כל־סוף האָט ער אַליין אויך אײַנגעזען, אז עס איז פֿאַר אים נישט גוט. האָבן מיר אים ווידער אַראָפּגעפֿירט. עס איז שוין געווען נאָך האַלבער נאַכט, וואָס מיר האָבן זיך אזוי שטאַרק אַנגעפּלאָגט. קיין בעסערונג איז אָבער אַלץ נישט געווען. איך האָב געזען די שרעקלעכע ווונד, און אז עס קען דערפֿון קיין גוטס נישט אַרויסקומען. האָב איך אים געבעטן, למען השם, צו לאָזן רופֿן אַ דאָקטער און לאָזן קומען צו זיך מענטשן. האָט ער געזאָגט:

— איידער איך זאָל דאָס מגלה זײַן פֿאַר אַנדערע מענטשן, ווייל איך ליבערשט שטאַרבן.

בין איך געשטאַנען פֿאַר אים, האָב געווײַנט און געשריען, און אזוי געזאָגט:

— וואָס רעדט איר דאָ? פֿאַר וואָס זאָלן עס מענטשן נישט וויסן? איר האָט דאָס דאָך נישט באַקומען אַ דאַנק זינד אָדער אַ שאַנד. מײַנע רייד האָבן אָבער נישט געהאָלפֿן. אין זײַן נאַרישקייט האָט ער זיך אײַנגערעדט, אז דאָס וואָלט געקענט ברענגען שאָדן זײַנע קינדער. מע וואָלט געקענט זאָגן, אז אַוא קרענק גייט צו די קינדער אַריבער בירושה. און ער האָט זײַנע קינדער גאָר שטאַרק ליב געהאַט.

אַזוי האָבן מיר זיך מיט אים געפּלאָגט די גאַנצע נאַכט, אים צוגעלייגט כלערליי זאַכן, אָבער מע האָט ממש געזען, אז וואָס ווײַטער — ווערט אים ערגער. אַזוי איז געווארן טאָג. האָב איך אים געזאָגט:

— געלויבט צו גאָט, וואָס ס׳איז שוין געווארן טאָג. איך וויל איצט שיקן נאָך אַ דאָקטער און נאָך אַ בראָכשנײַדער.

נאָר ער האָט דאָס נישט געוואָלט צולאָזן און געזאָגט, מ׳זאָל רופֿן אַברהם לאָפּעז, אַ פּאָרטוגעז, וואָס איז געווען אי אַ פֿעלדשער, אי אַ דאָקטער. האָב איך געשיקט נאָך אים. אַז ער איז געקומען און באַטראַכט די מכּה, האָט ער געזאָגט:

— זאָרגט אײַך נישט! איך וועל אים עפּעס צולייגן, וועט עס באַלד ווערן בעסער. איך האָב שוין הונדערטער לײַט מיט אַזעלכע מכות געהאָט און איך האָב זיי געהאָלפֿן.

דאָס איז געווען מיטוואָך אין דער פֿרי. דער אַברהם לאָפּעז האָט אים צוגעלייגט פֿון זײַנע זאָכן און געמיינט, אַז עס וועט אים העלפֿן. אָבער, דער אייבערשטער זאָל זיך מרחם זײַן, אַז עס איז געווארן מיטאָג, האָט לאָפּעז געזאָגט:

— איך זע, אַז מײַן רפֿואה וועט אים נישט העלפֿן. וויל איך ברענגען אַ בראָכשנײַדער, וואָס איז אַ קינצלער אין זײַן פֿאַך.

דער בראָכשנײַדער איז געקומען און האָט דעם גאַנצן טאָג געהאַלטן אין איין צולייגן, מיינענדיק אַז די וווּנד וועט דערפֿון ווערן וויכער. אָבער וואָס וויטער איז אַלץ געווארן ערגער. דאָנערשטיק האָב איך געלאָזט רופֿן נאָך אַ בראָכשנײַדער און נאָך צוויי דאָקטוירים. איינער פֿון זיי איז געווען דאָקטער פֿאָנזעקאַ. נאָך דעם ווי איך האָב מיט אים געערעדט און אויסדערציילט וועגן אַלע אומשטאַנדן, האָט ער געזאָגט:

— וואָס זאָל איך דאָ לאָנג רעדן? מיר האָבן דאָ אַ קורצן פּראָצעס. די געדערעם זײַנען בײַ אים אַזוי פֿאַרוויקלט, אַז ער קען נישט אָפֿן זײַן.

וואָס עס האָט געדאַרפֿט אַרויסגיין פֿון אונטן, האָט ער געמוזט אויסברעכן דורכן מויל. וואָס פֿאַר אַ רפֿואות מען האָט אים געגעבן, האָבן זיי גאָר נישט געהאָלפֿן. דאָך האָט ער נישט געוואָלט האָבן קיין שום פֿרעמדן בײַ זיך און אונדז באָפֿוילן אַלץ צו האָלטן בסוד,

איך האָב אָבער פֿאַרשטאַנען, וואָס פֿאַר אַ צרות איך וועל נאָך האָבן אויסצושטיין.

אַזוי איז אַוועק דער דאָנערשטיק, דער טאָג און די נאַכט, אין אַזעלכע צרות. פֿרײַטיק האָט לאָפּעז געבראַכט אַ דאָקטער, וואָס איז געווען פֿון בערלין, אַ סך יאָרן דער לײַבדאָקטער בײַם קורפּירשט. ער האָט אים אויך עפּעס אײַנגעגעבן און אַרויפֿגעלייגט פֿלאַסטערן. גאָט זאָל זיך אָבער דערבאַרעמען — דאָס אַלץ האָט גאָר נישט גע־האָלפֿן. ערשט שבת אין דער פֿרי האָט זיך מײַן שוואָגער יוסף וועגן דעם דערוווסט. ער איז גראָד צו יענער צײַט געווען צעקריגט מיט מײַן מאַן. ער איז אָבער געקומען צו אונדז און געבעטן, מע זאָל אים אַרײַנלאָזן אין שטוב. בין איך געגאַנגען צו מײַן מאַן און אים געזאָגט:

— דער שוואָגער ר׳ יוסף איז אין דרויסן און וויל גערן אַרײַנ־קומען צו אײַך.

האָט מײַן מאַן געזאָגט:

— לאָזט אים אַרײַנקומען.

איז ווי ער איז אַרײַנגעקומען אין שטוב, האָט ער תּיכף דערזען זײַן צושטאַנד. ער האָט זיך געשלאָגן קאַפּ אין וואַנט און זיך אַרויס־געריסן פֿולע הענט מיט האָר פֿון קאָפּ, און אָנגעהויבן ביטער ווײַנען און רופֿן:

— ווי איז צו מיר, אויב איך זאָל פֿאַרלירן אזא שוואָגער!

ער איז געפֿאַלן איבער זײַן בעט און מיט ביטערע טרערן גע־בעטן מחילה. מײַן מאַן האָט ממש מיט אַ פֿריש האַרץ דערויף גע־ענטפֿערט:

— מײַן ליבער שוואָגער! איך בין אײַך מוחל, אײַך און אַלע מענטשן, און איך בעט אײַך, מיר מוחל זײַן!

מײַן שוואָגער ר׳ יוסף האָט דערנאָך געזוכט אים צו באַרויקן און געזאָגט:

— דו זאָלסט זיך געדולדיקן, דער אייבערשטער וועט שיקן זײַן הילף!

האָט מײַן מאַן געזאָגט: ער וועט אַלץ אַננעמען, וואָס דער אייבערשטער וועט אים צושיקן. ער האָט צו מיר אַפֿילו קיין העלפֿט נישט געדעדט וועגן זײַן קרענק. אָבער מײַן זון לייב, דעמאָלט אַ בחור פֿון זעכצן יאָר, האָט בײַ אים געמוזט זײַן. וועג איך פֿלעג אַרויסגיין פֿון שטוב, האָט ער אים צו זיך געגנומען און מיט אים גע־שמועסט און אין אים אַריַינגעריידט. מײַן זון האָט שטאַרק געווײַנט. האָט אָבער מײַן מאַן געזען, איך בין אַריַינגעקומען אין שטוב, אַזוי האָט ער צום זון געזאָגט:

— האָב רחמנות און שווײַג! די מאַמע קומט־אַריַין. זאָל זי נישט זען, ווי דו ווײַנסט!

אָבער וואָס העלפֿט עס? ער האָט שוין געהאַלטן בײַם אויסלאָזן די נשמה און האָט זיך נאָך אַלץ געזאָרגט מיר נישט צו פֿאַרשאַפֿן קיין צער.

שבת אין דער פֿרי, נאָכן עסן, איז מײַן מוטער צו אים געקומען. זי איז געפֿאַלן איבער אים און אים געקושט, צוגעדריקט אים צו זיך מיט טרערן אין די אויגן און געזאָגט:

— ווילט איר אונדז אַווי פֿאַרלאָזן? ווילט איר מיר נישט עפּעס באַפֿעלן?

האָט ער געזאָגט:

— מײַן ליבע שוויגער! איר ווייסט, אַז איך האָב אײַך ליב גע־האָט ווי אַן אייגענע מוטער. איך האָב אײַך גאָר נישט וואָס צו באַפֿעלן. טרייסט נאָר מײַן גליקעלע!

דאָס איז געווען זײַן לעצט וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט צו מײַן מוטער. דערנאָך זײַנען נאָך געקומען אַנדערע דאָקטוירים און בראָכשנײַדערס, אָבער אַלץ איז געווען אומזיסט. מוצאי־שבת איז קיינער נישט געווען בײַ אים, נאָר איך און אַברהם לאָפּעז — ער האָט קיינעם נישט געוואָלט האָבן בײַ זיך. אַרום האַלבער נאַכט האָט אַברהם לאָפּעז געשיקט נאָכן בראָכשנײַדער. ער האָט געמיינט, אַז מע דאַרף איצט שנײַדן די מכּה. נאָר דער בראָכשנײַדער האָט גלײַך

נאָכן אָנקוקן זי, געזען ווי עס האָלט, און געזאָגט בײַם אַוועקגיין: „צו דעם איז נישטאָ קיין רפֿואה!“

האָב איך נאָך דעם געזאָגט צו מײַן מאַן:

— מײַן האַרץ, מעג איך דיך אָנרירן?

איך האָב דעמאָלט געהאַט די צײַט.

זאָגט ער צו מיר:

— חס וחלילה, מײַן קינד, עס וועט דאָך נישט אַזוי לאַנג געדויערן, וועסטו גיין אין מקווה צו טבֿילה.

ער האָט אָבער דאָס, ליידער, נישט דערלעבט. איך בין נאָך אַ ביסל געבליבן בײַ אים און געוועדט מיט אַבֿרהם לאָפֿעז, וועלכער האָט מיר געזאָגט, מע זאָל רופֿן ר׳ פֿײַוויש לוי, וואָס האָט זייער גוט געקענט היילן קראַנקע. בײַ מיר אין הויז האָב איך דעמאָלט אויך געהאַט אַ טיכטיקן מלמד. איך האָב אים געלאָזט אַראָפרופֿן. ווען ר׳ פֿײַוויש איז געקומען — עס איז שוין געווען אַרום צוויי אַ זייגער בײַ נאַכט — זאָגט ער צו מײַן מאַן:

— ר׳ חיים, האָט איר מיר גאָר נישט וואָס צו באַפֿעלן?

ענטפֿערט אים מײַן מאַן:

— איך וויס נישט, וואָס איך זאָל אײַך באַפֿעלן. מײַן פֿרוי וויס פֿון אַלץ. זאָל זי טאָן ווי זי האָט פֿריִער תמיד געטאָן.

דערנאָך זאָגט ער נאָך צו ר׳ פֿײַוויששן, מע זאָל אים דערלאַנגען דעם מוהר״ר ישעיהס ספֿר שני לוחות הברית, און האָט געלערנט אַן ערך אַ האַלבע שעה. דערנאָך האָט ער עס צוריקגעגעבן. נאָך דעם האָט ער געזאָגט צו ר׳ פֿײַוויששן און צו אונדזער מלמד:

— וויסט איר נישט, ווי עס האָלט מיט מיר? לאָזט אַרויסגיין מײַן ווײַב און די קינדער, ס׳איז שוין הויך אין דער צײַט.

האָט ר׳ פֿײַוויש אונדז ממש מיט געוואָלט אַרויסגעשטויסן.

(איך וויל איצט אַלע באַטריבטע הערצער צו וויסן געבן דעם אָפּשייד). ר׳ פֿײַוויש האָט געוואָלט מיט אים ריידן וועגן דעם אין וועגן יענעם. ער האָט זיי אָבער מיט קיין אות נישט געוואָלט ענטפֿערן און אַלץ נאָר אין זיך אַרײַנגערעדט — מע האָט געזען, ווי

עס האָבן זיך באַוועגט זײַנע כשרע לעפּצן. דאָס האָט געדויערט לערך אַ האַלבע שעה. זאָגט ר׳ פֿײַוויש צו אַברהם לאָפּעז:

— אַברהם, לייג־צו דײַן אויער צו ר׳ חיימס מויל, אפֿשר קענסטו הערן וואָס ער זאָגט.

האָט אַברהם לאָפּעז צוגעלייגט זײַן אויער גאַנץ נאָענט צו זײַן מויל. נאָר ווי ער איז אַ קורצע ווײַלע געלעגן שטיל, האָט ער גע־הערט, ווי מײַן מאַן האָט געזאָגט:

— „שמע ישראל ה׳ אלהנו ה׳ אחד״.

מיט די ווערטער איז אים שטיין געבליבן דער אָטעם און ער האָט אויסגעהויכט זײַן ריינע נשמה. אַזוי איז ער געשטאָרבן אין זײַן הייליקייט און ריינקייט, און מע האָט געזען בײַ זײַן סוף, וואָס פֿאַר אַ מענטש ער איז געווען.

איצט, מײַנע ליבע קינדער, וואָס זאָל איך אַ סך שרײַבן וועגן אונדזער ביטערן צער, בײַם פֿאַרלירן אַזאַ מאַן?! איך בין געווען אויף אזעלכע גרויסע כיבודים בײַ מײַן מאַן און געבליבן זיצן בין איך מיט אָכט יתומים, וואָס פֿון זיי איז נאָר מײַן טאָכטער אסתר געווען אַ כלה. אך, וואָס קען איך אַדער וואָס זאָל איך קלאָגן אַדער זאָגן? גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען איבער אונדז און זאָל זײַן דער פֿאָטער פֿאַר מײַנע יתומים! וויַל דו, מײַן איינציקער גאָט, ביסט דאָך דער פֿאָטער פֿון יתומים.

איצט וויל איך אײַנשטילן אַ ביסל מײַן שרײַען און יאָמערן, וויַל איך האָב מורא, אַז איך וועל מײַן גאַנץ לעבן מוזן באַווײַנען מײַן ליבן פֿרײַנד.

זונטיק, דעם פֿיר און צוואַנציקסטן טבֿת תמ״ט איז ער בשם טובֿ געקומען צו קבֿר ישראל. דער צער און די בהלה אין דער גאַנצער קהילה איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען קען דאָס נישט באַ־שרײַבן. גאָר פֿלוצלינג איז די מכה אַראָפּגעקומען. האָב איך מיך געזעצט שבֿעה, מיט מײַנע קינדער אַרום מיר, און מיר געזומען אַרײַנטראַכטן אין דער לאַגע: איך, די באַטריבטע אַלמנה, זיץ דאָ מיט מײַנע צוועלף יתומים אָפּגעשיידט פֿון אַזאַ מאַן. מיר האָבן באַלד

באקומען א שטענדיקן מנין און מלמדים וואס האבן געדארפט לערנען ביי אונדז אין הויז דאס גאנצע יאר ביי טאג און ביי נאכט, און נאך אנדערע זאכן, וואס נאר דער אייבערשטער מעג פון זיי וויסן. מיינע קינדער האבן שטענדיק געזאגט קדיש נאכן פאטער. נישט געווען קיין מאן און קיין פרוי, וועלכע זיינען נישט געקומען אלע טאג אונדז מנחם אבל זיין און אין אונדזערע טרערן האט עס אויך נישט געפעלט. די שבעה האבן מיר דורכגעמאכט, ווי מע קען זיך דאס אויסמאלן. האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש [1] — האסט זיי געשפיזט מיט ברויט פון טרערן און די געמאכט טרינקען עמער־ווייז טרערן. מי ידמה לך ומי ישווה לך בת ציון, ווער איז גלייך צו דיר און ווער קען זיך פארמעסטן מיט דיר?

איך בין אראפגעוואָרפן געווארן משמים על הארץ, פונעם הימל אויף דער ערד ארא. מיינע קינדער, שוועסטערס און ברידער און אנדערע פרייַנד האבן מיך געטרייסט, ווי וויט זיי האבן געקענט, אבער יעדער אייגער איז מיט זיינע ליבע געגאנגען צו זיך אהיים און איך מיט מיינע יתומים בין געבליבן זיצן אין צער און אין זארג. איך האב אפגעלעבט דריסיק יאר מיט מיין ליבן מאן און פון אים געהאט אל דאס גוטס, וואס אן ערלעכע פרוי קען זיך און מעג זיך נאר ווינטשן. אפילו נאך זיין טויט האט ער מיך וויול באזארגט, או איך האב געקענט לעבן בכבודיק. אבער וואס העלפט דאס? דער געטלעכער באשלוס לאזט זיך נישט איבערבייטן!

און איצט, מיינע הארציקע קינדער, אונדזער געטרייער פרייַנד איז געשטארבן ווי א צדיק, איז געלעגן פיר טעג און איז געבליבן ביים שכל עד שיצאה נשמתו, ביז ער האט ארויסגעלאזט די נשמה. וואס ער האט צו מיר געזעדט אין דער קורצער צייט, דערפון וואלט מען געקענט א סך שרייבן. זאל זיין מיין סוף אזוי ווי זיין סוף איז געווען! און זאלן זיינע פארדינסטן ביישטיין מיר און מיינע זין און מיינע טעכטער! ער האט געהאט דעם זכות, זיך צו צעשיידן מיט דער

---

[1] תהילים פ, ו.

זינדיקער וועלט אין עושר און אין כּבֿוד און האָט נישט געזען קיין נויט און קיין אומגליק בײַ זײַנע קינדער. אויף דעם פּאַסט זיך דער זאָג: „מפּני הרעה נאספּ הצדיק", און פֿון דער שלעכטסקייט איז אַוועקגענומען געוואָרן דער גערעכטער. איך בין אָבער געבליבן מיט מײַנע נישט־אויסגעגעבענע קינדער און מיט די אויסגעגעבענע, בין געבליבן דאָ אין צער און אין וויטיק, און יאָמער און וויטיק זײַנען גרעסער געוואָרן פֿון טאָג צו טאָג. מײַנע פֿרײַנד און מײַנע קרובֿים זײַנען געשטאַנען פֿון דער ווײַטנס. יאָ, דאָס זײַנען מײַנע זינד, וואָס האָבן דאָס אַלץ באַווירקט און דעריבער מוז איך אַלץ נאָר ווײַנען, און איך וועל אים נישט פֿאַרגעסן ווי לאַנג איך וועל לעבן. מײַן ליבע מוטער און מײַנע שוועסטערס און ברידער האָבן מיך געטרייסט, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, אָבער מיט אַזאַ טרייסטונג איז מײַן מכּה געוואָרן גרעסער מיט יעדן טאָג. מיט אַזאַ מין טרייסטונג איז געגאַנגען געוואָרן אייל אויפֿן פֿײַער, און כּדי דער פֿלאַם זאָל ווערן אַלץ שטאַרקער און אַלץ גרעסער, זײַנען גרעסער געוואָרן מײַנע וויטיקן און מײַן גרויסער צער. אַזעלכע טרייסטונגען האָבן געדויערט צוויי, דרײַ וואָכן. דערנאָך האָט מען מיך מער נישט געקענט. פֿאַרקערט: די וואָס מיר האָבן זיי געטאָן גרויסע טובֿות האָבן באַצאָלט מיט שלעכטס, אַזוי ווי דאָס פֿירט זיך שוין אויף דער וועלט. וויניקסטנס האָב איך מיר דאָס אַזוי אײַנגערעדט, וויל דאָס געמיט, די נשמה און די געדאַנקען פֿון אַ פֿאַרצרהטער אַלמנה, וואָס האָט מיט אַ מאָל אָנגעווירן אַזאַ מלכות, וואָס מע קען עס נישט פֿאַרגעסן, רעדט זיך אַזוי אײַן. זי איז אפֿשר נישט געזעסן, אַז יעדערער טוט איר שלעכטס. זאָל מיר דאָס דער אייבערשטער מוחל זײַן!

מײַנע האַרציקע קינדער! דער טאָג, ווען איך האָב געזען מײַן האַרציקן פֿרײַנד ליגן טויטערהייט פֿאַר מיר, איז מיר נישט געווען אזוי ווייטיקלעך ווי שפּעטער. פֿון טאָג צו טאָג איז געשטיגן מער דער ווייַ. יעדן טאָג האָב איך באַטראַכט מײַן באַטריבענעש און מײַן חורבן, און מײַן צער איז געוואָרן גרעסער מיט יעדן טאָג. אָבער דער גרויסער גיטיקער גאָט, וואָס דערבאַרעמט זיך איבער אונדז,

אַרעמע, פֿאַרלאָזענע מענטשן, און נעמט זיי אונטער זײַן השגחה. האָט מיך מיט גרויס באַרעמהאַרציקייט און חסד געפֿירט צו געדולדיקייט, אַזוי אַז איך האָב מײַנע יתומעלעך געקענט פֿאַרזאָרגן ווי ווײַט דאָס קען טאָן אַ שוואַכע פֿרוי פֿול מיט זאָרגן און דאָגות.

נאָך די שלושים איז צו אונדז נישט געקומען קיין ברודער, קיין שוועסטער, קיין קרובֿ, קיין פֿרײַנד, וואָס זאָל אונדז פֿרעגן „וואָס מאַכט איר?", אָדער „ווי קומט איר אויס?"... זיי זײַנען יאָ געקומען אַיידער די שלושים האָבן זיך פֿאַרענדיקט. אַזוי איז זייער גאַנץ ריידן געווען נישט מער ווי נישטיקייטן, וואָס האָבן מיר אָדער מײַנע יתומים געקענט ווייניק וואָס העלפֿן. קיין אָפּוטרופּסים האָט מײַן מאַן, ווי שוין געזאָגט, נישט געוואָלט שטעלן. אַזוי האָט ער דאָס אויך געזאָגט ר' פֿײַוושן. האָב איך, נאָך די שלושים, מיך גע־נומען צו מײַן געשעפֿטבוך און נאָכגעקוקט. האָב איך אויסגעפֿונען, אַז מיר האָבן חובֿות פֿון אַן ערך צוואַנציק טויזנט רײַכסטאָלער, וואָס איך האָב שוין פֿאַר פֿריִער געווּסט. איך האָב מיך נישט גאָר שטאַרק געזאָרגט וועגן דעם, ווײַל איך האָב געווּסט, אַז איך וועל דאָס גאַנצע קאָנען באַצאָלן, און אַז עס וועט נאָך איבערבלײַבן אַזוי פֿיל, איך זאָל קענען פֿאַרזאָרגן מײַנע יתומים. עס איז אָבער אַ שווערע זאַך פֿאַר אַ באַטריבטער אַלמנה אַזוי פֿיל חובֿות צו האָבן. און אין דער היים איז נישט געווען אַפֿילו קיין הונדערט רײַכס־טאָלער מזומן געלט. מײַנע זין נתן און מרדכי האָבן מיר געהאָלפֿן ווי ערלעכע קינדער, וואָס זיי זײַנען געווען, אָבער ביידע זײַנען זיי נאָך געווען יונג. האָב איך אַלץ צונויפֿגענומען און געמאַכט דעם חשבון, און האָב באַשלאָסן צו מאַכן אַ ליציטאַציע. און דאָס איז אויך באָלד געשען.

מײַנע ליבע קינדער! איר האָט געלייענט, ווי אײַער ליבער פֿרומער פֿאָטער איז אַוועקגעגאַנגען פֿון אָט דער זינדיקער וועלט, אײַער פֿאָסטעך און אײַער פֿרײַנד. איצט, ליבע קינדער, זאָלט איר טראַכטן יעדער איינער פֿאַר זיך אַליין, ווײַל איר האָט איצט נישט קיין מענטשן, קיין פֿרײַנד, וואָס איר קענט זיך אויף אים פֿאַרלאָזן.

וואָלט איר יאָ געהאַט אַ סך פֿרײַנד און איר וואָלט געדאַרפֿט האָבן זייער הילף אין אַ נויט, וואָלט איר אויך אויף קיין שום פֿרײַנד זיך נישט באַדאַרפֿט פֿאַרלאָזן, ווײַל אַזוי ווי מע נייטיקט זיך נישט אין פֿרײַנד, וויל יעדער איינער אײַך זײַן אַ פֿרײַנד, אָבער ווען מע נייטיקט זיך יאָ אין פֿרײַנד, אַזוי טרעפֿט זיך דאָס, וואָס עס האָט זיך געטראָפֿן אין דער מעשה, וועלכע איך וויל דאָ דערציילן, כדי די צײַט צו פֿאַרטרײַבן.

*

אַמאָל איז געווען אַ מלך, האָט ער געשיקט זײַן זון אין אַ ווײַטן לאַנד, ער זאָל זיך דאָרט אויסלערנען אַלערליי חכמות. איז דער זון דאָרטן געבליבן דרײַצן יאָר. האָט דער מלך צו אים געשריבן, אַז עס וואָלט שוין צײַט געווען, ער זאָל צוריקקומען אַהיים. האָט דער זון אַזוי געטאָן און איז אַהיימגעפֿאָרן צו זײַן פֿאָטער. דער מלך האָט אים אַנטקעגנגעשיקט אַ סך מענטשן און ער האָט אויפֿגענומען זײַן זון מיט גרויס פֿרייד. ער האָט געמאַכט פֿאַר זײַן זון אַ גרויסע סעודה און אַלע זײַנען געווען גאָר פֿריילעך. נאָך דער סעודה זאָגט דער קיניג:

— האָסטו אויך געהאַט אַ סך פֿרײַנד אין דער שטאָט, ווו דו האָסט געלערנט?

ענטפֿערט דער זון:

— מײַן האָר, קיניג און פֿאָטער! די גאַנצע שטאָט איז געווען פֿרײַנד מיט מיר.

זאָגט דער מלך:

— מײַן זון, ווי אַזוי זײַנען זיי געווארן דײַנע פֿרײַנד?

ענטפֿערט דער זון:

— איך האָב יעדן טאָג געמאַכט סעודות און זיי זײַנען אַלע געווען גוטע טרינקבריידער און תמיד האָב איך זיי געגעבן צו טרינקען גוטן ווײַן. אַזוי זײַנען זיי אַלע געווארן מײַנע גוטע פֿרײַנד.

דער מלך האָט אויסגעהערט די ווערטער פֿון זײַן זון, האָט געזיפֿצט און געשאָקלט מיטן קאָפּ. דערנאָך האָט דער מלך געזאָגט:

— איך האָב געמיינט, אַז דו האָסט זיך אויסגעלערנט אַ סך חכמות, נאָר איצט האָב איך פֿון דיר קיין חכמה נישט געהערט. דו האָלטסט דײַנע זויפֿברידער פֿאַר פֿרײַנד און דאָס איז אַ טעות. וויל די טרינקברידער זײַנען שיכורים, מע טאָר זיי נישט געטרויען און מע טאָר זיי נישט גלייבן. וויל אָזוי לאַנג ווי עס געדויערט דאָס טרינקען, זײַנען נישטאָ קיין בעסערע פֿרײַנד אויף דער וועלט, גלײַך ווי איין מוטער זאָל זיי האָבן געבוירן. אָבער ווי נאָר די סעודה איז אויס, גייען זיי אַוועק און ווישן זיך אָפּ דאָס מויל, און טראַכטן בײַ זיך:

— וועסטו מיך ווײַטער רופֿן, וועלן מיר קיין פֿאַראיבל נישט האָבן. רופֿסטו אונדז אָבער נישט מער, דאַרף איך דיך נישט מער! און זיי וועלן אויך דײַן ברודערשאַפֿט אין גאַנצן פֿאַרגעסן.

דערויף האָט דער זון געענטפֿערט דעם קיניג:

— זאָג זשע מיר, מײַן האַר און פֿאָטער, וואָס דאָס הייסט אַזוינס אַ פֿרײַנד, אויף וועמען איך זאָל מיך קענען פֿאַרלאָזן?

זאָגט דער קיניג:

— דו זאָלסט קיינעם נישט האַלטן פֿאַר אַ פֿרײַנד, סײַדן דו האָסט אים נישט פֿריִער אויסגעפרוווט.

פֿרעגט דער זון דעם מלך:

— מיט וואָס זשע זאָל איך אים אויספֿרווון, כדי איך זאָל קענען זײַן מײַן און זײַן געדאַנק, און איך זאָל זיכער זײַן מיט זײַן פֿרײַנד־שאַפֿט?

דערויף זאָגט דער קיניג צו זײַן זון:

— נעם אַ קאַלב און שעכט, אַז קיינער זאָל נישט וויסן דערפֿון. לייג־אַרײַן די קאַלב אין אַ זאַק אַרײַן, נעם דעם זאַק אויף דײַנע אַקסלען און גיי מיט דעם בײַ נאַכט צום הויז פֿון דײַן הויפֿמײַסטער, קאַמערדינער און שרײַבער. רוף אים אַראָפּ צו דיר און זאָג אים:

— ווײַ, וואָס מיט מיר האָט געטראָפֿן! איך האָב דעם גאַנצן טאָג געטרונקען, און אָזוי ווי איך בין געווען אָנגעטרונקען, בין איך געוואָרן אין כעס אויף מײַן פֿאָטערס הויפֿמײַסטער, ווײַל ער

האָט צו מיר געזעדט אַזוי האַרט, און איך האָב דאָס נישט געקענט פֿאַרליידן. איז נישט לאַנג טראַכטנדיק, האָב איך אַרויסגענומען מײַן שווערד און אים מיט דעם דערשטאָכן אויף טויט. איצט האָב איך מורא, מײַן פֿאָטער זאָל דאָס נישט געווויר ווערן. ער איז אַ היציקער מענטש, וואָלט ער אין זײַן צאָרן אפֿשר געוואָלט דערפֿאַר זיך נוקם זײַן אין מיר. דעריבער האָב איך אַרײַנגעלייגט, ווי דו זעסט, דעם טויטן אין אַ זאַק אַרײַן און בעט דיך, העלף מיר אים איצט בײַ נאַכט צו באַגראָבן. דאָ וועסטו — זאָגט דער פֿאָטער — באַלד דערקענען, וואָס פֿאַר אַ פֿרײַנד ער איז דיר.

איז דער זון געגאַנגען און אַזוי טאַקע געטאָן. ער איז געקומען מיטן טויטן אין זאַק פֿאַר זײַן הויפֿמײַסטערס טיר און האָט אַנגעקלאָפּט. האָט זײַן הויפֿמײַסטער אַרויסגעקוקט דורכן פֿענצטער און געפֿרעגט:

— ווער קלאָפּט אַזוי שפּעט בײַ נאַכט אין מײַן טיר?

— איך בין עס — האָט דעם קיניגס זון געענטפֿערט — דײַן האַרס, דײַן קיניגס זון.

לויפֿט דער הויפֿמײַסטער גיך אַרויס, עפֿנט די טיר און זאָגט:

— אַך, וואָס מאַכט מײַן האַר דאָ אַזוי שפּעט בײַ נאַכט?

דערציילט דעם קיניגס זון אַלץ און זאָגט צו אים:

— וויל דו ביסט מײַן געטרײַער הויפֿמײַסטער, העלף זשע מיר באַגראָבן דעם טויטן, אַיידער עס ווערט טאָג.

איז ווי דער הויפֿמײַסטער הערט דאָס, זאָגט ער:

— גיי־אַוועק פֿון דאָנען מיט אַזעלכע זאַכן!

האָט דעם קיניגס זון דעם הויפֿמײַסטער שטאַרק געבעטן, ער זאָל אים העלפֿן באַגראָבן דעם טויטן. אָבער דער הויפֿמײַסטער האָט אים געענטפֿערט שטאַרק אין כּעס:

— איך ווייל נישט האָבן צו טאָן מיט אַ גרויסן שיכור און אַ מערדער. און אויב איר ווילט מיך נישט האַלטן לענגער פֿאַר אַ הויפֿמײַסטער, זינען דאָ גענוג אַנדערע האַרן!

און ער האָט פֿאַר אים צוגעקלאַפּט די הויזטיר און געלאָזט שטיין אין דרויסן.

דער קיניגזון איז דערנאָך געגאַנגען פֿאַר זײַן שרײַבערס טיר און אויך דער האָט אים אַזוי געענטפֿערט. איז ער אַוועקגעגאַנגען צום הויז פֿון זײַן קאַמערדינער און אים אויך דאָס זעלביקע דער־ציילט און געבעטן, ער זאָל אים העלפֿן באַגראָבן דעם טויטן קער־פֿער. האָט אים דער קאַמערדינער געענטפֿערט:

— ס׳איז טאַקע אמת, אַז ס׳איז מײַן חובֿ דיר צו דינען, וויבל דו ביסט מײַן האַר. און צו זײַן אַ טויטנגרעבער איז מײַן דינסט, אַבער נישט ווי אַ טויטנגרעבער דאַרף איך דיר דינען. איך וואָלט פֿון דעסט וועגן גערן עפּעס געטאָן פֿאַר דיר. איך שרעק זיך אָבער שטאַרק פֿאַר דײַן פֿאָטער, וואָס איז אַ גרויסער כעסן. וואָלט ער דאָס געווויר גע־ווארן, וואָלט ער מיך און דיך דערהרגעט. באַגראָב זשע דו אַליין דעם מת אויפֿן צווינטער, וואָס איז דאָ גאַנץ נאָענט, און איך וועל דאָרט שטיין אויף דער וואַך, אַז טאָמער וועט עמעצער קומען, וועל איך דיך קענען וואַרענען.

זיי האָבן טאַקע אַזוי געטאָן און ער האָט באַגראָבן די קאַלב אין זאַק אויפֿן צווינטער און יעדער איינער איז צו זיך אַהיימגעגאַנגען.

דעם אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, האָבן זיך די דרײַ געטראָפֿן און דער הויפֿמײַסטער האָט די אַנדערע דערציילט פֿונעם אומגליק וואָס האָט געטראָפֿן דעם קיניגס זון, אַז ער האָט פֿון אים געוואָלט, ער זאָל באַגראָבן דעם דערהרגעטן, און אַז ער האָט אים געמוזט אָפּזאָגן. דע־רויף האָט געזאָגט דער שרײַבער און דער קאַמערדינער:

— בײַ אונדז איז ער אויך געווען און מיר האָבן אויך נישט גע־וואָלט אים העלפֿן און ער האָט אים געמוזט אַליין באַגראָבן אויפֿן צווינטער. און די דרײַ האָבן זיך צונויפֿגערעדט, אַז זיי טאָרן דאָס נישט אויסבאַהאַלטן פֿון קיניג, אַז זיי מוזן אים דאָס אַלץ דערציילן, כדי ער זאָל דאָס נישט שלעכט אויסטײַטשן אויף זייער חשבון, און אויב ער וועט טייטן דעם שלעכט דערצויגענעם זון, זאָל ער זיי האַלטן פֿאַר געטרײַע דינערס.

און אַזוי האָבן זיי אויך געטאָן. זיי האָבן אַלץ דערציילט דעם קיניג.

האָט דער קיניג אַזוי געזאָגט:

— איך שוועור ביי מײַן קרוין, אַז אויב מײַן זון האָט אַזוי געטאָן, ואַל ער באַצאָלן מיט זײַן לעבן.

און דער קיניג האָט געלאָזט רופֿן זײַן זון און האָט אים דאָס אַלץ פֿירגעהאַלטן. דער זון האָט אָבער נישט געוואָלט זיך מודה זײַן.

האָבן זיי צו אים געזאָגט:

— דו האָסט אים דאָך אַרײַנגעלייגט אין אַ זאַק און אים באַגראָבן אויפֿן צווינטער!

ווי דער קיניג האָט דאָס געהערט, האָט ער געזאָגט:

— איך וועל גיך מײַנע קנעכט אַהינשיקן, און איר גייט אויך מיט און ווײַזט זיי דעם גרוב.

און זיי האָבן אַזוי געטאָן, און געבראַכט צום קיניג דעם זאַק, פֿאַרזיגלט פֿונעם זון מיט אַ זיגל.

— וואָס זאָגסטו איצט צו דעם? — האָט דער קיניג געזאָגט צו זײַן זון.

ענטפֿערט דער זון אַזוי:

— ליבער האַר און פֿאָטער! איך האָב די קאַלב געהייליקט פֿאַר אַ פֿאַלשן קרבן. אַז איך האָב זי געקוילעט, האָב איך געזען, אַז דאָס איז נישט געראָטן, און איך האָב עס נישט אַנגענומען פֿאַר אַ קרבן. עס איז אויך נישט שײַך עס אַרויסצוווארפֿן אויף דער גאַס, וואָרן איך האָב עס דאָך געהאַט געהייליקט פֿאַר אַ קרבן. האָב איך זי דערפֿאַר באַגראָבן אין אָט אַ דעם זאַק.

האָט דער קיניג באַפֿוילן, מע זאָל אויפֿמאַכן דעם זאַק און אַלץ פֿון אים אַרויסווארפֿן. האָבן זיי אַזוי געטאָן און אַרויסגעטרייסלט פֿונעם זאַק אַ טויטע קאַלב. האָבן זיך די דרײַ דינערס שטאַרק פֿאַרשעמט פֿאַרן קיניגס זון און ער האָט באַפֿוילן, מע זאָל זיי אײַנזעצן אין געפֿענגעניש. און אַזוי איז אויך געשען. דערנאָך האָט דער קיניג געלאָזט רופֿן זײַן זון און האָט צו אים געזאָגט:

— איצט זע אַליין, צי מע קען עמעצן האַלטן פֿאַר אַ פֿרייַנד אייַ־
דער מע האָט אים אויסגעפֿרווט.

ענטפֿערט דערויף דער זון:

— פֿאַר וואָר, איך האָב אַצינדער באַקומען מער שכל ווי איך
האָב דערוואַרבן אין אַלע דרייַצן יאָר. איך האָב צווישן מיינע לייט
געפֿונען בלויז איין האַלבן פֿרייַנד און דאָס איז געווען דער קאַמער־
דינער, וואָס איז מיר געשטאַנען אויף דער וואַך. און איצט, מיין לי־
בער האָר און פֿאָטער, גיט מיר אַ גוטע עצה, וואָס איך זאָל טאָן מיט
מיינע דינערס.

זאָגט דער קיניג:

— איך קען דיר נישט געבן קיין אַנדערע עצה ווי דערהרגענען
אַלע דיינע דינערס, כּדי דיין קאַמערדינער, וואָס איז לכל הפּחות
געשטאַנען אויף דער וואַך, זאָל זיך נישט אָפּלערנען פֿון זיי די אום־
געטרייַשאַפֿט.

זאָגט דערויף דער זון:

— ווי אַזוי זאָל איך אַצינד אַזוי פֿיל מענטשן דערהרגענען צו־
ליב איין אייַנציקן?

זאָגט דער מלך:

— אויב איין חכם וואָלט געוואָרן געפֿאַנגען פֿון טויזנט נאַראַ־
נים און מע וואָלט נישט געהאָט קיין עצה ווי צו באַפֿרייַען דעם חכם
פֿון די טויזנט נאַראָנים, וואָלט איך געראָטן, מע זאָל דערהרגענען
אַלע טויזנט נאַראָנים, כּדי מ׳זאָל קענען אַרויסהעלפֿן דעם חכם. דע־
ריבער איז בעסער, ווען דו דערהרגעסט אַלע דיינע אומגעטרייַע די־
נערס, כּדי דיין קאַמערדינער, וואָס איז נאָך אַ האַלבער פֿרייַנד, זאָל
קענען ווערן אַ גאַנצער פֿרייַנד.

און אַזוי האָט ער טאַקע געטאָן, און דער קאַמערדינער איז פֿאַר
אים געוואָרן אַ גאַנצער פֿרייַנד. און דעם קיניגס זון האָט זיך איבער־
געצייגט, אַז מע טאָר נישט טרויען אַ פֿרייַנד איידער מע האָט אים
נישט אויסגעפֿרובירט.

דעַריבער, מיינע ליבע קינדער, זאָלן מיר זיך נישט פֿאַרלאָזן

אויף קיין שום פֿרײַנד, ווי נאָר אויפֿן אייבערשטן. זאָל ער אונדז בײַשטיין און זײַן אונדזער הילף. און אויב איר האָט טאָקע פֿאַרלוירן אײַער געטרײַען, פֿרומען פֿאָטער, לעבט אײַער הימלישער פֿאָטער תּמיד און אייביק. ער וועט אײַך נישט פֿאַרלאָזן, ווען איר וועט אים געטרײַ דינען און צו אים רופֿן. און אויב איר וועט אַ מאָל, חס וחלילה, געשטראָפֿט ווערן, איז קיינער ניט שולדיק אין דעם, ווי נאָר איר אַליין, ווײַל מיט אײַערע מעשים האָט איר זיך דאָס פֿאַרדינט.

•

צו וואָס לאָנג רעדן וועגן דעם? מיר וועלן איצט צוריק אָנהייבן דאָרט, ווו איך בין געבליבן שטיין.

איר וואָלט געדאַרפֿט זען, ווי אײַער ליבער פֿאָטער איז געשטאָרבן בקדושה ובטהרה. איך האָב אויך געשריבן, ווי איך האָב געמאַכט באַלאַנס. איך בין געגאַנגען צו מײַן שוואָגער יוסף און אים געבעטן, ער זאָל מיט מיר אַהיימגיין, ווײַל איך האָב געמאַכט באַלאַנס און האָב בדעה געהאַט צו מאַכן אַ ליציטאַציע — זאָל ער זשע אַלץ איבערקוקן, ווי איך האָב אויסגעשטעלט, און זען צי איך האָב די זאַכן צו טײַער אָדער צו וואָלוול געשטעלט. איז ער מיט מיר געגאַנגען און איך האָב אים געוויזן, ווי אַזוי איך האָב באַרעכנט אַ יעדעס שטיק. ער האָט אַלץ איבערגעקוקט און צו מיר געזאָגט:

— איר האָט אַלץ געשטעלט צו נידעריק, ווען איך וואָלט, חס וחלילה, געשטעלט מײַנע סחורות אַזוי וואָלוול, וואָלט איך געמוזט אָנזעצן.

האָב איך אים געזאָגט:

— מיר דאַכט זיך, אַז עס איז בעסער, ווען איך שטעל די זאַכן אַ נידעריקן פּרײַז און פֿאַרקויף פֿאַר אַ העכערן, אײדער ווען איך רעכן זיי טײַער און מוז זיי פֿאַרקויפֿן וואָלוול. איך האָב מײַן באַלאַנס געמאַכט, אַז אויב עס ווערט טאָקע פֿאַרקויפֿט פֿאַר וואָלוול, אַזוי ווי איך האָב עס געשטעלט, וועט אַרויסקומען דערפֿון אַ שיינער קאַפּיטאַל פֿאַר מײַנע יתומים.

אַזוי האָב איך אַלץ צוגעגרייט צו דער ליציטאַציע, און אַזוי איז אויך געווען. די ליציטאַציע איז אָנגעגאַנגען זייער גראָטן און ס׳איז בכלל געווען פֿאַרקויפֿט זייער גוט. און הגם מ׳האָט געגעבן קרעדיט אויף אַ האַלב יאָר, איז אַלץ ווויל און פּינקטלעך אַריינגעקומען, און מיר האָבן, דאַנקען גאָט, גאָר קיין היזק נישט געהאַט. און אַז דאָס גאַנצע געלט איז אַריינגעקומען, האָב איך באַצאָלט אַלע מיינע חובֿות און במשך פֿון א יאָר איז אַלץ געווען באַצאָלט. און ווען ס׳איז נאָך געווען געלט אין מזומן, האָב איך פֿאַרליען אויף צינדזן.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, איז מײַן טאָכטער אסתר געווען אַ כּלה, שוין לאַנג פֿאַרקנסט, און מיר האָבן נישט רעכט געוווסט, צי זאָלן מיר זיך אָפּזאָגן פֿונעם שידוך צי נישט. נאָך די שלושים האָב איך געשריבן צו מײַן מחותנתטע יאָכעט קיין מעץ און פֿאַר איר אויס־געמאָלן מײַן באַטריבטע לאַגע. איר געשריבן, אַז איך בין אַצינד אַן אַלמנה און מײַן טאָכטער, די כּלה, אַ יתומה: דעריבער וואָלטן מיר נישט געוואָלט אויפֿהאַלטן איינע די אַנדערע, און זי זאָל שיקן דעם חתן אַהער צו דער כּלה, לראות ולהראות, צו זען און צו ווערן געזען. ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָב איך געשריבן: לראות, מע זאָל אים זען. איר ענטפֿער איז אָבער געווען: ווײַל איך האָב איר אַזוי פֿיל געשריבן וועגן איר זון און ווײַל מענטשן האָבן איר אַזוי פֿיל שלעכטס דערציילט וועגן מײַן טאָכטער, וואָס זי מוז עס האַלטן פֿאַר אמת, ווילן זיי ניט שיקן דעם חתן. זי מיינט, האָט זי צוגעגעבן, אַז די מענטשן וואָס טרײַבן אַזעלכע רכילות זײַנען גערעכט און זאָגן דעם אמת. דע־ריבער זאָל איך עמעצן פֿון מײַנע פֿרײַנד שיקן קיין מעץ אויף אָנקוקן דעם חתן. חוץ דעם איז אַ גרויסע מלחמה צווישן דעם פֿראַנצייזישן מלך און די דײַטשן, ווילן זיי אויך צוליב דעם ניט שיקן דעם חתן, ווײַל ס׳איז אַ גרויסע סכנה.

אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן העכער א יאָר מיט אַזעלכע ערגערע־דיקע בריוו אַהין און אָהער. איך וועל וועגן דעם שפּעטער נאָך שרײַבן.

אין דער צווישנצײַט איז אויך מײַן זון לייב געוואָרן אַ גרויסער

בחור און מ׳האָט אים געריעדט אַ סך חשובֿע שידוכים. מײַן שוואָגער יוסף האָט מיט מיר אַליין געריעדט, אַז ער וויל אים געבן זײַן טאָכטער און ער זאָל פֿאָדערן, וואָס ער וויל. מײַן זון לייב האָט אָבער קיין חשק נישט געהאַט צו איר און געהאַט מער חשק צום שידוך אין בערלין, וואָס איז ליידער געווען מײַן און אונדזער אַלעמענס אומגליק. דאָך באַשולדיק איך אין דעם קיינעם נישט ווי נאָר אונדזערע עבֿירות. דער אייבערשטער האָט דאָס איבער אונדז באַשלאָסן; ער האָט מײַן פֿרומען מאַן אַוועקגענומען פֿון דער זינדיקער וועלט, כּדי ער זאָל קיין בייז און קיין אומגליק נישט דערלעבן בײַ זײַנע קינדער. מיך אָבער האָט ער געלאָזט אין דעם ביטערן יאָמערטאָל. צו וואָס אַ סך ריידן? מײַן זון לייב איז נאָך געווען אַ יונג קינד און ער איז פֿאַרפֿירט געוואָרן פֿון שלעכטע מענטשן צו טאָן אַ סך קינדערישע זאַכן און נאָרישקייטן. האָב איך מיר געטראַכט: גיב איך אויס מײַן זון אין האַמבורג, איז דאָ די פֿאַרפֿירונג צו גרויס, און איך בין אַן אַלמנה. צו וועמען זאָל איך מיך וועגדן? די מענטשן זײַנען גרויסע געשעפֿטסלײַט און קענען נישט אַכטונג געבן אויף מײַן זון. און דאָ האָט מיר מײַן שוואָגער אליה געריעדט אַ שידוך פֿאַר מײַן זון מיט דער טאָכטער פֿון זײַן ברודער הירש פֿון בערלין. איך בין אויף דעם דאָזיקן שידוך, ליידער, תיכף אײַנגעגאַנגען. איך האָב געטראַכט: דער מאַן האָט וויניק קינדער און ער פֿירט זײַנע געשעפֿטן מיינסטנס בײַ זיך אין דער היים. דערבײַ איז ער אַ שטרענגער מאַן און ער וועט אַוודאי גוט אַכטונג געבן אויף מײַן זון. אַזוי האָב איך מײַן זון מיט זײַן טאָכטער פֿאַרקנסט און געמיינט, אַז איך האָב גאָר גוט געטראָפֿן. אַז עס האָט געהאַלטן פֿאַר דער חתונה, בין איך מיט מײַן זון, דעם חתן, מיטן אַנדערן זון, זאַנוול, מיט מײַן שוואָגער אליה און מיט ישׂשכר כּהן געפֿאָרן קיין בערלין צו דער חתונה און בין געווען צו גאַסט בײַ בנימין (מירלס) אין בערלין.

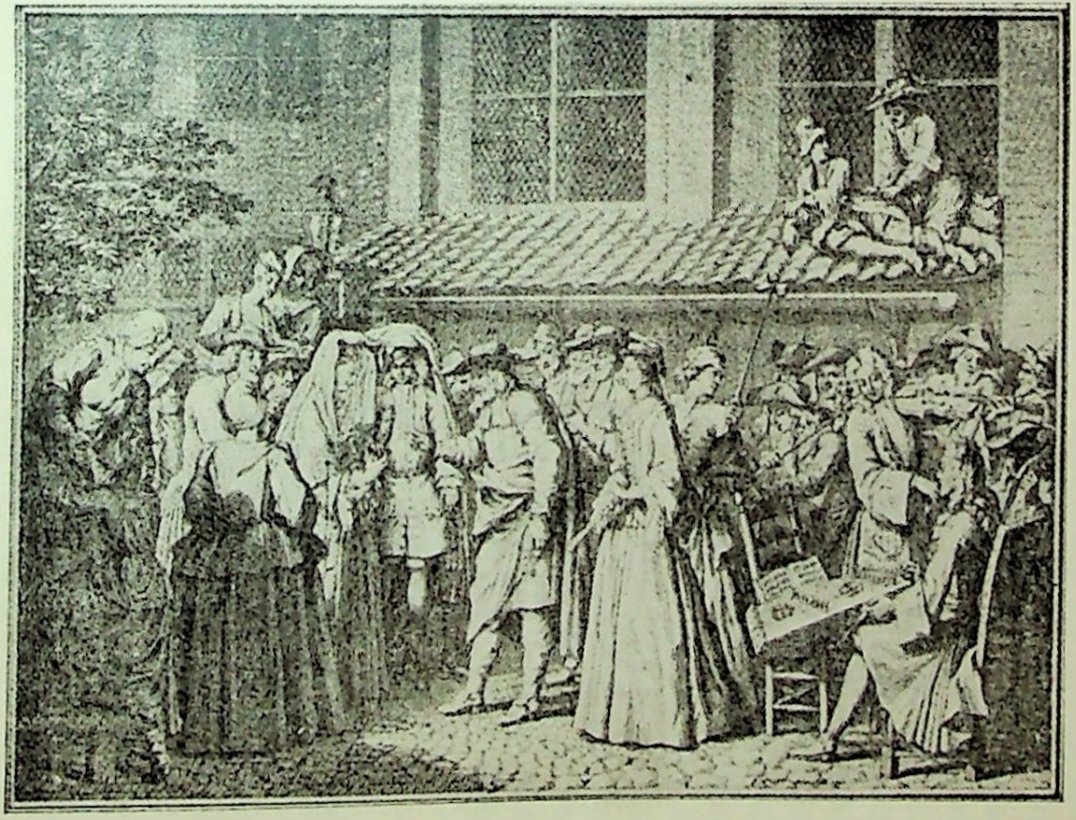
זאָל איך וועלן באַשרײַבן דעם כּבֿוד, וואָס איז מיר אָפּגעגעבן געוואָרן פֿון מײַן מחותן ר׳ הירש און פֿון זײַן פֿעטער, פֿונעם גרויסן תּלמיד־חכם בנימין און פֿון אַלע לײַט אין בערלין, וואָלט איך דאָס

נישט געקענט. בפֿרט נאָך פֿון דעם זייער רײַכן ר׳ יהודה און זײַן ווײַב. כאָטש ר׳ יהודה האָט נישט גוט געלעבט מיט אַלע ווינערס, האָט ער מיך שבת אויפֿגענומען מיט די בעסטע קאָנפֿיטורן, וואָס מע האָט געקענט געפֿינען, און פֿאַר מיר געמאַכט אַ גרויסע סעודה. בקיצור, מע האָט מיר צוגעטיילט מער כּבֿוד ווי איך האָב פֿאַרדינט. אַזוי איז די חתונה אַפֿגעריכט געוואָרן פֿול מיט פֿרייד און מיט כּבֿוד. עטלעכע טעג נאָך דער חתונה זײַנען מיר אַלע בשׂמחה ובלבב טוב צוריקגעפֿאָרן קיין האָמבורג פֿרייליך און גוט אויפֿגעלייגט. פֿאַר מײַן אַוועקפֿאָרן פֿון בערלין האָב איך נאָך געוואַרט מיטן מחותן ר׳ הירש און אים געבעטן, ער זאָל גוט אַכטונג געבן אויף מײַן זון, וויל ער איז נאָך אַ יונג קינד, וואָס פֿאַרשטייט זיך נישט אַ סך אין געשעפֿט. דעריבער זאָל ער האָבן אַן אויג אויף אים. איך האָב מיך מיט אים משדך געווען, וויל איך מיין, אַז אין אים וועט ער ווידער האָבן אַ פֿאָטער. ר׳ הירש האָט מיר געענטפֿערט, איך זאָל מיך נישט זאָרגן פֿאַר מײַן זון און איך זאָל מיר ווינטשן פֿאַר אַלע מײַנע קינדער אַזוי ווי־ניק צו האָבן צו זאָרגן ווי פֿאַר אָט דעם זון. אָבער, מײַן גאָט און האַר, ווי אומגליקלעך האָט זיך דאָס בלאָט איבערגעדרייט! מײַן מחותן, ר׳ הירש, האָט פֿאַרשריבן אין די תּנאים, אַז ער איז זיך ערוב, מײַן זון זאָל בײַ אים זײַן אויף קעסט דרײַ יאָר און יעדעס יאָר זאָל ער אַוועקלייגן פֿיר הונדערט רײַכסטאָלער. דאָס איז אַזוי ווי־ניק אָפּ־געהיט געוואָרן ווי דאָס אַנדערע. און איך וועל וועגן דעם נאָך שרײַבן.

איצט וועל איך לאָזן מײַן זון לייב אין בערלין און וויטער שרײַבן וועגן מײַן טאָכטער אסתר. ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָט מען זיך אַ סך איבערגעשריבן, אָבער צו קיין סוף האָט מען אַלץ נישט געקענט קומען. סוף־כּל־סוף איז מען דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז היות ער, דער מחותן, האָט נישט געוואָלט אָדער נישט געקענט קומען מיט זײַן זון אין האָמבורג, און איך האָב נישט געוואָלט פֿאָרן מיט מײַן טאָכטער קיין מעץ, האָבן מיר ענדלעך זיך געאיניקט, אַז דער מחותן, דער פֿרנס ומנהיג און רײַבער ר׳ אַבֿרהם קרומבאַך, זאָל קומען מיט

זײַן זון אין אַמסטערדאַם, און אַז איך זאָל מיט מײַן טאָכטער, די כּלה, אויך אַהין קומען צו פֿאָרן, כּדי חתן־כּלה זאָלן זיך קענען זען איינס דאָס אַנדערע, און דאָרטן מאַכן די חתונה מיט זייער בריידנס הסכמה. וואָס האָב איך דאָ געזאָלט טאָן? איך בין דערויף אײַנגעגאַנגען און געשריבן, אַז איך מיט מײַן טאָכטער וועלן קומען אין אַמסטערדאַם צו דער צײַט, וואָס איז געוואָרן באַשטימט. איך האָב מיך תּיכף פֿאַרטיק געמאַכט און בין געפֿאָרן מיט מײַן טאָכטער און מיט מײַן זון נתן קיין אַמסטערדאַם. מיר האָבן געהאַט זייער גוטע רײַזע־באַגלייטערס און האָבן געהאַט אַן אײַנגענעמע רײַזע. מיר זײַנען אויפֿגענומען געוואָרן דורך מײַן אידעם קאָסמאַן אין אַמסטערדאַם. דער חתן, וואָס איז שוין מיט עטלעכע טעג פֿריִער אָנגעקומען אין אַמסטערדאַם, איז אַבער געווען דער גאַסט בײַ ר' משה עמריך. אָוונט־צו, נאָך מנחה, איז דער חתן געקומען צו אונדז. איך האָב זיך שטאַרק געפֿרייט, מיט אים געריידט, און ער איז מיר גאָנץ ווויל געפֿעלן געוואָרן. פֿון די אַלע חסרונות, וואָס מענטשן האָבן וועגן אים דערציילט, האָב איך גאָר נישט געזען. מיר זײַנען געווען צוויי, דריי שעה צוזאַמען און אין מײַן האַרצן האָב איך דעם אייבערשטן געלויבט און געדאַנקט, און בין געווען זייער צופֿרידן. מײַן זון און איך האָבן אין אַמסטערדאַם יעדן טאָג געהאַנדלט מיט אידלשטיינער. נאָר אַכט טעג זײַן אין אַמסטערדאַם האָט מיר געשריבן מרים, די פֿרוי פֿון מײַן מחותן ר' אליה קלעף, אַז מיר זאָלן איר אָנטאָן דעם כּבוד און קומען מיט חתן־כּלה אין קלעף, ווײַל זיי זײַנען עס דאָך געווען די שדכנים און געהאַט אַזוי פֿיל פֿײַנלעכקייטן אויסצושטיין. נו, זאָל מען איר איצט אָנטאָן דאָס פֿאַרגעניגן און קומען צו איר. איז הגם מיר האָבן צוליב אונדזערע געשעפֿטן נישט געקענט פֿון דאָרט אַוועקפֿאָרן, האָב איך איר דאָס נישט געקענט אָפּזאָגן און מיר זײַנען צוזאַמען געפֿאָרן קיין קלעף. אַז מיר האָבן ביידע צום ערשטן מאָל זיך דערזען, האָבן מיר געמומען וויינען פֿאַר פֿרייד, ווײַל מיר האָבן זיך געזען צום ערשטן מאָל אין אונדזער באַטריבטן שטאַנד פֿון אַלמנות. נאָך דעם, אַז עס איז אַרײַנער ערשטע באַטריבענישׂ פֿון רייד און פֿײַן, איז אַבער אַלץ אַרײַ־

בער אין לויטער שמחה. מיר האָבן איינע פֿון די אַנדערע געהאַט גרויס פֿאַרגעניגן. מיין טאָכטער ציפורה איז אויך געווען מיט אונדז. די מחותנתטע מרים האָט געוואָלט, מיר זאָלן מאַכן די חתונה אין אַמערספֿאָרט, אָבער דאָס האָט מיר נישט רעכט געפֿאַסט, ווײַל מיר האָבן געמוזט צוריקקומען אין אַמסטערדאַם. זײַנען מיר פֿינף טעג געווען אין קלעף מיט אַלע פֿאַרגעניגנס. דערנאָך זײַנען מיר אַלע, צוזאַמען מיט חתן־כּלה, געפֿאָרן צוריק קיין אַמסטערדאַם. נאָר וואָס אַנגעקומען אין אַמסטערדאַם, האָבן מיר אַלץ צוגעריכט פֿאַר דער חתונה. מיר האָבן געמיינט, אַז מיר וועלן האָבן בלויז אַ פּאָר מניינים מענטשן, אָבער מיר האָבן געהאַט העכער פֿיר הונדערט מענטשן אויף דער חתונה. בקיצור, עס איז געווען אַזאַ חשובֿע חתונה, וואָס אַמסטערדאַם האָט אַזוינס שוין הונדערט יאָר נישט געזען. זי האָט אונדז אָבער אָפּגעקאָסט איבער פֿיר הונדערט טאָלער. נאָך דער חתונה בין איך נאָך פֿאַרבליבן עטלעכע וואָכן אין אַמסטערדאַם און מיך פֿאַרנומען מיט אונדזערע געשעפֿטן. דערנאָך האָבן מיר זיך פֿאַרטיק געמאַכט צום צוריקפֿאָרן. איך האָב געבעטן דעם חתן משה, ער זאָל מיט אונדז פֿאָרן קיין האַמבורג אויף מײַנע הוצאות, אָבער ער האָט דאָס נישט געוואָלט. מיר זײַנען פֿון אַמסטערדאַם אָנגעקומען צופֿרידענע אין האַמבורג און דאָרטן אָנגעטראָפֿן אונדזערע קינדער און אַלע גוטע פֿרײַנד געזונטע און צופֿרידענע. מיט יעדער פֿאַסט האָב איך באַקומען בריוו פֿון מײַן זון לייב, אַז ער מאַכט גוטע געשעפֿטן און אַז יעדער לויבט אים פֿאַר אַ גוטן געשעפֿטסמאַן. ער איז געפֿאָרן קיין לײַפּציג, ווו ער האָט אײַנגעהאַנדלט סחורה, און געהאַט אַ גרויס געווינסט אין בערלין. מײַנע קינדער האָבן מיט אים געמאַכט געשעפֿט. איך האָב עטלעכע מאָל געשריבן צום מחותן ר׳ הירש, צי ער גיט אויף אים גוט אַכטונג, ווײַל ער איז נאָך אַ יונג קינד און איז נאָך נישט געווען בײַ געשעפֿט, און די גאַנצע צײַט איז ער אַליין געזעסן אין חדר און אין בית־מדרש. דער מחותן ר׳ הירש האָט מיר געשריבן, איך זאָל מיך ניט זאָרגן פֿאַר מײַן קינד. האָב איך מיך מיט דעם געמוזט צופֿרידנשטעלן און געמיינט, אַז מיט מײַן זון לייב איז

א ייִדישע חופה־צערעמאָניע אין יענער עפאָכע

אַלץ אין אַרדענונג. איך האָב נאָך געהאַט בײַ מיר מײַן טאָכטער הענ־
דעלע, אַ יונג מיידל, נאָך נישט קיין כּלה. ס׳איז צו אירע גוטע מידות
און שיינקייט קיין גלײַכן נישט געווען. האָט אונדז ר׳ יאָסל שדכן
ווידער געראַדט אַ שלעכטן שידוך, אין בערלין. דאָרטן איז געווען אַן
אַלמנה נאָך ר׳ ברוך פֿון בערלין. אָט אַ דער ברוך איז געווען אַ גאָר
אָנגעזעענער מענטש, איז געשטאָרבן אַ גרויסער עושר און איבער־
געלאָזט צוויי זין און צוויי טעכטער. האָט דער שדכן מיר פֿירגעלייגט
פֿאַר מײַן טאָכטער אַ שידוך מיטן עלטערן זון און מיר געזאָגט, אַז ער
איז אַ פֿײַן קינד, קען לערנען און פֿאַרמאָגט פֿינף טויזנט רײַכסטא־
לער מזומן געלט, און חוץ דעם נאָך אַ האַלב הויז, וואָס איז אויך
ווערט פֿופֿצן הונדערט רײַכסטאָלער, און זילבערנע הפּצים און נאָך
אַנדערע פֿאַרשיידענע זאַכן. זײַן מוטער וויל אים האַלטן בײַ זיך און
אים געבן צוויי יאָר קעסט, וויל זי האָט נאָך געפֿירט אַלע געשעפֿטן.
האָב איך געענטפֿערט דעם שדכן, אַז איך זאָג מיך נישט אָפּ פֿון דעם
שידוך, נאָר איך וויל מיך איבערטראַכטן און אים דערנאָך געבן אַ
תשובֿה. איך האָב דערנאָך איבערגעפֿרעגט מײַן שוואָגער יוסף און
נאָך אַנדערע גוטע פֿרײַנד, און אַלע האָבן מיר צוגעראָטן צום שידוך,
אָבער אַלע האָבן מיר געזאָגט:

— דײַן זון לייב ווויינט דאָך אין בערלין, טאָ זאָל ער דיר שרײַבן
וועגן אַלץ!

האָב איך געשריבן צו מײַן זון לייב, ער זאָל מיר אויסשרײַבן
דעם גאַנצן אמת וועגן דעם ענין. האָט ער מיר געענטפֿערט און מיר
געראָטן אײַנצוגיין אויף דעם שידוך, ווײַל דער יתום פֿאַרמאָגט פֿינף
טויזנט רײַכסטאָלער און אויך די אַנדערע זאַכן, אַזוי ווי דער שדכן
האָט געזאָגט. האָב איך דערויף מײַן זון געשיקט אַ פֿולמאַכט און ער
האָט געמאַכט דעם קנס אין בערלין. צו מײַן גרויס באַטריבענישׂ איז
די חתונה אָפּגעלייגט געוואָרן אויף כּמעט אָנדערטהאַלבן יאָר.

איך האָב געמיינט, אַז אַלץ איז גוט, און האָב מיר געטראַכט, אַז
היות איך האָב אַ קינד אין בערלין, וועמען ס׳גייט גוט, וואָלט איך גע־
וואָלט, אַז דאָס אַנדערע קינד זאָל אויך דאָרטן זײַן, כּדי ביידע זאָלן זיי

האבן נחת איינס פונעם אנדערן. ארויסגעקומען איז אבער, צום באַ־
דויערן, גאָר עפעס אַנדערש. מיין זון לייב איז געווען, ווי איך האָב
שוין דערמאָנט, נאָך גאָר יונג און אין געשעפטן האָט ער נאָך גאָר
נישט פֿאַרשטאַנען, און אַנשטאָט זיין שווער זאָל אַכטונג געבן אויף
אים, האָט ער אים געלאָזט גיין כצאן בלא רועה, ווי שאָף אָן אַ פּאַסטעך.
איך האָב שוין דערמאָנט, אַז מיין זון האָט אָנגעהויבן פֿירן גרויס גע־
שעפֿט אין בערלין און דאָרטן אויך געהאָט אַ גרויס געוועלב מיט
אַלערליי סחורות. זיין שווער ר׳ הירש האָט זיין זון מאָדעל משדך
געווען מיט דער טאָכטער פֿון מיין שוואָגער יוסף. דער דאָזיקער מאָ־
דעל איז אויך געווען נאָך זייער יונג און איז נישט גוט דערצויגן
געוואָרן. מיין מחותן ר׳ הירש האָט דעם מאָדעלס גאַנצן נדן, פֿיר
טויזנט רייכסטאָלער, אַרײַנגעלייגט אין געשעפֿט פֿון מיין זון לייב,
און איז שטענדיק געזעסן, דער מאָדעל, ער זאָל כלומרשט אַכטונג
געבן. אָבער דער אייבערשטער זאָל אָפּהיטן, ווי ער האָט אַכטונג
געגעבן! די משרתים און משרתטעס האָבן אַלץ אַרויסגעגנבֿעט. אויך
נאָך אַנדערע געמיינע מענטשן, וואָס מ׳געפֿינט זיי אין בערלין און
אַרום בערלין, זיינען געווען מיט אים און האָבן כלומרשט מיט אים
געהאַנדלט, און דאָס וויסל פֿון די אויגן אים אַרויסגענבֿעט. ער
האָט געבאָרגט אַ סך טויזנטערס פֿוילישע יידן און דאָס גאַנצע געלט
איז פֿאַרפֿאַלן געוואָרן. איך און מיינע קינדער האָבן פֿון דעם גאָר
נישט געוווסט. מיר האָבן געמיינט, אַז ער מאַכט גרויסע געשעפֿטן
און פֿאַרדינט אַ סך געלט. דערפֿאַר האָבן מיר אים אַ סך קרעדיטירט.
איך האָב דעמאָלט געהאָט אַ פֿאַבריק פֿון האָמבורגער זאָק, וואָס איך
האָב זיי געלאָזט אויסאַרבעטן פֿאַר אַ סך טויזנטערס. האָט מיר דער
אומגליקלעכער זון געשריבן, איך זאָל אים שיקן פֿאַר טויזנט רייכס־
טאָלער זאָק. האָב איך זיי אים געשיקט. איך בין געווען אויפֿן יאַריד
אין ברוינשוויג און האָב מיך דאָרטן געטראָפֿן מיט אַמסטערדאַמער
סוחרים, וואָס האָבן געהאָט וועקסלען אויף אַכט הונדערט רייכסטאָ־
לער, אויסגעשטעלט פֿון מיין זון לייב. ער האָט מיר געשריבן קיין
ברוינשוויג, איך זאָל זיינע וועקסלען בכבֿוד באַצאָלן — דאָס געלט

וועט ער מיר אָפשיקן קיין האַמבורג. אַזוי ווי איך בין תמיד געווען צוגעלאָזט צו מײַנע קינדער, האָב איך מיר געטראַכט, נישט צו לאָזן אים לײַדן חרפות, ווען מ׳וועט אים פּראָטעסטירן זײַנע וועקס־לען, און האָב אַלץ באַצאָלט בכבֿוד. אַז איך בין צוריקגעקומען פֿונעם ברוינשווײַגער יאָריד, האָב איך געמיינט, אַז איך וועל שוין טרעפֿן מײַן זונס געלט, אָבער עס איז גאָר נישט געווען. אַז איך האָב אים וועגן דעם געשריבן, האָט ער מיר געענטפֿערט מיט תירוצים, וואָס זײַנען מיר נישט געפֿעלן געווארן. נאָר וואָס האָב איך געזאָלט טאָן? איך האָב מיך געמוזט צופֿרידנשטעלן. אין צווי וואָכן אַרום איז צו מיר געקומען אַ גוטער פֿרײַנד און געזאָגט:

— איך קען עס פֿאַר דיר לענגער נישט פֿאַרשווײַגן און מוז דיר אָפֿן זאָגן, אַז דײַן זונס געשעפֿטן געפֿעלן מיר גאָר נישט — ער שטעקט אין גרויסע חובֿות. זײַן שוואָגער מאָדעל איז ער שולדיק פֿיר טויזנט טאָלער און דער מאָדעל זיצט שטענדיק אין זײַן געוועלב כּלומרשט אויף אַכטונג צו געבן, אָבער ער איז אַ קינד און איז נישט צו דעם פֿעיִק, ער נאַשט און פֿרעסט און זויפֿט, און אַ יעדער אייִ־נער איז דאָרט אין געוועלב האָר און מײַסטער... — רעדט ער אין אים אַלץ אַרײַן — דײַן זון לייב איז צו גוט און פֿרום, און לאָזט אַ יעדערן שאַלטן און וואַלטן. חוץ דעם זייגן אים אויס די בערלינער מיט די צינדזן. ער האָט איבער זיך צווי וועלף. איינער איז ר׳ וואָלף, דער זון פֿונעם האַמבורגער רבֿ ר׳ זלמן מירעלס, און דער אַנדערער וואָלף איז דער שוואָגער פֿונעם מוהר״ר בנימין. דער דאָזיקער וואָלף קומט צו אים יעדן טאָג אין זײַן געוועלב און טראָגט פֿון דאָרט אַרויס, וואָס ער זעט און וואָס לייב זעט נישט. צו דעם אַלעמען מאַכט ער נאָך געשעפֿטן מיט פּוילישע ייִדן, און ווי וויַיט איך וויים, האָט ער דערבײַ אין אַ קורצער צײַט שוין אָנגעווירן העכער פֿינף טויזנט טאָלער.

אָט אַ די נײַסן האָבן מיר כּמעט אַרויסגענומען די נשמה און איך בין אויפֿן אָרט געפֿאַלן אין חלשות. אַז דער פֿרײַנד, וואָס האָט מיר דאָס אַלץ דערציילט, האָט געזען, ווי שטאַרק איך האָב מיך איבער־

געשראָקן, האָט ער אָנגעהויבן מיך צו טרייסטן און מיר געזאָגט, איך זאָל מיך נישט אַזוי איבערשרעקן, ווײַל אויב מ׳וועט בײַ צײַטנס זיך אַרומקוקן, קען מען נאָך געהאָלפֿן ווערן. האָב איך ווען דעם דער־ציילט מײַנע זין נתן און מרדכי. זיי האָבן זיך אויך שטאַרק איבער־געשראָקן און געזאָגט, אַז יעדן איינעם פֿון זיי איז ער אויך שולדיק עטלעכע טויזנטערס.

דו, גרויסער גאָט, דו אייגער ווייסט, ווי אַזוי עס איז מיר געווען אויף דער נשמה, ווען איך האָב דאָס געהערט! מיר איז מײַן זון לייב אויך געווען שולדיק בײַ די דרײַ טויזנט רײַכסטאָלער. נאָר ס׳וואָלט מיך גאָר נישט געאַרט, ווען מײַנע ביידע פֿרומע קינדער וואָלטן אין דעם נישט אַזוי טיף געשטעקט. וואָס האָבן מיר, באַטריבטע מענטשן, זיך געקענט העלפֿן? מיר האָבן צו קיין מענטשן דערפֿון נישט געריידט און מיר האָבן נאָר אָפּגערעדט צווישן זיך, אַז איך און מײַן זון מרדכי זאָלן מיר פֿאָרן אויפֿן יאָריד קיין ליפּציג, כּדי צו זען, ווי עס שטייען אַלע זאַכן. מ׳קען זיך גאָנץ גוט אויסמאָלן, ווי מיר האָבן פֿאַרבראַכט אונדזער צײַט. דערנאָך בין איך מיט מײַן זון מרדכי געפֿאָרן קיין ליפּציג. אַז מיר זײַנען אַהין אָנגעקומען, איז דאָרט שוין געווען מײַן זון לייב, וואָס פֿלעגט אַהין פֿאָרן אויף אַלע יאָרידן. ער האָט דאָרטן געהאַט אַ סך סחורות. האָב איך מיט אים געריידט און אַזוי געזאָגט:

— האָב גאָט אין זינען און דײַן פֿרומען ערלעכן פֿאָטער, דו זאָלסט אונדז נישט ברענגען קיין חרפֿות!

דערויף האָט ער געענטפֿערט:

— איר דאַרפֿט אײַך פֿאַר מיר ניט זאָרגן! נישט לאַנג, עס זײַנען אין דעם נישטאָ נאָך קיין פֿיר וואָכן, האָט מײַן שווער הירש געהאַט בײַ זיך זײַן שוואָגער וואָלף פֿון פּראָג, און ער, נאָך דעם ווי ער האָט געמאַכט דעם חשבון, האָט אויסגעפֿונען, אַז איך שטיי, דאַנקען גאָט, גאָנץ גוט.

זאָג איך דערויף צו מײַן זון:

— ווײַז מיר דײַן באַלאַנס!

— איך האָב אים נישט מיט מיר — האָט ער געענטפֿערט —

און טו מיר צו ליב און פֿאַר מיט מיר קיין בערלין, וועל איך אײַך אַלץ ווײַזן, אַז איר וועט האָבן אַ פֿאַרגעניגן.

האָב איך צו אים געזאָגט:

— קויף דערווײַל נישט קיין סחורה!

יצחק און שמעון, דער זון פֿון האָמבורגער רבֿ, זײַנען אָבער געגאַנגען און יאָ פֿאַרקויפֿט, אַן מײַן וויסן, סחורות פֿאַר פֿערצן הונדערט טאָלער אויף באַרג.

אַז איך האָב זיך וועגן דעם דערוווסט, בין איך צו זיי אַוועק און זיי געבעטן, זיי זאָלן, למען השם, דאָס געשעפֿט אַנולירן, ווײַל מײַן זון דאַרף אויפֿהערן צו האַנדלען מיט סחורות, ווארן דאָס קען נאָך ווערן זײַן אומגליק.

דאָס אַלץ האָט מיר אָבער גאָר נישט געהאָלפֿן. זיי האָבן מײַן זון געצוווּנגען ער זאָל אַננעמען די סחורה.

נאָכן לײַפּציגער יאַריד בין איך געפֿאָרן מיט מײַן זון מרדכי, מיט ר׳ הירש און מיט אַלע בערלינער קיין בערלין. אַז איך בין געקומען צו מײַן זון אין הויז, איז דעם ערשטן אָוונט גאָר נישט געשען, ווײַל איך בין געווען מיד פֿון דער רײַזע. דערנאָך, אַז מיר האָבן געערעדט, האָט מײַן זון מיר געזאָגט:

— איך בין באַגאַנגען אַ פֿעלער בלויז מיט דעם, וואָס איך האָב אַרײַנגעלייגט צו פֿיל געלט אין סחורות.

האָב איך דערויף געענטפֿערט:

— דו ביסט מיר שולדיק העכער דרײַ טויזנט רײַכסטאָלער, ווײַל איך אָפּנעמען וויניקסטנס אין סחורות צום פּריז, וואָס דו האָסט פֿאַר זיי באַצאָלט.

זאָגט מײַן זון דערויף:

— מײַן ליבע מוטער, אויב דו ווילסט דאָס טאָן, קען איך אַרויס פֿון אַלע מײַנע נויטן און קיינער וועט פֿון מיר נישט האָבן קיין שאָדן.

דעם אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, בין איך געגאַנגען מיט מײַן זון אין זײַן געוועלב — דאָס געוועלב איז טאָקע באמת געווען אַנגעשטאָפּט מיט צו פֿיל סחורות. האָט ער מיר געגעבן סחורות פֿאַר דרײַ

טויזנט רײַכסטאָלער צום פּרײַז וויפֿל ער האָט פֿאַר זיי באַצאָלט. איצט קען מען זיך גוט משער זײַן, וואָס פֿאַר אַ פּנים איך האָב געהאַט. איך האָב אָבער אויף דעם נישט געקוקט און געמיינט נאָר צו העלפֿן מײַן קינד. מיר האָבן אָלע סחורות אײַנגעפּאַקט אין באַלנס, כּדי זיי צו שיקן קיין האַמבורג. אין געוועלב זײַנען נאָך געשטאַנען צוויי באַלנס מיט סחורות, וואָס מײַן זון האָט געקויפֿט בײַ ר׳ לייב און ר׳ איציק אין לײַפּציג אויפֿן יאָריד. האָב איך געזאָגט צו מײַן זון:

— שיק־צוריק די צוויי באַלנס מיט סחורות צו די לײַט, וואָס דו האָסט בײַ זיי געקויפֿט, און איך וועל שוין אַזוי מאַכן, זיי זאָלן די סחורות צוריקנעמען, אַפֿילו ווען איך אַליין זאָל דאַרפֿן דערפֿאַר באַצאָלן! איצט — האָב איך וויטער געזאָגט צו מײַן זון — האָב איך דאָס מײַניקע. ווי אַזוי וועלן אַצינד מײַן זון נתן און מײַן זון מרדכי אָפּנעמען זייער געלט?

האָט ער גענומען וועקסלען און פּוילישע קרעדיטבריוו אויף צוועלף טויזנט רײַכסטאָלער און זיי געגעבן מײַן זון מרדכי.

— דערמיט וועט איר זײַן באַצאָלט.

זײַנען מיר דערנאָך צוזאַמען אַהיימגעגאַנגען, נאָר דעם ווי מיר זײַנען דעם גאַנצן טאָג געווען אין זײַן געוועלב. דאָס נאָכטעסן האָט נישט גוט געשמעקט, ווי מע קען זיך דאָס אויסמאָלן. דעם אַנדערן טאָג, אין דער פֿרי, איז מײַן זון לייב געקומען צו מיר אין שטוב און מיר געזאָגט, אַז זײַן שוויער ר׳ הירש האָט מיט אים געערעדט און ער וויל די סחורות נישט אַרויסלאָזן פֿון בערלין, ווײַל מײַן זון לייב איז שולדיק ר׳ הירשס זון מאַדעל פֿיר טויזנט רײַכסטאָלער, און אַט דעם סכום זאָל איך אים באַצאָלן, דעמאָלט וועל איך קענען שיקן די סחורות ווּהין איך ווּיל. אָט אַ דאָס האָט מײַן זון מיר איבערגעגעבן מיט „שרײַענדיקע אויגן״, מיט אויגן פֿול מיט טרערן. זײַנען מיך באַפֿאַלן גרויסע שרעק־ און טויטאָנגסטן. איך האָב נישט געקענט אויפֿשטיין פֿונעם בעט. און אַזוי לאַנג ווי איך בין געווען אין שלימזלדיקן בערלין, האָב איך נישט געקענט אַרויס פֿון מײַן בעט. דערנאָך האָב איך געלאָזט קומען צו מיר מײַן מחותן ר׳ הירש און אים געזאָגט, וואָס

ער האָט מיר דאָ געטאָן, און צי ער וויל מיך און מײַן קינד אויף איין מאָל שעכטן... אָבער וואָס זאָל איך דאָ אַ סך שרײַבן? צען בויגנס וואָלטן נישט געקלעקט. איך האָב געמוזט גיין מחותן ר׳ הירש אַ וועקסל, אַז איך וועל במשך פֿון פֿערצן טעג באַצאָלן אין האַמבורג צוויי טויזנט פֿינף הונדערט רײַכסטאָלער. דערבײַ האָט ר׳ הירש נאָך געזאָגט:

— איך האָף, אַז קיינער פֿון אונדז וועט דערבײַ נישט קומען צו אַ שאָדן...

ער האָט דאָך נאָך זייער אַ סך סחורות אין זײַן געוועלב. אין פֿראַנקפֿורט בײַם אָדער האָט ער אויך נאָך ליגן סחורות, פֿאַר לערך צוויי טויזנט רײַכסטאָלער, חוץ די וועקסלען און קרעדיטבריוו, וואָס מײַן זון מרדכי האָט אין זײַנע הענט, כדי זיי זאָלן אַוועי אַרום באַצאָלט ווערן.

וואָס זשע האָבן מיר געזאָלט טאָן? מיר האָבן געמוזט אַלץ אַננעמען פֿאַר גוט. איך האָב אונטערגעשריבן דעם וועקסל און מײַן סחורה, ווי געזאָגט, געשיקט קיין האַמבורג. איך בין נאָך געגאַנגען מיט מײַן מחותן ר׳ הירש אין מײַן זונס געוועלב, אים געוויזן די צוויי באַלנס מיט סחורות פֿון ר׳ איציק אַון ר׳ שמעון, און אים געזאָגט, ער זאָל זיי תּיכף שיקן צו די לײַט, כדי מײַן זון זאָל אַרויס פֿון זײַן חוב. די וועקסלען און באַשטעטיקונגען, וואָס מײַן זון מרדכי האָט געהאַט אין די הענט, האָבן אונדז ווייניק וואָס געקענט צו נוץ קומען. האָבן מיר זיי געגעבן מײַן מחותן ר׳ הירש און ער האָט געגעבן תּקיעת־כּף מײַן זון מרדכי, אַז וואָס עס וועט דערפֿון אַרײַנקומען, וועט ער אונדז באַלד אַריבערשיקן קיין האַמבורג. מײַן זון לייב איז געווען שולדיק לייב בעשערלען און לייב גאָסלאַרן בײַ די צוויי טויזנט רײַכסטאָלער. האָט ער מיר געשיקט די דאָזיקע וועקסלען, כדי איך זאָל זיי באַצאָלן. איך וואָלט געווען געקענט האַלטן די וועקסלען, כדי מיר זאָלן מיט זיי ווערן באַצאָלט. איך האָב מיר אָבער געטראַכט, אַז ווען איך וועל דאָס טאָן, וועט מײַן זון זיכער באַנקראָטירן, און איך האָב דערפֿאַר די וועקסלען זיי געגעבן. אָהיימגעפֿאָרן זײַנען מיר מיט אַ טרויעריקן געמיט; קוים

וואָס איך האָב די נשמה אין מיר געהאַט. מײַן ליב פֿרום קינד מרדכי האָט עס מיר געוואָלט אויסרעדן, אָבער גאָט אַליין ווייסט, אַז ער איז, נעבעך, געווען נאָך מער אָנגעווייטיקט ווי איך. און אַזוי האָט זיך עס שפּעטער טאַקע אַרויסגעוויזן.

עס איז געווען פֿאַרן יאָריד אין פֿראָנקפֿורט בײַ דעם אָדער און אויף דעם האָבן מיר געלייגט אונדזער גאַנצן בטחון, האָפֿנדיק אַז מיט גאָטס הילף וועלן מיר דאָרטן קענען פֿאָרגיטיקן אונדזער שאָדן. אָבער אַנשטאָט דעם איז זײַן שווער פֿלוצלינג אַרײַנגעלאָפֿן אין זײַן געוועלב און האָט אַלץ צוגענומען, נישט בלויז זײַן גאַנצע סחורה, נאָר אויך אַלע זײַנע וועקסלען, אַזוי אַז אונדז איז נישט געבליבן קיין איין פּרוטה אַפֿילו. נאָך מער: מײַן זון איז שולדיק געווען אַ סוחר טויזנט רײַכסטאָלער. ער האָט אויף זיי אים געדאַרפֿט געבן וועקסלען צו צאָלן אין האָמבורג. אַז דער סוחר האָט זיך דערוווסט וועגן דעם אַלעמען, האָט ער נישט געוואָלט פֿון אים אָפּטרעטן און אים געוואָלט לאָזן אײַנזעצן אין תּפֿיסה, אין בערלין. וואָס זשע האָט מײַן זון גע־זאָלט טאָן? זײַן שווער וואָלט אים געלאָזט פֿאַרפֿוילט ווערן אין תּפֿיסה, אײדער אים העלפֿן מיט הונדערט טאָלער, שוין נישט גע־רעדט פֿון טויזנט טאָלער. האָט מײַן זון געוואָגט צום סוחר:

— דו זעסט דאָך גאָנץ גוט, אַז דאָ קענסטו גאָר נישט ניט באַ־קומען. וויל איך מיט דיר פֿאָרן קיין האָמבורג. מײַן מוטער און מײַנע ברידער וועלן מיך נישט פֿאַרלאָזן. דו קענסט מיך דאָך לאָזן אײַנ־זעצן אין האָמבורג אויכעט.

און גלײַך נאָך דעם האָט ער מיר געשריבן:

— איך וועל פֿרײַטיק זײַן בײַ דיר. איך קען דיר ניט שרײַבן פֿאַר וואָס. איך וועל דיר מינדלעך אַלץ זאָגן.

דעם בריוו האָב איך באַקומען אַ טאָג פֿאַר זײַן אָנקומען. מע קען זיך גוט אויסמאָלן, ווי מיר איז געווען אויפֿן האַרצן, ווי באַלד איך קען מיך נישט ריכטן אויף קיין שום גוטס. איך האָב דאָך געוווסט גאָנץ גוט, אַז דער שווער האָט אים אַלץ צוגענומען, און אַז ער האָט גרויסע חובֿות אין האָמבורג און קען נישט באָצאָלן. און איך בין

טאקע באלד ארויס פון מיין חלום. פרימיטיק גאנץ פרי האט מען מיר געלאזט וויסן, אז מיין זון לייב געפינט זיך אין הויז פונעם סוחר, און אז איך אדער איינער פון מיינע קינדער זאל אהינקומען. איך האב מיך גאר שטארק איבערגעשראקן און נישט געקענט קיין טריט שטעלן. איז מיין זון מרדכי צו אים געגאנגען און האט מיר דערנאך געבראכט די ביטערע בשורה. איך האב מיך באראטן מיט מיינע שוואגערס יוסף סגל און אליה סגל, וואס מ׳זאל טאן. ווען עס גע־דויערט לענגער און אנדערע קרעדיטארן ווערן וועגן דעם געווויר, איז ער זיכער פשוט פארלוירן. מיר זיינען לסוף געקומען צום אויס־גליך, אז מע זאל ארויפנעמען טויזנט רייכסטאלער פון דער ירושה און אים ארויסראטעווען פונעם סוחרס הענט. ער זאל ביזן אוונט בלייבן ביים סוחר אין הויז; דערנאך זאל ער בלייבן ביי אונדז ביז זונטיק; און זונטיק זאל איך אים שיקן מיט מיין שוואגער שמואל באן קיין האמיל און דארטן זאל ער זיין ביי מיין איידעם שמואל אזוי לאנג, ביז מ׳וועט זען, וואס מ׳קען מיט אים טאן.

אזוי איז טאקע געשען. עס האט מיך ווידער אפגעקאסט א סך געלט. מיין זון איז געפארן קיין האמיל, אבער איידער ער איז אנגע־קומען אין האמיל האט ער זיך געמוזט אויפהאלטן אין האנאוער. כאטש מיין מחותן יעקב האנאוער האט אויף אים שטארק רחמנות געהאט, האט דאס מיין זון נישט קיין סך געהאלפן. זיי האבן מיר טאקע געשריבן טרייסטבריוו פון האנאוער און איך האב זיי ווי עס געהער צו זיין געענטפערט, און זיי געדאנקט פאר זייערע טרייסט־ווערטער, אבער דאס אליין וועט נישט העלפן, און בעסער זאלן זיי פארמיטלען אין דער זאך און העלפן, אז די לאגע פון מיין זון זאל זיך פארבעסערן; ער איז נאך א יונגער מענטש און דער אייבער־שטער וואלט אים נאך געקענט העלפן. אבער מיין מחותן האט מיר געענטפערט, אז ער וויל אים בישטיין מיט פינף הונדערט רייכס־טאלער, נאר בתנאי, מיינע זין נתן און מרדכי זאלן אים שריפטלעך פארזיכערן, אז זיי זיינען ערב פאר דעם געלט. דא קען מען ווידער זען, ווי פון דער מעשה וואס איך האב פריער דערציילט, אז מ׳טאר

קיינעם נישט האַלטן פֿאַר אַ פֿרײַנד, איידער מ׳האָט אים נישט אויס־געפֿרוווט. איך האָב געמיינט, אַז יעקבֿ, וואָס איז אַ נאָענטער פֿרײַנד פֿון מײַנע קינדער, וועט צוליבן כּבֿוד פֿון מײַן מאַן ז״ל מער טאָן ווי דאָס אַליין, און אַז ער וועט פֿון זײַן פֿעטערס כּבֿוד וועגן גאָנצע טויזנטערס וועלן אויסגעבן. נאָר ס׳איז געווען אַזוי ווי איך האָב שוין געזאָגט.

מײַן זון לייב איז געבליבן אַ האַלב יאָר אין האַמיל. אַ צײַט נאָך דעם איז דער קורפֿירשט פֿון בראַנדענבורג געפֿאָרן קיין האַנאָווער. ווי נאָר איך בין דאָס געווויר געוואָרן, האָב איך געשריבן צו מײַן שוואָגער ליפמאַן אין האַנאָווער, ער זאָל זען צו באַקומען בײַם קור־פֿירשט אַ סאַלוואַקאַנדוקטוס, אַ פּאַסירשײַן ער זאָל ווידער קענען קומען קיין בערלין, צו קענען אויפֿמאַנען, וואָס מען איז אים גערעכנט שולדיק, ער זאָל קענען אַנטקעגנקומען זײַנע בעלי־חובֿות. ער איז דאָך געווען הויך געאַכט פֿון יידן און נישט־יידן און מע האָט גוט געוווסט, אַז איבער בייזע מענטשן — זאָל זייער נאָמען אויסגעמעקט ווערן, ימ״ש! — האָט ער אַנגעווויזן זײַן פֿאַרמעג. ער איז געווען צו גוט פֿאַר זיי און האָט צו יעדן געהאַט צוטרוי. עס זײַנען געווען נאָך עטלעכע קליינע חובֿות, פֿון וועלכע ער וואָלט נאָך געקענט עפּעס אַרויסבאַקומען. איך האָב געמיינט, דער אייבערשטער וועט זיך מרחם זײַן און אים אַרויסהעלפֿן פֿון דער נויט. ווײַזט אַבער אויס, אַז דער הימל איז געווען אויף אונדז צו שטאַרק דערצערנט. מײַן זון לייב איז צוריקגעפֿאָרן קיין בערלין און אַנגעהויבן ווידער צו ביסלעך אַרבעטן, מישטיינס געזאָגט, און צו האַנדלען. נאָר קוים האָט ער איין לאָך פֿאַרשטאָפּט, האָט זיך דאָס אַנדערע ווידער געעפֿנט. דאָך האָט ער נאָך אַלץ געמיינט, אַז ער וועט זיך קענען אַרויסהעלפֿן.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָב איך מײַן ליבע פֿרומע טאָכטער פֿאַרקנסט קיין בערלין, גראָד אין יענער צײַט ווען איך האָב געמיינט אַז מײַן זון געפֿינט זיך דאָרטן אין אַ גוטן מצב. אָבער נאָך דעם ווי עס איז אַזוי אומגליקלעך אויסגעפֿאַלן אין בערלין, איז מיר בערלין נמאס געוואָרן. צו דעם האָט מיר מײַן זון לייב אויך נאָך

געזאָגט, אַז דער חתן פֿאַרמאָגט גאָר נישט אַזוי פֿיל ווי זיי האָבן אים געהאַט פֿאַרשריבן. און אויב ער האָט דערוויף עדות געזאָגט, האָט ער שוין דעמאָלט געשטעקט טיף אין זײַנע נויטן און מיטן גאַנצן זיי אים מיטגעהאָלפֿן אונטערצוגיין. ער האָט אָבער געמוזט מיר שרײַבן, ווי זיי האָבן עס געוואָלט. איך האָב דאָס צו וויסן געטאָן מײַנע פֿרײַנד און אַנדערע לײַט, וויַל דער טאָג פֿון דער אומגליקלעכער חתונה האָט זיך דערנענטערט. האָבן זיי מיר געשריבן פֿון בערלין, אַז דער חתן פֿאַרמאָגט אין גאַנצן בלויז דרײַ מיט אַ האַלבן טויזנטער און זײַן העלפֿט פֿונעם הויז. איצט האָב איך נישט געוואָלט טאָן דעם שידוך, וויַל זיי האָבן נישט געהאַלטן דאָס וואָרט, וואָס זיי האָבן געגעבן בײַ די תנאים. דאָס שרײַבן און דאָס מאַנען האָט געדויערט העכער אַ יאָר ביז מע האָט מיך — וויי, גאָט מײַנער! — ממש געשלעפּט פֿאַר די האָר און איך בין געווען געצוונגען מיך ענדלעך צו אַנטשליסן צו פֿאָרן מיט מײַן טאָכטער קיין בערלין און דאָרטן מאַכן די חתונה. מײַן טאָכטערס נדן, אַוועקגעלייגט אויף צינדזן, איז געבליבן אין האַמבורג, און דעם מחותנס נדן, אויך אויף צינדזן בײַ מענטשן, וואָס מע האָט זיי געקענט געטרויען, איז געבליבן אין בערלין. און כאָטש איך בין געפֿאָרן, שוין צוליב מײַן זון לייב, מיט אַ באַטריבט האַרץ צו דער חתונה, וויַל איך האָב געווּסט, אַז איך וועל דאָרטן האָבן וויניק פֿאַרגעניגן, און אויך צוליב דעם וויַל דער גאַנצער שידוך איז מיר געווען דערווידער, אָבער סופֿו מוכיח על תחילתו [1] — ווי איך וועל דאָס וויטער דערציילן. אַזוי בין איך עס מיט מײַן טאָכטער געפֿאָרן צו דער חתונה קיין בערלין און בין געווען צו גאַסט בײַ מײַן זון. הגם מיר איז געווען שטאַרק אָנגעווייטיקט אויפֿן האַרצן און כ׳האָב גאָר קיין נחת נישט געהאַט פֿון מײַן זון, פֿון דעסט ווענען האָב איך זיך באַהערשט און אַלץ געטאָן, אַז קיינער זאָל עס נישט באַמערקן, און נאָר געטראַכט, מײַן קינד די שׂמחה ניט צו פֿאַרשטערן. זאָל איך איצט שרײַבן וועגן

---

[1] נדרים מח: „הוכיח סופו על תחילתו״,

דער לאָגע פֿון מײַן זון? דער אייבערשטער זאָל זיך דערבאַרעמען! וואָס זאָל איך אַ סך שרײַבן? ער האָט, נעבעך, זײַנס געטאָן. ער איז געלאָפֿן אהין און געלאָפֿן אהער. אָבער ווי שוין געזאָגט, כאָטש דאָס האָרץ אין מײַן ליב איז ממש צעשפרונגען געוואָרן, האָב איך נישט געוואָלט אַרויסווײַזן אָפֿן מײַן צער. די חתונה איז פֿאָרגעקומען בתוך ששון ובשמחה, מיט אַלע כיבודים. דער רײַכער יודאַ בערלין און זײַן פֿרוי האָבן אונדז אָנגעטאָן דעם כּבֿוד און זײַנען געקומען צו דער חתונה. און דער גאַנצער עולם דאָרטן האָט זיך שטאַרק געוווּנדערט, ווײַל זיי פֿלעגן קיין מאָל נישט קומען אויף אַ ווינער חתונה. דער כלה האָבן זיי געגעבן שיין דרשה־געשאַנק און נאָך דער חתונה האָבן זיי אונדז און דאָס יונגע פֿאָרפֿאָלק פֿאַרבעטן צו זיך און געגעבן אַ גאָר חשובֿע סעודה. דערנאָך האָבן מיר זיך ווידער געגרייט אַהיימצופֿאָרן, אָבער מיט אַ ווייטיק און מיט אַ שוערן האָרץ, ווײַל איך האָב מיט מײַנע אייגענע אויגן געזען דעם שלעכטן מעמד פֿון מײַן זון. איך האָב מיר פֿון דעסט וועגן געלייגט האָפֿענונגען, אַז דער אייבערשטער וועט זיך מרחם זײַן און אפֿשר וועט ער אים נאָך העלפֿן, עס זאָל אים ווידער גיין גוט. אַווי זײַנען מיר געפֿאָרן קיין האַמבורג און מײַן ליבע פֿרומע טאָכטער האָב איך געלאָזט אין בערלין. איך האָב זי — ליידער! — שוין קיין מאָל מער נישט באַוויזן צו זען. ס׳איז אומבאַשרײַבלעך דער צער, וואָס מײַן ליבע פֿרומע טאָכטער און איך האָבן געהאַט בײַם געזעגענען זיך. ס׳איז געווען אַזוי ווי עס וואָלט שוין געווען אָנגעשריבן, אַז מיר וועלן זיך שוין קיין מאָל מער ניט זען אויף דער דאָזיקער זינדיקער באַטריבענער וועלט. אַווי זײַנען מיר שוין אויף אייביק געבליבן צעשיידט איינע פֿון די אַנדערע.

איך בין געקומען אין האַמבורג און די פּאָסט האָט מיר געבראַכט יעדעס מאָל פֿון מײַן טאָכטער נחתדיקע בריוו. הגם זי האָט געהאַט גרויס שבֿרת הלב, האָט זי ווי אַ פֿרום קלוג קינד נישט געוואָלט דאָס דערמאָנען, כּדי מיך נישט מצער זײַן. ווײַז־אויס, זי האָט דעם דאָזיקן צער פֿאַר זיך אַליין פֿאַרשלאָסן אין איר פֿרומען

האַרצן. דורך חדשים איז יעדן טאָג געווען נייס. מײַן זון לייב האָט זיך לענגער נישט געקענט האַלטן אין בערלין און איז געקומען אין אַלטאָנאַ און זיך געשטעלט אונטער דער שוץ פֿונעם פּרעזידענט. וואָס איך האָב געהאַט אויסצושטיין פֿאַר אַ צרות און האַרצווייטיק פֿון זײַנע בעלי־חובֿות, זאָלן מיר זיך מיט דעם אויסקויפֿן פֿון אונ־דזערע זינדן! יעדן טאָג האָט עס מיך אַפּגעקאָסט אַ סך געלט. מײַן זון איז געוואָרן טויט קראַנק. איך האָב יעדן טאָג געשיקט פֿון האַמ־בורג קיין אַלטאָנאַ צווישן דאָקטוירים, ווארטערס און נאָך אַלערליי זאַכן. דאָס האָט מיך ווידער אָפּגעקאָסט אַ סך געלט. ענדלעך איז אים ווידער בעסער געוואָרן, נאָך דעם איז מײַן טאָכטער העכדעלע, די צנועה, קראַנק געוואָרן אין בערלין און די דאָזיקע קרענק האָט זי בעוונותינו הרבים געמוזט באַצאָלן מיט איר יונגן בלוט, צו מײַן גרויסן האַרצווייטיק און צום ווייטיק פֿון די אַלע מענטשן וואָס האָבן זי געקענט. אַך, מײַן גאָט, וואָס פֿאַר אַ האַרבע שטראָף איז דאָס געווען! אַזאַ ליב און טײַער מענטשנקינד, אַזוי ווי אַ טאַנענבוים, מיט אַזאַ ווילקינדיקייט און פֿרומקייט, וואָס נאָר בײַ אונדזערע אימהות האָט מען דאָס געקענט געפֿינען! וואָס פֿאַר אַ ווייטיק דאָס איז געווען פֿאַר אַלע לײַט אין גאַנץ בערלין און בפֿרט פֿאַר איר שוויגער, וואָס האָט זי זייער שטאַרק ליב געהאַט. דאָס קען מען נישט באַשרײַבן! אָבער וואָס העלפֿט דאָס אַלץ מײַן באַטריבטן מוטערהאַרץ? ס׳איז געווען זיבעצן וואָכן נאָך איר חתונה. איך וויל מיך נישט לענגער אויף דעם אויפֿהאַלטן, כּדי נישט אויפֿרײַסן אויף דאָס נײַ מײַנע וווּנדן.

נאָך דער שבֿעה האָט מײַן זון לייב נאָך מיר געשיקט, איך זאָל צו אים קומען. און אַז איך בין צו אים געקומען, איז געווען אלון בכות, אַן אייכנבוים פֿון געוויין. איך האָב געוויינט און ער האָט געוויינט. מײַן זון לייב האָט מיך געטרייסט, אויף וויפֿל ער האָט געקענט, און דערנאָך האָט ער מיר געזאָגט:

— וואָס וועט ווערן פֿון מײַן צרהדיקן מעמד? איך בין אַ יונגער מענטש און גיי־אַרום און טו גאָר נישט. מײַן שוועסטער, די צנועה,

איז געשטאַרבן און האָט נישט איבערגעלאָזט קיין קינד. איר מאַן מוז איר ווידער אָפּגעבן דעם נדן, וואָס געהערט צו מײַנע ברידער. אויב מײַנע ברידער וואָלטן נאָך דאָס מאָל רחמנות געהאַט אויף מיר און מיר געוואָלט העלפֿן מיט דעם געלט, איך זאָל קענען מאַכן אַ פשרה מיט מײַנע קרעדיטאָרן און זאָל קענען פֿאָרן קיין האַמבורג, מיין איך, אַז איך וועל קענען ווידער האָבן צו לעבן.

מיין באַטריבט האַרץ איז מיר געווען שוואַר און שלאַף. צוליב מײַנע ביטערע טרערן האָב איך אים נישט געקענט ענטפֿערן. דער־נאָך האָב איך אים געזאָגט:

— וואָס פֿאַר אַ רשעות איז דאָס פֿון דיין זײַט! דו ווייסט גאָנץ גוט, וואָס פֿאַר אַ שאָדנס דײַנע פֿרומע ברידער האָבן געליטן צוליב דיר. זיי קענען דאָס ממש מער נישט אַריבערטראָגן. און איצט, אַז זיי קומען צו דעם ביסעלע אָרעם געלט, און אַזוי ווידערווויליק, ווילסטו זיי דאָס נאָך אַרויסריסן פֿון זייער ביטער באַטריבטן האַרץ?

אַזוי האָבן מיר ביידע, ער און איך, אַ שעה צײַט יאָמערלעך געשריען און געווויינט, און ווײַטער האָבן מיר נישט מער געקענט ריידן איינער מיטן אַנדערן. איך האָב שטילשווײַגנדיק אַרומגעוויקלט אַרום מיר דעם לאַנגן, שוואַרצן שאָל און בין ביטער און ווײַנענדיק צוריקגעפֿאָרן צו מיר קיין האַמבורג. נאָר מײַנע קינדער האָב איך וועגן דעם גאָר נישט דערציילט. מיין זון לייב האָט אַבער נישט אָפּ־געלאָזט. ער האָט געשיקט צו מײַנע קינדער און זיי אַזוי לאַנג געבעטן, ביז זיי האָבן אים צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן אים מיט דעם אַרויסהעלפֿן. זיי זײַנען דאָך געווען מענטשן פֿול מיט רחמנות. און אָט אַזוי איז עס אויך געשען אין אַ קורצער צײַט אַרום. ער האָט זיך געאײניקט מיט זײַנע בעלי־חובֿות און איז געקומען צו מיר קיין האַמבורג. אַז מיין מחותן ר׳ הירש בערלינער איז דערפֿון געווויר געוואָרן, האָט ער אויך געשיקט זיין טאָכטער, לייבס ווײַב, מיט אַ קינד צו מיר קיין האַמבורג און געגעבן זיך טאָכטער יעדע וואָך צוויי רײַכסטאָלער צום לעבן. נו, וואָס זשע האָב איך געזאָלט טאָן? איך האָב אַלץ געמוזט אַננעמען פֿאַר גוט.

אין יענער צייט האָב איך זייער אַ סך געהאַנדלט מיט סחורות און האָב יעדן חודש פֿאַרקויפֿט סחורות פֿאַר העכער פֿינף ביז זעקס הונדערט רײַכסטאַלער. חוץ דעם בין איך צוויי מאָל אין יאָר געפֿאָרן אויפֿן יאַריד קיין ברוינשווײַג, און אויף יעדן יאַריד האָב איך געלייזט פֿאַר עטלעכע טויזנטערס. איך וואָלט אַזוי אַרום געקענט גאַנץ גוט דעקן דעם היזק, וואָס איך האָב געהאַט פֿון מײַן זון לייב, ווען מ׳וואָלט מיך נאָר געלאָזט זיך אָפרועון. איך האָב געמאַכט גאַנץ גוטע געשעפֿטן, האָב מיר געלאָזט קומען סחורות פֿון האָלאַנד, געקויפֿט אַ סך סחורות אין האַמבורג און זיי וויטער פֿאַרקויפֿט. איך האָב געהאַט מײַן אייגן געוועלב מיט סחורות און האָב מיך נישט געשוינט. בין געפֿאָרן זומער אוןווינטער, און אַרומגעלאָפֿן דעם גאַנצן טאָג. חוץ דעם האָב איך נאָך געפֿירט אַ שיינעם האַנדל מיט אונצן־פערל, וואָס איך האָב זיי געקויפֿט בײַ אַלע יידן. דערנאָך האָב איך זיי אויסגעקליבן און סאָרטירט, און זיי פֿאַרקויפֿט אומעטום וווּ איך האָב געוווּסט, אַז זיי וועלן געפֿעלן. איך האָב געהאַט אַ גרויסן קרעדיט. ווען איך וואָלט אויף דער בערזע (אין דער צייט ווען מ׳האָט דאָרטן געהאַנדלט) געוואָלט האָבן אַפֿילו צוואַנציק טויזנט רײַכסטאָלער, וואָלט איך זיי געקענט באַקומען. אָבער כל זה איננו שווה לי, דאָס אַלץ האָט בײַ מיר קיין ווערט נישט. איך האָב אַלץ געזען פֿאַר מיר מײַן זון לייב: אַ יונגער מענטש, אַ בראָווער, אַ למדן, אַ פֿרומער מענטש, זאָל אַזוי ווערן אַ תל!

— הער מיך אויס! — האָב איך צו אים אַ מאָל געזאָגט — איך זע נישט קיין תכלית פֿאַר דיר. איך זיץ דאָ מיט אַ גרויס געשעפֿט און עס ווערט מיר אַ ביסל צו שווער. זאָלסטו מיר צו־העלפֿן אין מײַנע געשעפֿטן און איך וועל דיר פֿון אַלץ, וואָס איך וועל פֿאַרקויפֿן, געבן צוויי פֿראָצענט.

ווער האָט זיך מיט דעם מער געפֿרייט ווי מײַן זון לייב? ער האָט דאָס אָנגענומען מיט גרויס שׂמחה. ער איז אויך שטענדיק געווען אויפֿן פֿאָסטן און ער וואָלט זיכער אויך געקענט קומען צו עפּעס רעכטס, ווען זײַן גוטמוטיקייט וואָלט זיך נישט רויִנירט. ער

איז דורך מײַנע קונים געוואָרן זייער באַקאַנט צווישן די סוחרים און געהאַט בײַ זיי קרעדיט. ער האָט מײַן געשעפֿט געהאַט כּמעט אין גאַנצן אין זײַנע הענט.

מײַן זון יוסף איז דעמאָלט אַלט געווען פֿערצן יאָר. ער איז געווען גאָר אַ פֿײַן קינד און האָט זייער גוט געלערנט. איך האָב גערן געוואָלט אים אַוועקשיקן לערנען, נאָר איך האָב נישט געוווסט וווהין איך זאָל אים שיקן. בײַ איציק פּאַלאַק איז דעמאָלט געווען אַ מלמד, אַ ווילער יונגער־מאַן און אַ גרויסער למדן. געווען איז ער געווען פֿון ליסאָ. אַז ער האָט געהערט, איך וויל שיקן ערגעץ מײַן זון לערנען, איז ער צו מיר געקומען און געזאָגט, איך זאָל אים לאָזן מיט אים פֿאָרן. ער האָט נישט פֿאַרלאַנגט קיין געלט, נישט קיין רבי־געלט און נישט פֿאַר קעסט. ער וויל נאָר במשך פֿון צוויי יאָר אים אויסשטעלן אַווי, אַז ער זאָל קענען לערנען תוספֿות און הלכה. האָב איך מיך נאָכגעפֿרעגט אויף אים און יעדערער האָט מיר צוגעראָטן. האָב איך מיט אים געמאַכט אַ קאָנטראַקט און האָב אַוועקגעשיקט אין גאָטס נאָמען מײַן זון מיט זײַן רבין קיין ליסאָ. איך האָב דערנאָך באַקומען בריוו פֿון מײַן זון, אַז ער איז גליקלעך אָנגעקומען אין ליסאָ און שפּעטער האָט ער מיר געשיקט כּמעט יעדע וואָך בריוו, אַז ער איז זייער צופֿרידן פֿון זײַן רבין, און אַז ער לערנט זייער ערנסט. עפּעס אַנדערש האָב איך נישט געוואָלט.

אין אַ פֿערצן טעג אַרום שרײַבט מיר מײַן זון יוסף, אַז ער בעט מיך זייער, איך זאָל שיקן זײַן רבין געלט פֿאַר קעסט און רבי־געלט פֿאַר אַ האַלב יאָר. איך בין נישט מחויב דאָס צו טאָן — האָט ער געשריבן — אָבער ס׳איז אין ליסאָ אַ גרויס יקרות און דער רבי האָט גרויסע דאָגות, פֿון וואָנען ער זאָל נעמען געלט, און דאָס שטערט זיי אויך אַ ביסל בײַם לערנען; וואָלט ער אָבער נישט געהאָט די דאָגות, וואָלטן זיי געקענט נאָך בעסער לערנען. ער האָט מיט זיך עטלעכע קינדער פֿון האָמבורג, שיקן אים זייערע עלטערן אַלע. דעריבער זאָל איך נישט בליבן הינטערשטעליק.

מיר איז נישט שטאַרק אין דעם געגאַנגען, צי צאָל איך דאָס

געלט פֿריִער אַדער שפּעטער, און איך האָב אים אַוועקגעשיקט דאָס געלט פֿאַר אַ האַלב יאָר. אַזוי איז אַלץ געווען גוט און איך האָב געהערט פֿון אַנדערע דורכפֿאָרנדיקע, אז מיַין זון לערנט זיך גוט בײַ זײַן רבין. אָבער אַז דאָס האַלבע יאָר איז געווען אויס, באַקום איך אַ בריוו פֿון מײַן זון יוסף — ס׳איז געווען גראָד ערב פֿרײַטיק־צו־נאַכטס און מ׳האָט זיך געגרייט גיין אין שול אַרײַן — און אין דעם שרײַבט מיר מײַן זון אָט וואָס:

„מײַן ליבע מוטער! דו וווּסט גאָנץ גוט, אַז איך בין דיר געווען אַלע מײַנע טעג אַ געטרײַ קינד און קיין מאָל נישט געטאָן עפּעס קעגן דײַןווילן. דעריבער וועסטו אויך איצט נישט אַוועקנעמען פֿון מיר דײַן געטרײַע מוטערלעכע ליבשאַפֿט און דו וועסט נישט צולאָזן, מע זאָל מיך איבערגעבן אין נישט־יִידישע הענט. ווײַל דו מוזסט וויסן, ליבע מוטער, אַז די קהילה פֿון ליסאַ איז שולדיק זייער אַ סך געלט די פּריצים און זי קען נישט באַצאָלן, נישט דעם קרן און נישט די צינדזן. די קהילה קען זיך נישט קיין עצה געבן און דעריבער וויל זי געבן די פּריצים די אַשפּנזישע קינדער פֿאַר אַ משכן. די אַשכנ־זישע עלטערן וועלן דאָך מוזן אויסלייזן זייערע קינדער! אָט אַ דאָס האָבן די פּרנסים געזאָגט בסוד־סודות די רבנים, וואָס לערנען מיט אַשפּנזישע קינדער. דאָס האָט מיר אַנטפּלעקט בסוד אַ בחור, וואָס איז מײַנער אַ גוטער פֿרײַנד. דעריבער האָב נישט איך אַליין דיר געשריבן, נאָר דאָס געלאָזט שרײַבן דורך יענעם בחור, ווײַל מײַן רבי גיט שטאַרק אַכטונג אויף מיר און לייענט אַלע מײַנע בריוו. דעריבער בעט איך דיך, ליבע מוטער, האָב פֿאַר די אויגן גאָט דעם אַלמעכטיקן און שרײַב צו טאָקעלס אַידעם, ער זאָל מיר געבן פֿופֿציק אָדער זעכציק רובֿלסטאָלער, כּדי איך זאָל קענען באַצאָלן מײַן רבין און ער זאָל מיך אַוועקשיקן בסוד־סודות, איך זאָל אַרויס פֿון זייערע הענט. איך בעט דיך, למען השם, זאָלסט דאָס נישט אַפֿלייגן, עס זאָל חלילה ניט זײַן צו שפּעט און איך זאָל, דער אייבערשטער זאָל אָפֿהיטן, נישט אַרײַנפֿאַלן אין זייערע הענט. פֿאַרגעס נישט, אַז ס׳איז פֿוילן און איך וואָלט דאָרט נאָך געקענט פֿאַרפֿאַלן

ווערן, וואָס נוגע געלט, אַזוי וואָלט עס שפּעטער געדאַרפט אָפּקאָסטן צען מאָל אַזוי פֿיל ווי איצט. דעריבער, ליבע, האַרציקע מוטער, פֿאַרלאָז נישט דיין קינד צוליב אַ שיבוש געלט און זע מע זאָל מיך נישט איבערגעבן אין זייערע הענט, ווײַל שפּעטער וועט שוועלעך זײַן פֿון זיי זיך אַרויסצוקריגן".

אַז איך האָב איבערגעלייענט דעם בריוו, בין איך געפֿאַלן אין חלשות. דערנאָך האָב איך געלאָזט רופֿן מײַן זון מרדכי און אים געגעבן צו לייענען דעם בריוו. ער האָט זיך שטאַרק איבערגעשראָקן. ס׳איז געווען שבת. שבת־צו־נאַכטס האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מרדכי זאָל תיכף פֿאָרן קיין ליסאַ און זען, ער זאָל מײַן זון יוסף מיט זיך אַהיימנעמען. מײַן זון מרדכי איז געפֿאָרן קיין בערלין און פֿון דאָרט קיין פֿראַנקפֿורט בײַם אָדער. אָבער אַזוי ווי ער וויל פֿון דאָרטן אַרויספֿאָרן דורכן שטאָטטויער, קומט מײַן זון יוסף אין אַ פּויליש וועגעלע אים אַנטקעגן און פֿאָרט־אַרײַן אין דער שטאָט דורכן טויער. מײַן זון מרדכי דערזעט אים, הייסט אים אַראָפּגיין פֿונעם וואָגן און פֿרעגט אים, ווי קומט עס, וואָס ער קומט אַהער אַזוי אומגעריכט און וואָס פֿאַר אַ בריוו איז דאָס, וואָס ער האָט געשריבן צו דער מוטער. וויַזט ער אים דעם בריוו. מײַן זון יוסף לייענט דעם בריוו און זאָגט:

— וואָס איז דאָס פֿאַר אַ בריוו? איך וויס נישט דאָס מינדסטע וועגן אַזאַ בריוו! זיכער האָט אים געשריבן מײַן רבי, ימח שמו, און געמיינט, ער וועט פֿון מיר באַקומען אַ סך געלט, און דערבײַ האָט ער דאָך באַקומען פֿון מיר אַ סך מער געלט ווי עס קומט אים. ער האָט בײַ מיר צוגענומען אַלע מײַנע מטלטלים, מײַן גאַנץ האָב־און־גוטס; אַפֿילו די זילבערנע קנעפּ פֿון מײַן מאַנטל האָט ער אָפּגע־שניטן און זיי פֿאַרזעצט. און אַז איך האָב געוואָלט, ער זאָל מיר דאָס אַלץ אָפּגעבן, האָט ער אויף מיר אָנגעוואָרפֿן אַ בילבול, אַז איך האָב אַלץ פֿאַרנאַשט און פֿאַרפֿרעסן, און בכלל אַז איך האָב פֿאַר מיר דאָס אַלץ פֿאַרזעצט. ווען איך האָב דערנאָך געזען, אַז דאָ קען קיין גוטס נישט אַרויסקומען, האָב איך געבעטן טאָקעלס איידעם, און ער

האט זיך מיט אים פֿארגליכט און אים געמוזט געבן דרײַסיק רײַכס־טאלער, מיך אוועקגענומען פֿון אים און מיך אהערגעשיקט. איך דאנק דעם אייבערשטן, וואס איך בין אוועק פֿון אט דעם רשע. ער האט דאך גאר נישט מיט מיר געלערנט!

מײַן זון מרדכי האט זיך געפֿרייט, וואס ער האט אים דאָ געטראָפֿן. זיי זײַנען ביידע צוריקגעפֿארן קיין האמבורג אין זייער קאטש. איך האָב געהאט אַ גרויסע שמחה און כ׳האָב תיכף אַרײַנגענומען צו מיר אין הויז אַ חשובן מלמד און אים געלאזט לערנען מיט מײַן זון.

לערך אין דער זעלביקער צײַט האט זיך געטראָפֿן אויך אין האמבורג אַ גרויסע געשעניש. אין אלטאנא האט דעמאלט געווויינט אַ באלעבאס, וואס האט געהייסן אברהם מעץ. ער האט חתונה געהאט מיט מײַנער אַ קרובֿה, שרה, אליה כהנס אַ טאכטער. פֿארן אנקומען אין האמבורג האָט ער געווויינט אין הערפֿארד און דעמאלט געהאט לייב הערפֿארדס טאכטער פֿאר אַ וויַיב. צוויי יאָר נאָך דער חתונה איז אים דאס וויַיב געשטאָרבן. איז ער געקומען אין האמבורג און דאָרט נאָך אַ מאָל חתונה געהאט מיט אט דער שרה, וועלכע איך האָב נאָר וואס דערמאנט. ער האט פֿארמאָגט דרײַ טויזנט רײַכס־טאלער אדער מער, אבער ער איז געווען אַ פֿרעמדער אין האמבורג און נישט געקענט די מאנירן פֿונעם לאנד און פֿון דעם אנדלען דאָרטן. וואס וויטער איז אים געגאנגען אלץ ערגער. ער האט אנגעווויירן אַ סך געלט און געווארן אַ יורד, אזוי אז אין עטלעכע יאָר האט ער פֿארלוירן כמעט זײַן גאנץ האָב־און־גוטס. ער האט דערנאָך געווויינט אין אלטאנא ווי אַ חלפֿן.

איין מאָל, איז אַן אינדערפֿרי, קומט זײַן וויַיב אין האמבורג און פֿרעגט זיך נאָך אין אלע היזער, ווו עס האָבן געווויינט זייערע פֿרײַנד, צי איז נישט איר מאָן דאָרטן געווען איבער נאכט. נאָך לאנג ארומפֿרעגן זיך האָט די פֿרוי קיינעם נישט געפֿונען, ווער עס זאָל וויסן וווּ איר מאָן זאָל האָבן געווען איבער נאכט. זי איז דעריבער געווען שטאַרק פֿארלוירן. מענטשן האָבן געזאגט, אז זי האָט זיך מיט

אים געקריגט און דערפֿאַר איז ער אַנטלאָפֿן פֿון איר. דרײַ יאָר האָט אַזוי יעדער געריידט וועגן דעם, וואָס עס איז אים געפֿעלן. טייל האָבן דערציילט אַ סך שלעכטס איבער אָט דעם קדוש, ד׳ ינקום דמו, דער אייבערשטער זאָל זיך נוקם זײַן פֿאַר זײַן בלוט! איך וויל דאָס דאָ נישט אויסשרײַבן. אונדזער מענטשלעך שוואַכקייט איז, ליידער, אַזוי אַז מיר ריידן אָפֿט מיטן מויל דאָס, וואָס אונדזערע אויגן האָבן נישט געזען. אַזוי איז די שרה, נעבעך, געווען העכער דרײַ יאָר אַן אַלמנה חיה מיט אירע באַטריבטע יתומים, און געמוזט לאָזן ריידן און משפטן די לײַט אַזוי ווי עס איז די געפֿעלן.

דערנאָך איז געווען (אַן ענלעכער פֿאַל) מיט אַ באַלעבאָס פֿון דער האַמבורגער קהילה. ער איז געווען זייער אַן ערלעכער מענטש. נישט קיין עושר, אָבער ער האָט ערלעך מפֿרנס געווען זײַן ווײַב און זײַנע פֿיר קינדער. געווען איז ער אַ חלפֿן. דער סדר איז, אַז די חלפֿנים מוזן, נעבעך, אַרומלויפֿן דעם גאַנצן טאָג, כּדי צו קענען לעבן, און פֿאַר נאַכט, קענן מנחה צו, קומט יעדער אַהיים און גייט אין שול אַרײַן. יעדער האָט זיך זײַן חבֿרה, ווו עס ווערט געלערנט, און דערנאָך גייט ער אַהיים צו זיך. עס איז געווען שפּעט נאַכט — די פֿרוי ווארט אויף איר מאַן, ער זאָל שוין אַהיימקומען פֿון זײַן חבֿרה, כּדי זיי זאָלן קענען אין איינעם עסן — אָבער איר גאַנץ ווארטן איז געווען אומזיסט. איז זי, נעבעך, אַרומגעלאָפֿן אומעטום צו אירע פֿרײַנד און אים אַרומגעזוכט. זי האָט אים אָבער אין ערגעץ נישט געפֿונען. ער איז פֿאַרפֿאַלן געווארן. דעם אַנדערן טאָג איז געווען אַ ויצעקו. דער האָט געזאָגט, אַז מע האָט אים דאָ געזען, און דער אַנדערער, אַז מע האָט אים געזען ערגעץ אַנדערשוווּ. מיטאַגצײַט האָט מען אויף דער בערוע כּסדר וועגן דעם געשמועסט. האָט ר׳ זאַנוול, מאיר העקשערס זון, אַזוינס געזאָגט:

— דאָ איז בײַ מיר נעכטן געווען אַ פֿרוי, וואָס האָט געהאָט אַ ביסל גאַלד. זי האָט געפֿרעגט, צי איך האָב נישט זעקס, זיבן הונדערט טאָלער; אויב יאָ, זאָל איך גיין מיט איר. בײַ זיי אין הויז איז דאָ אַ רײַכער פֿרעמדער און ער האָט צו פֿאַרקויפֿן אַ סך גאַלד און

אבנים טובות. איך האב אבער נישט געהאט קיין געלט אין דערפאר בין איך מיט איר נישט געגאנגען.

בשעת ער האט דאס דערציילט איז געשטאנען בײ אים איינער, וואס האט געהייסן ליפמאן. האט ער געפרעגט:

— וואס פאר א מענטש איז דאס און ווי אזוי איז ער געווען אנ־געטאן?

זאגט דערויף ר׳ זאנוול:

— אנגעטאן איז זי געווען אזוי און אזוי.

זאגט דערויף ליפמאן:

— איך קען דעם מענטשן און איך ווייס אויך, בײ ווען דער מענטש דינט. איך האב נישט קיין צוטרוי צום האר, בײ ווען דאס מענטש דינט.

און אזוי שמועסנדיק גייען זיי אוועק פון דער בערזע און יעדער גייט צו זיך אהיים. נאר דער ליפמאן קומט צו זיך אהיים און זאגט צו זײן פרוי:

— ווייסט וואס איך וועל דיר זאגן? די פערזאן, וואס דינט בײם זון פונעם וועלט אין דער שיפער־געזעלשאפט, איז די זעלביקע וואס איז געווען בײ ר׳ זאנוול העקשער און האט אים געוואלט נעמען מיט זיך, אויב ער האט בײ זיך זעקס ביז זיבן הונדערט רײכסטאלער. איך האב מורא, אז דאס מענטשעלע, וואס איז פארפאלן געוואָרן, איז מיט איר געגאנגען און מע האט אים דערהרגעט.

שלאגט זיך די פרוי אין קאפ און זאגט:

— בעוונותינו הרבים! געוואלד געשריגן! אצינדערט דערמאן איך מיך: דאס מענטשעלע איז אויך געווען בײ מיר און האט געוואלט מיך אדער דיך מיטנעמען. דו וויסט גאנץ גוט, וואס פאר א בייזער מענטש דער וועלט איז און וואס פאר א רוצח. זיכער איז דער פרו־מער ר׳ העקשער דערהרגעט געוואָרן בײ אים אין הויז!

דערנאך זאגט נאך די פרוי, וואס איז געווען א גרויסע בריה, אז זי וועט נישט רוען ביז דאס וועט נישט אויפגעקלערט ווערן.

— דו, נאר וואס דו ביסט! — זאגט צו איר דער מאן — און

אויב ס׳איז טאַקע יאָ אזוי ווי דו זאָגסט, וואָס קען מען דאָ טאָן? ס׳איז אין האָמבורג און דאָס מינדסטע ווערטעלע טאָר מען וועגן דעם נישט אַרויסרײדן!

אזוי זײַנען אַריבער עטלעכע טעג. מע האָט יאָ געפּועלט, אָן דער שטאָטראָט האָט געלאָזט צעפּויקן און אויסרופֿן, אַז ווער עס ווייסט עפּעס וועגן דעם יידּ, צי ער לעבט צי ער איז טויט, דער זאָל קומען און עס זאָגן: ער וועט באַקומען הונדערט דוקאַטן באַלוינונג און זײַן נאָמען וועט אויף תּמיד בליבן אויסבאַהאַלטן. עס איז אַבער קיינער נישט געקומען, וואָס זאָל עפּעס אויסזאָגן. האָט מען שוין דאָס כּמעט ווי פֿאַרגעסן, ווי עס פֿירט זיך אויף דער וועלט: ווי וויכטיק אַ זאַך זאָל ניט זײַן, פֿאַרגעסט מען זי, אויב עס קומט גאָר נישט אַרויס. איז די אַלמנה היה געבליבן זיצן אַ באַטריבטע מיט אירע יתומים. ביז עס האָט געטראָפֿן, אַז איין מאָל, אין אַ שבת אין דער פֿרי, האָט ליפּמאַנס ווײַב נישט געקענט צומאַכן קיין אויג, אזוי ווי אין אָט דער מעשׂה:

אַ מלך אין שפּאַניע האָט אַ מאָל געפֿרעגט אַ תּלמיד־חכם, וואָס איז דער טײַטש פֿון הנה לא ינום ולא ישן שומר ישׂראל. האָט דער תּלמיד־חכם פּשוט פֿאַרטײַטשט: „עס שלאָפֿט נישט און עס דרימלט נישט דער וואָס היט ישׂראל״.

— ניין, דאָס איז נישט דער טײַטש! — האָט אַבער דער מלך געזאָגט — איך האַלט, אַז דער טײַטש איז: „דער גאָט וואָס היט לאָזט ניט שלאָפֿן און דרימלען״. וואָלט איך די נאַכט אזוי געשלאָפֿן ווי תּמיד, ווען מ׳האָט אויף אײַך עמאַכט אַ ממזר־בילבול, וואָלט איר אַלע געווען פֿאַרלוירן. אַבער דער גאָט, וואָס איז אײַער היטער, האָט אזוי געמאַכט, אַז איך האָב נישט געקענט שלאָפֿן. אזוי האָב איך געזען, ווי מע האָט אַרײַנגעווארפֿן דאָס קינד אין אַ יידיש הויז. וואָלט איך דאָס נישט געזען, וואָלטן אַלע יידן געווען אומגעקומען.

אזוי האָט אויך ליפּמאַנס פֿרוי נישט געקענט שלאָפֿן. אַלע אין דער פֿרי האָט זי זיך געשטעלט בײַם פֿענצטער, וויל זי האָט געווינט אויפֿן עלערן־שטייגווג. דאָרט איז אַ דורכגאַנג, וווּ עס מוז

דורכגיין יעדער אינער וואָס וויל קיין אַלטאַנאַ אַרויסגיין אָדער אַריינקומען.

ס׳איז געווען פֿריִטיק־צו־נאַכטס און די פֿרוי האָט נישט געקענט שלאָפֿן, און יעדערן אין הויז משוגע געמאַכט. דער מאַן האָט איר דאָס פֿירגעווארפֿן:

— וואָס פֿאַר אַ לעבן איז דאָס? זי וועט נאָך אין גאַנצן משוגע ווערן.

— עס וועט גאָר נישט העלפֿן! — האָט זי געזאָגט — ווי לאַנג מע האָט נישט געזומען קיין נקמה פֿאַרן מאָרד, וועט זי נישט קענען קומען צו רו, וויַל זי וויס אויף זיכער, און איר האַרץ זאָגט עס איר, אַז דער און דער מענטש מוז זיין דער מערדער.

אַז ס׳איז געווארן טאָג, איז זי ווידער געשטאַנען בײַם פֿענצטער און אַרויסגעקוקט אויף דער גאַס. זי האָט געזען גיין דעם מענטש מיט זײַן פֿרוי. נעבן זיי איז געגאַנגען אַ קנעכט, וואָס האָט געטראָגן אַ גרויסן קאַסטן. ווי די פֿרוי האָט דאָס דערזען, האָט זי אָנגעהויבן שרײַען:

— גאָט, שטיי מיר בײַ! איצט האָף איך, אַז דאָס וועט זײַן דער אָנהייב פֿון מײַן פֿאַרגעניגן!

זי לויפֿט און טוט זיך אָן איר פֿאַרטעך און דאָס לאַנגע שוואַרצע טוך, און לויפֿט־אַראָפּ די טרעפּ. דער מאַן שפּרינגט־אַרויס פֿון בעט, לויפֿט איר נאָך און וויל זי צוהאַלטן, זי זאָל נישט אַוועקלויפֿן. אָבער דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפֿן. זי איז נאָכגעלאָפֿן די מענטשן וואָס זײַנען געפֿאָרן קיין אַלטאַנאַ מיטן טײַך עלבע און וואָס האָבן אַנידערגעשטעלט דעם קאַסטן בײַם וואַסער. רבֿקה — אַזוי האָט געהייסן די פֿרוי — האָט געמיינט, נישט אַנדערש, אַז דער מענטש דאַרטן באַהאַלט דעם טויטן אין קאַסטן. זי איז געלאָפֿן צו די לײַט קיין אַלטאַנאַ און זיי געבעטן, מע זאָל איר למען השם העלפֿן, וויַל זי וויסט אויף זיכער, אַז זי האָט דאָ פֿאַר זיך דעם מערדער. אָבער די לײַט האָבן דאָס נישט גערן געוואָלט טאָן און האָבן געזאָגט:

— מ׳קען טאַקע גאַנץ גוט עפּעס אַנהייבן, אָבער וואָס דער סוף וועט זײַן, דאָס ווייסט מען נישט.

זי האָט אָבער אַלץ געשריען, מע זאָל מיט איר גיין צום פּרעזי־דענט. זײַנען צווויי באַלעבאָטים מיט איר געגאַנגען צום פּרעזידענט און אים אַלץ דערציילט. האָט דער פּרעזידענט צו זיי געזאָגט:

— איר האָט דאָ עפּעס אַנגעהויבן, אָבער אויב איר קענט דאָס נישט דערווײַזן, וועל איך בײַ אײַך צונעמען אײַער גאַנץ האָב־און־גוטס.

די רבֿקה האָט זיך אָבער נישט געוואָלט לאָזן אָפּריידן און גע־זאָגט, אַז זי שטעלט דערויף איר האָב־און־גוטס, און איר בלוט, און איר לעבן.

— איך בעט אײַך, ווי גאָט איז אײַך ליב, מײַן האָר פּרעזידענט, שיקט־אַהין אַון לאָזט ברענגען דעם מערדער מיט אַלע זאַכן, וואָס ער האָט בײַ זיך!

האָט דער פּרעזידענט געשיקט וועכטערס און סאָלדאַטן צום טײַך עלבע, כדי זיי צו ברענגען. זיי זײַנען גראָד אַרויפּגעגאַנגען אויף דער שיף און געוואָלט פֿאָרן קיין האַמבורג, וואָס איז נאָר אַ שעה ווײַט פֿון אַלטאָנאַ. וואָלטן זיי געווען געקומען קיין האַמבורג, וואָלטן זיי געווען באַפֿרײַט, ווײַל האַמבורג שטייט אונטער אַן אַנדער ממשלה. אָבער די וואַכלײַט זײַנען נאָך געקומען צו דער רעכטער צײַט און האָבן דעם רוצח מיט דער פֿרוי און מיטן קאַסטן געבראַכט צום פּרעזידענט. האָט דער פּרעזידענט געלאָזט עפֿענען דעם קאַסטן; מ׳האָט אָבער נישט געפֿונען עפּעס אַנדערש ווי נאָר די קליידער פֿונעם מאַן און פֿון דער פֿרוי. מע קען זיך גוט אויסמאָלן, וואָס פֿאַר אַ שרעק און אַנגסטן עס זײַנען באַפֿאַלן די אָרעמע יידן, נעבעך. מ׳האָט דעם רוצח אויסגעפֿרעגט אויף אַלע אופֿנים. אָבער זיי האָבן בשום אופֿן זיך נישט געוואָלט מודה זײַן. פֿאַרקערט: ער האָט אַלץ אַווי גע־דראָעט, אַז אויף אַלע יידן איז טאַקע אַנגעפֿאַלן אַ פּחד. דער רוצח איז געווען פֿון אַן אַנגעזעענער פֿאַמיליע. זײַנען אַלע יידן צוריק אַנטלאָפֿן קיין האַמבורג, נאָר איין רבֿקה האָט געהאָלטן אין איין זאָגן:

„איך בעט אייך, ליבע לייט, פֿאַרצווייפֿלט נישט! איר וועט נאָך זען, ווי דער אייבערשטער וועט אונדז העלפֿן". זי אַליין איז אָבער פֿאַר גרויס שרעק אַנטלאָפֿן פֿון אַלטאָנא קיין האַמבורג. נאָר ווי זי קומט אויפֿן פֿעלד צווישן האַמבורג און אַלטאָנא, באַגעגנט זי די פֿרוי וואָס האָט געדינט ביים רוצח. רבֿקה האָט די פערזאָן זייער גוט געקענט. דאָס איז טאַקע געווען די זעלביקע, וואָס איז דעמאָלט געגאַנגען צו די יידן, אויף מיטצונעמען זיי מיט זייערע זעקס אָדער זיבן הונדערט רייכסטאָלער אין הויז פֿונעם רוצח. זאָגט רבֿקה צו דער פֿרוי:

— צו דיין שלימזל און צום שלימזל פֿון דיין האַר און זיין פֿרוי האָסטו מיך איצט באַגעגנט, וויל דיין האַר מיט זיין פֿרוי זיצנען איינגעזעצט אין אַלטאָנער תפֿיסה פֿאַר דעם מאָרד, וואָס זיי זיצנען באַגאַנגען. זיי האָבן זיך שוין אין אַלץ מודה געווען, און איצט פֿעלסטו נאָר, דו זאָלסט זיך אויך מודה זיין. און אַז דאָס וועט געשען, וועט שוין די שיף שטיין גרייט, דו זאָלסט קענען אַוועקפֿאָרן מיט דיין האַר און מיט זיין פֿרוי. וויל מיר, יידן, ווילן נאָר איינס: וויסן צי אַברהם איז טויט, פּדי זיין פֿרוי זאָל קענען ווידער חתונה האָבן. חוץ דעם ווילן מיר גאָר נישט פֿון אייך.

און אַזוי רעדט זי נאָך וויטער צו דער פֿרוי, די דאָזיקע רבֿקה, וועלכע איז געווען אַ קלוגע פֿרוי און האָט פֿאַרשטאַנען ווי צו רעדן. מיט איר ריידן האָט זיך איר איינגעגעבן יענע פֿרוי איבערצוריידן און זי האָט אַלץ אויסגעזאָגט, וואָס עס האָט געטראָפֿן מיט אַברהמען אויף דער בערזע, נאָך דעם ווי זי איז אויך געווען בײַ איר מאַן ליפּ־מאַן און בײַ נאָך אַנדערע יידן. קיינעם האָט אָבער נישט געטראָפֿן דאָס אומגליק ווי נאָר דעם אַרעמען אַברהם, וועלכער האָט צום שלימזל געהאַט בײַ זיך אַ גרויסן בייטל מיט געלט. זי האָט אים געווויזן אַ גילדן קייטעלע און געזאָגט, אַז אַן אָפּיציר, וואָס איז בײַ איר האַר אין הויז, האָט צו פֿאַרקויפֿן אַ סך גאָלד און דימענטן.

— איז אַברהם געגאַנגען מיט מיר — האָט זי וויטער דער־ציילט — און אַז ער איז געקומען אין הויז פֿון מײַן האַר, איז זיין שלאָכטבאַנק שוין געווען צוגעגרייט פֿאַר אים. מײַן האַר האָט אים

אראפגעפֿירט אין זײַן קאַמער און דאָ האָבן מיר בײדע אים דער־הרגעט און באַגראָבן אונטער דער טירשוועל. איך זאָג אײַך דאָס אַלץ, רבֿקה, — האָט די דינסטמויד פֿאַרענדיקט — וויל איך האָב צוטרוי צו אײַך. איר וועט מיך דאָך נישט ברענגען צו אַן אומגליק!

דערויף זאָגט די רבֿקה צו דער דינסטמויד:

— דו ביסט אַ נאַר! דו קענסט דען נישט מײַן געטרײַ האַרץ? אַלץ, וואָס איך טו, איז נאָר צוליב דײַן האָר און זײַן פֿרוי, כדי זיי זאָלן קענען גיך אַוועק פֿון אַלטאָנאָ און זײַן פֿרײַ. ווי באַלד דו קומסט און דערציילסט דאָס פֿאָר אונדזערע ליַיט, איז אַלץ גוט און ווויל.

דערנאָך גייט די דינסטמויד מיט דער רבֿקה אין הויז פֿונעם פֿרעזידענט. ער פֿאַרהערט זי. און כאָטש די דינסטמויד הייבט שוין אָן צו היקען און חרטה האָבן, הלמאי זי האָט אויסגעזאָגט, איז עס דאָך שוין געווען אַרויסגעזאָגט, און דער עיקר וואָס זי האָט אויך געזאָגט, וווּ דער דערהרגעטער ליגט באַגראָבן. אַזוי אַרום האָט זי אויך דעם פֿרעזידענט דערציילט אַלץ, וואָס זי האָט דערציילט רבֿקהן. נאָך דעם האָט דער פֿרעזידענט פֿאַרהערט דעם רוצח און די פֿרוי זײַנע, אָבער יעדערן באַוונדער. בײדע האָבן געלייקנט און געזאָגט:

— אַלץ, וואָס אונדזער דינסטמויד האָט געזאָגט, האָט זי ליגן געזאָגט ווי אַ הור...

דאָ האָט ווידער געהאַלטן שלעכט און דער פֿרעזידענט האָט געזאָגט:

— איך קען אײַך וויטער נישט העלפֿן. אויב איך זאָל דעם רוצח לאָזן מאָטערן און ער וועט אויך נישט וועלן גאָר נישט צוגעבן, וואָס פֿאַר אַ שפּיל קען דאָ אַרויסקומען? איר מוזט זען צו זוכן אײַער רעכט אין האַמבורג און דאָס אַזוי גיך ווי נאָר מעגלעך, ביז די מאַכט אין האַמבורג זאָל אײַך געבן די דערלויבעניש צו זוכן דעם דערמאָרדעטן אין הויז פֿונעם רוצח. אויב איר געפֿינט אים דאָרט, ווי די דינסט האָט דערציילט, אַזוי לאָזט מיך אַליין שוין וויטער זיך מיט דעם צו פֿאַרנעמען.

זײַנען די פֿרנסים תיכף געלאָפֿן, זיך משתדל געווען און אויך

דערגרייכט, זיי זאָלן נעמען צוואַנציק סאָלדאַטן און אויפֿגראָבן דאָס אַרט, אויף וועלכן די דינסט האָט אַנגעווויזן. מע האָט זיי געגעבן רשות, אַז אויב זיי וועלן געפֿינען דעם דערהרגעטן, זאָלן זיי אים קענען ברענגען אין אַלטאַנא צו קבֿר ישׂראל. דערבײַ האָט מען זיי אַבער געזאָגט:

— נעמט אײַך גוט אין זינען אַריין, אַז אויב איר וועט נישט געפֿינען דעם דערהרגעטן, זײַט איר אַלע פֿאַרלוירן. איר קענט דאָך גוט דעם פּעבל אין האַמבורג! עס וואָלט פֿאַר אונדז אוממעגלעך גע־ווען אים אָפּצוהאַלטן...

זײַנען מיר אַלע געווען אין אַ גרויסער פֿאַרלעגנהייט. רבֿקה איז אַבער געווען אומעטום און האָט נישט געלאָזן אויפֿגעבן די האָפֿענונג. זי איז זיכער, אַז מ׳וועט דאָרטן געפֿינען דעם הרוג. די דינסטמויד האָט דאָך געגעבן אַלע באַווײַזן! מע האָט דערפֿאַר געזומען צען בא־האַרצטע מענער און עטלעכע שיפֿלײַט, וואָס מ׳האָט געוווסט, אַז זיי זײַנען געטרײַ, און דערצו נאָך עטלעכע וואַכלײַט. זיי זײַנען געגאַנגען אין גאַטס נאָמען אין הויז פֿונעם רוצח, וואָס איז געווען נישט ווײַט פֿון דעם „אַלטן שראָנגען", נעבן הויז פֿונעם שאַרפֿריכטער.

אין צוישנצײַט איז געוואָרן אַ גרויס געשריי אין דער גאַנצער שטאָט. האָנטווערקערס, מענטשן אָן אַ צאָל, האָבן זיך פֿאַרזאַמלט און זיי זײַנען געקומען ביז צו דער טיר פֿונעם רוצחס הויז. און אַלע ווי איין מענטש זײַנען געווען אײַנשטימיק, אַז אויב די יידן וועלן דאָרטן געפֿינען דעם דערהרגעטן, וועט אַלץ זײַן גוט; נאָר אויב נישט, וועט פֿון אַלע יידן אַפֿילו דאָס מינדסטע נישט איבערבלײַבן.

דער אייבערשטער האָט אונדז אַבער לאַנג נישט געלאָזן אויף אַזעלכע גרויסע צרות, ווי נאָר אונדזערע לײַט זײַנען אַריינגעקומען אין הויז, האָבן זיי דאָס אָנגעצייכנטע אָרט געעפֿנט און טאָקע געפֿו־נען דאָס, וואָס זיי האָבן געזוכט, עין בוכה והלבֿ שׂמח, מיט טרערן אין די אויגן און מיט פֿרייד אין האַרצן. זיי האָבן געווויינט, וואָס זיי האָבן אַזוי עלנט געפֿונען דעם פֿרומען מענטש, וואָס איז אַלט געווען פֿיר און צוואַנציק יאָר, אַבער, ווידער, זיך געפֿרייט מיט דעם, וואָס

די קהילה איז אַרויס פֿון דער סכנה צו זען די נקמה. מ׳האָט געלאָזט קומען דעם גאַנצן שטאָטראָט און אים געוויזן דעם דערהרגעטן, אויף וועלכן אָרט מ׳האָט אים געפֿונען, כּפּי די דינסט האָט אויסגעזאָגט. דער שטאָטראָט האָט דאָס אַלץ פֿאַרשריבן און אויסגעשטעלט אַ פּראָטאָקאָל. דערנאָך האָט מען דעם דערהרגעטן אַרויפֿגעלייגט אויף אַ וואָגן און אים געבראַכט קיין אַלטאָנאַ. אַ ריזיקע מחנה איז דערבײַ געווען, שיפֿלײַט און יונגע האַנטווערקערס, אפֿשר הונדערט טויזנט מענטשן. קיינער האָט נישט אויסגערעדט קיין אײַן בייז וואָרט. כאָטש ס׳איז אַ שלעכט פֿאָלק און אָפֿילו אין רויקע צײַטן האָט מען פֿון אים געהאַט אויסצושטיין אַ סך צרות און רשעות, דאָך איז דעמאָלט אַלץ געווען שטיל און יעדער איז ווידער אַהיימגעגאַנגען צו זיך. אויפֿן אַנדערן טאָג האָבן די פּרנסים געזומען דעם דאָקומענט און אים געבראַכט צום פרעזידענט פֿון אַלטאָנאַ, וואָס האָט אין זײַנע הענט געהאַט דעם מערדער און דאָס רעכט צו משפּטן. די יידן האָבן געהאַלטן, אַז ס׳איז בעסער דער משפּט זאָל זײַן אין אַלטאָנאַ. דער פרעזידענט האָט ווידער געלאָזט צו זיך ברענגען דעם מערדער און אים פֿירגעהאַלטן און געוויזן, וואָס ס׳איז געשען. און איצט האָט ער שוין אַלץ צוגעגעבן. איצט האָט די אַלמנה אויך צוריקבאַקומען אַ טייל פֿון דעם מאָנס געלט, אויף וויפֿל ס׳איז נאָך געווען. דעם מערדער האָט מען געהאַלטן אין תּפֿיסה, ביז ס׳איז געקומען צום משפּט.

דערווײַל איז שרה, נעבעך, געווען אַ לעבעדיקע אַלמנה. ווי איך האָב שוין געשריבן, האָט זי גאָר נישט געקענט געווויר ווערן וועגן איר מאַן און גאָר נישט געקענט טאָן קיין דעם בייזן געריידט אַרום איר. נאָר איצט, נאָך דער מעשׂה מיטן דערמאָרדעטן, אַז יעדער אײַנער האָט גוט געקענט דעם מערדער, האָט מען זיך דערמאָנט, אַז אידער ער האָט געווויזן אין הויז בײַ די „אלטע שראַנגען״ האָט ער געווויזן בײַ זײַן פֿאָטער, אין הויז פֿון דער שיפֿער־געזעלשאַפֿט, וואָס איז דאָס גרעסטע וויכטהויז אין גאַנץ האַמבורג. דאָס איז געווען גאַנץ נאָענט פֿון דער בערזע. סײַ יידישע, סײַ ניט־יידישע סוחרים, וואָס האָבן געהאָט געמיינזאַמע געשעפֿטן אַדער זיך געדאַרפֿט צווישן זיך

אָפּרעכענען, פֿלעגן גיין אהין טרינקען פֿון זילבערנע בעכערס. אַזוי אַרום איז דער מערדער, דעם ווירטס זון, געווען גוט באַקאַנט צווישן יידן. איז ווען ס׳איז אויפֿגעדעקט געוואָרן, אַז דער זון איז אַ מערדער, האָט מען זיך דערמאָנט, אַז שרהס מאַן איז געווען אַ חלפֿן, און אַז הלפֿנים פֿלעגן אויך אָפֿט קומען אין דעם ווירטהויז, ווו זיי פֿלעגן באַקומען געלט פֿאַר זייערע וועקסל־געשעפֿטן אַדער צוגעציילט געלט, וויל דאָס איז געווען זייער אַ באַקאַנט און ערלעך ווירטהויז. די שׂרה האָט דעריבער גאַנץ גוט געוווסט, אַז איר מאַן האָט זיך געקענט מיטן זון. איז זי געגאַנגען און געזאָגט אירע פֿרײַנד:

— איר ווייסט, אַז צוריק מיט צוויי יאָר איז מײַן מאַן ערגעץ פֿאַרפֿאַלן געוואָרן. איצט איז אַרויסגעקומען, אַז דער זון איז דער מערדער. אָבער מײַן מאַן איז דאָך אויך זייער אָפֿט געקומען אין דעם ווירטהויז. מיין איך נישט אַנדערש, אַז דער רוצח האָט אויך מײַן מאַן דערהרגעט. אפֿשר וועט דער אייבערשטער זיך דערבאַרעמען און עס וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז ער האָט אויך מיט זײַן האַנט געמאַכט אַ סוף צו מײַן מאַנס לעבן?

בקיצור, מען איז געגאַנגען צום פּרעזידענט און מע האָט דאָס אים געזאָגט. האָט דער פּרעזידענט אים געלאָזט ברענגען, און מיט גוטן און מיט בייזן, שרעקנדיק אים מיט גרויסע מאַטערנישן, צו אים געזאָגט, ער זאָל זיך מודה זײַן, אַז ער האָט אויך אַבֿרהם מעץ דער־הרגעט. דער באַשולדיקטער האָט לאַנג נישט געוואָלט נאָכגעבן און נאָר געהאַלטן אין איין זאָגן, אַז ער האָט טאַקע גאַנץ גוט געקענט דעם אַבֿרהם מעץ, אָבער „נישט אויף אַזאַ אופֿן". דער פּרעזידענט האָט אָבער אַזוי לאַנג אין אים אַרײַנגערעדט, ביז ער האָט לסוף זיך מודה געווען, אַז דעמאָלט, ווען ער האָט נאָך געווויינט בײַ זײַן פֿאָטער אין דער שיפֿער־געזעלשאַפֿט, האָט ער דעם אַבֿרהם דערהרגעט, דערנאָך אים באַהאַלטן אין אַ קליין קעמערל, וואָס איז געווען אויף צו האַלטן אין אים קעז, און דעם טיפֿן לאָך, ווו ער האָט אים אַרײַנ־געוואָרפֿן, דערנאָך פֿאַרשאָטן מיט קאָלך און דערנאָך צוגעדעקט מיט ערד. אַז מע האָט דאָס פֿון אים אַרויסבאַקומען, זײַנען די פּרנסים

אוועק צום שטאטראָט פֿון האַמבורג און געבעטן די דערלויבעניש נאָכצוקומען, אַזוי ווי פֿריִער, און ווידער איז מען געווען אין דער סכנה. אין נאָך א סך א גרעסערער ווי פֿריִער. וואָרן — פֿון אַוא חשובֿן און פֿאַרנעמען הויז זאָל מען מאַכן אַ מערדערגרוב? און, וועמען מ׳זאָל דאַרטן, חלילה, נישט געפֿינען דעם מת! מען האָט אים אַבער יאָ געפֿונען. ער האָט נאָך געהאַט אויף זיך אַ פּוטערן העמד מיט עטלעכע זילבערנע קנעפּלעך און זײַן אַרבע כּנפֿות. מע האָט אים אַרויסגענומען און געבראַכט צו קבֿר ישראל. עס איז געווען אַ גרויסער קלאָג אין אונדזער קהילה, ווײַל ס׳איז דעמאָלט געווען גלײַך ווי ביידע דערהרגעטע זאָלן געווען אומגעקומען אין איין און דעם זעלביקן טאָג. די פֿרײַנד פֿון מײַן קרובֿה שרה האָבן גוט באַקוקט און באַווכט דעם קערפּער פֿונעם דערהרגעטן אייִדער זיי האָבן אים געלאָזט באַגראָבן. ווײַל זײַן וויב שרה האָט זיי אָבגעווײזן אויף געוויסע סימנים אויף זײַן גוף, וואָס פֿון זיי האָט מען געמוזט דרינגען, אַז דאָס איז איר טויטער מאַן. אַז זי דאַרף נישט בלײַבן אַ לעבעדיקע אַלמנה, און אַז זי מעג ווידער חתונה האָבן. אַזוי איז עס אויך געשען; זי האָט באַקומען די דערלויבעניש ווידער חתונה צו האָבן.

נאָך דעם אַלעמען האָט מען דעם מערדער געמאַכט דעם פּראָצעס און מע האָט אַרויסגעטראָגן אַ פּסק־דין, אַז מ׳זאָל אים רעדערן און זײַן לײַב אַרויפֿשטעקן אויף שטאַנגען, און מע זאָל אים אײַנשמידן אין אײַזערנע רינגען, כדי ער זאָל זײַן אַן אָפּשרעק אויף אַ לאַנגער צײַט. די פֿרוי און די דינסטמויד זײַנען פֿרײַגעשפּראָכן געוואָרן, אָבער מ׳האָט זיי אַרויסגעשיקט פֿון דער מדינה. אין דעם טאָג, וועמען דער אורטייל איז אויסגעפֿירט געוואָרן אויפֿן מערדער, איז געווען אין גאַנץ האַמבורג אַ מהומה, ווי מע האָט אַווינס נישט געזען בײַ אַ טויטאורטייל שוין זינט הונדערטער יאָרן. אַלע יידן זײַנען דעמאָלט געווען אין סכנה, ווײַל די גאַנצע באַפֿעלקערונג האָט דעמאָלט אַרויסגעוויזן איר שנאה צו יידן; אָלע זײַנען מיר אין דעם טאָג פֿון דער עקזעקוציע געווען אין א גרויסער געפֿאָר. אָבער דער אייבערשטער האָט אונדז, זינדיקע מענטשן, באַהיט מיט זײַן גענאָד, אַזוי ווי תּמיד,

אַזוי ווי עס הייסט, „בהיותם בארץ אויבֿיהם לא מאסתים ולא געלתים וכו׳״[2], אַפֿילו וועַן זיי וועלן זײַן אין דעם לאַנד פֿון זייערע פֿײַנד, וועל איך זיי ניט פֿאַראַכטן און וועל זיי ניט פֿאַראומווערדיקן, אאז״ו. און דאָס האָבן מיר דערקענט אין יענעם טאָג. געלויבט זאָל זײַן דער אייבערשטער, וואָס שענקט אונדז תמיד זײַן געגנאָד! וואָלטן מיר, זינדיקע מענטשן, נאָר געקענט דערקענען די גרויסע ניסים ונפֿלאות, וואָס דער גרויסער גאָט באַווײַזט אונדז, אַרעמע מענטשן, יעדן טאָג! אַזוי איז דאָס אויך אויסגעפֿאַלן צום גוטן און אַן שאָדן פֿאַר אונדז, יידן.

*

אין איצט וועל איך ווידער אָנהייבן דאַרט, ווו איך האָב געהאַלטן.

מײַן זון יוסף האָט מען געראַדט אַ סך שידוכים, אָבער קיין אײַנציקער פֿון זיי איז נישט געווען באַשערט פֿון גאָט, אָחוץ דער שידוך מיט מאיר שטאַטהאַגען, וואָס ווויינט אין קאָפּענהאַגען. אַזוי האָבן מיר זיך משדך געווען און די תנאים זײַנען געמאַכט געוואָרן אין האַמבורג. די חתונה איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף אַ יאָר. אַז ס׳איז געקומען די צײַט פֿון דער חתונה, וואָס האָט געדאַרפֿט זײַן אין קאָפּענהאַגען, האָב איך מיך געגרייט אַהין צו פֿאָרן מיט מײַן זון נתן. מײַן זון איז דעמאָלט געשטאַנען אין גרויסע געשעפֿטן מיט שמואל און מיט זײַן זון מענדל. בײדע זײַנען זיי געווען זייער רײַך. ער האָט פֿון זיי געהאַט אָנגענומען אַ סך וועקסלען, וועלכע האָבן באַטראַפֿן בײַ די צוואַנציק טויזנט רײַכסטאַלער, וואָס מע האָט זיי געדאַרפֿט אין אַ קורצער צײַט אויסליזיין, און מײַן זון האָט פֿון זיי נישט געהאַט קיין אָנווײַזונגען אויף צו באַצאָלן די וועקסלען, אַזוי ווי דאָס פֿירט זיך געווײַנטלעך. ער האָט אַפֿילו נישט געהאַט פֿון זיי קיין בריוו, פֿאַר וואָס זיי האָבן נישט געשיקט די אָנווײַזונגען. מײַן זון נתן, וואָס האָט געזאָלט פֿאָרן אויף דער חתונה קיין קאָפּענהאַגען,

---

[2] ויקרא כו, מ״ד.

האָט צוליב דעם נישט געקענט פֿאָרן. ער האָט געמוזט טראַכטן אָפּצוהיטן זײַן כּבֿוד און דעם כּבֿוד פֿון די מיט וועלכע ער איז געווען אין געשעפֿטלעכע פֿאַרבינדונגען. מע קען זיך אויסמאָלן מיט וואָס פֿאַר אַ צרות און האַרצווייטיקן מיר זײַנען אַלע געווען. אַזוי האָב איך געמוזט פֿאָרן צו דער חתונה בלויז מיט מײַן זון יוסף. איין גאָט ווייסט, מיט וואָס פֿאַר אַ צער און עגמת נפֿש איך בין אַהין געפֿאָרן. איך האָב דאָך נישט געוווסט, ווי אַזוי עס זעט דאָרטן אויס בײַ די רײַכע שמואל און מענדל אין ווין. אַזוי בין איך פֿון האַמבורג געפֿאָרן מיט מײַן זון יוסף, דעם חתן, און דעם מחותן משה, דעם זון פֿון מאיר שטאַטהאַגען און דעם אײדעם פֿון חיים קלעף, קיין קאָפּענהאַגען. מיר זײַנען מיט מזל אַנגעקומען. האָב איך געהאָפֿט דאָרט צו געפֿינען בריוו פֿון מײַן זון נתן, און אַז ער וועט מיר אין זיי שרײַבן, ווי ער האָט באַקומען פֿון די געשעפֿטסלײַט אין ווין בריוו און אַנווײַזונגען. איך האָב טאַקע יאָ באַקומען בריוו פֿון מײַן זון נתן, אָבער ווי אַ פֿרום קינד, וואָס ער איז געווען, האָט ער מיר געשריבן, אַז פֿון ווין האָט ער קיין בריוו נאָך נישט באַקומען. נאָר איך זאָל צוליב דעם ניט זאָרגן, און זײַן פֿריילעך און לוסטיק אויף דער חתונה פֿון מײַן זון. צו וואָס זיך מאַכן דאָגות? און כאָטש איך האָב מיך נישט געפֿילט זייער גוט, האָב איך זיך אין גאַנצן פֿאַרלאָזט אויפֿן אייבערשטן און אַליין נישט געזאָרגט. מיר האָבן איינער דעם אַנדערן איבערגעגעבן אונדזערע נדנען און די חתונה האָט געדאַרפֿט זײַן די קומענדיקע וואָך. אין דער צווישנצײַט האָב איך אויסגעקוקט פֿון איין פּאָסט אויף דער אַנדערער, זי זאָל מיר ברענגען גוטע ידיעות פֿון מײַן זון נתן. און זיי זײַנען טאַקע אָנגעקומען גראָד אַ טאָג פֿאַר דער חתונה. ער האָט מיר געשריבן, אַז דער רײַכער ר׳ מענדעלע האָט אים געשיקט גוטע אַנווײַזונגען און אַפֿילו נאָך עטלעכע טויזנטער מער ווי ס׳איז געקומען מײַן זון נתן. ער האָט זיך אַנטשולדיקט אין זײַן בריוו: ער איז נישט געווען אין דער היים, אַז נישט וואָלט ער עס געווען פֿריִער געשיקט. האָבן מיר געפֿראָווען אַ חתונה מיט שמחה ובֿלבֿ טובֿ און ביידע צדדים

זײַנען געווען זייער צופֿרידן. נאָך דער חתונה האָב איך מיך גע־
אײַלט גיך אַהיימצופֿאָרן, נאָר איך האָב נישט געהאַט קיין אַנדערע
באַגלייטערס ווי משהן, וואָס האָט זיך נאָר נישט אַזוי געאײַלט
ווי איך אַוועקצופֿאָרן פֿון זײַנע פֿאָטער־און־מוטער. בעל כּרחי האָב
איך געמוזט דאָרטן פֿאַרבלײַבן נאָך צוויי וואָכן נאָך דער חתונה. און
כאָטש איך האָב דאָרטן געהאַט אַלע מיני גוטע באַהאַנדלונגען און
פּיבודים פֿון דער וועלט, איז מיר דאָס אַלץ נישט אַנגענאַנגען און
איך וואָלט ליבערשט געווען אין דער היים בײַ מײַנע קינדער. ענד־
לעך האָב איך זיך אויף משהן אַזוי שטאַרק אָנגעזעצט, אַז ער האָט
זיך געמוזט באַשליסן צו פֿאָרן אַהיים קיין האַמבורג. מיר האָבן זיך
פֿאַרטיק געמאַכט פֿאַר אונדזער ריײַזע און זײַנען געפֿאָרן קיין האַמ־
בורג און, דאָנקען גאָט, גליקלעכע און געזונטע אַהין אָנגעקומען. פֿון
מײַן זון לייב האָב איך מיך געלאָזט געבן דעם חשבון אויף אַלע
סחורות וואָס איך האָב אים געהאַט איבערגעלאָזט, און ער האָט מיר
אָפּגעגעבן וועגן אַלץ אַ גוטן חשבון, אַז איך בין געווען גאַנץ צופֿרידן.

איצט האָב איך נאָך געהאַט פֿינף יתומים נישט־אויסגעבעטן:
מײַנע זין זאָנוול, שמואל און משה, און מײַנע טעכטער פֿרײַדכן און
מרים. מע האָט מיר געראַטן זייער אַ סך זייער גוטע שידוכים. איך
וואָלט געקענטווידער קומען צו כּבֿוד און עשירות. נאָר איך האָב
מיר געטראַכט, אַז דאָס וועט פֿאַר מײַנע קינדער ניט זײַן רעכט.
און צו מײַן גרויס אומגליק, ווי מע וועט דאָס ווײַטער הערן, האָב
איך אַלץ אָפּגעזאָגט.

מײַן זון זאָנוול, אַז ער איז אונטערגעוואָקסן, האָב איך פֿון צײַט
צו צײַט מיטגענומען צום יאָריד אין ברוינשוויג. ער האָט נישט
געוואָלט לערנען, האָט ער זיך געמוזט צוגרייטן צו ווערן אַ סוחר.
אָבער מײַן זון משה, וואָס האָט ווויל געלערנט, האָב איך געשיקט
קיין פֿראַנקפֿורט, ער זאָל דאָרטן לערנען אין דער קלויז. מײַן זון
זאָנוול האָב איך מיט סחורות אויך אַהין געשיקט. בשעת ער איז
דאָרט געווען, האָט מײַן שוואָגער יוסף באַקומען בריוו פֿון משה
באַמבערג, וואָס איז געווען זײַנער אַ גוטער פֿרײַנד. ער האָט אים

געבעטן צו געבן אַן עצה וועגן אַ שידוך, וואָס מע האָט אים פֿון האָמבורג פֿירגעלייגט פֿאַר זײַן טאָכטער. דעם בריוו באַקומט מײַן שוואָגער אין אַ שבת. לאָזט ער מיך תיכף צו זיך רופֿן. ער איז גראָד געגאַנגען שפּאַצירן אין גאָרטן מיט מײַן שוועסטער עלקעלע. איז ווי נאָר איך קום צו אים, זאָגט ער צו מיר:

— מזל־טובֿ, דײַן זון זאָנווּל איז אַ חתן געוואָרן!

לאַך איך און זאָג:

— אויב ער איז אַ חתן, שיקט זיך דאָך, אַז איך זאָל אויך עפּעס וויסן דערפֿון!

וויזט ער מיר דעם בריוו פֿון משה באָמבערגן, וואָס איז דעמאָלט געווען אין ווין. אויך דער אַב־בית־דין, דער הויכגעלערנטער שמשון האָט צו אים געשריבן און געבעטן, ער זאָל אויפֿריכטיק שרײַבן, וואָס ער וואָלט אים געראָטן וועגן דעם שידוך, לייגן איך איבער דעם בריוו און זאָג צו מײַן שוואָגער יוסף:

— פֿון דעם זע איך נאָך נישט, צי מײַן זון זאָנווּל איז געוואָרן אַ חתן.

דערויף זאָגט מיר מײַן שוואָגער יוסף:

— איך בין אײַך ערובֿ, אַז ווען איך וועל שיקן אַ בריוו קיין ווין, וועט אײַער זון זאָנווּל זײַן אַ חתן מיט משה באָמבערגס טאָכטער.

דער ר׳ משה באָמבערג איז געווען אַ שוואָגער פֿון ווינער הויכ־געלערנטן ר׳ שמשון. מײַן שוואָגער יוסף האָט טאָקע באָלד געשריבן צו מײַן זון זאָנווּל און אַווי איז געטאָן געוואָרן דער שידוך דורך צוויי בריוו און דער הויכגעלערנטער ר׳ שמשון האָט געשריבן, מ׳זאָל מײַן זון זאָנווּל תיכף שיקן קיין ווין און ער זאָל דאָרט בײַ אים בלײַבן ביז צו דער חתונה. די חתונה איז געוואָרן אָפּגעלייגט אויף צוויי יאָר. וואָס פֿאַר אַ גרויסע הבֿטחות עס האָט מיר געמאַכט דער הויכ־געלערנטער שמשון אין זײַנע בריוו און מבֿטיח געווען צו דערהאַלטן לעבנס, און אַז עס וועט אים און אַלע זײַנע ברידער זייער גוט זײַן! דערנאָך האָב איך נאָך באָקומען זייער אַ סך בריוו פֿונעם מוהר״ר שמשון און ער האָט זיך גאָר פֿרײַנדלעך באַצויגן צו מיר. דעמאָלט

איז מײַן זון זאָנוול געווען אויפֿן יאָריד אין פֿראָנקפֿורט בײַם מײַן. האָב איך אים געשריבן, אַז ער איז אַ חתן געוואָרן מיט דער טאָכטער פֿון ר׳ משה באָמבערג, און אַז ער זאָל תיכף נאָכן יאָריד אין פֿראָנק־פֿורט פֿאָרן קיין ווין און דאָרטן בלײַבן ביז צו דער חתונה. אָזוי איז מײַן זון זאָנוול געפֿאָרן פֿון פֿראָנקפֿורט קיין ווין אין איז גליקלעך אַהין אָנגעקומען. דער הויכגעלערנטער ר׳ שמשון האָט אים אויפֿ־גענומען מיט כּבֿוד און אויך צו מיר האָט ער געשריבן, אַז ער איז מיט אים שטאַרק צופֿרידן, און אַז ער האָט פֿאַר אים אויפֿגע־נומען אַ רבין. איז מײַן זון זאָנוול געווען אין ווין. ער איז אָבער נאָך זייער יונג געווען און האָט דאָרט אָפּגעטאָן קינדישע נאָריש־קייטן. דערצו האָט ר׳ שמשון אויך ניט שטאַרק אַכטונג געגעבן אויף אים. אין די צוויי יאָר האָט ער זייער אַ סך געלט פֿאַרטאָן. אמת טאָקע, מײַן זון זאָנוול האָט מיר אַלץ געשריבן און געבעטן, מע זאָל שוין מאַכן די חתונה, ווײַל ער האָט נישט קיין חשק צו בלײַבן אין ווין, אָבער אָזוי ווי זײַן כּלה איז נאָך געווען זייער יונג און קליין, איז ער געבליבן דרײַ יאָר אַ חתן. שפּעטער איז זײַן שוועער משה געווען אין ווין און נאָך מײַנע אָפּטע בריוו האָט ער אײַנגעוויליקט, מע זאָל שטעלן אַ חופה ראש־חודש תמוז אין באָמבערג. מײַן זון זאָנוול האָט מיר דערנאָך געשריבן, אַז ער פֿאָרט־אָוועק מיט זײַן שוועער פֿון ווין און אַז איך זאָל מיך אָזוי נוהג זײַן, איך זאָל צו ראש־חודש תמוז זײַן אין באָמבערג. איך האָב דאָס אויך געטאָן, ווײַל איך בין סײַ ווי געפֿאָרן אויפֿן יאָריד קיין לײַפּציג און פֿון דאָרט האָב איך געוואָלט פֿאָרן קיין באָמבערג. אָבער דער הויכ־געלערנטער ר׳ שמשון האָט מיר געשריבן, אַז היות אין האָמבורג הערשט אַ גרויסע שׂנאה צו ייִדן, זאָל איך נאָך דער חתונה קומען קיין ווין און בײַ אים ווווינען; ער וויל מיר אָפּטרעטן צווויי פֿון זײַנע בעסטע צימערן, פֿרײַ צו מאַכן אַלע געשעפֿטן, אָזוי ווי מיר געפֿעלט. פֿאַר דעם צוועק האָב איך פֿון אים באַקומען אַ מעכטיקן קייסערלעכן פּאַס. אָזוי האָב איך מיך צוגעגרייט און געטראָכט נישט אַנדערש ווי צו פֿאָרן פֿון דער חתונה קיין ווין. פֿאַר דעם צוועק האָב איך

געהאָט בײַ מיר צירונג פֿאַר גוטע פֿופֿציק טויזנט רײַכסטאָלער, וואָס איך האָב געוואָלט מיטנעמען מיט מיר קיין ווין. אָבער רבות מחשבות בלבַּ איש ועצת ה׳ היא תקום, פֿיל מחשבֿות זײַנען אין מענטשנס האַרצן, אָבער גאָטס באַראָט — ער וועט באַשטיין. אָזוי בין איך מיט מײַן זון נתן און מיט מײַן זון משה, וואָס איז נאָך געווען אַ בחור, געפֿאָרן קיין לײַפּציג, אָבער ווי נאָר מיר זײַנען אָנגעקומען אין לײַפּציג, האָט מײַן זון נתן באַקומען פֿון האַמבורג אַ בריוו, אַז ער מוז תּיכף נאָכן יאָריד פֿאָרן צוליב עטלעכע געשעפֿטן צו זיך אַהיים. אָזוי אַרום איז מײַן ווינער רײַזע אין גאַנצן געוואָרן צו נישט, ווײַל אָן מײַן זון נתן האָב איך נישט געוואָלט פֿאָרן קיין ווין. דער־פֿאַר האָב איך מיטגענעבן קיין האַמבורג מײַן גאַנצע צירונג און איבערגעלאָזט בײַ מיר נאָר פֿאַר עטלעכע טויזנטערס, און בין מיט מײַן זון משה גאַנץ אַליין געפֿאָרן פֿון לײַפּציג קיין באַמבערג. איך האָב געהאַט גרויסע צרות, ווײַל דער וועג איז געווען אַ שלעכטער און איך, אַ פֿרוי איינע אַליין, בין געפֿאָרן מיט מײַן זון משה, וואָס איז נאָך געווען גאָר יונג, אַ קינד פֿון פֿופֿצן יאָר. אָבער אַז מ׳האָט געלט, קען מען אומעטום גוט אויסקומען. די רײַזע האָט געקאָסט אַ סך געלט. אין באמבערג בין איך אָנגעקומען אַרום האַלבער נאַכט. דעם אָנדערן טאָג, אין דער פֿרי, איז געקומען מײַן מחותן און די מחותנתע מיך באַגריסן. איך האָב נאָך אַלץ געמיינט, אַז די חתונה וועט זײַן ראש־חודש תמוז. דאָ אָבער איז אַרײַנגעקומען אַ גרויסע שטערונג, דהיינו: מײַן שוואָגער האָט אָן מײַן וויסן געלאָזט אַרײַנ־שרײַבן אין די תּנאים, אַז דער נדן פֿון מײַן זון זאָנווּל איז פֿינף טויזנט רײַכסטאָלער, אָבער אין דער אמתן האָט ער באַטראָפֿן נישט מער ווי פֿיר טויזנט רײַכסטאָלער. מיר האָבן וועגן דעם זיך שוין דערוווּסט אין האַמבורג און איך האָב וועגן דעם שוין געהאָט געשריבן צום מוהר״ר שמשון, אַז מיט די פֿינף טויזנט רײַכס־טאָלער איז מען זיך טועה געווען, און אַז מײַן זון האָט אין גאַנצן בלויז פֿיר טויזנט טאָלער דײַטש געלט. אויף דעם האָט מיר מוהר״ר שמשון געענטפֿערט, אַז דאָס וועט גאָר נישט אויסמאַכן און מע זאָל

די תנאים לאַזן אַזוי ווי זיי זײַנען; עס איז אין דעם דאָ אַ ביסל מער כּבֿוד און בײַ דער חתונה וועט מען וועגן דעם נישט דאַרפֿן זיך פֿילפֿלען. אָבער אַצינד האָט מײַן מחותן ר׳ משה באַמבערג געראַדט גאָר אַנדערש: ער האַלט זיך דורכויס בײַ זײַנע תנאים. האָבן מיר זיך לאַנג געפֿילפֿולט, אַזוי אַז די חתונה האָט נאָך נישט געקענט זײַן ראש־חודש תמוז. מײַן מחותן ר׳ משה האָט איבער דעם נאָך געשריבן קיין ווין. דער הויכגעלערנטער ר׳ שמשון האָט פֿון ווין געשריבן נישט עפּעס אַנדערש ווי דעם ריינעם אמת. אין צווישנ־צײַט, איידער דער בריוו איז אָנגעקומען, האָט מײַן מחותן ר׳ משה געמיינט, אַז ער וועט קענען פֿון מיר נאָך עפּעס אַרויסקוועטשן. נאָר ווען ער האָט געזען, אַז פֿון מיר קען מען גאָר נישט אַרויס־קוועטשן, און ווען ס׳איז אויך אָנגעקומען דער בריוו פֿון ווין, וווּ ס׳איז אַרויסגעקומען, אַז איך האָב רעכט, האָט מען געמאַכט די חתונה חצי תמוז מיטן גאַנצן כּבֿוד און מיט דער גאַנצער הערלעכקייט, ווי מיר, יידן, קענען נאָר מאַכן. פֿון אַלע זײַטן זײַנען געקומען אַ סך חשובֿע באַלעבאָטים פֿונעם לאַנד, צווישן זיי צוויי זין פֿון מײַן מחותן שמשון ביײַערסדאָרף און אַ שדכן. שוין אין האָמבורג האָט מען מיר געראַדט אַ שידוך פֿאַר מײַן זון משה מיט דער טאָכטער פֿון ר׳ שמשון ביײַערסדאָרף, נאָר אַזוי ווי ביײַערסדאָרף איז אַ דרײַ מיל די ווײַט פֿון באַמבערג, האָב איך געענטפֿערט דעם שדכן, אַז היות איך פֿאַר סײַ ווי צו דער חתונה פֿון מײַן זון, וועל איך שוין מיטנעמען מײַן זון משה לראות ולהראות, צו זען און געזען ווערן. די ביידע זין, וואָס זײַנען שוין געווען אויסגעבענע, האָבן מיט מיר געראַדט און מיר געזאָגט, וויפֿל נדן זייער פֿאָטער וויל געבן. איך האָב זיי דערויף געענטפֿערט, אַז איך האָב מײַן זון משה מיטגענומען, וויל נאָך דער חתונה ווילן מיר זיך אַ ביסל דורכפֿאָרן קיין פֿיורדאַ, וואָס איז צוויי מיל די ווײַט פֿון ביײַערסדאָרף, און דאָרט וועלן מיר זען אויסצו־קומען. מײַן זון האָט מען געראַדט נאָך אַ שידוך אין באַמבערג און אַן אַנדערן אין פֿיורדאַ. האָב איך איבערגעראַדט מיט מײַן מחותן ר׳ משה באַמבערג, מיר זאָלן צוזאַמען פֿאָרן שפּאַצירן קיין פֿיורדאַ.

דאָס וויכטיקסטע האָבן מיר שוין געזען אין באַמבערג: איצט ווילן מיר זען, וואָס עס איז אין פֿיורדאָ און אין בייערסדאָרף. אַווי האָבן מיר, מײַן מחותן ר׳ משה מיט זײַן פֿרוי און איך מיט מײַן זון משה, געמאַכט די לוסטרײַזע. מיר זײַנען געווען אין בייערסדאָרף און האָבן דאָרט געזען די טאַכטער פֿון מײַן מחותן ר׳ שמשון. ער האָט געזען מײַן זון און מיר האָבן שוין געהאַלטן גאַנץ נאָענט דערבײַ. אָבער צוליב טויזנט מאַרק האָבן מיר זיך נישט געקענט איניקן. זײַנען מיר געפֿאָרן קיין פֿיורדאָ און דאָרטן געבליבן איבער נאַכט. איך קען נישט באַשרײַבן דעם כּבֿוד, וואָס מע האָט אונדז דאָרטן אָפּגעגעבן. די חשובֿסטע באַלעבאָטים זײַנען צו אונדז געקומען מיט זייערע פֿרויען און האָבן אונדז געוואָלט מיט געוואָלט נעמען צו זיך אין הויז. לסוף האָבן מיר נישט געקענט אָפּזאָגן מײַן קרובֿ מאָן, דעם זון פֿון מײַן קרובֿ מרדכי כּהן, און געמוזט גיין מיט אים. אין אָוונט האָט מען אונדז מיט אַלעמען גאָר ווויל טראַקטירט. מיר האָבן געהאָט בדעה דעם אָנדערן טאָג צוריקצופֿאָרן און אַווי איז עס אויך געשען. אַווי ווי מיר זײַנען נישט געקומען צו קיין הסכם וועגן דעם שידוך אין פֿיורדאָ, זײַנען מיר ווידער געקומען קיין באַמבערג און דאָ האָב איך מיך תיכף געגרייט צו פֿאָרן מיט מײַן זון משה קיין האַמבורג. דער שדכן וואָס האָט געראַטן דעם שידוך האָט געווינט אין פֿיורדאָ, ער איז אָבער די גאַנצע צײַט געווען אין באַמבערג און וואָלט געקאָנט געוואָלט, אַז דער שידוך מיט בייערסדאָרף זאָל ווערן דורכגעפֿירט. נאָר איך האָב אים געזאָגט מײַן באַשלוס, אַז אַווי און אַווי מוז עס זײַן און נישט אַנדערש. ענדלעך האָט דער שדכן געזאָגט:

— אַווי ווי איך זע, אז איר ווילט נישט אַנדערש און אַז איר זענט גרייט אַוועקצופֿאָרן, בעט איך אײַך, טוט מיר צוליב און בליבט דאָ ביז צוויי אָ דיגער נאָך מיטאָג. איך האָב זיי אַלץ געשריבן קיין בייערסדאָרף און איך בין זיכער, אַז מיר וועלן אַרום צוויי אָ זייגער באַקומען זייער ענטפֿער, אַז אַלץ איז אין אָרדענונג. וועט קיין ענט־

פֿער נישט קומען ביז צוויי אָ זייגער, וויל איך אײַך לענגער נישט אויפֿהאַלטן.

איך בין אויף דעם אײַנגעאַנגען און מיר האָבן זיך פֿאַרטיק געמאַכט צום פֿאָרן. מײַן מחותן ר׳ משה און מײַן זון זאַנוול האָבן אונדז געוואָלט אָפּגעבן כּבֿוד און באַגלייטן עטלעכע מײַל. און דער־ווײַל איז געריכט געוואָרן אַ סעודה ווי אין שלמה המלכס צײַטן. איך קען אויך נישט באַשרײַבן, וואָס פֿאַר אַ טיכטיקער מאַן דער ר׳ משה איז געווען און וואָס פֿאַר אַ חכם און וואָס פֿאַר אַ כּבֿוד ער טוט־אַן אַלע מענטשן. אַזוי האָבן מיר גוט אָפּגעגעסן און געטרונקען. עס איז שוין געווען דרײַ אַ זייגער, נאָר ס׳איז גאָר נישט געווען צו זען און צו הערן פֿון בײַערסדאָרף. האָבן מיר זיך מיט אונדזער גאַנצער חבֿרותא אַרויפֿגעזעצט און אַרום פֿינף אַ זייגער אַוועקגע־פֿאָרן פֿון באַמבערג. כאָטש דער מחותן ר׳ משה באַמבערג איז שטאַרק צוגעשטאַנען צו מיר, אַז באשר ס׳איז שוין געווען פֿאַר נאַכט־צו, זאָלן מיר בײַ אים איבערנעכטיקן און ערשט אויפֿן אָנדערן טאָג בשׂמחה אַוועקפֿאָרן, האָב איך נישט געוואָלט אײַנגיין דערויף און מיר זײַנען אין גאָטס נאָמען אַוועקגעפֿאָרן. אָבער ווי מיר זײַנען קוים אָפּגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט אַ פֿערטל שעה, האָט אונדז דער שדכן, נעבעך, אָנגעיאָגט, נאָכגעריטן און געבעטן, מיר זאָלן למען השם צוריקפֿאָרן קיין באַמבערג, ווײַל שמשון בײַערסדאָרפֿס זין זײַנען דאָרטן און ווילן אַלץ ברענגען אין אָרדענונג. אָבער איך האָב נישט געוואָלט צוריקפֿאָרן. זאָגט דער מחותן ר׳ משה:

— זעט, דאָ ליגט פֿאַר אונדז אַ שיין דאָרף. דאָרט איז אַ גוטער האַרבעריק. ס׳איז דאָך שוין באַלד נאַכט און מיר קענען נישט ווײַטער פֿאָרן. זאָלן מיר בלײַבן איבער נאַכט אין האַרבעריק. און אויב ר׳ שמשון בײַערסדאָרפֿס קינדער ווילן צו אונדז קומען, זאָלן זיי עס טאָן.

איך בין אויף דעם מסכּים געווען און דער שדכן איז געווען זייער צופֿרידן, וואָס מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט, און ער איז תּיכף צוריקגעריטן קיין באַמבערג. און עס האָט קיין שעה נישט געדויערט,

ווי עס איז צו אונדז אין האַרבעריק אַראָפגעקומען מענדל ראָטשילד, דער רבֿ פֿון באַמבערג, מיט די זין פֿון שמשון בײַערסדאָרף און מיט נאָך אַ מענטש פֿון באַמבערג, וואָס האָט געהייסן לייב ביבער, און אויך זײַן ברודער וואָלף, לויטער טיכטיקע און זייער רײַכע לײַט. בקיצור, מיר האָבן זיך נישט לאַנג געפֿילפֿולט און געמאַכט מיט מזל אַ קנס. די צוויי זין האָבן געהאַט פֿולמאַכטן פֿון זייער פֿאָטער און האָבן אַלץ געחתמעט.

האָבן מיר די נאַכט פֿאַרבראַכט אין לויטער פֿרייד. דער מחותן שמשון איז דעמאָלט נישט געווען בײַ זיך אין דער היים, ער איז געווען אין בײַרויט בײַם מאַרקגראַף פֿון בײַרויט. ער איז געווען אַ גרויסער תקיף בײַ אים און זײַן האָפֿיודע, ווי יעדער האָט דאָס גע־ווּסט. האָבן אונדז די זין שטאַרק געבעטן, מיר זאָלן זיי צוליב טאָן און לכבֿוד זייער פֿאָטער פֿאָרן מיט זיי קיין בײַרויט. מיר האָט אויס־געזען, אַז דאָס איז זייער שווער, וויַל מיר האָבן געהאַט געדונגען אונדזער קוטשער ביז קיין האַלבערשטאַט. האָבן מיר אים געפֿרעגט און מיט אים אָפּגעמאַכט, אַז מיר וועלן אים געבן מיט צוויי טאָלער מער, ער זאָל מיט אונדז פֿאָרן קיין בײַרויט און פֿון דאָרט קיין נוימבורג, ווו ס׳איז דעמאָלט גראָד געווען אַ יאָריד. מיט אונדז איז געווען זעקעלע ווינער און ער האָט מיר אײַנגערעדט אַזוי צו האַנד־לען. משה באַמבערג האָט צו מיר געזאָגט, אַז ער וואָלט געקרן מיט מיר געפֿאָרן קיין בײַרויט, וועט ער זאָל מיט דעם קענען אַרויס־ווײַזן פֿרײַנדשאַפֿט. איך האָב געוואָלט מיט אײַדעלע קאָמפּלימענטן דאָס אים אָפּזאָגן; אַז מיר קענען נישט אָננעמען פֿון אים אַזאַ גרויסע טרחה, אָבער איך האָב לסוף דאָס יאָ אָנגענומען. אַזוי אַרום זײַנען מיר מיט דער גאַנצער געזעלשאַפֿט געפֿאָרן קיין בײַרויט און אַהין אָנגעקומען. דאָ האָבן מיר געטראָפֿן דעם מחותן, וואָס האָט זיך מיט אונדז שטאַרק דערפֿרייט. עס איז געווען אָנהייב חודש אָב, און אָנהייב אָב מוז מען פֿאַרקלענערן די שמחה. און צוליב דעם איז בלויז געווען אַ ליַיכטע אָוונט־מאָלצײַט, וויַל מע האָט נישט געפֿונען קיין רעכטס צום עסן. אָבער אויפֿן אָנדערן טאָג האָט דער מחותן

אַרויסגעשיקט שליחים און געלאָזט ברענגען אַ סך טײַערע פּאַר־ שיידנאַרטיקע פּיש און געלאָזט אויך צוריכטן אַנדערע מילכיקע מאַכלים, ווי וויַיט מע האָט דאָס אין דער אײַלעניש געקענט צוגרייטן, וויַל איך האָב נישט געוואָלט מיך לאָזן לענגער אויפֿהאַלטן, און אויך מײַן מחותן האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט מיך לענגער ווי ביז איינס אַ זייגער נישט אויפֿהאַלטן. נאָכן עסן האָבן מיר זיך אַלע אָפּגעזעגנט און דערנאָך האָב איך מיך אויפֿגעזעצט מיט מײַן זון משה דעם חתן און מיט זעקעלע ווינער, און ממש מיט טרערן אין די אויגן געזומען אָפּשייד פֿון מײַן מחותן משה. אַזוי האָב איך נאָך דעם גליקלעכן צוזאַמענטרעף באַלד מיך געמוזט צעשייַדן און מיר זײַנען ווידער גליקלעך אָנגעקומען אין האַמבורג, וווּ איך האָב גע־ טראָפֿן, געלויבט צו גאָט, געזונט מײַנע קינדער און מײַן גאַנצע משפּחה נאָך צוועלף וואָכן אַוועקזײַן, און מיר האָבן זיך אַלע גאָר שטאַרק געפֿרייט.

נאָך דעם האָט דער אייבערשטער אָנגעשיקט אַ משונהדיקע קרענק, לא עליכם, אויף מײַן קרובֿה ביילע, דאָס וויַיב פֿון מוהר״ר בער פּהן: זי האָט נישט געקאָנט משתּין זײַן. דאָס האָט געדויערט בײַ די פֿיר וואָכן. און הגם איר מאַן האָט אַרויסגעוויזן זײַן גאַנץ געטרײַשאַפֿט צו זײַן וויַיב און אויסגעפרווט אַלע מעגלעכע רפֿואות, האָט דאָס אַלץ נישט געהאָלפֿן. אַווי, וויַיזט־אויס, איז געווען באַ־ שלאָסן פֿונעם אייבערשטן: זי האָט זיך אָנגעפּלאָגט אַן ערך דרײַ וואָכן לאַנג מיט זויערשטאָף. איר מאַן האָט אַלץ אין דער וועלט געטאָן, מיט רפֿואות און סגולות, נישט געשפּאָרט קיין געלט, אָבער דאָס אַלץ האָט גאָר נישט געהאָלפֿן. אַז מײַן קרובֿה ביילע האָט געזען, ווי עס ווערט מיט יעדן טאָג ערגער, און אַז אַלע רפֿואות העלפֿן נישט, האָט זי געזומען מײַן שוואָגער יוסף און דעם מוהר״ר שמואל אַרגעלס שי׳, האָט געלאָזט רופֿן איר מאַן, דעם מוהר״ר בער פּהן און צו אים גערעדט מיט רירנדיקע ווערטער וועגן דער יתומה גליקלכען, וואָס זיי האָבן בײַ זיך אויפֿגעציגן און וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען בײַ די עלף, צוועלף יאָר. ביידע האָבן דאָס מיידעלע

ליב געהאט, ווי דאס לאזט זיך נישט באשרײבן. האט זי איר מאן בער זייער שטארק געבעטן, ער זאל איר אנטאן דעם נחת־רוח איידער זי שטארבט, און געבן א תקיעת־כף, אז ווען זי שטארבט, זאל ער נעמען נישט קיין אנדערע ווי די יתומה גליקלכען, די טאכטער פון פײוויש כהן, וואס איר פאטער איז געווען דער מוהר״ר בער. ר׳ בער כהן האט איר דאס צוגעזאגט מיט טרערן אין די אויגן און ער האט דערויף געגעבן א תקיעת־כף מיין שוואגער יוסף און דעם מוהר״ר שמואל, און פאר זיי דאס מקבל קנין געווען. נאך דעם האט זי זיך בארויקט און געזאגט, אז זי ווייל איצט געהרן שטארבן, ווײל איצט ווייסט זי, אז זי האט גליקלכען גוט פארזארגט. אבער, מײן גאט, עס קומט אלץ גאנץ אנדערש ווי מיר, מענטשן, טראכטן זיך! זיי האבן געשריבן צו ר׳ זעליגן קיין האנאוער, וואס איז געווען גליקל־כענס ברודער און ווען זיי האבן אויך בײ זיך אויפגעצויגן און אים משדך געווען מיטן רײכן ר׳ הירץ האנאוער, און אין דעם בריוו האבן זיי אים געזאגט, ער זאל קומען צו זיין מומע ביילע, וואס ליגט געפערלעך קראנק און וואס וואלט אים נאך גערן געוואלט זען פארן טויט, ווײל זיי האבן די צוויי קינדער שטארק ליב גע־האט. דערווײל האבן די פארשיידענע היילמיטלען אנגעהויבן ווירקן און א סך עמערס מים זײנען פון איר ארויסגעקומען, אזוי אז מע האט געמיינט, זי ווערט פון דעם געזונט ווערן. אבער גאנץ פארקערט: דווקא דאס האט פארגיכערט איר טויט. ר׳ זעליג איז געקומען פון האנאוער און האט אפילו געמיינט, אז עס גייט איר בעסער. נאר וואס זאל איך מיך לאנג אויפהאלטן דערבײ? ס׳איז קוים פארגאנגען א טאג, ווי ער איז געווען בײ איר, האט זי דער אייבערשטער גע־נומען צו זיך, צום גרויסן לייד און פײן פון איר מאן, פון אלע אונדזערע פרײנד און פון דער גאנצער קהילה, ווײל זי איז געווען, גאט זאל זיך איבער איר מרחם זײן, א טיכטיקע פארשטענדיקע פרוי, וואס האט פארשטאנען צו פירן דאס הארץ פון איר מאן. נאר וואס קען דאס אלץ העלפן? דאס גאנצע געלט אירס און איר האב־און־גוטס און אלץ, וואס איר מאן בער כהן האט געטאן פאר אירעט ווענן,

האָט גאָר נישט געהאַלפֿן. ער האָט געלאָזט אַ סך לערנען פֿאַר אירעט וועגן און אויסגעטיילט אַ סך צדקות, אָבער עס ווייזט־אויס, אַז איר צייט איז געווען אָפּגעלאָפֿן און אַז צו ראש־השנה, אַזוי ווי מ׳זאָגט מי יחיה ומי ימות, ווער צום לעבן און ווער צום טויט, איז דאָס איבער איר באַשלאָסן געוואָרן. זי איז געשטאָרבן בשם טוב. איר מאַן בער און אַלע אירע פֿרײַנד האָבן געהאַט גרויס צער, ווי מען קען דאָס גוט פֿאַרשטיין, און באַזונדער מײַן מחותן ר׳ אַנשיל מיט זײַן ווײַב מאַטל, וואָס איז געווען אַ טאָכטער פֿון איר שוועסטער, און ראובֿן, אַ ברודער מאַטעס, וואָס איז אויך אויפֿגעוואַקסן בײַ בער כהן. מאַטע איז געווען די מומע און איר ברודער ראובֿן דער פֿעטער פֿון דער יתומה גליקלכען. נאָך דער שבֿעה האָבן זיי זיך ווידער אַ ביסל געטרייסט און געטראַכט, אַז דאָס הויז פֿונעם רײַכן בער כהן וועט פֿאַר זיי דאָך נישט פֿאַרפֿעמדט ווערן, ווײַל זייער נאָענטע קרובֿה גליקלכען וועט דאָך ווײַטער דאָרט זײַן. און אַזוי איז דאָס אָנגעגאַנגען אַ צײַט לאַנג נאָך דער שבֿעה און גליקלכענס קרובֿים זײַנען נישט מיד געוואָרן צו פֿאָדערן פֿונעם רײַכן בער כהן, ער זאָל אָפֿן פֿאַר דער גאַנצער וועלט זיך אַרויסזאָגן, אַז ער נעמט ווידער די יתומה גליקלכען פֿאַר אַ צווייט ווײַב, כדי ער זאָל האָבן רו פֿון די שדכנים און זייערס פטור ווערן. זיי האָבן אין דער אמתן אים נישט געלאָזט צו רו, ווײַל יעדער וואָס האָט געהאַט אַ טאָכטער וואָלט זיך גערן מתחתן געווען מיטן מוהר״ר בער, אָפֿילו ווען ער זאָל גיין צו גרונט. דער מוהר״ר בער כהן האָט פֿאַר זײַנע קרובֿים פֿון איין טאָג אויפֿן אַנדערן אָפּגעצויגן און זיך אַרויסגערעדט, אַז עס איז נאָך צו פֿרי. צום סוף איז אָבער אַרויסגעקומען, אַז עס איז אים נישט מעגלעך חתונה צו האָבן מיט דער יתומה. ער האָט זי דאָך אויפֿגעצויגן בײַ זיך אין הויז ווי אַ קינד, איז פֿאַר אים דעריבער נישט מעגלעך צו נעמען פֿאַר אַ ווײַב אַזאַ קינד. חוץ דעם איז ער אַ מאַן, וואָס האָט נישט קיין קינדער, און אַליין איז ער נישט מער קיין יונגער מענטש. ווי זשע זאָל ער נעמען אַן אישה, וואָס וועט נאָך יאָרן לאַנג קיין קינדער נישט האָבן? און אָפֿילו אויב ער וועט

שוין יאָ וואַרטן עטלעכע יאָר, ביז זי וועט קענען האָבן קינדער, וועט זשע ווייסט, ווי לאַנג אַ מענטש וועט נאָך לעבן? ער איז נישט יוצא מיט דעם, וואָס ער וועט וואַרטן.

אַזעלכע רייד האָבן אַלע זײַנע פֿרײַנד שטאַרק איבערגעשראָקן. זיי האָבן אין אים אַרײַנגעראַדט, אַז ער האָט דאָך זײַן ווײַב אין איר טויטנויט און אַנגסט געגעבן תקיעת־כף און פֿאַר עדות איז ער מקבל קנין געווען, אַז ער וועט נאָכן טויט פֿון זײַן ווײַב נעמען גליקל־כען פֿאַר אַ צווייט ווײַב! דערויף האָט מוהר״ר בער כהן געזאָגט:

— יאָ, דאָס איז טאַקע אמת, אָבער איך האָב דאָס געטאָן, כדי צו באַרויקן און טרייסטן מײַן פֿרוי. חוץ דעם בין איך דעמאָלט געווען אויף אַזעלכע צרות, אַז איך האָב נישט רעכט געווּסט, וואָס איך זאָל טאָן. בעט איך אײַך, זאָל גליקלכען מיר מוחל זײַן מײַן תקיעת־כף. איך וויל איר געבן אַ גרויסן נדן, אַז זי זאָל באַקומען אַזאַ פֿײַנעם מאַן ווי איך בין. אויב חוץ לזה האָט איר מורא, מײַן הויז זאָל פֿאַר אײַך פֿאַרפֿרעמדט ווערן, זאָג איך אײַך: אויב איר האָט אין אײַער משפּחה אַ יונג מיידל, וואָס מע קען מיט איר חתונה האָבן, וויל איך זי נעמען פֿאַר אַ ווײַב און טאָן פֿאַר גליקלכען דאָס, וואָס איך האָב שוין געזאָגט.

אָבער די, וואָס האָבן זיך נאָר געהאַלטן בײַ גליקלכען, דאָס זײַנען געווען, ווי שוין דערמאָנט, ר׳ אַנשיל און זײַן ווײַב מאַטע און איר ברודער ראובֿן ראָטשילד: זיי האָבן קיין שום אַנדערער נישט פֿאַרגונען דעם דאָזיקן שידוך ווי בלויז דער גליקלכען. אפֿשר האָבן זיי מורא געהאַט, אַז אויב עס קומט צו אַן אַנדערן שידוך, מעג עס זײַן אַפֿילו פֿון זייער משפּחה, וועלן זיי אָנווערן זייער גאַנצע חשיבות בײַם מוהר״ר בער כהן אין הויז, ווײַל אין דער אמתן, זײַנען זיי ביז איצט געווען זייער חשוב בײַ ר׳ בער כהן, ממש על פּיהם יצאו ויבֿואו, נאָך זייער מויל איז מען אַרויסגעגאַנגען און אַרײַנגעגאַנגען... דעמאָלט איז בײַ מיר געווען מײַן טאָכטער פֿריידכען. הגם נישט מער ווי צוועלף יאָר אַלט, אָיז זי אָבער געווען זייער גרויס פֿאַר איר

עלטער און אַזוי שיין, אַז צו איר איז קיין גלייכן נישט געווען. איז געקומען צו מיר מײַן ברודער וואָלף און געזאָגט:

— וואָס טוסטו אייגנטלעך? פֿאַר וואָס זיצסטו שטיל? ר׳ בער כּהן נעמט נישט גליקלכען פֿאַר אַ וויב, טאָ וויל איך אים ריידן דײַן טאָכטער.

איך האָב זיך אויסגעלאַכט פֿון מײַן ברודער און דערצו אים נאָך אויסגעזידלט:

— וואָס רעדסטו דאָ? איך זאָל אָנטאָן אַ שאָדן דער יתומה גליקלכען?

אָבער מײַן ברודער האָט מיר געזאָגט און געשווירן, אַז ער וויסט זיכער, ר׳ בער וועט נישט נעמען גליקלכען, און אויב ער נעמט נישט מײַן טאָכטער, אַזוי וועט ער נעמען אַ ווילדפֿרעמדע און זײַן גאַנץ הויז וועט פֿאַר אונדז ווערן פֿארפֿרעמדט. און ווער וואָלט עס זיך נישט גערן מתחתן געווען מיטן מוהר״ר בער כּהן, וואָס האָט געהאַט אַלע מעלות פֿון דער וועלט? אַזוי איז מײַן ברודער געגאַנגען צו בער כּהן און האָט אים גערעדט דעם שידוך. האָט ער געענטפֿערט, אַז ער קען נישט מײַן טאָכטער, נאָר פֿון דעסט וועגן זאָל מען וועגן דעם איבערריידן מיט ר׳ אַנשיל און זײַן וויב, און מיט ר׳ ראובֿנען. און אויב ער קען פּועלן בײַ זיי, אַז זיי זאָלן פּועלן בײַ גליקלכען, זי זאָל אים מוחל זײַן דעם תּקיעת־כּף, וואָס ער האָט געגעבן איר מומע ביילע, וואָלט ער מסכּים געווען. אַז מײַן ברודער האָט גערעדט מיט יענעמס קרובֿים, זײַנען זיי אַבער געווארן מלא חמה און, ווי מען האָט דערצײלט, זאָל מאָטע ראָטשילד האָבן געזאָגט: איידער זי זאָל דערלאָזן, אַז מײַן טאָכטער זאָל נעמען ר׳ בערן, וואָלט איר שוין געווען אַ סך ליבער, אַ ווילדפֿרעמדע זאָל אים נעמען... אַז איך האָב דאָס געהערט, האָב איך מיך מער נישט פֿאַר־נומען מיטן גאַנצן ענין.

דערווײַל האָט בער כּהן געריידט מיט גליקלכען און זי געבעטן, זי זאָל אים מוחל זײַן דעם תּקיעת־כּף, און אַז ער וויל איר געבן אַ גרויסן נדן און אַ פֿײַנעם בחור פֿאַר אַ מאַן. אָבער זי האָט דערפֿון

גאָר נישט געוואָלט וויסן. האָט בער כהן געשריבן צו עטלעכע רבנים און די פֿירגעבראַכט דעם גאַנצן ענין און געבעטן די דערלויבעניש צו מעגן נעמען אַן אַנדערע פֿרוי. אָבער דער גאון פֿונעם בית־דין בײַ דער קלויז אין אַלטאַנא האָט נישט געוואָלט געבן קיין היתר. מען האָט דערציילט, אַז פֿון אַנדערע רבנים האָט ער יאָ באַקומען אַ היתר. האָט ר׳ אַנשיל געזען, אַז דערפֿון וועט זיך נישט אויסלאָזן, בער כהן זאָל נעמען גליקלכען, הגם ער וואָלט גערן געוואָלט דעם שידוך. עס ווײַזט זיך אויך אַרויס, אַז בער כהן האָט פֿון לאַנג שוין געוועגדט זײַן האַרץ צו דער טאָכטער פֿון ר׳ טעוועלע שיף. ער האָט זי טאַקע געזומען און אַיידער ס׳איז אַדורך אַ יאָר האָט ער געהאַט מיט איר אַ זון. און מ׳קען זיך אויסמאָלן וואָס פֿאַר אַ שמחה בער כהן האָט געהאַט מיט דעם זון! נאָר אַ קורצע צײַט פֿאַר דעם איז ר׳ אַנשיל פֿלוצעם געשטאָרבן; פֿריש און געזונט האָט ער זיך אויף דער נאַכט געלייגט שלאָפֿן און, קוים אַ שעה געלעגן אין בעט, אויסגעהויכט זײַן ריינע נשמה. ער איז באַטרויערט געוואָרן פֿון דער גאַנצער קהילה, וואָרן ער איז געווען אַ חשובֿער און גאָטפֿאָרכטיקער מענטש, וואָס זײַנס גלײַכן איז נישטאָ. נאָך דעם בין איך געווען אויפֿן יאָריד אין לײַפּציג. דאָס איז געווען אַן ערך אַנדערטהאַלבן יאָר נאָך דעם ווי בער כהן האָט חתונה געהאַט. זײַנען אַנגעקומען בריוו אין לײַפּציג, אַז בער כהנס ווײַב איז שווער קראַנק, און מיט דער אַנדערער פּאָסט זײַנען שוין געקומען בריוו, אַז זי איז געשטאָרבן. ס׳איז נישט צו באַשרײַבן, וואָס פֿאַר אַ רושם דאָס האָט געמאַכט אין לײַפּציג. נישט לאַנג נאָך דעם האָט ר׳ בער חתונה געהאַט מיט דער שוועסטער פֿון זײַן פֿאַרשטאָרבענער פֿרוי. אין די אַלע זאָכן האָט מוהר״ר שמואל אַרגעלס געהאַט זײַן האַנט אין שפּיל. ער איז געווען גאָר שטאַרק אָנגעזען בײַ בער כהן. שמואל איז נישט לאַנג נאָך דעם, אין אַ פֿרײַטיק־צו־נאַכטס, אין שול, געפֿאַלן חלשות און אין איין מינוט אויסגעאַנגען. קען מען זיך פֿאָרשטעלן, וואָס פֿאַר אַ שרעק ס׳איז באַפֿאַלן די גאַנצע קהילה, אַז עס זײַנען אין אַ קורצער צײַט געשטאָרבן ר׳ אַנשיל, ר׳ שמואל אַרגעלס

און בער כּהנס ווײַבל. צי מײַן קרובֿה ביילע האָט געליטן איבער דעם, וואָס מע האָט נישט געלייגט קיין אַכט אויפֿן תּקיעת־כּף, דאָס ווייסט נאָר איין גאָט. איך און אַלע מענטשן — מיר זײַנען צו שוואַך וועגן דעם צו טראַכטן. מיר קענען נאָר בעטן דעם אייבערשטן, ער זאָל זײַן גרימצאָרן אָפּוועגן פֿון אונדז און פֿון כל־ישׂראל.

בער כּהן האָט נאָך דעם אויסגעגעבן גליקלכען מיט עושר און כּבֿוד. ער האָט זי משדך געווען מיטן זון פֿון רײַכן יהודה פֿון בערלין און, ווי יעדער ווייסט, האָט ער אַלע זייערע ברידער און שוועסטערס אַ סך גוטס געטאָן. איך וואָלט וועגן דעם גאָר נישט געשריבן אין מײַן בוך, אָבער מיר דאַכט זיך, אַז אַווינס איז נישט אַזוי פּשוט און דערפֿון איז צו זען, ווי דאָס מענטשלעכע גליק איז אַזוי פֿאַרענדער־לעך. דעריבער האָב איך מיר געמומען די מי און דאָס וויכטיקסטע דאָ אַריינגעגעבן. מײַן קרובֿה, די צנועה ביילע, האָט פֿאַר איר טויט געמיינט, אַז זי זיצט אויפֿן העכסטן שטאַפּל פֿון גליקזעליקייט, און כּפּי דער מענטשלעכער נאַטור איז עס אויך געווען אַזוי. זי האָט געהאַט פֿאַר אַ מאַן מוהר״ר בער כּהן, וואָס איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ כּהן, אַ בן־טובֿים, אַ מאַן פֿון אַ זייער גוטער משפּחה, זייער רײַך. און געהאַט האָט ער אַ גוט האַרץ און אַ סך גוטס געטאָן. זיי האָבן גוט געלעבט צווישן זיך און, הגם זיי אַליין האָבן נישט געהאַט קיין קינדער, האָבן זיי אָבער געהאַט בײַ זיך די קינדער פֿון פֿייוויש כּהן, זעליגמאַן, און האָבן נישט געמאַכט קיין אונטערשייד, און די ביידע קינדער ליב געהאַט ווי זיי וואָלטן אַרויסגעקומען פֿון זייער אייגן לײַב. דאָס גאַנצע טראַכטן און זאָרגן פֿון מײַן קרובֿה ביילע איז נאָר געווען פֿאַר די ביידע קינדער. ענדלעך האָט זי אַ דאַנק איר קלוגשאַפֿט, אָבער נאָך מער אַ דאַנק גאָטס ווילן דערגרייכט צו מאַכן פֿאַר זעליגמאַנען אַ חתן מיט דער טאַכטער פֿון רײַכן ר׳ הערץ האַנאָוער. איך האָב עס געהערט פֿון איר אייגענעם מויל, אַז דער יונגער מאַן האָט זי געקאָסט העכער פֿופֿצן טויזנט רײַכסטאָלער. וואָס פֿאַר אַ גוט האַרץ האָט געהאַט דער בער כּהן, וואָס האָט זיך געלאָזט אָפּקאָסטן אַזוי פֿיל געלט ווי פֿאַר אַן אייגן קינד, און ער איז דאָך

נאָר געווען זײַן פֿעטער, און ביילע איז געווען זײַן מומע, און פֿאַר דעם מיידל גליקלכען האָבן זיי זיך אויך געוואָלט לאָזן קאָסטן אַזוי פֿיל, אַז דער בחור איז געוואָרן אַ חתן. און עס איז געגאַנגען אַזוי ווי זי האָט געוואָלט. איז איר שמחה נישט געווען צו באַשרײַבן. זי איז געווען אַזוי בכּבֿודיק, אַזוי הויך געשאָצט, ווי קיין שום פֿרוי אין גאַנץ אַשכנז. נאָר בעוונותינו הרבים, ווען דער שטריק איז צו שטאַרק אָנגעצויגן, צעריסט ער זיך: מײַן קרובֿה ביילע האָט אין אירע בעסטע יאָרן געמוזט אַוועק פֿון די איריקע, אויב זי האָט, ווי איך האָב שוין געשריבן, פֿאַרן טויט נאָך געמיינט צו האָבן נחת־רוח פֿון דעם, וואָס איר מאַן בער כהן ווערט נעמען גליקלכען פֿאַר אַ וויב, איז דערפֿון אויך גאָר נישט געוואָרן. וואָס העלפֿט אַבער דער גוטער פֿרוי איר גאַנצע עשירות און דער גאַנצער כּבֿוד, אַז ס׳איז „נישטאָ קיין הערשאַפֿט אין טאָג פֿון טויט״. איר וועט בײַשטיין איר גרויס ענייות און דאָס גוטס, וואָס זי האָט געטאָן. דאָס איז איר איבער־געבליבן פֿון איר גאַנצער עשירות. זי איז אַלט געווען בײַ די איין און פֿופֿציק יאָר. זיי האָבן ווייניק געלט געהאַט, אַפֿילו קיין ניין הונדערט טאָלער נישט בסך־הכּל, און דער אייבערשטער האָט זיי, ווי מע ווייסט, געבענטשט מיט אַזאַ מילדער האַנט און מוהר״ר בער כּהן גרויס עשירות געגעבן און אַ זרע קיימא וואָס וועט בלײַבן ביז ביאת הגואל, ביז משיח וועט קומען, און מרחיבֿ גבֿולו זײַן, וויל ער האָט געהאַט אַ ברייט האַרץ, וואָס מע געפֿינט ווייניק זײַנס גלײַכן.

דאָ שיקט זיך איבערצוגעבן דאָס, וואָס איך האָב געפֿונען אין ספֿר „יש נוחלין עם הגהה״ פֿונעם גאון מוהר״ר ישעיה, וואָס מע האָט מיר פֿירגעזאָגט אויף טײַטש: איין בייז האָב איך געזען אונטער דער זון און זי איז גאָר גרויס פֿאַרן בן־אָדם. ווען דער אייבערשטער האָט איינעם געבענטשט מיט גרויס עשירות, גיטער און קרקעות, ווערט ער ניט זאָט פֿון דער אַ טובֿה. דהיינו, ווען דער מענטש האָלט בײַם שטאַרבן און ער זעט שוין דעם טויט פֿאַר זײַנע אויגן, און ער לאָזט־איבער אַ סך געלט פֿאַר אַנדערע לײַט אָדער פֿאַר זײַנע קינדער,

אַפֿילו אין דער צײַט איז אים דאָס געלט ליבער ווי זײַן פֿאַרשניטענע נשמה. ער טראַכט נישט פֿון איר, ער זאָל איר געבן דאָס, וואָס איר פֿעלט און וואָס זי פֿאַרלאַנגט. ווײַל פֿון זײַן געלט גיט ער גאָר נישט אַוועק פֿאַר צדקה, הקדש און אַנדערע מתנות פֿאַר אָרעמע לײַט. „נאָך דעם קעמל לאָדט מען אויף אים אָרויף זײַן לאַסט", דהײַנו, נאָך זײַן פֿאַרמעגן דערוואַרטן אַלע, די צדקה זאָל גיין פֿאַר אים און אים אָפּהיטן אויף זײַן וועג און אים באַהיטן פֿון אַלע כיתות, פֿון די כיתות מלאכי חבלה און פֿון אַלע חיילות אָנגעלאָדענע מיט צאָרן, וואָס ווילנדיק אַלץ צעשטערן שטעלן זיי זיך אים אין וועג און זײַנען אים מצער מיט אַלע פֿײַניקונגען און וויטיקן, דער אייבערשטער זאָל זיך מרחם זײַן! אויב ער גיט אָבער יאָ צדקה, היטן אים די שומרים אויף זײַן וועג און ברענגען אים צו דעם אָרט, וואָס איז פֿאַר אים אָנגעגרייט, אָן פֿײַניקונגען און אָן וויטיקן. דאָס רובֿ מענטשן נעמען זיך אָבער דאָס ניט צום האַרצן: ווען דער מענטש זעט, אַז דאָס לעבן שיידט זיך אָפּ פֿון אים, טאָרסטו, בן־אָדם, ניט זײַן דער גרעסטער נאַר. פֿאַר וועמען האָסטו געאַרבעט און זיך געמיט דײַן גאַנץ לעבן לאַנג? פֿאַר אַ וועלט, וואָס איז נישט דײַן וועלט, און אַצינדערט, וען דו זעסט ווי די נשמה גייט פֿון דיר אַרויס און דו קענסט דיר קויפֿן עולם־הבא אין איין שעה, און דײַן לוין איז זייער גרויס, וען דו טוסט צדקה, אָבער אָפּילו דעמאָלט ווילסטו גאָר נישט געבן פֿון דײַן געלט, כאָטש דו זעסט, אַז דו מוזסט עס געבן בעל כרחך פֿרעמדע לײַט און די זעלביקע וואָס האָבן זיך נישט באַמיט, און דו גייסט ליידיק אַהין אַוועק, וווּ אַלץ איז אַזוי פֿרעמד, אַזש גאָר נישט געהערט געוואָרן! און אויב דו טראַכסט זיך אין האַרצן, אַז דו האָסט בײַ דײַן לעבן שוין יאָ אַ סך צדקה געטאָן, זאָלסטו זיך היטן פֿאַר אַזעלכע געדאַנקען, ווײַל אין הקומץ משביע את הארי, אַ ברעקל קעז ניט זאָט מאַכן דעם לייב, און אַוודאי איז דאָס נישט גענוג אויפֿן גרויסן, ווײַטן וועג, וווהין דו מוזסט גיין... ווי מיר געפֿינען דאָס אויך אין דער גמרא כּתובות פֿון דעם גרויסן תּנא ר׳ עקיבֿא, וואָס פֿון אים ווייסט יעדער מענטש, וועלכע גוטסערײַען ער

האָט געטאָן אין זײַן לעבן, נאָר אין דער שעה פֿון זײַן טויט האָט ער געזאָגט: „וואָס פֿאַר אַ ווײַטן וועג האָב איך צו גיין און ווי וויניק צירונג האָב איך אויף מיטצונעמען!“ — איז ער אויפֿגעשטאַנען און די העלפֿט פֿון זײַן גאַנצן פֿאַרמעג אַוועקגעגעבן אויף צדקה, כאָטש אונדזערע חז״ל זאָגן, אַז דער מענטש זאָל אַוועקגעבן פֿון זײַן האָב־און־גוטס נישט מער ווי אַ פֿינפֿט חלק. דאָס איז געוועדט געווארן, ווען דער בן־אָדם איז בײַם לעבן פֿריש און געזונט. אָבער ווען ער האָלט בײַם שטאַרבן, מעג ער אַוועקגעבן אַפֿילו אַלץ, כי אָדם קרוב לעצמו, דער מענטש איז נענטער צו זיך אַליין. און איצט זאָל דער בן־אָדם זיך פֿאַרטראַכטן: ר׳ עקיבֿא איז געווען איינער פֿון די שטאַרקסטע טאַנאַנביימער פֿון אונדזער הייליקער תורה, און ער האָט אַזוי געטאָן, וואָס זשע דאַרפֿן הײַנט טאָן פֿשוטע מענטשן? דעריבער זאָל יעדער איינער זײַן אַ קלוגער און אַ באַזיניקטער מענטש און זיך אויסקלײַבן אַ היפֿשן חלק פֿאַר זיך און פֿאַר זײַן נשמה. ווײַל וואָס העלפֿט עס און וואָס גיט עס דער באַטריבטער נשמה, ווען ער לאָזט־איבער פֿאַר זײַנע קינדער דאָס גאַנצע פֿאַרמעגן זײַנס, וואָס איבער אים האָט ער לאַנג געאַרבעט און זיך געמיט? ער ווערט אַרײַנגע־וואָרפֿן אין אַ גרוב, וואָס האָט קיין גרונט נישט, און פֿון זײַן גאַנצן רום ווערט אַ תל. און זײַנע יורשים בלײַבן זיצן אין זײַנע גרויסע, שיינע הײַזער און פֿאַלאַצן, און זיצן זיך דאַרט בריײט, און זינגען אים אויף אַ קול לויבגעזאַנגען, און ער זיצט אַליין אין דעם אומעטיקן גרוב, אין דער פֿינצטער, און זײַן קאָפּ נידערט אין טרויעריקייט ובקול בוכים. זײַנע יורשים עסן פֿון זײַן געלט לויטער קיניגלעכע שפּײַזן, און זײַן שפּײַז איז לויטער ערד... דעריבער, וועמען גאָט האָט געגעבן חכמה און פֿאַרשטענדיקייט — ווײַל אם אין הוא לו מי לו? אויב נישט ער אַליין, ווער זשע זאָל פֿאַר אים טאָן? — און אם לא עכשיו — אימתי? אויב נישט איצט, ווען דען? און הגם דער חכם הגדול האָט געשריבן נאָך אַ סך שטראָפֿרייד און נאָך אַנדערע זאַכן זיסע ווי האָניק, ווײַל איך דאָ מיך אָפּשטעלן, און ווער עס ווײַל מער

דערפון וויסן זאל עס לייענען אין ספר הנ״ל און אין ענלעכע ספרים פון דעם מין.

ליבע קינדער, זייט, למען השם, גאטפארכטיק אין אייערע ערצער! וואס איר האט נישט אויף דער וועלט, וועט אייך דער אייבערשטער כפל כפלים געבן אויף יענער וועלט, וען איר דינט דעם אייבערשטן מיט אייער גאנצן הארצן און מיט אייער גאנצער נשמה, ווי איך האב דאס שוין אפט מאל דערמאנט, און איך וויל וועגן דעם מער ניט שרייבן, כדי ווידער צו קומען צו אונדזער ענין.

*

איך האב נאך דעם פארקנסט מיין טאכטער פריידכען מיטן זון פון דעם רייכן פרנס און מנהיג ר׳ משה בר׳ לייב. און דערווייל האבן מיר געהאט נאך א קליין אומגליק, וואס דער אייבערשטער, זאל ער זיין געלויבט, האט נאך פון אונדז אפגעוועגדט. דהיינו: מיין זון נתן איז געווען, ווי שוין דערמאנט, אין פארבינדונג מיט די נגידים ר׳ שמואל און זיין זון מענדעלע. און גראד דעמאלט האט ער אקצעפטירט פאר זיי א סך וועקסלען. א טייל פון זיי איז שוין באלד געווען פעליק, און א טייל פון זיי האט נאך געהאט צו „לויפן״. מיין זון נתן איז געווינט געווען, אז אידער די וועקסלען ווערן פעליק זאל ער וועגן זיי באקומען, אבער גראד דעמאלט האט ער פון זיי נישט באקומען נישט קיין בריוו און נישט קיין דערמאן־צעטלען. ענדלעך איז געקומען א טרויעריקע ידיעה: אז ר׳ שמואל און זיין זון זיינען אינגעזעצט געווארן אין תפיסה. אז די דאזיקע ידיעה איז אנגעקומען אין האמבורג, האט מען אין גאנצן אפגעשטעלט דעם קרעדיט, וואס מיין זון נתן האט געהאט און יעדער איינער, וואס האט פון אים געהאט א וועקסל, אויסגעשטעלט פון די אויבן דערמאנטע גבירים אדער אויך פון אנדערע, האט געדריקט, אז מ׳זאל אים תיכף באצאלן. טא וואס האט מען געזאלט טאן? מיין זון האט געהאט אויף זיין האלדז אזוי פיל וועקסלען און דערצו זיינען נאך צוגעקומען אנדערע וועקסלען, וואס ער האט געמוזט אקצעפטירן. דאך האט ער קיין אינציקן נישט ג־

לאָזט פראָטעסטירן. ס׳איז געווען פֿאַרן יגריד אין לײַפּציג און מײַן זון נתן האָט געמוזט אַהינפֿאָרן. האָט ער, נעבעך, באַצאָלט וואָס ער האָט געקענט צאָלן און איז געפֿאָרן מיט אַ באַטריבטן האַרץ קיין לײַפּציג, נאָך דעם ווי ער האָט פֿאַרזעצט אַלע זילבערנע און גילדערנע כלים... ביים אַוועקפֿאָרן האָט ער צו מיר געזאָגט:

— מײַן ליבע מוטער, איך גיי אַצינד אַוועק פֿון דיר און גאָט ווייסט ווי אַזוי מיר וועלן זיך ווידער טרעפֿן. איך האָב נאָך עטלעכע טויזנטער צו באַצאָלן. בעט איך דיך, זײַ מיר בײַהילפֿיק מיט וויפֿל דו קענסט. איך ווייס, אַז די גבֿירים וועלן אונדז נישט פֿאַרלאָזן.

אַזוי איז מײַן זון נתן מיט זײַן חבֿרותא געפֿאָרן קיין לײַפּציג און באַלד, זונטיק און מאָנטיק, האָט זיך אָנגעהויבן מײַן צרה מיטן הייבן וועקסלען. איך האָב געטאָן, וואָס איך האָב נאָר געקענט; פֿאַרזעצט אַלץ וואָס איך האָב געהאַט און מיך פֿאַרבאָדן אין חובֿות ביז איבערן קאָפּ, אַז איך האָב מער שוין נישט געקענט. פֿרײַטיק האָב איך נאָך געהאַט צו צאָלן פֿינף הונדערט רײַכסטאָלער, אָבער איך האָב זיי נישט געקענט צונויפֿברענגען. איך האָב נאָך געהאַט גוטע וועקסלען אויף חשובֿע באַלעבאָטים אין האַמבורג, וואָס איך האָב געוואָלט פֿאַרקויפֿן אויף דער בערזע. מיט אַ שווערן געמיט בין איך אַרומגע־גאַנגען איבער דער גאַנצער בערזע, כדי צו געבן די וועקסלען די מעקלערס. אָבער נאָך דער בערזע האָבן מיר די מעקלערס צוריקגע־בראַכט די וועקסלען, ווײַל קיינער האָט זיי נישט געוואָלט אָנקוקן. אַזוי בין איך געווען שטאַרק באַטריבט. גאָט האָט מיר אָבער ענדלעך געהאָלפֿן און איך האָב באַצאָלט די פֿינף הונדערט רײַכסטאָלער. און שבת האָב איך באַשלאָסן זונטיק אין דער פֿרי צו פֿאָרן קיין לײַפּציג; וועל איך דאָרט זען, אַז אונדזערע גבֿירים האָבן געשיקט אָנווײַזונגען קיין לײַפּציג, וועל איך זיך תיכף אומקערן צוריק קיין האַמבורג; וועלן זיי אָבער ניט שיקן קיין אָנווײַזונגען, וועל איך פֿאָרן פֿון לײַפּציג קיין ווין צו מײַן מהותן ר׳ שמשון, וואָס איז אויך געווען אונדזער גע־טרײַער פֿרײַנד, און ער וועט אונדז זיכער קענען אַרויסהעלפֿן אין אונדזער געלט. איך האָב געבעטן מײַן ברודער וואָלף, ער זאָל מיט

מיר מיטפֿאָרן, און אַזוי זײַנען מיר זונטיק, מיט אַ געדונגענעם וואָגן, אַוועקגעפֿאָרן פֿון האַמבורג קיין לײַפּציג. נאָענט צו לײַפּציג בין איך געבליבן אין אַ דאָרף און האָב געשיקט אַ שליח אין דער שטאָט, מיטנע קינדער זאָלן צו מיר אַרויסקומען. וועז זיי זײַנען געקומען, האָבן זיי מיר איבערגעגעבן, אַז די קצינים זײַנען אַרויסגעלאָזט געוואָרן פֿון אַרעסט און האָבן געשיקט אַנווײַזונגען צו באַצאָלן בכבֿוד זייערע וועקסלען. אַז איך האָב דאָס דערהערט, האָב איך מיך ווידער אויפֿגעזעצט אויף אַ וואָגן און ערב שבת קודש, פֿאַר ליכט־בענטשן, זײַנען מיר ווידער געווען אין דער היים. אַזוי בין איך אין זעקס טעג געפֿאָרן קיין לײַפּציג און פֿון לײַפּציג ווידער קיין האַמבורג. זאָל איך נאָך באַשרײַבן די שמחה פֿון מיטנע קינדערלעך, נעבעך, ובפֿרט פֿון מיין שנור מרים, מײַן זון נתנס ווײַב? מיר זײַנען אַוועקגעפֿאָרן אין אזא געדריקטער לאָגע, אַז מיר האָבן געמיינט, מיר וועלן זיך אַזוי פֿשוט צוריק נישט באַגעגענען. דער אייבערשטער האָט אונדז אָבער ממש פֿהרף עין געהאָלפֿן, געלויבט זאָל זײַן דער אייבערשטער! הגם די קצינים האָבן אונדז באַצאָלט אַלע הוצאות, וועלן זיי אונדז אָבער זייער גאָנץ לעבן נישט באַצאָלן די בהלות, צרות און דאָגות, וואָס מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין. זאָל זיך דער אייבערשטער ווײַטער איבער אונדז מרחם זײַן און געבן מיט זײַן האַנט אונדזער טאָג־טעגלעך ברויט בכבֿוד. אַזוי איז דאָס, דאַנקען גאָט, אונדז גוט אָפּגעלאָפֿן.

נאָך דעם האָב איך חתונה געמאַכט מײַן טאָכטער פֿרײַדכן מיטן זון פֿון מוהר״ר משה בן לייב אַלטאַנאַ. די חתונה איז געווען זייער אַ חשובֿע און זי איז פֿאַרגעקומען אין אַלטאַנאַ, תוך ששון ושמחה. נאָך דעם איז געקומען די צײַט פֿון דער חתונה פֿון מײַן זון משה און איך האָב געשריבן צום מחותן ר׳ שמשון בײַערסדאָרף, אַז איך גרײַט מיך שוין צו פֿאָרן צו דער חתונה. אָבער דער מחותן ר׳ שמשון האָט מיר געענטפֿערט, אַז עס וועט פֿאַר אים נישט מעגלעך זײַן צו פֿראָווען צו דער צײַט די חתונה: אַז גאָט האָט אים באַשערט אויסצוגעבן זײַן יינגסט קינד, וויל ער מאַכן די חתונה אין זײַן אַלטן הויז און ער האָט צוליב דעם אַנגעהויבן בויען אַ נײַ הויז; אַז דאָס וועט פֿאַרטיק

זײַן, וועט ער מיר שרײַבן, מיר זאָלן קומען, און ער וועט זי אָפּריכטן מיט עושר וכבֿוד. דאָס בויען זײַן נײַ הויז איז אָבער נישט געווען די איינציקע סיבה. די הויפּט־סיבה איז געווען, וואָס דער מאַרקגראַף פֿון ביירויט האָט זיך גענומען אַ נייַעם בעל־יועץ, וועלכער האָט זיך באַצויגן צו מײַן מחותן ר׳ שמשון נאַר ווי אַ המן, גרייט להשמיד ולהרוג. דאָס האָט אים שטאַרק ווי געטאָן, אַזוי אַז ער האָט נישט געווווסט, ווהין זיך צו קערן און וועגדן. דערצו האָט ער נאָך געהאָט זײַן גאַנץ פֿאַרמעגן בײַם דופֿוס. דערפֿאַר האָט ער נישט געמאַכט די חתונה צו דער צייַט. אָבער דער אייבערשטער, וואָס האָט געזען די גוטסקייט, וועלכע איז געקומען פֿון זײַן הויז, באַוונדער ווי ער פֿלעגט אויפֿנעמען בײַ זיך אורחים, סײַ רײַכע, סײַ אָרעמע, און וואָס פֿאַר אַ טובֿות ער האָט געטאָן, יידן פֿון דער גאַנצער מדינה ממש אויסגעהאַלטן, און וואָס פֿאַר אַ גוטס ער וואָלט נאָך געקענט טאָן — דער רבונו של עולם האָט אין זײַן באַרעמהאַרציקייט און גרויס גנאַד צו נישט געמאַכט אַלע בייזע מחשבֿות פֿון דעם דאָזיקן המן און זיי אין־בערגעקערט צום גוטן, אַזוי אַז דער רשע איז געוואָרן דערנידעריקט און מײַן מחותן איז פֿון טאָג צו טאָג אַלץ העכער אַרויפֿגעקומען. ס׳איז נישט צו באַשרײַבן, ווי אַ ייִד איז עס געווען אָנגעזען בײַ אַ שרה. זאָל אים דער אייבערשטער אַזוי דערהאַלטן ביז משיח וועט קומען! עס האָט אָבער געדויערט נאָך אַ גאַנץ יאָר ביז מיר האָבן געקענט פֿראָווען די חתונה. און מיט דעם וויל איך פֿאַרענדיקן מײַן פֿינפֿטן בוך.

ס ל י ק ס פֿ ר ח מ י ש י

סוף פונעם פינפטן בוך

בוך

6

און מיט דעם וויל איך אָנהייבן מײַן זעקסט בוך. איך האָב אין אים געוואָלט געפֿינען מײַן גאַנץ פֿאַרגעניגן מיטן שילדערן די לאַגע, וואָס איך האָב די גאַנצע פֿערצן יאָר אויסגעמיטן. מע האָט מיר גע־ רעדט אַ סך שידוכים, בפֿירוש די יחוסדיקסטע פֿון גאַנץ אַשכנז. אָבער אַזוי לאַנג ווי איך האָב געקענט האָב איך געטראַכט, אַז איך קאָן גוט אויסקומען מיט דעם, וואָס מײַן מאַן האָט מיר איבערגע־ לאָזט, און עס איז מיר אויפֿן געדאַנק נישט געקומען צו בײַטן מײַן שטאַנד. נאָר דער אייבערשטער האָט געוויס געזען מײַנע פֿילצאָליקע זינד און עס האָט זיך מיר נישט איינגעגעבן צו נעמען אַ מאַן דע־ מאָלט, ווען עס זײַנען מיר געערעדט געוואָרן שידוכים. דורך וועלכע איך און מײַנע קינדער וואָלטן געקענט זײַן גליקלעך און איך וואָלט געקאָנט אויף מײַן באַטריבטער עלטער, נאָך מײַנע שווערע יאָרן אַר־ בעטן, געניסן פֿון אַ רויקן מצבֿ. דאָס איז דעם גרויסגיטיקן גאָט נישט ווויל געפֿעלן און מסתּמא איבער מײַנע גרויסע זינד האָט ער מיר געלאָזט אָננעמען דעם באַשלוס אײַנצוגיין אויפֿן שידוך, וועגן וועלכן איך וועל בריייטלעך שמועסן. בײַ דעם אַלעמען דאַנק איך אָבער און לויב מײַן באַשעפֿער, וואָס וויזט מיר אַרויס אין מײַן שטראָף מער חסד און רחמים ווי איך, די אומווערדיקע, זינדיקע פֿרוי, בין עס ווערט. און דער גרויסער גאָט שענקט מיר די גנאָד און באַרעמהאַר־ ציקייט, און לערנט מיך געדולדיקייט אין אַלע מײַנע צרות. אים דאַנק

איך און לויב תמיד. און איך וואלט דאס געדאַרפט טאָן מיט גרויסע תעניתים אדער אַן אַנדער גרויסער תשובה, וואס איך בין אים שול־דיק. מיינע גרויסע דאגות און דאס זיין אין אַ פרעמדן לאַנד און נאָך אַנדערע צרות האָבן מיר אָבער דאס נישט געלאָזט אַזוי טאָן. איך וויים גאָנץ גוט, אַז אַזעלכע אַנטשולדיקונגען וועלן גאָר ווייניק העלפֿן ביים אייבערשטן, דעריבער שריב איך דאס מיט אַ ציטערדיקער האַנט און מיט הייסע, ביטערע טרערן. עס שטייט דאָך, אז מע דאַרף דינען גאָט בכל נפשך ובכל מאודך. דערפאַר געהערט זיך עס, אַז דער זינדיקער מענטש זאָל נישט הויך שאַצן זיין גוף און זיין געלט, נאָר זאָל דעם אייבערשטן דינען. און אַלע תירוצים זיינען בלויז נישטי־קייטן. איך בעט גאָט דעם אַלמעכטיקן, ער זאָל מיר טאָן דעם חסד און געבן כוח, איך זאָל נישט עפּעס אַנדערש טראַכטן ווי נאָר גאָט צו דינען, און נישט קומען צו גאָט אין מיינע קויטיקע קליידער, אַזוי ווי עס הייסט — ושוב יום אחד לפני מיתתך — טו תשובה אַ טאָג פֿאַר דיין טויט. מיר ווייסן אָבער נישט, ווען עס קומט דער טאָג פֿון שטאַרבן. דערפאַר, וויל דער מענטש וויים דאס נישט, איז ער מחויב יעדן טאָג תשובה צו טאָן. אָט אַ דאס וואָלט איך אויך געדאַרפט טאָן און באַטראַכטן, הגם איך האָב פֿאַר מיר געהאַט אַ נאַרישן תירוץ: איך האָב געוואָלט צו ערשט פֿאַרזאַרגן אַלע מיינע יתומימלעך און דערנאָך פֿאַרן קיין ארץ־ישראל. דאס וואָלט איך געווען גאָנץ גוט געטאָן, באַוונדער ווייל מיין זון משה איז שוין געווען אַ חתן און איך וואָלט דערנאָך בלויז געהאַט צו פֿאַרזאָרגן מיין יינגסטע טאָכטער, די יתומה מרים. אַזוי וואָלט איך, זינדיקע, נישט געווען געדאַרפט נע־מען קיין צווייטן מאָן. צו ערשט געבן אַ מאָן מיין טאָכטער מרים און דערנאָך וואָלט איך געווען געדאַרפט טאָן אַלץ, וואס עס געשיקט זיך פֿאַר אַ כשרער, פֿרומער, יידישער פֿרוי, און פֿאַרלאָזן אַלע נישטי־קייטן פֿון דער דאָזיקער וועלט, און מיט דעם ביסעלע, וואס איז מיר נאָך פֿאַרבליבן, פֿאָרן אין הייליקן לאַנד. דאָרטן וואָלט איך געווען געקענט לעבן ווי אַ כשרע יידענע און די דאגות און צרות פֿון מיינע קינדער און מיינע פֿרינד, און די נישטיקייטן פֿון דער וועלט

וואָלטן פֿאַר מיר קיין עול נישט געווען. און דאָרטן וואָלט איך געקענט דינען דעם אייבערשטן מיט מײַן גאַנצער נשמה און מיט מײַן גאַנצער קראַפֿט. אָבער, ווי שוין געזאָגט, האָבן מײַנע זינד געווירקט, אַז דער אייבערשטער האָט מיך געבראַכט אויף אַנדערע מחשבֿות און מיך נישט געהאָלטן פֿאַר ווערדיק צו דעם. און איצט וועלן מיר ווידער אָנהייבן דאָרט, ווו מיר האָבן געהאָלטן.

עס האָט געדויערט אַ גאַנץ יאָר איידער איך האָב מיך געקענט פֿאַרנעמען מיט דער חתונה פֿון מײַן זון משה. דערווײַל האָבן מיך געטראָפֿן פֿאַרשיידענע עגמת־נפֿשן און צרות, טיילווײַז פֿון מײַנע קינדער, וואָס האָבן מיך שוין פֿריִער אָפּגעקאָסט אַ סך געלט, וואָס וועגן דעם איז נישט נייטיק צו שרײַבן. דאָס זײַנען דאָך מײַנע ליבע קינדער, איך בין זיי אַלץ מוחל, סײַ די וואָס האָבן מיך געקאָסט אַ סך געלט, סײַ די וואָס האָבן מיך גאָר נישט געקאָסט, ווען איך בין אזוי אַראָפּ פֿון מײַן פֿאַרמעגן. דערצו האָב איך נאָך געפֿירט אַ גרויס געשעפֿט און געהאַט אַ סך קרעדיט בײַ יידן און ניט־יידן. דעריבער האָב איך מיך שטאַרק אָנגעליטן, געפֿאָרן אויף די יאָרידן זומער אין די היצן אוןווינטער אין רעגן און שניי, און געשטאַנען גאַנצענע טעג אין מײַן געוועלב. און ווײַל ס׳איז מיר איבערגעבליבן גאָר ווייניק פֿון מײַן פֿאַרמעגן, איז מיר געווען ביטער און זויער, וואָרן איך האָב אַלץ געטראַכט, ווי אַזוי אַרויסצוקומען מיט כּבֿוד, און חלילה נישט אָנליגן זיך אויף די קינדער, און נישט צו דערלעבן צו זײַן אָנגעווויזן אויפֿן טיש פֿון מײַנע פֿרײַנד. וואָלט דאָס זיך געווען געטראָפֿן בײַ מײַנע קינדער, וואָלט מיר דאָס נאָך מער ווי געטאָן ווי בײַ פֿרעמדע, ווײַל די קינדער וואָלטן זיך אפֿשר פֿאַרזינדיקט קעגן מיר, און דאָס וואָלט מיר תמיד געווען ערגער ווי דער טויט. אָבער לסוף האָב איך שוין מער ניט געקענט אַריבערטראָגן די גרויסע מאַטערנישן און דאָס אַרומלויפֿן איבער דער שטאָט, כאָטש איך האָב דאָס נישט געוואָלט אין אָכט. הגם איך בין געשטאַנען מיט גרויסע געשעפֿטן און געהאַט, ווי שוין געזאָגט, קרעדיט, האָב איך אַלץ זיך געשראָקן, אַז עטלעכע באַלנס סחורה אָדער חובֿות זאָלן, חלילה, נישט פֿאַרפֿאַלן ווערן און

איך זאָל אָנזעצן, און מײַנע קרעדיטאָרן זאָלן אָנווערן זייער געלט, וואָס וואָלט געווען אַ גרויסע חרפה פֿאַר מיר און פֿאַר מײַנע קינדער און פֿאַר מײַן מאַן אונטער דער ערד. אין יענער צײַט האָב איך אַנגעהויבן חרטה צו האָבן אויף דעם, וואָס איך בין נישט אײַנגעגאַנגען אויף אײנעם פֿון די גוטע שידוכים, וואָס מע האָט מיר געגעדט, וויל איך וואָלט דאָך געקענט פֿאַרבעסערן מײַן עלטער אין עושר וכבֿוד, און אפֿשר וואָלט איך דורך דעם געקענט ברענגען נוצן מײַנע קינדער. אָבער אַלע חרטות העלפֿן גאָר נישט — עס איז געווען צו שפּעט. גאָט האָט דאָס נישט געוואָלט און צו מײַן שלימזל מיר אַרײַנגעגעבן אַנדערע מחשבֿות, ווי איך וועל דאָ ווײַטער דערציילן.

געשען איז דאָס אין יאָר תנ״ט. דאָס איז אין יאָר 5459 (1699). איך האָב שוין דערמאָנט, אַז איך האָב געוואָלט חתונה מאַכן מײַן זון משה. עס איז אָבער, ווי שוין געזאָגט, נישט געקומען דערצו. דערווײַל האָב איך באַקומען פֿון מעץ, פֿון מײַן מחותן משה, אַ בריוו וואָס איז געווען געשריבן דעם פֿופֿצנטן סיוון תנ״ט. אין דעם בריוו איז געשטאַנען, אַז ר׳ הירץ לוי איז געוואָרן אַן אַלמן, און אַז ער איז אַ חשובֿער ייִד, אַ למדן, אַן עושר און פֿירט אַ גרויס הויז. קורץ, ער האָט שטאַרק געלויבט דעם מאַן און נאָך דעם אַלעמען האָט מען געקענט מיינען, אַז דאָס אַלץ איז אמת. אָבער אָדם יראה לעינים והמקום יראה בלבֿ, דער מענטש זעט נאָכן אָנבליק, אָבער גאָט זעט אינעם האַרצן. איך האָב באַקומען דעם בריוו גראָד דעמאָלט אין די הענט, ווען איך האָב איבערגעטראַכט וועגן מײַנע צרות. איך בין דעמאָלט געווען אַ פֿרוי פֿון פֿיר און פֿופֿציק יאָר, האָב געהאַט קינדער און מײַן גאַנץ לעבן האָב איך געהאַט אויסצושטיין זאָרגן. אויב עס איז אַזוי, האָב איך געקענט פֿאַרבעסערן רויק מײַן עלטער אין אַזאַ קהילה קדושה ווי מעץ, וועלכע האָט דעמאָלט געהאַט אַ שם, און דאָס וואָלט ווייל געווען פֿאַר מײַן נשמה. האָב איך זיך פֿאַרלאָזן אויף מײַנע קינדער, וויל זיי וואָלטן מיר נישט צוגעראָטן, ווען עס וואָלט נישט געווען פּאַסיק פֿאַר מיר. און מײַן אידעם האָב איך געענטפֿערט, אַז איך בין שוין פֿערצן יאָר אַלמנה און האָב קיין מאָל נישט בדעה געהאַט

נאָך אַ מאָל חתונה צו האָבן. הגם די גאַנצע וועלט ווייסט, אַז איך האָב געקענט מאַכן די גרעסטע און חשובֿסטע שידוכים אין גאַנץ אַשכנז. איך האָב זיך אַבער קיין מאָל נישט געוואָלט אַנטשליסן. דאָך, נישט געקוקט אויף דעם, האָב איך איצט ביי מיר באַשלאָסן דאָס צו טאָן, וויל ער ראָט מיר אַזוי שטאַרק צו, און אויך מיין טאָכטער אסתר וועט מיך אויך צורוידן.

דערויף האָט מיר מיין טאָכטער אסתר געשריבן אַלץ, וואָס זי האָט געוווסט און וואָס זי האָט פֿאַרויסגעזען. וועגן באַטרעף פֿון נדן האָבן מיר זיך לאַנג נישט געפילפולט. איך האָב מיין מאַן ממש אַלץ געגעבן, וואָס איך האָב געהאַט, און מיין מאַן האָט מיר פֿאַרזיכערט בכתב, אַז אויב איך וועל צו ערשט שטאַרבן, וועלן מיינע יורשים צוריקבאַקומען מיין געלט; אויב אָבער מיין מאַן שטאַרבט פֿריער, באַקום איך פֿינף הונדערט רייכסטאָלער מער ווי מיין נדן, וואָס האָט באַטראַפֿן פֿופֿצן הונדערט רייכסטאָלער. מיין טאָכטער מרים איז אַלט געווען עלף יאָר. האָט מיין מאַן פֿאַרזיכערט בכתב, זי צו האַלטן אומ־זיסט ביי זיך ביז זי וועט חתונה האָבן. וואָלט איך געהאַט מער געלט, וואָלט איך עס געגעבן מיין מאַן. וויל איך האָב מיר געטראַכט אַז מיין געלט קען איך נישט האַלטן אויף אַ בעסערן און אַ זיכערערן אָרט ווי ביי מיין מאַן. דערצו האָב איך אויך געמיינט, אַז איך טו מיט דעם אַ טובֿה מיין טאָכטער מרים: זי האָט דערפֿון גאָר נישט באַדאַרפֿט פֿאַרצערן און איר געלט איז געלעגן אויף צינדזן, חוץ דעם האָט מיין מאַן געהאַט אַ גוטן שם ווי אַ סוחר אין געשעפֿטן. ווער ווייסט, וואָס איך קען נאָך ברענגען אין געשעפֿט פֿאַר מיינע קינדערי אָבער — רבות מחשבות בלבֿ איש וכו', פֿיל טראַכטענישן זיינען דאָ אין מענטשנס האַרצן, און יושבֿ בשמים ישחק, דער וואָס זיצט אין הימל — לאַכט. דער אייבערשטער האָט פֿון אַלע מיינע מחשבֿות און פּלענער זיך אויסגעלאַכט. ביים אייבערשטן איז פֿון לאַנג שוין געווען באַשלאָסן וועגן מיינע צרות און פֿאַרלוסטן, כדי מיך צו שטראָפֿן פֿאַר מיינע זינד. איך האָב אָבער געגלויבט אין די מענטשן: איך וואָלט נישט געטאָרט טראַכטן פֿון נעמען אַן אַנדערן מאַן, וואָרן אַ צווייטן

חיים האָמיל וואָלט איך קיין מאָל נישט געקענט קריגן. איך האָב באַדאַרפֿט בלײַבן זיצן בײַ מײַנע ליבע קינדערלעך און נעמען פֿאַר ליב דאָס גוטס און בייז, ווי דער אייבערשטער האָט עס געוואָלט. איך האָב געדאַרפֿט אויסגעבן מײַן יתומה מרים און דערנאָך, ווי שוין דערמאָנט, פֿאַרן אין הייליקן לאַנד. נו, דאָס זײַנען אַלץ זאַכן, וואָס זײַנען פֿאַרבײַ, און וואָס ס׳איז געשען, דאָס לאָזט זיך מער נישט איבערבײַטן. איצט דאַרף איך נאָך בעטן גאָט, איך זאָל הערן און זען גוטס בײַ מײַנע קינדער. און וואָס אָנבאַלאַנגט מיך, נעם איך אַלץ אָן מיט ליבשאַפֿט פֿון דעם אייבערשטן, דעם גרויסן גאָט, און דער גרויסער און גערעכטער גאָט זאָל מיר נאָר געבן געדולד, אַזוי ווי ער האָט דאָס ביז איצט געטאָן, און איך זאָל מיך אויסקויפֿן פֿון מײַנע זינד. וויל איך נעם אָפֿט אײַן דאָס געטראַנק פֿון מײַן רופֿא, ווי דאָס שטייט אין ערשטן בוך.

דער קנס איז געלייגט געוואָרן, אָבער בסוד גדול, וויל איך האָב עס נישט געוואָלט מפֿורסם מאַכן. דאָס שטײַערגעלט, וואָס איך וואָלט געווען באַדאַרפֿט צאָלן דעם שטאָטראָט, וואָלט מיך געקאָסט א סך הונדערטערס. אין האַמבורג קען מיך יעדער, אַלע סוחרים, וואָס האָבן מיט מיר געהאַנדלט, האָבן געמיינט, נישט אַנדערש, איך פֿאַרמאָג א סך טויזנטער מײַן אייגנס. דערווײַל האָב איך געזען פֿון מײַנע סחורות און אַנדערע זאַכן צו מאַכן געלט, פֿאַרקויפֿן און מיטן געלט באַצאָלן מײַנע חובֿות. אַזוי אַז, געלויבט צו גאָט, ווען איך האָב פֿאַרלאָזט האַמבורג, בין איך קיין שום מענטשן נישט, סײַ יידן, סײַ ניט־יידן, אַפֿילו קיין אײַן טאָלער ניט שולדיק געבליבן. און דערפֿאַר דאַנק איך טאָקע גאָט, וואָס האָט מיר אַזאַ גרויסן חסד געטאָן.

מײַנע קינדער, שוועסטער און בריידער, אויך מײַנע פֿרײַנד, האָבן פֿון פֿריער יא געוווסט וועגן דעם שידוך. איך האָב מיך מיט זיי באַראָטן. און הגם אַלע האָבן מיך דערצו צוגערעדט, איז מיר דער שידוך אומגליקלעך אויסגעפֿאַלן, ווי איך וועל דאָס ווײַטער דערציילן,

פי כאשר יגורתי יבוא אלי[1], וויל די אנגסט וואס איך האב געאנגסט איז מיר אנגעקומען. אז איך האב געהאלטן בײם טאן דעם שידוך, האב איך מורא געהאט, אז אויב איך וועל נאך לענגער אזוי זיצן, וועל איך אנווערן אל דאס מיניקע און ליידן חרפות, וועלכע וועלן ברענגען שאדן אנדערע לײט, סײ יידן, סײ ניט־יידן, און וועל מוזן אנקומען צו מיינע קינדער. דאס אלץ האט מיר אבער נישט געהאלפן. איך האב געמוזט ארײנפאלן צו א מאן אין די הענט און דערלעבט די זעלביקע חרפות, פאר וועלכע איך האב זיך אזוי שטארק געשראקן. און הגם איך קען גאר נישט טאן דערצו, אזוי איז מײן מאן, מיט וועמען איך האב געהאפט צו לעבן אין עושר און אין כבוד. חוץ לזה געפין איך זיך הײנט אין אזא מעמד, אז איך וויס נישט, צי איך וועל האבן, ווען איך וועל גאנץ אלט זײן, א בעט אויף אי־בערצונעכטיקן און א שטיקל ברויט. און דאס וואס איך האב זיך געזארגט, עס זאל נישט קומען איבער מיינע קינדער, קען איצט קומען איבער מיר. איך האב געמיינט, אז מיט דעם, וואס איך נעם א מאן, וועלכער איז טיכטיק און א גרויסער געשעפטסמאן, וועל איך העלפן מיינע קינדער און דורך אים וועלן זיי קומען צו גרויסע גע־שעפטן. צום באדויערן איז בעוונותינו הרבים געשען דאס פארקער־טע. מײן זון נתן האט אנגעווויזן עטלעכע הונדערטערס, וואס מײן מאן איז אים נאך אלץ שולדיק, און דורך מײן מאן איז ער האלב רוינירט געווארן. זײנע וועקסלען וואלטן געקומען צום פראטעסט, ווען דער אייבערשטער, געלויבט זאל ער זײן, וואלט אים נישט באַ־שיימפערלעך באהיט און געהאלפן.

מײן טאכטער מרים האב איך געוואלט א טובה טאן, זי זאל איר געלט קענען ארײנלייגן, אבער גראד האב איך דורך דעם זי ארײנ־געשלעפט אין גרעסטן בראך. נאר דער אייבערשטער האט גנעדיקלעך פארהיט, ווי איך וועל דאס וויטער דערציילן. אזוי ארום, מיינע האַרצליבע קינדער, איז צו וען, אז איך האב אלץ גוט איבערגע־

---

[1] איוב ג, כ"ה („ואשר יגרתי יבא לי").

טראַכט און באַקלערט, אַבער אַלץ וואָס איך האָב געמיינט, אַז ס׳איז גוט געטאָן, איז דווקא אויסגעפֿאַלן צום ערגסטן. דעריבער קען איך נישט טראַכטן אַנדערש, אַז אין דעם זינען שולדיק מיינע ביטערע עבֿירות. און וואָס, מיינע האַרצליבע געטרייַע קינדער, זאָל איך וועגן דעם אַ סך זאָגן אָדער שרייַבן? אין חדש תּשׁרי, נישטאָ קיין נייַס אונטער דער זון. איך בין נישט איינע אַליין, וואָס איר איז אַזוי געגאַנגען. פֿאַראַנען נאָך אַ סך אַנדערע, וואָס זינען געווען פֿרימער און בעסער פֿון מיר, אַז איך בין נישט ווערט צו גיין אין זייערע פֿיס־טריט.

אַזוי ווי דאָס ווערט דערציילט אין דער מעשׂה, וואָס קומט דאָ, און אַזוי ווי דאָס איז אַ וואָרע מעשׂה, זאָל עס אויך מיט מיר טרעפֿן, ווי דאָס האָט געטראָפֿן מיטן פֿרומען מלך, וואָס אויב איר ווילט זיין קלוג און אַלץ איבערטראַכטן, מוזט איר אַליין זיך מודה זיין, אַז די מעשׂה איז אַן אמתע מעשׂה. און וויל מענטשן האָבן ליב עפּעס נייַס, אזוי האָב איך די דאָזיקע מעשׂה פֿאַרטייטשט פֿון לשון קודש. פֿון איר איז צו זען, אַז אַפֿילו חשובֿע, פֿרומע מענטשן מוזן אַ סך אויסשטיין. און דער אייבערשטער, וואָס העלפֿט דיר, זאָל אויך אונדז העלפֿן ושמחנו כימות עניתנו[2], און ווי אין טעג, וועלן דו האָסט אונדז געפֿיניקט, זאָלסטו אונדז דערפֿרייען, אָמן, אָמן!

*

און דאָס איז די מעשׂה פֿון אַ מלך, וואָס האָט געווינט אין די אַראַבישע לענדער. ער איז געווען אַ מעכטיקער מלך און האָט געהייסן ידידיה. ער האָט געהאַט אַ סך וויבער, ווי דאָס איז דעמאָלט געווען דער שטייגער אין די אָריענטאַלישע לענדער. ער האָט אויך געהאַט מיט זינען וויבער אַ סך קינדער. דער קיניג האָט זיי אַלע זייער ליב געהאַט און זיי געלאָזט דערציען ווי פרינצן און פֿרינצעסינס. צווישן די קינדער האָט ער געהאַט אַ זון, וואָס איז געווען דער

[2] תהילים צ, ט״ו.

שענסטער פֿון אַלע קינדער. און אים האָט דער קיניג מער ליב געהאַט ווי אַלע אַנדערע און דערפֿאַר האָט ער נישט געוואָלט זען די ניט־שיינע שטיק, פֿון וועלכע עס איז אַרויסגעקומען אַ סך בייז, ווי איר וועט וויַטער הערן. דער דאָזיקער זון האָט געהייסן אַבדון. דער דאָזיקער אַבדון האָט געהאַט אַ שוועסטער, וואָס איז אויך געווען זייער אַ שיינע און געפֿון האָט מען זי די שיינע דאַנילאַ. דער קיניג האָט געהאַט נאָך אַ זון, וואָס האָט געהייסן עמוניש. האָט דער עמוניש זיך פֿאַרליבט אין דער שיינער דאַנילאַ. אָבער ער האָט נישט באַקומען די מאַכט איבער איר און האָט זיך אויך קיינעם נישט אָנפֿאַרטרויט, ווייל ער האָט מורא געהאַט פֿאַרן קיניגס צאָרן, כאָטש דער קיניג האָט אים אויך זייער ליב געהאַט און אים געהאַלטן אויף הויכע פּאָסטנס. אָבער עמוניש האָט גאָר נישט געטאָרט זאָגן (וועגן זײַן ליב־שאַפֿט). אַזוי איז אַוועק אַ שטיק צייט און דער עמוניש האָט זיך אַזוי אויסבאַהאַלטן מיט זײַן ליבע, אַז ער איז געוואָרן אָפּגעמאָגערט און אָפּגעצערט. דאָס האָט דערפֿילט איינער פֿון זײַנע באַגלייטערס און גוטע פֿרײַנד. האָט ער צו אים אַזוי געזאָגט:

— מײַן האַר און ליבער פֿרײַנד! איך פֿיל שוין אַ לענגערע צײַט, ווי ס׳האָט זיך פֿון אײַך אָפּגעטאָן יעדע פֿרייד און ווי איר מײַדט־אויס די געזעלשאַפֿט פֿון מענטשן. איר זוכט נאָר אַלע אײַנזאַמע ערטער. אײַער לייב איז אין גאַנצן אָפּגעמאָגערט. אײַער געשטאַלט איז אין גאַנצן געוואָרן אַנדערש. וואָס פֿעלט דען דעם קיניגלעכן פּרינץ עמוניש? איר האָט דאָך געזונ רײַכטום אין כּבֿוד! זאָגט זשע מיר, איך בעט אײַך, מײַן פֿרײַנד, וואָס דריקט אײַער האַרץ? אפֿשר וועט אײַער שווער געמיט פֿאַרגרינגערט ווערן און אפֿשר וועל איך אײַך קענען העלפֿן?

— מײַן פֿרײַנד! — האָט עמוניש געענטפֿערט — דו האָסט גע־זאָגט דעם אמת און געדעדט האָסטו מיט גרויס פֿאַרשטאַנד. אָבער אין דעם, וואָס מיר פֿעלט, קען מיר קיין מענטש נישט העלפֿן. נאָר דער ביטערער טויט קען מיך באַפֿרײַען פֿון מײַן לײַדן. און איך טאָר דאָס קיינעם אָפֿן נישט אַרויסזאָגן. נאָר פֿאַר דיר, מײַן געטרײַער

פֿרײַנד, וועל איך מיך אָנפּאַרטרויען פֿאַר מײַן טויט, הגם איך ווייס, אַז דו קענסט מיר נישט העלפֿן אין מײַן גרויסער נויט.

און עמוניש האָט ווײַטער געזאָגט:

— הער־צו, מײַן געטרײַער פֿרײַנד, וואָס פֿאַר אַן אויסטערלישע און אומדערהערטע קרענק און באַקימערניש מיך איז באַפֿאַלן. אָט אַ דאָס איז מײַן קרענק און מײַן לײַדן: איך האָב אײַנגעזויגן אין מיר די גיפֿט פֿון שיינקייט פֿון דער שיינער דאַנילאַ. דאָס איז מײַן קרענק און מײַן לײַדן! איך האָב אַלץ געטאָן, געמיינט איך וועל זיך קענען אויסהיילן פֿון דער קרענק. נאָר גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען! וואָס מער איך מיין, אַז איך קען מיך דערווײַטערן פֿון דער שיינער דאַנילאַ, אַלץ מער ווער איך קראַנק פֿון דער ליבשאַפֿט צו איר. און איצט, מײַן פֿרײַנד, אויב דו קענסט מיר נישט העלפֿן מיט אַ געטרײַער עצה, בין איך אין גאַנצן פֿאַרלוירן.

זאָגט דער פֿרײַנד:

— טוט, ווי איך זאָג אײַך, און אַז איר וועט מיר פֿאָלגן, וואָס איך עצה אײַך, האָף איך, אַז איר וועט באַלד געזונט ווערן. טוט אַזוי: לייגט זיך אין בעט אַרײַן און מאַכט זיך קראַנק. אײַער פנים זעט דאָך אויס אַזוי. לאָזט קיינעם צו אײַך נישט צו, חוץ די עטלעכע פֿון אײַערע געטרײַעסטע דינערס, וועלכע ווייסן וועגן אײַער פֿאַרבאָרגענער קרענק. און לאָזט אויך צו אײַך נישט קומען קיין אַנדערן דאָקטער ווי נאָר אײַער פֿאַרטרוילעכן לײַבדאָקטער. און ער זאָל פֿאַרשפֿרייטן דעם קלאַנג, אַז איר זײַט געפֿערלעך קראַנק. נאָך דעם וועט בלי שום ספֿק צו אײַך קומען דער קיניג און וועט אײַך אויספֿרעגן, אויף וואָס איר לײַדט, און פֿאַר אים, מײַן ליבער עמונישׂ, זאָלט איר זיך מאַכן פֿאַר אַ סך קראַנקער און שוואַכער ווי איר זײַט אין דער אמתן, און איר זאָלט ענטפֿערן דעם קיניג מיט אַ שוואַכן קול: אַז איר געפֿינט נישט קיין שלאָף און אויך נישט קיין אַפּעטיט צום עסן. אַז איר האָט אײַך שוין אויף פֿאַרשיידענע ערטער געלאָזט קאָכן עסן, אָבער אַלץ איז אײַך געווען דערווידער, און איר קענט גאָר נישט עסן. איז מיר אײַנ־געפֿאַלן, אַז עס זײַנען פֿאַראַן עטלעכע מיטלען מיך צו דערהאַלטן

בײַם לעבן: אויב ס׳איז דעם קיניג ווויל געפֿעלן, זאָל ער גנעדיק באַפֿעלן זײַן טאָכטער דאַנילאָ, זי זאָל קומען אַהער צו מיר אין מײַן קאַמער און מיר צוריכטן אַן עסן, אפֿשר וועט גאָט געבן, אַז עס וועט מיר ווויל באַקומען און אַזוי אַרום וועל איך בלײַבן לעבן. דער קיניג, בין איך זיכער, וועט אײַך דאָס נישט אָפּזאָגן און ער וועט אײַך שיקן די שיינע דאַנילאָ. איז וועלן זי וועט זײַן בײַ אײַך אין שטוב, זאָלט איר זאָגן, אַז אָלע מענטשן זאָלן אַרויסגיין, ווײַל איר ווילט זען, צי וועלן איר זײַט אַליין מיט איר, וועלן אײַך די שפּײַזן בעסער שמעקן. דערנאָך וועט איר, מײַן פֿרײַנד עמוניש, שוין זען צו קומען מיט גוטן אָדער מיט בייזן צו אײַער פֿאַרגעניגן, און וואָס עס וועט דערנאָך געשען, וועט נישט מער ווי מוזן אַנדערש ווערן. אײַער מוטער, וואָס האָט דעם קיניגס האַרץ אין אירע הענט, וועט שוין וויסן אײַנצושטילן דעם קיניגס צאָרן.

— מײַן ליבער פֿרײַנד! — זאָגט עמוניש — איר האָט מיר געגעבן אַוא גוטע עצה, אַז איך פֿיל מיך שוין בעסער. מוז איך פֿאָלגן אײַער עצה, אויב איך זאָל אָפּילו דאַרפֿן איבער דעם שטאַרבן.

איז עמוניש געגאַנגען אין זײַן שטוב און זיך אַרײַנגעלייגט אין בעט, גלײַך ווי ער וואָלט געווען זייער קראַנק. ער האָט בײַ זיך געהאָט זײַן געטרײַען לײַבדאָקטער. ער האָט אומעטום דערציילט וועגן דער קראַנקייט און אַזוי האָט זיך אויך דער קיניג וועגן איר דערוווסט. ער האָט זיך נישט לאַנג געזוימט און געקומען צו עמונישן, אים מבֿקר חולה צו זײַן. ער האָט מיט אים פֿרײַנדלעך געערעדט און אים אויסגעפֿרעגט, וואָס אים פֿעלט. דערויף האָט אים עמוניש געענטפֿערט מיט אַ שוואַך קול אַזוי ווי זײַן פֿרײַנד האָט אים געראַטן און וואָס איר האָט שוין געלייענט. האָט דער קיניג געזאָגט צו עמונישן:

— טרייסט דיך, מײַן ליבער זון, אין מײַן גאַנצן קיניגרײַך זאָל דיר גאָר ניט זײַן פֿאַרווערט. איך וועל דיר באַלד שיקן דײַן שוועסטער און איך ווינטש דיר, אַז איר געקעכטס זאָל דיר אַזוי ווויל באַ-

קומען און שמעקן, אַז דו זאָלסט ווידער קומען צו דיר פֿרישערדיקן געזונט און צו דיינע כּוחות.

דער קיניג האָט זיך דערנאָך פֿרײַנדלעך געזעגנט מיט עמונישן און תּיכף געשיקט נאָך זײַן טאָכטער, זי זאָל גיך גיין צו איר ברודער און אים מאַכן גוטע שפּײַז, אפֿשר וועט ער דאָס וועלן עסן. די שיינע דאַנילאַ האָט גוטוויליק געפֿאָלגט איר פֿאָטער און איז געגאַנגען אין הויז פֿון איר ברודער עמונישן און געפֿרעגט בײַ די דינסטלײַט, וואָס מע דאַרף נעמען, כּדי צו קאָכן אַ גוטע שפּײַז. וועָן עמונישן האָט געזען, אַז די שפּײַזן זײַנען שוין פֿאַרטיק, האָט ער אַלעמען געהייסן אַרויסגיין פֿון דער שטוב. און אַז ער איז געווען אַליין מיט זײַן שוועסטער, האָט ער געזאָגט:

— מײַן ליבע שוועסטער, ברענג מיר דאָס עסן אַהער צום בעט, איך זאָל עס קענען עסן פֿון דײַן האַנט, אפֿשר וועט עס מיר בעסער שמעקן.

אַז די שיינע דאַנילאַ האָט אים געבראַכט דאָס עסן, האָט ער זי אַנגעכאַפּט און געזאָגט צו איר:

— מײַן ליבע שוועסטער, דו מוזסט דיך לייגן צו מיר אַדער איך מוז שטאַרבן.

דאַנילאַ האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און געזאָגט:

— מײַן ליבער ברודער, טו נישט אַזאַ אומדערהערטע נידער־טרעכטיקייט! בעט דעם קיניג און איך בין זיכער, אַז ער וועט מיר דיך נישט פֿאַרווערן.

אָבער איר ריידן און בעטן האָט דאַנילאַן גאָר נישט געהאָלפֿן. עמונישן האָט זי צוגעצויגן צו זיך צו און געלעגן מיט איר. און אַז עמונישן האָט אויסגעפֿירט זײַן בייזןווילן, האָט ער זי, וועלכע ער האָט פֿריער אַזוי שטאַרק ליב געהאַט, גאָר אַווי פֿײַנט באָקומען, אַז ער האָט זי פֿון זיך אַוועקגעשטויסן און איר געהייסן אַוועקגיין.

האָט דאַנילאַ ביטערלעך געשריען:

— נישט גענוג, וואָס ער האָט מיך געמאַכט צו שאַנד, וויל ער מיך אויך נאָך אַוועקשטויסן פֿון זיך!

איר וויינען און שרייַען האָט אָבער עמונישן נישט געירט. ער האָט אַרײַנגערופֿן זײַנע קנעכט און זיי געהייסן דאָנילאָן אַרויסוואַרפֿן פֿון זײַן הויז. אָזוי איז דאָנילאָ, שרייַענדיק און ווייַנענדיק, אַוועקגע־גאַנגען פֿון עמונישס הויז. אין דרויסן האָט זי באַגעגנט איר ברודער אַבֿדון. אָז ער האָט געזען, ווי זי שרייַט אָזוי, און אָז אירע קיניגלעכע קליידער זײַנען צעריסן, האָט ער צו איר געזאָגט:

— מײַן שוועסטער, עס איז זיכער אַ שלעכטס געשען אין דײַן ברודערס הויז. שווײַג זשע שטיל און גיי אין מײַן הויז, ביז איך וועל זיך נוקם זײַן אין דײַן ברודער.

אָזוי האָט דאָנילאָ, נאָכן דערציילן אָלץ איר ברודער אַבֿדון, גע־מוזט אַוועקגיין מיט שאַנד. ווען דער קיניג איז דאָס אָלץ געווויר גע־ווָארן, איז ער אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ גרימצאָרן. אָבער אָזוי ווי ער האָט דערזען די קיניגין, עמונישעס מוטער, איז ער — צוליב דער גרויסער ליבשאַפֿט צו איר — עמונישן אָלץ מוחל געווען. דער קיניגזון אַבֿדון האָט אָבער די זאַך נישט געקענט פֿאַרגעסן.

אַ צײַט נאָך דעם האָט אַבֿדון אײַנגעאָרדנט אַ גרויסע יאָגד און האָט צו איר פֿאַרבעטן אָלע קיניגלעכע פּרינצן, אויך זײַן ברודער עמונישן. אָוונט־צו, וועו די יאָגד איז געווען פֿאַרענדיקט, האָט ער געלאָזט מאַכן אַ טײַערע מאָלצײַט. און אָזוי ווי זיי זײַנען געזעסן און האָבן געגעסן און געטרונקען, האָט אַבֿדון אַ ווונק געטאָן צו זײַנע קנעכט. זײַנען זיי צוגעשפרונגען צו עמונישן און האָבן אים דער־הרגעט. האָבן זיך די קיניגלעכע פּרינצן דערשראָקן, אָלע האָבן זיך אויפֿגעזעצט אויף די פֿערד און זײַנען אַוועקגעריטן. אײַנער פֿון זיי איז געקומען צום קיניג און געזאָגט, אַז אַבֿדון האָט דערהרגעט אָלע קיניגלעכע קינדער. דער קיניג האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און אויסגעבראָכן אין אַ געיאָמער. דערבײַ איז געווען עמונישעס פֿרײַנד און בייזער עצה־געבער, וואָס האָט צום קיניג אָזוי געזאָגט:

— מײַן האַר און קיניג, דערשרעקט אײַך נישט אָזוי! נישט אָלע קיניגס קינדער זײַנען אומגעקומען. איך מיין, אַז אומגעקומען איז

בלויז עמוניש, ווײל אַבדון האָט זיכער זיך נוקם געווען פֿאַר זײַן שוועסטער דאָנילאַ.

און תוך כדי דיבור קומען צו רײַטן אַלע קינדער פֿון קיניג. דעם קיניגס גרימצאָרן איז אָבער אַלץ געווען גרויס אויף אַבדונען און ער האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, ער זאָל זיך קיין מאָל מער נישט באַ־ווײַזן פֿאַר דעם קיניגס אויגן. אַבדון האָט אָבער דאָס נישט געקענט אַריבערטראָגן, אַז ער זאָל לעבן ווי אַ פֿאַרטריבענער. און ער האָט געטראַכט, אַז נאָר דעם קיניגס אָפּלעבן וועט ער באַקומען די מלוכה, הגם דער קיניג האָט דערקלערט דעם אַנדערן זון פֿאַר זײַן יורש. דער אַבדון האָט, וואָס ווײַטער אַלץ מער, דאָס גאַנצע פֿאָלק מיט גוטע ווערטער אויף זײַן זײַט אַריבערגעצויגן און געמאַכט אַ גרויסן אויפ־שטאַנד קעגן זײַן פֿאָטער. גאָר ווייניק אַלטע געטרײַע דינערס זײַנען געבליבן בײַם קיניג. אַבדון איז אַרויס קעגן זײַן פֿאָטער, האָט אײַנ־גענומען די שטאָט און מיט גרויס רציחה געטריבן דעם קיניגס ווײַ־בער. דער קיניג איז מיט זײַנע געטרײַע דינערס בײַ צײַטנס אַרויס פֿון דער שטאָט, כדי אָפּצוהיטן דאָס לעבן. עטלעכע דינערס, וועלכע זײַנען פֿריער געווען בײַם קיניג און דערנאָך אַריבערגעגאַנגען צו אַבדונען, האָבן דעם קיניג באַוואָרפֿן מיט שטיינער, אים געשאָלטן מיט טויטע קללות און געזידלט. דערויף האָבן דעם קיניגס געטרײַע דינערס געזאָגט צום קיניג:

— אײדער מיר זאָלן צוזען, ווי אַט אַ די טויטע הינט שענדן אַזוי און לעסטערן דעם קיניג, ווילן מיר ליבערשט אָנפֿאַלן אויף זיי, אָפּילו ווען מיר זאָלן צעריסן ווערן אויף שטיקער.

אָבער דער פֿרומער קיניג האָט דאָס נישט געוואָלט לײַדן און ער האָט אַזוי געזאָגט צו זײַנע געטרײַע דינערס:

— אויב דאָס טוט אַזוי מײַן אייגענער זון, וואָס איז אַרויס פֿון מײַן לײַב און וועלכער טראַכט פֿון מײַן לעבן, פֿאַר וואָס זאָלן דאָס נישט טאָן אַנדערע? עס איז אַלץ פֿאַר מײַנע זינד וועגן.

די שלאַכט איז ענדלעך זייער שווער געוואָרן פֿאַרן קיניג און ער האָט געמוזט מיט זײַנע סאָלדאָטן זיך צוריקציען אין די וועלדער. ער

איז אָבער געגאַנגען אין אַ באַפּעסטיקטער שטאָט, ווו ער האָט אַנ־ געערעדט אַלע זײַנע געטרײַע קריגסלײַט אַנטקעגנצוגיין זײַן זון אַבדון רויק און ריטערלעך:

— וואָרן אַז עס קומט אַבדון צו אונדז אין דער פּעסטונג, זײַנען מיר אַלע פֿאַרלוירן.

דעם קיניגס עצה האָבן אַלע קריגסלײַט אָנגענומען פֿאַר גוט און דער קיניג האָט זיך געגרייט און מיט זײַן פֿאָלק געוואָלט גיין פֿאַרויס. דעם קיניגס געטרײַע געגנערֿאַלן האָבן זיך אָבער אים אַנטקעגנגע־ שטעלט און דאָס נישט געוואָלט לײַדן. זיי האָבן געזאָגט:

— דער קיניג זעט דאָך גאַנץ גוט, אַז דער גאַנצער קאַמף איז פֿון דעם קיניגס וועגן, וואָרן אַז דער אַבדון וועט דערשלאָגן דעם קיניג, דאַרף ער נישט האָבן מער. ער וועט דערנאָך באַקומען דאָס קיניגרײַך. דערפֿאַר זאָל דער קיניג בלײַבן דאָ אין דער באַפֿעסטיק־ טער שטאָט און בעטן צו גאָט, ער זאָל אונדז געבן דעם שונא אין אונדזערע הענט.

דערויף זאָגט דער קיניג:

— גייט זשע בשלום און גאָט זאָל זײַן מיט אײַך!

זײַנען אַלע סאָלדאָטן אַרויסגעגאַנגען פֿון דער שטאָט אַרויס און דער קיניג האָט נאָך באַפֿוילן זײַנע באַפֿעל־האָבערס און זיי געבעטן, זיי זאָלן פֿאַרשוינען דעם אַבדון. זײַנען דעם קיניגס קריגסלײַט אַרויס קעגן אַבדונען מיט אַ מוט און זיך פֿאַרלאָזט אויף גאָט און אויף זייער גערעכטער זאַך, הגם זיי זײַנען געווען נאָר די העלפֿט אַזוי שטאַרק ווי אַבדון מיט זײַנע קריגסלײַט. און גאָט האָט געשיקט אַ גרויסע צעטומלונג צווישן אַבדונס חיילות, אַז זיי זײַנען אַלע געשלאָגן און פֿאַריאָגט געוואָרן דורך דעם קיניגס קריגסלײַט. עס איז אויף זיי אַנ־ געפֿאַלן אַ גרויסער פּחד, וויַל די מורא פֿאַר גאָט און פֿאַר זײַן נקמה האָט זיי פֿאַרטומלט. און אַבדון אַליין איז אויך אַנטלאָפֿן אין אַ וויס־ טענישׂ, כדי אויפֿצוהיטן זײַן לעבן און לעבן. אָבער ער איז דער־ שטאָכן געוואָרן מיט שפּיזן פֿון דעם קיניגס קריגסלײַט. און אַזוי איז די שלאָכט אָפּגעשטעלט געוואָרן. קיינער האָט אָבער נישט גע־

וואָלט אָנזאָגן דעם קיניג, אַז זײַן אַבדון איז געטייט געוואָרן. האָט דער קיניג געפֿרעגט:

— לעבט נאָך אַבדון?

קיינער האָט אָבער נישט געוואָלט ענטפֿערן דעם קיניג. אַלע האָבן זיך אַוועקגעשלײַכט פֿון אים, גלײַך ווי זיי וואָלטן פֿאַרלוירן די שלאָכט. דאָס האָבן געזען דעם קיניגס געטרײַע אייבערשטע. זײַנען זיי געקומען פֿאַרן קיניג:

— וואָס טוט דאָ דער קיניג? לאָזט ער אַזוי אַלע זײַנע לײַט, וואָס האָבן אַזוי ריטערלעך אײַנגעשטעלט זייער לעבן פֿאַר דעם קיניג אין פֿאַר זײַן גאַנצן געשלעכט? איצט זעען מיר, אַז ווען מיר אַלע וואָלטן דערשלאָגן געוואָרן און ווען נאָר איין אַבדון וואָלט געבליבן לעבן, וואָלט דאָס אַלץ דעם קיניג נישט געאָרט. מיר שוועבן אײַך, ווען ער וועט זיך ניט שטעלן דאָ בײַם טויער און וועט געמיטלעך נישט ריידן מיט זײַן פֿאָלק, וועט דעם קיניג זײַן נאָך אויף אַ סך גרעסערע צרות ווי ער האָט דאָס געהאַט אויסצושטיין זײַן גאַנץ לעבן.

האָט דער קיניג געפֿאָלגט זײַנע אייבערשטע, זיך געשטעלט בײַם טויער און גערעדט געמיטלעך מיט יעדן איינעם. אַלע זײַנע פֿרײַנד און פֿײַנד זײַנען צו אים געקומען און דער קיניג האָט זיי פֿאַרגעבן אַלץ, וואָס זיי האָבן געטאָן קעגן אים. און דערנאָך האָבן אים פֿרײַנד און פֿײַנד מיט גרויס פֿרײדגעשריי, מיט פּויקן און מיט שופֿרות, ווידער געפֿירט אין זײַן קיניגרײַך און דער פֿרומער קיניג האָט געלאָזט אוסרופֿן אין זײַן גאַנץ לאַנד, אַז אַלע וואָס זײַנען אַנטלאָפֿן און שרעקן זיך איצט פֿאַר דעם קיניגס אומגנאָד, זאָלן ווידער צוריקקומען, און זיי וועלן אויפֿגענומען ווערן מיט חסד. און דער קיניג האָט געזאָגט:

— עס איז אַזוי ווי איך וואָלט הײַנט געוואָרן קיניג. דעריבער זאָל יעדער איינער געניסן פֿון מײַן גנאָד!

און דער קיניג האָט געהערשט איבער זײַן לאַנד מיט זיכערקייט, מיט שלום און כּבֿוד, ביז צו זײַן ענד און נאָך בײַ זײַן לעבן איז זײַן

זון פֿריד אויף זײַן אָרט מיט ליבשאַפֿט געזאַלבט און געקרוינט געוואָרן פֿאַר אַ קיניג.

דערפֿון איז צו זען, אַז גאָטס שטראָף קומט לאַנגזאַם, אָבער זי לאָזט נישט אויס, גאָט באַצאָלט אַלץ. דער עמוניש, ווײַל ער האָט אַזאַ שאַנד אָפּגעטאָן זײַן שוועסטער, האָט געמוזט אין זײַנע יונגע יאָרן אַזוי שענדלעך אומקומען דורך דער האַנט פֿון זײַן ברודער אַבֿדון. און דער קיניג, וואָס האָט געזען בײַ זײַן זון אַבֿדון אַזוי פֿיל אומרעכט, חוצפּה און שלעכטסקייטן, נאָר ער האָט אים נישט געשטראָפֿט צוליב זײַן גרויסער ליבשאַפֿט צו אים, האָט געמוזט אַנטלויפֿן פֿאַר דעם זעלביקן אַבֿדון און געמוזט אויסשטיין שאַנד און שאָדנס און פֿאַרראָטן, און וואָלט זײַן האַרץ נישט געווען גרייט צו תשובֿה, וואָס גאָט האָט גרייט געהאַט פֿאַר אים, וועט ווייסט, וואָס פֿאַר אַ בייז עס וואָלט נאָך געשען, און צי וואָלט ער נישט עלנט דערהרגעט געוואָרן פֿון אַבֿדונען. און טאַקע אַבֿדון אַליין, וואָס האָט געטאָן אַזוי פֿיל בייז און מאָרדן, אַז ער איז אַזש געגאַנגען קעגן דעם לעבן פֿון זײַן פֿרומען פֿאָטער, דעם קיניג, האָט צו מאָל געשענדט דעם פֿאָטערס קעבסווײַבער, האָט אויך געמוזט שטאַרבן מיט אַזאַ עלנטן, שענדלעכן טויט.

זאָל זיך דאָס יעדער איינער אַרייננעמען אין האַרצן, ווײַל גאָט, דער גערעכטער ריכטער, באַצאָלט אַלץ, ווי שוין אַפֿט מאָל געזאָגט. מיר, מענטשן, קענען דעריבער נישט משפטן, וועמען גאָט שטראָפֿט אַדער וועמען ער גיט אַ סך גוטס. גאָט שלאָגט און היילט ווידער, זאָל זײַן נאָמען זײַן געלויבט אין אַלע צײַטן!

*

איך קום ווידער צוריק צו דעם, ווו מיר האָבן געהאַלטן: אַז איך האָב געמיינט, מיט דעם וואָס איך וועל נעמען מײַן מאַן, וועל איך קענען מיך און מײַנע קינדער דערפֿירן צו אַ רויקן מעמד. עס איז אַבער אַרויסגעקומען גאָר פֿאַרקערט, ווי איך האָב דאָס שוין געזאָגט און ווי איך וועל ווײַטער דערפֿון רעדן.

אונדזער פֿאַרבינדונג איז געשען אין מעץ, אין חודש סיוון תנ״ט, דורך מײַן איידעם משה און מײַן מחותן אַברהם קרומבאַך און זײַן ווײַב. וואָס זאָל איך איצט שרײַבן וועגן די אָ לײַט? אַוודאי גלייב איך, אַז אַלץ האָבן זיי געטאָן מיט די בעסטע כוונות, אַז זיי האָבן געמיינט, איך קום־אַן זייער גוט, און אַזוי האָט עס טאַקע אויך געקענט אויס־זען. אָבער אין דער אמתן איז אַרויסגעקומען אַנדערש, ווי איך וועל ווײַטער דערציילן.

די חתונה איז געווען באַשטימט אויף ל״ג בעומר ת״ס. אַלץ איז געווען אין דער שטיל, ווי איך האָב אויבן דערמאָנט. דערווײַל האָב איך פֿון מײַנע וועגן געמאַכט געלט, כדי איך זאָל נישט איבערלאָזן קיין חובֿות, און האָב געשיקט וועקסלען צום רײַכן גבֿריאל אין פֿיורדאַ, ער זאָל זיי זיך לאָון באַצאָלן און האָלטן (ס׳געלט) ביז מיר וועלן קומען. אין דער צײַט האָב איך אויסגעטוישט בריוו מיט מײַן מאַן און ער האָט זיך געענע בריוו אַזוי געשריבן, אַז איך און אַלע אַנדערע, וואָס האָבן זיי געלייענט, האָבן אין זיי געזען אַלע פֿאַרזיכע־רונגען און די בעסטע געפֿילן, און נישט געקענט אין זיי געפֿינען קיין סימן פֿון דעם בייזן מעמד, צו וועלכן איך בין געקומען, און וואָס לאָזט זיך מער נישט איבעראַנדערשן. אַרום טבֿת ת״ס האָב איך געוואָלט פֿאָרן צו דער חתונה פֿון מײַן זון משה און פֿון דאָרט קיין מעץ. האָט מיר דער אייבערשטער, נישט פֿאַר אײַך געדאַכט, צוגע־שיקט אַ קרענק און איך האָב געמוזט ליגן זעקס וואָכן אין בעט. מײַן מאַן איז דערפֿון געווויר געוואָרן דורך אַ סוחר. די טרייסטבריוו, וואָס ער האָט געשריבן צו מיר און צו מײַן שוואָגער יוסף, און די גרויסע זאַרגעוודיקייט, וואָס ער האָט מיר אַרויסגעוויזן, דאָס לאָזט זיך נישט באַשרײַבן. אָבער מיט וואָס פֿאַר אַ מיין דאָס איז געווען, דאָס ווייסט נאָר איין גאָט. צי דאָס איז אים געגאַנגען אין דעם ביסעלע געלט, קען איך נישט ווייסן. אַז דער אייבערשטער האָט מיר ווידער גע־האָלפֿן צו ווערן אין גאַנצן געזונט, בין איך מיט מײַן זון משה און מײַן טאָכטער מרים געפֿאָרן קיין ברוינשוויג. דאָרטן איז געווען אַ יאָריד און איך האָב אויך נאָך פֿאָרקויפֿט, וואָס מיר איז איבערגע־

בליבן פון מיינע סחורות. נאכן יאריד בין איך געפאָרן מיט גוטע רייזע־באגלייטערס און מיט מיינע קינדער קיין בייערסדאָרף, רעכע־נענדיק חתונה צו מאכן מיין זון ראש־חודש ניסן. אויף פורים בין איך געבליבן אין באמבערג און תיכף נאָך פורים בין איך געפאָרן מיט מיין זון זאנוול קיין בייערסדאָרף. דאָ האָבן מיר געווויינט אין א האר־בעריק פונקט קעגן איבער מיין מחותן שמשון, ווייל זיין נייַ הויז איז נאָך נישט געווען פֿאַרטיק און אין זיין אלטן הויז איז געווען צו ענג. אָבער דרייַ מאָל אין טאָג האָט מען אונדז געראָפֿן צום מחותן עסן און מיר זיינען מיטן גאנצן כּבוד, ממש פֿירשטלעך, באהאנדלט געווארן. דאָס אלץ איז מיר נישט אנגענאנגען און איך האָב געזאָגט צו מיין מחותן און צו זיין וויב:

— איך זע נישט די סיבה פֿאַר וואָס איך זאָל זיך אויילן אַוועק־צופֿאָרן פון דאנען. איך האָב דאָך מיינע מאטיוון פֿאַר וואָס איך וואָלט גערן געווואָלט, די חתונה פון מיין זון זאָל זיין ראש־חודש ניסן. איר ווייסט דאָך, אַז איך מוז זיין צו ל״ג בעומר אין מעץ. דער מאן האָט שוין מיין געלט אין דער האנט...

און דאָס איז טאָקע אַזוי געווען. מיין שלימזל האָט אַזוי גע־וואָלט האבן. ס׳איז א סך גערעדט געווארן, אָבער מיין מחותן האָט געזאָגט, אַז איך מעג טאָן וואָס איך ווייל, נאָר ער קען נישט מאכן די חתונה פֿריער ווי שבועות; זאָל איך דעריבער פֿאַרן קיין מעץ, צו מיין חתונה, און זאָל מיטנעמען מיינע קינדער. מיך אהין צו באגלייטן, און ער וויל מיר געבן הונדערט דוקאָטן צו שטייער אויף די הוצאות. דאָס האָב איך נישט געטאָן. עס איז מיר נישט אָנגעשטאָנען. האָב איך זיך אנטשלאָסן אָנצונעמען זיך מיט געדולד, וואָס עס לאָזט זיך נישט בייטן, און היות עס זיינען געווען חילוקי־דעות וועגן דעם נדן, ווי אַזוי ער זאָל נאָך דער חתונה ווערן אויפֿגעהיט, איז דאָס אלץ געווארן מיט גוטן און בכבוד אויסגעגליכט. אַזוי האָב איך פֿאַר־בראכט צען וואָכן צייט אין בייערסדאָרף, פֿון פורים ביז שבועות ת״ס. די חתונה איז געווען אין חודש סיוון, מיטן גאנצן כּבוד, וואָס די וועלט האָט, פֿון ביידע צדדים זיינען געקומען זייער חשובע

לאַנדסלײַט, אַזוי אַז די חתונה איז געווען געמאַכט מיט דער בריידטער האַנט. זאָל דער אייבערשטער זיי געבן מזל און ברכה, זיי זאָלן פֿאַר־ברענגען זייער לעבן אין עושר און כּבֿוד ביז משיח וועט קומען און זאָל ער זיי געבן אַ כּשרע זרע, וואָס זאָל זיך פֿאַרנעמען מיט תורה, אין זאָל גאָט שיקן די ישועה אין זייערע טעג און אין אונדזערע טעג, און זאָל ער אונדז שיקן משיחן, אָמן!

*

נאָך דער חתונה האָב איך מיך געזומען צום פֿאָרן קיין מעץ און געמיינט, אַז איך וועל פֿאַרברענגען מײַנע אַלטע יאָרן אין אַ גוטן, רויקן שטאַנד, און קענען וויל טאָן מײַן נשמה אין אַזאַ קהילה קדושה, אָבער גאָט מײַנער און באַשעפֿער, אָנה אלך ואָנה מפניך אברח — ווּהין זאָל איך אַוועקגיין און ווּהין זאָל איך פֿון דײַן פּנים אַנט־לויפֿן?

אין בײַערסדאָרף האָב איך מיך געדונגען אַ מענטשן, וואָס האָט געהייסן קאָפּל. ער איז דאָרט געווען אַ שמש. ער האָט געדאַרפֿט מיט מיר פֿאָרן קיין פֿראַנקפֿורט, ווײַל אין בײַערסדאָרף האָב איך באַ־קומען בריוו פֿון מײַן מאַן, אַז ער וועט מיר פֿון מעץ אַקעגנשיקן קיין פֿראַנקפֿורט עמעצן, וואָס זאָל מיך באַגלייטן ביז מעץ. אַזוי בין איך געפֿאָרן מיט מײַן טאָכטער מרים און מיט דעם קאָפּל קיין באַמבערג. מײַן זון משה האָט געוואָלט מיטפֿאָרן מיט מיר ביז באַמבערג, אָבער איך האָב דאָס נישט געוואָלט, ווײַל ס׳איז ערשט געווען די וואָך פֿון זײַן חתונה. דאָס געזעגענען זיך איז געווען זייער שמערצלעך. מיר זײַנען געווען שטאַרק טרויעריק, הגם איך בין געווען מלא שמחה, וואָס איך האָב געפֿירט בכּבֿוד מײַן זון צו דער חופּה און געזען, ווי איך האָב אים גוט אײַנגעאָרדנט. עין בוכה ולבּ שמח. דאָס אויג האָט געווײַנט און דאָס האַרץ האָט זיך געפֿרייט. די נאָטור קען מען נישט אַנדערש מאַכן. איך בין אַנגעקומען אין באַמבערג און דאָרט גע־בליבן איין נאַכט. אין דער פֿרי האָב איך געזומען אַ וואָגן, וואָס איך האָב שוין פֿון לאַנג געהאַט באַשטעלט, און מיך געלאָזט אויפֿן וועג קיין פֿראַנקפֿורט. איך האָב נישט געקענט נישט דערלאָזן, אַז מײַן

זון זאַנווּל זאָל מיר נאָכרײַטן ביז ווירצבורג. דאָ, אין ווירצבורג, האָבן מיר זיך שוין אויף אייביק געזעגנט, ווי איך וועל דאָס ווײַטער דערציילן. מיר ביידע האָבן געפֿילט, אַז מיר וועלן זיך שוין קיין מאָל מער ניט זען אויף דער וועלט, וואָס וועגן דעם וועל איך שרײַבן אויפֿן פּאַסיקן אָרט. דערנאָך בין איך געפֿאָרן ווײַטער. און פֿרײַטיק, ערבֿ שבת, דעם פֿיר און צוואַנציקסטן סיוון, בין איך אָנגעקומען בשלום אין פֿראַנקפֿורט. דאָ האָב איך געטראָפֿן אַ באַלעבאָס פֿון מײַן מיטן נאָמען לייזער און אַ בריוו פֿון מײַן מאַן. ער האָט מיר געשיקט לעקער און נאָך אַנדערע קלייניקייטן אויפֿן וועג און האָט מיר געשריבן אַזוי העפֿלעך, אַז מיר איז אַפֿילו אין חלום נישט אײַנגעפֿאַלן, אַז אַ גרויס אומגליק וואָרט אויף מיר. אין פֿראַנקפֿורט האָט מען מיר אָפּגעגעבן אַזוי פֿיל כּבֿוד, וויפֿל מ׳קען נאָר אָפּגעבן אַ פֿרוי. אויך אויפֿן גאַנצן וועג, וווּ איך בין געפֿאָרן, האָט מען מיר אַנגעטאָן מער כּבֿוד וויפֿל איך בין עס ווערט געווען, און בפֿרט אין דער ק״ק פֿיורדאַ, וואָס איז נאָר דרײַ מײַל די ווײַט פֿון בײַערסדאָרף. קיין פֿיורדאַ האָט מיר מײַן זון נתן געשיקט דעם נדן פֿון מײַן זון משה און דאָס ביסל געלט (ס׳איז טאַקע געווען ווייניק), וואָס איז מיר נאָך פֿאַרבליבן, אויפֿן אַדרעס פֿון דעם רײַכן גבֿריאל. איך קען נישט גענוג באַשרײַבן, מיט וואָס פֿאַר אַ כּבֿוד ער און זײַן גאַנץ הויז האָבן מיך אויפֿגענומען. נישט גענוג, וואָס די ערלעכע לײַט האָבן צוליב מיר געהאַט אַ גרויסע טרחה, אויף אָפּצונעמען דאָס געלט פֿאַר די וועקסלען, האָבן זיי עס נאָך טיילווײַז מיר געגעבן און טיילווײַז, אויף מײַנע אָנווײַזונגען, עס געשיקט אויף אַנדערע ערטער. איך האָב דאָס געלט מײַן זון משה פֿאַר דער חתונה פֿאַרלײַען אויף צינדזן אין פֿאַרשיידענע ערטער. מײַן זונס מחותן האָט מיר צוליב געגומען טויזנט טאָלער אויף צינדזן; מענדל ראָטשילד האָט אויך געגומען טויזנט טאָלער; און טויזנט טאָלער האָט געגומען לייב ביבער פֿון באַמבערג; דאָס רעשט געלט האָבן מיר פֿאַרלײַען אין בײַערסדאָרף, נאָך דעם האָב איך געמאַכט דעם חשבון מיטן מוהר״ר גבֿריאל און אים געוואָלט צאָלן זײַן פּראָוויזיע, אָזוי ווי דאָס פֿירט זיך, נאָר ער האָט נישט געוואָלט נעמען

קיין איין פֿעניג און געזאָגט, אַז דאָס איז נישט קיין געלט פֿון גע־
שעפֿטן, נאָר אַ מצווה־זאַך. איך האָב געבראַכט קענן דעם אַ סך אַרגו־
מענטן, אָבער ער האָט זיי נישט געוואָלט אָננעמען. ער האָט אַפֿילו
נישט געוואָלט דערפֿון טראַכטן און צו מאָל דאָס געלט פֿאַר דער
פֿאַסט האָט ער נישט געוואָלט אַרײַנשטעלן אין חשבון. דער אייבער־
שטער זאָל אים דערפֿאַר באַצאָלן!

און איצט, כדאי צוריקצוקומען צו אונדזער רײַזע. מאַנטיק אין
דער פֿרי בין איך אַוועקגעפֿאָרן פֿון פֿראַנקפֿורט מיט מײַן באַגלייטער
לייזער. אין פֿראַנקפֿורט האָב איך נאָך געטראָפֿן ר׳ ליבערמאַן פֿון
האַלבערשטאַט, וועלכער איז געפֿאָרן פֿון האַלבערשטאַט קיין מעץ, כדי
צו באַזוכן זײַן אַלטן פֿאָטער, ר׳ אַברהם שפּיצער, און אויך דעם
דאָקטער הירץ. זיי זײַנען צוזאַמען מיט מיר געפֿאָרן קיין מעץ און
מיר האָבן אַזוי אַרום געהאַט אַ גוטע רײַזע. צוויי מײַל פֿאַר מעץ האָט
אונדז מײַן מאַן אַקעגנגעשיקט זײַן שרײַבער רײַטנדיק אויף אַ פֿערד.
ער איז געריטן נעבן אונדזער וואָגן, ביז מיר זײַנען געקומען אין
האַרבעריק. ער האָט בײַ זיך געהאַט כלערליי שפּײַז און געטראַנקען,
וויפֿל ער האָט נאָר געקענט אויפֿלאָדן אויף זײַן פֿערד. דער דאָזיקער
שרײַבער, לעמלע ווימפֿען, האָט מיר איבערגעגעבן גרוסן פֿון מײַן
מאַן, נאָך דעם ווי מיר האָבן געגעסן און געטרונקען זײַנען מיר אַ
צוויי, דרײַ שעה נאָך וויטער געפֿאָרן און לעמלע, דער שליח פֿון מײַן
מאַן, האָט געזאָלט בלײַבן די נאַכט מיט אונדז. אָבער אידער מיר
האָבן זיך געוואָלט לייגן שלאָפֿן האָט ער גענומען אָפּשייד פֿון אונדז:
ער מוז — האָט ער געזאָגט — זײַן גאָנץ פֿרי אין מעץ. דאָס אַרט,
וו מיר האָבן געענעטיקט, איז נישט קיין פֿינף שעה וויַט פֿון מעץ.
אָבער איין גאָט וויסט, אַז וויי אַלץ האָט זיך מיר אויסגעווויזן הערלעך
און גוט, און איך האָב מיך געזעגן אין לויטער עשירות, און ווי די
בריוו, וואָס מײַן מאַן האָט מיר געשריבן, זײַנען געווען פֿול מיט
יראה און געמיטלעכקייט, בין איך פֿון דעסט וועגן נישט געווען אַן
אַ שווער געמיט. צי האָט מײַן באַטריבט האַרץ מיך געלאָזט פֿילן מײַן
סוף? צי האָט מיר ווי געטאָן, וואָס איך גיי איצט צו אַן אַנדערן מאַן?

דאס דאזיקע באדענקען זיך איז געקומען צו שפעט און איך האב גע־מוזט באצווינגען מיין אומעט, מיין באקימערט הארץ, כדי דאס אלץ צו פארהוילן פאר דער וועלט.

וען מיר זיינען אנגעקומען פריטיק דעם צוויי און צוואנציקסטן סיוון א שעה פאר מעץ, האבן מיר געזען, ווי דער שרייבער לעמלע וואמפין איז ווידער געקומען צו רייטן מיט נאך איינעם. זיי זיינען געווען נעבן א קאטש, ווו עס איז געזעסן די חשובע פרוי פונעם רב פון מעץ, די חשובע פרוי פונעם רב ר' אהרן, און יאכעט, די רייכע מחותנתטע. זיי האבן מיך אויפגענומען און מיטן גאנצן כבוד חנעוו־דיק באגריסט. איך האב מיך געמוזט ארייזעצן אין זייער קאטש און מיר זיינען צוואמען געפארן קיין מעץ. דאס איז געווען באמת א גרויסער כבוד, אז דרייַ אזעלכע חשובע ווייבער זאלן מיר, דער נידע־ריקער, דער אומווערדיקער, אנטקעגנקומען. דער כבוד איז מיר אבער שטארק פארזאלצן געווארן: ווי נאר איך בין געקומען שוין נישט וויט פון מעץ, איז מיר אנטקעגנגעקומען מיין טאכטער, די צנועה אסתר, וועלכע איז געווען הויך שוואנגער און האט זיך געלאזט, איר מוטער לכבוד, פירן אין א טראגשטול. איך בין אראפגעאנגען אין הויז פון מיין איידעם משה, וואס האט דעמאלט געווינט אין ביילע קרומבאכס הויז. ער איז נישט געווען אין דער היים. ער איז געווען אין פאריז. די חשובע פרוען, וואס זיינען מיר געווען אקעגנגעפארן, זיינען אהיימגעגאנגען צו זיך, מיט דער העפלעכער אנטשולדיקונג, אז עס איז שוין פאר ליכט בענטשן. איך האב זיי זייער איידל געדאנקט פאר אזא גרויסן כבוד און פאר זייער טרחה, אזוי גוט ווי איך האב געקענט און ווי דער גוטער דייטשער טאקט האט מיך אויסגעלערנט. מיין טאכטער האט פאר מיר צום עסן געקאכט א יויך. נאר בלויז דער אייבערשטער האט געוווסט, ווי שווער מיין הארץ איז מיר גע־וען. איך האב אליין נישט געוווסט וואס מיר פעלט און האב מיר איינגערעדט, אז דאס נעמט זיך פונעם וואנדערן ביים פארן. א שעה נאך דעם איז געקומען מיין חתן מיטן רייכן ר' אברהם קרומבאך און מיר אפגעגעבן א „וויל געקומען!". זיי זיינען ביי מיר נישט לאנג

געבליבן און זײַנען זיך געגאַנגען זייער וועג. איך זאָל אַזוי לעבן, אַז איך האָב צו ערשט גאָר נישט געוווסט, ווער עס איז דער חתן, וויַל איך האָב דאָך זיי ביידע קיין מאָל אין מײַן לעבן נישט געזען. ביז דער מחותן, דער רײַכער ר׳ אַבֿרהם, האָט געזאָגט אויף קאַטאָווע, איך זאָל זיך נישט טועה זײַן און מיינען, אַז ער איז דער חתן... אויף דעם האָב איך געענטפֿערט מיט שטילשווײַגן. אַזוי איז די צײַט אַוועק, ביז עס איז געוואָרן שבת. איך בין נישט געגאַנגען אין שול. מײַן טאַכטער אסתר איז אַבער יאָ געגאַנגען. יעדער איינער האָט געקענט עדות זאָגן, אַז זי האָט נאָך קיין איינציק מאָל נישט פֿאַרפֿעלט צו גיין אין שול. דער גוטער שם, וואָס זי האָט געהאָט בײַ יעדן מענטשן, לאָזט זיך נישט באַשרײַבן. און דאָס איז געווען מײַן גאַנצע פֿרייד און טרייסט אין מעץ, ווי לאַנג דער אייבערשטער האָט זי געלאָזט זײַן געזונט.

בעתן דאָוונען זײַנען געקומען מײַנע שטיפֿקינדער און האָבן מיר אָפּגעגעבן שלום, אַבער איך האָב זיי נישט געקענט און עס איז אויך קיינער נישט געווען דערבײַ, וועמען איך זאָל קענען איבערפֿרעגן. דעריבער האָב איך צו זיי געזאָגט:

— איך וויס נישט, פֿון וועמען עס קומט מיר אָט דער כּבֿוד, וויַל איך בין דאָ אַ פֿרעמדע און קען קיינעם נישט.

דערויף האָט הענדעלע געזאָגט:

— איר קענט אונדז נישט? זאָלט איר זײַן אונדזער מוטער!

זאָג איך צו זיי:

— אויב איך דאַרף זײַן אײַער מוטער, וועט איר אויך דאַרפֿן זײַן מײַנע קינדער!

נאָך עטלעכע ווערטער זײַנען זיי אַוועק מיט דער גאַנצער העפֿלעכקייט, וויַל מע איז שוין אַהיימגעקומען פֿון דער שול. אויך מײַן טאַכטער איז אַהיימגעקומען פֿון דער שול און מיר האָבן זיך געזעצט צום טיש. ר׳ ישעיה קרומבאַך איז געזעסן נעבן מײַן טאַכטער.

אַז מיר האָבן אָפּגעגעסן, איז געקומען דער יונגער שלמה, וואָס איז געווען אַ מין קאַמערדינער בײַ מײַן מאַן, און געקומען איז אויך

די באַדינערין מיט צוויי גרויסע געגילדעטע טעלער. אין איינעם זײַנען געווען די בעסטע און שענסטע קאָנפֿעקטן און אין דעם אַנדערן די בעסטע אויבסן, סײַ אויסלענדישע, ווי ציטרינען, אַפּעלסינען, סײַ די בעסטע היימישע אויבסן, און דערויף איז געווען אַ גילדערנע קייט מיט אַ שטיק גאָלד און צוויי גאָנץ גרויסע געגילדעטע בעכערס מיט ווײַן. דאָס איז געווען מײַן שבת־אויבס. דאָס איז געווען זייער זעלטן. איך, אין מײַנע שוואַרע טראַכטענישן, האָב מיר געטראַכט:

— מי יתן... הלוואי זאָל דער סוף זײַן אַזוי ווי דער אָנהייב איז!

אָבער, מײַן גאָט און האַר! פֿון דער גילדערנער קייט זײַנען ממש געווארן שטריק און אײַזערנע קייטן...

איין שעה שפּעטער איז געקומען מײַן חתן מיט מײַן מחותנתע, די רײַכע יאָכעט. זיי זײַנען געזעסן לערך אַ האַלבע שעה און זײַנען אַהיימגעגאַנגען, יעדער אינער צו זיך. איך האָב טאַקע געזען, אַז אַלץ גייט דאַרט צו הערלעך און גרויסאַרטיק, און אַז איך וואָלט זיך גע־דאַרפֿט מער משמח זײַן ווי נאָכצוהענגען מײַנע שוועכע, אומעטיקע געדאַנקען, בפֿרט ווײַל יעדער מענטש איז מיך ממש מקנא געווען, און יעדער אינער האָט געזאָגט מיט אַ פֿול מויל, אַז איך מוז האָבן געטאָן אַ סך גוטס, וואָס איך בין אַזוי גליקלעך, און געקומען צו אַזאַ גוטן טיכטיקן מאַן און צו אַזאַ עשירות. נאָר פֿון דעסט וועגן האָט דאָס אַלץ בײַ מיר קיין ווערט נישט. מײַן פֿאַרזאָרגט האַרץ איז מיר גאָר נישט רויק געווען, און צו ענדע האָט עס מיר ליידער רעכט געגעבן. וואָס זאָל איך דאָ שרײַבן? אונדזערע זינד זײַנען דאָס גורם געווען.

שבת אין דער פֿרי האָט מען געלאָזט רופֿן מײַן טאָכטער מרים דורך מײַן שטיפֿטאָכטער, די בתולה פֿרומעט, און מ׳האָט איר געגעבן אויף שבת־אויבס אַ גילדן קייטעלע. אַזוי איז אַלץ הערלעך און גוט צוגעגאַנגען. אַלע בריוו, וואָס מײַן אײַדעם האָט געשריבן פֿון פּאַריז צו מײַן טאָכטער, זײַנען געווען לויטער דערמאָנונגען, אַז מײַן טאָכטער זאָל מיך גוט אויפֿנעמען בײַ זיך, און די בריוו זײַנען געווען פֿול מיט ליבשאַפֿט און צוגעבונדנקייט, אַזוי ווי עס האָט געדאַרפֿט זײַן.

אבער די ליבשאפט האט נישט געדויערט לענגער עד שיפוח היום ונסו הצללים, ביז עס פארווייט דער טאג און אנטרינען די שאטנס... ווי איך וועל דאס אלץ שפעטער דערציילן, מיין איידעם האט אפשר געמיינט, או ער האט א גוטע זאך געטאן און או איך וועל זיין זייער גליקלעך. אזוי איז די וואך אריבער אן באזונדערע געשעענישן. די אנדערע וואך, דאנערשטיק, ראש־חודש תמוז, איז געווען די חתונה. מע האט מיך אין דער פרי ארויסגעפירט פונעם הויז פון מיין טאכ־טער אין הויז פון מיין מאן, וואס איז געווען אין שכנות. דא בין איך געזעסן ביז נאך מיטאג ווען מיין מאן האט מיך מקדש געווען מיט א טיערן קידושין־רינג פון אן אונץ. די רבנית ברייגעלע און די רייכע יאכטע זיינען געווען די אונטערפירערינס. די חופה איז גע־שטעלט געווארן אין אונדזער זומער־הייפעלע. נאך דער חופה האט מען מיך געפירט אין אונדזער קאמער פאר דעם קאבינעט, וואס איז געווען זייער שיין אויסגעמעבלירט. דא האט מען אונדז געבראכט עסן און א „חתן־שאליטכע" א מין חתונה־קוכן, ווי דאס פירט זיך אין דייטשלאנד. כאטש אין האב דעם גאנצן טאג גאר נישט געהאט געגעסן, האב איך עס נישט געקענט נעמען אין מויל. מיין הארץ איז נאך געווען פול מיט די טרערן. או איך בין אוועקגעגאנגען פון מיין טאכטער אסתרס הויז האבן מיר ביידע פארגאסן אזוי פיל טרערן, אזוי ווי עס איז אונדז געווען אויפן הארצן. מיין מאן האט מיך גע־פירט אין זיין קאבינעט און מיך געלאזט זען א גרויס שאכטל מיט כלערליי קייטעלעך און פארשיידענע רינגען. אבער פון דעמאלט ביז איצט האט ער מיר קיין מאל נישט געגעבן אפילו נישט דאס קלענסטע רינגעלע, צו מאל נישט קיין מינץ פון גאלד אדער זילבער, אזוי או מ׳קען ניט זאגן, או איבער מיר האט ער באנקראטירט. אוונט־צו האט מען געמאכט א חשובע סעודה. אלץ איז ווידער צוגע־גאנגען גאנץ הערלעך. משרתים און דינערינס האב איך געפונען גענוג אין מיין הויז. ווו נאר איך האב געקוקט אדער געהערט, איז אלץ געווען איבער פול. זיין קאנטאר איז געווען פול מיט זילבער און גאלד, אזוי או כפי מע האט געזען, האט מען געדארפט שאצן גאנץ

אנדערש ווי עס איז דערנאך, ליידער, ארויסגעקומען. ער איז שוין לאנג געווען פרנס אין דער קהילה און ממש על פיו יצאו ועל פיו באו, נאך זײַן מויל איז מען ארויס און נאך זײַן מויל איז מען אריין. א יעדערער האט אים אפגעגעבן כבוד און מורא געהאט פאר אים. סײַ יידן, סײַ נישט־יידן.

די וואך נאך אונדזער חתונה זײַנען געקומען די אנגעזעענסטע לײַט און האבן מיך באגריסט און מיר געווונטשן מזל טוב. איך האב מיר נאר געווונטשן צו קענען אזוי פֿיל פֿראנצייזיש, או איך זאל קענען צו יעדן ריידן און געבן אן ענטפער. דערווײַל האט מײַן מאן געערעדט פאר מיר. אזוי איז דאס א צײַט לאנג ממש אין גרויסער צופֿרידנקייט צוגעגאנגען. עס האט מיר גאר נישט געפֿעלט. מײַן מאן האט מיר געגעבן געלט וויפֿל ס׳איז נייטיק געווען אויסצוגעבן, צו פֿירן דאס הויז. איך האב אבער געזען, אז דאס דינסטמיידל איז געווען „האר און מײַסטער״ אין הויז און אלץ געהאט אין אירע הענט, אלע מאכלים, גאנצע היט צוקער און נאך אנדערע זאכן. זי האט מיך גאר נישט געפֿרעגט, וואס זי זאל קאכן אדער מאכן. מיר איז דאס גאר נישט געווען געפֿעלן, וויל בײַם פֿירן מײַן הויז אין האמבורג בין איך נישט געווען געווויינט, מע זאל לאזן זײַן א משרתטע „האר און מײַסטער״. איך האב וועגן דעם אפֿט מאל געערעדט מיט מײַנע שטיפֿקינדער און אויך מיט מײַן שוועגערין פֿרײַדל, אבער אלע האבן מיר געזאגט, אז בלימעלע ע״ה האט זי געלאזט געווען איבער אלץ און געלאזט אלץ אונטער אירע הענט, ווײַל זי האט נישט געצווייפֿלט אין איר געטרײַשאפֿט. או איך בין געקומען אין מײַן הויז, האב איך דארט געטראפֿן צווי משרתים און צווי משרתטעס און דערבײַ נאך א סך פֿארשיידענע ארויסהעלף־דינערס און שיקינגלעך. כאטש דאס אלץ איז מיר נישט געפֿעלן, האט מען מיר געזאגט, אז דאס אלץ איז נאך וויניק אין פֿארגלײַך מיט פֿריער, וועלן מײַן מאנס ערשטע פֿרוי האט געלעבט. אין דער אמתן האבן מײַנע שטיפֿקינדער, וואס זײַנען געווען אויסגעבענע, דאס זייער אפֿט באדויערט. זיי האבן מיר אפֿט געגעבן אנצוהערן, וואס פֿאר א טובֿות און הנאות

זיי האָבן געהאַט פֿון דער מוטער און בײַ אייניקע פֿון זיי האָט זי דאָס הויז אין גאַנצן אויסגעהאַלטן. איך האָב אַווינס נישט געקענט טאָן, נאָר וואָס כ׳האָב געשיקט מײַנע שטיפֿקינדער מאַכלים, אויב עס איז געווען עפּעס גאָר באַזונדערס. אַז איך האָב ערבֿ שבת קודש געקויפֿט פֿאַר אַ פֿערטל רײַכסטאָלער אָדער פֿאַר אַ ליוור שבת־אויבס, האָט מען פֿון מיר געלאַכט און געזאָגט, אַז פֿרײַער פֿלעגט מען ערבֿ שבת קויפֿן פֿאַר מער ווי אַ רײַכסטאָלער שבת־אויבס און יעדן קינד האָט מען אהיימגעשיקט פֿולע קוישן. אַווינס איז מיר אַ צײַט לאַנג געפֿעלן און איך האָב גאָט געדאַנקט, מיינענדיק אַז מײַן לאַנג וואַרטן אין באַטריבטן אַלמנה־שטאַנד האָט זיך גוט אויסגעלאָזט, הגם פֿאַר מיר איז דאָס אַלץ געווען גילה ברעדה, אַ פֿרייד אין ציטערניש, ווי איך האָב עס שוין געזאָגט. מײַן מאַן איז געווען אַ טיכטיקער מענטש און, ווי ער האָט געלאָזט גלייבן די מענטשן, אויך אַן עושר. אויך האָב איך בײַ אים געזען אַזוי פֿיל זעלטן זילבער און גאָלד, ווי איך האָב בײַ קיין שום עושר אין גאַנץ דײַטשלאַנד נישט געזען. איך האָב אויך געזען, אַז מײַן מאַן פֿירט אַ גרויס געשעפֿט, און אַז ער פֿאַרשטייט זײַנע זאַכן. עס איז קיינער, וואָס האָט געדאַרפֿט פֿון אים באַקומען געלט, נישט געקומען צווישן מאָל מאָנען, וויל ער האָט יעדן איינעם תיכף אַלץ באַצאָלט מיטן גרעסטן דרך־ארץ. ער האָט יעדן, סײַ ייִדן, סײַ ניט־ייִדן, געגעבן קרעדיט אומעטום. ער האָט געהאַט פֿאַרליגן אויף דער גאַס גרויסע געלטער. דערצו נאָך האָט מען אים געהאַלטן פֿאַר אַ מענטש, וואָס מ׳קען צו אים האָבן צוטרוי, אַווי אַז דער וואָס האָט עפּעס פֿאַרמאָגט און דאָס געוואָלט האַלטן אויף אַ זיכערן אָרט האָט עס געגעבן צו היטן מײַן מאַן. אַווי האָט אויך מײַן איידעם משה, אַז ער האָט עטלעכע וואָכן פֿאַר מײַן אָנקומען געמוזט אַוועקפֿאָרן קיין פֿאַריז, געגעבן אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט, מײַן מאַן צו היטן אין דער צײַט פֿון זײַן אַוועקזײַן — ער האָט ליבערשט געוואָלט האַלטן בײַ מײַן מאַן איידער בײַ זײַן פֿאָטער. וואָרן נישט בלויז, וואָס מע האָט מײַן מאַן געהאַלטן פֿאַר אַן עושר; מע האָט אים אויך געהאַלטן פֿאַר אַ גרויסן נאמן, פֿאַר אַן ערלעכן מענטשן, אַווי אַז עס איז נישט געווען

צו צווייפלען אין דעם, וואס איך האב ברצון הטוב חתונה געהאט. מיין מאן פלעגט בײַ נאכט שטארק קרעכצן. אז איך האב אים א פאר מאל געפרעגט, וואס אים פעלט און פאר וואס ער קרעכצט אזוי, האט ער געזאגט, אז אים פעלט גאר נישט, נאר דאס איז שוין זײַן נאטור און געווינהייט. איך האב אויך געפרעגט די קינדער און מיין שווע־גערין פרײַדכען, וואס דאס באטײַט, וויל איך האב מיר אין דער ערשטער צײַט אײַנגערעדט, אזוי ווי יעדערער האט געזאגט, אז ער האט מיט זײַן ערשטער פרוי אזוי גוט געלעבט און ער קען זי נאך אלץ נישט פארגעסן... אבער זיי אלע האבן מיר געזאגט, אז זיי זײַנען צו דעם צוגעווינט, און אז דאס איז געווען אזוי אויך בײַם לעבן פון זײַן ערשטער פרוי. האב איך מיך דערמיט בארויקט. אבער איך האב נישט געווסט, אז הינטער זײַן קרעכצן ליגן באהאלטן אזעלכע צרות. זײַן שלאף און זײַן עסן איז געווען זייער אומרויק.

אז איך בין דא אפגעווען בײַ די אכט וואכן, איז מיין טאכטער אסתר מיט מזל געלעגן געוואָרן מיט א בן־זכר און איך האב זיך שטארק געפרייט. מיין טאכטער האט קיין קינדער מער נישט געהאט. עטלעכע קינדער זײַנען בײַ איר געשטארבן. זײַנען מיר אלע געווען מלא שמחה מיטן קינד. דער אייבערשטער זאל עס באהיטן! מיין מאן און איך האבן געהאט די קוואטערשאפט און מיין מאן האט זיי אויך געגעבן א שיינע קוואטער־מתנה: א שאל, אינעווייניק און אין דרויסן מיט גאלד פון דרײַ אונצן. אז מיין טאכטער האט געדארפט אויפ־שטיין פון קימפעט, האט ער איר געשיקט א דובלאנע פאר א קימפעט־געשאנק. סוף אלול איז מיין טאכטער פריש און געזונט אויפגעשטא־נען פון דער קימפעט. צום ברית איז זי שוין געווען אראפגעאנגען פון בעט און געהאלפן אלץ צוצוגרייטן. דרײַ טעג נאכן ברית האט זי שוין אליין געקאכט, אזוי אז יעדער האט זיך געחידושט איבער איר גוט קאכן און האלטן אלץ אין אַרדענונג. איר שוויגער יאכעט האט מיר אפט מאל געזאגט:

— איך מוז זיך מודה זײַן, אז אסתר קען בעסער קאכן פון מיר! און טאקע: אז יאכעט האט געוואלט האבן עפעס גוטס געקאכט,

האָט זי געלאָזט רופֿן מײַן טאָכטער אסתר און זי האָט עס איר גע־
מוזט קאָכן. דעם שם, וואָס מײַן טאָכטער האָט אומעטום געהאַט בײַ
אָרעם און רײַך מיט איר פֿרומקייט, זיטלעכקייט און אַלע אירע מידות
טובֿות, קען איך ניט שרײַבן. זי איז אָבער אַלץ געווען אומעטיק, ווײַל
זי האָט פֿאַרלוירן אַ סך קינדער. זי האָט אָבער נישט געוואָלט, מע
זאָל בײַ איר דאָס אָנזען. בײַם פֿירן איר הויז איז זי געווען זייער אָפּ־
געהיט, קאַרג און פינקטלעך. אָלץ איז בײַ איר צוגעגאַנגען אויף אַן
ערלעכן אופֿן. שטענדיק האָט זי געהאַט בײַם טיש אַ רבין און אַ בחור,
און צו יעדן, צו אָרעם און רײַך, אַרויסגעווײַזן ציכטיקייט און אָפּגע־
געבן כּבֿוד, אַזוי אַז איך וואָלט געהאַט געגוג סיבות מיך צו פֿרייען.
אָבער זאָל זיך דער אייבערשטער דערבאַרעמען איבער אונדזער שׂמחה
און איבער אונדזער וואַקלענדיקן גליק, וואָס איז געווען דער אָנהייב
פֿון מײַן צער אין מײַן.

יום כיפור איז מײַן אייניקל אליה־לעבן קראַנק געוואָרן. ער האָט
געקראָגן אַ סך שוועריקייטן, וואָס האָבן געדויערט אַרום אַכט טעג.
מיר האָבן בײַ דעם ליבן קינד געזען אַזוי פֿיל ווייטיקן, אַז איך האָב
אָפֿט שטילערהייט בײַ זיך אין מײַן האַרצן געבעטן דעם אייבערשטן
צו מינערן דעם ליבן קינד זײַנע גרויסע יסורים. קיין דאָקטער און
קיין מענטש האָט נישט געגלייבט, אַז עס וועט קענען בעסער ווערן.
אָבער דער אייבערשטער האָט זיך דערבאַרעמט אין איין אויגנבליק
און אים געשיקט זײַן רפֿואה. דערפֿון איז צו זען, אַז דער אייבערשטער
קען העלפֿן, ווען יעדע מענטשלעכע הילף איז שוין פֿאַרלוירן, און ער
מאַכט מיט זײַן הילף אַלע דאָקטוירים און חכמים צו נאָרן. אַזוי ווי
עס שטייט: כי אני ה' רופאך, וואָרן איך, יהוה, בין דײַן היילער. דער־
פֿאַר לויב איך אים און דאַנק אים אין אַלע צײַטן, און זאָל דער גרוי־
סער גיטיקער גאָט געבן, אַז זײַן פֿאָטער און מוטער זאָלן אים מגדל זײַן
צו תורה, לחופה און למעשׂים טובֿים, אָמן!

מען קען זיך פֿאָרשטעלן, ווי שטאַרק מײַן טאָכטער האָט זיך גע־
פֿרייט און וואָס פֿאַר אַ פּדיון הנפֿש זי האָט געגעבן פֿאַרן קינד. זי
האָט געגעבן פֿאַר דעם ליבן קינד, אָפֿן און באַהאַלטענערהייט, כאָטש

מען איידעם איז געווען, אזוי ווי א סך אנדערע, גאר שטארק צוגע־קלעפט צום געלט, צום באטריבטן געלט, און איז אפשר מקיים (דאס ווערטל), אז יש אדם שחביב ממון יותר מגופו... אז מ׳קען זיי נישט אנזעטיקן, ווי דאס איז צו זען פון א מעשה מיט אלעקסאנדער מוקדון.

•

ווי עס איז באקאנט, איז אלעקסאנדער מוקדון אויסגעפארן די גאנצע וועלט און האט זי איינגענומען. האט ער זיך געטראכט: איך בין אזא מעכטיקער מענטש און בין אזוי וויט געקומען — בין איך נישט וויט פון גן־עדן. איז ווען ער האט זיך געפונען ביים טויך גיחון, וואס איז איינער פון די פיר טייכן וועלכע פליסן ארום דעם גן־עדן, האט ער געלאזט בויען גרויסע, שטארקע שיפן, האט זיך אין זיי ארײנגעזעצט מיט זײנע לייט און א דאנק זיין גרויסער חכמה איז ער געקומען דארט, ווו ס׳געפינט זיך דאס ארט, פון וואנען מ׳קען ארײנ־קומען אין גן־עדן. נאר אזוי ווי ער איז געווען נישט וויט פון דעם ארט, איז געקומען א גרויס פייער און האט פארברענט אלע זײנע שיפן און זײנע לייט. בלויז זיין שיף און זײנע לייט זײנען געבליבן.

אז דער קיניג אלעקסאנדער האט געזען, ווי זיין שיף און זײנע לייט זײנען אליין געבליבן, האט ער אנגעהויבן שטארק צו בעטן, מע זאל אים ארײנלאזן אין גן־עדן: ער ווייל דארטן זען די ווונדער און דער גאנצער וועלט דערציילן וועגן זיי. צו אים איז אבער געקומען א קול און געזאגט: ער זאל אוועקגיין פון דאנען, ווייל ער קען נישט ארײנגיין אין גן־עדן, כי השער הזה צדיקים יבואו בו, דען דאס איז דער טויער, אין וועלכן נאר די גערעכטע קענען ארײנגיין. האט אלעקסאנדער נאך מער געבעטן, אז אויב ער קען שוין נישט פועלן ארײנצוגיין אין גן־עדן, זאל מען אים לפחות עפעס ארויסווארפן פון דעם גן־עדן, וואס ער זאל קענען ווייזן ווי א צייכן דער גאנצער וועלט, אז ער איז געווען אזוי נאענט ביים גן־עדן. האט מען אים ארויסגעווארפן אן אויג. אז ער האט דאס געהאט אין דער האנט, האט ער נישט געוווסט, וואס ער זאל מיט דעם אנהייבן צו טאן. האט מען

אים געזאגט, אז ער זאל נעמען זײַן גאַנץ זילבער און גאָלד און אַלע זײַנע טײַערע זאַכן, און ער זאל זיי אַרויפֿלייגן אויף איין שאָל פֿון אַ וואָגשאָל, און דאָס אויג זאָל ער אַרויפֿלייגן אויף דער אַנדערער שאָל פֿון דער וואָג — וועט דאָס אויג איבערוועגן, וויל דאָס אויג וועט זײַן שווערער פֿון אַלץ. דער קיניג אַלעקסאַנדער, וואָס איז געווען, ווי מע ווייסט, אַ גרויסער חכם און פֿילאָסאָף, און אַלץ האָט ער זיך אויסגעלערנט בײַ זײַן רבין אַריסטאָטעל, האָט גערן געוואָלט זיך באַקענען מיט אַלע חכמות, ווי עס קען געמאַלט זײַן, אז אַ קליין אויג זאָל איבערוועגן אַזוי פֿיל זילבער און גאָלד און אַנדערע ווערטזאַכן. און ער האָט דאָס אַנגעהויבן אויסצופֿרוון. ער האָט גענומען אַ גרויסע, מעכטיקע וואָג און אַרויפֿגעלייגט אויף איין זײַט דאָס אויג און אויף דער אַנדערער זײַט אַ סך הונדערטער פֿונט זילבער און גאָלד, אַבער אַלץ, וואָס ער האָט אַרויפֿגעלייגט, איז נאָך אַלץ נישט געווען, און דאָס אויג האָט אַלץ אַריבערגעוויגן. האָט אַלעקסאַנדער זיך שטאַרק געחידושט און ער האָט זייער געבעטן, מע זאָל אים פֿאַרט זאָגן, ווי דאָס קומט, אַז אַזאַ קליין אויג זאָל איבערוועגן אַזוי פֿיל זילבער און גאָלד און אַנדערע זאַכן, און וואָס וואָלט מען געקענט מאַכן, אז דאָס אויג זאָל זיך אַנזעטיקן און ניט זײַן אַזוי שווער. האָט מען אים געענטפֿערט, ער זאָל נאָר אַ ביסעלע ערד אַרויפֿוואַרפֿן אויפֿן אויג — וועט שוין אַ גאָר גרינג געווויכט איבערוועגן דאָס אויג. אַזוי האָט געטאָן דער קיניג אַלעקסאַנדער. ער האָט אַרויפֿגעוואַרפֿן אויפֿן אויג אַ קליין ביסל ערד, און שוין האָט אַ גאָר קלייניע זאַך אַריבערגעוויגן דאָס אויג. אַזוי ווי אַלעקסאַנדער האָט דאָס דערזען, איז ער געוואָרן נאָך מער פֿאַרוווונדערט און געבעטן, מען זאָל אים דאָך זאָגן, וואָס קען דאָס באַטײַטן. האָט מען אים געענטפֿערט:

— הער־צו, דו, אַלעקסאַנדער! דו זאָלסט וויסן זײַן, אז כּל־זמן דאָס אויג לעבט בײַם מענטשן, איז עס נישט צום אָנזעטיקן, האָט עס קיין מאָל נישט גענוג, און וואָס מער דער מענטש פֿאַרמאָגט, האָט ער אַלץ קיין מאָל נישט גענוג און וויל האָבן נאָך מער. דעריבער האָט דאָס אויג אַריבערגעוויגן דאָס גאַנצע זילבער און גאָלד. אָבער ווי

נאָר דער מענטש שטאַרבט און מע וואַרפֿט־אַרויף ערד אויף זײַן אויג, אַזוי איז אים שוין אַלץ גענוג, און דעריבער, ווי באַלד דו האָסט אַרויפֿגעוואַרפֿן ערד אויפֿן אויג, האָסטו עס מיט אַ קלייַנער זאַך גע־קענט אַריבערוועגן. און זע, דו, אַלעקסאַנדער! דו קענסט דאָס בײַ דיר אַליין זען. דיר איז נישט גענוג געווען דײַן קיניגרײַך און דיר איז אויך נישט גענוג געווען די גאַנצע וועלט, וואָס דו האָסט געמאַכט דיר אונטערטעניק, און דו האָסט נאָך געוואָלט קומען אַהין, וווּ עס געפֿי־נען זיך גאָטס קינדער און דינערס. דעריבער, וויַיל דו לעבסט, איז פֿאַר דיר קיין גענוג נישטאָ. און דו ווילסט נישט רוען, און רק האָבן אַלץ מער און מער. זאָג איך דיר, אַז דו וועסט שטאַרבן אין אַ פֿרעמדן לאַנד און עס פֿעלט דיר נישט קיין סך, און מ׳וועט אויף דיר שיטן ערד. אָ, דעמאָלט וועסטו זיך שוין באַנוגענען מיט פֿיר איילן ערד, דו, וואָס די גאַנצע וועלט איז פֿאַר דיר געווען צו קליין! און עס וועט דיר באַפֿעלן אַלעקסאַנדער נישט מער צו ריידן אָדער צו פֿרעגן, וויַיל מע וועט דיר וויַיטער שוין נישט מער ענטפֿערן. און דו זאָלסט זיך פֿון דאַנען גיך אָפּטראָגן, אויב דו ווילסט נישט, דיך זאָל טרעפֿן, וואָס עס האָט זיך געטראָפֿן מיט דינע שיפֿן און דינע לייט.

איז דער קיניג צוריקגעפֿאָרן מיט זײַן שיף אין לאַנד הודו און קורץ נאָך דעם האָט ער אינגענומען אַ ביטערן, שרעקלעכן טויט: מע האָט אים אינגעגעבן אַ סם, ווי מ׳קען דאָס לייענען אויספֿירלעך אין דער באשרײַבונג פֿון זײַן לערנמײַסטער אַריסטאָטעל.

ווי געזאָגט, זײַנען פֿאַראַן אַ סך מענטשן, וועלכע זײַנען אַזוי גי־ריק נאָך גלעלט, אַז זיי קענען זיך נישט אָנזעטיקן, און אָפֿט מאָל קו־מען דערפֿון אַרויס גרויסע צרות. נאָר צו מילד, צו זײַן גאָר פֿרײַגע־ביק, איז אויך נישט גוט צו זײַן, אַז מ׳זאָל גלאָט אומזיסט פֿאַרטאָן וואָס מ׳פֿאַרמאָגט. דער כשרער גראָשן, וואָס ווערט ערלעך פֿאַרדינט, קומט דעם מענטשן אָן שווער, אָבער מע מוז קענען אין אַלץ מאָכן אַ חילוק, ווי אַזוי מע זאָל זיך צופֿירן. וויַיל עס איז אַ כלל אין דעם שפּריך־וואָרט: פֿון קאַרג זײַן ווערט מען נישט ריַיך און פֿון מילדער פֿרײַגע־ביקײַט ווערט מען נישט אָרעם. נאָר: אין דער פּאָסיקער צײַט אויס־

געבן געלט און אין דער פאַסיקער צייט שפּאָרן געלט. דער אָלענדער האָט אַ וועַרטל וואָס זאָגט: „העלט אויט צו העבין אין זיניר טיאיט, דאָט מאַקט פּריפּיט". דאָס הייסט, אויסגעבן געלט צו דער צייט — דאָס ברענגט פּראָפּיט. מע געפּינט ניט־יידישע חכמים וואָס שרייבן וועגן דעם זייער אַ סך און זייער שיין.

*

דאָס איז געווען דער ערשטער שטורעם, וואָס איך האָב דאָ געהאָט אַריבערצוטראָגן. אָבער, דער אייבערשטער זאָל זיך מרחם זיין, עס איז נישט געבליבן בײַ דעם אַליין. עס איז געגאַנגען ווי בײַ יענעם וואָס האָט געוואָלט אַנטלויפֿן פֿון מלאך־המוות, איז ער אַוועק קיין לוז, ווײַל „דאָרטן שטאַרבן די מענטשן בלויז אין אַ הויכער עלטער". אָז ער איז געקומען צו אַ הויכער עלטער צום טויער, האָט דער מלאך־המוות צו אים געזאָגט:

— דו ביסט מיר דאָ געקומען ריכטיק צו דער האַנט, איך זאָל דיך קענען ממיתן. איך האָב אין ערגעץ נישט געהאַט קיין רשות אין־בער דיר ווי נאָר דאָ.

און אַזוי איז מיט מיר געווען. איך בין אַוועק פֿון האַמבורג, די שטאָט וווּ איך בין געבוירן געווארן; אַוועק פֿון מײַנע קינדער, מײַנע פֿרײַנד און בײַ מיר געטראַכט: איך וויל אַזוי ווײַט אַוועק פֿון זיי, כדי איך זאָל קיין שלעכטס נישט קענען זען בײַ זיי. אָבער דו, גערעכטער גאָט, האָסט מיר געוויזן, און דו ווײַזסט מיר נאָך איצט, אַז איך קען נישט אַוועקלויפֿן פֿון דיין צאָרנרוט. וווהין זאָל איך גיין און וווהין זאָל איך אַנטלויפֿן פֿון דיר? אַז איך זע, איך בין געקומען אויף אַזאַ אָרט, וווּ איך האָב ווייניק שמחה און נחת־רוח, און מוז הערן און זען אַ סך צרות און האַרץ־ברעכעניש בײַ מיר און בײַ מײַנע קינדער. נאָר בײַ דעם אַלעמען זע איך, אַז גאָט איז דער גערעכטער ריכטער, ווײַל ער גיט מיר די געדולד, אַז בײַ מײַנע צרות און אַנשויקענישן זאָל איך נאָך זיין מיט מענטשן גלײַך. גאָטס שטראָף וואָלט דאָך, חלילה, גע־

קענט זײַן נאָך אַ סך ערגער! אַזוי ווי בײַם דאָקטער אין דער מעשׂה, וואָס איך האָב פֿריער געבראַכט.

נישט לאַנג נאָך דעם האָב איך געקראָגן די שלעכטע נײַס, אַז מײַן זון לייב איז געשטאָרבן. אַ יונגער מענטש געווען. קוים אַכט און צוואַנציק יאָר אַלט. הגם איך האָב געהאַט אויסצושטיין פֿון מײַן זון אַ סך פֿאַרדראָסן און עלנט, איז זײַן טויט מיר אָנגעקומען שווער און ביטער, ווי דאָס איז נאָטירלעך בײַ עלטערן. מע קען דאָס לערנען פֿונעם פֿרומען קיניג דוד, וואָס זײַן זון אַבֿשלום האָט אים אָנגעטאָן זייער אַ סך צרות און הָאַרצווייטיק. נאָר אַז ער האָט מיט אים געהַרפֿט מלחמה האַלטן, האָט ער באַפֿוילן אַלע זײַנע לײַט אים צו שוינען. און ווי ער איז געווויר געוואָרן, אַז ער איז פֿאַרשניטן געוואָרן — וואָס פֿאַר אַ יאָמער־געשריי האָט ער געמאַכט פֿאַר זײַן אַבֿשלום! זיבן מאָל האָט ער געופֿן: „אַבֿשלום, מײַן זון!“, און מיט דעם האָט ער זײַן זון אַרויסגעבראַכט פֿון די זיבן שטאַפּלען פֿונעם גיהנום און אים אַרײַנגעבראַכט אין גן־עדן. אָט אַזוי בין איך פֿון דער טיפֿענישׂ פֿון מײַן הָארצן אַלץ מוחל אָט אַ דעם זון מײַנעם פֿאַר זײַנע קינדישע שטיק. ער האָט זיך געלאָזט אַראָפּפֿירן פֿונעם גלײַכן וועג און דערבײַ איז ער געווען דער בעסטער מענטש אויף דער וועלט. ער האָט גוט געלערנט און געהאַט אַזאַ יידישלעך הָארץ פֿאַר אָרעמע לײַט, אַז זײַן טאַן גוטס האָט געשמט אומעטום. יאָ! נאָענט און ווײַט. ער איז אָבער, ליידער, געווען צו לײַכטזיניק בײַ זײַן געשעפֿט. האָבן שלעכטע מענטשן דאָס דערזען און אים געלאָזט אָנווערן זײַן פֿאַרמעגן. איצט וויל איך אים לאָזן רוען, און איך בעט צו מײַן גאָט, ער זאָל אים לאָזן האָבן זכות־אָבות. וואָס זאָל אָדער וואָס קען איך טאָן? איך מוז צו אים גיין, ווען עס ווערט זײַן גאָטס ווילן, און נישט ער צו אונדז. דעם אַלמעכטיקן גאָט איז עס נישט געפֿעלן מיך אָוועקצונעמען פֿאַר מײַן פֿרומען כשרן מאַן, ר׳ חיים האַמיל, וואָס נאָך זײַן עלטער וואָלט ער נאָך געווען געקענט גוט לעבן. אָבער מפּני הרעה נאספ הצדיק, דער פֿרומער מענטש ווערט אָוועקגענומען, כדי ער זאָל נישט דאַרפֿן דערלעבן אַזוי פֿיל זאָרגן און אויסשטיין אַזוי פֿיל צרות.

ער איז געשטאַרבן אין עשירות און געזונט בײַ זײַנע קינדער אַל דאָס גוטס. וואָס זאָל איך דאָס נאָך לאַנג דערמאָנען? איך האָב וועגן דעם שוין געזוגט דערמאָנט. אַזוי וויל איך איצט מיט דעם פֿאַרענדיקן מײַן זעקסט בוך. גאָט דער אַלמעכטיקער זאָל מײַנע קינדער און כל ישראל ניט שיקן וויטער קיין צרה און, אויב מיר, זינדיקע מענטשן, זײַנען חייבֿ, זאָל ער מיט זײַן גרויסער גנאָד און באַרעמהאַרציקייט אונדז מוחל זײַן און אונדז פֿירן בארץ הקדושה ועינינו לראות בבֿנין ביהמ״ק ותפֿארתו, לכפר כל עוונותינו כ״ש וזרקתי עליכם מים טהורים[3] וכו׳, אַז די אויגן אונדזערע זאָלן זען דאָס הויז פֿון גאָט און זײַן גלאַנץ, און ער זאָל אונדז פֿאַרגעבן אַלע אונדזערע זינד (ווי עס שטייט גע־שריבן) און איך וועל שפּריצן אויף אײַך ריינע וואַסער, אאַו״ו.

סליק ספֿר הששי

סוף פון זעקסטן בוך

---

[3] יחזקאל לו, כ״ה.

בוך
7

און איצט וועל איך אין גאַטס נאָמען אָנהייבן דאָס זיבעטע בוך, וואָס אין אים איז אויסגעמישט אומעט מיט פֿאַרגעניגן, כּפּי דער מענטשלעכער נאַטור און ווי דאָס פֿירט זיך אויף דער וועלט. איך וויל אָנהייבן דאָס בוך מיט דעם, בי־ וואָס איך בין געבליבן שטיין. און זאָל גאָט געבן, איך זאָל מער נישט דערלעבן קיין צער פֿון מינע ליבע קינדער און אין מײַן זיקנה זאָל איך זען און הערן פֿון זיי בלויז פֿריידן און ווילזײַן.

ווי איך האָב פֿריִער דערמאָנט, האָב איך אַן אייביקן אָפּשייד גע־ נומען פֿון מײַן זון זאָנווּל. גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען: אַזאַ טיכטיקער יונגער מענטש און מוז שוין קיִען די ערד! איך בין נאָך קיין צוויי יאָר נישט געווען אין מעץ, ווי איך האָב באַקומען די בשׂורה רעה, אַז ער איז אַוועק פֿון דער וועלט און אַרײַן אין דער אייביקייט. וואָס פֿאַר אַ צער און האַרצבערעכעניש דאָס איז געווען פֿאַר מיר, ווייסט נאָר אײַן גאָט. אַזאַ ליבן זון אין אַזעלכע יונגע יאָרן צו פֿאַרלירן! וואָס זאָל איך טאָן, קלאָגן אָדער זאָגן?

נישט לאַנג נאָך זײַן טויט איז זײַן פֿרוי געלעגן געוואָרן מיט אַ טאָכטער, וואָס איז דאָנקען גאָט אַ פֿריש, געזונט און שיין קינד. זאָל דער אייבערשטער געבן, מיר אַלע זאָלן זיך פֿון איר דערלעבן אַ סך שׂמחות. איצט וועט זי שוין אַלט זײַן אַ יאָר דרײַצן. עס הייסט, אַז זי איז זייַער טיכטיק. זי איז בי־ איר זיידן, ר׳ משה באַמבערג. מײַן שנור,

זאַנוולס פֿרוי, האָט געגומען אַ צווייטן מאַן, אָבער נישט לאַנג מיט אים געלעבט: ער איז אויך געשטאָרבן. אַזוי האָט דאָס גוטע, יונגע ווײַבל איר יוגנט ביז איצט אויך זייער עלנט פֿאַרבראַכט. וואָס זאָל מען זאָגן? ווער קען אים זאָגן: וואָס טוסטו? איך וויל וועגן דעם ווײַטער נישט ריידן; עס מאַכט צו פֿיל האַרצווייטיק.

אַז איך בין דאָ געווען לערך אַ יאָר ציַט, האָב איך געמיינט, איך וועל דאָ קענען לעבן צופֿרידן. עס האָט אַזוי זיך געקענט אויסדאַכטן. וואָלט מײַן מאַן זיך נאָר געקענט האַלטן נאָך אַ צווי יאָר, וואָלט ער זיך נאָך געווען געקענט גאַנץ גוט אַרויסרײַסן. ווײַל נאָך צווי יאָר, ווען ער האָט געמוזט אַלץ אַוועקגעבן זײַנע קרעדיטאָרן, זײַנען די געשעפֿטן אין פֿראַנקרײַך געווען אַזוי גוט, אַז די לײַט אין דער גאַנצער קהילה זײַנען געווארן נגידים. און ער איז דאָך געווען אַ גרויסער חכם און אַ גרויסער געשעפֿטסמאַן, און געווען גוט אָנגעזעֿן בײַ יידן און ניט־יידן. אָבער דער אייבערשטער האָט דאָס נישט געוואָלט האָבן: זײַנע קרעדיטאָרן האָבן אים זייער שטאַרק צוגעדריקט, אַזוי אַז ער האָט געמוזט פֿאַרלאָזן די שיף, און איבערלאָזן פֿאַר אַנדערע אַלץ וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט. כאָטש זיי האָבן נישט באַקומען די העלפֿט פֿון דעם, וואָס ער איז זיי געווען שולדיק, זײַנען זיי געווען צו אים זייער גוט. איך וואָלט מיך געווען געקענט האַלטן בײַ דער כּתובֿה, אָבער איך האָב אַליין געזען, אַז דאָ קען מען גאָר נישט באַקומען. ער האָט געהאָט דאָס גאַנצע געלט פֿון מײַן טאָכטער מרים אין די ענט — דאָס האָב איך יאָ באַקומען אין וועקסלען אויף אַנדערע יידן. אָבער, ווי שווער און זויער דאָס איז מיר אָנגעקומען, דאָס ווייסט נאָר איין גאָט. אויך מײַן זון נתן האָט אַ רעכט געהאָט בײַ אים צו פֿאַדערן עטלעכע טויזנט רײַכסטאָלער. זיי האָב איך יאָ געזען צו באַקומען. דערפֿאַר האָב איך נישט געטראַכט אין מײַן כּתובֿה און אַלץ אָנגענומען פֿאַר ליב, וואָס דער אייבערשטער האָט מיר צוגעשיקט און מיר געטאָן אַזוי ווי דער אַדלער, וואָס האָט געזומען זײַנע יונגע אַדלערלעך אויף זײַנע פֿליגלען און געזאָגט:

— ס׳איז בעסער, ווען מ׳שיסט אויף מיר איידער אויף מײַנע קינדער.

וואָס איך האָב מיך אַנגעפלאָגט! מײַן מאַן האָט זיך געמוזט אויס־באַהאַלטן. אַז די קרעדיטאָרן זײַנען דאָס געווויר געוואָרן, האָבן זיי געשיקט צו אים אין הויז דרײַ געריכטס־דינערס. וואָס האָבן געמאַכט אַן אינווענטאַר און אויפֿגעשריבן יעדן נאָגל אויף דער וואַנט, און אַלץ פֿאַרזיגלט, אַזוי אַז זיי האָבן מיר אַפֿילו נישט איבערגעלאָזט קיין עסן אויף אַ מאָלצײַט. איך בין געלעגן אין דער שטוב מיט מײַן דינסט־מיידל, אויך די דרײַ געריכטס־דינערס זײַנען געווען אין דער שטוב און זיי זײַנען געווען די האַרן; קיינער האָט נישט געטאָרט אַרײַן אָדער אַרויסגיין. אַז איך האָב איין מאָל אין אַ טאָג געוואָלט אַוועקגיין, האָבן זיי מיך באָזוכט, צי איך האָב נישט עפּעס בײַ מיר. אַזוי האָב איך געלעבט דרײַ וואָכן לאַנג אין אָט אַ דעם עלנטן צושטאַנד. ענד־לעך איז מײַן מאַן געקומען צו אַן אויסגלײַך מיט זײַנע קרעדיטאָרן; זיי האָבן אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט, פֿאַרשריבן און געלאָזט בײַ אים אין דער האַנט, ער זאָל מאַכן אַ ליציטאַציע. נישט געווען אַפֿילו קיין איין צינערנער לעפֿל אין הויז, וואָס איז נישט געווען אויפֿגעשריבן, אַזוי אַז ער האָט נישט געקענט גאָר נישט פֿאַרלייקענען. ער האָט אויך גאָר נישט געוואָלט פֿאַרלייקענען. ער האָט גאָט געדאַנקט, וואָס ער איז אַרויס מיטן לעבן. זײַנע קרעדיטאָרן האָבן געזען, אַז ער האָט זיי אַלץ אַוועקגעגעבן, וואָס ער האָט געהאַט, האָבן זיי אַליין רחמנות גע־האַט אויף אים, וויל ער האָט נישט געקענט באַצאָלן צו מאָל די העלפֿט פֿון דעם, וואָס ער האָט מיט זיי געהאַט אָפּגעמאַכט. דערנאָך האָבן זיי אים געלאָזט צו רו און זײַנען נישט געווען שטאַרק צודרינג־לעך צו אים. זיי וואָלטן אים געווען געקענט לאָזן אײַנזעצן אין תּפֿיסה, אָבער זיי האָבן געזען, אַז ער איז אַן ערלעכער מענטש און אַז ער האָט זיי אַוועקגעגעבן אַלץ וואָס ער האָט נאָר געהאַט, ולא נשאר מאומה, און ס׳איז בײַ אים גאָרנישט ניט געבליבן.

ער איז געווען אַ טיכטיקער מענטש. ווען ס׳איז געגאַנגען גוט, האָבן אים אַלע ליב געהאַט און פֿאַר אים מורא געהאַט. ער איז געווען

פֿרנס און שתדלן אין דער קהילה פֿון מעץ בײַ די דרײַסיק יאָר און האָט אַלץ געפֿירט זייער שיין, אַזוי אַז ער איז געווען שטאַרק באַליבט. ער איז געווָארן זייער געליטזעליקט פֿון יידן און ניט־יידן. אָבער אַז דאָס שלימזל האָט אים געטראָפֿן, איז אונדז געגאַנגען זייער שלעכט, אַזוי אַז אָפֿט האָבן מיר ממש קיין ברויט אין שטוב נישט געהאַט. אַז מיט עטלעכע יאָר צוריק איז דאָ געווען אַ גרויסער יקרות, האָב איך פֿון דעם ביסל געלט, וואָס איך האָב געהאַט, פֿון צײַט צו צײַט אויסגעגעבן נאָר אַזוי פֿיל, וויפֿל איך האָב געדאַרפֿט צו קענען פֿירן דאָס הויז. ווי נאָר ער האָט באַקומען געלט, האָט ער עס מיר צוריקגע־געבן. מײַן איידעם, משה קרומבאַך, האָט אים אַ סך גוטס געטאָן, הגם ער האָט אים נישט דערצאָלט העכער צוויי טויזנט טאָלער. דער אייבער־שטער האָט דאָס אָפּגעצאָלט מײַן איידעם, אַזוי אַז ער איז, געלויבט צו גאָט, געווען ממש דער גרעסטער עושר אין דער קהילה און אַ מענטש מיט יושר, און ער האָט באַקומען אַ נײַ האַרץ, וועו ער האָט געקענט טאָן אַ סך גוטס די קרובֿים, סײַ ער אַליין, סײַ זײַן ווײַב, מײַן טאָכטער אסתר, און זײַן הויז איז געשטאַנען בריט אָפֿן פֿאַר נויט־באַדערפֿטיקע. איצט איז ער פֿרנס, און אַלע חשובֿע אורחים, וואָס קומען פֿון אַלע עקן וועלט, זײַנען בײַ אים צו גאַסט און ער גיט יעדן אָפּ כּבֿוד און דרך־ארץ, און דאָס זעלביקע טוט אויך זײַן ווײַב, מײַן טאָכטער אסתר. בײַדע זײַנען זיי גוטהאַרציק און אַ סך גוטס וועלט געטאָן פֿון זייער הויז. זאָל דער אייבערשטער זיי דערפֿאַר באַצאָלן, און זיי מיט זייערע קינדערלעך זאָלן לעבן און געזונט זײַן ביז הונ־דערט און צוואַנציק יאָר אין עושר און אין כּבֿוד.

לערך אין יאָר תע״ב (דאָס איז 1712) ראש־חודש סיוון איז מײַן אייניקל אליה געווָארן אַ חתן. די חתונה איז אָפּגעלייגט געווָארן אויפֿן יאָר תע״ו (1716) חודש סיוון, ווײַל דער חתן און די כּלה זײַנען נאָך געווען זייער יונג. זאָל דער אייבערשטער זיי פֿאַרלענגערן די טעג און די יאָרן! אין איינעם מיט די מתנות ברענגען זיי צונויף נישט מער ווי בײַ די דרײַסיק טויזנט רײַכסטאָלער. זאָל דער אייבערשטער זיי געבן מזל און ברכה!

און איצט וועל איך ווידער שרײַבן וועגן מײַן מאַן, וואָס האָט אין זײַן עלנט זיך נישט געקענט גוט אַרײַנפאַסן, ווײַל זײַנע קינדער זײַ־ נען דעמאָלט נאָך נישט געווען בכוח מיטצוהעלפֿן זייער פֿאָטער. אָבער זיי האָבן געטאָן, וואָס זיי האָבן געקענט. מײַן מאַנס זון, וואָס האָט געהייסן שמואל, איז געווען אַ גרויסער למדן און איז אין יעדן זין געווען זייער טיכטיק און אַ גרויסער חכם. ער איז לאַנג געווען אין פֿוילן און האָט געלערנט, אַזוי אַז ער איז געווארן מורנו. ווען ער איז צוריקגעקומען פֿון פֿוילן, בין איך נאָך נישט געווען אין מעז; איך בין אַהערגעקומען ערשט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער. דאָ האָב איך געטראָפֿן דעם הויכגעלערנטן ר' שמואל אין זײַן אייגענעם הויז. מײַן מאַן, ווי אויך דער רײַכער און פֿרומער אַברהם קרומבאַך, מײַן זונס שוועער, האָבן אים אַ סך געהאָלפֿן, אַזוי אַז ער האָט געקענט זיך ווי־ טער אָפּגעבן מיט לערנען. זיי האָבן אים אַזוי וויַט געהאָלפֿן, אַ דאַנק דער חשיבות פֿון די עלטערן, אַז מען האָט מײַן זון, דעם הויכגע־ לערנטן שמואל, אויפֿגענומען ווי אַן אַב־בית־דין אין עלזאַס און ער האָט דעם אַמט אָנגעהאַלטן זייער שיין און מיט גרויס קלוגשאַפֿט. ער איז געווען שטאַרק באַליבט בײַ אַלע מענטשן, אָבער אין הקומץ משביע את הארי, אַ חיפּעלע קען נישט זאָט מאַכן דעם לייב. וואָס עס האָט אַרײַנגעבראַכט זײַן פּאָסטן, דאָס האָט נישט געקענט קלעקן צו פֿירן דאָס הויז. דער מוהר"ר שמואל און זײַן ווײַב מרת גנענדל זײַ־ נען בײדע געווען פֿון גרויסע, רײַכע חיזעור, וו׳ מ׳האָט געפֿירט אַ לעבן אין פּראַכט און געטאָן אַ סך גוטס. דעריבער האָבן זיי אויך גע־ וואָלט בליבן אין דעם זעלביקן מעמד. אָבער דאָס רבנות האָט דאָס נישט געקענט אויסטראָגן. אַזוי אַרום האָט ער זיך אָנגאָשירט בײַם דוכּוס פֿון לאָטערינגען, וואָס האָט דעמאָלט געפֿירט זײַן הויף אין לי־ נעוויל. דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה צווישן דעם קיניג פֿון פֿראַנקרײַך און דעם קייסער מיט זײַנע אַלייִרטע, וואָס עס איז נישט נייטיק דאָ צו ברענגען זייערע נעמען, ווײַל יעדער ווייסט, ווער זיי

זײַנען געווען. אין דער צײַט האָט ר׳ שמואל איבערגענומען די מינץ [1] פֿונעם דוכוס. כדי צו פֿירן אָט אָ דאָס געשעפֿט, האָט מען באַדאַרפֿט האָבן אַ סך קאַפּיטאַל, וואָס ער, איינער אַליין, האָט נישט געקענט צונויפֿברענגען. אַ האַלב יאָר פֿאַרן אָנגענעמען די מיסיע האָט ער אָנגעהויבן מיט אַ קראָם, וואָס האָט זיך אויך געגייטיקט אין אַ גרויסן קאַפּיטאַל, וויל דער דוכוס און דער גאַנצער הויף האָבן אַלצדינג בײַ אים געקויפֿט, וואַרן ער איז געווען זייער באַליבט בײַם דוכוס און בײַ אַלע ראָטגעבערס. און ער איז טאַקע באמת געווען אַ מענטש שמצא חן בעיני אלהים ואדם. ער האָט געפֿונען לײַטזעליקייט און חן אין די אויגן פֿון גאָט און פֿון לײַט. אָבער אויך די קראָם האָט ער איינער אַליין נישט געקענט פֿירן ווי עס געהער צו זײַן. דעריבער האָט ער צו זיך אַרײַנגענומען ביידע שוואָגערס, וועלכע האָבן דעמאָלט געווויינט אין מעץ: ר׳ ישי ווילשטאָט, אַן אָנגעזעענער באַלעבאָס, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ שמואלס שוועסטער, און דער אַנדערער איז געווען יעקבֿ קרומבאַך, דער ברודער פֿון ר׳ שמואלס פֿרוי און פֿון מײַן איידעם משה קרומבאַך, אויך אַ גרויסער, טיכטיקער מענטש. אָט אָ די דרײַ מענער, וועלכע האָבן געהאַט זייערע חשובֿע היזער אין דער ירידשער גאַס, האָבן זיי געלאָזט שטיין און האָבן זיך אַריבערגעצויגן קיין לינעוויל. זיי האָבן דאָרטן געמאַכט שותפֿות מיט ר׳ שמואלן און געהאַט אין זייער קראָם זייער אַ סך סחורות, וואָס האָבן זיך זייער גוט פֿאַרקויפֿט. זיי האָבן אויך געהאַט אַנדערע געשעפֿטן, אַזוי אַז עס איז זיי דאָרטן זייער גוט געגאַנגען. דערנאָך האָט ר׳ שמואל באַקומען די מינץ, וואָס בײַ איר האָט מען אין דער אמתן נישט קיין סך פֿארדינט, אָבער אַ דאַנק דעם גרויסן נאָכפֿרעג איז פֿאָרט געווען אַ שיינער ריווח. אין יענער צײַט, ווען זיי האָבן איבערגענומען די מינץ, האָט ר׳ שמואל אַזוי געשריבן צו זײַן פֿאָטער. אָבער מײַן מאַן איז דאָס נישט אָנגעשטאַנען, וויל ער איז געווען זייער קלוג און האָט געוווסט, אַז אַזאַ מין געשעפֿט קען צו

---

[1] דאָס גיסן מטבעות.

קיין גוטס נישט פֿירן, בפֿרט אַז דער מלך פֿון פֿראַנקריַיך קען אַזוינס נישט פֿאַרטראָגן, ווייל מען איז גאָנץ נאָענט צו לינעווייל, נישט מער ווי איין טאָג פֿון דאָרטן צו פֿאָרן, און דאָס גאַנצע געלט מוז דאָ ווערן פֿאַרנוצט. מיין מאַן האָט דאָס אַלץ באַטראַכט ווי אַן אַלטער געניטער סוחר און האָט אויך געשריבן צו זיין זון אויספֿירלעך, וואָס פֿאַר אַ קאַפּיטאַל מ׳דאַרף פֿאַר דעם האָבן און וואָס עס קען דערפֿון אַרויס־קומען. די אַלע דריי זיינען אַבער געווען יונגע מענטשן, זיינען געווען היציק און האָבן ענדלעך אָפּגעמאַכט מיטן דוכוס, צו ליווערן אַ סך זילבער און צו ווערן באַצאָלט פֿון דער מינץ מיט פֿאַרשיידענע געלט־מינצן. דאָס אַלץ איז אַ געוויסע צייט געגאַנגען גאָנץ גוט, אַבער ווי איך וועל ווייטער דערציילן האָבן זיך עטלעכע געשעפֿטן נישט גוט אײַנגעגעבן און פֿאַר ר׳ שמואלן איז דאָס געווען אַ בראָך. אַ האַלב יאָר נאָך דעם ווי די דריי שותפֿים האָבן געפֿירט זייער געשעפֿט מיט סחורות און אויך געפֿירט געשעפֿטן מיט וועקסלען, אזוי ווי דאָס פֿירט זיך בײַ יידן, האָט דאָרטן זיך אַריינגעצויגן אַ באַלעבאָס וואָס האָט געהייסן משה ראָטשילד. ער איז געווען אַ גרויסער עושר און האָט אַ סך יאָרן געפֿירט מסחר מיט לאָטערינגען. ער איז געווען זייער באַקאַנט בײַ די אָנגעזעענע לײַט און סוחרים. ער האָט געהערט, אַז זיי מאַכן אזעלכע גוטע געשעפֿטן, האָט ער, וואָס איז געווען אַ גרויסער תקיף בײַם דוכוס און זיינע ראָטגעבערס, אויסגעפּועלט בײַם דוכוס זיך צו באַצאָלן מיט זיין זון, וואָס איז געווען ר׳ שמואלס אַן אייידעם, נישט ווייט פֿון לונעוויל. הקיצור, דער ר׳ משה האָט זיך אויך אַנגאַזשירט און געליווערט דער מינצערײַ זילבער. אזוי איז דאָס געגאַנגען אַ שטיק צייט און זיי זיינען געווען צופֿרידן מיט זייער גע־שעפֿט. ר׳ שמואל האָט זיין פֿאָטער, מײַן מאַן, געטאָן אַ סך גוטס, אין יעדן זין, אזוי אַז ער האָט נישט געליטן קיין נויט. זיי האָבן געשיקט דאָס געלט פֿון דאָרטן אהערצו. פֿון צייט צו צייט איז עס געווען אויפֿגעהאַלטן און זיי האָבן עס צוריקבאַקומען. אַ מאָל האָבן זיי עס גאָר נישט צוריקבאַקומען — איז מײַן מאַן געווען פֿאַרדאָגהט, ווייל ער האָט געזען, אַז עס איז דערבײַ דאָ אַ גרויס אַחריות און אַ גרויסע

סכנה. ער האָט שוין עטלעכע מאָל געשריבן וועגן דעם צו זײַן זון. ער האָט אָבער נישט געקענט העלפֿן, ווײַל וואָס עס איז שוין געשען — לאָזט זיך נישט מער מאַכן אַנדערש.

אַז די מלחמה צווישן דעם קיניג פֿון פֿראַנקרײַך און דעם קייסער האָט ווײַטער שטאַרק אָנגעהאַלטן, האָט דער קיניג פֿאַרוועלט אַרײַנ־פֿירן לאָטרינגער געלט קיין פֿראַנקרײַך אָדער אַרויספֿירן. דערצו האָט דער קיניג געלאָזט שרײַבן דורך זײַן גרויס־מיניסטער אַ בריוו צום אָדון לאָטאַנדי, ער זאָל אַריבערשיקן דעם בריוו צו דער קהילה און זאָל אים לאָזן פֿירלייענען פֿאַר דער קהילה. אין דעם בריוו זײַנען אָנגערופֿן געווארן מיט זייערע נעמען די פֿנים יידישע שותפֿים, וואָס האָבן פֿריער דאָ געווויינט און זײַנען פֿון דאָנען אַוועקגעפֿאָרן קיין לאָטרינגען; אויב זיי ווילן דאָרטן בלײַבן ווויינען, טאָרן זיי מער זייער גאַנץ לעבן ניט אַוועקשטעלן קיין פֿוס אין פֿראַנקרײַך. און פֿאַרשיידענע שווערע שטראָפֿן זײַנען אָנגעגעבן געווארן. זיי האָבן נאָר געהאָט די ברירה אויסצוקלײַבן, צי זיי ווילן קומען צוריק קיין מעץ, צי בלײַבן אין לאָטרינגען. דערצו גיט מען זיי אַ פֿאָר חדשים צײַט זיך צו באַדענקען.

אַז מע האָט דאָס צו ווײַסן געטאָן אַלע שותפֿים, האָבן זיי זיך פֿאַר דעם שטאַרק דערשראָקן. זיי האָבן נישט געווּסט, אויף וואָס זיי זאָלן זיך אָנטשיידן. יעדערער פֿון זיי האָט דאָ געהאַט שטיין טײַערע הײַזער. זיי האָבן אויך נישט גערן געוואָלט פֿאַרלירן דאָס ווויינרעכט. חוץ דעם האָבן זיי זיך געהאַט פֿאַרשריבן בײַם דוכוס מיט אַ שווערן שטראָף, פֿאַרן געשעפֿט מיט דער מינץ. די זײַנען געווען אין אַ שלעכ־טער לאָגע. דער קיניג האָט אויך געשריבן: אויב די דאָזיקע יידן ווילן בלײַבן אין לאָטרינגען, זאָל די קהילה פֿאַרשרײַבן אין אירע ביכער, אַז זיי זאָלן נישט האָבן מער קיין רעכט צו ווויינען אין מעץ. הקיצור, עס איז געווען שלעכט פֿאַר זיי. ביז עס איז געקומען די צײַט, ווען זיי האָבן געמוזט זאָגן זייער באַשלוס. האָט ר' ישי ווילשטאָט דער ערשטער אָנגענומען דעם באַשלוס אַהערצוקומען: דאָס זעלביקע יעקב קרומבאַך. איך ווייס נישט, ווי אַזוי זיי זײַנען דורכגעקומען מיטן

דוכוס. וואס זיי האבן געהאט אין זייערע קראמען, האבן זיי צווישן זיך פארטיילט און זיי זיצנען מיט זייערע ווייבער, קינדער און זייער גאנצן האב־און־גוטס געקומען אהער, און יעדער איינער האט זיך ווידער באזעצט אין זיין הויז. ר׳ שמואל און משה ראטשילד האבן אבער באשלאסן דארטן צו בלייבן, און דאס האט מיין מאן שטארק וויי געטאן. ער האט זיך דאס גענומען שטארק צום הארצן. און ער האט נישט געקענט אריבערטראגן דעם צער און די יסורים. ער איז שוין אן דעם געווען א שוואכער מענטש און די פאדאגרע האט אים שטארק געפלאגט. און דאס, וואס איז צוגעקומען, האט אים אין גאנצן דערשלאגן. הגם זיין זון האט אים נישט געלאזט לידן דחקות און אים געשיקט אלץ, אין וואס ער האט זיך געניטיקט, און געגעבן זיצנע קארעספאנדענטן דעם אויפטראג, מען זאל אים אלץ געבן, וואס ער פארלאנגט, האט דאס אלץ אבער נישט געוואלט העלפן. ר׳ שמואל האט אויך געשיקט צו זיין פאטער א געניטן דאקטער, אים אינצוגעבן פארשיידענע רפואות. אבער נאך דעם ווי ער איז ביי אים געבליבן עטלעכע טעג און זיך גענוצט מיט כלערליי היילמיטלען, האט ער באלד דערויף געזאגט, אז ער איז פארמשפט צום טויט. אזוי האט זיך עס שפעטער אויך אויסגעלאזט: דער אייבערשטער האט אים גענומען צו זיך און זיכער איז ער א בן־עולם־הבא. א סך יארן איז ער געווען פרנס און די קהילה איז געווען פון אים זייער צופרידן. ער האט ממש דאס לעבן אינגעשטעלט, וואס וועגן דעם וואלט מען געקענט א סך שרייבן, אבער איך געפין עס נישט פאר נייטיק. ער איז אוועק אין זיין רו און מיך גלאזט זיצן אין עלנט און באטריבטקייט. איך האב וויניק געלט באקומען פאר מיין כתובה, נישט קיין דריטל אפילו פון דעם וואס איך האב געזאלט באקומען. נאר וואס האב איך געזאלט טאן? איך האב אלץ זיך פארלאזט אויפן אייבערשטן, ער זאל טאן. איך בין דעמאלט נאך געווען אין הויז ביי ר׳ ישי ווילשטאט, וואס איז געווען מיין מאנס הויז, און איך האב געמיינט, אז איך וועל קע־נען בלייבן ווינען אין דעם הויז ווי לאנג איך וועל נאך לעבן. ר׳ ישי האט מיר דאס טאקע געהאט צוגעזאגט. אבער אז מיין מאן איז

געשטאַרבן אוֹן ר׳ ישי איז אַהינגעקומען מיט זײַן ווײַב אוֹן קינדער, אוֹן אויך מיט זײַן מעבל, האָב איך תּיכף געמוזט פֿאַרלאָזן זײַן הויז אוֹן נישט געוווסט, ווהין איך זאָל גיין. בײַ מײַן איידעם משה קרום־באַך האָב איך אויך נישט געקענט ווינען, ווײַל ער האָט דעמאָלט נאָך נישט געהאַט זײַן הויז, וואָס ער האָט מיט גאָטס הילף איצט אויפֿגע־בויט. אָזוי אַרום בין איך געווען אין אַ שלעכטן מצמד. ענדלעך האָט אַ דאָרטיקער באַלעבאָס, וואָס האָט געהייסן יעקבֿ מאַרבורג, פֿאַר מיר געלאָזט בויען אַ קליין קעמערל, וווּ איך האָב אַפֿילו קיין אויוון אָדער אַ קוימען נישט געהאַט, אָבער ער האָט מיר געגעבן דאָס רעכט, אַז איך מעג קאָכן אין זײַן קיך אוֹן זיצן אין זײַן ווינטערשטוב. אָבער ווען איך האָב געווואָלט מיך לייגן שלאָפֿן אָדער גלאָט אָזוי גיין אין מײַן קאָמער, האָב איך געמוזט אַרויפֿגיין צווי אוֹן צוואַנציק טרעפּ. דאָס איז מיר שווער אָנגעקומען אוֹן איך בין די מערסטע צײַט געווען קראַנק. מײַן איידעם משה איז געקומען מיך מבֿקר חולה זײַן. געווען איז דאָס אַרום טבֿת תע״ה (1715). אוֹן ער האָט מיר געזאָגט, איך זאָל קומען ווינען אין זײַן הויז; ער וויל מיר געבן אַ שטוב, וואָס איז אויפֿן פּאַרטער, אָזוי אַז איך וועל נישט האָבן אַרויפֿצוגיין די הויכע טרעפּ. איך האָב דאָס אָבער נישט געווואָלט אָננעמען, ווײַל צוליב אַ סך טעמים האָב איך נישט גערן געווואָלט ווינען בײַ מײַנע קינדער. דאָך, נאָך אַ צײַט, האָב איך מער נישט געקענט אויסהאַלטן. דאָס יאָר איז געווען אַ גרויס יקרות אוֹן איך האָב געמוזט האַלטן אַ דינסטמיידל; דער קהילה האָב איך אויך געמוזט צאָלן; אָזוי אַז צום סוף האָב איך אָנגענומען דאָס, וואָס איך האָב אָזוי לאַנג מיך געווערט אָנצונעמען: איך בין געגאַנגען ווינען צו מײַן איידעם משה קרומבאַך. דאָס איז געווען לערך חודש אייר תע״ה (1715) אוֹן איך שרײַב דאָס תּמוז פֿון דעם זעלביקן יאָר. מײַן איידעם אוֹן מײַן טאָכטער, לאַנג לעבן זאָלן זיי, אוֹן די קינדער, גאָט זאָל זיי באַהיטן, זײַנען פֿון מיר געווען זייער צופֿרידן. זאָל איך איצט שרײַבן, ווי איך ווער געהאַלטן בײַ מײַן אײ־דעם אוֹן מײַן טאָכטער? איך קען ווען דעם גענוג ניט שרײַבן. זאָל דער אייבערשטער זיי דערפֿאַר באַצאָלן! זיי טוען מיר אָן כּבֿוד פֿון

דער גאַנצער וועלט. פֿון אַלץ וועלט דאָס בעסטע פֿון דער שיסל מיר פֿירגעלייגט, מער נאָך ווי איך ווינטש און באַגער. און איך האָב מורא, דאָס זאָל מיר אַ מאָל נישט ווערן, חלילה, אַראָפּגעצויגן פֿון מײַן זכות. אַז איך בין נישטאָ צו מיטאָג — מ׳עסט דאָרט מיטאָג פֿונקט צוועלף אַ זייגער און צו דער צײַט זאָגט מען אַ שעה צײַט תהילים אין שול פֿאַר דער נשמה פֿון זײַן פֿרומער מוטער יאָכעט, וואָס איז שוין פֿון לאַנג אײַנגעפֿירט, און דאָס וועט אפֿשר אַנהאַלטן ביז משיח וועט קו־מען — איז ווען איך קום דערנאָך אַהיים פֿון דער שול, געפֿין איך מײַן עסן, דרײַ אָדער פֿיר געריכטן, פֿון די פֿײַנסטע מאַכלים, וואָס אייגנטלעך קומט עס מיר גאָר נישט. איך זאָג אָפֿט צו מײַן טאָכטער:

— לאָז פֿאַר מיר גאָר ווייניק איבער.

ענטפֿערט זי מיר:

— איך קאָך נישט מער אָדער ווייניקער צוליב דיר.

און דאָס איז טאַקע אמת. איך בין אויסגעווען אין אַ סך קהילות, אָבער אין ערגעץ האָב איך נישט געזען אַזוי פֿירן אַ הויז. אַלץ וועט יעדן אייגעם געגעבן בעין יפֿה ובכבוד, מיט אַ גוטווילן אויג און מיט כּבֿוד, אַזוי די אַרעמע לײַט וואָס קומען מיט פֿלעטן, ווי בכבֿודיקע אורחים. זאָל דער איבערשטער זיי אַזוי אויפֿהאַלטן, זיי זאָלן דאָס אויספֿירן ביז הונדערט יאָר מיט געזונט און שלום, אין עושר און כּבֿוד! זאָל איך אַ סך שרײַבן וועגן דעם, וואָס האָט נאָך דאָ זיך גע־טראָפֿן אָדער צי די קהילה פֿירט זיך גאָטטפֿאָרכטיק? איך קען וועגן דעם שרײַבן נאָר אָט וואָס: אַז איך בין אַהערגעקומען, איז זי געווען אַ שיינע קהילה, זייער פֿרום, און ס׳איז געווען אַ שיינע קהל־שטוב מיט לויטער פֿרנסים, ממש אַלע זקנים, וואָס האָבן באַצירט די קהל־שטוב. אין יענער צײַט איז קיינער נישט געווען מיט קיין פֿאַרוק אויפֿן קאָפּ. מ׳האָט אויך נישט געהערט, אַז די יידישע גאָס זאָל פֿירן אַ פּראָצעס פֿאַר אַ ניט־יידישן געריכט. אויב ס׳איז אַפֿילו יאָ אַ מאָל געקומען צו קליינע מחלוקות, ווי דאָס פֿירט זיך שוין ליידער בײַ יידן, איז פֿון דעסט וועגן אַלץ געבראַכט געוואָרן פֿאַר קהל אָדער דיינים. עס איז אויך נישט געווען אַזוי פֿיל גאווה ווי איצט. מען האָט זיך אויך

נאָך נישט געהאַט צוגעווויינט צו אַזעלכע טיעערע מאַכלים ווי איצט. די קינדער האָבן זיי אַנגעהאַלטן צום לערנען און אַפֿט מאָל געהאַט דאָרטן די חשובֿסטע רבנים. אין מיינע צייטן איז אַב־בית־דין און ר״ם גע־ווען דער הויכגעלערנטער ר׳ גבֿריאל. זאָל איך שרייבן וועגן זיין פֿרומקייט און גאָטפֿאָרכטיקייט? דאָס איז נישט נייטיק, ווייל זיי זיי־נען באַקאַנט דער גאַנצער וועלט. עס שיקט זיך אויך נישט, איך זאָל שרייבן וועגן זיינע מעלות, ווייל איך וואָלט נישט געקענט באַשרייבן די העלפֿט און אַפֿילו נישט קיין צענט חלק. ר׳ גבֿריאלס זון האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון דעם גרויסן עושר ר׳ שמשון פֿון ווין. דער נדן מיט די מתנות האָבן באַטראַפֿן העכער דרייסיק טויזנט רייכסטאָלער. דער ר׳ גבֿריאל איז דעמאָלט געפֿאָרן מיט זיין וויב, מיט זיין זון לייב און מיטן חתן, דעם רבי בערישׁ, קיין ווין. דאָרט איז געווען די חתונה מיט גרויס כּבֿוד, אַזוי פֿרעכטיק, ווי דאָס איז נאָך נישט געזען געוואָרן בייַ יידן. נאָר וואָס זאָל איך מיך לאַנג אויפֿהאַלטן בייַ דעם ענין, אַז איך קען דאָך סיי ווי סיי נישט אין גאַנצן דאָס אַלץ באַשרייבן. איז בעסער, איך זאָל עס לאָזן בלייבן בייַ דעם ביסל, וואָס איז געניג באַקאַנט דער וועלט. דער הויכגעלערנטער רבֿ האָט געהאַט פֿון זיין קהילה די דערלויבעניש אַוועקצופֿאָרן אויף אַ גאַנץ יאָר. אָבער קיינער האָט נישט געגלויבט, אַז ער וועט טאַקע פֿעלן אַ גאַנץ יאָר. דאָך זיינען פֿון דעם איינעם יאָר געוואָרן כּמעט גאַנצע דריי יאָר. אז דאָס ערשטע יאָר האָט זיך געענדיקט, האָס קהל אים געשריבן מיטן גרעסטן כּבֿוד פֿון דער וועלט, ער זאָל בשלום אַהיימקומען צו זיין רבנות אין מעץ, ווייל די קהילה איז איצט פּצאן בלא רועה, ווי שאָף אָן אַ פּאַסטעך, און אַזאַ קהילה קען זיך נישט באַגיין אָן אַן אַב־בית־דין, הגם עס זיינען דאָרט געווען אַ סך גרויסע לומדים, צווישן זיי דער גרויסער מוהר״ר אַהרן, דער גרויסער למדן וואָס איז לאַנגע יאָרן געווען אַב־בית־דין פֿון מאַנהיים און אויך פֿון עלזאַס. דער דערמאָנטער רבי אַהרן זיך משדך געווען מיטן איי־דעם פֿון ר׳ גבֿריאל: זיין טאָכטער האָט געזומען דעם זון פֿון ר׳ אַהרן, וואָס איז געווען אַב־בית־דין פֿון עלזאַס. אַזוי האָט דער רבֿ אַהרן

געהאלטן מיט רבּ גבֿריאל און עטלעכע מאל געזאגט, אז דער רבּ גבֿריאל וועט צוריקקומען. דער דאזיקער גאון, מוהר״ר אהרן, וואס מע האט צוגעהערט צו זיינע ווערטער, איז געווען א גרויסער חכם און האט זיך גוט אויסגעקענט במילי דשמיא ובמילי דעלמא, אין רעלי־גיעזע און ועלטלעכע ענינים. קהל האט זיך געלאזט א צייט לאנג באַ־רוּקן, אבער צום סוף האט קהל זיך דערווּסט, אז מוהר״ר גבֿריאל איז אויפגענומען געוואָרן פֿאר אבֿ־בית־דין אין ניקאלסבורג. עס וואלט געווען א סך צו שרייבן וועגן די מחלוקות וואס זיינען צוליב דעם ארויסגעקומען. דער זון פֿון מוהר״ר גבֿריאל איז געקומען אהער און האט געמיינט, אז ער וועט קענען איינרײדן דעם עולם, ער זאל נאך לענגער וואַרטן. אבער נאך דעם ווי זיי האבן געהערט, אז הרבּ גבֿריאל האט זיך געלאזט באשטימען פֿאר א רבּ אין ניקאלסבורג, האט די קהילה באשלאסן אויפֿצונעמען אן אנדערן אבֿ־בית־דין. דאס האט ווידער ארויסגערופֿן גרויסע מחלוקות, ווײל די וואס האבן געהאלטן מיט ר׳ גבֿריאלן, דהיינו, רבי אהרן און זיין צד, האבן זייער א סך געטאָן דורך א סך מחלוקות, ווײל זיי האבן נישט געוואלט דערלאזן, מע זאל אויפֿנעמען אן אנדערן אבֿ־בית־דין, און בעסער צווואַרטן אויפֿן מוהר״ר גבֿריאל. אבער אזוי ווי דאס איז נישט געשען, זיינען ווידער אויסגעבראכן גרויסע קריגערײַען, וואס וועגן דעם צו שרייבן איז נישט נייטיק. ענדלעך האט קהל מיט א גרויסער צאל באלעבאטים זיך פֿעסט אנטשלאסן, מיט א גרויסן קנס, מע זאל אויסקלײַבן אן אנדערן אבֿ־בית־דין, ווײל זייער רבּ גבֿריאל איז נישט צוריקגעקומען, און אזוי איז עס אויך געשען. זיי האבן געשריבן א רבנות־בריוו מיטן גאנצן פּבוד, ווי עס קומט אזא ווי מוהר״ר אברהם, וואס איז דעמאלט געווען רבּ אין פֿראג און דער בריוו איז געשיקט געוואָרן מיט א ספּעציעלן שליח. נאך א געוויסער צייט זיינען ארויסגענומען געוואָרן עטלעכע פונקטן, מיט דער הסכמה פֿון דער קהילה, און דער דאזיקער רבּ האט געשריבן אהער צו קהל, אז ער וויל קומען. צי דאס איז דערגאנגען צו די אויערן פֿון הרבּ גבֿריאל צי ער האט אין דער אמתן געוואלט צוריקקומען אויף זיין רבנות — איז ער אראפגעקומען

און געמיינט, אז מיט דער הילף פון זיינע אנהענגערס וועט ער קענען
ווידער באקומען זיין רבנות. איך קען אבער ניט שרייבן, וואס דאָ
האט זיך אלץ אפגעטאן און צו וואס פאר א מחלוקות עס איז דאָ
געקומען... זאל דער אייבערשטער מכפר זיין יעדן איינעם פאר זיינע
זינד! איך, ווי א פשוטע, באשיידענע פרוי, האב נישט דאס רעכט צו
שרייבן וועגן אזעלכע גדולים — זאל דער אייבערשטער מוחל זיין א־
יעדערן, וואס האט געטאן נישט אויף א פאסיקן אופן דורך זיין צד. מע
וואלט געקענט אנשרייבן וועגן דעם גאנצע ביכער, ווי אזוי יעדע
פארטיי האט געטאן דאס איריקע, כדי זיך צו פארענטפערן פארן
עולם. זאל אונדז דער אייבערשטער געבן דעם זכות צו גענישן פון די
דאזיקע ביידע תלמידי־חכמים! אז דער מוהר"ר גבריאל איז דאָ געווען
א שטיק ציט און געזען, אז ער קען גאָר נישט פועלן, וויל קהל קען
נישט מער צוריקגיין, איז ער אוועקגעפארן פון דאנען מיט גרויס
כבוד, וויל אלע מענטשן פון דער קהילה זיינען געווען זיינע פרײנד,
נישט קיין שונאים. די מניעה איז נאָר געווען, וואס זיי האבן נישט
געקענט צוריקגיין, נאך דעם ווי זיי האבן געהאט אוועקגעשיקט דעם
בריוו און דער הויכגעלערנטער מוהר"ר אברהם האט זיי געשריבן,
אז ער וויל קומען. דעריבער וויל איך מיין פעדער אײנצײען און
בלויז שרייבן, אז דער רבי אברהם איז אהער אנגעקומען בשלום, איך
קען נישט באשרייבן, מיט וואס פאר א כבוד ער איז דאָ אויפגענומען
געוואָרן, וויל דאס ווייסט די גאנצע וועלט, און איך געפין עס פאר
איבעריק וועגן דעם צו שרייבן. מע האט פאר אים געלאזט בויען א
נײ הויז מיט זיין ישיבה־שטוב און זיין לערנשטול, און איך מיין, נאך
מיין שוואכן פארשטאנד, אז אין ערגעץ איז עס נישט געווען אזוי ווי
דאָ, בײ אונדז. אונדזער גאנצע קהילה און אפילו די וואס האבן אי־
דער ער איז אהערגעקומען נישט געהאלטן מיט אים האבן געלעבט
מיט דעם גאון אין פולער פרײנדשאפט. וועגן זיין פערזענלעכקייט,
זיין לערנען און זיינע מעשים טובים וואלט געווען א סך צו שרייבן,
אבער די גאנצע וועלט ווייסט דאס געוג, וואס פאר א דרך הלימוד
ער האט אײנגעפירט אין דער קהילה און נישט באגערט עפעס אנ־

דערש ווי נאָר צו זײַן אַ מתמיד בײַ טאָג און בײַ נאַכט, און צו פֿאַר־שפּרייטן תורה צווישן יידן. קינדער, וואָס האָבן ממש גאָר נישט גע־האָט געלערנט, האָט ער געזומען צו זיך און מיט זיי אַזוי געלערנט, אַז זיי זײַנען געוואָרן בריות אין לערנען. וואָס זאָל איך דאָ לענגער ריידן וועגן דעם? וועגן זײַן קענטעניש אין לערנען וויסט די גאַנצע וועלט. אָבער אונדזער שמחה האָט נישט לאַנג געדויערט. דער גאון האָט זיך געלאָזט אויפֿנעמען אין פֿראַנקפֿורט און, הגם קהל איז שטאַרק צו אים צוגעשטאַנען, אַז ער זאָל בלײַבן, און אים געוואָלט געבן מער ווי ער האָט געוואָלט, האָט ער דאָ נישט געוואָלט בלײַבן. און זינט ער איז אַוועק פֿון דאַנען, האָבן מיר געהאַט זייער שלעכטע צײַטן, אי מיט געזונט, אי מיט געלט, ווי איך וועל נאָך שרײַבן. אַ סך וויכטיקע יונגע ווײַבער זײַנען ליידער געשטאָרבן, וואָס וועגן זיי פֿלעגט מען נישט הערן קיין שלעכטס. ס׳איז געווען אַ גרויס אומגליק. דער אייבערשטער זאָל זיך ווײַטער מרחם זײַן און אָפּוועגדן זײַן צאָרן פֿון אונדז און פֿון כל ישׂראל, אָמן, אָמן!

*

איך קאָן מיך נישט אָפּהאַלטן פֿון שרײַבן וועגן דעם, וואָס איז געשען אין דער קהילה מעץ שבּועות תע״ה לפּ״ק (דאָס איז 1715), ווען אַלע זײַנען מיר געווען אין שול, מענער און ווײַבער. דער חזן און גרויסער משורר ר׳ יאַקל פֿון ריישע, פֿון דער מדינה פּוילן, האָט גראָד אָנגעהויבן זינגען די תּפֿילות מיט אַ ליבלעכן געזאַנג, מיט אַ מאָל האָבן אַ סך מענער און ווײַבער דערהערט אַ געטומל, גלײַך ווי עפּעס זאָל זיך האָבן אײַנגעבראָכן. דאָס געטומל איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין דער ווײַבערשער שול האָט מען געמיינט, אַז דער גאַנצער דאָך מיטן בוידעם וועט זיך אײַנברעכן און אַרויפֿפֿאַלן אויף זיי. דער פּחד און דאָס שרעקעניש, וואָס איז באַפֿאַלן די מענער און די ווײַבער איז געווען אַזוי גרויס, און דאָס געפֿילדער איז געווען גלײַך ווי שטיינער וואָלטן געפֿאַלן, ווי ווען עס פֿאַלט־אײַן אַ גרויסער בנין. די שרעק איז געווען אין לשער. דעריבער האָבן אַלע, אויבן,

אין דער ווײַבערשער שול, זיך געיאָגט צום אַרויסגיין וואָס גיכער. יעדער האָט געוואָלט זײַן פֿון די ערשטע זיך צו ראַטעווען דאָס לעבן. און להציל נפֿשם זה אומר בכה וזה אומר בכה, דער האָט געזאָגט אַזוי און דער האָט געזאָגט אַזוי, און מיט אַלע זייערע כּוחות האָבן אַלע זיך געשטופּט צו די טרעפּ. און ווײַל יעדער האָט געוואָלט זײַן פֿון די ערשטע, זײַנען זיי געפֿאַלן איינע איבער די אַנדערע און איינע די אַנדערע האָבן מיט די זוילן צעטראָטן אויף טויט. עס האָט נישט געדויערט קיין האַלבע שעה, און זעקס ווײַבער זײַנען געווען טויט, און מער ווי דרײַסיק ווײַבער זײַנען געווען פֿאַרוווּנדעט, אַ טייל פֿון זיי צום שטאַרבן, און עס האָט מער ווי אַ פֿערטל יאָר געגומען זיי צו באַהאַנדלען דורך פֿעלדשערס. וואָלטן זיי אַראָפּגעגאַנגען רויק איינע נאָך די אַנדערע, וואָלט קיינעם גאָרנישט ניט געשען. אָן אַלטע בלינדע יידענע איז, נעבעך, געזעסן אויבן, אין דער ווײַבערשער שול. זי האָט נישט געקענט לויפֿן. איז זי געבליבן זיצן עד שיעבֿור זעם, ביז דער צאָרן וועט אַריבער — איז איר גאָר נישט געשען און זי איז געקומען בשלום צו זיך אַהיים. אָבער צוליב דעם גרויסן געפֿילדער איז זיי באַפֿאַלן אַ גרויסער פּחד, וויַל זיי האָבן געמיינט, אַז דער גאַנצער בנין וועט אויף זיי אַרויפֿפֿאַלן. וואָס דאָס איז געווען פֿאַר אָן אומגליק, לאָזט זיך עס נישט זאָגן און באַשרײַבן. די ווײַבער, וואָס זײַנען ניצול געווארן, זײַנען אַרויס פֿונעם געדראַנג דאָס רוב מיטן בלויזן קאָפּ, די קליידער, די פֿיס און דאָס לײַב צעריסן. עטלעכע פֿון די פֿרויען, וועלכע זײַנען געזעסן אין דער שול, האָבן מיר געזאָגט, אַז זיי האָבן אויך געוואָלט אַראָפּלויפֿן, אָבער זיי האָבן נישט געקענט אַרויסגיין, און וויַל זיי האָבן נישט געקענט אַוועק־גיין, זײַנען זיי צוריק אַרײַן אין שול און זיך געזאָגט:

— אויב עס איז אונדז באַשערט צו שטאַרבן, ווילן מיר ליבערשט בלײַבן אין דער שול און דאָ שטאַרבן, אַיידער ווערן צעקוועטשט אויף די טרעפּ...

העכער זעכציק ווײַבער זײַנען געלעגן אויף די טרעפּ און זייערע לײַבער, זייערע אַבֿרים זײַנען געווען צוואַמענגעקלעפּט אַיינע מיט

דער אַנדערער, גליִך ווי מען וואָלט זיי צונויפֿגעקלעפט מיט פּעך... לעבעדיקע און טויטע — זאָלן זיין אָפּגעשיידט די לעבעדיקע פֿון די טויטע! — זיִנען געלעגן איינע אונטער די אַנדערע. די מענער זיִנען געקומען צו לויפֿן און יעדער איינער האָט גערן געוואָלט מציל זיין די זיִניקע. נאָך אַ גרויסער און שווערער אַרבעט האָט מען די ווייבער, וואָס זיִנען געלעגן אויף די טרעפּ, פֿונאַנדערגענומען און דאָס אַלץ האָט געדויערט מער ווי אַ האַלבע שעה. די מענער האָבן אַ סך געהאַלפֿן. עס זיִנען אויך געקומען אַ סך בירגערס פֿון דער גאָס מיט לייטערס און מיט האָקנס און זיי האָבן זיך געמיט אַראָפּ־צובאַקומען די ווייבער פֿון דער אייבערשטער שול, וויל מע האָט נישט געווּסט, ווי אַזוי עס זעט דאָרט אויס אין דער ווייבערשער שול. די מענער אונטן, אין דער שול, האָבן אויך געהערט דאָס גע־פֿילדער און אויך געמיינט, אַז דאָס הויז, דאָס געוועלב און דער דאָך, וועט אויף זיי אַרויפֿפֿאַלן. האָבן זיי געפֿרופֿן צו די ווייבער, זיי זאָלן גיך אַראָפֿגיין. דעריבער האָבן זיי זיך נאָך מער געאַיִלט און איינע איז געפֿאַלן איבער דער אַנדערער און אַלע זיִנען זיי געבליבן ליגן אויף די טרעפּ. איר קענט אַיִך משער זיין, וואָס פֿאַר אַ יאָמער דאָס איז געווען, אַז מע האָט אַרויסגעצויגן פֿון צווישן די לעבעדיקע זעקס טויטע, וועלכע זיִנען צוריק מיט אַ שעה געווען פֿריש און געזונט. זאָל זיך דער אייבערשטער ווייטער מרחם זיין און אָפּטאָן פֿון אונדז זיין צאָרן! אין דער אונטערשטער ווייבערשער שול זיִנען די ווייבער אויך געלעגן אין אַ גרויס געדרענג. איך, די מאַמע, בין געזעסן אויף מיין שטאָט אין דער אונטערשטער שול און געטאָן מיין תּפֿילה. אין דעם הער איך אַ געלאַף פֿון די ווייבער. פֿרעג איך:

— וואָס איז דאָס פֿאַר אַ געלאַף?

זאָגט מיין שכנה:

— וואָס הייסט? ס׳איז אַוודאי נישט גוט געווּאָרן אַ טראָגעדיקער פֿרוי...

האָב איך מיך זייער שטאַרק איבערגעשראָקן, וויל מיין טאָכטער אסתּר, וואָס איז געזעסן אַכט שטעט ווייטער פֿון מיר, איז דעמאָלט

געווען מעוברת. קום איך צו איר אין גרויסן געדרענג, און זי וויל זיך אויך אַרויסשטופן, זאָג איך צו איר:

— וווהין ווילסטו גיין?

ענטפֿערט זי מיר:

— דאָס הויז האַלט אין אײַנפֿאַלן!

נעם איך מײַן טאָכטער צו מיר און מאַך מיר פּלאַץ מיט די הענט, איך זאָל מײַן טאָכטער אַרויספֿירן. פֿון דער ווײַטערשער שול מוז מען נאָך אַראָפגיין פֿינף, זעקס טרעפּלעך. איז ווי איך קום מיט מײַן טאָכטער אויפֿן אונטערשטן טרעפּל, פֿאַל איך אַנידער און האָב שוין נישט געווּסט, וואָס מיט מיר טוט זיך. איך האָב מיך נישט געירט און אויך נישט גערופֿן קיין הילף. דאָרט, ווו איך בין געלעגן, האָבן געמוזט דורכגיין אַלע מענער, וואָס האָבן געוואָלט קומען צו זייערע ווײַבער אויף די טרעפ פֿון דער אייבערשטער שול. וואָלט נאָך איין רגע געדויערט, וואָלט איך צעטראָטן געווארן, אָבער אַז די מענער האָבן מיך דערזען, האָבן זיי מיר געהאָלפֿן אויפֿשטיין, און איך האָב געקענט אַרויס אויף דער גאַס. האָב איך אָנגעהויבן שטאַרק שרײַען, ווײַל איך האָב נישט געווּסט ווו מײַן טאָכטער איז אַהינגע־קומען. מען האָט מיר אָבער געזאָגט, אַז זי איז שוין בײַ זיך אין דער היים. האָב איך עמעצן אַהינגעשיקט, צו זען צי איז זי טאַקע דאָרט. איך האָב אָבער באָקומען אַן ענטפֿער, אַז זי איז נישטאָ בײַ זיך אין דער היים. בין איך אַרומגעלאָפֿן ממש ווי אַראָפּ פֿון זינען. דאָ קומט מײַן טאָכטער מרים צו מיר צו לויפֿן און איז, נעבעך, מלא שׂמחה, וואָס זי זעט מיך.

פֿרעג איך זי:

— ווו איז אסתר?

ענטפֿערט זי מיר, אַז זי געפֿינט זיך בײַ ר׳ ראובֿנען אין הויז, וואָס איז נישט ווײַט פֿון דער שול. לויף איך גיך צום הויז פֿון ר׳ ראובֿן און געפֿין דאָרט מײַן טאָכטער זיצן ממש אַן קלייַדער און אַן אַ שלייער, און אַ סך מענער און ווײַבער שטייען אַרום איר, ווײַל זי איז געווען אין חלשות. וואָס זאָל איך דאָ לענגער דערציילן? אַ

לויב צו גאָט, וואָס האָט איר געהאָלפֿן מיט געזונט און זי און איר קינד האָבן קיין שאָדן נישט געליטן. זאָל ער וויטער אָפּטאָן פֿון אונדז זײַן צאָרן און אונדז און כל ישראל אָפּהיטן פֿון אַזעלכע בייזע אָנשיקענישן!

איז מען דערנאָך אַרויפֿגעגאַנגען אויבן, אין דער ווײַבערשער שול, אויסצוגעפֿינען, צי עס איז עפּעס אײַנגעפֿאַלן פֿונעם דאָך צי פֿון בנין, פֿון דער מענערשער שול אָדער פֿון דער ווײַבערשער. ערשט האָבן זיי גאָר נישט געקענט אויסגעפֿינען, און מיר קענען נישט וויסן פֿון וואַנען עס האָט זיך געגנומען דאָס גרויסע אומגליק. מיר קענען נישט געפֿינען קיין אַנדערע סיבה ווי אונדזערע אייגענע זינד. אוי לנו שבך עלתה בימינו לשמוע אוזן דאבה נפשינו שיקוים בנו הפסוק, וויי צו אונדז ווי צעפֿײַניקט איז אונדזער נשמה, אַז מיר מוזן אַזוינס הערן. דער פּסוק זאָגט אָזוי: „איך וועל אַרײַנברענגען א שרעקעדיקייט אין זייער האָרצן און זיי וועט פֿאַריאָגן דער שארך פֿון א געטריבענעם בלאָט און זיי וועלן לויפֿן, ווי מען לויפֿט פֿון שווערד, און פֿאַלן, וועָן קיינער יאָגט נישט".

דעריבער איז אונדזער האָרץ קראַנק און אונדזערע אויגן ווערן פֿאַרפֿינצטערט, איבער דעם וואָס מע איז מחלל שבת און יום־טוב געווען און איבערגעריסן די תּפֿילה. דאָס האָט זיך געטראָפֿן אין יענעם הייליקן טאָג פֿון מתן־תּורה, ווען גאָט האָט אונדז אויסדער־ווילט פֿון אַלע פֿעלקער און פֿון אַלע לשונות. וואָלט אונדז באַשערט געווען, וואָלטן מיר זיך משמח געווען יענעם יום־טוב. איצט אָבער זײַנען מיר געוואָרן צו שאַנד בײַ אונדזערע שכנים, א געלעכטער און א שפּאָט בײַ אונדזערע אַרומיקע. און עס איז אזוי, גלײַך עס וואָלט איצט פֿאַרגעקומען דער חורבן פֿון בית־המקדש.

עס ווערט איצט א סך און א סך געריידט, אָבער ווער קען דאָס אַלץ באַשרײַבן אָדער גלייבן? פֿון דעסט ווענגן וויל איך, די מוטער, שרײַבן ווענגן דעם, וואָס עס האָט מיר דערציילט אסתר, דאָס ווײַב פֿון ר' יעקבֿ, וועלכער האָט דאָ געווויינט און איז געווען א מלמד. דאָס ווײַב איז מיט איר קינד, א ייִנגעלע פֿון אַן ערך פֿינף יאָר,

געזעסן אויף די אייבערשטע טרעפ פֿון דער וויבערשער שול, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די בהלה. האָט זי געזען זעקס וויבער מיט קליינע שלייערלעך אויפֿן קאָפּ. זיי זײַנען געווען הויך געוואַקסענע. די וויבער זײַנען געגאַנגען און האָבן אַראָפּגעשטויסן די אסתּר פֿון עטלעכע טרעפ. האָט דאָס וויב געשריגן:

— ווילט איר מיך מיט מײַן קינד דערהרגענען?

זיי האָבן אָבער דאָס קינד אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל און זײַנען אַוועקגעגאַנגען. דאָס וויב מיטן קינד זײַנען, אַזוי אַרום, ניצול גע־ווארן. אין דער רגע האָט זיך אָנגעהויבן די מהומה און די שרעק, און אַלע וויבער זײַנען געלאָפֿן פֿון דער אייבערשטער שול און זײַנען געפֿאלן איינע אויף די אַנדערע, האָבן זיך נישט געקענט רירן און איינע די אַנדערע צעקוועטשט. זיי זײַנען געבליבן ליגן אויף די טרעפ, גלײַך ווי זיי וואָלטן געווען צוגעקלעפּט איינע צו די אַנדערע מיט פּעך. מײַן איידעם, משה קרומבאַך, האָט אויך געוואָלט גיין און זאָגן די וויבער, פֿאַר וואָס זיי גייען נישט אַראָפּ פֿון די טרעפ. נאָר זיי האָבן נעבעך געשריגן, אַז זיי קענען נישט אַראָפּגיין, ווײַל די טרעפ ווערן אונטער זיי צעברעכן. די טרעפ זײַנען גאָר נישט געווען צעבראָכן, נאָר די אימה און דער פּחד האָט זיי אַזוי געלאָזט גלייבן. דאָס וויב, אסתּר, איז ניצול געוואָרן מיט איר קינד, מע האָט זי מיט איר קינד מיט גרויס מי און מאַטערניש אַפֿירבאַקומען פֿון צווישן די אַנדערע. דאָס וויב איז געווען מער טויט ווי לעבעדיק. דאָס האָט זיך אויך שפּעטער אַרויסגעוויזן: זי האָט געמפּילט. זי איז געווען אַזוי צעשלאָגן, אַז דאָקטוירים און פֿעלדשערס האָבן העכער דרײַ חדשים בײַ איר זיך אַרומגעדאָקטערט. איך, די מוטער, האָב מיט איר גערעדט און זי האָט פֿאַר מיר געשווויגן, אַז אַלץ איז געווען אַזוי ווי זי האָט עס מיר דערציילט, און אויך איר מאַן און די עלטערן האָבן עדות געזאָגט, אַז אַזוי האָט זי עס זיי גלײַך נאָך דעם דערציילט. עס זײַנען צו איר געגאַנגען חשובֿע לײַט און למדנים, און אויך פֿאַר זיי האָט זי דאָס געשווויגן. איר מאַן און אירע פֿאָטער און מוטער זײַנען פֿרומע, ערלעכע לײַט, וואָס פֿון זיי האָט מען קיין

מאָל נישט געהערט אין אונדזער קהילה קיין ליגן אָדער לשון־הרע. חוץ דעם האָט (אַ קורצע ציַט פֿאַר דעם, איידער דאָס האָט געטראָפֿן) די פֿרוי פֿונעם רייכן יעקבֿ קרומבאַך, וואָס איז געווען אַ חשובֿער באַלעבאָס און וועלכער האָט געהאַט זײַן הויז גאַנץ נאָענט בײַ דער שול, געהערט אַ גרויסע מהומה אין שול, גלײַך ווי גנבֿים וואָלטן געווען אין שול און פֿון דאָרט אָלץ אַרויסגעטראָגן: עס האָט זיך געהערט, ווי לייכטערס וואָלטן אומגעפֿאַלן אין שול. האָט דאָס ווײַב אויפֿגעווועקט איר מאַן און צו אים געזאָגט:

— דו הערסט דאָס געפֿילדער דאָרטן אין שול? עס קערן זײַן אינעווייניק גנבֿים, וואָס טראָגן אָלץ אַרויס.

האָבן זיי געשיקט נאָכן שמש, אים געהייסן אויפֿמאַכן די שול. נאָר — אין קול ואין עונה, ס׳איז שטיל. מען האָט אָפֿילו נישט געפֿונען קיין ברעקל, וואָס זאָל זײַן אָפּגעבראָכט פֿון זײַן פּלאַץ, אזוי אַז מע ווייסט נישט איבער וועמען דאָס דאָזיקע בייז איז איבער אונדז געקומען. עס איז בעוה״ר געווען אַ גרויסע צעטומלעניש: די ווײַבער האָבן געמיינט, אַז עס פֿאַלט־אײַן די מענערשע שול און די מענער האָבן געמיינט, אַז די ווײַבערשע שול פֿאַלט־אײַן, און דעריבער האָבן די מענער הויך געשריגן צו די ווײַבער, זיי זאָלן גיך אַרויס פֿון דער שול. בקיצור, מען קען נישט דערציילן אָדער באַשרײַבן דאָס אומגליק, וואָס האָט זיך געטראָפֿן. דאָס רובֿ מענער און ווײַבער האָבן געהערט אַ גרויסן, שטאַרקן געקראָך, אַווי ווי אַ דונערשלאָג, אָדער ווי וועט מע שיסט מיט אַ קאַנאָן. אַנדערע ווידער האָבן דאָס נישט געהערט, אַזוי ווי איך, די מוטער, האָב גאָר נישט געהערט. מיר האָבן פֿאַרבראַכט דעם הייליקן יום־טובֿ אין צער און אין טרויער. דער הייליקער ערבֿ יום־טובֿ פֿון מתן־תורה, ווען מיר וואָלטן זיך געדאַרפֿט משמח זײַן, איז גאָר געווען אין צער, אין טרויער און געזיפֿץ. דער חזן ר׳ יאָקעל איז אהיימגעגאַנגען פֿון דער שול אין מיטן דער גרעסטער תפֿילה. ער האָט זיך דערנאָך אַנידערגעשטעלט פֿאַרן עמוד און געדאַוונט, אָבער וויניק אָדער גאָר נישט געזונגען. פֿרומע צדקניות האָבן געמאַכט אַ הבֿרה און געדונגען צען למדנים, זיי זאָלן

יעדן טאָג נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי גיין אין שול אַרײַן און דאָרטן זאָגן תּהילים, און געלערנט די וואָס זײַנען געוואָרן יתומים זאָגן קדיש. זאָל דער אייבערשטער אויפֿנעמען גוטוויליקערהייט זייערע נשמות און זאָל זייער טויט, וואָס איז געווען אַזוי שרעקלעך, זײַן אַ פֿאַרגעבונג פֿאַר זייערע זינד ונשמותיהן, און זייערע נשמות זאָלן זײַן אײַנגעבונדן בצרור החיים! און זאָלן זיי מוחל זײַן די אַלע, וואָס האָבן זיי ווייַ געטאָן. איך וואָלט דאָס נישט געווען געשריבן אין מײַן בוך, אָבער וויַיל דאָס איז אַוא אומדערהערטע געשעעניש, וואָס האָט זיך נאָך קיין מאָל נישט געטראָפֿן און וואָס זאָל זיך שוין קיין מאָל מער נישט טרעפֿן, זאָל זיך יעדערער, סײַ מאַן, סײַ פֿרוי, סײַ בחור, סײַ בתולה, דאָס נעמען צום האַרצן און בעטן צום אייבערשטן, ער זאָל אַזאַ מין שטראָף שוין קיין מאָל נישט צושיקן אויף יידישע קינדער, און דער אייבערשטער זאָל זיך מרחם זײַן און אונדז אויסלייזן פֿונעם לאַנגן גלות, אָמן, אָמן!

איך קען מיר דאָס נישט אויף עפּעס אַנדערש צוריקפֿירן ווי אויף אונדזערע זינד, וועלכע זײַנען געשען אין טאָג פֿון שׂמחת־תּורה תע״ה. עס זײַנען דעמאָלט געוואָרן אַרויסגענומען, ווי עס איז דער מנהג, אַלע ספֿרי־תּורה און ווען עס זײַנען געווען זיבן ספֿרי־תּורה אויפֿן שולחן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ געשלעג צווישן די וויבער. און זיי האָבן זיך אַראָפּגעריסן אייניע די אַנדערע די שלייערס פֿון די קעפּ, אַזוי אַז זיי זײַנען געשטאַנען אין עזרת־נשים מיט די הוילע קעפּ, דעריבער האָבן די מענער אין דער מענערשער שול אַלע אָנגעהויבן שרײַען און זיך צו שלאָגן. און כאָטש דער גאון הגדול, דער הויכגעלערנטער ר׳ אַבֿרהם, האָט געשריען בקול רם, מע זאָל זײַן שטיל און נישט מחלל יום־טובֿ זײַן, האָט אָבער דאָס אַלץ נישט געהאָלפֿן. אַזוי זײַנען דער גאון און די אַנדערע רײַכע פֿרנסים גיך אַרויסגעגאַנגען פֿון דער שול און באַשטימט, וואָס פֿאַר אַ שטראָף יעדער איינער זאָל באַקומען.

ניסן תע"ט (1719) איז געשטאַנען אַ פֿרוי בײַם טײַך מאָנעל און האָט געוואַשן גרעט. בײַ נאַכט, אַרום צען אַ זייגער, איז געוואָרן ליכטיק, אַזוי ווי בײַ טאָג. די פֿרוי האָט געקוקט אויפֿן הימל. דער הימל איז געווען אָפֿן אַזוי ווי...[1] פֿונקען זײַנען אַרויסגעשפרונגען. דערנאָך האָט דער הימל זיך ווידער פֿאַרמאַכט. גלײַך ווי עמעץ וואָלט צוגעצויגן אַ פֿירהאַנג, און ס'איז ווידער געוואָרן גאַנץ פֿינצטער.

זאָל דער אייבערשטער געבן, אַז אַלץ זאָל זײַן לטובֿה, אָמן!

סליק ספֿר שפֿיעי

סוף פון קמן (לעצטן) בוך

---

[1] אינעם אָריגינאַל פעלט דאָ אַ וואָרט.

צו דער כאראקטעריסטיק

פון גליקל האמילס לעבן און שאפן

•

בלעטער פון געשיכטע, שפראכפארשונג, קריטיק און זכרונות

נ. ב. מינקאָוו

גליקל האַמילס אַרט אין דער יידישער ליטעראַטור [1]

אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור קענען מיר אָנווייזן אויף אַ גרויסער צאָל מעמואַרן. צווישן אַנדערע זשאַנערס אין דער יידישער ליטעראַטור פאַרנעמען זכרונות אַ גאַנץ חשוב אָרט. עס איז גאָר ניט שווער אָנצוווייזן אויף מעמואַרן, וואָס אין זיי שפיגלען זיך אָפּ די פאַרשיידנסטעווינקלען אין אונזער מאָדערנעם יידישן לעבן, די פאַרשיידנסטע באַוועגונגען, כלליש וועלט־בליקן און דער יחידישער מצב־רוח. נאָך מער האָט זיך פאַרגרעסערט די צאָל זכרונות אין אונדזערע חורבן־יאָרן.

וועגן דער אָלט־יידישער ליטעראַטור קען מען דאָס ניט זאָגן. אין פאַרגלייך מיט זיינע גרויסע ליידן האָט דאָס געפיניקטסטע און טראַגישסטע פאָלק בכלל וויניק אָפּגעשפיגלט אין זכרונות טאָג־טעגלעכע פרטים, פון היסטאָרישע געשעענישן, רדיפות, גזירות, פאָגראָמען און עינויים. אפשר האָט דער שטאַרקער לעבן־אינסטינקט אָפּגעהאַלטן אַ סך יידן צו דערציילן דאָס, וואָס וואָלט פאַרמיאוסט דעם נוגש, דעם מין מענטש, וואָס פיניקט, און דורך דעם — בכלל דעם מענטש־לעכן מין, וואָס איז באַשאַפן בצלם אלוקים. אפשר איז דאָס געווען דער פּועל־יוצא פון אָומבאַהייערער נאַציאָנאַלער דיסציפלין — ניט צו דערלאַנג קיין יאוש און עצבות, וואָס קען אָפּשוואַכן דעם גאַנצן פאָלק־אָרגאַניזם. ווי די זאַך זאָל ניט זיין, אונדזערע לעבנס און די געשעענישן אין אונדזערע לעבנס האָבן געפונען זייער תיקון אין אַנדערע צווייגן ליטעראַטור. דאָס זיינען געווען אָטלכע מינים, וואָס האָבן מער אוניווערסאַליזירט, מער סובלימירט אונדזער היסטאָרישן און יחידישן גאַנג.

אין דער אָלט־יידישער ליטעראַטור קען מען קיין סך זכרונות ניט געפינען. די צאָל איז אַ גאַנץ קליינע. מע קען זיי ממש ציילן אויף די פינגער. צו אונדזיינען דערגאַנגען:

א) צרות ווירמייֿשא (וואָרמס), אַן אַנאָנימער כתב־יד מכוח די נגישות, וואָס יידן האָבן דורכגעליטן מחמת דעם קייסערלעכן חייל אין יאָר 1636.

---

[1] פון בוך נ. ב. מינקאָוו — גליקל האַמעל (1645—1724), מעקסיקע 1952, זז' 12—19.

ב) מגילת אי׳בה פון דעם תוספות יום־טוב (ר׳ יום־טוב ליפמאַן העלער).
ג) עלילת דם אין מעץ אין יאָר 1669.
ד) מאיר שמעלקעס — חידושים נפלאים פון מ׳רקישן הויף אונ׳ בלענירנש די שטאָט ווין בשנת תמ״ג לפ״ק (1683).
ה) די גאַנז־מגילה פון פייבוש נאַנט.
ו) מגילת שמואל (וועגן דעם אַנגעזעענעם פראָגער מנהיג ר׳ שמואל טויסק), געשריבן פאַר 1720.
ז) די מגילה פון יצחק בערענס (1738), די צרות פון די צוויי ברידער בערענס בעת מע האָט זיי אַריינגעזעצט אין תפיסה אויף פינף יאָר.

אין דער דאָזיקער גאָר באַשיידענער רשימה זיינען פאַראַן זכרונות פון אַ גרויסן רב, איינעם פון די גרעסטע פערזענלעכקייטן אין זיין דור, פון פשוטע מענטשן און פון אַ יונגן בחורל. אָבער די ויכטיקסטע זכרונות אין דער אַלט־יידישער ליטעראַטור געהערן מרת גליקל האַמיל.

... דאָ הייבט זיך אָן צו פונאַנדערוויקלען אַ מענטשנס לעבן במשך אַ קנאַפן האַלב יאָרהונדערט. דאָס לעבן אָבער איז געקניפט און געבונדן מיטן לעבן פון דער גרויסער משפחה, מיט פריערדיקע דורות, וואָס וצרן אויפגעלעבט פאָר אונדז. מרת גליקל דערציילט וועגן איר מאַן, די צוועלף קינדער, די מחותנים. און דאָס שפינט זיך אין רוים און אין צייט. מיר זעען, ווי איר משפחה פאַרצווייגט זיך, באַהעפט זיך מיט אַנדערע יידישע משפחות. מיר זעען די אַנטוויקלונג פון טייל משפחות, וואָס עס ווערט פון זיי במשך די יאָרן.

מחמת דער דאָזיקער אַנטוויקלונג אין רוים און אין צייט באַקענען מיר זיך מיט יידישע קהילות — האַמבורג, אַלטאַנאַ, בערלין, מעץ און אַנדערע. מיר באַקענען זיך מיט שטעט. מיר הערן ווייטע אָפּקלאַנגען פון וועלט־געשעענישן אין יידישע טראַגעדיעס. מיר זעען, ווי אַזוי עס האָט גזוחירקט אויף יעדן די גרויסע געאַרטע האָפענונג — שבתי־צבי און זיין פאַלן. מיר זעען די פליטים פון די כמעלניצקי־שחיטות. מיטגלידער פון איר אייגענער משפחה האָבן זיך קוים געראַטעוועט פון פוילן. מיר זעען אומגליקלעכע פליטים אין דעם הויז פון איר פאָטער, דעם פרנס ר׳ לייב פינקערלע. ער האָט פאַר די קראַנקע פליטים אויפגעשטעלט אַ שפיטאָל ביי זיך אויפן בוידעם־שטיבל.

דער געשיכטע־פאָרשער און עקאָנאָמיסט וועט זען די יידישע טראַגעדיע אין די באַגרענעצטע ספעציפיש־יידישע פרנסות. די אַנטוויקלונג פון דער יידישער עקאָנאָמיק וואָלט אַ גוטער עקאָנאָמיסט אָדער סטאַטיסטיקער געקענט אָנטאָמן ממש מיט די הענט. מיר באַקענען זיך מיטן אויפקום פון דעם באַרימטן טיפ „האָף־יודע״, מיט זיין טראַגישער לאָגע, טייל מאָל מיט זיין טראַגישן פאַלן.

דער היסטאָריקער וועט געפינען אוצרות וועגן דעם יידישן לעבן אין דייטש־לאַנד, אַלטאַנאַ (דענעמאַרק), עלואַס־לאָטרינגיע. דער קולטור־היסטאָריקער וועט

זיך באַקענען מיטן אינטימען לעבן פון דער יידישער היים, דעם יידישן אָרום, מיט די מנהגים און טראַדיציעס. דער פאַלקס־פסיכאָלאָג וועט זיך דערוויסן, ווי אַזוי יידן אָן רעכט, יידן אויסגעשטעלטע אויף הפקר, האָבן געטראַכט און גע־האַנדלט בעתן זיין אָרומגערינגלט מיט שונאים. פאַר אים וועט זיך פונאַנדערוויקלען אַ בילד — ווי אַזוי יידן האָבן געלעבט אָן אינעווייניקסט לעבן מיט אייגענע באַגריפן וועגן העכערע ענינים. לערנען — דאָס שטייט בײַ זיי הויך. זיי האָבן דרך־ארץ פאַרן למדן און תלמיד־חכם, און יראת־הכבוד פאַרן צדיק.

און דאָס אַלץ האָט געאַסעמט און געלעבט דורך דער יידישער שפראַך, דער דורכגעזאַפטער מיט דער גאַנצער העברעיש־אַראַמעישער ירושהדיקייט. און ניט נאָר דורך דער שפראַך האָט דאָס אַלץ געאַטעמט און געלעבט, נאָר נאָך טיפער — אין אַלע אירע פאַרבאָרגענישן און פסיכישע געשטאַלטונגען. געווען איז דאָס אַ מענטאַליטעט און אַ לעבעדיקער ים סימבאָלן. די דאָזיקע סימבאָלן זיינען געקומען פונעם לשון, אַריין אין מאָרך און בלוט, געלעבט אָן אינעווייניק פסיכיש לעבן, און וידער אויפגעטויכט און זיך אַנטפלעקט אינעם לשון, כדי ווייטער דורכצוגיין די טיפע, ממש מיסטישע, גילגולים.

מרת גליקלס זכרונות זיינען אַ מוסטער אין דעם פרט, וואָס מיר קענען דערזען אין זיי די פסיכיק פון יידיש לשון. דער מוסטער איז אונדז זייער באַ־גלייבט. ער איז בפועל־ממש אַ שפיגל. אונדז וועלט קלאָר, אַז יידיש איז ניט בלויז אַ שפראַך אויף צו רעדן, ווי יעדע שפראַך איז זי דורך און דורך פאַר־בונדן מיטן לעבנשטייגער. ס'וועלט קלאָר — יידיש איז ניט בלויז אַ שפראַך, נאָר אַ שטיק ציוויליזאַציע, אויב ציוויליזאַציע איז לעבנשטייגער. זי איז אַ שטיק ציוויליזאַציע אין דעם זינען, וואָס זי איז אַ סייל, און אַ ויכטיקער סייל, פון דער גאַנצער גרויסער יידישער ציוויליזאַציע. און דאָס אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז אין דער פאַלקס־פסיכאָלאָגיע. עס טרעפט, מיר דערהערן פלוצעם דעם פאַלקס אונטערבאַווסטזיין רעדן דורכן מויל פון פשוטע פאַלקסמענטשן. עס וועלט אונדז דעמאָלט קלאָר, אַז דאָס איז אַ דורות לאַנגע אַנגעזאַמלטע פאַלקס־דער־פאַרונג.

אין מרת גליקלס זכרונות דערזעען מיר, ווי אַזוי יידיש, ווי אַ ציוויליזאַציע, האָט אויסגעזען אינעם דזשן יאָרהונדערט. אין דעם דאָזיקן פרט זיינען אירע זכרונות פאַר אונדז אַ סך ויכטיקער ווי די וועלט פון לומדים אדער פראָפעסיאָ־נעלע שרייבערס. זיי וואָלט מען געקענט חושר זיין אין שרייבערישן מאַנעריזם, אין קולטיוירטקייט, אין נאָכגיין, באַווסטזיניק אדער אומבאַווסטזיניק, געוויסע נוסחאות, און טרעפן אויף שליאָכן פון ליטעראַרישער טראַדיציע. אָבער מרת גליקל קען מען אין דעם ניט חושר זיין. זי איז געווען אַ פשוטע פרוי פון מיטעלן שטאַנד. אין געוויסע פרטים אפילו אַ ווילקענעוודיקע. זי האָט געשריבן אירע זכרונות — צו פאַרטרייבן די מרה־שחורה נאָכן מאָנס טויט און פאַר די קינדער און קינדסקינדער.

... אָבער מערקווערדיק — צום בולסטן קומט עס אָלץ אַרויס, ווען מע אַנאַ־ליזירט אירע זכרונות ריין ליטעראַריש. דוקא דאָ ווען מען עס באַשיימפֿערלעך. קיין שום תקופה אין דער שפּעטערדיקער יידישער ליטעראַטור ניט באַווירקט אַזוי טיף דעם דורכשניטלעכן יידן, באַוונדער די פרויי, די מוטער, ווי עס האָט באַווירקט די אַלט־יידישע ליטעראַטור.

אירע זכרונות האָבן טאַקע ניט געהאַט קיין שום וירקונג אויף דער אַנט־וויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. אָבער דערפאַר דערוויסן מיר זיך פון אירע זכרונות, וואָס פאַר אַ וירקונג די יידישע ליטעראַטור האָט געהאַט אויף דער פסיכיק פונעם דורכשניטלעכן יידן און דער יידישער פרויי. און מרת גליקל איז ניט מער ווי איינע פון איר דור. און כדי צו זען די דאָזיקע וירקונג בפועל־ממש, איז תיכסיק צוצוטרעטן צו אירע זכרונות מיט אַ ריין ליטעראַרישער מאָס.

ס׳איז אפילו געניג זיך צו באַגרענעצן מיט אַנאַליזירן בלויז פיר עיקרים אין אירע זכרונות: דעם עמאָציאָנעלן (תחינה), דעם מאָראַליזירנדיקן (מוסר), דעם באַשרייבערישן און דעם דערציילערישן.

מאַקס עריק

אַלט־יידישע מעמואַרן [1]

דער צוזייטער גרויסער פעריאָד פון דער אַלט־יידישער ליטעראַטור, דער 16טער אין 17טער י״ה, ווערט געשלאָסן דורך אַ גראַנדיעזן דענקמאָל פון דעם דעמאָלטיקן יידישן לעבנשטייגער — די זכרונות פון מרת גליקל האַמיל. אַ גליקלעכער צופאַל, וואָס דאָזיקע ווערק איז בכלל צו אונדז דערגאַנגען, וואָרעם ביז צום יאָר 1896 איז עס געווען באַקאַנט בלויז אין מאַנוסקריפּט אין צוויי קאָפּיעס: דער אריגינאַל־מאַנוסקריפּט פון גליקל האַמילס זכרונות איז שוין ניט אויפגעהיט געוואָרן. די זכרונות (נאָכן אַווי גערופענעם מערצבאַכער־גרונטטעקסט מיט הוספות פונעם פראַנקפורטער עקזעמפליאַר) זיינען אָפּגע־דרוקט געוואָרן אין יאָר 1896 דורכן באַוויסטן געלערנטן פראָפ׳ ד״ר דוד קויפמאַן (פראַנקפורט ביים מיין) — נאָר אַ גליק נאָך אין זייער נאָרמאַלער געשטאַלט, אַן דער טראַנסקריפּציע אין לאַטיינישע אותיות, וואָס איז אַזוי באַליבט דעם האָרץ פון די חכמי ישראל.

---

[1] פון בוך די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, פון די עלטסטע צייטן ביז דער השכלה־תקופה, וואַרשע 1928, זז׳ 394—407.

די אַלטע יידישע ליטעראַטור, וואָס האָט זיך אַרומגעוועבט אין דער ערשטער ליניע אַרום דער יידישער פרוי, אַרום אירע באַדערפענישן, אירע גייסט, אירע געפילן, האָט אויף אַזאַ מין אופן באַקומען אַ וועדיקן און לאָגיש כמעט נויט־וועדיקן סיום. גליקל האָמילס זכרונות פירן־אונטער דעם סך־הכל פאַר אַ דורות לאַנגער אַנטוויקלונג פון דער פסיכיק פון דער יידישער פרוי (אמת, דער בעסער סיטואַרטער, פאַרמעגלעכער און מיוחסדיקער), מאַכן בולט אַלע פאַקטאָרן, וואָס האָבן משפיע געווען איר גייסטיקער עוואָלויציע, דעמאָנסטרירן פאַר אונדז דעם פּראָדוקט פון אַ גאַנצער קולטור אין דעם מאָמענט, ווען מ׳צייכנט זיך שוין אָן איר ירידה, די סימנים פון אַ טיפער מידיקייט נאָך אַן אָנגעשטרענקטער שעפּע־רישער אַרבעט, וואָס האָט געדויערט גאַנצע יאָרהונדערטער.

...די שפּראַך, דער סטיל, דער געדאַנקענגאַנג, דער גאַנצער מאָדנער באַאַק פון אירע זכרונות איז אַ פּראָדוקט פון דער מוסר־תקופה פון דער יידישער ליטעראַטור. ערשט דאָ זעט מען בולט, ווי טיף האָט דער מוסר דורכגעאַקערט די פסיכיק פון דער אַמאָליקער יידישער פרוי.

וואָס פאַר אַ צילן האָט זיך געשטעלט גליקל האָמיל שרייבנדיק אירע מעמואַרן? פאַרענטפערנדיק די דאָזיקע פראַגע, מוז אונדז אויך קלאָר ווערן דער כאַראַקטער פון איר לעבנסווערק. נעמענדיק אין אַכט, אַז די זיבן ביכער זיינען אַנטשטאַנען אין משך פון צענדלינגער יאָרן און זיינען ניט אויף איין מאָל אָנגעשריבן געוואָרן, קען מען לייכט פאַרויסזען, אַז דער כאַראַקטער פונעם בוך ווָעט ניט זיין איינהייטלעך. אַלנפאַלס רוקן זיך אַרויס פיר מאָמענטן, וואָס אַנט־שיידן דעם כאַראַקטער פון די זכרונות און וואָס פלעכטן זיך צונויף — נישט אַלע מאָל האַרמאָניש — אויפן שטח פונעם בוך.

1) דער ערשטער אימפּולס צום שרייבן איז, ווי געזאָגט, געווען דער טויט פון גליקלס עלטסטן מאַן, חיים האָמיל. אינעם גרויסן ווייטיק פון די שבעה־טעג איז מן הסתם אַנטשטאַנען דער געדאַנק איבערצוגעבן די קינדער דאָס ליכטיקע בילד פון זייער פאָטער, פון זיין אָרט פירונג אין דעם לעבן, זיין יושר — איבערחזרן זיי די לעצטע רגעס פון זיין פטירה — איבערחזרן יענע מיסטעריע פון צער, וואָס באַשטייט אין אויפּרישן די וונדן, ווידער אַרויסרופן די שאָטנס פון די אַלע, וואָס זיינען אונדז צום טייערסטן געווען. עס וואָלט אַנטשטאַנען אַן אַלעגיש אָבל־ליד, ליריש און סענטימענטאַל וואָלט געווען דער גרונטטאָן פון די זכרונות. לירייזם איז אָבער נישט גליקלס סטיכיע. זי איז דורך און דורך אַן עפּיש נאַראַטיוע נאַטור. און אויב די באַשרייבונג פון חיים האָמילס טויט אין די ערשטע זייטן פונעם פינפטן בוך געהערט צו די שטאַרקסטע מאָמענטן אין ווערק, איז עס צו פאַרדאַנקען יענער עפּישער שטילקייט און איינגעשטילטן צער, וואָס זיינען דער נויטוועניקער אויסדרוק פון איר ענערגישער, לעבנס־פולער נאַטור. פאַר עפּישער דיכטונג האָט גליקל האָמיל אַלע פאַרבאַדינגונגען:

אַ ברייטע און אַקטיווע פאַנטאַזיע, די ליבע צו בילדלעכקייט און דעם טאַלאַנט פון קאָנקרעטיזירן און סצעניזירן בילדער. איר פאַנטאַזיע ציט זי, ווי אין דער מעשה מיטן חסיד, קודם־כל צו מעשיות, וואָס זיינען פול מיט לעבעדיקער, קאָנטראַסטפולער אינטריגע. דער אייגנטלעכער אינהאַלט פון כמעט אַלע מעשיות, וואָס זי ברענגט, איז די דערציילונג וועגן גליק, וואָס ווערט פלוצלינג צערונען אין אומגליק, און פאַרקערט — אַן אילוסטראַציע צו איר אייגענעם לעבן, צו יענער אומרויקער, ניט־זיכערער טעטיקייט, וואָס פולט־אויס איר גאַנץ לעבן. דער משא־ומתן, פון וועלכן גליקל רעדט כמעט אין יעדער שורה, איז פאַר איר נישט קיין קלאַרער, זיכערער וועג, אַ באַשעפטיקונג וואָס אירע מעגלעכקייטן זיינען פון פאַרויס באַשטימט און אירע פירות וועלן בעטראַגן אין באַשטימטע פּראָצענטן. ניין, גיכער פאַר אַלעמען איז דער משא־ומתן פאַר גליקל אַ בלינדע סטיכיע, אַן אומבאַשטימטער כוח, וואָס מ׳קאָן נישט פאַרויסזען און איז אינעם ענגסטן זין פאַרבונדן מיט דער העכערער השגחה. דער גורל און דער לויף פון די האַנדלס־געשעפטן איז פאַר גליקל אַ מאַטעריאַל אויף אַרייַנצוטראַכטן זיך תמיד אין גאַטס דרכים, אויף די שליאַכן פון זיין אַווי אומקלאָרער און אַזוי שטרענגער געריכטיקייט. דער משא־ומתן מוז אויף אַזאַ מין אופן וועלן טיפסטער מוסר־מאַטעריאַל, אַ שטאָף פאַר רעליגיעזע באַטראַכטונג — ס׳איז דער רעזולטאַט פון דער דעמאַלטיקער לאַגע פון די דייטשישע יידן, פון דעם כאַראַקטער פון זייער האַנדל. גליקל האַנדלט ס׳רוב מיט טייערע שטיינער און „יובלס־ציה״ (יוועליר־זאַכן), קרעדיט שפילט די הויפּטראָלע. תמיד לייט מען אַנדערע און ביי אַנדערע, און אָפילו די זיכערסטע קצינים, די גרעסטע גבירים, פאַר־פירן פון צייט צו צייט. דער האַנדל אַנטוויקלט זיך דערצו אין לעבדער און צייטן, וואָס זיינען פול מיט אומרו, גירושים, מלחמות, באַנקראָטן — דאָס הענגט איבערן האַנדלס־האַריזאָנט ווי שוועריע בלייענע וואָלקנס, וואָס קאָנען זיך יעדע רגע אויסלאָדן אין שוועריע שטורעמס.

... גליקלס זכרונות שילדערן ברייט די גיזעלשאַפטלעכע שפּעלונג פון די יידן אין יענער צייט, באַלייכטן בפרט זייערע האַנדלס־באַציונגען, גיבן אָבער אָפּ דאָס ברייטסטע פּלאַץ דער שילדערונג פון די פאַמיליע־אַנגעלעגנהייטן. מען האָט תחונה פרי. ביים פאַרקנסן שפּילט־נעבן דער יחוס־מאַמענט — די הויפּטראָלע דער נדן, דער פינאַנציעל־מאַטעריעלער מאָמענט. מען צעגייט זיך אָפט איבער אַ פּאָר הונדערט טאָלער. צו שטוינען איז, ווי עס וואַקסט דאָך אויס אויף דעם יסוד, ביי דעם פולן אויסשליסן דעם וויליז פון די קינדער, אַן אָפט־גערָאַטענע סאַרבינדונג. גליקל רעדט צו איר מאַן בלשון „איר״ און עס כאַראַקטעריזירט זייער קאָגנויטיקע באַציונג, וואָס איז פול מיט אַכסונג און צניעותריקער ליבע.

גליקל האמיל - ביבליאגראפיע

ביכער וועגן גליקל האַמיל

מינקאָוו, נ. ב.

1 גליקל האַמעל, מעקסיקע 1952, זז׳ 152.

רבינוביץ, א. ז.

2 זכרונות גליקל, תרגום א. ז. רבינוביץ, תל־אביב, תרפ״ט, 160 זײטן.

חזן, ל.

ABRAHAMS, BETH-ZION

3. The Life of Glückel of Hameln, 1646-1724, translated from the original yiddish and edites by Beth-Zion Abrahams, London 1962, Pp. 190.

FEILCHENFELD, Dr. ALFRED

4. Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln, Aus dem Judisch-Deutschen Ubersetzt, mit Erlauterungen versehen und Herausgegeben von Dr. Alfred Feilchenfeld, Berlín 1953, S. 328.

קאַפּיטלען וועגן גליקל האַמיל

5 גליקל, האשה העבריה בחזון הדורות, תל־אָביב ה׳תשי״ד, ז׳ 61.

וויצערט, מיכאל

6 זכרונות, וואַרשע (1918—1939). תל־אָביב 1961, ז׳ 340.

ליפשיץ, י.

7 ברחנים און לצים בײַ יידן, אַרײַנפֿיר פאַר דער נעשיכטע פון יידישן טעאַטער און דראַמע, ב׳ 1, וילנע—ניו־יאָרק 1930, תר״ץ, ז׳ 44.

עריק, מ.

8 נעשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, וואַרשע, 1טע אויפלאַגע 1928, 2טע אויפלאַגע 1929, זז׳ 394—407.

פינעס, ד״ר מ.

9 די נעשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור ביזן יאָר 1890, ב׳ 1, וואַרשע 1890, ז׳ 44.

פֿרייליך, י.

10 „מאַלקולישע געדאַנקען״ אָדער „גליקל האַמיל״, שריפטן, בוענאָס־אַיִרעס, יולי—אויג׳ 1958, זז׳ 74—82.

ציטראָן, ש. ל.

11 בעריהמטע יודישע פרויען, דער מאַמענט, וואַרשע, 13 אויג׳ 1926.

צינבערג, ד״ר ישראל

12 די נעשיכטע פון דער ליטעראַטור בײַ יידן, ב׳ 4, קאַפּיטל 7, זז׳ 428—429.

קויפֿמאַן, דוד
13 גליקל פון האַמעלן, מרצבארס זאַמלונג, מינכען.
שאַצקי, יעקבֿ
14 ביבליוגרפיה: גליקל מהמלן זכרונותיה ומשפחתה, יוואָ־בלעטער, ווילנע 1934, ב' 6, ז' 141—143.
שוחמאַן, א.
15 אַ ביסעל ליטעראַטור־געשיכטע, הילף, אַ ואַמלבוך פיר ליטעראַטור און קונסט, תּאַרשע 1903, ז' 166.

וועגן גליקל האַמיל אין ענציקלאָפּעדיעס

HERLITZ, GEORG
22. Glückel von Hamelin, Judisches Lexicon, Band II, Berlin 1928, S. 1168-1169.

MCKENZIE, SHERBY
23. Glückel of Hameln, The Universal Jewish Encyclopedia, Vol. 4, New York 1941, P. 624.

MINKOFF, N. B. - JOFFE JUDAH, A.
24. Old Yiddish Literature, The Musar Period, The Jewish People, Past and Present, New York 1952, P. 163.

SONNTAG, I.
25. Glückel von Hameln, Cassell's Encyclopedia of World Literature, vol. I, New York 1953, P. 945.

TCHERIKOWER, E. M.
26. Jewish Historiography, Jewish Encyclopedic Handbooks, Vol. I, New York 1946, P. 226.

מינקאָוו, נ. ב.
יאָפֿע, יודאַ א.
16 ליטעראַטור בײַ יידן, אַלט־יידישע ליטעראַטור, מוסר־ספֿרים, אַל־געמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן־ג. דוב־נאָוו־פּאָנד און ציקאָ, נ״י 1942, שפּאַלט 61.
פּיעטרושקאָ, שמחה
17 גליקל פון האַמעלן, יודישע פּאָלקס־ענציקלאָפּעדיע, ב' 1, מאָנט־רעאָל 1943, שפּאַלט 610.
שמרוק, חנן
18 גליקל האַמיל, האנציקלופדיה העברית, כרך עשירי, ירושלים—תל־אביב, שפּאַלטן 901—902.
אנציקלופדיה לתולדות ישראל
19 גליקל, כרך ראשון, ירושלים תש״ו, עמ' 313—314.

DUCKESZ, E.
20. Glückel von Hameln, Encyclopedia Judaica, Band 7, Berlin 1931, col. 447-448.

FEI[LCHENFELD], A[LFRED]
21. Hamelin, Glückel, The Jewish Encyclopedia, vol. VI, New York & London 1912, P. 197.

THE ENCICLOPEDIA OF JEWISH KNOWLEDGE

27. Behrman's Jewish Book. House, New York 1946, p. 196.

THE JEWISH ENCYCLOPEDIA

28. Behrman House, N. York 1962, p. 167.

GROSSE JUDISCHE NATIONAL-BIOGRAPHIE

29. Band 2, Glückel, Cernauti 1927, S. 430-431.

JUNIOR JEWISH ENCYCLOPEDIA

30. Glückel, New York 1957, P. 116.

THE NEW JEWISH ENCYCLOPEDIA

31. Behrman House, N. York, P. 167.

THE STANDARD JEWISH ENCYCLOPEDIA

32. Glückel, New York 1959, P. 760.

וועגן גליקל האַמיל אין פרעמדשפראַכיקע פובליקאַציעס

В (ишницер), В.

33. Глюкель фон Гамельн, Еврейская Энциклопедия, Том шестой, Петербург, столбы 694 - 695.

ABRAHAMS, BETH-ZION

34. Introduction, The Life of Glickel of Hameln, London 1962, P. VII-XIV.

DUCKESZ

35. Chaim Hameln, Chachme Ahw, S. 5.

FILCHENFELD, Dr. ALFRED

36. Einleitung, Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln, Berlín 1913, S. 1-10.

GEIER, L.

37. Die Juden und die Deutsche Literatur, Monatschriften für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Berlín 1906, S. 400.

GINSBURGER, M.

38. Samuel Levy, ein Stifsohn von Glückel von Hameln, Monatschriften G.U.W., Vol. 41, 1907, P. 480-500.

GROTTE

39. Monatschrift, 1924, S. 261.

GRUNWALD, MAX

40. Mitteilungen, 1901-1906.

KARPELES, GUSTAV

41. Women in Jewish Literature, Jewish Literature and Other Essays, Philadelphia 1895, P. 120.

KAUFMAN, D.

42. Ges. Schr., N. 1, S. 174-193.

LANDAU, A.

43. Die Sprache der Mem. Glückels von Hameln, **Mitteilungen zur Jüdischen Folkskunde**, Leipzig 1901, S. 20-69.

LASK

44. **Menorah**, London 1933.

MARK, YUDEL

45. Yiddish Literature, Poetic and Narrative Works of the period, **The Jews, their History, Culture and Religion**, Vol. II, N. Y. 1949, P. 967.

MEISTELS, S.

46. Glückel von Hameln, **Jüdischer Nationalkalendar, 5676 - 1915-1916**, Wien 1915, S. 128-137.

MENDELE MOCHER SFORIM

47. Aus dem Tagebuche Einer Frau aus dem L. Jahrhundert, **Israelit**, N. 6, 7, 9, 33 - 34.

NEUMAN, OTTO

48. Familiengeschichtliche Quellen, **Jüdische Familien Forschung**, Heft 20, Berlin 1929, S. 199, 200.

REIK, TH.

49. Aus den "Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln", **Internationale Zeitschrift für Aerztliche Psychanalyse**, 1910, S. 235-239.

ROTH, CECILE

50. The Jews of Western Europe (from 1648), **The Jews**, N. Y. 1949, P. 253.

SCHECHTER, SOLOMON

51. The Memoirs of a Jews of the Seventiet Century, **Studies in Judaism**, Second Series, 1908, P. 127-147.

SIMONSEN, D.

52. Eine Konfrontation Zwischen Glückel Hameln's Memoiren und den Alten Grabbücher, **Monatschriften für Gesch. des Judentums**, 1906, S. 96-106.

STAMPFER, MARIA ELIZABETH

53. Gedenkbuch.

TENDLAU, A.

54. Israelit, 1864/65.

WARSCHAUER, ADOLPH

55. Historische Monatsblätter für Provinz Posen, 1913, S. 195-198

נאכבאמערקונגען

◈ מ׳ט דעם דאזיקן בוך, וואס איז דער 26סטער באנד מוסטערוועריק פון דער יידישער ליטעראטור, ארויסגעגעבן דורכן יוסף ליפשיץ־פאנד, דערשיינט צום ערשטן מאל אין בוכפארעם גליקל האמיל — „זכרונות״ פאר דעם לייענער.

◈ פונקט ווי אין אליה בחורם „בבא־בוך״, האבן מיר אין גליקל האמילס „זכרונות״ אויסגעמיטן או איבערזעצונג, וואס זאל בלויז באפרידיקן פילאלאגן. טאקע אין היינטיקן יידיש באארבעט דאס ווערק דירעקט פון פראפ׳ קויפמאנס ווייסנשאפטלעכן טעקסט, אבער כסדר מ׳טן אויסבליק צו האבן א לייענבוך.

◈ דער באנד דערשיינט מיט פארשפעטיקונג. און עס פרייט אונדז, וואס אבאנונטן האבן זיך נאכגעפרעגט מיט זארג, הלמאי עס זיינען דערשינען די בענד 27, 28, 29, און נאך אלץ נישט דער באנד 26. מיר זיינען אבער זיכער, אז קיינער וועט קיין פאראיבל נישט האבן. זעענדיק דעם באנד, וועט יעדער איינער זיך אפגעבן רעכענונג, אז דאס אלץ איז געווען נאר צוליב דער זארג, דער צוגענרייטער טעקסט זאל ארויסקומען וואס געשמאקער און אויסגעשעמטער.

◈ גליקל האמיל האט בסבע געזאגט פסוקים נישט אלע מאל מרי צום אריגינאל, צום מקור, אי וויל זי האט זיי אפשר פון מקור אליין נישט גע־קענט, אי וויל זי האט זיי צוגעפאסט צו איר מצב רוח. די רעדאקציע האט דערביבער ערטערווייז איבערגעלאזט די שינויים, וויל זיי זיינען כאראקטעריס־טיש אדער וויל זיי וואלטן אנגעווירן זייער פאלקסטימלעכקייט.

◈ עס וואלט אונדז הנאה געטאן, וועו דער באנד זאל איין מאל פאר אלע מאל מאכן א סוף צום כאאס פון שרייבן גליקלס פאמיליע־נאמען: האמיל או נישט „האמעל״, „האמל״ אדער נאר „האמעלן״. אויף דער ז׳ 17, פארן דרוקן די זכרונות, וועלט רעפראדוצירט דאס שטער־בלאט פון פראפ׳ קויפמאנס אריגינאל או דארט איז קלאר אנגעגעבן: האמיל. לאמיר דא אנגעבן יסודותיקע געשיכ־טע־וועלט, וווּ עס וועלט נעדרוקט האמיל, דהיינו: ש. ניגער או בעל־דמיון (דער פנקס, וילנע 1912), מאקס חיינריך (ליט״בעש, וילנע 1928), מאקס עריק (בעש׳ פון יזר׳ ליט׳, וואשע 1928), י. צינבערג (ליט׳ ביי יידן, נ״י 1943), שמעון דובנאוו, איב׳ יודל מארק (וועלט־געשיכטע, ב״א 1953). האמיל!

◈ די רעדאקציע דאנקט די פפ׳ שמחה סנה או ראובן שקלאוויז פאר בא־מערקונגען ביים לייענען די קאראקטורן. דער גרעסטער דאנק קומט אבער דעם פ׳ ברוך האגער, וואלן זיין מתנה, פראפ׳ קויפמאנס אויסגאבע פון 1896, די אויסגעמישטע קאפיע פון גליקל האמילס זכרונות, האבן מיר געשיקט צום ד״ר יוסף בערנפעלד, וועלכער האט צוגעטרייט דעם טעקסט פאר אם דעם באנד מוסטערוועריק אין היינטיקן יידיש.

ש. ר.

Joseph Lifshitz Fund

ביז איצט דערשינען פֿאַר דער ביבליאָטעק
מוסטערווערק פון דער יידישער ליטעראַטור
אונטער דער רעדאַקציע פֿון שמואל ראָזשאַנסקי

1) שלמה עטינגער — **אויסגעקליבענע שריפֿטן**
2טע אויפלאַגע (312 זייטן)

2) מאַרק ווארשאַווסקי — יידּ, פֿאַלקסלידער, 2טע אויפלאַגע (216 זייטן)

3) ה. ד. נאָמבערג — **אויסגעקליבענע שריפֿטן**
2טע אויפלאַגע (256 זייטן)

4) מענדעלע מוכר ספֿרים — **מסעות בנימין השלישי**
2טע אויפאַגע (256 זייטן)

5) לייב ניידוס — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (208 זייטן)

6) יעקבֿ דינעזאָן — יאָסעלע, קריזיס, 2טע אויפלאַגע (256 זייטן)

7) משה בראָדערזאָן — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (272 זייטן)

8) אליהו בחור — **בבא־בוך** (256 זייטן)

9) דוד פינסקי — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** 2טע אויפלאַגע (352 זייטן)

10) שמעון פֿרוג — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (216 זייטן)

11) י. ל. פרץ — **אין 19טן יאָרהונדערט** 2טע אויפלאַגע (272 זייטן)

12) י. ל. פרץ — **אין 20סטן יאָרהונדערט** 2טע אויפלאַגע (272 זייטן)

13) מאָרים ראָזענפֿעלד — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (240 זייטן)

14 דוד האָפֿשטיין, איזי כאַריק, איציק פֿעפֿער — **שריפֿטן** (272 זייטן)

15) מרדכי ספֿעקטאָר — **דער יידישער מוזשיק**, ראָמאַן (272 זייטן)

16) ה. לייוויק — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (352 זייטן)

17) **שלום עליכם — מנחם־מענדל**, 2טע אויפלאַגע (272 זייטן)

18) אַבֿרהם גאָלדפֿאַדען — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (256 זייטן)

19) י. י. שוואַרץ — קענטאָקי, א. ראַבאָי — **הער גאָלדענבאַרג**
(פּיאָנערן אין אַמעריקע) (312 זייטן)

20) חיים־נחמן ביאַליק — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (384 זייטן)

21) ש. אַנ־סקי — **אויסגעקליבענע שריפֿטן** (296 זייטן)

22) מענדעלע מוכר ספֿרים — **פֿישקע דער קרומער** (256 זייטן)

23) יוסף אַפּאַטאַשו — **אין פּוילישע וועלדער** (416 זייטן)
24) זלמן רייזען — אויסגעקליבענע שריפטן (304 זייטן)
25) יהואש — אויסגעקליבענע שריפטן (320 זייטן)
26) **גליקל האַמיל — זכרונות** (352 זייטן)
27) שלום עליכם — **טביה דער מילכיקער** (288 זייטן)
28) אַברהם רייזען — אויסגעקליבענע שריפטן (320 זייטן)
29) **די פרוי אין דער יידישער פאַעזיע** (416 זייטן)
30) ר׳ נחמן בראַצלעווער — סיפורי־מעשיות

פאַר דעם יאָר 1967 זיינען באַשטימט די דאָזיקע 4 ביכער:

31) מרדכי אַלפערסאָן — אין ארגענטינע
32) פרץ הירשביין — אויסגעקליבענע שריפטן
33) אַנטאַלאָגיע — יידיש אין ליד
34) מנחם באָריישאָ — זאָוול רימער

GLIKL HAMIL

MEMOIRS

AND STUDIES ON THE JEWISH LITERATURE

★

1967

ATENEO LITERARIO EN EL INSTITUTO CIENTIFICO JUDIO

Pasteur 633 - 3° Buenos Aires

GLIKL HAMIL

MEMORIAS

Y ESTUDIOS LITERARIOS SOBRE SU APORTE A LA LITERATURA IDISH

Director: SAMUEL ROLLANSKY

1967

ATENEO LITERARIO EN EL INSTITUTO CIENTIFICO JUDIO

Pasteur 633 - 3º Buenos Aires